ADNOTATIONES BIBLIORVM SACRORVM INTERPRETATIONI

A

SEBASTIANO CASTELLIONE

SPARSIM SVBIVNCTAE

HIC VERO COLLECTIM EXSCRIPTAE

CVM

CONTINVATIONE HISTORIAE AB ESDRA AD MACHABAEOS ET INDE VSQVE AD CHRISTVM

NEC NON

EIVSDEM DELINEATIONE REIPVBLICAE IVDAICAE EX IOSEPHO

ACCESSIT IN NOVA HAC EDITIONE

SVPPLEMENTVM HISTORIAE A CHRISTO AD VLTIMVM EXCIDIVM HIEROSOLYMITANVM

EX LVDOVICI CAPELLI HISTORIA APOSTOLICA

QVI BREVE HISTORIAE IVDAICAE COMPENDIVM EX IOSEPHO ADIECIT EXCERPTVM

IAM EX PRIMIS EDD DENVO EMENDAVIT

IO. LVDOLPH. BVNEMANN

REG. BIBLIOTH. ET GYMN. MIND. RECTOR.

LIPSIAE

SVMTIBVS SAMVELIS BENIAM. WALTHERI

CIↃ IↃCC XXXVIII.

QVAE VIA SIT RECTA AD INTELLIGENDAS SACRAS SCRIPTVRAS.

Quemadmodum homo constat ex corpore et anima, ita vt sit corpus animæ domicilium: ita constant sacræ litteræ ex littera et spiritu, ita vt sit littera quoddam quasi spiritus domicilium. Et quemadmodum hominis corpus videre, et vocem audire possunt bestiæ; sed eius animum aut orationem perspicere nequeunt, quippe quæ non sint eadem anima præditæ, cuius oculis ita cernere valeant: sic sacrorum scriptorum, (quæ ad verum hominem instituendum atque condendum prodita sunt,) litteram videre et verba audire possunt impii: sed quis sit litteræ spiritus, et quo spectet diuina mens, ii soli intelligunt, qui eo spiritu præditi sunt. Impii quidem non magis eum vident, quam bestiæ sermonem hominum, quorum tantum voces paucas, et eas vix intelligunt, exclamationes, increpationes, adhortationes, minas. Sic impii vident in sacris litteris quid narretur, quid iubeatur aut vetetur: sed spiritum et quasi medullam litteræ non habent. Vt enim hominis negotia solus hominis spiritus nouit: sic Dei negotia nullus scit, nisi Dei spiritus, et quem spiritus docuerit. 2. Cor. 2. Docet au-

tem is spiritus neminem, nisi docilem: hoc est eos, qui per fidem ad Christum, iustitiam nostram accedunt, humiles, demissi, et parati, relicto iudicio carnis et sua voluntate, Dei voluntati obtemperare. Hæc demonstrari possunt multis oraculis et exemplis, ex quibus nonnulla adducam, vt ostendam peccatum, humanamque sapientiam et amorem sui, in caussa esse, vt homines res diuinas non intelligant: et quo quisque longius ab iis recedit, eo magis rerum diuinarum esse peritum.

Primum et maximum oraculum est, quod Adam, antequam peccauit, habebat Dei diuinarumque rerum cognitionem, adeo vt bestiis nomina secundum suam cuique naturam indiderit, et ortum feminæ ex sua dormientis costa creatæ statim cognouerit, ac de ea vaticinatus fuerit. Idem postquam peccauit, carnisque iudicium et sensum secutus est, incidit in tantam ignorantiam, vt sese a Dei conspectu absconderet inter arbores: quæ certe magna cæcitas erat, velle Dei, omnia videntis, oculos latere. Ac quod in Adamo, idem in eius quoque posteritate deinceps factum est, vt si qui fuerunt Deo credentes et obedientes, hos Deus adsciuerit et suam voluntatem eis patefecerit: aliis non item. Exemplo sunt Henochus, qui quum secundum Dei voluntatem viueret, raptus est ad Deum: et Noa, qui quum esset sui sæculi iustissimus, ostendit ei Deus suum de diluuio institutum, rem sane maximi momenti: quod idem fecit postea in Abrahamo, vt ei suam circa Sodomam et Gomorram voluntatem patefaceret, cuius rei caussam ipse Deus tradit hanc: (Genes. 18.) Egone vt Abrahamum celem de eo, quod sum facturus? quum sit Abrahamus gentis maximæ et potentissimæ futurus auctor, quumque in eo omnes orbis nationes sint felicitandæ; nam certo scio, suis eum liberis, et porro suæ in posterum stirpi præcepturum esse, vt, ad Iouæ normam vitam dirigentes, iustitiam colant atque ius, vt Ioua Abrahamo promissa præstet. Idem scripsit Dauid: (Psal. 25.) Si quis homo est, inquit, qui Iouam metuat, huic ille viam demonstrabit, quam eligat

et

et ipse in bonis versabitur, et eius posteritas terram possidebit. Iouæ metuentibus patefiet eius arcanum atque fœdus. Item illud (*Psal.* 119.) *Sapientiorem me, quam sunt hostes mei, reddidit tua disciplina, quam perpetuo habeo: plus sapio, quam mei doctores vniuersi, quod oracula tua mea sunt meditatio. Senes intelligentia supero, quod tua mandata teneo: ab omni via mala contineo meos pedes, vt tuis dictis paream, cet.* Item Solomo (*Prou.* 1.) *Iouæ metus, inquit, caput est scientiæ: sapientiam disciplinamque stulti contemnunt.* Et idem *Sap.* 1. *In malitiosum animum non intrat sapientia, nec habitat in corpore peccatis obnoxio. Sanctus enim disciplinæ spiritus fugit dolum, et ab imperitis cogitationibus abigitur, et iniustitiæ aduentu confutatur.* Et Siracides *Eccl.* 1. *Sapientiæ plenitudo est metuere Dominum, eaque homines fructibus suis exsaturat: suam domum omnem suis deliciis, et cellas prouentibus replet, quod vtrumque Dei muneris est ad felicitatem pertinens. Sapientiæ corona est Domini metus, pacem germinans et salutarem incolumitatem: cuius amatores gloria abunde exhilarat. Sapientiæ radix est, metuere Dominum: rami autem grandæuitas.* Item *Eccl.* 3. *Multi quidem præstantes sunt, sed modestis patefiunt arcana.* Item *Eccl.* 43. *Fecit omnia Dominus, deditque piis sapientiam.* Et Esaias cap. 8. *Prome oraculum: obsigna disciplinam apud discipulos meos.* Et idem cap. 29. *Postquam in Israelitarum flagitia inuectus est, quæ in caussa erant, vt diuinam doctrinam intelligere non possent, sic loquitur: nam vos Ioua ea veterni aura obruit.* Item in Ezechiele cap. 43. *post descriptionem templi, (in quo Christianæ religionis arcana adumbrantur) sic vatem adloquitur Deus: Tu homo expone Israelitarum generi templum, cet.* Et Danielis cap. 12. *Expurgabuntur, dealbabuntur, et explorabuntur multi, et impie agent impii, nec intelligent vlli impii: at periti intelligent.* Et Oseæ 13. *Qui sapiens et prudens erit, cet.* Item in Novo Testamento eadem traduntur. *Christus externos non nisi per parabolas, hoc est, figurate et tectis verbis adloquebatur: suis autem discipulis, hoc est, credentibus, caritate præditis, obedien-*

dien-

dientibus et eum ſequentibus omnia poſtea ſeorſum exponebat Matth. 11,7. *Ioan.* 5. *Paulus ipſe rem totam paucis verbis abſoluit* 1 *Cor.* 2. *Nam quis hominum ſcit hominis negotia, cet. vsque ad finem. Ex his aliisque multis locis adparet, Dei mentem et arcana conſilia, in ſacris litteris latentia, ſolis fidelibus, piis et religioſis Deique ſpiritu præditis eſſe nota. Eſt enim Deus Rex, qui ſua conſilia non niſi fidelibus amicis ſuis patefaciat, quemadmodum reges ipſos mundanos facere videmus. Itaque licet obſeruare ab orbe condito, non niſi pios admiſſos eſſe in Dei conſilium. Supra commemoraui Henochum, Noam, Abrahamum: idem licet dicere de Iſaaco, Iacobo, Ioſepho, Moſe, Ioſua, Samuele, Dauide, ceterisque vatibus et apoſtolis, Dei ſeruis, quibus, ſiue illitterati, ſiue litterati fuerunt, voluntatem ſuam patefecit Deus, et mentem ad intelligendas ſcripturas aperuit. Lucæ* 24. *Impii vero et ſuo iudicio nitentes, etiamſi omnes litteras tenuerint, litterarum ſpiritum numquam intellexerunt, ſed potius perſecuti ſunt, quemadmodum eis exprobrat Stephanus Actorum* 7. *O duriceruici, cet.*

Quod ſi quando impii vaticinati ſunt, aut de rebus diuinis et ſpiritualibus locuti ſunt, quales commemorari poſſunt Balaamus, Saulus, Caiaphas, ſcribæ et phariſæi, tamen ii Dei mentem et ſpiritum non vere intellexerunt, ſed ſic de rebus ſibi ignotis locuti ſunt, vt ſi quis Gallus, Germano verba præeunte, germanice dicat ea, quæ ipſemet non intelligat. Videtur hoc indicare Chriſtus, dum dicit: in cathedra Moſis ſedent ſcribæ et phariſæi: quæ dicunt, facite: dicunt enim, et non faciunt. Atque idem de iisdem alibi: Sinite eos: cæci ſunt, cæcorum duces: iubetque eorum fermentum caueri. Quaſi hoc dicat: Quod Moſis præcepta docent, eis obediendum eſt: ſed quod eorum præceptorum mentem et ſpiritum, qui a me profertur, non vident, ſed repudiant, cæci ſunt. Exempli gratia: Scripſit Moſes: honora tuum patrem atque matrem: hoc dum docent, obediri debet. Sed dum hoc idem præceptum ſuis ſophismatis adulterant, et natos a vera parentum honoratione ſua falſa et auara interpretatione abſtrahunt,

cæci ſunt, Deique præceptum violant. Matth. 15. Iidem dum docent ritus et ſacrificia, ex præſcripto Moſis obeunda, ſequendi ſunt: ſed dum me, qui illorum rituum et ſacrificiorum mentem et ſpiritum aperio, reiiciunt, et litteræ inani ſcientia inflati eam tenacius retinent, litteræ veritatem atque ſenſum, et Dei voluntatem repudiant, neque legem vere intelligunt: ſi enim intelligerent, certe Chriſtum, qui finis legis eſt, non reſpuerent. Neque vero ſolum impii non intelligunt Dei ſpiritum, ſed et ſi quis eſt, cui ſit aliqua data eius cognitio, is niſi in ea dat operam vt creſcat, amittit eam ipſam, quam habuit cognitionem: id quod indicat Dominus, dum iubet ei, qui non feneraüit, eripi minam, et ei dari, qui habet decem: nam habenti dabitur, et ab eo, qui non habet, etiam hoc ipſum, quod habet, auferetur. Id videmus accidiſſe Saulo, qui quum Dei ſpiritum haberet, eo propter ſuam inobedientiam priuatus eſt, euaſitque propterea ſepties deterior, quam fuerat vmquam.

Quæ quum ita ſint, ego omnes, qui animum ad ſacrarum litterarum ſtudium, cognoſcendamque Dei voluntatem adplicare volunt, exhortor, vt id faciant, qua via quoque modo fieri debet. Primum vt vera eſſe credant, quæ ibi ſcripta ſunt: nam niſi credent, non intelligent, ſed ſacras litteras profanas ducent. Deinde, (qui fidei fructus eſt,) vt voluntatem ſuam voluntati Dei ſubiiciant, parati facere, quidquid iuſſerit Deus, ſiue id ſit dulce ſiue amarum: ſiue leue ſiue graue, ſiue facile ſiue difficile. Eſt enim ea natura fidei, (per quam ſeruari nos oportet, et ſine qua Deo placere non poſſis,) vt hominem non ſolum iuſtificet, et ei peccatorum remiſſionem per Chriſtum conciliet, ſed etiam, nouum ei conciliando ſpiritum, eum poteſtati diaboli eripiat, et Dei ſeruitio emancipet. Fides, inquam, corda purificat, hominemque ex iniuſto reddit iuſtum, ex inobediente obedientem, ex carnali ſpiritualem, ex terreſtri cæleſtem, ex impio pium: breuiter ex vetere homine et filio tenebrarum facit nouam creaturam et lucis filium, qui, abiectis operibus tenebrarum, induat arma lucis, et iuſtitiæ fructificet, ſicut antea fructificauit iniuſtitia. Hac igitur

fide

fide et mente et voluntate si quis præditus ad sacrarum litterarum studium accedet, is siue eruditus erit siue ineruditus, siue pauper siue diues, siue mas siue femina, (personarum enim rationem non habet Deus,) eas vere intelliget, et cum fructu leget, fietque inde indies melior, et ibi eos cælestis sapientiæ thesauros latere mirabitur, quos numquam suspicatus erat. Sin aliquis voluntati suæ obedire, et humanam, hoc est, stultam sapientiam retinere, neque suis vitiis et peccatis renuntiare volet, sed tantum vel credere vel exsequi, quantum eius libidini et carni libebit, is sua praua voluntate cæcatus, sacrarum litterarum spiritum non videbit: sed eas non sequens, verum ad suam libidinem trahens atque torquens, et inde suis peccatis præsidia et tegumenta et patrocinia vndique conquirens, nihil aliud consequetur, quam inanem litteræ cognitionem, qua inflatus, reddetur indies quo peritior eo perditior, vt habet germanicum prouerbium. Hoc accidisse videmus scribis et pharisæis, qui quum sacras litteras profiterentur, et in earum lectione et studio essent adsidui, tamen quia vitiis et voluntati et iudicio suo renuntiare noluerunt, ab earum mente et spiritu vsque adeo aberrarunt, vt Christum, earum verum diuinumque interpretem rucifixerint: atque hoc idem accidet omnibus sic animatis et sic compositis, vt illi fuerunt. Quare agite, o vos omnes, qui sacros hos libros in manus sumitis, abiicite profanos animos: credite Deo: renuntiate voluntati vestræ, et vos submisso, sequaci, obsequenti et plane puerili, hoc est, docili animo sic informandos Deo tradite, vt puer ludimagistro facit: atque eodem animo Deum adsidue orate: nec prius desistite, quam optata fueritis consecuti: nam quisquis quærit, inuenit, et qui petit, obtinet, et pulsanti aperitur. Hac vna via Dei voluntatem percipietis, et secundum eam viuentes, vestramque repudiantes, et contra vos ipsos pugnantes, per fidem, in Iesu Christo seruatore mundi collocatam, peruenietis ad vitam æternam.

ADNO-

ADNOTATIONES
BIBLIORVM SACRORVM
INTERPRETATIONI
A
SEBASTIANO CASTELLIONE
SPARSIM SVBIVNCTAE
HIC VERO COLLECTIM EXSCRIPTAE
CVM
ARGVMENTO
IN SINGVLOS LIBROS.

GENESIS.
IN TOTVM GENESEOS LIBRVM ARGVMENTVM.

Vniuersi creatio. Diei septimi religio. Homo in pomario, rerum dominus. Arbor negata. Formata mulier. Amborum lapsus. Anguis miser a Seruatore. Adamus exsul. Abeli cædes. Enos pius. Adami mors. Translatus Enochus. Arca. Diluuium. Noæ vinea, ebrietas, irrisio, mors. Babeli turris, lingua multæ. Abrahami error, aræ, fames, discrimina cum Lotho dissidia, cum Abimelecho gratia, fides. Ex Agara spuria proles: ea in heram insolens, fugiens. Cum circumcisione fœdus. Absoluta Abrahami et Saræ nomina: horum conuiuæ angeli: promissa proles. Anus risus. Minæ in Sodomæos, horum furor, summum exemplum, incendium cæleste. Lothi fuga: coniugis calamitas: illius incestus. Isaacus natus, circumcisus, victima, sponsus. Secundæ Abrahami nuptiæ, mors. Ismaelis gens, mors. Iacobus et Esaus gemelli: vis huius venalis, subrepta felicitas. Iacobi scala, votum. Iacobi seruitus, merces, fuga. Rachelis rapta idola. Iacobi ad fratrem dona, lucta: vnde Israel: vitiata Dina. Sichemitæ circumcisi, mox cæsi. Rubeni incestus. Isaaci finis. Iosephi insomnia, seruitus. Iudæ cum Tamare incestus. Fames in terris. Iosephi fauor, castitas, calumniæ, carcer, visorum peritia, in fratres benignitas, ars, clementia, in patrem pietas. Regis in senem merita. Aerarii per Iosephum locupletatio. Iacobi vaticinium de Christo moribundi, mors, funus in Aegypto. Iosephi mors.

ADNOTATA.

CAP. I. v. 5. *Exſtitit ex veſpere et mane dies primus.)* Id eſt, exſtitit dies primus, qui conſtat ex nocte et die. Hic enim pars pro toto ponitur, vt apud Danielem veſperomatutina, pro diebus: et apud poetas quatuor autumni pro quatuor annis dicuntur. Incipit autem dies a veſpere, quod tenebræ ante creatam lucem fuerunt, eumque ita Hebræi auſpicantur: quod idem olim facere Gallos tradit Cæſar, et Germanos Cornelius Tacitus.

6. *Liquidum inter aquas)* רקיע a diducendo dictum: ſignificat liquidum, quod tantum ab aere ſiue cælo differt, quantum lux a die, aqua a mari, ſiccum a terra. Nam quum hoc aquam ſuperiorem ab inferiore diuidat, et conſtet, aquam inferiorem eſſe mare, neceſſe eſt, vt hoc liquidum ſit aer, qui etiam a poetis latinis liquidum vocatur, hebraico more, quod elementum mari coniunctum eſt. Quod enim duo extrema vel disiungit, vel coniungit, id vtrumque tangit. Aqua autem ſuperior eſt pluuia, quæ quamquam ſupra totum liquidum, id eſt, ſupra totum cælum non eſt, tamen vt ſupra liquidum dicatur, ſatis eſt, ſi habet infra ſe liquidum. Nec vero conſentaneum eſt, Moſem, quum hic de aquis nominatim loqueretur, nullam feciſſe pluuiæ mentionem, quæ res eſt non parui momenti, et cuius mentionem Sibylla de mundi creatione loquens fecit; nec non Ioſephus Moſem interpretans, dicit cælum factum eſſe pluuium. Nec aliud eſt, pluuiam ſupra liquidum dici, quam latine aquam cæleſtem. Itaque Plinius principio libri 31. de aquis ita loquitur: ſcandunt in ſublime, et cælum quoque ſibi vindicant, ac nubium obtentu vitalem ſpiritum ſtrangulant, quæ cauſſa fulmina elicit, ipſo diſcordante mundo. Quid eſſe mirabilius poteſt aquis in cælo ſtantibus? Hæc Plinius. Eodem modo in 2 Reg. 21. dicitur aqua de cælo deſtillare, hoc eſt pluuia. Eſt autem animaduertendum, quod græce aer et æther et οὐρανὸς dicitur, id ab Hebræis vno liquidi, ſiue cæli nomine comprehendi. Latini quoque totum hoc cæli nomine comprehendunt. Quod ſi quis peruicacius negat, hoc, de quo hic Moſes loquitur, id eſſe, quod græce aer, latine cælum dicitur, oſtendat, quidnam ſit id, quod mare a ſuperiore aqua diuidit, et quomodo vocent Hebræi aerem. Aliud, quod aquas diuidat, nihil eſt. Aerem Hebræi nomine græco hodie vocant. Quid, antequam eſſet lingua græca? id eſt, ante turrim Babel, quum ſola eſſet hebræa? nullumne rei tam vulgaris habebant nomen? aut ſi habebant, cur non exſtat in ſacris litteris? At exſtat profecto: eſtque tam idem רקיע et שמים, id eſt liquidum, aut aer, aut cælum, quam ſiccum et terra; nec alia de cauſſa שמים, id eſt, cælum ab aquis deductum nomen habet, quam quod pluuiæ ſedes eſt. Itaque ſcribit Moſes, in diluuio apertos fuiſſe cæli meatus. Hinc volucres cæli, id eſt aeriæ. Cælum autem ſecundo die fuiſſe creatum, oſtendit Moſes, qui dicit, Deum iuſſiſſe ſecundo die, vt exſiſteret liquidum, atque idem docetur 4. Esdr. 6. his verbis: ſecundo die aeris auram creaſti. Nam quod in propoſitione Moſes cælum terræ præponit, dignitatis, non creationis habet rationem. Idem enim cap. 2. dicit: Quum terram cælumque feciſſet Deus; vbi terram cælo anteponit. Ex quo patet, verborum ordinem non ſemper eumdem eſſe, quem temporis. Et vero conſentaneum eſt, terram tamquam fundamentum, prius eſſe factam. Nec neceſſe eſt, cælum, quia ſit præſtantius, propterea prius eſſe creatum; nam et beſtiæ et ſtirpes, quæ ſunt homine viliora, tamen ante hominem ſunt creata.

9. *Adpareret siccum)* Quod Latini per neutrum, id Hebræi, qui neutrum genus non habent, aliquando per femineum dicunt. Hanc ob caussam vetus interpres vertit arida, et græcus ξηρά.

11. *Pareret terra stirpes)* In hebræo est תדשא, quod, si licet verbum fingere, significat stirpare, id est, stirpes creare: vt si dicas: stirpet terra stirpes; quomodo dixit Aristoteles in tertio de generat. animal. ὠοτοκοῦσι τέλειον ὠὸν, quomodo et viuere vitam dicimus; qualia sunt hæc gallica, enfanter, veler, cochonner: quæ latine sic redderentur, puerum, vitulum, porcellum parere. Multa sunt in sacris litteris talia, vt iurare iusiurandum, peccare peccatum, quæ sunt latino more dicenda: id quod semel adnotasse, sit satis. Sunt autem stirpium tria genera, arbores, frutices et herbæ: sed frutices in arboribus comprehendit Moses. Vocat autem arbores fructiferas, et herbas frugiferas, non quod sint omnes fructuosæ, (quamuis omnes semen habeant,) sed quia earum proprium est fructus ferre: vt quum pisces dicunt squamigeros poetæ, quod piscium propriæ sunt squamæ, non tamen omnium. Præterea his verbis fetifica vis datur stirpibus, eodem momento, quo creantur, quæ vis animalibus separatim data est.

20. *Natatiles animantes)* Græci ἑρπετὰ, Latini reptilia verterunt. Sed eodem verbo vtuntur etiam in eis, quæ ex terra quarto die orta sunt, vt reptilia et ex aqua et ex terra orta esse videantur, id quod absurdum est. Hebræum est שרץ quod Leuitic. 11. dicitur de piscibus, & de volucribus multipedibus, deque serpentibus. Nos tam late patens verbum non habemus. Sunt tamen hæc, vt rei natura, ita verbis quoque apud Latinos etiam confinia. Nam et nare per aera aues poetice dicuntur, et Dædalus remigio alarum Insuetum per iter gelidas enauit ad arctos. Igitur ex aqua orti sunt pisces, et volucres tum bipedes tum multipedes: ex terra autem pecora, bestiæ terrestres, et serpentes, quæ serpentes, verbo רמש significantur, quod tamen alibi moueri significat, et Psal. 104. natare.

26. *Faciamus hominem)* Videtur cum filio suo loqui, de quo sic Sibylla l. 8.

Huius consilio namque olim primitus vsus,
Sic ait omnipotens: Faciamus imagine, fili,
Ambo de propria mortalia semina ducta.
Nunc ego curabo manibus, tu denique nostram
Effigiem verbis, vt opus commune struamus.

26. *Qui dominetur)* In hebræo est in plurali, Dominentur. Sed quum de toto genere loquatur, nihil refert, vtro numero vtare, dum loquendi consuetudinis rationem habeas.

CAP. II. Quæ in hoc toto capite traduntur, ea ante Sabbatum suis quæque diebus facta sunt. Sed Moses volens operi sexti diei perpetuam historiam attexere, quum in Sabbati commemoratione interpellaretur, sexto die creationem hominis breuiter perstrinxit; quam eamdem iterum post commemoratum sabbatum adgreditur maiore exordio. Non enim, quod post sabbatum commemoratur, idem post sabbatum factum est, quum omnia sex diebus facta sint.

3. *Creauerat feceratque)* Ad verbum, creauerat faciendo (nam lamed sæpe gerundium facit, vt 2 Reg. 19, 7. לאהבה amando) vbi duo verba eiusdem notionis ponuntur, vt in 1. Corinth. 12. ἤγεσθε ἀπαγόμενοι pro ἤγεσθε καὶ ἀπήγεσθε. Quale est Ciceronis illud: De manibus audacissimorum ciuium delapsa arma ceciderunt: hoc est, delapsa sunt, et ceciderunt.

4. *Ioua Deus)* Ioua sacrosanctum Dei nomen est, a verbo, quod esse significat, deductum, (vt ipse Mosi in rubo declarat,) nomen tantæ maiestatis, vt Iudæi, si quando id legendum occurrat, Adonai legant, quod Dominum significat. Hinc factum puto, vt Septuaginta κύριον sint interpretati, quorum interpretationem secuti sunt Apostoli. Docebant enim religionem, non linguam. Nos autem, qui, (quoniam vita breuis est,) linguam cum religione coniungere conamur, nobis interdictum non putamus, ne cum illis in vita consentientes, in sermone disertos sequamur, et Dei nomen proprium hebræum, (ne quid de eius maiestate decedat,) adhibeamus: quod quum in aliis propriis nominibus quauis in lingua fieri soleat, id nobis in hoc denegari iniquum videtur. Nam quod negant quidam, hoc sacrum nomen fas esse legi, hoc superstitioni iudaicæ relinquamus. Si enim Mosi scribere fas fuit, et nobis legere fas est. Neque enim scripsit non legenda. Qui autem dicunt, hæc puncta vocalia, quibus notatur, non esse eius propria, facile refelluntur verbis inde deductis, Iosaphat, Ioram, Halleluia, Esaias etc. Quamquam nihil hoc refert. Neque enim verbi vis in latino sermone sita est, quomodocumque efferas, neque in hebræi sermonis punctis vocalibus, sed in etymologia, quæ manet eadem, vtcumque pronunties. Ceterum si quis hoc nomen reformidat, per me licet Iudæos imitetur, et vbi Iouam inueniet, legat Dominum, sicut illi Adonai. Hoc quidem commoditatis habebit in translatione nostra, quod non dubitabit, vbi Ioua, vbi Adonai scriptum sit in hebræo, quod faceret, si Iouam interpretati essemus Dominum.

6. *Exhalauit ex terra vapor)* videlicet die tertio, quum iussit Deus stirpes nasci.

16. *Eique ita præcepit.)* Vtrumque adloquitur. Nam et cap. 1. vbi res eadem breuiter attingitur, dicitur Deus eis, non ei, esum permisisse stirpium; et capit 3. Eua plurali numero dicit, Deus nos gustare vetuit; quemadmodum Lotus respicere prohibetur, quum tamen id ad vxorem quoque pertinere, pateat ex pœna. Est autem hic narrationis ordo. Adamum Deus finxit: deinde adductis ad eum bestiis, Euam formauit: postea eos in pomarium intromisit, vbi fructuum esum permisit, quæ omnia die sexto facta sunt.

17. *Nam si ea vesceretur.)* ביום pro si ponitur et alias sæpe, et 4. Ruth. et 2. Reg. 2.

23. *Os de ossibus, et caro de carne.)* Poteram vertere, (vt et primum feceram,) membrum de membris, et corpus de corpore. Nam עצם et בשר non semper os et carnem, sed sæpe membrum et corpus significant, vt Psalm. 6. et 38. vbi dicit vates, se ossibus et animo ægrum esse. Neque enim ægrota sunt ossa, quæ quum neruos non habeant, non sentiunt. Et in Leuitico sæpe iubet Deus homini lauare carnem suam, id est corpus. Quid illud quod verterunt, Ossa mea sicut cremium aruerunt? Nam membra morbo, non ossa, arescere dicuntur. Item, Et exultabunt ossa humiliata: id est, membris et corpore exsultabo. Iam mulier viri membrum, et corpus de viro sumtum recte dicitur, quæ et integrum corpus est, et caput habet virum. Itaque Paulus. 1. Cor. 6. sic interpretatur, nam et μέλη, hoc est membra vocat, quæ hic verbo עצם declarantur, et σῶμα et σάρκα idem vocat: ὁ κολλώμενος τῇ πόρνῃ, ἓν σῶμά ἐςιν· ἔσονται γάρ, φησιν, οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. Quod ad verbum sic sonat: Qui copulatur cum scorto, unum corpus est. Erunt enim, inquit, duo in carnem vnam. Sed quia ex osse, id est ex costa, facta est Eua, malui sic transferre.

23. *Hæc*

23. *Hæc vocabitur mulier.)* Hebraici verbi ea ratio eſt, quaſi tu a viro dicas viraginem. Et paullo poſt quod vxorem vertimus, idem verbum eſt. Sed quia mulier pro vxore latine dici non ſolet, cum hebræum verbum vtriusque ſit commune, alio nobis vtendum fuit.

Cap. III. v. 8. *Ad Zephyrum.)* In Hebræo eſt לרוחהיום ad ventum diei. LXX videntur legiſſe : הים ad ventum maris, id eſt, occidentalem, qui Zephyrus eſt : verterunt enim τὸ δειλινὸν, id eſt, veſpere, vt ſit veſpertinum pro occiduo.

16. *Aerumnis.)* [הרן eſt] pariendi dolor, qui græce ὠδὶν vocatur : nos eius proprium nomen non habemus.

20. *Viuentium omnium mater)* Hebræis homines a vita aliquando denominantur, Latini mortales adpellant. Sed hic propter nominis rationem mortales dicere non licuit. Adde quod in nomine Viuens, ſiue de homine, ſiue de Deo dicatur, multa poſſunt intelligi, quæ in nomine mortalis non poſſunt.

22. *Periculum eſt ne)* Ad verbum, Etiam ne: quæ reticentia eſt. Hoc modo loquuntur aliquando Galli. Tale eſt illud Matth. 25. μήποτε οὐκ ἀρκέσῃ ἡμῖν καὶ ὑμῖν, ne forte non ſatis ſit nobis et vobis. Et illud Roman. 11. μή πως οὐδὲ σοῦ φείσηται, et Ariſtot. ἠθικ. νικο. ἐν τῷ κ. cap. 1. μήποτε δὲ τοῦτο οὐ καλῶς λέγεται. et c. 3. μήποτ' οὐ λέγουσι τὸ αἴτιον.

CAP. IIII. v. 7. *Certe ſi recte facies, litabis)* Hebraice : ſi recte facies, elatio : ſcilicet erit, id eſt impetratio; quem hebraiſmum Galli exprimunt, quum dicunt exaltari pro litare, id eſt, ſacrificando aut ſupplicando impetrare, être exaucé. Eſt autem hæc ſententia : certe (hoc enim ſignificat הלוא, nec ſemper eſt interrogantis) ſi recte facies, ſicuti frater tuus, ego te, ſicut eum, reſpiciam. Sin minus, noxa, et peccati pœna, et ipſum adeo peccatum tibi, tamquam foribus accubans, imminet, quod peccatum a tuo pendebit imperio. Nam recte faciendo id ſuperabis, vt tuus frater, qui ab eo non læditur: praue autem faciendo, ſuperaberis. Quare ſi vis fraternæ ſocius eſſe felicitatis, eſto et virtutis. Vt enim qui peccat, ſeruus eſt peccati : ita qui recte viuit, peccati dominus eſt. Huiusmodi locutio eſt Num. 32. Niſi ita feceritis, ſcitote vos in Iouam peccare, futurumque, vt veſtrum peccatum vos inueniat: id eſt, vt pœnas detis. Eſſe autem maſculini generis חטאת, patet ex adiectiuo רבץ, ne quis forte neget cum relatiuo poſſe conuenire.

19. *Qui primus tabernacula habitauit)* Principio paſtores tabernacula habitabant, et ſubinde locum mutabant, ex quo Scenitæ dicebantur, vt eſt apud Plinium. Huius ergo rei auctorem hunc tradit Moſes.

22. *Si quem ego hominem plagis)* Moſes in recenſendis Caini poſteris, inſignia eorum facta aut dicta obiter adnotat. Igitur Lamechi nobile documentum narrat hoc. Homicidium ita nefarium habetur Deo, vt ſtatuerit, ſi quis etiam Cainum hominem fratricidam, occiderit, eum tanto eſſe ſupplicio dignum, vt ſi ſepties mori poſſet, ſepties ſit interficiendus. Quid ergo æquum eſt fieri in cæde hominis non homicidæ? Si ego hominem plagis, ſi quem mortalem vulneribus interficerem, (geminata ſententia eſt, vt in ſententioſis dictis fieri ſolet,) id eſt, ſi quis hominem aliquem interficeret, (vtitur enim prima perſona pro quauis, vt Paulus, vbi ait: ſi linguis hominum loquerer, et angelorum, etc.) cum Cainum, hominem nefarium, occidere tam deteſtabile ſit, vt ſeptuplione ſanciatur, profecto, (ſic enim litteram Vau interpretor, quæ ſæpe eſt concludentis, vt Ezech. 33.) in Lamecho, id eſt in

eo, qui hominem quempiam non homicidam occideret, pœna esset multo grauior. Quod autem verto, Si interficerem, cum sit in hebræo præteritum: sciendum est, Hebræos præterito vti pro coniunctiuo, vt et alibi fit, et Iob. 3. et Psal. 44. et Iud. 8. et Ierem. 37. Item quod verto mortalem, in hebræo est ילד, a nascendo denominatum: quod quamquam fere iuuenem significat, tamen hic non ætatis habetur ratio, sed nascendi conditionis, quemadmodum cap. 16. dicuntur omnes ילדי domus Abrahami circumcisi, id est omnes vernaculi, cuiuscumque essent ætatis, et Num. 13. ילדי הענק, id est, Enaquini; vt sit idem quod בני הענק, vt paullo post dicuntur. Et Esa. 2. ילדי נכרים, id est extranei. Nec absurdum est, omnes natos dicere, pro omnes mortales, præsertim hic, vbi cum eadem sententia diuersis verbis iteraretur, quum verbum significantius in priore parte esset occupatum, in posteriore satis fuit aliquod poni, quod esset cognatum: id quod fit in Psalmis frequenter. Apud Esdram quoque lib. 4. cap. 4. sic legitur: quis natorum poterit facere, vt me interroges de his? id est, quis mortalium? id quod ex hebræo videtur esse translatum.

CAP. VI. v. 2. *Hominum potentissimi)* In hebræo est, Deorum filii. Sed vtuntur substantiuis sæpe pro adiectiuis, quæ rariora habent: vt sint Deorum filii, pro diuinis, id est, præstantibus, vt etiam in Psalm. 82. dii siue diui vocantur iudices, et aliorum gubernatores, et Iob. 41. potentes: sicut Galli a Deo ea denominant, quæ in suo genere excellunt: vt ignem Dei pro luculento: hominem Dei, pro diuino et religioso: quemadmodum et Latini diuinum Platonem dicunt. Filii autem vocabulum sæpe idem est quod homo: vt filii Israel, id est homines, aut viri Israelitæ: filii hominis, id est homines, vt Galli dicunt, enfant de Lyon, pro Lugdunensi: enfant de ville, pro ciue: enfant perdu, pro homine profligato; et Græci, υἷες Ἀχαιῶν, pro Achæis: et ἰατρῶν παῖδες, pro medicis. Sic hoc loco deorum filios putaui adpellatos. Si quis tamen veriorem aliquam interpretationem habet, nolo vt meæ hæreat: nam verba sunt ambigua, et ego dubito.

3. *Non perpetuo contendam.)* Indignum existimauit se, qui esset animus et Deus, cum hominibus, qui essent corporei et mortales, tamdiu rixari. Propterea statuit hominum vitam decurtare. Dicitur autem cum hominibus contendere et pugnare Deus, cum eorum sceleribus, (quibus nihil est diuinitati repugnantius,) irritatur. Quum igitur homines essent, qui et vitam, quam ducebant longissimam: et vires, quas immensas habebant: et multitudinem, qua plurimum poterant, ad omne flagitiorum genus conferrent, et in dies deteriores fierent: statuit Deus huic malo occurrere, præfinito breuiore viuendi spatio, vt minus diu viuendo, minus multa flagitia possent committere sicuti solent quædam ciuitates suorum magistratuum tyrannidem breuitate aut infirmitate potestatis impedire. Sed primum diluuii remedium tentauit, vita statim ad semissem fere accisa, nam post diluuium nati, ante quingentesimum annum moriebantur, quum ante superarent nongentesimum. Deinde linguarum fecit diuortia. Postremo, quum illa non satis essent, fecit quod erat minatus. Itaque Abrahamus sexagenarius senex est, quum eius tritauus Heber 464. annos vixerit. Habes vitæ breuitatem. Nec impedit, quod nonnulli etiam post Abrahamum centum viginti annos excesserunt. Nam et multi Mosis tempore octoginta annos superabant, quem tamen vitæ humanæ modum statuit ille Psalmo 90. Satis est enim, hunc esse iustum et vulgarem viuendi modum: nec ita exiliter

liter ad calculum reuocandi sunt anni, non magis quam litora. Hunc locum eodem modo interpretatur Iosephus. Adde quod hæc vnius hominis ætas occulte indicare videtur totius humani generis ætatem, si fiant anni Iubilæi.

14. *Ex terebinthina materia.)* Terebinthum tradunt materie esse lenta, et fideli ad vetustatem, in Syria proceram, apud Damascum insignem: quæ materies sola vngi velit, meliorque oleo fiat, eiusque baccas esse sulphurosas, id quod ad nominis rationem pertinet, nam hæc arbor Gopher, sulphur autem Gophrit dicitur. His rebus adductus, terebinthum verti. Nam pinus, (hanc enim putant esse quidam,) aliud nomen habet, neque tamen de terebintho prorsus adfirmo, sed certius nihil habeo.

15. *Longitudo trecentos cubitos pateat, etc.)* Huius arcæ dimensionis eadem proportio est, quæ hominis supini iacentis, vt me quidam Italus docuit. Erat enim ea arca imago quædam hominis mortui iacentis, et tamen reuicturi, ac resurrecturi, qua de re vide 1. Pet. 3. ad finem, item quæ a Paulo scripta sunt de baptismo.

16. *Ipsam arcam superne in cubitum absoluito.)* Hunc locum antea non intelligebam, idque in tribus primis editionibus in margine adnotatum est. At nunc in libellum incidi Ioannis Butheonis Delphinatis, impressum Lugduni 1559. cuius libri titulus est de arca Noe, in quo libello totam arcæ rationem, bene vereque, meo iudicio, explicat, vt hunc quoque locum declarat; itaque secundum eius sententiam, locum hunc sic explano: Facito vt tecti, (quo arcam absolues,) culmen adsurgat in vnum cubitum.

CAP. VIII. v. 4. *Super montes Ararat)* Sibylla montem hunc tradit in Phrygia esse, his verbis:

Hinc vbi fatalis trabs huc illucque natauit,
Murmure cum rauco ponti iactata fluentis,
Adpulit exiguæ terræ, tandemque quieuit.
Adsurgit Phrygiæ mons quidam in finibus atræ,
Arduus alta petens, Ararat quem nomine dicunt,
Quod fatale fuit illic euadere cunctis.

7. *Emisit coruum, qui egressus reuertit.)* In græco et latino negatur reuertisse. Inde natum gallicum prouerbium: Corui nuntium: quo notatur is, qui missus non redit. Vtra sit lectio verior, non adfirmo. Sibylla quidem rediisse negat.

CAP. IX. v. 5. *Vestri quidem sanguinis, cet.)* Sensus est: Hominis necem et in ipsos homines, et in bruta vindicabo, (id quod facit per magistratum, quum iubet etiam bestiam, si hominem occiderit, necari,) brutorum autem necem in homines non item.

CAP. XVII. v. 18. *Vtinam modo facias, vt propagetur Ismael.)* Ad verbum sic: Vtinam coram te viuat Ismael. Coram autem, aut in conspectu esse dicitur, quod est in potestate, et ab aliquo efficitur, efficiue potest, vt supra cap. 13. dicebat Abrahamus Loto: Tota terra est in tuo conspectu: hoc est, tibi exposita est, tibi patet, vtere ea tuo arbitratu. Item 2. Paral. 6. Non deerit tibi homo de meo conspectu, qui sedeat in solio Israelitarum: hoc est, efficiam, vt numquam desit de tuis posteris, etc. Viuendi autem verbum hoc loco de generis propagatione dici, perspicuum fit ex iis, quæ mox ad hæc Abrahami verba Deus respondet.

CAP. XVIII. v. 3. *Noli me præterire.)* In hebræo est: noli tuum seruum præterire; sed hunc hebraismum lingua latina respuit: gallica retinet, vôtre seruiteur. Quod autem vnum salutat, id facit, quoniam dominum salutare

lutare singulari numero solet hebræa lingua, etiam si plures sint: quod idem postea facit Lotus.

7. *Qui eum* facere *properet.) Facere vitulum*, pro *mactare* positum est: quod loquendi genus frequens est apud Catonem et Varronem.

10. *Anno vertente.)* In hebræo est, Tempore vitæ siue vitali, quod, (vt arbitror,) significat anno proximo: quoniam vita, id est, ætas, annis, non diebus aut mensibus numeratur: Nam et superiore capite dixerat: hoc proximi anni tempore.

13. *Tum Ioua Abrahamo.)* Animaduertendum est, hic tres esse genios siue angelos: quorum duo Sodomam mittantur, vnus cum Abrahamo loquatur, & Ioua adpelletur, neque Sodomam eat: qui quisnam sit, in Exodi cap. 3. Deo volente dicemus: Homines autem vocantur, quod humanas induerant figuras. Quod autem hic comedunt & bibunt, quum spiritus carnem et ossa non habeant, quæ corporeis pascantur alimentis, hoc quale sit, patebit ex Tob. 12. vbi sic loquitur Raphael: Nam quod me, quamdiu vobiscum versatus sum, comesse et bibere vidistis, species fuit, quæ vestris oculis obuersabatur, quum reipsa neque comessem, neque biberem.

30. *Quæso te, Domine, ne ægre feras.)* In hebræo est: Ne ægre ferat dominus meus. Sed hoc in vocatiuum conuerti, vt latino more loquerer: quod idem sæpe facio.

CAP. XX. v. 4. *Etiamne insontes interficies.)* In hebræo est: Etiamne gentem iustam? Eodem modo locutus est Virg. Vigilas ne deum gens Aenea? quum de vno loqueretur. Et gallice sic, Dois tu faire mourir les gens de bien? etiam si quis de vno loquatur.

12. *Mea soror ex patre est.)* Hoc est, consanguinea, (sic enim loquuntur Hebræi,) Thara meo patre prognata: sed non matre mea, nam non eadem matre nati sunt Abrahamus et Saræ pater Haran. Verum ambiguitas in hebræo sermone est, quæ in latino non esset, si consanguinea diceretur.

13. *Sed quum me Deus a domo paterna abstraheret.)* In hebræo est: Quum me dii abstraherent. Nam quia Dei vocabulum אלהים pluralis est numeri, positum est etiam verbum in eodem numero, vt et infra cap. 35. et 1. Reg. 28. vbi sic ad verbum loquitur saga: Video diuos adscendentes de terra. Nam eam de vno loqui, patet ex ipsa narratione, quod dicitur Samuelem conspicata, et Saulus quærit, quæ sit eius species. Sic loquuntur et Latini in nominibus singulari carentibus, quæ in alienam linguam per singularem numerum interdum transferenda sunt: vt si nuptias vertas γάμον aut Hochzeit.

14. *Pecora et boues.)* צאן ouium et caprarum generale est, vt græcum μῆλον et latinum balantes, a voce denominatum. Sed quia durius esset, malo aut pecora dicere, vt Plinius: aut vtrumque ponere. Quamquam alicubi balantes adpellabo, vt significantius interpreter.

16. *Qua tu tui pudoris defensione.)* In hebræo est: Quod quidem tibi erit tegumento oculorum apud omnes, qui tecum sunt, & apud omnes, et purgationi, siue defensioni. Tegumentum autem oculorum dictum est, pro defensione pudoris: quoniam pudicæ solent velari, propter virorum verecundiam: vt Rebecca, quum Isaaco occurrit: quum impudicæ virorum adspectum nihil vereantur. Est igitur hic sensus: Nummos dedi, non tibi, ne videar pretium dedisse pudoris: sed tuo viro, homini honesto: qui eos profecto non accepisset, si te a me corruptam putaret, ne suæ coniugis pudorem

rem vendidiſſe putaretur. His nummis volo teſtatum, te a me eſſe integram: atque hoc tibi defenſioni erit, ſi quis forte te vituperet. Quod autem verto, Apud alienos: in hebræo eſt, Apud omnes. Sed quoniam iam dixerat Tuos, hic intelligendum eſt, Alienos: id quod ſæpe fit, vt quum dicit Balaamus, Iſraeliticum populum non habitum iri inter gentes: hoc intelligendum eſt, inter ceteras gentes, et quum iubet Chriſtus, ea nos hominibus facere, quæ nobis fieri velimus: intelligitur, aliis hominibus.

CAP. XXIIII. v. 14. *Ea ſit, quam tu Iſaaco tuo deſtinaſti.)* Meus, tuus, ſuus, noſter, veſter, hebraice dici non poſſunt, niſi vocibus, quæ hæc ſignificant, coniunctis cum nominibus ſubſtantiuis iisque adpellatiuis. Hinc fit, vt ſi coniungenda ſint cum propriis nominibus, addatur aliquod ſubſtantiuum nomen adpellatiuum, quod ſit capax pronominis. Itaque ſi dicendum eſt: Iſaacus tuus, (vt hoc in loco,) quoniam id hebraice dici non poteſt, additur ſeruus, aut cultor: neque enim dici poteſt יצחקך, Iſaacus tuus. Idem fit et in populus. Nam quum dicendum eſt, Iſraelitæ tui, quoniam dici non poteſt ישראלך, dicitur populus tuus. Neque tamen nego, et Iſaacum Dei ſeruum et Iſraelitas populum et eſſe et recte dici. Sed hoc conor oſtendere, poſſe hæc interdum ad latinam conſuetudinem accommodari. Quemadmodum enim, ſi, quod latine dictum eſſet Iſaacus tuus, in hebræum verteretur, ita vertendum eſſet, Iſaacus tuus ſeruus, aut amicus: ita, quod hoc modo hebraice dictum eſt, id ſi latine vertatur, debet Latinorum more dici. Atque vt ille, qui ita latina hebraice redderet, non eſſet reprehendendus: ſic ego, dum et hunc et ceteros hebraiſmos transfero, veniam mihi dari æquum cenſeo. Huiusmodi loquendi rationes videre licet et in noſtris linguis, nam quod latine dicitur, Saluta Petrum noſtrum: hoc gallice ſic redditur: Recommande moy a notre amy Pierre. Item, Viſit ſuos. Il eſt allé voir ſes gens: et Germanice Er iſt zu ſeinem Völcklein gangen. Nec diſſimile eſt quod dicimus, Sanguinem pauperum bibere, Boire le ſang de pauvres gens; neque enim latine recte diceretur, Bibere ſanguinem pauperum gentium.

49. *Si in animo habetis hoc beneficio atque officio dominum meum demereri.)* Quod verti Officio, in hebræo eſt אמת, quod proprie fidem, aut verum ſignificat. Iam vt latine, verum eſt, pro æquum eſt, dicitur: ſic etiam hebraice: אמת. Atqui æquitas iuſtitia eſt, quæ in ſuum cuique tribuendo conſiſtit: in quo ineſt officium, a quo officioſi dicuntur benefici, et qui, quod facere debent, faciunt. Eodem modo loquitur infra capite triceſimo ſecundo.

CAP. XXV. v. 18. *Quum ad obitum vsque ſuis omnibus fratribus inuitis conſtitiſſet.)* Ad verbum, Contra ſuos fratres omnes cecidit: hoc eſt: vsque ad caſum et mortem perſeuerauit atque ſtetit, vt ſi dicas: In hac ſententia moriar: id eſt, ad mortem vsque perſeuerabo. Adludit enim ad id, quod capite 16. dixerat Hagari angelus, Iſmaelem in fraterna ſimultate perduraturum.

CAP. XXVII. v. 19. *Vt mihi bene preceris.)* In hebræo eſt, Vt mihi bene precetur anima tua. Iam anima pro perſona ſæpe ponitur: vt quum dicuntur in Aegyptum deſcendiſſe animæ 70. id quod Latini dicunt, Capita. Galli hebraiſmum hunc retinent: dicunt enim, Il n'y a ame, pro, nemo adeſt: et, ma perſonne, pro, ego ipſe.

29. *Et ex eadem tecum matre nati.)* Id eſt, fratres, qui hic a matre denominantur, alibi a patre. Eſt autem ſublimius dicendi genus, quam eſt vulgaris oratio. Itaque geminantur ſententiæ, et is adhibetur ſermo, qui apud nos vel poeticus, vel certe non vulgaris eſt.

39. *A terra pinguitudine aberit.)* Alii vertunt: In pinguitudine erit. Sed quum non possit pater Esao dare, quod Iacobo dedit, idque ipsum Esaus ploret, et postea fratri propterea mortem minetur, necesse est, vt hunc locum aliter intelligamus. Iam pater Iacobum frumento muniuerat, et musto: quod si Esaum soli vbertate, et cæli rore munit, eadem confert. Si autem eadem conferre potest, quid est, quod ille dolet? Quid doleam alterum sole frui, quum mihi nihil detrahat? Nam quod in epistola ad Hebræos scriptum est, Isaacum vtrique bene precatum esse: fateor, faustæ precationis esse, quod dicitur Esaus aliquando vicissim Iacobi iugum excusurus. Id quod factum legitur 4. Reg. 8. vbi Idumæi, qui antea Iudæis seruiuerant, defecerunt ab eis. Iam, vt verba ostendamus a nobis esse, legitur משמני, id est, ab pinguitudine siue sine pinguitudine: quo modo Psal. 109. legitur ad verbum: Mihi genua labant præ inedia, meumque corpus tabescit משמן, a pinguitudine: hoc est, defectu pinguitudinis, et præ macie: et Ier. 48. מכח sine viribus; et eiusdem 10. מדעת, sine cognitione: hoc est, per inscitiam; et Lamen. 4, 9. מתנובות שדי, frugum penuria. Latine quoque a aut ab significat absque et abesse: vt quum dicimus, Ab re, et græce, ἀπὸ τρόπȣ, ἀπὸ πατρίδος, et μελενάων ἀπὸ νηῶν: et composite amens, abesse: ἀπογίνεσθαι.

45. *Ne forte vtroque vestrum orber aliquando.)* Id est: Ne ille te interficiat, deinde vel aufugiat, vel capite det pœnas; quo facto, vtroque priuarer. Quod autem verto למה ne, id sæpe faciendum est: neque enim semper est interrogantis, non magis quam הלוא, vt et multis aliis in locis patet, et 1. Reg. 20. Item quod verto Aliquando, id in hebræo est Vno die: quem hebraismum habent Galli.

CAP. XXIX. v. 20. *Quod spatium ei breuissimum visum est, etc.)*

Atqui nox longa, quibus mentitur amica, diesque
Longa videtur opus debentibus: et piger annus
Pupillis, quos longa premit custodia matrum.

Sed hic sensus est: Iacobus Rachelem præ amore tanti faciebat, vt septennii seruitutem breuem esse putaret, qua tantum præmium consequeretur. Nihil enim durum est, quod fit libenter.

CAP. XXX. v. 37. *At Iacobus ex populeis, ect.)* Totius huius loci sensus est: Virgas ex parte decordicatas, et ideo versicolores, in alueis ponebat, in quarum contemplatione pecudes salirentur, itaque versicolores fetus ederent. Deinde fetus illos ante saliendas pecudes eadem de caussa collocabat. Sed ne nihil Labani reliquum fieret, si omnis fetura versicolor esset, lacinias, id est, greges sibi separatim ex enato versicolore pecore faciebat, easque ab vnicoloribus pecoribus segregabat, quæ vnicoloria pecora erant Labanis: eaque propterea minus generosa, quod Iacobus ad minus generosorum admissuram virgas non deponebat, et ideo illa fetus sui et colore et genere similes edebant.

CAP. XXXI. v. 5. *Qui erat antehac.)* In hebræo est: Vt heri nudius tertius: cuiusmodi hebraismo etiam Græci vtuntur: χθὲς καὶ πρώην; et Cato de re rustica eo sensu dixit, pridie.

50. *Nemo apud nos adest.)* Confirmantur pacta hominum testimonio: eadem, si nemo testis adfuit, negari possunt. Paciscitur ergo Laban cum conditione, in hanc sententiam: Si tu filias meas durius habebis, Deum contestor,

testor, hæc pacta tam perinde fore, ac si nemo hic adesset: id est, fore irrita. Non absimile est illud: Quod scis, nescis: id est, perinde age, ac si nescias.

CAP. XXXII. v. 25. *Eius cauum femoris perstrinxit.)* Putaui aliquando esse poplitem. Sed mihi dixit Iudæus quidam, esse cauum femoris ad inguen, quum eum interrogassem, quonam neruo abstinerent.

32. *Neruo contrahente.)* Quidam nerui membra adducunt atque contrahunt, vt qui sunt in posteriore femoris parte, qui per poplitem tibiam contrahunt. Hi si quo adfectu contrahuntur, vt extendi non possunt, membra porrigi prohibent. Hinc est Iacobi claudicatio, vt propter neruum breuiorem factum femur extendere non posset.

CAP. XXXIII. v. 19. *Centum quessitis emit.)* Quessitam fuisse nummum puto non vilem: id quod tum ex hoc loco coniicio, tum ex Iobi capite vltimo: vbi scriptum est, Iobo amicos singulas dedisse quessitas.

CAP. XXXVII. v. 29. *Postea Ruben ad puteum reuersus.)* Ruben (vt narrat Iosephus historicus) Iosepho in puteum demisso discesserat, neque venditioni adfuerat. Deinde noctu reuersus, vt fratrem subduceret, eo non inuento, conquestus est apud fratres, a quibus rem didicit.

36. *Pharaonis eunucho, magistro equitum.)* Eunuchos reginis præficiebant reges, homines castratos, ne illas stuprarent. Sed paullatim obtinuit vsus, (sicut ego suspicor,) vt eunuchi dicerentur præfecti, quamuis non euirati; sicut Latinis senatores, quamuis non senes. Nam si castratus erat Potiphar, quorsum ei vxorem? aut quid Pharaoni opus erat eo castrato, qui reginæ non famularetur? Quod autem magistrum equitum verto, non magistrum laniorum, aut coquorum, vt alii et Iosephus, qui ἀρχιμάγειρον: in caussa est, quod 4. Reg. 25, 8. hoc eodem nomine vocatur Nabuzaradan, cui incendenda Hierosolyma mandata est: quod munus profecto non est magistri laniorum, aut coquorum. Itaque illic idem Iosephus rectius vertit στρατηγόν. Nominatur autem Hebræis a mactando רב טבחים, et שר טבחים, fortasse, quod supplicia sontibus irrogabat, sicut hodie qui gallice dicitur le prevost du mareschal.

CAP. XLI. v. 16. *Sine me, Deus tibi, Pharao, salutaria respondebit)* Ad verbum legitur: Sine me, Deus respondebit pacem Pharaonis. Sed nomen שלום non solum pacem declarat, sed etiam salutem: vt est in Daniele, in Epistola Nabuchodonosoris: Nabuchodonosor gentibus, pax vobis multiplicetur: (sic enim vertunt) id est, salutem plurimam dicit. Sed de hoc alias. Est autem hæc sententia: Ego tibi salutaria respondebo, sed huius responsionis auctor erit Deus.

44. *Digitum contra tuam voluntatem proferet.)* Id est, quidquam audebit. In hebræo est, manum pedemue mouebit. Sed eiusmodi hebraismi sunt in nostram loquendi consuetudinem mutandi: qualis est ille cap. 14, 23. Neque pilum, neque calcei corrigiam a te capiam: quod latine dicitur, Ne pilum quidem; item: Neque bonum, neque malum: pro, Ne verbum quidem, aut nihil omnino: et illud, Nec ad dextram, nec ad sinistram: id est, nullam in partem: et multa huiusmodi; quod ideo hic commemoro, ne deinceps eadem mihi sint subinde dicenda.

CAP. XLII. 30. *Et eos numero exploratorum habuisset.)* Ad verbum legitur. Et posuit nos pro exploratoribus. Sic 1. Reg. 1. Noli me ponere apud improbos, hoc est, improbam putare. Latini quoque ponere pro existimare dicunt, vt voluptatem in bonis rebus ponere; et pone, ita esse.

CAP. XLIIII. v. 1. *Liberaliter cum eo potauerunt.)* In hebræo est: Inebriati

ti ſunt: ſed id verbum non ſemper inebriari ſignificat, ſed ea notione dicitur in bibendo, qua ſatiari in comedendo. Et in Eſ. 49. ad finem dicuntur ſanguine inebriari, qui ſanguinem bibunt.

CAP. XLVIII. v. 20. *Per vos bene precentur Israelitæ.*) In hebr. eſt: Per te. Sed quum vtrique dicatur bene ominari, et græce dicatur ἐν ὑμῖν, malui per pluralem vertere. Eſt autem hic ſenſus: Opto vobis tantam felicitatem, vt deinceps, qui volet alicui bene precari, veſtra in precando nomina adhibeat.

CAP. XLIX. v. 4 *Non excelles.*) Rubenis erat, fratres, vt ætate, ſic etiam ceteris rebus antecellere. Sed quia patris concubinam ſtuprauit, ius illud amiſit. Neque hoc ſolum de ætatis prærogatiua intelligo, ſed etiam de hominum numero, quo ab aliis ſuperata eſt tribus Rubenia, quod idem Moſes Deuter. 33, 6. prædicit his verbis: Viuet Ruben, non morietur, ſed erit numero paucus.

6. *Eorum nolim aut in fidem vita mea veniat, aut in ſocietatem honos committatur.*) Quod verto Fidem, in hebræo eſt arcanum. Eſt autem hæc ſententia: Nolim vitam meam eorum arcano (id eſt, fidei: nam quibus fidimus, eorum in arcana et penetralia intrare non dubitamus) committere. Nam mihi facerent, vt fecerunt Sichemitis, quos contra datam fidem peremerunt. Nolim item honorem meum eorum ſocietati concredere; ſunt enim perfidi, qui illis promiſſa non præſtiterint: id quod dedecori eſſet etiam mihi, ſi eſſem eorum ſocius. Loquitur autem per primam perſonam pro quauis, vt ſit hæc ſententia: Non eſt tutum, eis fidem habere vel vitæ vel honoris. Quomodo loquitur Virgilius:

Ne mihi tum molles ſub dio carpere ſomnos, Neu dorſo libeat nemoris iacuiſſe per herbam: id eſt, Periculoſum eſt eo tempore ſub dio dormire aut iacere. Quod autem dicit, Murum ſubruerint: ſignificat eorum nefariam in Sichemam irruptionem. Deinde quod ſequitur, Eos inter Iacobeos diſtribuam: hoc ſignificat: Sunt inter alios diſpergendi, vt minus poſſint ad nocendum coire. Modus eſt loquendi, quum quis dicitur aliquid feciſſe, aut facturus eſſe, quod factum aut futurum dicit. Vt Virg. de Sileno.

Tum Phaetontiadas muſco circumdat amaræ
Corticis, atque ſolo proceras erigit alnos.

Neque enim id faciebat Silenus, ſed factum canebat. Talem figuram inuenies et apud Ezechielem, initio cap. 43.

De Iuda, quod eum catulo leonis ac leoni comparat, vaticinatur de virtute bellica eius tribus. Quod autem dicit, non defuturum de eius interfeminio rectorem: circumlocutio eſt feminis, quod inter femina, id eſt, femora emittitur. Sed hebræa verba ſunt ſignificantia, מבנ רגליו, de inter pedes eius (vt ita loquar, docendi gratia) nam pes ſignificat totum crus: quo fit, vt non male vertiſſe videar, Interfeminium. Eadem loquendi ratio eſt Deuteronom. 28. vbi de menſtruis loquitur, inter pedes fluentibus. Eſt igitur ſenſus, non defuturum de eius ſemine, qui regat, ac imperium teneat. Hoc enim ſignificat מחקק ab חקק decernere. Quod deinde ſequitur, Donec veniat ſoſpitator: in hebræo eſt שילה quod ab שלה deductum ſignificat ſoſpitalem et felicitatis auctorem: id eſt Chriſtum Ieſum Dominum noſtrum, de Iudæ ſemine creatum: cuius in aduentu regnum ad Herodem, hominem alienigenam, id eſt idumæum transierat, quum ſemper antea Iudæa tribus aut imperium, aut certe ius imperii habuiſſet: id quod intelligens Herodes, conatus eſt Dauidicam ſtirpem funditus euertere.

Quod

Quod de vite dicit, siue palma (quæ cadem est: est enim gemina sententia) significat immensam vini copiam, quo Indvis oculi rubeant (id quod fieri solet ex vini potione) nec non lactis, quo bibendo dentes albeant; non quia lacte bibendo reddantur albi dentes in perpetuum, vt vino oculi: sed quia tum, quum lac bibitur, dentes eo albescunt.

14. *Issachar asinus osseus.*) Quemadmodum tardus et durus asinus pastum nactus, mauult sarcinis premi, et succumbere, dum pascat, quam cedere: ita Issachariani malent tributarii esse, quam bonam terram nacti deserere.

16. *Dan populum suum vlciscetur.*) Hoc volunt de Samsone dici, qui in eo similis fuit serpentis, quod Palæstinos ex improuiso magnis cladibus adfecit. Additur autem, Salutem a te exspecto Ioua: vbi Iacobus omnium Israelitarum nomine dicit, se a Samsone illo auxilium exspectare; nam hoc significat plerumque salus. Et de Samsone ita legitur Indic. 13, 5. Incipiet Israelitas a Palæstinis seruare: id est, defendere, aut vindicare. Sicut Matth. 1, 21. dicitur, Christus populum suum a peccatis seruaturus, id est, defensurus et vindicaturus.

19. *Gadus a cuneo disiicietur.*) Gadus cuneum significat, quæ acies est in cunei formam instructa. Significat, Gadinos primum victum iri, sed tandem superaturos.

22. *Fecundus Iosephus.*) In hebræo est, Filius fecundus. Sed filius sæpe dicitur pro eo, quod Latini adiectiuo declarant: vt filius iræ pro puniendo: filius interitus, pro perdito. Atque id nomen etiam in stirpibus dicitur, vt hic. Alludit enim ad arborem, ad fontem satam; vt sit hæc sententia: Iosephus similis est arbori ad fontem satæ, et ideo fecundæ: adeo formosus, vt eius videndi studio puellæ in muros adscendant, vt fieri solet, quum plenæ spectatorum viæ sunt. Nec solum formosus, sed etiam fortis est, et continens: qui et fratrum et vxoris Potipharis telis, quasi quodam robustissimo arcu et brachiis restiterit, non sua vi ille quidem (neque enim potuisset euadere) sed a lacertis, id est, præsidio numinis (sic enim verto אביר quod fortem et inuictum declarat) Iacobi; vnde, id est, a quo numine, est pastor lapis Israelis, videlicet IESVS CHRISTVS, Israelitarum et pastor et fundamentum firmissimum. Deinde apertius declarat, quod sit illud numen. Tui, inquit, lacertorum tori, Iosephe, corroborati sunt a Deo patris sui, id est meo, qui tibi auxiliatus est in tuis rebus aduersis: ab omnipotente, qui idem te locupletabit omnibus, quæ et cæli temperie, et terræ bonitate (quorum neutrum sine altero satis est) procreantur: nec non tum mulierum, tum pecorum fetura atque lacte: quæ tui patris vbertates, quæ quidem montes vbertatis superant (quomodo latine dicimus, montes auri) et voluptatem collium sempiternorum, id est, diutissimorum: id est, quæ sunt quam abundantissimæ, exundabunt in caput tuum: id est, tibi cumulate contingent, qui es fratrum excellentissimus: (eius enim fuit ætatis prærogatiua, vt est 1. Paralip. 5.) Aequum est enim, vt, qui alios virtute superas, eosdem etiam felicitate antecedas. נזיר enim ab amputando et eximendo ductum, significat eximium, et ex aliis propter excellentiam segregatum: vt positum est Nah. 3, 17. quales erant Nazaræi (quod verbum hinc ductum est) homines Deo deuoti, et ex aliorum numero tamquam singulares quidam sepositi.

27. *Beniamin ceu lupus prædabitur.*) Significat, fore illam tribum venandi studiosam atque bellicosam.

EXO-

EXODVS.

ARGVMENTVM IN TOTAM EXODVM.

Iacobæi in Aegyptum. In eosdem tyrannus. Obstetricum pietas. Infantis Mosis proiectio, in aula sors, idem percussor, fugitiuus, in Madianitis maritus. Ad istum ex rubo Ioua, ad regem mandata. Ostentorum virga. Deus in Mosen. Regis diritas. Mosis & Magorum miracula. Ranæ, pedes, insecta, pecoris cædes, pustulæ, locustæ, caligo. Iniuncta præda. Pascha. Populi euasio post cædem Aegypti. Dei columna. Diuisum æquor. Regiarum copiarum submersio. Mosis canticum. Aquæ ex amaris dulces, coturnices, manna, e petra fons. Amalechitarum cædes. Iudices a Mose. Deus in monte formidabilis. Lex de sacris, de forensibus. Terræ quies. Feriæ annuæ. Fœdus cum sanguine. Tabernaculi forma, membra. Sacerdotium, sacra. Artificum industria. Tabulæ binæ. Vitulus aureus. Mosis indignatio. Tabulæ nouæ. Mosis ieiunium. Pro tabernaculo munera. Tabernaculi explicatio.

ADNOTATA
IN

CAP. III. Qui hic Mosi adparet, idem angelus, aut nuntius, & Ioua et Deus vocatur in hoc capite, et Iudic. 2, 1. Idem Gen. 18, 1. 2. vbi Abrahamo adparet, Ioua dicitur. Idem Hagarem, in deserto errantem, et vt angelus, et vt Deus adloquitur, cap. 21, 17. Idem, quum Balaamo in asina equitanti occurrit, angelus vocatur: et tamen dicit, Balaami iter esse contra se institutum: id quod Dei, non angeli loquentis est. Eumdem Iacobus Gen. 32, 24. 29. et Deum vocat, et angelum. Ac ne singula prolixius persequar, plenæ sunt exemplorum litteræ: quare hæc res nobis paullo altius repetenda est. Principio, qui hic Mosem adloquitur, non videtur esse princeps ille, et Christi pater Deus: neque enim nuntius dici posset, quum neminem habeat, a quo mittatur, neque item angelus: nam Ioua non diceretur, quum hoc sit proprium Dei nomen, quumque is maiore auctoritate imperet, quam angelum conueniat. Quis ergo est? Is profecto, quem Paulus 1. Corinth. 10, 9. dicit a Iudæis fuisse tentatum, ideoque eos a serpentibus exstinctos: videlicet Christus, per quem Deus mundum et fecit et regit: quem Sibylla versibus illis, quos in primum caput Genes. posui, Filium Dei vocat, is est, qui Israelitas ex Aegypto eduxit, cum quo Moses et Elias in monte Taburo loquebantur, qui hoc loco Dei nuntius vocatur, quod a patre missus est: quoniam patris ipsius præsentiam mortales non ferunt. Idem Ioua dicitur ab הוה, quod esse significat, quoniam semper fuit, semper est, semper erit; sicut in Apocalypsi cap. 1, 8. dicitur: ὁ ὢν, ὁ ἦν, ὁ ἐρχόμενος: est enim vnum cum patre, eique coæuus; a quo omnium natura pendet. Eumdem Iouam vocat et Esaias 40, 3. quum de Ioanne baptista loquitur his verbis: Vox clamantis in desertis, parate viam Iouæ; et paullo post vers. 10. Ecce Dominum Iouam fortiter venientem, etc. Et Dauid Psal. 68. si quis eum diligenter legat, idem Deus dicitur, vt est; et vt Thomas Ioh. 20, 28. reipsa victus fatetur, Dominus meus, et Deus meus; et Paulus ad Rom. 9, 5. profitetur: A quibus (inquit) ortus est Christus, quod ad corpus attinet, qui est super omnia Deus laudandus in sempiternum. Et angelus Luc. 1, 16. Israelitarum Deum adpellat. Et Esaias cap. 9, 6. Deum fortem; et Sibylla quoque eum vocat Deum, his verbis lib. 8. pag 240. in Acrostichis de Christo.

Rex

Rex tibi nunc noſtris deſcriptus in ordine ſummo.
Verſibus, hic noſter Deus eſt, noſtræque ſalutis
Conditor æternus, perpeſſus nomine noſtro.

Et in eodem libro Gabriel Mariam adloquens, pag. 256.

Accipe virgo Deum gremio intemerata pudico.
Sic ait: E cælo veniens mortales induit artus.

CAP. IIII. v. 24. *Ioua eum petebat ad necem.*) Moſes vxori, vt videtur, morem gerens, (nam ea, quum Iudæa non eſſet, a circumſione abhorrebat,) filium non circumciderat. Eam ob rem Deus eum, tamquam vxori magis quam Deo obedientem, petebat ad necem. Sed Sephora cauſſam intelligens, filium circumcidit, eiusque præputium ad mariti pedes abiecit, maritum ſanguinarium vocans, quod eius vitam filii ſanguine redemiſſet.

CAP. VIII. v. 19. *Digitum eſſe Dei.*) id eſt, manum: pars pro toto, id eſt opus. Sic in octauo Pſalmo, dicuntur cæli opera digitorum Dei: id eſt, manuum.

CAP. IX. v. 6. *Mortuo omnis generis pecore.*) Ad verbum legitur, Mortuum eſſe omne pecus: hoc eſt, pecora omnis generis; non tamen omnia, vt poſtea adparet in grandine et quadrigariis. Hoc pacto Gen. 24, 10. dicitur Abrahami diſpenſator in Meſopotamiam ferre omnia bona domini ſui; et Act. 10, 12. dicuntur in illo vtenſili, quod viſus eſt ſibi videre Petrus eſſe, omnia terreſtria quadrupeda.

CAP. XII. v. 13. *Agnos aut hædos manſionatim ſumant.*) Hebræum verbum vnum eſt, agnorum et hœdorum commune: ſed hic verbi laboramus penuria.

8. *Cum cichoreis.*) Herba eſt Hebræis ab amaritudine dicta, vt et Græcis, qui πικρίδα verterunt. Latini intubum aut cichoreum vocant.

12. *Deque omnibus Aegyptiorum diis pœnas ſumam.* In hebræo eſt, Iudicia faciam. Sed hominum iudicia ſæpe ab effectu ſunt ſeparata: Dei iudicio et decreto coniunctus eſt euentus rei, quo fit, vt ſæpe iudicium pro vltione, quæ iudicium conſequitur, ponatur: quemadmodum ברך quum de hominibus dicitur, ſignificat *bene velle*, aut *precari*: at quum de Deo, ſignificat *fortunare* et *fecundare*, quoniam cum Dei voluntate res ipſa coniuncta eſt. Sumſit autem pœnas Deus de Aegyptiorum diis, quum Aegyptios, qui in eorum tutela erant, ipſis inuitis occidit. Neque tamen dii erant, quum ſit vnus: ſed deos humano more vocat, quidquid illud erat, quod pro Deo habebatur.

29. *Ab ipſius Pharaonis, qui in ſolio ſederet, ad ſeruarum primogenitos.*) In hebræo ſermone dubium eſt, vtrum Pharao, an filius in ſolio ſedere, hoc eſt regnare, aut (ſi de filio) regnaturus eſſe dicatur. Sed quum auctor Pharaonem ancillis, ſummum infimis opponat, non dubium eſt, quin et Pharaonis opus (quod eſt, in ſolio ſedere) ancillarum operi (quod eſt, molam trudere) opponat. Adde, quod præſens participium, quod ſedentem ſonat, pro ſeſſuro non ſatis apte poneretur: Quod autem verti, in ſolio, in hebræo eſt ſolio ſuo, addito pronomine, quod apud nos eſt ſæpe ſuperfluum; ſicuti quod paullo ante dictum eſt, Bacillos manibus tenentes, in hebræo eſt, Bacillos veſtros; et cap. 21, 19. Foras baculo innixus iuerit, in hebræo eſt, Baculo ſuo, et 1. Reg. 18, 7. Saulus mille, decem ſuperauit millia Dauid, in hebræo eſt, Suum mille, et ſua decem millia.

CAP. XV. v. 1. *Iouam canto.*) Hoc eſt, cantamus: ſingularis pro plurali, quod ſæpe fit etiam in prima perſona, non ſolum apud Hebræos, ſed etiam apud Græcos, præſertim in tragœdiarum choris: et apud Latinos, vt apud Liuium initio lib. 9. Decadis primæ.

3. *Ioua vir bellicoſus.*) In hebræos eſt איש מלחמה, id eſt, vir belli.

belli. Sed intelligendum est, Hebræos adiectiua a substantiuis non habere, qualia habent Latini. Itaque vectem ferreum dicunt vectem ferri, et domum ligneam domum ligni: vt et Galli, Maison de bois. Sic igitur pro viro bellicoso, dicunt virum belli. Quod autem virum vocat, ostendit Iouam esse Iesum Christum, qui et Deus sit et homo: qui etiam Deut. 33, 8. vir adpellatur, de quo Matth. 1. Deo volente plura scribemus.

CAP. XVI. v. 15. *Man hu? quid hoc?* Man hu interpretantur Hebræi, donum est: sed non bene, mea quidem sententia. Primum hoc verbum pro dono nusquam alibi ponitur, nisi quod volunt mutilatum a מתנה, aut זמן. Sed hoc ludere est, vel potius alucinari. Nam hac ratione licebit quoduis verbum de quouis deducere, modo vel vnam litteram habeat cum illo communem. Præterea non dicerent Hebræi, donum est, sed cibus est, et quidem cum articulo; non enim donum eis, sed cibum promiserat Deus. Ad hæc, quum dicat Moses, nesciebant enim quid esset: oportet in eo esse dubitationem et ignorantiam; quæ nulla esset, si dicerent, donum est. Sed bene verterunt Græci, et Hieronymus, Quid est hoc? cuius interrogationis ratio subiungitur, Nesciebant enim quid esset. Nec obest, quod man, non mah, legitur: Posuit enim Moses ipsam vulgi vocem, qui perperam sæpe pronuntiat. adde quod Man chaldaice significat quid. est enim idem, vt in Ps. 61. legitur. Eodem modo interpretatur Iosephus, τί τοῦτ' ἐστιν. Illud obiter dicam, manum veteres Latinos appellasse bonum, teste Varrone: quod verbum videtur a manna deductum.

CAP. XVII. v. 16. *Quia Iouæ manus signo admota est.*) Ad verbum sic legitur, Quia manus ad signum Iouæ: bellum est Iouæ cum Amalechitis in sempiternum. Reddit autem rationem nominis aræ, quam יְהוָה נִסִּי vocauit, a נס, quod est signum, id est vexillum. Nam quod in hebræo legitur כס, mendum est, tum quia nominis ratio non redderetur, quia nomen *Iouanissi* non a כס deductum est, sed a נס: tum quia כס nihil significat, quamquam volunt positum pro כסא, id est folio: sed et puncta mutant, et vocem mutilant, et etymologiam atque sensum peruertunt: neque vllum locum habent, vbi ita sit positum, nisi hunc: qui quum sit controuersus, testimonio esse non potest. Iam quam facile נ in כ degenerauerit, ex figuræ similitudine intelligi potest. Iosephus quidem mecum facit, qui dicit, Deum a Mose νικαῖον nominatum, nimirum a victoria, quæ signa comitatur: nisi forte a נס νικαῖον dixit, ס in κ mutato: sicut a פסח πάσχα, eadem litteræ mutatione, sed adspiratæ: quæ ratio meæ lectioni consentit. Est autem hic sensus: Ioua manum signo admouit, ad Amalechitas delendos in sempiternum.

CAP. XIX. v. 23. *Certos ei terminos statuimus.*) Ad verbum sic legitur: Tu nos admonuisti his verbis: Defini montem, eumque lustra. Atqui non montem Deus definiri et lustrari iusserat paullo ante, sed populum; itaque non ההר, sed העם legendum videtur.

CAP. XX. v. 4. *Simulacrum vllius rei quæ exstet.* Ad verbum in hebræo ita legitur: Ne facito tibi simulacrum, et vllam figuram, quæ sit in cælo. Sed hoc sensu caret: non enim sit figura, quæ est in cælo, sed sit simulacrum figuræ, id est rei adspectabilis, quæ est in cælo. Itaque emendatius legitur Deut. 5, 8. vbi sine coniunctione ו legitur, לא תעשה לך פסל כל תמונה

Ne

Ne facito tibi simulacrum vllius figuræ, siue rei adspectabilis: cuius verbi vim expressimus verbo Exstet. Eodem modo ter loquitur Deut. 4. Nec dissimile est illud Plin. 1. c. 3. Quoniam inde, (scilicet ex cælo,) deciduis rerum omnium seminibus innumeræ in mari præcipuæ, ac plerumque confusis monstrificæ gignantur effigies. Hæc Plinius, effigies vocans animalia ipsa, effigies habentia. Quod autem in hebræo est Tibi, superuacaneum est, vt fere fit: vt quum sæpe dicitur לך לך, I tibi, id est i: id quod Galli bene dicunt, Va t'en. Huius autem hebraismi simile habent Latini, sed in prima persona: vt apud Horat. Quid mihi Celsus agit? Nonnunquam et in secunda, vt apud Ciceronem pro Sexto Roscio: alter tibi descendit de palatio et ædibus suis. Igitur, Ne mihi feceris simulacrum: dici posset gallice: Ne me fay point d'image.

CAP. XXI. v. 13. *In eum fortefortuna incurrerit.*) In hebræo est, Deus eius manui iniecerit. Sed Deus pro fortuna hebraice ideo dicitur, quod, quæ putant homines casu fieri, vtpote quæ non præuiderint, ea Dei prouidentia fiunt, cui nihil fortuitum esse potest. Græci quoque δαίμονα pro fortuna dicunt: inde εὐδαίμων, felix: et κακοδαίμων, infelix: et Cicero testatur, Deum fortunam vocari.

CAP. XXII. v. 29. *Fruges et liquorem tuum ne auertito.*) In hebræo est, Plenitudinem et lacrimam tuam: id est, fructus siccos et humidos, vt oleum & vinum, quorum prohibet decumas retineri.

CAP. XXIII. v. 12. *Natus ancillæ tuæ*) id est, seruus tuus. Sicuti columba natus, id est columbus: filii hominum, id est, homines.

15. *Azymalia seruato*) Sicut Latini veteres agonalia, floralia, liberalia, et cetera dixerunt: ego mihi fas putaui, azymorum festum azymalia dicere, messis messalia, conditionis conditalia.

CAP. XXV. v. 5. *Ligna cedrina.*) עצים שטים tradunt nonulli ligna esse cedrina: et recte, sicut ego iudico. Quum sit enim cedrus et odore suauis et tempore æterna, et cariem nunquam sentiat, non video, quo ligno melius hæc fieri potuerint. Græci quoque verterunt ξύλα ἄσηπτα, ligna imputrefacta: quod idem secutus est Iosephus, quæ natura nulli magis conuenit, quam cedro. Sed quum sint eius duo genera, puto hic de cedro magna dici, quæ cedrelate dicitur. Nam altera ארז vocatur.

16. *In ea arca oraculum, quod tibi tradam, ponito.*) עד non solum testari aut testificari significat, sed etiam monere, vt est positum supra cap. 19. Hinc διαμαρτύρεσθαι pro admonere dicitur, vt 2. Tim. 2, 14. Quum autem Deo dicitur, significat oraculum reddere, quod est Dei monitum et responsum, quomodo et hic, et cap. 29. et 30. ponitur: hinc עדות, quod nos oraculum vertimus, id est Dei præcepta, quæ in arca reposita fuerunt: hinc tabernaculum oraculi siue oraculare.

17. Propitiatorium est arcæ operculum, ex quo Deus responsa dabat, et se propitium præbebat, vnde et propitiatorium est adpellatum: quod verbum Iosephus quidem ἐπίθεμα interpretatus est, et nos eum secuti primo transtuleramus operculum: sed postea ab amico quodam docto viro moniti, et simul intelligentes ipsi in hoc verbo inesse vim, reposuimus propitiatorium, quod verbum tametsi minus apud latinos auctores vsitatum est, ferri tamen debet, quum et necessarium sit, et ea forma dicatur, qua

 apud

apud Latinos repositorium, et alia multa dicuntur. Erant autem in vtroque huius operculi extremo singuli Cherubi, ex ipso facti: atque ipsum operculum circumdabat corona, quam intelligendum est in limbo factam, qui extra arcæ amplitudinem procurreret, vt posset operculum cingere corona, quod erat pari cum arca longitudine ac latitudine.

30. *Panem adpositititium.*) פנים præsentiam aliquando significat, vt 2.Reg. 17, 11. et Exod. 32, 1. Deum hortatur Moses, vt eius facies, id est, vt præsens ipse cum Israelitis eat. Hinc panis adpositititius, qui præsens semper et præsto erat, et Iouæ adpositus: nam, eo propter vetustatem sublato, continuo supponebatur alius.

31. *Item candelabrum.*) Exstat adhuc Romæ in arcu Titi Vespasiani sculptum tale candelabrum et quædam alia, quæ ille Hierosolyma Romam deportauerat.

38. *Earumque forcipes.*) Forcipes voco, quibus emunguntur lucernæ: foculos, in quos coniicitur, quod emunctum est.

Quæ sequuntur de tabernaculo, sunt obscuriora. Ea nos sic docebimus, vt primum de asseribus, deinde de linteis, et ceteris alio ordine, quam scripsit Moses, doceamus: quoniam alioquin res esset obscurior. Igitur משכן ab habitando deductum, aliquando significat totum, quod hic describitur, tabernaculum, vna cum suo atrio: aliquando eam partem, quæ cellam et penetrale continet: sicut apud Ezechielem היכל modo totum templum cum atriis, modo solam ædem notat. Nos tabernaculum vertimus. Id asseribus circumdabatur octo et quadraginta ad latus dextrum viginti, ad sinistrum totidem: ad occidentem, octo. Ad orientem pro asseribus erant quinque columnæ. Hi asseres quum essent latitudine singulorum cubitorum semis, efficiebatur, vt esset tabernaculi longitudo cubitorum triginta: latitudinem tradit Iosephus duodecim. Sed hoc quale sit, videamus: nam si octo latitudinis asseres ita collocentur, vt sint intra tabernaculi longitudinem, tantum de eius longitudine detrahent, quam erunt ipsi lati: ita fiet, vt non sit tabernaculi longitudo, præter crassitudinem asserum latitudinem efficientium, cubitorum triginta, et tamen latitudo erit duodecim. Quod si deinde tabernaculum partitus, decem eius cubita penetrali tribuas; neque ipsum penetrale erit quadratum, neque linteorum, quæ postea traditur ratio, quadrabit, neque reliquæ partis, (quam hic cellam vocamus,) longitudo erit latitudinis dupla: quod tamen vtrumque fit et in Solomonis templo, 3. Reg. 6. et in Ezech. 41. quod vtrumque templum ad huius tabernaculi proportionem est constructum. Quamobrem ita collocandi sunt asseres, qui longitudinem efficiunt, vt distent septemtrionales a meridianis decem cubitos: occidentales autem ab orientalibus columnis triginta cubitos: ita vt eorum duo extrema cubita consumantur in illorum crassitudine, extra illorum longitudinem collocata: cuius longitudinis, si decem cubitos tribuas penetrali ad occidentem, erit et ipsum penetrale pariter quadratum, et cellæ latitudo dimidia longitudinis, quæ proportio est et Solomonis et Ezechielis templi. Cur autem asseribus cubitalem spissitatem tribuam, quum Iosephus tantum quatuor digitos tribuat, in caussa est illa, quam dixi, latitudinis ad longitudinem ratio, quam Iosephus quoque sed obscure indicat, de angularibus asseribus loquens his verbis: Duas alias columnas faciunt ex vno cubito diuisas, quas angulares posuerunt. Quibus verbis videtur significare, duarum illarum columnarum angularium

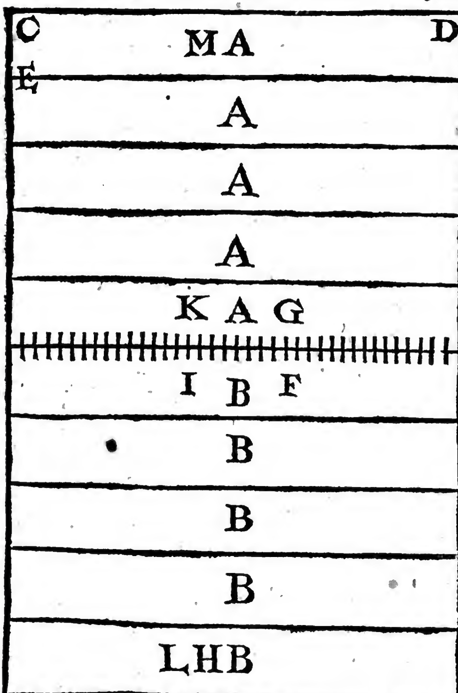
(co-

(columnas enim vocat, quos nos aſſeres) ſingulos cubitos ad longitudinis aſſeres adplicari: dimidios autem cubitos reſiduos accedere ad nouem cubitos ſex aſſerum, et efficere, vt ſit latitudo intus cubitorum decem. Quod autem ſcribit Moſes, angulares aſſeres in imo et in ſummo ſimul vno annulo coaptari, ſignificat extremos latitudinis aſſeres cum extremis longitudinis aſſeribus coniungi, idque fieri et in infima et in ſuprema parte, vt ita inter ſe firmius hærerent.

CAP. XXVI. Quoniam ineſt in Moſis oratione multa obſcuritas, proponamus in plano lintea, deinde Moſis verba declaremus.

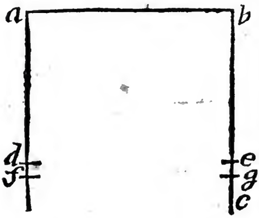
LINTEA IN PLANO EXPLICATA.

A lintea quinque inter ſe conſuta: B altera. CD longitudo duodetriginta

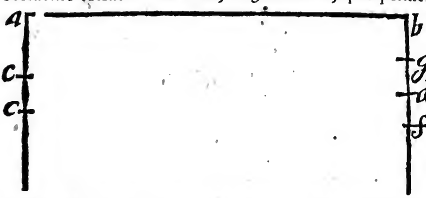

cubitorum. CE latitudo quaternum cubitorum FG ligulæ, per quas fibulæ coniungebant lintea. Quod autem dicit Moſes, *Ligulas hyacinthinas facito per oram lintei, quod erit vltimum in vna parte commiſſura:* ſignificat eas ligulas, quæ ſignantur littera F. ſimiliterque in ora vltimi lintei G, quod vltimum ex quinque eſt, ſi numerare incipias ab M alterius commiſſuræ, hoc eſt, alterius partis linteorum committendorum: qualem loquendi modum declarabimus in 2. Reg. 12. nam vna eſt commiſſura. Si enim eſſent duæ, aut non eſſent quina lintea, (nam in duabus commiſſuris eſ-

ſent tres partes linteorum, videlicet media, et duæ vltimæ: ita fierent quindecim lintea, ſiquidem eſſent quina) aut copularentur vtrimque, vt efficerent ſaccum, coniunctis I cum K, et L cum M: id quod neque tegendi tabernaculi ratio patitur, neque verba Moſis. Tradit enim bis quinquaginta ligulas, quam fibulas ſiue vncos tradat tantum quinquaginta: ex quo perſpicuum ſit, ſingulas fibulas binis adaptari ligulis, atque ita fieri vnam linteorum coniunctionem. Ceteræ autem quinorum inter ſe linteorum coniunctiones quatuor, non fiebant fibulis, ſed ſutura. Imponebantur autem ita tabernaculo, vt linteorum longitudines eſſent ſecundum tabernaculi latitudinem: ex quibus quod redundaret, id in latera deflueret, videlicet in vtrumque octoni cubiti. Quum enim eſſent lintea longa vicenos octonos cubitos; tabernaculum autem latum duodecim cubitos, numerata in latitudine etiam aſſerum craſſitudine, quæ et ipſa a linteis tegebatur, redundabant in latera ſexdecim cubiti, qui ex duodecim ſupererant hoc pacto:

Eſto tabernaculi latitudo a b, altitudo c b; ſi latitudini imponas linteum longum duodetriginta cubitos, ſupererunt ab a ad d octo cubiti in latus ſeptemtrionale dependentes: itemque a b ad e totidem in meridianum; vt ſit lintei longitudo d a b e. His linteis imponebantur ſtragula linteorum longitudinem vtrimque vno cubito excedentia, quippe longa tricenos cubitos, f a b g. Et hæc de tabernaculi latitudine. Longitudinem autem occupabant linteorum latitudines, quæ quum eſſent decem, lata quaternos cubitos, efficiebat vniuerſorum latitudo longitudinem cubitorum quadraginta, quorum triginta duobus in longitudine tabernaculi occupatis, ſuperabant ab oriente quatuor, ab occidente totidem: hoc eſt, ſingula lintea, quæ penderent. Sit enim a b

tabernaculi longitudo: huic ſi imponas lintea longa quadraginta cubitos, erit linteorum longitudo c a b d, vt ſint a c quatuor cubiti, b d totidem, a b triginta duo. His linteis (vt ante dictum eſt) imponebantur ſtragula eadem ſingulorum latitudine, ſed vniuerſorum longitudine (nam de ſingulorum longitudine iam dictum eſt) maiore: erant enim vnum et triginta; itaque ſuperabant de eis ad orientem ſex cubiti, ad occidentem totidem, vt eſſet eorum longitudo e a b f, ſuperarentque linteorum longitudinem binis vtrimque cubitis, hoc eſt, dimidiis linteis, c e, et d f; ſed ab oriente, qua frons erat tabernaculi, d f replicabatur ad g, vt pateret aditus; a tergo autem c e pendebat. Et hæc quidem de tabernaculo, ex quibus Moſis verba poſſunt intelligi.

CAP. XXVII. v. 4. *Eius autem focum cet.*) Quod hic de aræ foco dicitur,

tur, (ſic enim vertit Ioſephus et Septuaginta מכבר) cratis erat ærea, reticulata, quæ intus in altari, quod erat cauum, collocata, exciperet ligna ſacrifica: et, iis exuſtis, transmitteret carbones ad terram, (vt docet Ioſephus,) et ſubter aræ contracturam collocata, ad medium aræ pertingeret: hoc eſt, altitudinem haberet dimidiam altitudinis aræ: hoc eſt, eſſet alta vnum cubitum, et dimidium. Vnde et aræ contracturam, (quæ, qualis eſſet, ex deſcripta apud Ezech. ara cap. 43. intelliges) in medio altitudinis eius ſpatio collocamus, quod nimirum focus, qui huic ſubeſt, eo vsque attollitur, ſed quantum recederet, ex Moſe ſciri non poteſt. Eſt autem כרכב a רכב deductum, hoc eſt ab inſidendo aut incumbendo, quod retractio ſit eiuſmodi, vt in eo quaſi ſederi poſſit.

CAP. XXVIII. v. 28. *Hyacinthina vitta*) quæ adnectebantur annulis in monilis interiore parte adfixis, et anteriori parte, a pectore ſuper ephodi textum ductæ ſubter axillas, ibi adligabantur annulis, qui ſub axillis erant in coniunctione humeralium, id eſt, vbi coniungebatur dorſi ephodi pars, cum parte pectoris, qui annuli prodibant ſub poſteriore parte ephodi; qui quidem vittarum nexus efficiebat, vt hæreret monile ephodo: quod alioqui remoueretur, et laxum propenderet, ſi quando Pontifex eſſet prono corpore: quippe tantum ſuperius adligatum, et recta ad terram pendens.

CAP. XXIX. v. 41. *Vt eo rei diuinæ odore Ioua deleniatur.*) Quod rem diuinam interpretor, in hebræo eſt אשה, quod verbum ab igne deductum ſignificat rem diuinam, ſiue ſacrificium, ad quod adhibetur ignis. Sed nos, quod idem plane valeat, verbum non habemus: nec neceſſe eſt ignis nominatim facere mentionem, quum in ſacrificii deſcriptione comprehendatur. Alicubi verto flagrantiam.

CAP. XXX. v. 9. *Neue ſolido ſacrificio, aut ferto fieri: neue vinum prolibari.*) עלה holocauſtum eſt, græce ita dictum, quod tota victima vreretur. Itaque nos fere ſolidum ſacrificium interpretamur: ſed ponitur ſæpe pro hoſtia, ſeu victima. Itaque pro ratione ſententiæ ſumus interpretati. זבח autem ſacrificium ſignificat, in quo victima pollucebatur, id eſt, comedebatur. מנחה munus erat dapale, a ducendo ſiue ferendo denominatum, ſicut latine a ferendo fertum, quo Perſius vtitur, et Cato de re ruſtica: vnde ferta facere, aut dapem facere, fertum obmouere. Aliquando ſignificat munus, ſiue id Deo fiat, vt Geneſ. 4. ſiue homini, vt Geneſ. 33. Nos, vt poſtulat ſententia, ita vertimus.

13. *Iouæ honorarium.*) רום proprie attollere eſt, ſed aliquando excipere et ſeponere, vt etiam gallice leuer: vt poſitum eſt Ezech. 45. et 48. vbi terræ pars Deo excepta, vocatur Iouæ תרומה, hoc eſt honorarium, vt nos hic vertimus. Neque enim regio attollebatur, ne quis forte contendat verbum hoc vertendum eſſe ſuperſtitioſius per attollo, aut effero. Atque eodem modo poſitum eſt et Prouerb. 29. Hinc pectuſculum exceptitium: hinc Exceptitia dicta ſunt, quæ Deo deſtinabantur, atque excipiebantur.

24. *Iris quingentos.*) קדה caſiam interpretatur. Sed caſiam Hebræi eodem nomine, quo Latini adpellant, vt eſt in Pſalmo 45. Itaque malui hic Ioſephum imitari.

CAP. XXXIII. v. 14. *Egomet præſens ibo.*) פנים ſignificare præſentiam, iam ſupra notatum eſt: hinc dicit Deus, faciem ſuam ituram vna, id eſt ſemet-

ſemetipſum : hinc Moſem adloquitur פנים אל פנים, id eſt, coram, et præſens præſentem.

CAP. XXXIIII. v. 6. *Ad auxilium propenſus.*) אמת fidem ſignificat. Iam fides etiam latine pro auxilio et tuitione dicitur: quum dicimus implorare fidem alicuius, et fidem tuam obſecro: et in fide alicuius eſſe, id eſt, in tutela.

LEVITICVS.

ARGVMENTVM IN TOTVM LEVITICVM.

Ad Iouam varia munera. Sacri ritus, libamina, in iis damnata. Primitiæ. Sacra pro noxis perſonis. Sanguis abominandus. Conſecratio ſacerdotum. Aharonis interemti filii. Conceſſa ad eſcam animalia. Puerpera, Circumciſio. Corporis vitia. Preces, Ieiunia, Morticinium. Damnati concubitus. Leges et ſacra et ciuiles. Annua feſta, ſpicilegia, vmbracula, Iubileus annus. Soli requies, Seruitus, Manumiſſio. Idola, vota, decumæ.

ADNOTATA IN

CAP. IIII. v. 3. *Si ſacerdos inunctus deliquerit in noxiam populi.*) Id eſt, cuius delicto etiam populus teneatur: ſicut capitis aut cuiusuis membri morbus ad totum corpus pertinet: et ſicut Achanis aut Dauidis peccatum toti populo nocuit.

13. *Sin autem cuncta Iſraelitarum reſpublica.*) עדה et קהל, quæ multitudinem et concionem interpretantur, fere eamdem notionem habent, ſignificantque rempublicam et ciuitatem, quam Græci πόλιν vocant, quæ eſt (definiente Cicerone) hominum cœtus iure ſociatus; atque ita interpretatur Ioſephus Antiq. 3. vbi tradit, Moſem leproſos exegiſſe τῆς πόλεως, id eſt, ex aliorum cœtu et ciuitate.

CAP. V. v. 7. *Duos columba natos*) id eſt, columbos: vt בן היונה pro ſtruthione. Sic Varro lib. 1. de re ruſt. Colonus in agro ſurculario, ne capra natum paſcat: hoc eſt, caprum. Id autem citat ex lege colonica, vt intelligas priſcum latinorum ſermonem propius ad hebræum acceſſiſſe.

CAP. XI. v. 3. *Quæcumque diuiſas vngulas habent, et biſulca ſunt.*) מפרסת פרסה id eſt, quod diuiſis eſt pedibus in duas fiſſuras, ſiue in plures. שסעת שסע autem, quod biſulcum eſt. Igitur quæ biſulca ſunt et ruminant, ea ad eſum permittuntur. Quod autem hoc in loco lepus et cuniculus negatur eſſe פרסה מפרסת, hoc ita intelligendum eſt, ſi coniungas, quod in propoſitione poſitum eſt. שסעת שסע; vt ſit hic ſenſus: Lepus non diuiſas habet vngulas, id eſt, non habet id, quod ego poſui in propoſitione, vt fiſſis pedibus ſit, idque in duo. Hæc cauſſa fuit, vt ego ſic verterem. Atque ita eſſe facile intelliget, qui totum hoc caput, et Deuter. decimumquartum diligenter excutiet. Tale quid inuenies Eſa. 58. et Ezech. 21.

CAP. XIII. v. 12. *Sin autem lepra effloruerit.*) Lepram vocat, id quod lepræ

præ suspicionem facit, quamdiu de eo dubitatur: quamuis lepra non sit, vt paullo post adparet: atque hoc modo sæpe loquitur.

48. *Siue in exteriore parte, siue in interiore*) שתי et ערב verterunt stamen et subtegmen. Ego non possum intelligere, quomodo possit macula in alterutro tantum inesse, quum ea duo ita inter se mixta sint, vt alterum sine altero lepra infici non posse videatur. Arbitror hic significari faciem panni exteriorem, quæ oculis subiecta est: et interiorem, quæ villosior, et minus elegans esse solet, vt vulgo in laneis pannis et mappis videmus.

CAP. XVI. v. 7. *Capros caprinos.*) Solent in hebræa lingua voces quædam poni, superuacaneæ illæ quidem, sed non sine antiquitatis venustate: vt volucres aeriæ, et pisces aquatiles, pro volucres et pisces: vt poetæ niuem albam, et glaciem frigidam vocant. Sic hoc in loco capri caprini dicuntur, pro capris. Nec dissimile est illud, Populi Romani Quiritium. Ego ab antiquitatis maiestate abhorrere nolui: neque tamen semper ita verti.

CAP. XX. v. 17. *Et alter alterius verendis fuerit potitus*) id est, rem habuerint inter sese. Est autem in hebræo: verenda viderint. Sed videre ponitur sæpe pro consequi, aut sentire: vt, Videre corruptionem, videre terram a Deo promissam.

CAP. XXI. v. 4. *Ne in principis quidem*) Videtur in hebræo vna littera transposita, legendumque בבעל עמיו non autem בעל בעמיו. Nam et Hieronymus ita vertit, et hoc sententia postulat, quum hic non principi, sed sacerdotibus præcepta dentur.

CAP. XXIII. v. 24. *Sabbatum monetum*) Hoc adiectiuum a monendo deduxi, quomodo latini Iunonem monetam dixerunt.

40. *Perseæ fructum, palmarum spadices, cet.*) Hoc in loco secutus sum Iosephum, qui hæc etiam oculis sæpe vsurpauerat. Is igitur Antiqu. 3. cap. decimo de his ita scribit: φέροντες ἐν ταῖς χερσὶν εἰρεσιώνην μυρσίνης ϗ ἰτέας σὺν κράδῃ φοίνικος πεποιημένῃ, τοῦ μήλου τοῦ τῆς περσέας προσόντος: Manibus ferentes (inquit) myrti, salicisque ramum, cum spadice palmæ adparato, adhærente Perseæ pomo. Persea in hebræo vocatur arbor generosa, myrtus autem foliosa: quod hæc æternis est foliis, illa præterea fructibus semper subnascentibus aliis. Quamquam idem Iosephus et citriis vsos tradit, Antiq. 13. cap. 21. quod fortasse sumsit ex 2. Esd. 8. vbi citatur hic locus: in quo Esdræ loco, Hadas videtur esse citrus; fit et ibidem mentio oleæ et cupressi, quæ hic non commemorantur.

NVMERI.

ARGVMENTVM IN TOTVM LIBRVM NVMERORVM.

Israelitarum census. Tribuum duces. Hebræorum agmina. Leuitarum officia. Nazaræi. Pascha in deserto. Tubæ binæ. Copiarum ordines. Populi tumultus. Mosis infirmitas. Coturnices. In Mosem Aharon et soror. Exploratores. Murmuratorum pauor, mors. Populi cædes. Libamina. Rebelles interemti. Virga Aharonis germinans. Leuitarum decima. De petra aqua. Mors Aharonis. Balaam Tribuum sedes. Leuitarum vrbes, et profugii. Homicidii, iubilæi ac nuptiarum leges.

ADNOTATA.

CAP. XIII. v. 24. *Ad fluuium Escolem*) נחל non semper torrentem fluuium, sed sæpe perennem significat. Itaque hoc nomine vtitur alibi Moses, quum de Arnone loquitur, quem Iosephus ποταμὸν id est fluuium vocat. Antiquit. 4. cap. 4. et 1. Machab. 5. idem χειμάῤῥος et ποταμὸς vocatur.

CAP. XXI. v. 15. *Ad flumina Arnonis*) id est, ad Arnonem flumen: vt apud Virgilium, Ad flumina Thermodontis, Aeneid. 11. vt Psal. 74, 15. Iordanis vocatur flumina: quomodo poetæ sæpe ora et colla dicunt, pro ore et collo.

24. *Nam Ar terminus est Ammonitarum*) In hebræo עז legitur, sed mendose, vt ego coniicio, tum quia hic legitur in græco ἀζὴρ, quod exit in r: tum quia Deut. 2, 18. idem locus Ar vocatur, inter Moabitas et Ammonitas positus, his verbis: Transiturus es hodie Moabitarum terminum, videlicet Ar.

29. *Periisti Chamossi gens, cuius et mares fusi*) In hebræo est ad verbum: Periisti Chamossi gens, dedit filios eius, cet. Sed est mutatio personarum, qualis est Genes. 49, 22. seqq. vbi Iacobus Iosephum modo per secundam, modo per tertiam personam adloquitur. Præterea quod est, Dedit filios eius: singularis numerus est pro plurali, dederunt: quod est per passiuum interpretandum, dati sunt; id quod faciunt Latini per pluralem tantum, perhibent, aiunt, ferunt: pro perhibetur, fertur. Eodem modo locutus est Moses et sæpe alias, et infra cap. 23. et Num. 35. quod idem fit 2. Reg. 11. Quod autem sequitur, Atqui lux eorum Hesebon: poetice dictum est, pro capite regni, et urbe fortissima.

CAP. XXII. v. 22. *Quo eius itinere irato Deo*) Dei mens erat, vt Balaamus Hebræis bene ominaretur: itaque hoc animo eum ire iusserat. At Balaamus sperabat se illis imprecaturum esse, quemadmodum postea satis ostendit. Hoc animo susceptum iter Deo displicebat.

30. *Numquid tale sum tibi facere solita?*) Quum hoc præter consuetudinem faciam, debes existimare grauiorem aliquam subesse caussam: eamque potius vestigare, quam me iniuria verberare.

32. *Istud iter susceptum est contra meam sententiam*) Ita interpretatur Iosephus, τὴν ὁδὸν παρὰ γνώμην τοῦ θεοῦ γενομένην.

CAP. XXIII. v. 10. *En populum seorsum habitaturum*) id est, omnium excellentissimum, itaque ab omnibus aliis secernendum et singularem.

11. *Quis Iacobeorum pulueris?*) id est, innumerabilis multitudinis.

CAP. XXIIII. v. 4. et 16. *Qui ab omnipotente præsignificata vidit*) מחזה quum de homine dicitur, significat visum, et rei præsensionem atque prænotionem: quum autem de Deo, significat prædictionem et præsignificationem, (vt ita loquar) atque hoc modo sæpe in vatibus pro vaticinatione ponitur, eadem ratione ברך qua in homine bene precari est, in Deo secundare et fortunare.

7. *Cuius de situla*) id est, a quibus proles orietur, quæ vehementer crescet, vt arbores in humida terra: quorumque rex superabit Agagum, id est Amalechitarum reges: sic enim adpellatos aiunt, vt Aegypti Pharaones.

24. *Quum classis ex Cittimorum finibus*) Qui sint Cittimi, declarat Iosephus Antiquit. 1. cap. 7. his verbis: Chethimus Chethimam insulam tenuit: ea nunc Cyprus vocatur, ex qua et omnes insulæ, et bona pars maritimorum Chethim ab Hebræis nominantur. Adstipulatur orationi meæ vna de Cypri

pri vrbibus, quæ adpellationem retinere potuit. Cetios enim vocatur ab eis, qui eius nomen Græcum fecerunt, ne sic quidem Chethimi nomine vitato. Hæc Iosephus. In Esaia quoque capite 23, 1. a Cittimis venturus dicitur Alexander, Tyri expugnator; et idem Alexander 1. Mach. 1, 1. dicitur ortus ex terra Chethim, quum fuerit Macedo; et eiusdem libri cap. 8, 5. legitur, τὸν περσέα κιτιέων βασιλέα, id est, Persem Citiorum regem: quod de Perse Macedonum rege scribitur. Ex quibus patet, Cittimos Græcos aut Macedonas adpellari: quamquam et Italia videtur in hoc nomine comprehendi, quandoquidem eam hoc nomine nuncupauit Iosephus hebraice scribens, Antiquit. lib. 4. cap. 22. Recordor etiam, alicubi legisse me, a Cetim Macedonum esse nomen deductum, præposita syllaba, et t littera in d propter adfinitatem commutata.

CAP. XXVII. v. 19. *Eique in eorum oculis præcipito.*) id est, præcepta dato, eumque doceto. Hoc modo locutus est Cicero Officiorum 1. his verbis: Vt nemini parere animus bene a natura informatus velit, nisi præcipienti, aut docenti, aut vtilitatis caussa iuste et legitime imperanti.

Cap. XXX. v. 6. *Omnia eius vota irrita sunto.*) Si Deo factum a filia votum pater dissoluere potest: profecto non bene sentiunt hodie, qui negant facta parentibus insciis sponsalia posse a parentibus irrita fieri: nisi forte homini facta promissio arctius obligat, quam Deo.

CAP. XXXIIII. v. 6. *Ad occidentalem terminum habebitis mare.*) In hebræo est, mare magnum, quoniam Hebræi eodem nomine mare et lacum adpellant, ne de lacu intelligeretur. Nobis, qui lacum proprio nomine vocamus, non est necesse mare magnum dicere, sed satis est mare. Idem fit et alibi, et Iosuæ 1, 4.

DEVTERONOMIVM.

ARGVMENTVM IN TOTVM DEVTERONOMIVM.

Ad exercitum conciones Ducis Mosis. Præterita in deserto iura, delicta, ærumnæ, victoriæ. Iosuæ dignitas. Leges multæ. Familiarum institutio. Idololatriæ detestatio. Præcepta præcipua. Dei attributa. Cordis circumcisio. Dei natura. Chananææ copia, situs. Piorum beatitas. Diuinarum rerum æternitas, et cultus. Carnis et sanguinis decreta. Filii deastris immolati. Vatum probatio. Pseudouatum supplicia. Deastricolarum internecio. Funus. Morticinum. Debita. Manumissio. Primogenita. Festi dies. Iudices. Rex. Artes vetitæ. Asyla. Homicidia. Militia. Crux exsecranda. Gentes inuisæ, amandæ. Diuortia. Mensuræ. Fœdus cum Ioua. In Dei verba populi sacramentum. Mosis carmen, sepultura per Iouam, ignota mortali.

ADNOTATA.

CAP. II. v. 7. *Qui vestrum iter curauisset*) In hebræo est, Qui vestrum iter nouisset; sed ego sensum, non verba, reddidi. Dicitur enim Deus eos nouisse, quos vt suos conseruat: quemadmodum ignorare eos, quos perire sinit tamquam alienos. Sic Psalmo primo dicitur viam, id est mores factaque bonorum nosse, cui contrarium est, quod de impiis dicitur, eorum viam perituram esse. Itemque 1. Reg. 2, 12. dicuntur Elis filii non nosse Iouam, pro contemnere ac non curare.

CAP. III. v. 8. *A duobus Amorraeorum regibus terram abstulimus cisiordaninam.*) בעבר significat trans. Sed quum sit Moses in ea terra, de qua loquitur, non dubium est, quin eam vocet cisiordaninam: quemadmodum si nos de ea Gallia loquamur, quae a Romanis transalpina vocatur, haud dubie eam cisalpinam ex nostra consuetudine vocemus, non transalpinam ex consuetudine Romanorum, nisi si ex illorum libris loquamur. Sic Moses Basanam transiordaninam vocare non potest, nisi sic loquatur, quasi sit in Chananaea: quod absurdum est, quum hic ex sua persona loquatur; alioquin vocaret Libanum cisiordaninum, quem tamen paullo post hunc locum dicit esse trans Iordanem, eodem verbo vtens, quo hic. Quare necesse est, aut vt idem verbum vtrumque significet: aut בעבר mendum sit, pro מעבר, quod citra significat, nisi quum additur והלאה, tunc enim significat trans. Idem verbum saepe ambiguum est in Iosua, et Deuter. 5. Ego sensum sequor.

CAP. VI. v. 13. *Perque eius nomen iuratote.*) Iurare est, testem veritatis religiose adducere. Qui per alium iurat quam per Deum, alium sibi Deum fingit, qui sit veritas, quique norit omnia; quod nefarium est, quum solus Deus ea norit, quae iureiurando adfirmamus. Per solum igitur Deum iurandum est: neque iureiurando sancto magis offenditur Deus, quam vir bonus, quum testis citatur: potiusque delectatur. Sed hoc fieri non debet inaniter, id est, neque in re falsa, nam hoc esset Deum mendacem facere: neque in re leui, nam hoc esset Deum contemnere: neque si tibi citra iusiurandum credatur, aut si res non postulet, nam hoc esset superuacaneum: neque si res per homines probari possit, nam hoc esset datam a Deo testimonii rationem repudiare.

CAP. VII. v. 10. *Eisque sine dubio coram digna factis praemia rependentem*) Ab aliis ita vertitur hic locus, vt dicatur Deus improbos statim vlcisci, sine cunctatione. Sed id a Dei natura est alienum, qui est ad iram tardus: et res ipsa clamat, improbos non statim puniri, id quod quum alii multi, tum Ieremias conqueritur. Praeterea verbum אחר non proprie cunctari significat, sed id quod ὑστερεῖν dici potest. Latine exprimitur duabus negationibus, hoc modo: Si votum feceris, noli non reddere: id est, redde sine dubio; vt est Deut. 23, 21. Et Habac. 2, 3. ita legitur: Si cunctabitur, exspecta eum, veniet enim לא יאחר: id est, sine dubio. Sed gallice bene exprimitur: Et n'y faudra point. Quod si ita redderetur, Veniet enim, non cunctabitur: contrarium esset ei, quod ante positum est. Si cunctabitur, exspecta eum: nisi forte cunctabitur, pro cunctari videbitur, dictum est.

CAP. VIII. v. 7. *Terram aquarum fluminibus, fontibus, lacubus scatentem.*) Quod verto Lacubus, in hebraeo est profundis. Vocat autem profunda, quiescentes aquas, vt sunt stagna et lacus, quos videmus in Euangelio maria hebraico more dici.

CAP. X. v. 8. *Et eius nomen celebrandum*) ברך et bene precari, et celebrare significat. Sed si hic bene precari significaret, primum curta esset oratio. Deinde quum Leuitici muneris pars sit vel praecipua, Deum laudare, vt est in 1. Paral. 19, 2. non est consentaneum, hoc in loco (in quo nominatim de Leuitarum munere tractatur) nullam huius rei factam esse mentionem. Haec caussa fuit, vt ita transtulerim. Atque in eamdem sententiam transferunt etiam alii, 1. Paral. 23, 13.

CAP.

CAP. XIIX. v. 8. *Præter si quid ill:*) Si Leuita ille, venditis bonis paternis, pecuniam inde contraxerit, fruatur ea pecunia proprie: et insuper fruatur communiter portionibus, quæ ei ex ministerio debentur. Non enim æquum est, quatenus ministrat, eum viuere bonis paternis. Nam qui sacris ministrat, is debet ex sacris viuere. ממכר autem significat etiam rem venditam, vt Ezech. 7, 13. et ponitur pro rei venditæ pretio, sicut מקנה pro rei emtæ pretio, Leuit. 25, 16.

CAP. XX. v. 19. *Quasi homines sint ruris arbores.*) Belli lex est, parcere subiectis, et debellare superbos. Arbores subiectæ sunt: neque vobis, vt homines, in obsidione repugnant. Debetis igitur eis parcere.

CAP. XXI. v. 20. *In eius loci curiam.*) In hebræo est, Ad portam. Sed quia in vrbium portis erant curiæ, dicitur porta pro curia: sicut hodie Turcarum regis aulam, Portam adpellant.

CAP. XXII. v. 8. *Eius tectum lorica munito.*) In Palæstina plana tecta sunt: ea iubet ambitu quodam et septo circumdari (quam ego loricam verto) ne quis inde cadat. Nam in eis sæpe versantur homines, quod vel ex Christi dicto intelligitur, qui iubet Apostolis, vt quæ in tenebris docentur, ea ex tectis prædicent: vt patet et in Iosua, apud Rachabam. cap. 2, 6. 8.

9. *Ne et frugum, quas seueris, redditum et vineæ prouentum consecres.*) Consecrabantur fruges, libando primitias Deo. Quod si idem fundus et vitibus esset et segetibus consitus, eius redditus neque messis esset, neque vindemia: itaque neutrius nomine posset Deo consecrari, sed mixto: qualis est in animalibus mula, quæ confusio Deo simplicitatis amanti displicet.

CAP. XXIII. v. 18. *Aut admissuræ canis pretium.*) Iosephi interpretationem secutus sum, qui vertit, ἐπ' ὀχεύσει κυνός. alioquin ad verbum legitur, canis pretium.

CAP. XXIX. v. 29. *Occulta Ioua Dei nostri sunt*) Quæ nobis declarauit Deus, his debemus sine cunctatione parere: eorum si causæ sunt obscuræ, aut si quid in eis altius latet, aut nobis, (vt sumus tardi,) absurdum videtur, debemus tamen tantum Deo tribuere, vt quia iussit, faciamus: neue aliunde eius voluntatem sciscitemur, quam ex eius lege. Nam si quæ sunt occultiora, (arbitror, hic Mosem euangelii arcana et alia innuere, quæ etiam in lege latent, et quæ Mosi declarauit quidem Deus, sed celare iussit, vt est in 4. Esdr. 8, 62.) ea Deus penes se habet, promturus, quum libebit.

CAP. XXXII. v. 26. *Et quidem statueram eos ita profligare.*) Israelitarum genus propter eius scelera funditus abolerem, nisi metuerem, ne eorum hostes, per quos eos delerem, huius rei gloriam non mihi, sed sibi vindicarent. Neque enim tantum rationis et prudentiæ habent hostes, vt cogitent fieri non posse, vt tot Israelitæ a tam paucis hostibus superentur, (id quod tamen tum fiet, quum in Israelitas animaduertam,) nisi essent a me Deo suo non solum destituti, sed etiam subacti, atque fracti: præsertim quum ne ipsi quidem hostes dicere possint, Deum nostrum, id est me, (est enim personæ mutatio, quasi ipse populus, non Deus loquatur,) ita debilem esse, vt videri possit, inuito me, Israelitas ab hostium diis esse deletos: quum sciant, me, inuitis Aegyptiorum diis, (si tamen diis,) populum meum abduxisse, et inaudita illa, omnibus inuitis, fecisse. Sunt enim illorum dii, quales ex ipsorum hominum fructibus, hoc est, moribus et institutis adparet, qui quidem mores sunt non minus scelerati, quam olim Sodomitarum. Dicet quis: Qui fit ergo, vt, tuo populo ita adflicto, hostes impunitos patiare?

tiare? Ego vero ſcio, quid, et cur, et quouſque faciam: quod mihi nunc ſoli notum, tunc ab aliis quoque intelligetur, quum et Iſraelitis pœnitentiam agentibus iterum fauebo, et hoſtes ſucceſſu inſolentes vlciſcar. Hæc Moſes: quæ facilius intelligentur, ſi cum ſuperiore capite conferentur, in quo eadem futura, eodem ordine minatur.

CAP. XXXIII. Si hic meminerimus, qui hic Ioua dicitur, eum eſſe Chriſtum Dei filium, quemadmodum in 3. Exod. oſtendimus, hunc locum facilius intelligemus. Eſt igitur hæc ſententia: *Ioua,* id eſt, miſſus a Deo Dei filius, qui vnum cum patre Deo eſt, *venit de Sina:* nam illic adparuit, et legem dedit. *Ex Seire ortus eſt,* vbi etiam Moſem adlocutus eſt, iuſſitque ſerpentem æneum fieri. *Patuit ex monte Pharane,* vbi Moſi coturnices promiſit: *venitque ob ſacras legiones,* id eſt, ob Iſraelitarum populum ſacrum: *habens eis* legionibus *ignem diſciplinæ,* hoc eſt, igneam diſciplinam: *ad dexteram ſuam,* id eſt, eis adferens legem ſuam cum multo igne: *hominum ſane amator;* oportet enim mirum eſſe illius amorem, qui Deus inter homines verſari non ſit dedignatus. *Cuius ſancti omnes,* ſcilicet Iſraelitæ, qui ſunt in eius fide et tutela, *ſunt in manu tua,* o Deus eius pater: *et quidem ad pedes tuos proſternuntur,* tibi ſupplices ſunt, et a te pendent, *eo,* tuo filio, *de tuis dictis ſumente:* quam enim legem Moſi tradidit, eam a te accepit. Moſes porro legis non auctor fuit, ſed præceptor et magiſter, qui legem a Ioua acceptam, *tradidit Iacobeorum reipublicæ tenendam:* qui Moſes *fuit rex inter probos,* id eſt inter Iſraelitas Deo probatos, dum eorum capita collegit, rempublicam ordinauit, ſontes puniuit, quæ ſunt regis opera. Quod autem verto, *ob legiones,* in hebr. eſt מרבבת, quod verbum proprie ſignificat myriadas, id eſt, dena millia: ſed ponitur pro numero et multitudine: ſicut latine millies dicimus, pro ſæpiſſime; מן autem interpretor Ob, vt ſignificet cauſſam et vtilitatem: quomodo latine dicitur: Ex, quum dicimus, Ex re tua eſt: et, Ex republica facere, id eſt, in reipublicæ vtilitatem. Hoc modo locutus eſt Ezech. cap. 45, 20. his verbis: וכן תעשה, בשבעה בחדש מאיש שגה ומפתי וכפרתם את הבית, id eſt: Atque ita facies ſeptimo die menſis, ob hominem, qui per imprudentiam peccauerit, aut per errorem, proque domo ſupplicabitis, id eſt, hoc facies, quum hominis imprudentia lapſi cauſſa ſacrificium facies. Et Deut. 7, 8. משמרו את השבעה, id eſt, ob ſeruandum iuſiurandum. Itemque Eſaiæ 7. et Pſal. 59. et latine apud Ciceronem, Flere de filii morte; et apud Varronem de re ruſt. 3. Eunti de controuerſiis: id eſt, ob controuerſias. Quod autem verto, *eo de tuis dictis ſumente,* quum ſit in hebræo futurum verbi, non participium, ſciendum eſt, hebræa verba ſæpe pro participiis poni, præſertim futura, quum ſine coniunctione ponuntur, quod ea lingua participio futuro caret: id quod et alias ſæpe fit, et Geneſ. 49. vbi Iacobus bene precatur Ioſepho. Et Num. viceſimotertio, quod imitatus in Apocalypſi Iohannes dixit ὁ ὢν, καὶ ὁ ἦν, vbi ἦν cum articulo, pro participio poſitum eſt. Quod verto *Probos,* in hebr. eſt ישרון, ſingularis pro plurali, qui hebraiſmus eſt, et ſignificat rectos, æquos, et (vt dixi) probos: id eſt, Iſraelitas; vt etiam Eſ. 44. adpellantur. De Rubene quod hic dicitur, declaratum eſt in Iacobi teſtamento. De Iuda hæc eſt ſententia: Iudæa tribus erit bellicoſa, ſolaque bellum hoſtibus inferre audebit, ſi ſperet ſeſe Dei præſidio incolumem ad ſuos rediturum; vt ſit *Deduc,* pro reduc: ſicut

sicut ire in hebræo pro redire non raro ponitur. De Leui sic loquitur: *Tua integritas et claritas*, (adludit ad hæc verba, quæ erant in Pontificis monili inscripta) id est, tuorum morum probitas, et doctrinæ præstantia, quibus ambobus debes hominibus prælucere, est viri clementis tui, id est, Iouæ: qui tibi, qua est clementia, præcipue fauet sacerdotium indulgendo: *quem tu lacessiuisti apud Massam, cum quo iurgasti ad aquam iurgii*, (nam Moses et Aharon, qui erant Leuitæ, Deo fidem non habuerunt, quum aquam ex petra eliciuerunt; quum enim deberent eius rei gloriam Deo tribuere, in eo peccarunt, quod dixerunt: Attendite rebelles, an vobis aquam ex hac petra eliciamus. Debebant enim loqui vt Paulus, qui dicit: Non ego, sed in me Christus) *Qui vir clemens tuus*, id est, Ioua Christus, pluris facit obedientiam, quam cognationem: eosque pro cognatis habet, *qui tuis dictis*, o Deus, (est enim personæ mutatio,) *obtemperant;* quemadmodum docet ipse Christus, Matth. 12. Qui fecerit voluntatem patris mei, is meus frater et soror et mater est. Sed de sacerdotum claritate et integritate in Christo sita, operæ pretium est quiddam considerare, quod a Iosepho Antiquitat. 4. positum est in hanc sententiam: Gemmarum, quas in humeris ferre pontificem, supra dixi, (erant autem sardonyches,) altera, quandocumque rei diuinæ Deus aderat, lucere solebat, scilicet ea, quæ dextrum humerum insigniebat, absiliente splendore, et longissime adparente: quum tamen is antea non esset in gemma. Mirum sane hoc est, eis qui non sapientiam ad contemtum rerum diuinarum exercuerunt: sed dicam, quod mirabilius est. Nam per duodecim gemmas, quas ad pectus Pontifex insutas esseni fert, victoriam prœlio dimicaturis præsignificabat Deus. Tantus enim splendor ab eis rutilabat, nondum moto exercitu, vt toti multitudini notum esset, Deum adesse in auxilium. Vnde Græci, qui nostros in pretio mores habent, quoniam nihil habent, quod his contradicant, essenem rationale vocant. Quamquam desiit et essen et sardonyx lucere annis ducentis, antequam ego hoc opus composui, Deo ob leges violatas indignato. Hæc Iosephus. Ex quibus intelligi potest, splendorem illum sub Christi tempus (qui vera Leuitarum lux est) desiisse. Scripsit enim Iosephus anno decimo tertio imperii Domitiani Cæsaris. Quod sequitur, clarum est; docet enim, Levitarum munus esse, docere, et sacra facere. De Beniamine quod dicit, Iouam inter eius humeros habitaturum, significat, Iouæ domicilium et templum fore in Beniamitarum finibus: id quod euenit. Iosepho sic ominatur: *Felix Ioua dono terra eius*. In hebræo est, Fortunata Iouæ terra eius: id est, Iouam habet fecundum; quomodo latine dicimus, Felix prole puerpera: id est, quæ talem habeat prolem: Felicem te tali patrono. Deinde ostendit, vbi sita sit illa terræ felicitas: nimirum in cæli temperie, et rore, atque pluuia: in bonitate soli: in sole, in quo est fetifica vis: in luna, quæ frugum maturitatem iuuat, dum molliore et imperfecta vi (vt Plinii verbis vtar) soluit tantum humorem, atque etiam auget, quem solis radii absumant: quæque a sole illuminata (vt ait Cicero) grauiditates et partus adfert, maturitatesque gignendi: *In capite montium perennium;* id est, immobilium, (poetico more dictum,) in *prouentu collium*, id est, in eis quæ in montibus et collibus gignuntur: in *fauore habitatoris rubi*, id est, Iouæ, quem moriens Iacobus pastorem lapidem Israelis vocauit Fauorem interpretor רצון, qui in nouo Testamento dici solet εὐδοκία. Quod autem eius primogenitum decorum bouem vocat, significat, Ephraimitas fore bellicosos: ducta similitudine a boue et monocerote. Deinde quod Ephraimi legiones, et Manassis cohortes dicit, significanter dicit, Ma-

nassi

naſſi Ephraimum numero anteponens : quod idem Iacobus fecerat. Ego rem latino more expreſſi, quæ Græcis verbis poterat per myriadas et chiliadas, et quidem ad verbum exprimi. Nec refert, quod legionis vocabulum non ſignificat præciſe decem millia, aut cohortis vnum mille. Non enim hic certus ponitur numerus: ſed verba ponuntur, quorum aliud plures, aliud pauciores ſignificet. Zabulonii foris clarebunt, vtpote maris accolæ, et nauicularìam facientes, Iſſacharianis domi manentibus. *Populos in montem inuitabunt:* erunt enim maritimi, et diuitiis maritimis abundabunt, (hoc enim eſt, quod vocat maritimam abundantiam, et obrutos arenæ theſauros, id eſt litoreos) quibus inuitati exterarum gentium homines, cum eis commercia habebunt, et ea conſuetudine adlicientur *in montem,* id eſt Hieroſolymam, vbi Sion Dei mons eſt, vt ibi *iuſtitiæ ſacra* faciant, vtpote diuinitus tradita: quum cetera ſint impia atque polluta, itaque iniuſta. *Grates Gadum explicanti:* id eſt, Deo ſunt agendæ gratiæ, cuius præſidio Gadini bellica vi finitimos propulſant, et ſuos fines amplificant. Quod autem verto Grates, in Hebræo eſt ברוך, quod vertunt benedictus, Græcos imitati, apud quos eſt εὐλογητός. Sed hoc verbum ſæpe gratias agere ſignificat: quod fit quum ob aliquod benefactum laudatur, et ei benedicitur; vt patet ex Luca, qui quod a Marco de Chriſto in cœna dictum eſt εὐλογήσας, dicit εὐχαριστήσας. Hi vbi primum animaduerterunt, Ogi et Sehonis terras eſſe ſibi accommodas, in otio futuris et imperaturis, Moſem et populi principes adiuerunt, vt terras illas obtinerent: et promiſſum præſtiterunt, Iſraelitis in ſuas poſſeſſiones intromiſſis. Dan (id eſt, Dania tribus) erit leone generoſior. Nephthalis Iouæ carus. Aſer progenie diues, fratribus carus, oleo, ferro, ære abundans: *Vires pro ætatis ratione*, vt, quem locum ætatis Aſer inter fratres habuit, eumdem eius poſteri fortitudinis obtineant in tribubus. Quæ ſequuntur, ad vniuerſas tribus pertinent. Nullus eſt cum Deo Iſraelitarum conferendus : qui quamuis in cælis habitet, non tamen ita terrena deſpicit, vt non in terram ſua ſemper brachia demittat: id eſt, vt non Iſraelitis adſit, eorumque hoſtibus exactis, eos in tuto collocet, efficiatque, vt *Iacobus oculum adiiciat ad terram feracem,* id eſt, terram feracem videat, et ea potiatur (nam Videre pro potiri, etiam antea notauimus) Felix Iſraelitarum populus, et plane incomparabilis, qui talem habeas defenſorem Iouam, *qui eſt tui faſtigii gladius:* id eſt, qui te ſuo præſidio in iſtud faſtigium et dignitatem euexit, vt tibi ſubiiciantur hoſtes tui. Verbum hebræum eſt יכחשו, quod græce bene exponi poteſt, σφαλήσονται, ſuccumbent inuiti.

I O S V A.

ARGVMENTVM IN IOSVAM.

Ad Ioſuam Ioua. Dux ad populum, is ad Imperatorem. Rachabæ in exploratores benignitas. Copiarum per Iordanem transitus. Lapides ad rei monumentum. Secunda circumciſio. Paſcha, Mannæ finis. Hierichuntis excidium. Sacrilegus Achan. Hais capta. Rex in crucem ſublatus. Gabaonitarum fraus. Regulorum in Ioſuanos fœdus. Solis et lunæ quies. Hoſtium clades et Enaquinorum. Terræ diuiſio, fines, aſyla. Leuitarum oppida. Trans Iordanem ara, de hac legatio. Morituri Ducis verba.

Hunc

Hunc librum a Iosua non esse scriptum, vno argumento conuinci potest, quod in decimo capite citatur liber Recti, ad probandam historiam, de sole consistere iusso: qui liber profecto a Iosua citari non potest, quum sit post tempora Dauidis scriptus. Nam 1. Reg. cap. 1. citatur ex libro Recti historia de Dauide. Alterum argumentum est, quod capite 15. scribuntur ea de Axa Calebi filia, quæ post Iosuæ mortem gesta sunt, vt habetur in Iudic. cap. 1. Ex quibus perspicuum fit, nec hunc librum a Iosua, nec librum Recti a Mose fuisse scriptum, sed post, aut certe non ante tempora Dauidis.

ADNOTATA.

CAP. VI. v. 4. *Septem tubas buccinas.*) יובל adiectiuum est, quo tubæ sonus notatur. Inde Iubile dictum est, quod eo anno tubæ clangore libertas promulgabatur. Indidem Iubilare verbum latinum videtur deductum. Ego, quum melius non haberem, buccinas adiectiue dixi. Nam si clangentes pro clanctoriis (vt ita loquar) dixissem; ambiguitate non caruisset oratio.

CAP. XX. v. 6. *Donec caussam in concilio dixerit*) Postquam primum in porta senatoribus caussam suam solus exposuerit, recipietur ille quiden, sed ea conditione, vt si sanguinis vindex veniat, ille se iudicio sistat, et ante id iudicium sit in vrbe tutus. Quod si vel non veniat accusator, vel caussam non obtinuerit, viuat illic percussor vsque ad decessum pontificis.

IVDICES.

ARGVMENTVM IN TOTVM IVDICVM LIBRVM.

Iudæi in Chananæos. Hierosolymæ expugnatio, et Bethel. Israelitæ idololatræ. Debora vates. Sisaræ nex. Madianitæ in Israelitas. Ad Gedeonem Angelus. Idem Gedeon in Madianitas cæsos. Fratricida filius Gedeonis. Sichemitarum ærumnæ. Israelitarum calamitates. Immolata Iephthæ filia. Samsonis vita, gesta, eneruatio, mors. Beniamitæ in Israelem. Iabesensium excidium.

ADNOTATA

CAP. V. v. 14. *In valle posterior fuisti, o Beniamita*) בעמלק legitur, hoc est, in Amalechitis: sed sententia constare non potest. Videtur בעמק legisse græcus interpres, qui vertit ἐν κοιλάδι: quæ lectio sententiæ conuenit; nam paullo post dicitur, in vallem missus esse Baracus, in qua pugnatum est. Est igitur hæc huius loci sententia: In hoc prœlio non adfuere Beniamitæ, sed eorum populares Ephraimitæ et Manassenses, ex Machire Manassis filio orti, digni qui deinceps imperent: item Zabulonii litterarum proceres, et Isachariani duce Baraco.

CAP. VIII. v. 16. *Senatores eis contriuit*) In hebræo legitur ויודע, nullo sensu aut certe coacto. Paulo ante v. 7. positum erat ודשתי, et comminuam. Itaque quum hic repetantur cetera eadem verba, puto legendum esse וידש.

CAP.

CAP. XI. v. 35. *Ea es, quæ me perturbes*) In hebræo eſt, Es in meis perturbatoribus: id eſt, me perturbas. De quo loquendi modo vide adnotata in Pſalmum quinquageſimum quartum.

CAP. XII. v. 7. *Sepultus in oppidis Galaaditicis*) Quoniam oppidum nominatim non declarat, loquitur per numerum pluralem. Sic Gen. 19, 12. dicitur Lotus vrbium incola, quum vnius eſſet. Et Cicero dixit: Ego eram in his locis.

CAP. XIIII. v. 5. *Occurrit leoni*) כפיר אריות leonem interpretor, ſicut שעיר העצים caprum, cuiusmodi multa ſunt in hebraica lingua, nam paullo poſt leo vocatur, vno nomine.

20. *Illius ipſius adfinitatis conciliator fuerat*) Secutus ſum Ioſephum, qui vertit νυμφοστόλον: et veterem, qui pronubum: et Græcum, qui νυμφαγωγόν.

CAP. XV. v. 8. *Graui ingentique clade in quodam tractu*) Ad verbum ſic legitur, Percuſſit eos coxam ſupra femur. Ego quum hinc nullam aptam poſſem elicere ſententiam, Ioſephum ſecutus ſum, qui vertit, πολλοὺς ἐν τῷ πεδίῳ τῶν παλαιστινῶν ἀποκτείνας, Quum multos in campo Palæſtinorum occidiſſet. Nam ירך non ſolum femur, ſed etiam regionem declarat.

16. *Maxilla aſini, aſini aſinarii*) חמר חמרתים aſinus aſinarius eo modo dicitur, quo caprum caprinum, et bouem bouinum dici adnotauimus: et quomodo Iudic. 5, 30. רחם רחמתים puella puellaris, id eſt puella dicitur, eſtque elegans repetitio: præſertim in ſententiis. Neque hic magiſtros Iudæos ſequi placet, qui חמיר aceruum interpretantur. Nam ita et imperfecta foret, et minus elegans ſententia; neque iisdem vocalibus ſcribitur id verbum, quum aceruum ſignificat, niſi hoc in loco, ſi illis credimus. Sed ambiguus quum ſit, in teſtimonium adduci non poteſt: nec propria interpretatio coactæ locum relinquit.

CAP. XVII. v. 1. *Fuit vir quidam*) Hæc et quæ ſequuntur deinceps ad finem totius libri, geſta ſunt, antequam eſſent in Iſraelitis gubernatores, quos vocant Iudices: quod ex ipſa hiſtoria patet, in qua cap. 18. quærunt Danii hereditatem: et in eodem eſt ſacerdos Ionathan, Moſis nepos, qui non potuit vixiſſe tamdiu: et cap. 20. Phinees, Eleezari filius. Præterea cap. 19. negantur Iſraelitæ habitare Hieroſolymæ, quum tamen eam occupaſſe, et incoluiſſe dicantur in cap. 1. Adde quod Ioſephus, quæ ſcribuntur in cap. 19. ante narrat, quam quæ ſuperius ſcripta ſunt.

CAP. XVIII. v. 2. *Suorum militum abiectiſſimos*) בני חיל non fortes ſemper, ſed milites dicuntur, vt patet ex multis locis in Numeris et ſecundo Reg. 17. Abiectiſſimi autem mittebantur, vt facilius fallerent.

7. *Quod procul a Sidoniis aberant*) Hinc adparet, eos aut clientes aut certe ſocios Sidoniorum fuiſſe, a quibus defendi propter diſtantiam locorum non potuerint.

RVTHA.

ARGVMENTVM IN TOTVM LIBRVM RVTHAE.

Caritas annonæ. Elimelechus peregrinus. Rutha suaue ingenium, eadem ad spicas, cum Boozo. Ritus ex calcei detractione. Boozi coniux Rutha.

ADNOTATIO.

CAP. III. v. 16. *Illa in oppidum ad socrum venit)* Venit, in hebræo masculinum est: sed mendum esse coniicio, tum ex sensu, tum ex vetere versione.

REGVM LIB. I.

ARGVMENTVM IN PRIMVM LIBRVM REGVM.

Ex Anna Samuel. Ad istum in fano Deus. Israelis clades. Ab hoste arca ablata. Calamitas Azotiorum. Arca restitutio. Populus regem petens. Vnctio Sauli. Bellorum varietas. In hostes Ionathan. In regem Samuel. Victor Saulus, contra filium. Samuel regem confodiens. Dauid vnctus. Regis vexatio. De Goliatho Dauidis victoria. In Dauidem Saulus. Regii nati cum Dauide societas. Sacri panes profugo dati. Simulatus Dauidis furor. Cæsi sacerdotes. Contra profugum Ziphai. Rex et Dauid in specu. Samuelis obitus. Abigail munifica. Dauid ad exterum regulum. Ad Pythiam Saulus. Dauid in hostes.

Regum libri duo priores apud Hebræos Samuelis dicuntur: posteriores Regum. Ego Latinorum titulum retinendum putaui: nam librum de rebus post Samuelem gestis, Samueli adscribere, absurdum est.

ADNOTATA.

CAP. I. v. 3. *Ad Iouam bellipotentem)* In hebræo est, Iouam exercituum. Vocantur autem exercitus, non solum milites, sed quidquid eiusmodi est, quo Deus vtatur, vt militibus vtuntur imperatores. Vtitur autem Deus rebus omnibus suo arbitratu. Itaque Ioua bellipotens, siue armipotens est, qui rebus omnibus imperat: quod quale sit, patebit ex illo centurione, qui Christo demonstrabat, sese in suos milites auctoritatem obtinere: et quidquid illis imperaret, eos exsequi.

CAP. VI. v. 8. *Aureaque simulacra, quæ illi, cet.)* In hebræo est כְּלֵי, quod vasa significat: sed latius patet, vt σκεῦος. Itaque quum hic loquatur de simulacris, non ausus sum vasa aut vtensilia vertere, quod his vocabulis simulacra significari posse non videntur.

17. *Et ad ingens illud saxum)* אבל legitur: sed quum ante saxi mentio facta fuerit, neque quomodo super luctu posita arca sit, intelligam, et septuaginta λίθου verterint: puto legendum אבן.

CAP. VIII. v. 12. *Hos tribunos, hos centuriones)* In hebræo est, Duces millenarios, et quinquagenarios: sed hic non præscribitur certus numerus: et

Latinorum more, Latinis loquendum eſt. Sicubi certus numerus definiendus eſt, licet ſemicenturiones adpellare. Audendum eſt enim, quum iubet neceſſitas.

CAP. XII. v. 17. *Tritici mesſis eſt, Iouam inuocabo, et tonabit)* Tonitrus ille tempore meſſis præter naturam fuit, ideoque mirabilis: propterea quod vere tantum et autumno fiunt tonitrua. Cuius rei cauſſa eſt, quod concitantur ex conflictu calidi et frigidi, qui conflictus neque hyeme, (ſuperante frigore,) neque æſtate, (ſuperante æſtu,) fieri poteſt, præſertim in æſtuoſis terris, qualis Syria eſt: nam apud nos non rara ſunt æſtate tonitrua.

CAP. XIII. v. 1. *Iniuit autem Saulus regnum*, cet.) Apud Hebræos ſic ad verbum legitur: Natus annum Saulus, quum regnum iniuit, et duos annos regnauit; quod quidem ſic interpretantur: Saulus vnum annum rex fuerat, et quum duos annos regnauiſſet, cet. vt hic primus numerus ad ſpatium regnandi, non ad Sauli ætatem referendus ſit. Sed hoc pacto hebræa verba torquentur, neque ſententia ſatis conſtat. Non enim diceret, annum agens, ſiue natus annum in regnando, pro eo quod eſt, quum iam annum regnauiſſet: quum hæc loquendi ratio, Natus tot annos, numquam apud Hebræos, ſicut nec apud Latinos, dicatur, niſi de hominis ætate, a natiuitate numerando. Deinde non diceret, Natus annum: ſed, Natus vnum annum. Solent enim Hebræi numerum exprimere, etiam quum de vno loquuntur. Præterea ſupplenda eſſent nonnulla, id quod locum reddit ſuſpectum. Solet autem in his libris, regum ætas et regnandi tempus initio narrationis rerum ab eis geſtarum poni; vt libri ſecundi capite ſecundo, vbi ſic ſcriptum exſtat: Natus erat annos quadraginta Isboſethus Sauli filius, quum regnum in Israelitas iniit: duos annos regnauit. Quod idem fit in aliis regibus. Itaque arbitror hoc in loco ſcriptum fuiſſe, quot annos natus Saulus regnum iniuerit, quotque annos regnauerit: ſed locum eſſe mutilatum. Neque enim duos tantum annos regnauit, ſed quadraginta, vt habetur Act. 13, 21. et apud Ioſephum in fine libri ſexti, vbi dicitur Saulus regnasſe, viuente Samuele, annos octo: mortuo autem, duos et viginti.

36. *Eosque vsque ad lucem matutinam perimerent)* In hebræo eſt, diriperent: ſed ponitur pro eo, quod eſt interficere, ſicut ſæpe apud Homerum ἐναρίζειν.

CAP. XVII. v. 4. *Vir quidam immanis)* בנים a בן deductum eſt, vt ſit vir filiorum, id eſt hominum (nam filius pro homine dicitur) id eſt excellens: ſicut Latini dicunt hominem paucorum; et Galli, enfant de maiſon, filius domus, pro filius locupletis aut nobilis domus, hoc eſt, magno loco natus.

12. *Iam ſenex et ætate prouecta)* In hebræo legitur בא באנשים, Prouectus viris, ſi legeretur בא בשנים. pulchre conſtaret ſenſus; prouectus annis. Atque hoc pacto ſolent loqui auctores ſacri.

CAP. XX. v. 18. *Deſcendes autem ad ſummum ter)* Meminiſſe conuenit, quod paullo ante dictum eſt, cras, aut perendie. Eſt igitur hæc ſententia: Si potero, cras ad eum locum adero. Sed ſi cras ſcire non potuero, quomodo ſit meus pater animatus, operam dabo, vt id ſaltem perendie ſciam. Deſcendes ergo cras. Quod ſi non veniam cras, putato, me nondum potuiſſe ſcire: itaque deſcendito etiam perendino, aut etiam tertio abhinc die, ſi forte perendie non venero: vt quocumque horum trium dierum ego venero, tu adſis. Quod autem verto, Deſcendes ter, in hebræo eſt, tertiabis deſcen-

descendere, (si licet ita loqui,) sicut alibi legitur, Rectabis facere, (vt verbum docendi caussa fingam) pro, recte facies. Et Ierem. 49. Profundate manere: pro Profunde manete: hoc est, abstrudite vos penitus. Gallice, Triumphat facere: pro, triumphalia, aut triumpho digna facit: id est, magnifica. Huiusmodi est illud Horatii: cuius octauum trepidauit ætas Claudere lustrum: hoc est, trepide clausit. Et illud eiusdem: Negligis immeritis nocituram Postmodo te natis fraudem committere: hoc est, negligenter committis.

CAP. XXV. v. 20. *Cum suis aduersus eam descendenti)* Quum hic tam Dauid, quam Abigail dicatur descendere, quum inter se occurrant, intelligendum est, vallem interiectam esse.

27. *Qui te comitantur)* Ad verbum, Qui eunt in pedibus Domini mei. In pedibus autem, aut ad pedes esse, aut ire, est in potestate alicuius esse, eique seruire; quale est illud Homeri, θεῶν ἐπὶ γούνασι κεῖται, ad deorum genua situm est: hoc est, in potestate et arbitrio.

CAP. XXVIII. v. 17. *Faciet Ioua tibi)* לך malui legere, quod est in margine, quomodo Hieronymus et Græcus verterunt, quam לו.

CAP. XXX. v. 2. *Omnes omnium ætatum tum viros tum mulieres)* In hebræo ad verbum legitur: omnes feminas a paruo ad magnum. Sed quum sit solœcismus, dixisset enim, a parua ad magnam: quumque non mulieres solum, sed etiam viros abegerint, secutus sum Græcum, apud quem legitur, τὰς γυναῖκας, καὶ πάντας τοὺς ἐν αὐτῇ, ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου.

REGVM LIB. II.

ARGVMENTVM IN SECVNDVM LIBRVM REGVM.

Dauidis mira benignitas in Sauli corpus, regnum in Iudæis. Israelitarum rex aduersarius. Bella inter eos. Abneris defectio, mors. Isbosethi nex. Israelitarum rex Dauid. Arca Hierosolymam importata. Congiarium ad populum. Dauidis cogitatio de fano. Ioabus in Ammonitas victor. Regis adulterium, homicidium, a vate incusatio. Solomo. Ammonis amor et stuprum de sorore. Absalomus fratricida, seditiosus. Regis fuga. Achitophel in Dauidem. Absalomi mors. Regis carmen ad Iouam. Populi census, cædes ab angelo, pestis finis.

ADNOTATA.

CAP. V. v. 8. *Claudosque et cæcos Dauidi inuisos)* Hunc locum mutilum esse patet, tum quod sententia curta est, tum quod in Paralipomenis lib. 1. cap. 11. adiectum est, quod hic desideratur. Qui sint autem hi cæci et claudi, magna controuersia est, ego puto significari eos, quos atlantas Græci, telamones Latini adpellant: quæ signa sunt virili figura, mutulos aut coronas in ædificiis sustinentia. Atque hanc esse huius loci sententiam arbitror: Tanta erat arcis altitudo, vt eam superari posse Iebusæi negarent: itaque Dauidi oppugnanti dicerent, tum demum irrupturum esse in arcem, quum telamones illos, qui cæcorum claudorumque figuram referentes, in summa arce erant, abstulisset: quod perinde erat, ac si di-

cerent, fieri non posse, vt eo irrumperet. Tum Dauid intelligens, præmiis et honoribus homines ad virtutem excitari, imperatorem fore pronuntiauit eum, qui primus Iebusæos superauisset, et ad tecti arcis canales, (vbi erant claudi illi et cæci telamones) adscendisset, illosque telamones abstulisset. Atque eos Dauid propterea oderat, quod ei ab hostibus probrose opponebantur, quasi claudos et cæcos superare non posset: a simulacris ad homines per iocum transeunte dicterio, vnde et natum prouerbium.

CAP. VII. v. 7. *Ecquod vlli præsidum Israelitarum*) In hebræo est, שבטי hoc est, tribuum: sed in Paralip. legitur שפטי, hoc est iudicum, siue præsidum, quæ lectio mihi visa est verior.

23. *Quam tu in terris fecisti in tuorum gratiam*) להם et לארץ recte legit vetus interpres latinus.

CAP. XII. v. 26. *Quum regiam vrbis partem cepisset*) In hebræo est, quum vrbem regni. Et paullo post, quod verto, Vrbis partem, in qua erat aquatio: in hebræo est, vrbem aquationis; sicut maior et minor Basilea dicitur, pro maiori et minori parte Basileæ: et reliquum corpus, pro reliqua parte corporis.

CAP. XIIII. v. 13. *Cur igitur istam contra diuinum populum*) Cur cupienti populo non condonas Absalomum, qui mihi filium propterea condonas, quod nullum alium habeo, qui posteritati consulat? Quis enim tibi succedet, nisi Absalomus? Dices, te habiturum alios. Sed quid si prius moriare? mortales enim sumus: quo magis curandum est, vt genus nostrum propagemus. Dices, Absalomum homicidam esse, homicidas autem occidi debere, ex Dei præcepto. Quid tu Dauid? non venit tibi in mentem Vriæ? quo tu occiso, non minus Deum offenderas, quam te Absalomus, occiso fratre. Quod si tam seuerus in te Deus fuisset, quam tu es in filium, periisses. Sed Deus tibi veniam dedit: mauult enim parcere supplicibus, quam sontes plectere: idque quomodo fieri possit, etiam atque etiam cogitat. Atque vt meam rationem intelligas, quum vellem te de reuocando filio tuo orare, et metuerem, ne, quod populus non obtinebat, id ego multo minus consequerer: statui simulare meam rem agi, vt quum tu mihi de filio meo concessisses, de tuo in re simili negare non posses. Hæc mulier, sed breuiter et obscure: quippe perita cum perito, præterea regem ad Vriæ recordationem non nisi timide et tecte reuocans.

CAP. XV. v. 7. *Præteritis quatuor annis*) In hebræo legitur, quadraginta: sed facilis fuit lapsus ab ארבע ad ארבעים; et Iosephus quatuor interpretatur.

CAP. XVIII. v. 3. *Nam tu pro decem millibus*) אתה, non עתה legendum, adparet ex sententia, et græco et latino interprete. Eumdem errorem inuenies libro tertio cap. 1. in oratione Bethsabæ ad regem.

17. *Fuga domum dilapsis*) In hebræo est, Fugerunt in suum quisque tabernaculum. Ponitur autem tabernaculum pro domo: cuius rei caussa est, quod prior fuit vsus tabernaculorum, quam domorum. Deinde quum casæ et tuguria, et porro domus ædificarentur, manebat tamen idem vocabulum; quemadmodum latine libros dicimus, qui tamen libri non sunt, manente hoc vocabulo: quoniam principio in libro, hoc est, in arborum cortice scribi solebat.

CAP. XXI. v. 6. *In Ioua monte*) בהר non בחיר legendum videtur, vt paullo post (v. 9.) idem verbum repetit: alioquin inepta est sententia.

CAP.

CAP. XXIII. v. 3. *Rector religiosus)* In hebræo est, Rector metus Dei: id est, metu Dei præditus; neque enim vno verbo religionem significant: sicut neque Galli, qui dicunt, Crainte de Dieu. Nec alienum est, quod Dei metum attribuit Deo: nam de Christo loquitur, qui genus humanum a patre regendum accepit, vt est in Psal. 2. Quod sequitur, comparatio est, qualis exstat in Psal. 1. Quemadmodum sol et pluuia stirpes alunt, efficiuntque, vt eorum genus numquam intercidat, sic Dei fauor et studium meam posteritatem fouebit: quum contra improbi (vt Saulus) a stirpe eruantur, tamquam spinæ. Quod enim כי לא sic interpretor, vt aiat, non neget: eodem modo ponitur לא כי, Genes. 18. vbi idem est quod immo. Nam לא non semper negantis est, vt Ezech. 3. vbi עם לא positum est pro, quod si: quod etiam adhiberi solet in iurando et adfirmando, pro eo quod Græci dicunt, ἦ μὴν, aut ἦ μάλα. Item 2. Reg. 13. et 4. Reg. 5. et Ezech. 15. ולא confirmantis est, et alibi sæpe, sicut et Ecclesiastici 29. εἰ δὲ μὴ, significat quin etiam: et Matth. 6. et Marc. 2. alioquin: et 2. Timoth. 2. μήποτε, si forte: sicut Græcis οὐκοῦν vna voce adfirmantis est. Quod si hic כי לא negantis esset, dissimilitudo foret absurda, et naturæ similitudinique ab eodem Dauide in 1. Psal. positæ, contraria.

8. *Iasobeamus Hacmonis filius)* Hunc locum partim ex Paralipomenis transtuli. Nam hic ita corruptus est, vt nulla possit deprehendi sententia. Illic trecentos, hic octingentos superasse scribitur. Illic triginta, hic trium princeps dicitur; quamquam potest vtrumque recte dici, vt sit trium inter triginta præcipuorum princeps. Apud græcum et latinum folia sunt Sibyllæ. Iosephus Issæmum Achemæi filium vocat, ab eoque octingentos deiectos fuisse scribit: quod probabilius est, quam trecentos, quum hic fortissimus omnium dicatur: quum tamen totidem strauisse, paullo post hunc locum scribatur Abisæus.

REGVM LIB. III.

ARGVMENTVM IN LIB. III. REGVM.

Dauidis fotrix. Solomonis regnum. Adonias fugiens. Moribundus rex ad Solomonem. Dauidis mors. Semeis nex. Solomonis pietas et sapientia, imperium, aula, templi adparatus, constructio, membra, instrumenta. In templum arca. Templi dedicatio. Regis oratio. Ad hunc Ioua. Huius potentia. Regina Saba. Solomonis effeminatio. Bella in istum, eius mors. Roboamus rex crudelis. Vatis nex a leone. Aegyptii in Hierosolymam expeditio. Abiamus rex. Israelita in Iudaum. In Baasam Ioua. Samaria adificatio. Hierichuntis reparatio. Elias. Farina et oleum. Elias et Baalis vates. Iezabel. Elisæus. Obsidio Samaria per Syros. Horum clades. Pseudouates Sedecias. Achabi nex. Iosaphatus Iudaorum, Israelitarum Ochozias rex.

ADNOTATA.

CAP. V. v. 9. *Cedrinam pineamque materiam)* ברש pinum potius quam abietem interpretor: quoniam in 2. Reg. 6. scriptum est, ex ea arbore musica fieri instrumenta.

CAP. VI. v. 2. *Cuius templi longitudo fuit sexaginta cubitorum, latitudo viginti, altitudo triginta*) Quod de longitudine et latitudine dicit, intelligendum est non de toto templo, sed de cella et penetrali. Nam cella fuit longa quadraginta cubitos, penetrale autem viginti, vtrumque latum viginti, vt postea patebit. De altitudine controuersia est. Nam hic traditur triginta cubitorum, in græco viginti quinque, in Iosepho centum viginti, quæ eadem et in Paralipomenis vestibulo tribuitur, videlicet inferioris ædificii sexaginta, et superioris totidem. Ex his omnibus coniicio, altitudinem hic dici non totius templi, sed cellæ et penetralis (quemadmodum de longitudine et latitudine dictum est) quæ esset triginta cubitorum, videlicet quanta erat ædicularum altitudo, quæ essent singulæ decem cubitorum. Supra hanc altitudinem patebat templi murus triginta cubitos, infra superius ædificium, quo in spatio erant fenestræ. Huic toto ædificio impositum erat superius alterum ædificium, in altitudinem non quinque, (vt hic scriptum est, in quo mendum videtur esse,) sed sexaginta, (vt tradit Iosephus,) cubitorum. Sed hæc ita dico, vt adfirmare non ausim. Nam tanta ædicularum altitudo cellam et penetrale redderet obscurum. Itaque mihi suspectus est locus. Vestibulum erat eiusdem magnitudinis, cuius est Ezech. 40. sed quum sit illud a septemtrione positum, vt illic ostendemus, hoc ab oriente est, vt ex eo patet, quod dicit id esse in fronte latitudinis templi: nam latitudo est a septemtrione ad meridiem. Igitur in orientali parte erat vestibulum et templi aditus, vt adparet ex Mosis tabernaculo, ad cuius imitationem factum est hoc templum: itemque ex Ezechielis cap. 8. Adde quod Iosephus idem tradit: quod ideo dico, ne quem fallat hodiernorum templorum consuetudo, quæ omnia ab occidente habent aditum, vt etiam faciendum esse tradit Vitruuius: videlicet ex Romanorum consuetudine, quam imitati sunt nostri.

4. *Templum fenestris, quæ apertiles et clusiles essent, illustrabat*) Hoc est, quæ aperiri claudique possent: hoc est, quæ fores haberent, ad earum differentiam, quæ habent tantum lumina, id est, foramina, quæ lumen admittant, nec habent fores; nam eæ clusiles non sunt, quoniam numquam clauduntur.

5. *Templi parieti ædiculas*, cet.) Obscurus locus, et qui vix intelligi potest, sine descriptione templi, quod est apud Ezechielem, vbi hæ ædiculæ, cellam et penetrale cingentes, vocantur tabulata, vt etiam hic. Hoc tantum interest, quod illa a fundamentis quaternos, hæc quinos in latitudinem cubitos patent; nam quod apud Iosephum horum latitudo scribitur esse cubitorum εἴκοσι πέντε, hoc est viginti quinque, manifestum mendum est. Essent enim cellæ latiores, quum vocet breues domus: delendum itaque est εἴκοσι. Quemadmodum quod ibidem de ædicularum altitudine tradit, videlicet fuisse singulas viginti cubitorum, videtur esse falsum; explerent enim sexaginta cubitorum altitudinem: ita nullus superesset locus, per quem in cellam et penetrale lumen admitteretur. Vtrobique autem binorum cubitorum adpendicibus crescunt, et sunt vtrobique triginta, eaque trinum contignationum; nam tot illic tradit Ezechiel, hic Iosephus. Sed quum apud Ezechielem eorum longitudo tantum cellæ et adyti longitudinem expleat, vt ibi docebimus, horum longitudo extenditur etiam post penetrale: quippe quum hæc sint illis longiora tot cubitis, quot ipsa sunt, videlicet triginta. Siquidem tricesies quinque cubiti efficiunt centum quinquaginta: quorum quum sexaginta ad meridiem, et totidem ad septemtrionem in cellæ et adyti longitudine occupaueris, supersunt triginta cubiti, hoc

est

eſt ſex ædiculæ: quarum quatuor poſt penetrale poſitæ, occupabunt ipſius penetralis latitudinem: duæ autem in angulis erunt contra duos ſexagenarios ordines. Harum ædicularum media tabulata, hoc eſt mediæ ædiculæ infimis impoſitæ (eſt enim idem hoc loco ædicula et tabulatum) ianuas habebant a templi dextro latere, ſcilicet dextra tabulata: ſiniſtra autem a ſiniſtro videlicet in vacante loco, qui eas ambibat: quem porro vacantem locum circumdabat templi paries, tantum contractionibus recedens, quantum tabulata adpendicibus procedebant.

23. *Cupreſſina materia)* In hebræo eſt, Ex arbore olei, quam quidam volunt eſſe oliuam; ſed 2. Eſd. 8. olea (quæ זית ſine controuerſia eſt) ab arbore olei manifeſto diſtinguitur. Hanc ob cauſſam ego hic cupreſſum verti, ſecutus græcum. Nam et ex cupreſſo oleum fieri, docet Plinius. Adde quod Ioſephus in aduecta templi materia cupreſſum nominat: cuius in his libris nulla fieret mentio, ſi hæc non eſſet.

30. *Proiectura erat quinaria)* Hunc locum non intelligo, quemadmodum neque eum, qui mox ſequitur, *Proiecturam habentes ex quarta;* quod ideo moneo, ne quem hoc loco fallat mea translatio. Quod autem de interiore atrio tradit, id ita intelligendum eſt: atrii murum conſtare tribus lapidum ordinibus, et vno cedrinarum trabium, ſcilicet interiore, qui lapides obduceret, qui quatuor ordines craſſitudinem efficerent muri, cui tribuo ſex cubitos, videlicet ſingulis ordinibus vnum et dimidium, quoniam ea eſt in Ezechiele atriorum craſſitudo. Sed cur interius dicatur, et quomodo eſſent atria collocata, patebit in Ezechiele, non quia tot hic ſint, quot illic: ſunt enim illic octo, quum hic duo eſſe videantur, vt adparet in 4. Reg. 2. ſed quia hæc ipſa duo collocari videntur, quomodo duo illorum.

CAP. VII. v. 2. *Nemorenſem Libani domum)* Hæc domus erat Hieroſolymis: ſic dicta, quod erat in nemore, quod Libani nomine vocabatur. Hanc vocat Ioſephus δρυμῶνα λιβάνου, id eſt, quercetum, aut nemus Libani: cuius nec non eius porticus hanc ſubiiciemus aream.

AREA NEMORENSIS LIBANI DOMVS,
EIVSQVE PORTICVS.

A * * * * * * * * * * * * * * * E
F
B * * * * * * * * * * * * * * *
G
C * * * * * * * * * * * * * * *
H
D * * * * * * * * * * * * * * *

K * * * * * * * L
I
M * * * * * * *

A B C D quatuor columnarum ordines. A E longitudo cubitorum centum. A D latitudo quinquaginta. His columnis imponebantur transtra, videlicet transuerſa ab A ad B, et a B ad C, et a C ad D, et ita in reliquis. His transtris imponebantur tabulata, hoc eſt ædificium ipſum: cuius ea pars, quæ quadraginta quinque columnis innitebatur, hoc eſt tribus ordinibus A B C, erat

erat obducta cedro: reliqua non item, videlicet ſecundum porticum collocata, ordinibus columnarum C D innixa. Nam mediani columnarum ordines, binis ſeruiebant tabulatis, vt eſſent tres ordines tabulatorum F G H, quorum H non eſſet obductum cedro. I porticus columnata, ante illas domus columnas poſita, longa quinquaginta cubitos K L, lata triginta K M. De feneſtris quod tradit, eæ ſunt quadratæ, triplici ordine inter ſeſe reſpondentes: ita vt ſi lineam de media qualibet ſummi ordinis feneſtra demittas, ea duas duorum inferiorum ordinum feneſtras ſecet per medium. Quod ad columnarum capitula attinet, (nam cetera ſunt perſpicua,) ea erant rotunda, floribus ornata, ſeptenis circumdata plagis perplexis, non a ſummo deorſum tendentibus, ſed a dextra ad ſiniſtram cingentibus capitula, quomodo ſolent tendi retia. Plagarum ſtamina et fila, hoc eſt, funes, ex quibus erant confectæ plagæ, erant concatenati, hoc eſt, multiplicibus toris contorti, vt fieri ſolet. Ac per ſex quidem plagarum maculas adparebant capitulorum flores. Sed capitulorum ventres, hoc eſt, qua parte maxime tument capitula, quæ pars eorum media eſt, habebant per circuitum binos ordines malorum punicorum, quorum ordinum vterque centum habebat punica, ita vt ſingula capitula haberent ducenta punica, per medianas plagas oppoſitas ventri eminentia.

15. *Circuitus erat duodecim cubitorum*) Circuitus græce περίμετρος dicitur, cuius διάμετρος eſt tertiæ partis, hoc eſt, cubitorum quatuor: id quod ſignificauit auctor, dicens columnas quaternos occupare cubitos.

21. *Lacum fuſilem faciebat*) Mare eſt in hebræo: ſed mare pro lacu dicitur, vt in euangeliis videre licet, et huiusmodi vaſa Latini vocant lacus.

28. *Areolas habebant clauſulis interiectas*) Quamquam quod vertimus Areolas, id in Exodo in menſæ deſcriptione ſignificat marginem. Sed illic a claudendo dicitur, quoniam claudit: hic, quoniam clauditur; quod inde fit perſpicuum, quod dicuntur areolæ clauſulis interiectæ. Clauſulæ ſunt ipſæ teniæ, quæ circumdant areolas quadratas leonibus, bubus, Cherubis et palmis depictas, humana ſpecie: hoc enim addit ad extremum, id quod eſt de Cherubis intelligendum, quorum figura erat qualis hominis. Atque hæc quidem depicta pars erat, qualis eſt, qui ab architectis in ſumma trabeatione vocatur Zoophorus, vt areolæ locum obtineant oparum, clauſulæ autem triglyphorum.

29. *Clauſulis ſuperadditi tori*) לוית toroſne, an cymatia, an ſcotias, an ſimas ſignificet, nondum mihi conſtat: ne quis erret. Interea toros adpellabo. Quod ſi tori ſunt, ſimos adpellat, qui non perfectam habeant rotundationem, ſed ad circinum delumbatam.

30. *Aeneosque aſſeres*) Aſſeres vocat ipſam æris materiam, ex qua confectæ ſunt baſes: tametſi hic aſſerum vocabulo abutimur, quum aſſeres proprie ſint lignei.

Et in quatuor angulis humeros) Baſes quatuor angulos habebant, non reliquo plano pares, ſed in humerorum modum protumentes, qui lauacrorum ventres exciperent, collocati contra et ſupra toros, quibus ambiebantur baſes.

31. *Lauacri os intus cet.*) In medio baſis capite adſurgebat in dimidium cubitum capitulum rotundum, quod inſerebatur in ſinum, quem lauacrum habebat in fundo intro protuberantem. Ita fiebat, vt quum lauacri os ab imo fundo ad ſummam crepidinem in altum pateret vnum cubitum et dimidium, a capituli ſummo ad crepidinem pateret tantum vnum cubitum, quoniam capitulum detrahebat dimidium cubitum. CAP.

CAP. X. v. 11. *Picea lignorum*) Secutus sum Græcum, qui ξύλα πιύκινα: et Iosephum, qui πίυκην vertit, traditque veram esse, non vulgari similem, sed ficulnæ, quamquam albiorem et splendidiorem. Eadem 2. Paralip. 2. vocatur Algumim, nonnihil immutato vocabulo: nam hic Almugim dicitur.

CAP. XV. v. 13. *Pana fecerat in luco*) Quo minus Priapum vertendum putem, in caussa est, quod vix credibile est, a femina Priapum esse factum: deinde quod hic in luco positus est, quod est Pani conuenientius: quum Priapus soleret in hortis collocari. Præterea quod מפלצת a terrore incutiendo nomen habet, id quod Pani congruit: vnde panicus timor dicitur.

CAP. XIX. v. 3. *Quibus ille minis territus*) Ita malui vertere, græcum et latinum et Iosephum sequens, quam vt est in hebræo, Et vidit: quæ sententia est imperfecta. Quod si mutentur puncta, constabit.

CAP. XXI. v. 23. *In agro Iezraelensi comesum iri*) חל male puto legi, pro חלק: nam et vetus agrum reddidit: et 4. Regum 9. vbi idem repetitur oraculum, est חלק.

CAP. XXII. v. 30. *Ipsiusque Achabi vestitum indueret*) Vt in hebræo est, iubetur Iosaphatus habitum mutare, et suo vestitu vti. Sed hæc pugnantia sunt. Præterea ea res nulla egeret admonitione, vt suo vestitu vteretur, quem alioqui non erat mutaturus. Adde quod nullus esset quadrigariorum errori locus, qui Achabum se petere putantes, numquam Iosaphatum peterent, nisi veste decepti. Has ob caussas hoc in loco secutus sum græcum exemplar, vbi ita legitur: ϗ σὺ ἔνδυσαι τὸν ἱματισμόν μȣ.

REGVM LIB. IIII.

ARGVMENTVM IN LIB. IIII. REGVM.

Ad Eliam angelus. Cælestis ignis. Elisæus cum Elia. Huius raptus. Elisæi vaticinia. Immolatus natus regius. Oleum, puer excitatus ex mortuis. Naamæ lepra. Sanus ex fluuio. Samariæ fames. Filii manducati. Iezabel pessima. Per Iehum facta cædes. Athaliæ nex. Elisæi mors. A cadauere miraculum. Regum Iudææ, et Israelitarum successio. Achazi prauitas. Israelitarum in Media captiuitas. Ezechiæ pura pietas. Esaias vates. Senacheribæorum profligatio per angelum. Legis liber inuentus, Iosia regnante. Huius pietas. Pascha sub isto. Successoris impietas. Nabuchdonosor Hierosolymam depopulatus.

ADNOTATA.

CAP. III. v. 6. *Misitque ad Iosaphatum*) In hebræo est: Iuitque et misit: aut Iuitque mittere: quod gallice bene exprimitur: Il alla mander.

CAP. IIII. v. 37. *Illa ad pedes ei accidit*) In hebræo est, Venit et accidit: quem hebraismum Galli sic exprimunt, Elle se vint ietter a ses piedz. Atque hic loquendi modus frequenter occurrit.

CAP. VI. v. 25. *Cabi stercoris columbini*) Quis possit esse fimi columbini vsus in cibis, non video: nisi quod hic tradit Iosephus, vsos esse pro sale.

34. *Quem subsecutus rex*) Hunc locum ex Iosepho compleui, additis his verbis:

verbis: Quem ſubſecutus rex. Nam Ioſephus ita ſcribit: Sed vos, (inquit Eliſæus,) quum venerit is, cui hoc mandatum eſt, obſeruate, vt ingreſſurum in ianua prematis, atque retineatis: etenim ſequetur eum ad me veniens rex, mutato conſilio. Atque illi quidem, vbi venit, qui a rege ad perimendum Eliſæum miſſus erat, iuſſa fecerunt. Ioramus autem ſuæ contra vatem iracundiæ pœnitens, veritusque, ne eum iam occidiſſet, qui ad hoc miſſus erat, properauit cædem fieri prohibere, vatemque conſeruare. Atque vbi ad eum venit, conqueri de eo cœpit, qui eis præſentium malorum remedium a Deo non poſtularet, ſed eos malis illis confici ſpectaret.

CAP. XX. v. 13. *Quibus delectatus Ezechias*) וישמע male legitur pro וישמח, vt hiſtoria et translatio vetus et liber Paralipom. oſtendit.

PARALIPOMENON, QVI HEBRAEIS ANNALES DICVNTVR, LIBER PRIMVS.

ARGVMENTVM IN PRIMVM PARALIPOMENON.

Adami, Iſraelis, Dauidis, Iudæ, Rubenis, Leuis, Iſſacharis proles. Beniaminis, Nephthalis, Ephraimi, Aſeris progenies. Hieroſolymæ populus. Leuitæ. Saulus. Dauidis regnum, geſta, congiarium. Nathan. Templi adparatus. Aaronis proles. Regis miniſtri. Solomo.

ADNOTATA.

CAP. II. v. 18. *Vxorem duxit Azubam et Ieriotham)* Ad verbum legitur, Genuit Azubam vxorem et Ieriotham. Sed ineptum eſt, vxorem a marito genitam dici. Azubam autem eius vxorem fuiſſe, mox patet: vbi mortua Azuba, dicitur Ephratam duxiſſe. Accedit et græca et vetus latina translatio, quæ conuenit cum noſtra. Mendi cauſſa fuiſſe videtur, quod toties in hoc capite gignendi verbum repetitur.

24. *Calebus cum Ephrata congreſſus eſt)* Et hic eosdem ſecutus ſum interpretes.

54. *Salmæ filii Bethlehemus et Netophatis)* Hic locus eiusmodi eſt, vt nihil adnotare poſſim, niſi, me nihil in eo intelligere.

CAP. III. v. 5. *Ex Bethſaba)* In hebræo eſt, Ex Bathſua. Sed Bethſabam et Græci et Hieronymus vertit: et in libris Regum Bethſaba dicitur, nusquam Bathſua.

22. *Sex, Hatus, Iegaal)* Et hic locus mutilus eſt. Quum enim dicantur eſſe ſex, nominantur tantum quinque.

CAP. IIII. v. 21. *Familias officinæ linariæ)* Hic totus locus ita deprauatus eſt, vt neque ex græco, neque ex latino poſſit corrigi.

CAP. XI. v. 12. *Eleazarus)* Quod hic Eleazaro tribuitur, nec id ſoli, id 2. Reg. 23, 11. Sammæ adſcribitur, cuius hic nulla fit mentio; quum tamen tres eſſe præcipui dicantur. Videtur hic locus eſſe mutilatus, vt et alii in his duobus libris multi.

CAP. XXIIII. v. 6. *Ita vt Eleazaro binæ, Ithamari ſingulæ adſcriberentur fami-*

familiæ) Et hunc locum in hebræo puto deprauatum. Nam quum paullo ante duplo plures Eleazaro familiæ attributæ sint, quam Ithamari, hic contra fit. Itaque suspicor in priore membro esse legendum, Ithamari: in posteriore autem, in quo bis ponitur אחז Eleazaro. Significat enim hoc verbum non semper possessionem, sed numerum, aut (vt Latini loquuntur) caput, præsertim quum de animalibus dicitur: in quo sensu positum est, Num. 31. vbi dicitur pro eo, quod paullo ante dictum erat נפש. Est igitur hæc sententia: Quum Ithamari euenirent familiæ אחד אחז, id est, singulæ: Eleazaro eueniebant אחז אחז, id est binæ: hoc enim significat geminata vox.

CAP. XXV. v. 1. *Vaticinantium in citharis)* Vaticinari vocat, diuinas res aut vatum scripta tractare, Deique laudes dicere: sicut a Paulo ponitur προφητεύειν; quoniam vatum interpretes, proxime ad eorum, quos interpretantur, diuinationem videntur accedere. Athenienses quoque diuinos quosdam sacerdotes, (vt scribit Cicero,) Mantes adpellabant, hoc est, vates.

CAP. XXVI. v. 21. *Natus est auctor familiæ Iehielis)* In hebræo ponitur hoc nomen in plurali numero, quum de vno dictum sit: id quod et sæpe fit, vt supra cap. 23, 17. vbi dicuntur Eliezeri filii, quorum sit Bahabia primus, quum ibidem alios habuisse negetur Eliezer. Hoc modo loquuntur et Latini, quum Liberos vocant plurali numero, etiam de vno loquentes.

PARALIPOMENON
LIBER SECVNDVS.
ARGVMENTVM IN SECVNDVM PARALIPOMENON.

Ad tabernaculum Iouanum Solomo. Sacrificia. Postulata sapientia. Solomonis opes, ad Hyramum petitio. Fani fabricatio, partes eiusdem, et ornamenta, dedicatio. Solomonis Psalmus. De cælo ignis. Ad regem Ioua. Per Solomonem oppida restituta. Regina Sabæ. Mors Regis. Roboamus heres. Aegypti rex in Iudæam. Israelitarum cædes. Aethiops in Asam. Aethiopum cædes a Iudæis. Israelita in Iudæam. Iosaphatus pius, Elias. Athaliæ crudelitas. Templi instauratio. Zachariæ nex. Amasiæ impietas. Hierosolymæ excidium. Fani lustratio. Ezechiæ pascha, pietas. Libri legis inuentio. Holda vates femina. Iosiæ nex in prælio. Hierosolymæ direptio.

ADNOTATA.

CAP. IIII. v. 10. *Ad dextrum latus orientale secundum meridiem)* Dextrum latus vocat habita ratione mundi. Nam templi quidem sinistrum latus est meridies, si ab oriente ingrediaris.

CAP. IX. v. 15. *Scuta ex auro ductili sexcentenaria)* Ad verbum sic, Infumtis auri ductilis sexcentis in vnum scutum: id quod de siclis intelligendum est, quoniam siclis ponderant Hebræi; vt si latine saxum dicas centenarium,

narium, intelligetur centum librarum, quia libris vtuntur Latini. Item si hominem dicas sexagenarium, de annis dicas, quoniam ab annis numeratur ætas. Atque eodem modo in reliquis. Iam quod hic clipei trecentenarii dicuntur, quum in tertio libro Regum cap. 10, 16. scriptum sit, in singulos insumtas esse trinas minas, adparet minam centum valere siclos.

18. *A tergo*) מאחריו legendum videtur, vt in 3. Reg. 10, 19. Alioqui si מאחזים legas, non constabit sententia.

CAP. XIII. v. 3. *Quadraginta militum item egregiorum millia*) In hebræo est, Quadringenta, itemque mox octingenta, et in victoria quingenta millia. Sed quum sit hic numerus incredibilis, sequi malui græcum et latinum interpretem, et Iosephum, qui omnes in hoc conueniunt.

CAP. XX. v. 1. *Ammonitæ et Idumæorum pars*) In hebræo est, Et Ammonitarum pars. Sed absurdum esset, dicere Ammonitas, et Ammonitarum partem: et historia ostendit, adfuisse Idumæos Seiris montis incolas: quorum hic mentionem omissam esse, non est verisimile.

CAP. XXI. v. 2. *Filii fuere Iosaphati Iudææ regis*) In hebræo est, Israelitarum regis. Sed Iudææ legit vetus et græci interpretes, et ita postulat historia.

CAP. XXII. v. 6. *Descendit ad eum visendum Iezraele ægrotantem Ochozias*) In hebræo est Azarias: sed in vetere et latina et græca interpretatione legitur Ochozias, et in 4. Reg. 9. et ita habet historia.

CAP. XXVIII. v. 18. *Ad regem Assyriæ petitum auxilium*) In hebræo est, Ad reges Assyriæ: sed vetus et græca et latina versio habet Regem: et ita fert historia: quemadmodum et paullo post Achazus Israelitarum rex non recte dicitur, repugnante historia, et iis duabus, quas dixi, versionibus.

CAP. XXIX. v. 19. *Suo crimine incestauerat*) הזניח legendum est, vt vltima sit littera He: nam ita postulat sententia, et græcus vertit ἐμίανεν, et latinus polluerat.

CAP. XXXVI. v. 8. *Quibus fuerit moribus præditus*) Ad verbum, Quid inuentum fuerit in eo. Iam inueniri, pro esse, aut existere, aut exstare dicitur: quoniam nihil inueniri potest, quod non sit; vt ad Philip. 2, 7. Figura inuentus est vt homo: id est, Exstitit homo. Et latine, Hic vnus inuentus est, qui id posset: hoc est, vnus exstitit. Et 2. Paralip. 19, 3. Res bonæ inuentæ sunt in te: hoc est, insunt in te quædam laudabilia.

ESDRAE LIB. I.

ARGVMENTVM IN PRIMVM LIBRVM ESDRAE.

Iudæorum liberatio per Cyrum. Reduces cum Ierobabele. Sacrificia in ara noua. Aduersarii praui contra instauratores. Artaxerxes imperat abstinendum a templi instauratione. Darius contra iubet. Pascha. Reduces cum Esdra. Vxores extraneæ. Esdræ piæ lacrimæ.

ADNOTATA.

CAP. VI. v. 2. *Inuentusque est Ecbatanis*) In chaldæo est, Amathæ: sed et vetus et Iosephus verterunt Ecbatana, quo fit, vt locus ille aliter chaldaice, quam aliis linguis, vocatus esse videatur, vt fit et in multis aliis.

CAP.

CAP. VII. v. 2. *Acute eruditus*) In hebræo est, litteratus celer: sed celeritas pro acumine ponitur: vt etiam latine dicitur ingenii celeritas. Est autem ספר (qui græce γραμματεὺς a litteris adpellatur) aliquando doctus et eruditus: idque vel coniuncte, vt paullo post hunc locum ספר דערג idem est quod νομοδιδάσκαλος, legisperitus, aut professor, quem Plato lib. de legib. 6. vocat ἐξηγητὴν, hoc est, interpretem, vel absolute, vt Es. 33. tum nos litteratum aut eruditum adpellamus. Nonnumquam est scriba regis. Item Iudaica secta scribarum: tum nos scribam interpretamur.

ESDRAE LIB. II.

ARGVMENTVM IN SECVNDVM LIBRVM ESDRAE.

NEHEMIAE studium erga Artaxerxem. Idem Hierosolymam explorans. Aduersarii derisores. Feneratorum cupiditas. In Nehemiam insidiæ. Hierosolymæ murus instauratus. Reduces Iudæi. Esdræ concio ad populum. Signatores fœderis. Muri Hierosolymitani dedicatio. Repudia vxorum exterarum.

ADNOTATIO.

CAP. IIII. v. 12. *In quibus nobis accolebant*) In hebræo secunda persona est: sed et sententia et vetus translatio cogit fateri, tertiam personam esse debere. Est autem alioqui multis in locis deprauatus hic liber: vt in cap. 3. vbi sæpe pro Post eum, aut secundum eum legitur Post eos: et contra, vt item Esdr. 10. vbi in eo loco, quem nos ita vertimus, Omnes feminas, et ex eis natos: pronomen Eis in hebræo est masculini generis, quum debeat esse feminini. Itemque Nehem. 7. vbi idem repetitur, quod erat Esdræ 2. scriptum, numerus et hominum nomina sæpe dissentiunt. Quod ideo dico, ne quis me putet, quum in eiusmodi locos inciderit, hæc non vidisse. Neque enim necessarium puto, omnia minima scribere: quum ea possint, si quis conferre velit, facile intelligi.

ESDRAE LIB. III.

ARGVMENTVM IN TERTIVM LIBRVM ESDRAE.

Sub Iosia pascha celeberrimum. Aegypti rex in Charcamim In eum Iosias. Huius mors. Ioachazus Iosiæ successor, huius capitiuitas. Ioacimi regnum, impietas. In istum Babylonis rex. Cyrus de instauranda Hierosolyma. Contra Artaxerxes. Trium rerum virtus. Zorobabel Darium exorat. Templum reficitur. Cyri decretum de fano instaurando. Darius instaurationem imperat. Ad Esdram Artaxerxes. Esdra pro populi culpa. Vxores extraneæ.

ADNO-

ADNOTATIO.

CAP. III. v. 7. *Darii familiaris diceretur)* συγγενὴς est in græco, quod cognatum quidem significat, sed videtur ex רעה translatum (nam hunc librum ex hebræo græcum factum iudico, tametsi hebræus interciderit) quod verbum etiam familiarem notat, et amicum. Iam regis familiaris rectius dicetur hic, quam cognatus: nam cognatum efficere sapientia non potest, et cognatus esse quiuis potest. At familiares non sunt, nisi qui habentur in pretio.

TOBIAS.

IN TOBIAM ARGVMENTVM.

Tobæus Iouæ suam commemorat pietatem. Talenta decem a Tobæo deposita pro captiuis. Sæuiens in Iudæos Senacheribus. Istius nex a filiis. Tobæi ærumnæ. Saræ discrimen. Tobæus ad filium. Angelus cum Tobia. Piscis. Tobiæ coniux Sara. Senis cæcitas. Raphael angelus. Amanis impietas.

IN TOBIAM PRAEFATIO INTERPRETIS.

Hic liber hebraice, græce, et latine exstat. Hebraice nuper editus est: Latinum ex chaldæo sermone transtulisse se testatur Hieronymus. Historiæ summa in his tribus linguis consentit, sed multis in locis varietas est. Nos ex hebræo sermone, qui nobis visus est verior, sumus interpretati. Quas autem sententias in græco aut latino inuenimus ad rem pertinentes, quæ in hebræo non exstarent, græcas littera eius nominis prima, videlicet, *G.* latinas littera *L.* significauimus. Quod sicubi propter personarum mutationem, aut aliquam aliam caussam, minus cohærebant, eas his notis (.) clausimus.

ADNOTATA.

CAP. II. v. 11. *Vbi discessi cubitum apud parietem)* In hebræo est, apud trabem. Sed malui græcum et latinum sequi, qui non קור, sed קיר legerunt.

CAP. IIII. v. 19. *Atque ita iustorum sepulcra pane vinoque tuo perfundito)* Quum iam iusserit, quidquid superderit, id in beneficentiam conferre, quo pacto iubet deinde sepulcra perfundi? nam beneficentia in viuos exercetur, non in mortuos. Est igitur huiusmodi sententia: Vera sepulcrorum perfusio est liberalitas in viuos, quæ mortuis gratior est, quam si ipsorum sepulcra vino perfunderes Hoc pacto dicuntur in Ruthæ cap. 1. puellæ illæ pietate vsæ esse erga mortuos: id est in viuos fuisse piæ, recordatione mortuorum. Hoc pacto loquitur Dauid Psalmo 51, 19. quum dicit, verum sacrificium esse animum afflictum, et sibi displicentem. Et Sibylla libro octauo, eadem cum Tobia docet his verbis:

Effigies

Effigies mea homo est, rectæ rationis alumna:
Huic tu pone volens puram fine fanguine menfam,
Repletamque bonis: panem, potumque famenti,
Et fitienti da: nudum tege corpus amictu.
De proprio caftis manibus largire labore.
Oppreffum recrea: feffi folare labores.
Hæc a te detur viuenti victima viuens:
Sparge pie femen, Dominus tibi donet vt ifta.

IVDITHA.

ARGVMENTVM IN IVDITHAM.

Nabuchodonofor, eius in Arphaxadum victoria. Olofernes a rege miffus. Ad Olofernem legati de pace. In Olofernem Israelitæ. Ioacimus Israelitas confirmans. Iudæorum breuis hiftoria ad Olofernem. Achioris confilium. Betulienfes ad Iouam confugiunt, ad Betuliam Olofernes. Iudithæ virtus, et concio, ad Olofernem. Imperator obtruncatus a Iuditha. Affyriorum clades ab Israelitis. Iudithæ laudes publicæ.

ESTERA.

ARGVMENTVM IN ESTERAM.

Asfueri conuiuium. Regina contumax. Conquifitæ virgines pro rege. Mardochæus et Estera. Nuptiæ Esteræ cum Asfuero. Aman in Iudæos. Horum lacrimæ. Ad regem Estera. Huius conuiuium. Aman in crucem tollitur. Iudæi in aduerfarios. Mardochæi fomnium.

IOBVS.

ARGVMENTVM IN TOTVM IOBVM.

Iobi fanctitas, opes, damna. Mala Iobi coniux. Amici tres. Iobi maledicta. Amici incufatio in Iobum. Iobi angor, queftus, vitæ vanitas. Nulla humana probitas. In Iouam Iobus lamentans. Mortis natura. Principum conditiones. In amicos tres Iobus. Adflictorum folamen. Simulatorum exitium. Refurrectio. Mortis æternæ cruciatus. Iobus in amicos tres. Mortis cogitatio. Impiorum ærumnæ. Spes refurrectionis. Leuia malorum gaudia. Se purgans Iobus. Iobus infolens in Deum. Iniuftus a Ioua magiftratus. Ad Iobum Ioua. Dei potentia, prouidentia, maieftas. Iobus ad bonam rediens frugem, tandem felicitatus.

IN IOBVM PRAEFATIO.

Qui hanc Iobi narrationem et disputationem fictam effe putant, id mihi nulla ratione facere videntur. Nihil enim poteft effe in vera hiftoria, quod non fit in hac: vt qui hanc neget, omnes negare poffit. Quod fi

putant hoc absurdum esse, quod in hoc libro Deus cum homine colloquitur: cogitent, et cum multis aliis olim collocutum, cum Noa, Abrahamo, et ceteris. Nisi forte hoc obiicient, illos ex delecto diuinitus hominum genere fuisse, Iobum vero Idumæum, quasi vero vllum sit hominum genus, quod Deus reiecerit: aut quasi non omnes recte viuentes amet, sicuti contra omnes iniuste viuentes odit, cuiuscumque sint nationis. Atque hæ sunt rationes, quibus refellantur illi, si forte parum mouentur Ezechielis et Iacobi auctoritate: qui profecto numquam de Iobo tam honorificam mentionem fecissent, si res fabulosa foret. Sed quo tempore vixerit Iobus, incertum est Vixisse quidem multo tempore post Mosem, videtur ex capite 15, 19. vbi tamquam de re iam olim facta, mentio fieri videtur Israelitarum adductorum in Chananæam. Item ex capite duodetricesimo (28.) vbi dicitur, Deus homini olim declarasse, sapientiam esse metum Domini, quæ profecto sententia ex Deuter. 4. aut ex Psalm III. sumta est, sicut et in cap. 12. est hæc sententia, Adspergit contemtu primates, ex Psalm. 107. pæne tota ad verbum translata. Nisi si forte dicent, non eam ex Psalmo translatam, sed contra: qua de re ego nolo contendere. Disputationis autem argumentum est hoc: Amici adfirmant Iobum improbum fuisse, qui in eam inciderit calamitatem: Deum enim nullos, nisi malos, malo adficere. Iobus contra pugnat, etiam bonos a Deo malis adfici: vt se, qui fuerit innocens. Quumque dicant amici, visum quidem esse innocentem, sed innocentiam illam non fuisse veram: idque ex euentu iudicari, quippe quum peccati det pœnas, miseriam enim esse peccati supplicium: ostendit Iobus, etiam improbis bene esse, idque reipsa adparere. Quod quum sit, non esse absurdius, dicere aliquem bonum esse in malis, quam aliquem malum esse in bonis. Ad Deus, controuersiæ iudex, primum Iobum reprehendit, qui sibi a Deo iniuriam fieri queratur, quod caussam non videat, cur tanto malo adficiatur; ostenditque Deus, sua opera esse tam ardua, vt homines, quidquid a Deo fiat, debeant fateri non sine caussa aut sine ratione fieri: quod si caussam ignorent, debeant id ignorantiæ suæ tribuere, non Deum iniustitiæ accusare. Quasi hoc dicat: Quamuis insonti tibi calamitatem inflixerim, debes tamen de me, qui tantus sim, tam præclare sentire, vt aliquam iustam, sed tibi ignotam caussam esse putes, cur ego mundi arbiter et conditor ita tecum agam. Caussam autem non addit, cur id fecerit, vult enim voluntatem suam pro ratione haberi, quod in homine iniquum, (quippe qui et errare, et iniuste agere possit,) in Deo est æquissimum. Atque illa caussa nobis patet ex initio libri: id enim fecit, vt Iobi probitatem experiretur, idque instigante Satane. Neque vero in hac contentione victus est a Satane Ioua: nam Ioua contendebat, Iobum in integritate sua permansurum: Satan autem adfirmabat, Iobum ideo probum esse, quod eius res essent prosperæ: quod si in calamitatem incideret, fore, vt probitas illa adeo nulla foret, vt etiam Deum, impiorum ritu, detestaretur: id quod factum non est: nam Iobus integer permansit, nec ita rebus aduersis mutatus est, vt improbos imitari vellet. Et tamen in eo reprehendendus erat, quod sibi a Deo iniuriam fieri dicebat: Verum id vitium non improbitatis est, sed ignorantiæ. Quum enim pugnarent eius amici, omnem calamitatem esse peccatorum pœnas, et Iobus sibi sceleris conscius non esset, putabat se a Deo iniuria adfici. Ergo Deus illum Iobi errorem verbis castigat, vt dictum est, non punit. Amicos autem Iobi grauius arguit, qui de Deo non tam recte locuti essent,

ſent, quam Iobus. Nam in eo quod adfirmabat Iobus etiam inſontibus mala a Deo importari, recte dicebat, quod quum negarent illi, non vere de Deo loquebantur. Adde quod Iobus videbat, de Dei iuſtitia non eſſe ex hac vita iudicandum, ſed ex futura, in qua bonis bene, et malis erit male: id quod ex cap. 19. intelligi poteſt, in quo de reſurrectione loquitur. Itaque Iobum recte locutum eſſe, docet Ioua: nec illas, vitioſas quidem, ſed doloris magnitudine expreſſas impatientiæ voces, puniendas putat.

ADNOTATA.

CAP. III. v. 8. *Eam exſecrentur, qui deteſtantur dies, Leuiathanem excire conantes)* Leuiathan balæna eſt. Iob. 40. et Pſ. 104. Quoniam autem balæna eſt omnium animalium maximum, poni videtur pro furiarum et dæmonum maximo, Eſa. 27. et 4. Esd. 6. quemadmodum dracones et cete pro Aegyptiis, et Leuiathan ſiue balæna pro Pharaone dicitur, Pſal. 74. Eſt igitur hæc Iobi ſententia: Eam noctem exſecrentur, qui dies aliqua calamitate infames deteſtantur, atroſque et nefaſtos ſtatuunt, vt Romani Allienſem et Cannenſem, qui quidem conantur excitare Leuiathanem: hoc eſt, diras cient, diris vtentes deprecationibus: quod fit in rebus triſtibus et atrocibus.

CAP. V. v. 1. *Vociferare, ſi quis, cet.)* Inuoca Deum, et ſiquidem ſanctus es, exaudiet te, et iſto malo liberabit: nam ſi ſanctos viros conſideres, eorum conditio talis eſt, vt eos ſemper defendat Deus. Quod ſi non exaudit te Deus, ſed perimit, adparet te improbum eſſe: nam non niſi improbos perdit Deus. Atque hoc eſt totius huius capitis argumentum, quod duobus primis verſibus breuiter comprehenſum, deinceps tractatur explicatius. Poteſt autem hoc pacto informari: Qui pii et ſancti ſunt, eos contra mala defendit Deus: te autem non defendit, ergo pius non es. Item, Qui Dei ſeueritate necantur, ſtulti ſunt: atqui tu Dei ſeueritate necaris, ergo ſtultus es.

CAP. VI. v. 2. *Vtinam mea impatientia, cet.)* Videor vobis immoderatius dolorem ferre: ſed ſi doloris magnitudo, quo premor, cum meis querelis conferatur, inuenietur dolor tanto grauior mea querimonia, vt id verbis exprimere nequeam. Nam Deus me premit acerrime, id quod hinc intelligere ſic licet. Quum rudit onager, profecto intelligitur eum pabulo carere: quod idem de boue dico, nec enim ſunt eiusmodi animalia, vt ſine cauſſa conquerantur. Itidem quum ego nunc conquerar, ne putate, id facere me ſine magno malo. Præterea quum videatis me optare mortem, debetis exiſtimare, magnam aliquam eſſe cauſſam, quæ efficiat, vt tam acerba res, (qualis eſt mors,) mihi placeat. Nam ſi inſubidi cibi, quale eſt album oui, quamuis cibi ſint, tamen ſine ſale non placent: quanto minus palato ſapiunt, qui natura ſunt amari? Quod ſi videatis aliquem amari cibi cupidum eſſe, profecto iudicetis aliquid eſſe cauſſæ, quæ cibi acerbitatem quodam quaſi ſale leniat atque condiat. Atqui ego mortem expeto, qua triſtius nil videtur eſſe, et quam antea reformidabam: et ita expeto, vt ſolent cibos expetere, qui eſuriunt. Quod quum ita ſit, non dubium eſt; quin tantus ſit dolor meus, vt eo mortis acerbitas ſuperetur, et, quaſi quodam ſale condita, dulcis eſſe videatur. Quod ſi ſæuiret in me interficiendo Deus, hoc mihi eſſet gratisſimum: tantumque abeſt, vt Auguſti, hoc eſt Dei, verba reſpuam ac reformidem, vt cupiam eum in me non verbis, ſed verberibus et leto de-

fæuire. Quod autem interpretatus sum, mihi pro victu satis esset: legitur כרוי pro כדי: alioquin insipida esset sententia. Neque vero est, (inquit Iobus) quod me putetis, quum mortem oro, nimis esse mollem et imbecillum: non hoc imbecillitati meæ, sed grauitati doloris est adscribendum: quo premor ita, vt, quamuis quod in me est, faciam, tamen cogar succumbere. Itaque non mirum esset, si in tanto malo parum religiosus essem: quum idem facere soleant, qui magno aliquo malo torquentur: quamuis eis adsint et subueniant amici, vincente videlicet dolore patientiam. At mihi ne hoc quidem adest, vt me amici consolentur: nam vos, qui mihi fratres estis, et amici, non me leuatis, sed fallitis: perinde ac si quis torrens glacie infuscetur ac tegatur, deinde operiatur niue, quæ nix efficiat, vt minus densa glacie incrustetur, ita vt vel leui calore dissolui possit, et pristinum tenere cursum. Nam ad eum torrentem si veniant viatores, et glaciem tangant, (vt fieri solet) ac baculis aut pedibus tentent, inuenient fragiliorem, quam vt eos ferre possit. Itaque frustra venerint, id quod eos pessime habebit, (id est enim quod dicit, Pereunt) nec poterunt transire quo tendebant, videlicet ad Themam, aut quouis alio. Vt igitur illos torrens, sic me vos fallitis: nec estis veri amici, qui, viso meo malo, metuitis, et estis inconstantes. Atqui non est quod metuatis: nihil enim a vobis postulo.

CAP. VI. v. 25. *Vosne arguendi caussa?*) Quod me excogitatis verbis reprehenditis, id plus est quam reprehensio: nec ista nefaria et iniusta verba abeunt in ventum: hoc est, non sunt inania, aut innoxia: sed me pupillum, hoc est hominem destitutum ac miserum, premunt atque labefactant. Quasi hoc dicat: Quod contra me disputatis, id non arguendi, sed lædendi mei gratia facitis, aut certe in eo faciendo me læditis.

CAP. XIIII. v. 18. *Quumque labefacti cadant montes, cet.*) Nihil est, quod temporis spatio fieri nequeat, cadere montes, transmoueri rupes, cet. at homo nihil melius vllo æuo post hanc vitam sperare potest, siquidem numquam reuicturus est. Neque vero hoc dicit, quasi nullam speret resurrectionem Iobus: nam cap. 19. aperte demonstrat, se eam sperare. Sed hic ex aduersariorum sententia disputat, et eos ita refellit; si hæc dumtaxat vita spectatur, (vt eam vestræ spectant disputationes, in quibus nulla habetur futuræ vitæ ratio) profecto nihil est homine miserius, qui non solum sit in hac vita calamitosus, verum etiam omni spe in posterum careat.

CAP. XVII. v. 3. *Depone sane, fac mecum sponsionem, cet.*) Deum adloquitur. Si sponsione certandum sit, vtrum tu mihi facias iniuriam, nec ne: ego vincam, si modo habeam idoneos sponsores, qui mihi manum dent, hoc est, pro te absente spondeant. Sed vbi tales sponsores inueniam? hosne meos amicos tu sponsores dabis? Non opinor: nam tu eorum mentibus ingenium detraxisti: hoc est, nihil habent ingenii, stupidi sunt, et ignari rerum: ideoque ad hanc sponsionem parum idonei, si mihi licet libere et citra adsentationem loqui. Dicit autem, Deum eis ingenium detraxisse, pro non dedisse: sicut cap. 39. dicitur Deus struthiocamelum priuauisse sapientia, hoc est, sapientiam ei non impertiuisse: vt ibidem geminata sententia patet.

CAP. XXI. v. 4. *An mihi cum hominibus disputatio est? cet.*) Vos, cum quibus ego disputo, indigni estis, qui homines adpellemini. Nam si vere homines, hoc est, si cordati et prudentes essetis, esset oratio mea breuior: hoc est, adsentiremini meæ orationi, quæ vera sit. Ita fieret, vt vobis nihil contra-

tradicentibus, ego iamdudum tacerem, neque tam multa verba in vobis refellendis facerem. Homines autem dicit, pro vere hominibus (sunt enim quidam vocabulo tantum homines) sicut Solomo Prou. 28. et idem Prou. 16. reges vocat, bonos reges: et Eccles. 7. virum et feminam eodem modo. Tale est, quod dicimus latinam orationem, pro eleganti.

16. *Si non habent in manu suum bonum, me præterit impiorum consilium*) Omnia bonum adpetunt, et ad id suas actiones dirigunt. Quod si est, impii quæ faciunt, boni consequendi caussa faciunt. Atqui si viderent se nihil boni consequi, nihil posset esse stupidius eis, qui scientes frustra agerent, quæ agunt. Itaque ego non video, quo consilio ita viuant, nisi quod vident, se ita viuendo potiri bonis: neque enim sine caussa faciunt, quæ faciunt. Proinde necesse est, vt fateamini, improbos esse in hac vita felices.

CAP. XXIIII. v. 1. *Cur ab Omnipotente non sunt, cet.*) Dei tempora et dies vocat ea, quæ quoque tempore et die facit Deus: et loquitur in hanc sententiam: Impii et in vita fortunati sunt, et in morte non diu torquentur: quod dum vident pii, (est enim manifestius, quam vt negari possit) torquentur, vt habetur Psalm. 73, 3. Itaque præstitisset, (vt videtur) hæc latere pios.

18. *Celeres sunt in humore*) Similes sunt stirpibus in humore et vligine crescentibus, quæ cito pereunt, vt iuncus: neque spectant vinearum naturam, hoc est, non sunt vitis similes, quæ etiam sine vligine viuit in arido loco. Atque hoc dico, felicitatis esse, cito mori, non diu languere, vt solent boni. Impii cito pereunt, vt niualis aqua æstu absumitur: et ita pereunt, vt eos obliuiscatur vterus: hoc est, vt fiant perinde ac si numquam ex vtero prodiissent, et nati fuissent: id quod eis suaue est, exstingui postquam feliciter vixerunt, et se maleficiis oblectarunt, corrumpendo fetus in vtero stupratarum a se mulierum, ne flagitium pateret, et viduis malefaciendo (adulteros notat, et violentos) et in homines quamuis generosos grassando, cædendo, prodendo, insidiando. Postquam aliquamdiu ita viguerunt, non dant pœnas: sed moriuntur, vt omnes, et cito pereunt. Atque hæc sunt apertiora, quam vt possint refelli.

CAP. XXVII. v. 8. *Quid enim sperandum erit simulatori, cet.*) Si simulator et impurus essem, periisset mihi spes vna cum re: nec enim exaudiret me Deus inuocantem. Nunc religiosus sum, et ideo meliora spero. Hoc enim differt inter probos et improbos, quod improbi tandem funditus intereunt, nec eis spes vlla superest, at probis superest. Hanc spem vos non spectatis, in quo estis sane futiles, qui tamen vultis oracula dicere videri. Hoc enim etiam atque etiam vrgetis, me, nisi improbus fuissem, non fuisse futurum in malis: ego dico etiam probos adfligi, et quidem sæpe grauius quam impios, sed spe non destitui.

CAP. XXVIII. Est autem ea spes in ea religione (vt dixi) posita, quæ religio est vera sapientia, omnium quæ expetuntur rerum pretiosissima, et maxime expetenda. Sed ea quærenda non est, vbi quæruntur, quæ solent a mortalibus expeti, qui summo labore et diligentia gemmas et aurum rimantur penitus in visceribus terræ. Sapientia in suo cuique animo quærenda est. Hoc est totius capitis argumentum: quod si clare vis intelligere, lege Plin. lib. 33. cap. 4. nihil erit, quod ad huius Iobi loci declarationem requiras. Nos tamen paucis exponemus. Inueniunt (inquit) homines metalla, argentum, aurum, ferrum ex humo erutum, et ex lapide æs. Hoc Plinius docet lib. 34. cap. 1. *Tenebris imponitur finis*, penetrant sub terras, vbi tenebræ sunt, eoque lumen inferunt, et ad lucernarum lumina abditas in tene-

bris perscrutantur gemmas. *Deriuantur ex peregrino solo flumina*, scilicet ad irrigandam egestam terram, in qua aurum quæritur: quæ flumina vocant corrugos, a corriuando. *Et ignorata pedibus, et quæ caruerant hominibus vagantur*, scilicet flumina: hoc est, aqua, quæ sub terris fluebat, quam nulli accolebant homines, elicitur hominum labore, et docetur alium tenere cursum: vt est in Plin. 33. cap. 6. *Tellus quasi igne euertitur.* Agunt per magna spatia cuniculos, et terram subeunt, non secus ac ignis facit, vt in Aetna et Vesuuio. Quin etiam occursantes sub terra silices, igni rumpunt et aceto, dum illic gemmas et aurum quærunt homines, quo numquam vllæ, quantumuis agrestes, aut feræ penetrauerant bestiæ: sed ne adspexerant quidem perspicacissimæ.

CAP. XXVIII. v. 11. *Ex lacrima perscrutantur fluuios*) Vbi rupes lacrimare vident, eas excauant, ad corrugos eliciendos.

CAP. XXIX. v. 4. *Qualis eram mei veris tempore*) Hiemis, in hebræo legitur. Sed quum diuidant Hebræi annum in hiemem et æstatem, fit vt veris pars prior hiemi tribuatur, sicut posterior æstati, vt est Matth. 24. Est enim veris initium, finis hiemis. Eum autem de vere suo, hoc est, de adolescentia loqui, patet ex tota sententia.

CAP. XXX. v. 12. *Cui nullus subueniat*) למו sicut Gen. 9. positum est pro לו, interposita littera מ: sicut Ose. 12. in עמני litteram נ interiectam docuimus: alioquin frigeret sententia.

CAP. XXXI. v. 35. *Mea quidem cupiditas est*) תוי pro תאותי contracto vocabulo positum est, sicut Esa. 43. בי pro בוח. Hoc enim cogit fateri sententia, quæ alioqui inepta est. Adde quod vertit vetus interpres, Desiderium.

CAP. XXXIII. v. 12. *Si maior est homine Deus*) Inepte facis, qui velis disputare cum Deo, tamquam sis ei par. Est enim hoc eorum, qui inter se æquales sunt, inter sese disputare, et inuicem rationes audire. Sed Deus tanto est homine maior, vt indignum sit, eum homini reddere omnium rationem, quæ faciat. Nam rationem reddere, eius est, de cuius facto rectum necne sit, dubitari potest. Deus is est, de quo dicendum sit, Ipse dixit: estque eius auctoritas pro ratione habenda. Itaque semel quod pronuntiauit, non iterat. Interim homines per somnia monet, et eorum pœnam concludit: hoc est, ostendit, non esse disputandum, cur ita malis adficiantur: sed pœnam esse certam atque fixam, et eius auctoris, a quo non sit exigenda ratio. Quod dum facit, detrahit homini facta: hoc est, ostendit, eum nocentem esse, et ea fecisse ac peccasse, propter quæ non sit superbiendum, sed oranda venia. Ita fit, vt homo Dei magnitudinem animaduertens, sese submittat, atque ita veniam salutemque obtineat. Vide eadem pæne cap. 36.

CAP. XXXIIII. v. 17. *Fierine potest, vt qui, cet.*) Quod interpretor, *Recte curat, quæ agit:* id verbum in hebræo significat vulnus fasciis inuoluere, et mederi. Et quia medici est, morbos non solum abigere, sed etiam arcere, fit vt id verbum ad alia translatum, significet non solum mederi præsenti malo, sed etiam ita aliquid agere, vt malum absit, bonumque adsit: quod græce vno verbo dici potest, κατορθοῦν. Est autem hic sensus: Si iniustus esset Deus, non posset, quæ curat et facit, recte facere. Nec enim dici hoc potest, eum peccare metu. Sit hoc hominum proprium, vt potentiorum

tiorum metu delinquant: Deo adeo nullus eſt potentior, vt etiam reges pro nihilo ducat. Atqui mundum recte adminiſtrat: eſt ergo iuſtus.

CAP. XXXVI. v. 29. *In quas quidem ſuum lumen explicans, maris radices tegit*) Quum nubilum eſt cælum, lux excepta late nubibus, et impedita, non poteſt in inferiora penetrare. *Ita maris radices teguntur:* hoc eſt, lux impeditur nubium tegumento, quo minus in maris fundum penetret: ſic enim adpellat radices, imam partem. Per nubes autem Deus et *populos vlciſcitur;* dum ſata nimio aut intempeſtiuo imbre corrumpit: *et victum copioſe largitur,* dum modice et tempeſtiue pluendo fruges alit. *Lucem palmis tegit:* hoc eſt nubibus, quæ ſunt quaſi Dei palmæ ſedentis in æthere, *Curatque, vt luci occurratur:* hoc eſt, vt eam impediant nubes: quas dum luci nuntiat Deus, hoc eſt, excitat aduerſus lucem, iraſcitur lux aduerſus adſcendentes nubes, quæ ſibi obſtent. Vide cap. 38. de mari.

CAP. XXXVIII. v. 13. *Et ab ea diſiiciantur impii, cet.*) Adulteri, fures, latrones, proditores, et ceteri, quos hic vocat impios, noctu ſuis flagitiis inuigilant: iidem, adueniente die, lucifugi diffugiunt: *et mutato toquam rubricæ ſigillo,* hoc eſt, diſcuſſa nocte, quæ eos tegit ac concludit, ſicuti rubricæ aut cuiusuis rei ſigillum, operit ea, quæ eo ſignata ſunt: *ſiunt veſtis ſimiles,* ſeſe contrahunt, et quaſi veſtes complicant ac in latebras coniiciunt: *et ſua luce priuantur impii:* quemadmodum cap. 24. dixit Iobus, impiis matutinum eſſe pro tætra nocte: quod vt ceteri homines mane ad opus prodeunt, ſic illi tum ſeſe recipiunt: ita hic Deus impiorum lucem adpellat noctem, quod noctu agant, et noctuarum ritu diem pro nocte, et noctem pro die habeant. *Sublimesque lacerti franguntur:* impii orta luce vires amittunt, et audaciam, et ſeſe pauidi recipiunt, qui alioquin noctu ſunt feroces.

CAP. XL. v. 12. *Ramoſis ſummæ caudæ neruis*) Caudam hic appellat promuſcidem. פחד autem eſt ſumma caudæ pars, adhærens ſpinæ dorſi, quæ a pauore ideo vocatur, quod beſtiæ dum metuunt, ſolent eam contrahere. Atque eodem modo græce vocatur ὄῤῥος vnde fit ὀῤῥωδεῖν, reformidare. Deum autem de cauda hic loqui, patet ex eo, quod ante comparauit caudam cedro: quam ſententiam quum, vt ſolet, iterare vellet, iam non cedrum vocat, ſed (quod proximum eſt) ramoſos neruos.

28. *Adeoque ſpes tua ſit fallax*) In hebræo eſt, Spes eius. Sed quum prius vſus eſſet ſecunda perſona pro quauis, nempe, Conſere cum ea manum, pro, Si quis cum ea congrediatur: volui obſcuritatem euitare, quæ fuiſſet in tertia perſona. Eſt autem hic ſenſus: fruſtra ſperes, eam poſſe vinci: ne adſpectum quidem ferre poſſis.

CAP. XLII. v. 13. *Habuit et ſeptem filios, et tres filias*) Atqui paullo ante dicitur Deus ei omnia conduplicaſſe: quod quum fiat in pecore, in liberis non fit: habuerat enim totidem. Sed hic intelligendum eſt, latere myſterium reſurrectionis. Nam quum pecora Iobo periiſſent, liberi hac vita defuncti non perierant: viuunt enim omnes Deo. Quod ſi ei duplex liberum numerus redditus fuiſſet, habuiſſet triplicem numerum. Hanc rem me docuit Italus quidam.

LIBER PSALMORVM.

PRAEFATIO IN PSALMOS.

Antequam ad singulorum locorum explicationem veniamus, pauca in vniuersum præfanda sunt. Hic liber apud Hebræos vocatur Liber laudationum, quod in eo Dei laudes continentur. Græce poterat Hymnorum liber dici: sed quia psalluntur, hoc est, fidibus canuntur hæc carmina, et pleraque Mizmor, hoc est, ψαλμὸς inscribuntur, vocauere Psalmos, aut Psalterium: quod nomen Latinis vsitatum nos retinuimus. Titulos alii habent, alii non habent. Qui non habent, hos Davidis esse puto. Qui habent, aut habent in græco tantum, aut etiam in hebræo: et in græco quidem bifariam: nam aut totus titulus græcus est aut tituli pars: atque illud aliquando in græco indicatur his verbis ἀνεπίγραφος παρ' Ἑβραίοις, hoc est, titulo carens apud Hebræos: aliquando non indicatur. Igitur si totus græcus est titulus id significaui positis in tituli capite his duabus litteris: Gr. id quod tamen amplius in primo Psalmo declaraui. Sin pars tituli Græca est, easdem litteras ante eam partem posui. Quod autem de græco dico, idem de latino dictum volo: nam vulgaris latina psalmorum translatio, meo quidem iudicio, ex græco ducta est, non ex hebræo. Significant autem tituli aut rem gestam, quæ carmini dederit occasionem: aut auctorem, aut argumentum, aut genus carminis: aut musicum instrumentum, quo canendum carmen sit: aut cantorem, a quo canendum sit: aut horum modo plura, modo pauciora. Quod ad res gestas attinet, eæ patent ex sacris historiis. Auctorum præcipuus est David: sed sunt et alii, vt Moses. Quod ad eos attinet, qui inscribuntur לבני־קרה, hoc est, filiorum Coræ, siue filiis Coræ (est enim apud Hebræos ambiguum) eos Dauidis esse puto, sed scriptos, vt a Coranidis (sic enim nos Cora prognatos nomine patronymico adpellamus) canerentur, ideoque Coranidarum adpellari: vt si puellarum cantionem dicas, non significes puellas auctores esse carminis, sed cantatrices. Sed an idem de Asapho et Hemane et Ieduthune dicendum sit, an vero ipsi auctores fuerint eorum, quæ ipsis adscribuntur, ego nescio. In 2. Paral. 29, 30. laudari dicitur Deus verbis Dauidis, et vatis Asaphi: vbi videtur Asaphus auctor esse: sicut et Ieduthun adpellatur vates regius, 2. Paral. 35, 15. Quod ad carminum genera, musicaque instrumenta attinet, ea hodie adeo ignota sunt, vt nihil facile adfirmari possit: quod eo minus in hebræo mirum est, quum etiam in gallica lingua exstent quædam carminum genera, quorum nominis ratio reddi vix, aut ne vix quidem possit: quale illud est. quod vocatur Balade. Igitur quæ potui, ea sum interpretatus: alia hebræa reliqui, vt Gitthith, vt Almuth Labben: quod idem feci et in voce Sela, quæ in Psalmis sæpe occurrit: quæ quidem videtur musicæ rationis esse, sed hodie ignotæ.

ADNOTATA.

PSAL. VII. v. 13. *Nefas pariet*) In hebræo eſt, Falſum pariet. Vt autem verum pro æquo iuſtoque tum apud Hebræos, tum apud Latinos dicitur: ita falſum apud Hebræos pro iniuſto, vt et in Pſalmis frequenter, et Eſa. 44. quod et apud Latinos fit in aduerbio falſo, pro immerito et iniuſte.

PSAL. XI. v. 7. *Quæ ſors eſt eis exantlanda*) Ad verbum legitur, Portio calicis eorum. Sed id verbum pro ſorte et conditione ponitur, vt Pſal. 63, 11. Portio vulpium erunt: hoc eſt, eamdem cum vulpibus conditionem ſubibunt. Quod verbum in nouo Teſtamento modo μερὶς, modo μέρος dicitur, vt Lucæ 10, 42. Μαρία τὴν ἀγαθὴν μερίδα ἐξελέξατο, Maria bonam conditionem elegit. Et Matth. 24, 51. καὶ τὸ μέρος αὐτῶν μετὰ τῶν ὑποκριτῶν θήσει, Faciet eamdem eius ſortem, quam fictorum: hoc eſt, habebit eum eodem numero aut loco, quo fictos et impuros homines. Gallice quoque party vocatur conditio, deducto a parte vocabulo. Calix autem dicitur pro re, qua fungendum eſt, ſiue læta, vt Pſal. 16. ſiue triſti, vt hic: quæ poſterior translatio latine exprimitur per verbum Exantlare, quod exhaurire ſignificans, et a calicis potione non abhorrens, ponitur pro perfungi atque pati.

PSAL. XV. v. 4. *Quodque iurauit alteri, non reuocat*) In hebræo eſt, Quodque iurauit ad malum: ſed ſententia non ſatis apta eſt: nam iurare ad malum, ſi hebræum ſermonem ſpectes, eſſet iurare ſe male facturum, aut alicui nociturum, vt licet videre in Pſal. 37. Apud Hebræos idem verbum, et malum, et proximum ſignificat, mutatis punctis vocalibus, in quibus facilis eſt lapſus. Itaque Græcus vertit, τῷ πλησίον αὐτοῦ: et Latinus, proximo ſuo: quæ ſententia mihi videtur aptior. Proximus autem pro alio non ſolum hebraice dicitur, ſed etiam græce, ὁ πέλας.

PSAL. XVIII. v. 35. *Ferreos vt arcus*) In hebræo eſt, æneos, ſed ære non fiunt arcus: et ponitur pro metallo, et porro pro ferro, ſi de re ferrea agatur, vt apud Homerum χαλκός.

PSAL. XXII. v. 1. *Super aurora cerua*) Ceruam Chriſtum vocat, quem Iudæi, tamquam ceruam canes, infeſtabant. Auroræ autem vocat, propter reſurrectionem mox ſecuturam, quæ etiam Pſal. 49, 20. vocatur matutinum; quod ea eſt lucis, hoc eſt, beatæ vitæ initium.

24. *A te mea laudatio*) Hoc eſt, Tu eris meæ laudationis auctor, teque laudabo. Quomodo dixit Virgilius:

Ab Ioue principium Muſæ.

Et illud: A te principium, tibi deſinet.

PSAL. XXIIII. v. 4. *Qui non animo ſuo ad nequitiam vtitur*) Hoc eſt: Qui non falſo et malitioſe iurat, vt continuo ſequitur: nam iurantes id teſtamur, quod habemus in animo, vt videre licet in Ierem. 38, 16. vbi iurat Sedecias. Quod ſi falſum iuramus, abutimur animo noſtro.

PSAL. XXXVII. v. 3. *Benefac, incoles terram*) In hebræo verbum Incoles eſt imperatiui modi: ſed hic ponitur pro futuro, vt in hoc eodem Pſalmo: Recede a malo, et benefac, et dura in perpetuum, (ſic enim legitur ad verbum) pro durabis: neque enim iubet durare in perpetuum,

 quum

quum id penes hominem, cui iubet, positum non sit. Sic loquitur et Esaias capite quinto. Latini quoque, vt Virgilius:

Nunc te marmoreum pro tempore fecimus: at tu,
Si fetura gregem suppleuerit, aureus esto.

16. *Multo præstat tenuis res bonorum, quam impiorum opulentia*) In hebræo est, Præstat tenuis res bonorum quam impiorum multorum opulentia. Qualis hebraismus est in illis Christi verbis: Nonne vos pluris estis quam multi passeres? pro hoc, Nonne vos multo pluris estis quam passeres?

29. *Improbi vero dabunt pœnas*) Hic dimidius versus in hebræo desideratur: sed est addendus: nam huius carminis alii versus omnes constant binis membris, quod in hoc non fieri, esset absurdum. Præterea quum sit hoc carmen ordine litterarum scriptum, hic desideratur littera Ain: ex quo patet, mutilum esse locum: qui mutilus non erat, quum est in græcum translatus, vbi ita legitur: ἄνομοι ἐκδιωχθήσονται, et in latino, Iniusti punientur: ex quo eos coniectura est legisse עוילים.

PSAL. XLIIII. v. 3. *Ceterisque nationibus malo adfectis immiseris*) Immitti siue submitti dicuntur resceces, hoc est, sarmenta, quæ ceteris amputatis, relinquuntur, vt sint fructuaria. Sic hoc loco Deus, excisis Chananæis, dicitur Hebræos immisisse ac propagasse. Hoc eodem verbo שלח vsus est et Ezechiel, pro comam diffundere, et materia luxuriare, cap. 31, 4.

PSAL. XLV. v. 17. *Parentibus tuis succedent tui liberi*) In hebræo relatiua sunt masculini generis, sed referenda sunt ad reginam; cuiusmodi relatiuorum transitus sæpe accidit, vt in Ier. 11. declaramus. Talia inuenies etiam Num. 27. et 36. nam si hæc ad regem referas, erit frigida sententia: ad reginam vero aptissima, et ad id conueniens, quod dixerat, patriam domum ei esse obliuiscendam.

PSAL. XLVI. v. 6. *Deo ei mature succurrente*) In hebræo est, Sub ortu matutini: hoc est, mane, quod sæpe ponitur pro mature: sicut gallice matin, Tu n'es pas venu prou matin: et germanice, frühe, et latine sero, pro tarde.

PSAL. XLIX. v. 6. *Circumstante me meorum pœna calcaneorum*) Hoc est, imminente mihi morte: cuius caussa est hominis peccatum: quæ propterea minus metuenda est, quod calcem dumtaxat lædit, nec hominem prorsus exstinguit, quum sit in vitam a Christo reuocandus. Adiudit autem ad illud Gen. 3, 15. Vt illud tibi caput, tu illi calcem illidas. Diabolus enim, qui serpens erat, hominem non letaliter vulnerauit, medente Christo. Nec videri debet hæc interpretatio longius petita: nam sic solent ænigmata: et hoc carmen ænigma vocat auctor. עון autem pro pœna (vt vertimus) ponitur quum alibi, tum 1. Reg. 28, 10.

PSAL. LIIII. v. 4. *Nam hostes consurgunt in me*) In hebræo est, Peregrini: sed peregrinus ponitur pro hoste, vt Esa. 1, 7. vt latine hostis pro perduelle: quum tamen hostis olim esset idem, qui peregrinus.

5. *Dominus is est, qui hanc animam sustentet*) In hebræo est, Dominus est in sustentantibus animam meam: quum de vno loquatur: est enim iterata sententia, idem significans quod prior, Deus mihi succurrit. Huius loquendi rationis non dissimile est, quod Græci dicunt, οἱ περὶ τὸν πλάτωνα, hoc est, Plato: vt et Ioan. 11, 19. τὰς περὶ μάρθαν ϗ μαρίαν;

μαρίαν; itemque quod in margine Psal. 55. enotatum inuenies; et Psal. 69, 27. Quem tu vulnerasti, insectantur, sauciorum tuorum dolorem adaugentes. Itemque Iudic. 11, 35. Tu es in perturbantibus me : hoc est, tu me perturbas: et Es. 41, 4. Cum postremis ego sum : hoc est, postremus: et Ose. 11, 4. Eisque fui quasi adleuantes: hoc est, quasi qui adleuaret. Gallice quoque dicimus, Ie ne suis pas des plus riches, Non sum ditissimorum : hoc est, non sum admodum diues, quomodo Græci dicunt, εἶναι τῶν πλουσίων, pro εἶναι πλούσιον.

PSAL. LIX. v. 11. *Tibi vires meas acceptas fero)* Vires eius, legitur in hebræo: sed et sententia repugnat, et græca latinaque vetus interpretatio: ex quibus adparet, non עזו, sed עזי legendum: vt etiam legitur in vltimo versu.

PSAL. LX. v. 5. *Ad arcus effugiendos)* Male קשט legitur, quum debeat קשת per Tau vltimam legi: vt et sententia, et veteres græcus et latinus interpretes ostendunt.

PSAL. LXII. v. 4. *Quousque in me iniuriosi eritis?)* Latine, Noui hominem, pro noui eum dicitur. Hebraice fit hoc etiam in prima persona: quo modo dicit sæpe Christus, filium hominis, pro homine, de seipso loquens. Igitur quod hic vertimus, In me: in hebræo est, in hominem: qui hebraismus, quia hoc loco obscuritatem adferret, locum ad latinam consuetudinem traduximus. Eum autem de se loqui, adparet ex eo, quod et ante et post dicit, se in Deo adquiescere, eoque niti, sic vt eorum conatibus labefactari nequeat. Quod interpretor, Perimere conantes, in hebræo vnum est verbum, quod significat perimere: quamquam passiuum esse, notæ vocales indicant: sed actiuum esse, et vetus interpres, et sententia ostendit: quomodo et verbum חלץ positum est Prouerb. 11, 9. Est autem animaduertendum hebræorum verborum notiones late patere, vt idem verbum et primarium sit, et frequentatiuum, et desideratiuum, quando his figuris carent Hebræi. Itaque hic Perimere ponitur pro Peremturire (vt ita loquar) hoc est, velle perimere: qualis hebraismus est etiam Act. 7, 26. his verbis: καὶ συνήλασεν αὐτοὺς εἰς εἰρήνην. non enim reduxit rixantes in gratiam Moses, sed id facere conatus est: et Matth. 23, 13. εἰσερχομένους pro εἰσέρχεσθαι θέλοντας. Atque eodem modo obiter dico de verbis apud Latinos compositis, quibus carentes Hebræi, vno verbo multa significant, vt לחם sit pugnare, propugnare, oppugnare, repugnare, et expugnare: et ita in multis aliis.

PSAL. LXIIII. v. 5. *Nihil tale metuentes)* In hebræo vocabulum antecedens est singularis numeri, sed pro plurali positum: itaque verbum sequitur plurale, id quod sæpe fit: et contra, vt Psal. 62. et 63. et 68.

PSAL. LXVIII. Quoniam carmen hoc obscurum est, id pluribus explicabimus: sic tamen, vt nihil adfirmantes, iudicium aliis relinquamus. Moses proficiscente arca oraculi, solebat ita præfari: Exsurge Ioua, et dissipentur hostes tui, cet. a quibus verbis quum Dauid carmen hoc exordiatur, intelligendum est, in hoc illius declarationem contineri. Sed hoc intelligi non potest, nisi sciamus, eum, qui et illic, et hic Ioua, et Angelus, et Deus, et Dominus adpellatur, esse Christum, vt in 2. Exod. cap. declarauimus. Certe hoc ignorato, necesse est in præcipuis Christianæ disciplinæ locis alucinari.

Igitur carmen hoc ita declarabimus : *Exſurget Deus, Chriſtus*, idem qui Moſis tempore ducebat Iſraelitas, quum veniet in terras, et victis ſua vita et diſciplina atque reſurrectione hoſtibus, diabolo, eiusque ſeruis improbis, bonos perducet ad felicitatem. Hoc eſt totius carminis argumentum. Deinde iubet huius rei gloriam ad Deum Chriſti patrem referri, cuius mandato filius ea facturus ſit, qui pater filio ſuo nomen ſuum Iouam, et porro poteſtatem accommodauerit. Hoc enim eſt, quod dicit, *cuius nomen eſt in Ioua:* hoc eſt, cuius Dei nomine præditus eſt Chriſtus: vt eſt Exod. 23, 20. vbi Deus ſic populum adloquitur : *Ego ſum tibi premiſſurus Angelum, qui te tutetur in itinere, et perducat in locum a me præparatum. Ab hoc tibi caueto: huic pareto: hunc ne irritato, neque enim ignoſcet criminibus veſtris, quoniam meo nomine præditus erit.* Vides, eum angelum Chriſtum eſſe, qui idem cum Ioua nomen habeat: cui Deus nomen dedit, quod eſt ſupra omne nomen: vt bene dixiſſe videatur, qui oſtendit, Ieſu nomen a Ioua eſſe deductum. Ergo huius ſalutis nobis per Chriſtum partæ laudem Deo tribuit, qui cæleſtem ſacramque domum incolens, humiles euehit, et ſuperbos deprimit. Mox totum argumentum fuſius repetit, hunc in modum : Quemadmodum tu Deus Iſraelitas ex Aegypto eductos, collocaſti in promiſſa terra, ſuperatis eorum hoſtibus: ſic Chriſtus eſt veros Iſraelitas in regnum cæleſte intromisſurus, cuius regni terra illa chananæa vmbra quædam fuit? Chriſtus inquam Dominus, *ſuppeditabit argumentum feminis magni exercitus nuntiis:* hoc eſt, morte deuicta reuiuiſcet, et ſeſe mulieribus oſtendet, quæ eius reſurrectionem diſcipulis (qui magnus vocatur exercitus) nuntiabunt, qui nuntius erit lætisſimus : quippe victis morte, diabolo, mundo, et hominis praua natura, tamquam quibusdam militiæ ducibus : et ita victis, vt domi reſides et imbelles Chriſti diſcipuli de eis per Chriſtum triumphent. Itaque *etiamſi iacueritis inter atra ahena:* o diſcipuli Chriſti, quamuis mortuo Chriſto, ſqualore et mærore deformati fueritis, deinceps iam eo viuente nitebitis: et *ea*, ſcilicet terra, hoc eſt Eccleſia, deinceps *erit niue candidior.* Vocat autem Eccleſiam montem Dei, in quo Ioua Chriſtus ſit ſemper habitaturus, multas habens copias, (hoc eſt enim quod dicit. *Non ſemel decem millia:* hoc eſt, multa decem millia: vt latine, Non ſemel, pro ſæpe dicimus: et vt Pſal. 62. Bis, pro non ſemel, hoc eſt, pro ſæpe poſitum eſt) inter quas copias eſt ipſe in ſacro ſuo loco, qui idem in monte Sinai legem dederat. Deinde ſermonem ad Chriſtum conuertit: Tu, inquit, deuicta morte adſcendis in cælum, tuos abducens, qui fuerant captiui (nam multi cum Chriſto reuixerunt) et inde donis fungeris, mittens ſcilicet Apoſtolos, et ceteros Eccleſiæ magiſtros: idque inter homines ei rei repugnantes, quorum magiſtrorum opera fiat, vt Chriſtus agnoſcatur, Deusque colatur. Laudetur igitur Dominus Chriſti pater, noſtræ ſalutis auctor, dum Iouæ Domino Deus eſt ad mortis exitum : hoc eſt, dum Chriſtum, Iouam et Dominum, in vitam reuocat. Legitur autem hic, למות תוצאות, pro לתוצאות מות ſicut Eſaiæ 58, 13. משבת עשות, pro מעשות השבת et Amos 5, 16. ומספד אל ירעי נהי, pro ילא מספד ידעי נהי. *Sane Deus caput truncabit hoſtium eius*, ſcilicet Chriſti: hoc eſt, ſubiget improbos: nam ita promittit : *Retraham* et liberabo *Dominum*, ſcilicet Chriſtum, ex morte et capitali periculo: quale poſſet eſſe ab Ogo Baſanæ rege, aut in mari rubro: *ita vt tuos pedes* (perſonæ mutatio eſt) *in hoſtium ſanguine laues* Chriſte; *et tui canes* eum lin-

lingant, hoc eſt, vt plenam adſequare victoriam, atque ita triumphes, magno cum carminum et laudum adparatu. Collaudate Deum ex fonte Iſraelis: hoc eſt, Iſraelitæ: quod græce ſignificantius dici poteſt, οἱ ἐκ τῆς πηγῆς: et gallice, Ceux de la fontaine: (vt Pſalm. 148,1. Laudate Iouam de cælis: hoc eſt, cæleſtia) præcipue Beniamitæ, et Zabulonii, atque Nephthalenſes, apud quos ſcientia præſtantes, Chriſtus in primis innotuit: de qua re plura in Eſ. 9.

Deus conſtituit tuam, Chriſte, *potentiam:* quam opto, vt nobis confirmet, vt ceteræ gentes ad Chriſtum accedant: hoc eſt enim, munera adferre Hieroſolymam. Perde rempublicam eorum, qui ceteras nationes turbant, vt tauri vitulos, *demerſam in argenti ſegmentis:* hoc eſt, auaram, et habendi cupiditate bella gerentem: hoc eſt, Dele, Chriſte, regnum Romanorum: vt quum a ceteris gentibus, tum ab Aegyptiis et Aethiopibus agnoſcaris. Nam romano imperio ſuccedit Chriſti regnum, vt videre licet in ſtatua illa, a Nabuchodonoſore in ſomnis viſa apud Danielem, quam delapſus lapis perfringit. Quod hic dicitur *Aethiopia Deo manus ſuas curret:* hoc eſt, curſim præbebit: vt illud Virgilii: Talia ſecla ſuis dixerunt currite fuſis. Hoc eſt, talia ſecla properate, aut propere adferte. Igitur cantate Deum, qui quamuis in cælo ſit, habet tamen terrarum tantam curam, vt efficacisſimam Euangelii vocem ſit ad homines miſſurus, quo ad ſalutem vocentur quum ceteri, tum vel in primis Iudæi.

PSAL. LXIX. v. 28. *Eorum vitia vitiis accumula)* Non hæc Chriſtus (de quo ſcriptum eſt carmen hoc) omnibus imprecatur, a quibus adficitur iniuria: nam moriens eis veniam orauit, a quibus actus erat in crucem: ſed addita cauſſa, Quia neſciunt (inquit) quid faciant: ex quo intelligi conuenit, eum in hoc carmine peruerſis, et ob ingenii prauitatem peccantibus imprecari, quales erant ſcribæ et phariſæi. Pergant ſane peccare, poſtquam ſunt adeo ſcelerati, ne tua vtantur æquitate: hoc eſt, ne te eorum miſereſcat: de qua re plura in Eſ. 6, 9. et Matth. 12.

PSAL. LXXII. v. 20. *Hactenus precationes Dauidis)* Sunt quidem in his duobus primis libris carmina etiam aliorum quam Dauidis. Sed quia Dauid eorum præcipuus auctor eſt, adſcribuntur ei: quemadmodum Ciceronis epiſtolas vocamus, cum quibus tamen ſunt et aliorum. Quamquam autem etiam in tribus ſequentibus libris ſunt et Dauidis, tamen hic dicuntur finitæ preces Dauidis: vel quod ſequentia plurium ſunt auctorum, vel quod, prioribus iam concluſis libris, reliqua poſtea condidit.

PSAL. LXXVIII. v. 26. *Tam nobilem panem comederunt homines)* Ad verbum eſt, Panem nobilium: vt Iud. 8. phiala nobilium, pro nobili phiala dicitur, et Zachar. 9, 9. aſinus vocatur filius aſinarum: hoc eſt, aſinarius, aut aſina natus.

PSAL. LXXXI. v. 7. *Subduxi veſtros humeros oneri)* In hebræo multa eſt et perſonæ et numeri mutatio. Nos perſpicuitati ſeruiuimus, ut et in multis aliis.

PSAL. LXXXIIII. v. 7. *Qui ſi per flebilem tranſeant vallem, eam reddent fontalem.)* Hoc eſt, vbicumque verſantur, Deus eis neceſſaria ſuppeditat: adeo, vt ſi natura ea neget, potius contra naturam faciat: vt olim in æſtuoſa illa ſolitudine, vbi fontem ſuis ex rupe elicuit. Quod autem dicit vallem flebilem, ſignificat ſiticuloſam. Nam ſi in vallibus, quæ natura fontibus abundare ſolent, aquam non inuenias: quid ſupereſt, niſi vt fleas? De piſcinis quod dicit, hæc eſt ſententia: Si piſcinas aut ciſternas habeant,

vt

vt fieri solet in locis montanis, eas ita replebit Deus pluuia, vt prætexantur et conuestiantur herbis, ne quid eis vel in valle desit, vel in monte. Nec obest, quod non ipsi boni fontes excitant, vt hic dicuntur: hoc est, non ipsi sibi, sed Deus necessaria suppeditat. Dicuntur enim poetico more id facere, quod ipsorum caussa fit.

PSAL. LXXXVII. v. 5. *Ille ibi natus est)* Hoc est, pauci, et quod sequitur, Alium atque alium: hoc est multos, qui repetitione significantur, vt etiam apud Latinos. Non absimile est, quod Es. 61, 7. dicitur duplex pudor, pro magno: et Psal. 8. lacrimæ שליש tergeminæ, vt ita loquar, pro grandibus: et Prouerb. 21. שלישים tripliciter, pro magnopere, aut etiam atque etiam. Sic et latinus Poeta terque quaterque beatos dixit, pro beatissimos: et gallicæ linguæ superlatiui tales sunt, tresgrand, quasi trigrandis, id est grandissimus.

PSAL. XC. v. 11. *Quod si quis iræ tuæ vim norit,* cet.) Si quis intelligat, quæ sit istius iræ caussa atque vis, qua vitam nostram tam breuem facis, intelliget, te sæuire prout metueris: tantoque breuiorem vitam efficere, quanto minus te reuerentur homines. Quod si rite perpenderemus, quam sit vita nostra breuis, et huius breuitatis caussam intelligeremus esse peccata nostra, atque tui contemtum, mentem adhiberemus sapientem, hoc est, te reuereremur, (nam sapientiæ caput est, tui metus) atque ita vitam et longam et felicem obedientia consequeremur, quam peccatum et contumacia breuem reddidit, et miseram. Sed ad hoc consequendum, vires nobis adimit noxa nostra: superest, vt tu hoc in nobis efficias, nosque hanc recte viuendi rationem doceas: id quod non nisi placatus facturus es: neque porro placandus, nisi per Messiam, vitæ nostræ restitutorem. Mitte igitur cito Messiam, cuius opera nobis pro tua clementia plenam perpetuamque felicitatem conferas: idque facias mane, hoc est, quum reuiuiscemus. Nam hæc vita nox est, tot malorum tenebris inuoluta. Illa vita dies erit, plena lucis et gaudiorum. Vt igitur in hac vita perpetuis malis adficimur, adfer nobis alteram vitam, in qua bonis fruamur sempiternis: et istud tuum tam præclarum opus nobis nostrisque natis exhibe, vt diuinam istam felicitatem adipiscamur: et opus nostrarum manuum nobis perage: hoc est, id perfice, quod nos frustra conamur. Conamur ad vitam peruenire (id enim est omnibus ingeneratum, vt bonum cupiant: est autem bonum Deus, vitam agens beatam, cuius nos adipiscendæ caussa laboramus, et ad cuius similitudinem sumus creati) sed quia nihil efficimus, hoc a te exspectamus. Confer hunc locum cum Es. 26.

PSAL. CVII. v. 22. *Qui nauibus in mare descendunt)* Latini dicunt conscendere, scilicet in nauem. Vergilius ita: Bis denis Phrygium conscendi nauibus æquor. Sed hic noster auctor dicit, in mare descendere: hoc est, nauigare in mari, quo ex terra descenditur, sicut et Ionas scribitur in nauem descendisse: sic enim ad verbum legitur Ionæ 1, 3. Nam mare inferius esse hac nostra terra, quæ colitur, inde patet, quod vndique per terras in mare decurrunt flumina, neque possis ex terra in mare venire, quin descendas. Hinc est quod Psal. 24, 22. dicitur Deus super mari fundasse terram. Nam quod mare Latini vocant altum, intellige altum dici profundum. Quod autem ex litore spectantibus adparet altum mare, id fit propter rotunditatem aquæ, quum oculorum adspectus non ad globi rationem incuruetur, sed recta tendens, offendat in globi tumorem. Si enim mare esset altum,

altum, naues in tranquillo mari penderent, vtpote in accliui loco, in quem ex litore adſcenderetur: et ex mari ad litus ſine vento ſua ſponte (vt ad inferiorem locum) tamquam ſecundo flumine deſcenderent: et ex litore in altum ægrius ferrentur, quam ex alto ad litus. Denique maris aqua, ſi eſſet altior quam terra eſt, in terram deflueret. Niſi forte placet aquæ inuertere naturam, vt ea non ſua ſponte defluat.

PSAL. CX. v. 4. *Ex vtero auroræ habebis rorem tuæ iuuentutis)* Rorem iuuentutis vocat innumerabilitatem iuuenum: ſicut Numer. 23, 10. Balaamus puluerem Iacobeorum dicit, pro infinito numero. Vterum auroræ vocat matutinum: quoniam ros mane cadit, et ab aurora paritur.

PSAL. CXI. v. 10. *Sapientiæ caput)* Hoc eſt, ſumma primaque ſapientia. Atque hoc græcis quoque declarat ἀρχὴ, quo verbo interpretari ſolent ראשית: vt Iſocrates in Nicocle vocat τὰς ἀρχὰς τῶν τιμῶν, ſummos honores. Et Latini prima vocant, quæ ſumma ſunt, et excellentiſſima.

PSAL. CXV. v. 4. 5. *Qui alta incolens, humilia videt: cælos incolens, videt terras)* Sic ad verbum legitur: Qui habitat alte, videt depreſſe, in cælo et in terra: vt in cælo referatur ad verbum Habitat, et in terra ad verbum Videt. Huiusmodi loquendi ratio eſt in Leuit. 15. ad finem: itemque Deut. 32. vbi ſic ad verbum legitur: Inebriabo tela mea ſanguine, et gladius meus comedet carnem: ſanguine cæſorum, captiuorumque, capitali ſupplicio hoſtis: vt Sanguine cæſorum referatur ad Inebriabo tela: et Capitali ſupplicio, ad gladium. Item Matth. 7. ſic legitur: Ne date ſacrum canibus, neue obiicite margaritas veſtros porcis, ne forte conculcent eos pedibus, et conuerſi lacerent vos. Quæ oratio, mutato ordine, clara fiet ſic: Ne date ſacrum canibus, ne conuerſi lacerent vos: neue obiicite margaritas porcis, ne eos conculcent. Aut repetitione, qua vtuntur Latini, ſic: Ne date ſacrum canibus, neue porcis obiicite margaritas: porcis, ne conculcent eos: canibus, ne lacerent vos. Talem figuram invenies et Mich. 1. Tale eſt illud de Virgilio: Paſtor, orator, eques, paui, colui, ſuperaui: Capras, rus, hoſtes: fronde, ligone, manu. Huiusmodi repetitione in hoc Pſalmi loco perſpicuitatis cauſſa vſus ſum.

PSAL. CXXXVII. v. 6. *Quando te ſumus obliti)* Cauſſam reddunt, cur canere neſciant: poſtquam Hieroſolymam amiſimus, omnem et fides pulſandi, et ore canendi ſcientiam amiſimus, hæretque nobis lingua palato: hoc eſt, muti ſumus (nam hic loquendi modus eſt, Iob. 29, 10.) neque magis cantare poſſumus, quam ſi nobis lingua palato adhæreret: propterea quod Hieroſolyma noſtræ lætitiæ caput eſt: qua priuati, caremus lætitia: vt aues libertate priuatæ, canere neſciunt. Quod autem eſt, Sumus obliti, verbum hoc ſignificat hoc loco amittere: vt Gen. 41, 30. vbi ſic ad verbum legitur: Exſiſtent ſeptem anni famis poſt illos, et obliuioni dabitur omnis vbertas. Non enim vbertatis obliuio eſt, vigente fame, ſed potius memoria et deſiderium. Ex quo adparet, id verbum hic ſignificare perdi, et oblitterari: vt et Deut. 31. ponitur, et Iob. 9. et 28. et Lam. 3. vbi alio, ſed eiusdem notionis verbo Hieroſolymitana reſpublica dicit ſe oblitam eſſe bonum: hoc eſt, iam neſcire bonum, et id amiſiſſe: non enim oblita erat eam rem, quam deſiderabat. Atque eodem modo locutus eſt et Virgilius: Pomaque degenerant, ſuccos oblita priores: hoc eſt, amiſſo priore ſapore. Et Iuuenalis, Vinum toto neſcire Decembri: hoc eſt, non vti. Hæc cauſſa fuit,

vt

vt in hoc Psalmo verbum quod meminisse significat, verteremus Compotem esse, contrarii secuti rationem.

PSAL. CXXXVIII: v. 2. *Qui promissa tua facias maiora, quam est tuum tantum nomen)* Hoc est, qui maiora præstes, quam de te fama est, quæ tamen est magna. Est autem intelligendum, quemadmodum Dei iudicium pro actione sæpe ponitur: quoniam quidquid agendum iudicat, id agit, quippe qui nulla re possit impediri: ita etiam verbum, siue promissum, in hoc Psalmo poni pro promissi præstatione: quoniam nihil promittit, quod non præstet: quemadmodum in Psalm. 56, 5. vbi dicit, se in Deo promissa laudare: nam ita demum laudantur promissa, si præstantur. Eiusdem generis est et illud Esaiæ 44. Qui Hierosolymam incoli, vrbesque Iudææ refici impero, cet. nam ibi imperare, pro eo, quod est faciendum curare, atque adeo facere, ponitur; vt et illud Christi: Vtrum facilius est dicere, Remittuntur tibi peccata: an dicere, Tolle grabbatum tuum, et ambula? Nam ibi Dicere, pro iubendo efficere ponitur: alioquin iubere vel quiuis possit: sed confidenter, et ideo efficaciter iubere non possit. Eodem modo locutus est Iuuenalis Satyra 6. Minus ergo nocens erit Agrippinæ boletus: siquidem vnius præcordia pressit Ille senis, tremulumque caput descendere iussit in cælum: hoc est, Coegit Claudium mori. Et Virgilius:

Hectoris ad tumulum Troiæ sub mœnibus altis
Iussa mori; - - hoc est, iussu occisa.

SOLOMONIS PROVERBIA.

ADNOTATIO.

CAP. XXIIII. v. 16. *Nam licet septies)* Ita alicubi interpres hunc locum explicuit. Etiamsi in plurima pericula cadant iusti (qualia eis impii creare solent) tamen euadunt. Itaque frustra eis insidiere. In qua notione casus nomen in sequenti versu ponitur, id est, non pro peccato accipitur: sed malum aliquod Dei ira illatum significat: ita quoque Latini res aduersus Casus adpellant.

ECCLESIASTES, HOC EST, CONCIONATOR.

IN ECCLESIASTEM TOTVM ARGVMENTVM.

Rerum omnium vanitas, in copia, in structuris. Rerum omnium sua tempora. Insontes. Obedientia. Vota. Iouana prouidentia. Auaritia. Opulentia molestia. Ira discrimen. Vxor pertinax. Regis maiestas. Arcana Ioua facta. Sapientia quanta. Stultitia. Detractores. Rex puer. Maledicentia. Benignitas in egenos. Vita integritas. Dicta sapientum. Qui tandem omnium finis.

IN ECCLESIASTEM.

Hic liber est de finibus bonorum, siue de vitæ vanitate scriptus: in quo docetur, hanc vitam esse totam vanam ac miseram, nec vllam eius partem beatam. Atque hoc in totius libri propositione, et idem in conclusione ponitur.

nitur. Quod si quis interroget, quid in hac vita sit bonum? respondet Solomo, nihil: sed omnia esse vana ac misera. Sed tamen si in hac ipsa miseria quæras, quid sit bonum, hoc est, minime malum: respondet, esse voluptatem. Cetera omnia molesta et mala esse: in voluptate saltem aliquod esse quasi vitæ condimentum, diuinitus concessum hominibus. Dicet aliquis: Ergone indulgebo voluptati? Profecto (inquit Solomo) si quidem huius vitæ friuolo bono frui velis. Sed videndum est, ne inani bono sectando, verum bonum amittas. Nam quamuis in hac vita omnia temere agi videantur, scio tamen, et religiosis bene, et impiis non bene fore, omniumque opera quamlibet occulta iudicatum iri. Quod quum in hac vita non fiat, quippe in qua et bonis male, et malis bene sit, vt adparet: exspectanda altera vita est, in qua et bonis bene, et malis erit male. Quamobrem si alterius vitæ nullam rationem habes, epulare, pota, dum vita est, post mortem nulla voluptas. Sin alterius vitæ felicitatem sectaris, ita te gere, vt illo bono sis dignus: hoc est, Deum metue, qui suis cuique digna factis præmia rependet. Hoc est huius argumentum libri: quod ideo attingere volui, ne quis hic fallatur. Sunt enim, vtinam pauci, qui non librorum finem et scopum spectant: sed vnum aliquem locum nacti, qui cum ipsorum libidine facere videatur, cum arripiunt, et eo suæ patrocinantur licentiæ: perinde ac si talem habituri sint iudicem Deum, quales sunt ipsi de se iudices.

ADNOTATA.

CAP. III. v. 1. *Sua cuique rei tempestiuitas)* Quum omnia suo tempore fiant, et hic quæratur, quid sit bonum, videndum est, ne id alieno tempore quæratur. Vt enim aliud serendi, aliud metendi, cet. sic aliud infelicitatis, aliud felicitatis tempus est. In hac vita tempus est miseriæ: quod si quis in ea bonum quærit, perinde facit, ac si velit sementis tempore metere. Exspectanda messis est: hoc est, futura vita, in qua non, vt in hac, pro iure regnabit iniuria, sed sola dominabitur iustitia et veritas, sublatis erroribus. Quod si vitam illam non curas, indulge voluptati.

11. *In eorum corda ita vitam indiderit)* Nam cor vitæ fons est. Quod autem verto Vitam, in hebræo est Sæculum, siue æuum, quod pro vita ponitur. Nam cap. 7, 12. de eadem re ponitur nomen, quod vitam significat.

CAP. VIII. v. 10. *Commendari in vrbe)* וישתבחו lege cum græco et latino interprete: non וישתכחו, hoc est, obliuioni tradi.

CANTICVM CANTICORVM.

IN CANTICVM VNIVERSVM ARGVMENTVM.

Colloquium Seruatoris et Ecclesiæ. Domestici in Ecclesia hostes Seruator lilium, columba. Solomo Christi imago. Ad puellas vir, et ad virum puella. Ecclesiæ pulchritudo. Seruatoris in Ecclesiam studium. Ecclesia vinea copiosa.

SOLO-

SOLOMONIS SAPIENTIA.

IN SOLOMONIS SAPIENTIAM ARGVMENTVM.

Ad Iouam et æquitatem inuitatio. De leto ſceleſtorum verba. Vera ſenectus. Impiorum iudicium. Piorum æquanimitas, ac merces. Deus perſonarum diſcrimen adſpernatur. Communis omnium ſors. Laus, gubernatio, fructus ſapientiæ. Solomon ſapientiam petens a Deo. Geſta in Iſraele per ſapientiam. Iouana clementia, longanimitas. Noſcendi Iouam ratio. Idololatria. Iouana prouidentia. Idololatriæ initia, damna. Idololatrarum calamitates. Iouæ maieſtas in puniendis improbitatibus. Aegyptiorum damna a Ioua. Hebræorumque ſalus ex Aegypto.

ECCLESIASTICVS,

SIVE SAPIENTIA IOSVAE SIRACHI FILII.

IN ECCLESIASTICVM ARGVMENTVM.

SAPIENTIA vnde. In parentes pietas, benignitas, lenitas, improborum conſuetudo. Feminæ vitia, amicitia. Gubernator. Rex, opulentia vera. Natorum amor. Hominis creatio. Vinum. Largitiones. Multiloquus. Iuramenta. Adulterium. Ictus tres peſſimi. Iouana lex, et fœdus. Mutuum. Continentia. Menſa, fides, irriſor. Diuinationes. Vera ſacrificia. Mulieris pulchritudo. Sepultura. Nomen honeſtum. Paterna virginis cura. Patrum priſcorum amplitudo.

Quæ ſunt incluſa his duabus notis (*) non in omnibus exſtant græcis exemplaribus. Neque tamen id vbique notauimus; præſertim vbi eadem latine exſtant.

ADNOTATA.

CAP. XV. v. 8. *At veraces per eam tantum conſequuntur*, cet.) Hæc ſententia in latina translatione (nam græce verſus hic non exſtat) ita legitur: Et viri veraces inuenientur in illa, et ſucceſſum habebunt vsque ad inſpectionem Dei: quam ſententiam ita fuiſſe ſcriptam puto, εὑρεθήσονται ἐν αὐτῇ: quod verbum etiam græce adipiſci et conſequi ſignificat, ſicut hebraice מצא: atque ita poſitum eſt Philip. 3.

CAP. XLIII. v. 26. *Denique per eum ſuccedit eius opificium*) ἐυοδοῖ ὁ ἄγγελος αὐτοῦ. Videtur in hebræo fuiſſe מלאכתו, id eſt, opus eius: quod vertit interpres, quaſi legeretur מלאכו, hoc eſt, genius eius, vna detracta littera.

VA-

VATES.

ESAIAS.

IN TOTVM ESAIAM ARGVMENTVM.

Esaiæ vatis sæculum. De Iudæorum calamitatibus vaticinium. Spes in hominibus vana. In feminas, in magistratus comminationes. Hierosolymæ excidium. Venturus Christus. Vinea Iudæorum imago. Vrbs obsidenda. Ad regem Achas vates. Assyriorum futuræ victoriæ. Gentium religio futura. Christi imperium. Tribuum ærumnæ. Iurisperitorum iniustitia. Iudæorum adflictiones, consolatio. Christi origo, et genus. Babylonis per Medos ruina. Captiuorum ex Babylone liberatio. Ezechiæ in Philisthæos victoria. Moabitarum damna. Damasci excisio. Assyriorum clades, in Aegyptum victoriæ. In magos Aegyptios. Inter infideles electi. Aethiopum captiuitas. Destructa Babylon, et Hierosolyma. Tyrus, et Sidon. In Israelitas, in sacerdotes, in pseudouates. Iudæorum calamitates. Gentium salus. Contra Assyrios vates. Hostis Dei nutu casus. Christi Regnum. In Senacheribum vates. Gentium adflictiones. In Iouam Senacheribus impius. Ezechias ad Esaiam. Angelus in copias hostium. Ezechiæ canticum. In idololatras vates. Benignitas, lenitas, et suauitas Christi. Iouanæ et potentia et in mortales beneficia. In simulatores, et pertinaces. Ecclesiæ querimonia, consolatio. Hierosolymæ calamitas, gaudia post. Christi cruciatus, et maiestas. Fidelium Iouæ doctor. Præfectorum iniustitia. Piorum ad tempus cura, ac planctus. Ieiunia vera. Sabbatum Iouæ. Fidelium cœtus ex omnibus orbis partibus. Verbi ministri. Christi aduentus. Esaiæ preces, lacrimæ, ad precationes cohortatio. Quæ vera Iouæ fana.

ADNOTATA.

CAP. I. v. 1. *Oraculum Esaiæ*) חזה non solum videre, sed etiam præuidere, et ad animum translatum, præsentire est: sicut et alia hebræa verba sæpe simplicia ponuntur pro compositis, vt alibi declarauimus. Hinc חזון non modo visum, quod oculis cernatur, sed etiam quod animo perspiciatur, denotat: quod latine dici potest præsensio. Sed quia hoc verbo vtuntur vates, quo declarent, se, quæ diuinitus præsentiant, ea hominibus prædicere; propterea ego aliquando oraculum aut prædictionem interpretor, nonnumquam etiam fatum: vt Danielis 8, 13. vbi sic ad verbum legitur: *Quousque visio perenne inexpiatum in calamitate?* hoc est, Quousque significaretur illa prædictione et oraculo id quod in fatis esset, videlicet perenne sacrum vastatum iacere. Fatum autem voco, certam fixamque Dei voluntatem atque decretum: quod ideo dico, ne quis forte fati nomine fallatur, vt dicat (quod solent multi) si fatale est damnari me, non possum seruari. Ego non ita fatum in hac parte intelligo, sed ita: Si fatale est (vt est) damnari contumaces, et seruari obedientes, non potest nec obediens damnari, nec contumax seruari: proinde obediendum Deo est, si saluus esse velis. Aliud ego fatum in vniuersis sacris litteris non inuenio, quod ad hominum salutem attinet.

16. *Lauamini*) In hebræo est, Lauate: sed verbum actiuum ponitur sæpe pro passiuo, aut neutro: vt latine fit in mouere, lauare, præcipitare, vertere, et aliis multis.

18. *Agite corrigamus nos)* Id eſt, corrigite vos: nam ita ponitur eleganter prima pluralis perſona, pro ſecunda vtriusuis numeri: id quod fit etiam in capite ſecundo his verbis: Iacobea ſtirps agite, gradiamur in luce Iouæ. Et hoc modo ſæpe gallice loquimur. Latine quoque Cicero ita dixit in Verrem, actione tertia: Verum ſi cauſſam cognoſci opus eſt, parumne cognita eſt? Disſimulamus, Hortenſi, quod ſæpe in dicendo experti ſumus? id eſt, Disſimulasne Hortenſi?

CAP. IIII. v. 2. *Videlicet elapſi Israelitæ)* In hebræo littera lamed articulus eſt caſus nominatiui: vt in 1. Paral. 22. et 2. Paral. 1.

CAP. VI. v. 9. *Audite et ne intelligite)* Imperatiuus pro indicatiuo: quod fieri ſolet, vbi eſt oratio vehemens et concitata: vt illud, Implete menſuram patrum veſtrorum: id eſt, implebitis, aut oportet vt impleatis. Et in Ezechielis 20, 39. Ite, ſeruite ſuis quisque ſtercoreis diuis. Ita quod hic dicitur, Stupefac iſtorum animos: perinde eſt ac ſi dicat, Stupent et torpent eorum animi. Itaque Græci hanc Eſaiæ orationem verterunt per indicatiuum. Atque hoc pacto loquuntur etiam Latini: vt apud Liuium quartæ Decadis 10. ſic filios ſuos adloquitur rex Philippus: Agite, conſcelerate aures paternas, decernite criminibus, mox ferro decreturi: dicite palam quidquid aut veri poteſtis, aut comminiſci libet.

CAP. VII. v. 10. *Quod ſi non creditis, vt eſtis increduli, pete tibi ſignum, inquit, cet.)* Ad verbum ſic legitur: Quod ſi non creditis, vt eſtis increduli, pergit Ioua ſic adloqui Achazum: Pete, cet. quæ oratio latine per parentheſim clarior fit, cuiusmodi eſt illa Marc. 2, 10. Vt autem ſciatis, hominem habere poteſtatem remittendi in terris peccata, dicit ſiderato, Tibi dico ſurge. Quæ ſic fiet illuſtrior: Iubeo te ſurgere, inquit ſiderato.

13. *Parum ne vobis eſt, hominibus exhibere negotium)* Non ſolum mihi: qui homo ſum, faceſſitis negotium, dum propter improbitatem veſtram vos cogor admonere: ſed etiam Deo, quem veſtra diffidentia impellitis ad edendum vobis ſignum aliquod, quo faciat vobis huiusce promiſſi fidem. Hoc ergo ſignum accipite. Eſt puella quædam iam prægnans, quæ filium pariet, eumque vocabit Emmanuelem, a Dei auxilio, qui nobis ſub eius pueri ortum aderit. Is puer butyro melleque veſcetur, diſcendo, (ſic enim verto infinitiuum ſubiunctum litteræ lamed, per gerundium, vt fit ſæpe, vt 4. Reg. 19. et Dan. 9.) hoc eſt, ea ætate, qua diſcitur, quid inter bonum malumque interſit, videlicet infantia: hoc eſt, antequam posſit is puer bonum a malo per ætatem diſcernere, erit hæc vrbs obſidione liberata, Samariaque et Syria, (quarum vos reges obſident,) in tantam per Aſſyrios redigentur ſolitudinem, vt etiam culta loca vepribus et virgultis præ vaſtitate repleantur, ita vt pecora vbique libere paſcantur, et ideo pingueſcant: tantumque lactis reddant, vt ſi quis buculam vnam, aut duas oues habeat, is lacte abundet; ita fiet, vt butyrum eo lacte confectum, et eadem ratione mel, (nam et mellis copia eſt, quum eſt pabulum, quippe abundantibus floribus,) in hanc vrbem importentur, (id quod nunc prohibet obſidio,) iisque nutriri posſit is puer, qui eſt adhuc in vtero: vt intelligatis, quam breui ſit vobis adfutura ſalus. Quod autem interpretor, Puella prægnans, per præſens tempus, eſt et alibi et Gen. 16. eiusmodi loquendi modus, vbi grauidam Hagarem adloquitur angelus. Sed cur hunc locum de Chriſto citauerit Matthæus, dicemus in cap. 9.

CAP. VIII. v. 2. *Adhibitis fidis teſtibus)* Qui ſcilicet adeſſent in partu: ne quis calumniari poſſet, editam eſſe feminam in eiusque locum clam ſuppoſitum marem.

11. *Sic*

11. *Sic enim me Ioua quasi manu prehensum*) Ioua me, inquit, quasi manu prehensum, hoc est, seorsum et de re arcana adlocutus est: quasi ita diceret: Quod vobis contra Assyrios salutem nato Emmanuele promitto, intelligite, non me de isto Emmanuele tantum, aut de Senacheribo loqui: nam futurus est alius verus Emmanuel, hoc est, Messias seruator et Deus inter vos habitaturus, qui vos a longe grauioribus defendat periculis. Quod si quaeritis, quo pacto possit is, quum venerit, agnosci, dicam, sed obscure. Erit eiusmodi, vt eum populus iste seditiosum dicat, fugiendumque putet. Sed vos mei nolite cum populo sentire, aut vobis ab isto Messia metuere: potiusque metuite, ne Messiam repudiantes, offendatis Iouam, qui Messiam miserit. Is autem Messias erit sanctus quidem, et salutaris eis, a quibus agnoscetur: sed multi eum non agnoscentes, offendent, et per eum sua culpa peribunt. Quod dico, oraculum est, obscurum sane, et clausum, quippe a meis solis intelligendum. Ergo ego, (inquit Esaias, et quiuis piorum,) Iouam Messiam exspectabo, qui ita venturus est, vt Israelitas lateat. Sed quo pacto eum agnoscent sui discipuli? Hoc pacto, inquit, *Ecce me et iuuenes*, cet. Hoc est, quidam erit, qui iuuenes discipulos habebit, sibi attributos a Ioua, cum quibus ostenta miraculaque edet apud Israelitas. Hunc agnoscite seruatorem, et ei paretote. Quod si qui vobis suaserint Magos, aut Apollinem consulendos: respondetote, debere suum cuique deum consuli: Iouam vestrum esse Deum, itaque ab eo consilium petituros. Nam absurdum esse, pro viuis consulere mortuos: id quod faciant Magi. Eundum ad legem, hoc est, ad Mosis libros, in quibus sint de Christo oracula, cuius aduentu silebit Apollo, obmutescet Pan, facessent errores. Itaque Magi illi et harioli deos eiusmodi consulere soliti, quum videbunt oraculorum esse famem, Delphos, Dodonam, omnia silere, nihil vsquam certi quod respondeant esse, incerta dicent: et ea difficultate irati, et deos et reges detestabuntur suos, in quibus nihil sit eis praesidii. Vide Mich. 3, 6. Erit igitur a Christo petenda doctrina, postquam ea alibi nusquam inuenietur.

CAP. IX. Quamquam quod dico angustiam fore, expugnatis videlicet a Christo Magis, falsisque diis, ea angustia erit deastricolis quidem et impiis perniciosa, ad Christi lucem caecutientibus: sed erit electis, Christumque admittentibus, salutaris: erit enim doctrina clarior in iis terris, in quibus docebit Christus, quam fuerit ante eius aduentum apud Zabulonios et Nephthalenses: quae duae tribus doctrina claruerunt, quemadmodum adparet ex Iacobi et Mosis nouissimis verbis, Gen. 49, 13. 21. et Deuter. 33, 18. 23. et ex Deborae carmine, Iud. 5, 18. Sed illorum doctrina leuis obscuraque fuit, prae ut futura est Christi lux illa, qua aliquando Galilaeam, ceterasque gentes indoctas ita illustrabit, ut magnus eorum numerus Christianus fiat: quae res laetitiam, tamquam praeda parta, pariet: quippe Christo de suis hostibus triumphante, suosque in libertatem adserente, vt olim a Gedeone contra Madianitas factum est. Sed et Gedeonis, et aliorum certamina ferro geruntur: at Christi certamen igni geretur euangelico, quo totus incendetur orbis terrarum. Nam *puer nobis nascitur*, Christus Dei filius, nostra caussa mittendus in terras, qui *humero suo*, hoc est, sua potentia et auctoritate, *principatum gerit: qui vocatur*, hoc est qui est, *admirabilis consiliarius;* ideoque consulendus: non magi, aut harioli, aut Zabulonii, et reliqui, si qui docti habentur. *Deus*, vt sit verus Emmanuel, id est, nobiscum Deus. Nam puer iste, qui in obsidione Hierosolymae nascitur, non

est Deus, sed huius Christi Dei significatio. *Potens*, vt intelligatur, ab eo facile superatum iri hostes, vt fuerunt a Gedeone Madianitæ. *Pater æternitatis*, vt speretur eius regnum perpetuum. *Princeps pacis*, ne eo regnante bella metuantur: *qui in Dauidis solio regnet æternus*, sed regno diuino, vt erit ipse Deus. Vides, lector, Esaiam ita super Emmanuele vaticinari, vt nos sensim ad verum adducat Emmanuelem Christum: quod idem postea a cap. 45. facit in Cyro: vt Ezech. cap. 16. fit transitus a Sodomitanis ad gentes Sodomitanorum similes: et in 20. a simulacricolis Israelitis ad veros Israelitas, et Ezech. 31. et Dan. 4. ab arbore ad hominem. Cuiusmodi transitus nisi intelligemus, necesse erit nos in magnis erroribus versari. Sed hoc magnopere animaduertendum est, quod dicit Esaias: *Puer nobis nascitur*. Nam si puer est, homo est; si nascitur, ex muliere nascitur, quum non nisi ex muliere nasci possit homo. Rursum quod dicit, *Deus potens, pater æternitatis*: ostendit, non esse a viro procreatum. Nam vir mortalis Deum immortalem procreare nequit, vt docet his verbis Sibylla:

Quod si progenitum est, prorsum interit, exque virili
Femineoque nequit membro Deus esse creatus.

Atqui si a viro procreatus non est, et tamen natus est, necesse est virgine natum esse, quemadmodum Sibylla dicit:

Accipe virgo Deum gremio intemerata pudico.

Quod si ita est, adparet, hic Esaiam de Christo ex virgine gignendo vaticinari. Itaque Matthæus, quum Christi describeret originem, rite adduxit huius de Christo vaticinationis initium, *Ecce puella prægnans*. Nam dum initium vaticinationis adducit, remittit nos ad ipsum vatem, vt totam hanc vaticinationem consideremus. Non enim hoc sic intelligi debet, Esaiam verbis illis, *Puella prægnans*, virginis prædixisse partum: sed hac tota vaticinatione, cuius initium est, *Ecce puella prægnans*. Nec refert, quod apud Matthæum virgo dicitur, non puella. Nam siue scripsit hebraice (vt tradit in eius vita Sophronius) adduxit ipsa Esaiæ verba: siue græce (neutrum enim adfirmare possum) secutus est in hoc verbo græcum interpretem, apud quem virgo est: et hoc non inepte fecit, quum de vero Emmanuele verba faceret, quem ex virgine gignendum Esaias non verbo, sed re ipsa et sententia prædixisset. Quod autem supra transtuli, *Tantaque adficiente lætitia*, intellige לא pro לו positum, vt et alibi factum deprehenditur: vt infra cap. 49.

CAP. XV. v. 3. *Per eius compita saxis induti sunt)* In hebræo relatiuum Eius masculini generis est: refert enim Moab, hoc est Moabitam; sed alia sequuntur relatiua feminina: referunt enim Moab, hoc est, Moabitidem terram. Hæc mutatio animaduertenda est: nam et alibi fit idem, vt Ierem. 11. et Ezech. 32. et supra initio cap. 9.

CAP. XVI. v. 10. *Cecidit æstatis messisque tuæ celeusma)* In hebræo est ad verbum, In æstatem messemque tuam cecidit celeusma: hoc est, iubilum et lætus cantus, quo solent vti, qui metunt aut vindemiant, periit tibi, vastatis agris; vt sit celeusma in æstatem, pro adiectiuo æstiuum, iungaturque nomen celeusma cum æstatem: id quod græce melius per articulum exprimi posset, τὸ ἐπὶ τὸν θερισμὸν κέλευσμα. et verbum Cecidit positum sit (vt sæpe fit) pro periit, vt declarant sequentia. Confer cum Ier. 48.

CAP. XVII. v. 4. *Illo tempore autem attenuabitur)* Vt hoc et sequens caput intelligas, lege diligenter Ezech. 36. 37. 38. 39. et inuenies eumdem sententiæ

tentiæ tenorem, qui hic sic habet: Ego Damascenos et Syros (inquit Ioua) sic imminuam, vt Iacobeorum nobilitatem, hoc est, vt Iacobeos nobiles: quos quidem Iacobeos ita diminuam, vt pauci restent, sicut facta messe paucæ spicæ supersunt ad spicilegium, cet. Sed ne putent Syri, aut alii, id fore perpetuum; nam Israelitas reuocabo, futuros postea in sua patria, et ibi me vere adoraturos. Sed antequam id fiat, diruentur eorum vrbes, ita vt in eorum aduentu vix tenues earum reliquiæ supersint: sicut excisa silua supersunt virgulta quædam, quæ ibi fuisse siluam testentur. Atque hæc calamitas tibi, gens Israelitica, accidet, quod tuum Deum non colueris. Propterea quum tibi videberis instaurata, quum a Cyro reuocata consederis in tua patria, et te ibi perpetuo futuram sperabis: quoniam tamen ne tum quidem me coles, aliæ super alias calamitates te prement: neque quidquam proficies, quin postremo, (qui dolor erit grauissimus,) a Romanis delebere, atque ita diu manebis deserta. Deinde post illam calamitatem reuocaberis, et me tum demum vere coles. Hunc locum confer cum iis, quæ scripsimus in capite 31. Quod sequitur, *O nationum multarum turbam*, oraculum videtur esse de Gog et Magog, de quibus quinque videor animaduertisse oracula, præter Sibyllina: quorum primum est hoc, alterum est Esaiæ 56. tertium Ezechiel. 38. quartum Mich. 5. quintum Apocal. 20. Atque horum postremum quodque apertissimum est, vt et in aliis oraculis fieri solet. Sed declaremus, quæ de eodem Gogo sequuntur.

CAP. XVIII. v. 1. *O alis vmbrosa tellus*) Telluris alæ dicuntur extrema et oræ; estque alis vmbrosa tellus, spatiosa, vt si alis vmbrosam auem dicas, significes grandem atque amplam. Adloquitur gentem positam trans Aethiopiæ fluuios, videlicet trans Nilum, qui antequam defluat in Aegyptum, spatia immensa terrarum peragrat: cuius accolæ, vt docet Plinius, vtuntur scirpeis et arundineis nauigiis. Ad hanc gentem postquam exclamauit, adloquitur eius gentis nuntios: Ite, inquit, vos eius gentis *nuntii*, qui res nouas nuntiare soletis, ferte hunc nuntium ad gentem vestram, *ad populum omnium qui vlterius habitant formidabilissimum, ad gentem distractam direptamque:* hoc est magnis fluminibus accolentem, quæ flumina eius terram atterunt, et depopulantur, et adluuionibus, circumluuionibus, declinationibusque distrahunt et dirimunt, atque ita sæpe limites mutant, et alios atque alios reddunt. Deinde declarat, cur gentem illam adpellet: quasi hoc dicat: Quod remotissimam gentium adpello, hoc significare volo, facturum esse me rem, quæ sit remotissimæ genti, hoc est, toti orbi nuntianda: hoc est, rem maximam. Nam quæ remotis nuntiantur, ea et magna sunt, et propinquis multo etiam magis nuntiantur. Adspicite igitur omnes mortales elatum montanum signum, et audite tubam: hoc est, nuntio vobis bellum, quod fiet in montibus Israelitarum, in quo bello *ego quietus spectabo*, et meos Israelitas aduersus hostes mollissime fouebo ac tuebor, *tamquam æstus post pluuiam, et tamquam roscida nubes in calore:* hoc est, eos recreabo suauiter, et contra vim omnem protegam. Hostes autem, quum se putabunt prope iam adeptos victoriam, peribunt, eisque perinde accidet, ac si segetes ante messem, aut vineæ ante vindemiam vastentur, spemque agricolarum frustrentur. Atque ita interfecti iacebunt humi, a bestiis deuorandi. Cuius victoriæ adeo clara erit fama, adeoque Iouæ nomen formidabile, vt vltimi gentium adferant in Sionem munera supplices.

CAP. XXIX. v. 19. *Adquirentque inopes in Ioua lætitiam, et pauperes in Augusto exsultabunt*) In Ioua, hoc est in Iouanitate, vt ita dicam, quod erunt Iouani. Hic loquendi modus est in sacris litteris frequentissimus; vt apud

Paulum, In Chriſto gloriari, in Chriſto mori: hoc eſt, Chriſtianum gloriari, Chriſtianum mori. Neque non Latini ſic loquuntur: vt Horatius, Diſces laborantes in vno Penelopen, vitreamque Circen. In vno, ſcilicet Vlyſſe: hoc eſt, in Vlyſſitate. Et Terentius: In iſthac finem faciat. Apud Plinium quoque lib. 2. in fine cap. 25. Auguſtus ſe in eo ſidere (quod mortuo Iulio Cæſare viſum eſt) naſci interpretatus eſt; quæ verba non ita ſunt intelligenda, quaſi in ipſo ſideris corpore naſci ſe putet: ſed in ipſa ſideritate, vt ita dicam.

CAP. XXXI. v. 8. *Fuga ſe mandabit non ob gladium*) לא non לו lego, cum vetere latino et græco interprete.

CAP. XXXII. v. 15. *Donec ſpiritu perfundemur*) Loquitur de vaſtitate Iudææ gentis, a Senacheribo incipienda, et ſub Chriſti tempus abſoluenda. Quamquam Senacheribus vrbem non cepit, ſed Iudæam peruaſtauit, et eam calamitatem inchoauit, quam aliæ ſuper alias ſecutæ ſunt calamitates, donec tandem per Chriſti tempora deletum eſt genus Iudæorum. Nam Senacheribum ſecuta eſt babylonica captiuitas, ex qua reuerſos continua infeſtauere mala, ita vt vrbs a Ptolemæo Lagi filio, deinde ab Antiocho capta, vaſtataque, deinde a Pompeio, deinde ab Herode et Soſio, et poſtremo a Tito funditus euerſa ſit, et æquata ſolo. Atque interea venit Chriſtus, qui ſuos ſacro ſpiritu deſuper adflauit, incultumque locum redegit in Carmelum, et contra: hoc eſt, extraneos, qui inculti, et a vera religione erant alieni, coluit Euangelio: Iudæos autem, qui erant Carmelus, hoc eſt, legis oraculorumque diſciplina culti, (nam Carmelus locus erat cultus,) redegit in ſiluam, dum ab eis regnum transtulit ad gentem, quæ fructum ederet. Atque ita manet tum inculto tum culto loco iuſtitia: hoc eſt, ſiue quis barbarus, ſiue Iudæus ſit, huic ad Chriſtum patet aditus, vt per fidem iuſtus innocensque, et porro felix fiat. Huic autem Carmelo, hoc eſt, Chriſtianorum ciuitati, non erit metuenda malorum grando: iacebit enim vrbs in humili planoque loco: erunt Chriſtiani humiles, modeſti, Chriſtique præſidio tuti. Quæ autem mala accident, ea accident in deiectu ſiluæ: hoc eſt alienis, et Euangelii cultura non æquatis.

20. *Felices vos, qui in omnem ſeminatis humorem*) Sic enim interpretor מים, quod hic eam aquam ſignificat, qua madens terra ſtirpes alit: vt poſitum eſt Num. 24. et Ierem. 51. Hoc eſt, Felices qui Euangelium toto publicatis orbe, vbicumque eſt humor: id eſt, vbi ſpes eſt fore, vt creſcat et alatur, tamquam humore ſtirpes, idque facitis immittentes bouis aſinique pedem: id eſt, nullo Iudæorum aut exterorum diſcrimine. Adludit enim ad Moſis præceptum, quo vetat arari boue et aſino, hoc eſt, ſi præcepti vim penitius conſideres, vetat Iudæis commercium eſſe cum reliquis nationibus, tamquam cum diſpari genere: quemadmodum Paulus præceptum illud de non obturando bouis ore triturantis, refert ad rem diuiniorem, videlicet ad eorum alimoniam, qui docent Euangelium. Igitur illud diſcrimen Euangelio ſublatum eſt: feliceſque ſunt Euangelii magiſtri, qui omnes, nullo neque docentium, neque docendorum gentis diſcrimine docent.

CAP. XXXIII. v. 2. *Quorum tu brachium eſto mature*) Relatiuum quorum, in hebræo tertiæ perſonæ pronomen eſt, eorum, quod ſæpe quamlibet perſonam refert, vt apud Latinos Qui; vt paullo poſt, quod interpretamur, Tu cuius theſaurus, cet. in hebræo eſt Eius, quod pro relatiuo frequenter ponitur, vt Pſalmo 115, 9. vbi ſic verbum legitur. Iſrael confide

Iouæ,

Iouæ, adiutor et defensor eorum est: hoc est, Israelitæ confidite Iouæ, quorum, scilicet vestri, adiutor est. Talia inuenies et initio capitis quinquagesimi quarti, et alibi sæpe.

CAP. XXXVIII. v. 18. *Non tuam fidem prædicabunt humati*) ישברו pro יבשרו transposita littera scriptum videtur: vt sint hic tria verba eiusdem notionis, gratias agere, laudare, et fidem prædicare, quæ respondeant tribus nominibus eadem item de re positis, quæ sunt, Orcus, mortui, et humati.

CAP. XLI. v. 1. *Conticescite mihi insulæ*) Superiore capite promisit aduentum Christi, in falsos inuectus deos: nunc Israelitas ad Christum exspectandum confirmat his rationibus. Quod de Messia promitto, nolite dubitare, quin id præstiturus sim, quippe qui primus postremusque Deus sim: hoc est, solus; sicut caput et caudam, proram et puppim, et similia dicimus, pro toto, aut omnibus: et Liuius Dec. 1. lib. 1. Vt illa palam prima postrema ex illis tabulis, ceraue recitata sunt: hoc est, omnia. Quid ergo (dicet quis) nulli sunt alii dii? Videamus quales sint. Dei est magna facere, nedum prædicere. At isti non solum non faciunt, sed ne prædicunt quidem. Prædicant enim aduentum Cyri Persarum regis. Non possunt. At ego non modo eum prædico, sed etiam adduco: eique gentes ita subiicio, vt eum etiam insulæ et Græcia formidet. Ite nunc, et interrogate istos manu et arte factos gentium deos, de hac futura re. Quod si neque prædicere, neque nocere lædereue possunt, nolite eos colere, sed me: et sperate seruatorem Christum, quem promitto. Quumque hic aduenerit, quem dico, Cyrus Persarum rex, qui vos in patriam reuocet, sperate eum quoque venturum, qui deserta colat: hoc est alienigenas doceat, videlicet Christum. Vocat autem Cyrum, iustitiam: hoc est, iustum (vt latine scelus pro scelerato dicimus) quoniam erit Iudæos liberaturus: et Christum seruatorem non solum re, sed etiam nomine significabat. Nam Cyrus solem significat Persica lingua, vt docet in Anaxerxe Plutarchus: et Christus est lux mundi. Hactenus argumentum. Illud autem, *Et cum postremis ego idem*, perinde est, ac si diceret, Ego sum postremus: de qua loquendi ratione vide adnotat. in Psal. 58.

27. *Primus ego Sioni ea*) Adludit ad id, quod supra dixerat, *Ego Ioua, et primus, et cum postremis ego idem;* quasi hoc dicat: Ego Ioua, qui me supra primum postremumque, hoc est, solum dixi, hæc præsignifico.

CAP. XLIII. v. 14. *Mittam Babylonem demolitum claustra*) In hebræo est, Mittam et demoliar. Cuiusmodi est illud Matth. 14. πέμψας ἀπεκεφάλησε: hoc est, misit decollatum. Est autem hæc sententia: Mittam Cyrum et Persas Babylonem, qui eius repagula et claustra demoliantur: hoc est, qui eam expugnent, captiuosque vendant Chaldæos, qui nauibus in diuersas terras portentur, atque ita in nauibus eiulent.

22. *Nec id vero, quia me inuocauisses*) Coniunctio Quia in hebræo est in posteriore membro, quæ tamen intelligenda est in priore. Argumentatur autem, vt Paulus, qui ostendit, Abrahamum non esse iustitiam consecutum propter circumcisionem, aut legem, quippe quæ nondum esset lata, quum iustus est habitus. Itidem hic Deus ita docet; Eduxi vos ex Aegypto, Israelitæ, (nam paullo ante hac de re locutus est,) et per deserta tuto perduxi tamquam meos. Cur tandem hoc feci? An propter vestras supplicationes et sacrificia? At nondum sacrificaueratis: nondum enim ego sacro-

rum leges tradideram. An propter virtutem vestram? At eratis contumaces et improbi. Cur igitur vobis benefeci? propter meipsum, gratis. Quod si tum ita feci, idem exspectate futurum in salute, quam sum vobis per Christum adlaturus, vt eam non vestro merito, sed meo beneficio adscribatis, meque ideo collaudetis.

CAP. XLIIII. v. 7. *Futura venturaque indicet)* In hebræo est, Sibi indicent, numero plurali, quæ numeri mutatio in hebræa lingua frequenter occurrit. Quod autem additur vox Sibi, ea superuacua est etiam in plurali, vt in singulari fieri docuimus in Mose. Atque ita ponitur Ps. 80. vbi sic legitur ad verbum: Tu nos finitimis certamen exposuisti, et hostes nostri derident sibi: hoc est, derident: quod gallice sic exprimitur: Sen mocquent.

20. *Se falso agere)* In hebræo est, Se habere falsum in dextra. Quoniam autem manu agunt homines, præsertim dextra, fit vt manus, aut dextra, pro actione dicatur. Falsum autem apud hebræos pro iniusto ponitur, sicut verum pro iusto: de quo vide in Psal. 7.

CAP. XLVI. v. 2. *Nec onus perferre valeant)* Quod perferre interpretor, hebræum verbum significat liberare, et efficere vt euadat. Sed aliquando significat ad exitum perducere, vt Es. 34, 15. vbi sic ad verbum legitur: ibi nidificabit bubo, et liberabit, hoc est, impune nidificabit, et pullos ad exitum perducet, prorsumque nutriet. Eodem modo locutus est et Mich. 6. Atque hoc loquendi modo gallice dicimus, euasisse pullos, nihilque iam metuere, quum eo vsque nutriti sunt, vt iam iniuriam, (cui obnoxia est tenera ætas,) non metuant. Idemque dicimus et in vuis, reliquisque terræ frugibus. Igitur hic tueri, aut liberare onus, est eo perferre, quo destinaueris. Quod idem intelligendum est in verbis, quæ paullo post sequuntur: Idem et feram, et perferam.

CAP. XLVII. v. 3. *Nec mihi quisquam hominum occurret)* Hebraice est, Nec cuiquam hominum occurram: quod idem est, sed obscurius. Tale est illud Marc. 14. ἀπαντήσει ὑμῖν ἄνθρωπος κεράμιον ὕδατος βαστάζων, Occurret vobis homo, cet. hoc est, Occurretis homini, aut incurretis siue incidetis in hominem.

CAP. XLVIII. v. 6. *Quod si audieras, vaticinare)* Si, in hebræo non est, sed sæpe subticetur, sicut apud Plinium Iuniorem: Dedisses huic animo par corpus, fecisset quod optabat: id est, si dedisses. Item חזה, pro eo, quod est prædicere et vaticinari, non raro ponitur. Vtriusque exemplum et alibi sæpe, et Es. 1. inuenies. Ceterum hæc sententia est obscurissima, propter orationis breuitatem, et videtur prima fronte parum apta et coniuncta: quam tamen, si diligenter attendas, inuenies conuenientissimam. Sunt autem consideranda, quæ ante dicta sunt, in hunc modum: Prædico vobis, (inquit Deus Israelitis,) aduentum Cyri: et ideo prædico, vt quum euenerit, eius rei laudem mihi tribuatis, non vestris statuis, falsisque diis: qui tantum abest, vt tale aliquid facere valeant, vt ne prædicant quidem. Nam si prædicunt, vobis prædicunt, qui eos colitis, et si vobis prædicunt, eaque vos ex eis audiuistis, prædicite eorum instinctu, hæc quæ vobis de Cyro a me significantur. At non potestis: sunt enim ignota vobis. Ex quo perspicuum est, eorum gloriam non diis esse vestris tribuendam, qui vobis, quamuis suis cultoribus, ne prædicant quidem: sed mihi, qui etiam contumacibus, tamen hæc præsignificem: vt quum euenerint, ei tribuatis qui prædixerit, hoc est mihi. Cur autem hæc significem, caussa est hæc, quod

quod ſcio vos, quæ veſtra eſt perpetua improbitas, huius rei laudem tributuros eſſe diis iſtis, niſi fueritis a me præmoniti. Quod ſi faceretis, ego ob tam ingratum animum et perfidiam in vos ſæuirem ad internecionem. Nolo autem vos funditus exſtirpare, ſed genus ſeruare veſtrum, mei nominis cauſſa: hoc eſt, vt ea res mihi ſit laudi, promiſſumque ſeruem. Hanc ob cauſſam, præcludam vobis meam laudem: hoc eſt, hæc vobis præſignifico, vt quum acciderint, non vos inde, veſtrosue deos laudetis, quum per eos ne præſciueritis quidem, nedum vt horum auctores eſſe videantur: ſed intelligentes eam laudem in vos non cadere, eam mihi adſcribatis: atque ita fiat, vt ego, a vobis laudatus, iram meam cohibeam, neque vos euertam. Atque hoc videmus accidiſſe. Nam poſt Babylonicam captiuitatem, a ſimulacris abſtinuere Iudæi, ſicut et nos, (ſiquidem vere Iudæi ſumus,) poſtquam ex vera Babylone noſtri veteris hominis prauæque naturæ emigrauerimus, nulla deinceps habebimus ſimulacra noſtrarum effrenatarum libidinum, quibus ſeruiuimus tamquam diis alienis, noſtra manu factis, vt prædictum eſt in Ezech. 36. Igitur non excidam vos, inquit, ſed explorabo: et rebus aduerſis exercitos, ac tamquam metallum in fornace probatos, eligam: non quidem ob pecuniam, vt ſolent qui metalla igne probant: ſed id faciam gratis, et mea cauſſa, ne quis ſibi poſſit huius rei laudem vindicare, quod eſſet indigniſſimum. Hoc in loco nobis etiam atque etiam animaduertendum eſt, quando fiat hæc hominis electio, videlicet in fornace calamitatis.

16. *Non tecte quondam locutus ſum*) Hoc eſt, Senacheribi caſum non obſcure prædixi: et nunc poſteaquam id euenit, non latito, (quod facerem præ pudore, ſi non eueniſſet quod prædixeram) ſed me præſentem exhibeo, vt oſtendam me vera prædixiſſe, atque ita fidem merear de futuris, quæ præſignifico: hoc eſt, de Cyro, quem meo ſpiritu præditum mittam. Sed hoc intellige de vero Cyro, hoc eſt Chriſto, qui erit diuino ſpiritu præditus, vt eſt in capite 42.

CAP. XLIX. v. 5. *Et Iſraelitas ei adlegendos*) לא pro לו legitur, vt et alibi: quemadmodum et vetus verſio oſtendit, et ea quæ præcedunt, quæque mox ſequuntur. Eſt enim gemina ſententia, vt ſit idem, Iacobeos ad ipſum reducere, et Iſraelitas ei adlegere. Quod autem paullo ante dixit, ſe fruſtra laborare: non ſignificat, nullum Iſraelitarum fieri Chriſtianum, ſed pauciſſimos: adeo vt tantillus profectus non videatur Chriſti labore dignus, niſi accedant et reliquæ nationes.

24. *Captus ferocem elabetur*) עריץ, non צדיק legit vetus, qui vertit robuſtum: et recte, vt videtur: eſt enim gemina ſententia, eaque iisdem verbis repetita: nec conſentaneum eſt, in repetitione non idem, aut certe adfine verbum poni. Adde, quod, vt legitur, non eſt apta ſententia. Nihil enim facit iuſtitia ad retinendam prædam, at ferocitas facit. Eſt autem hæc ſententia: Poteriſne nos, o Ioua, eripere ex Babyloniorum poteſtate hominum tam potentum, tamque ferocium?

CAP. LVI. v. 9. *Item præter eos, colligam ad eorum collectitios, beſtias agreſtes*) Hoc eſt, quum Iſraelitas in ſacrum montem per Chriſtum collegero, oppugnabuntur a Gog et Magog: quos ego vincam, eorumque corpora beſtiis comedenda tradam. Vide Ezech. 38. et 39. Eſ. 18. Breuis eſt ſententia, in qua ex ſequentibus intelligenda ſunt præcedentia.

CAP. LVII. v. 16. *Non enim ſemper contendam*) Hæc ſunt ita cum anteceden-

cedentibus coniungenda: Dixi, me reducturum meos in meum sacrum montem Hierosolymam. Dicent Israelitæ, vt est Ezechiel. 37. Quo pacto nos in Sionem reduces, quum ossa nostra aruerint, nec vlla spes supersit? tanta est tua in nos sæuitia. Respondeo: Non erit æterna hæc sæuitia: nam *induetur profectus a me spiritus, et animantes ego faciam:* hoc est, placatus meis per Christum, eorum corpora spiritu animabo, eosque in vitam reuocabo, et in promissam a me felicitatem perducam. Nunc quidem eorum vitio eis irascor, eosque sino præcipites in suas ferri libidines: Sed medebor aliquando eorum malis, mittamque nuntium, quo omnibus, vbicumque sint, pax nuntietur. Sed ne putent, quicumque sunt humana natura Israelitæ, hanc se pacem consecuturos, hoc denuntio, hanc impiis non patere. Ex hoc loco adparet, pios esse veros Israelitas. Confer cum Ezechielis 37.

CAP. LVIII. v. 3. *Libidini satisfacitis*) In hebræo legitur, libidinem inuenitis: sed inuenire pro consequi et potiri, aut indulgere et obsequi ponitur: vt in hoc eodem capite ad finem, vbi ponitur, libidinem facere: et paullo post eodem sensu, libidinem inuenire. Iam hoc pacto loquitur et Paulus ad Philipp. 3. ἵνα χριστὸν κερδήσω, καὶ εὑρεθῶ ἐν αὐτῷ: hoc est, Vt Christum lucrer, et in eo satis habeam, aut mihi satisfiat.

4. *Isto pacto ieiunaueritis*) In hebræo est, secundum diem, Nam quod paullo ante vertimus, Tum quum ieiunatis: ad verbum legitur, Quo die ieiunatis, quod idem verbum hic repetitur, Ne ieiunaueritis secundum diem: hoc est, isto modo quem dixi. Nec dissimile est, quod paullo post vertimus, *Isto modo loquendo*, videlicet quem supra dixi. Dixerat autem, *iniquamque orationem remoueris.*

IEREMIAS.

IN TOTVM IEREMIAM ARGVMENTVM.

IEREMIAE genus, ad ipsum Ioua, in Iudæos Ioua munificus. Gentium aduocatio. Iudæorum excidium. Vatis querela. Chaldæi et Assyrii contra Iudæos. Pro populo preces ad Iouam. Falsi vates, excidenda Hierosolyma. Siderum vis in hominis animum nulla. Vates in hostes Dei, Iudæi deastricolæ. Hierosolymæ calamitas futura. In populos comminationes Iudæorum hostes. Ariditas, et caritas in Iudæis. Contra pseudouates. Pro idololatra non orandus Ioua. Prohibitus a nuptiis vates. Gentium salus. Figuli similitudo, Iouana prouidentia. Ieremiæ contra inimicos precatio. Confractus lebes Hierosolymæ imago, in vinculis vates, mox absolutus. Ad regem oratio. Mendacia pseudouatum. Ficubus plena canistra. Captiuitas apud Babylonios. Vatis iudicium propter Iouanam veritatem. Hanannias pseudopropheta. Captiui Iudæi, eorum redemtio, in carcerem coniectus Ieremias. Fœdus Iouæ cum Iudæis æternum. Pro Iudæorum liberatione vates orans. Prædicta ad regem Sedeciam Hierosolymæ ruina. Baruch exsecrator. Liber exsecrationum incensus. Liber alter, in lacum proiectus vates. Obsidione pressa Hierosolyma. Chaldæorum captiuus Sedecias. Vatis vincula soluta. Iohanani vaticinium de Gedaliæ nece. Aegypti excidium proximum. Solatur Baruch Ioua de spiritu fatidico. Nabuchodonosor Aegypti vastator. Excidium Philisteorum, Moabitarum, Ammonitarum, Babyloniorum. Ioachini ex vinculis absolutio.

ADNO-

ADNOTATA.

CAP. II. v. 33. *Quid tuam rationem componis ad amorem captandum?*) Cur te componis ad peregrinorum deorum cultum? et ideo doces alias ciuitates tuam defectionem: atque ita in caussa es, vt peregrinos colant deos, quod sit eis perniciosum? Id quod perinde est, ac si insontes interficias, et eorum sanguine vestem tuam cruentes. Neque vero istud occulte facis, vt solent latrones: sed palam, sub opacis arboribus tuos colens deos. Ceterum quod verto alias, et paullo post, quercus, in hebræo paullo aliter habent puncta vocalia: sed ea nonnumquam immutata sunt, vt alias ostendimus. Certe mecum facit sententia, quæ alioqui non constat: in posteriore etiam verbo græcus interpres, qui vertit: δρυΐ, vt sit in priore legendum reoth, proximas, hoc est alias: vt et Græci dicunt ὁ πέλας, pro altero: in posteriore autem elah, aut allah, quod iisdem scribitur litteris, quibus elleh.

CAP. III. v. 8. *Videns vt ego*) Hoc verbum in tertia persona legendum puto, vt legit vetus interpres.

CAP. IX. v. 25. *In omnes, qui circumciso sunt præputio*) Quas hic gentes commemorat, hæ omnes circumcidebantur: id quod ignorantes quidam, hunc locum, quem bene transtulerat vetus, (vt et multos alios,) deprauarunt, non auctorem sequentes, sed trahentes: videlicet Iudæos magistros suos, cæci cæcos, secuti, qui arbitrantur solos Iudæos circumcidi: quum non solum Aegyptii præter Iudæos circumciderentur, sed et Aethiopes, et Colchi, et Macrones, et Syri, vt docet in Euterpe Herodotus.

CAP. X. v. 11. *Cosi gli di rede*) Ieremias hebraice scribens, hunc versum scripsit chaldaice, vt Chaldæos ipsorum lingua adloqueretur. Id ego imitari conatus, eumdem scripsi italice. Est autem hæc eorum verborum notio: Qui dii cælum et terram non fecerunt, ii ex terra et locis cælo subiectis tollentur.

CAP. XI. v. 15. *Quid meo dilecto est in templo meo, quum ea tot committat flagitia?*) In hebræo verbum Committat, et sequentia, feminina sunt, quum nomen Dilecto masculinum sit. Vocat enim dilectum, Iudæum: deinde feminino genere adloquitur Iudæam, quod idem est, et eodem nomine vtrumque dicitur hebraice, cuiusmodi mutationem enotauimus, Es. 15. Est autem in hac sententia multa in hebræo mutatio: nam Tot pluralis numeri est, et flagitia singularis, et facessant pluralis, et carnes singularis: et paullo post, *Cuius folia*, masculini generis: et *Cuius rami*, feminini: id quod et alibi sæpe animaduerti, sed vbique indicare non est necesse.

Facessant a te sacra carnes, qui malefaciendo exsultes) Hoc est, frustra victimas immolas; nam eæ mihi non placent, quum a sceleratis immolantur. Vide Es. 1.

CAP. XV. v. 13. *Vestras copias et facultates*) In hebræo singularis numerus est pro plurali. Nam hæc de Ieremia non dici, adparet ex eo, quod dicitur de finibus, quasi multos fines haberet Ieremias, quibus omnibus finibus paterent eius peccata: id quod non de Ieremia, sed de Iudæis dicitur: qui quot oppida, tot habebant deos, vt ait idem Ieremias. Præterea ad extremam sententiam pluralis est numerus. Adde quod cap. 17. eadem ponitur sententia: vbi perspicuum est, hæc in Iudæos dici. Itaque ego duos hos locos contuli, et ex vtroque alterum nonnihil iuui, quoniam videtur vterque nonnihil deprauatus. Quod enim hic legitur והעברתי id illic

rectius

rectius videtur legi והעגרתיך facili mutatione litteræ daleth in res, propter figuræ ſimilitudinem. Eſt enim eadem ſententia, quæ c. 16. ponitur his verbis: *Exigam vos ex iſta terra, in terram et vobis et maioribus veſtris ignotam.* Conferantur diligenter hi duo loci.

CAP. XVI. v. 7. *Neque panis in luctu distribuetur)* לחם lego: vt et vetus et græcus interpres legit, et ſententia ostendit: et cum eo congruit, quod paullo poſt ſequitur, Sumendi cibi potionisque gratia.

CAP. XVII. v. 15. *Atqui non ego te ſequens incommodare conor)* ברעה a רוע ductum, ſignificat incommodare, et capitur pro eo, quod eſt malum nuntiare, vt capit. 1. dicitur mitti Ieremias ad deſtruendum, cet. hoc eſt, ad nuntiandam ruinam; et ſæpe in Leuitico purgare aut polluere pro purum pollutumue pronuntiare. Eſt autem gemina ſententia: vt ſit idem, incommodare conari, et ſæuam diem auere.

CAP. XVIII. v. 9. *Verbi gratia)* רגע græce ad verbum redditur αὐτίκα, τάχ᾽ ἄν.

14. *Niuemne relinqui ſubdialis rupis Libani?)* Qui vult niuem, petat Libanum, qui perpetuo niualis eſt: qui vult aquam, petat iugem fontem, vnde gelida, hoc eſt, ex profundo oriens, manat aqua, nihil æſtum metuens. Ita qui ſibi bene eſſe vult, me petat, bonorum fontem viuum. At mei Israelitæ, omiſſo me, ſuffiunt falſis diis: quod perinde eſt, ac ſi quis, omiſſo iugi fonte, pertuſas aridasque ciſternas adeat.

18. *Neque ſacerdoti lex)* Vt numquam ſacerdoti lex, aut ſapienti deeſt conſilium: ſic Ieremiæ, qui vates eſt, numquam deeſt, quod dicat. Eſt ergo compeſcenda eius loquacitas. Comparatio eſt ſic poſita, vt illa Virgilii:

Nec lacrimis crudelis amor, nec gramina riuis,
Nec cytiſo ſaturantur apes, nec fronde capellæ.

Hoc eſt, Vt gramina non ſaturantur riuis, cet. ſic amor non ſaturatur lacrimis.

CAP. XXII. v. 6. *Tu mihi Galaadus o Libani caput)* Adludit ad rationem nominis Galaadus, quæ poſita eſt in Gen. 31. vbi Galaadus dicitur tumulus teſtimonii. Eſt igitur hæc ſententia: O caput Libani, hoc eſt, o domus regis Iudææ: hoc eſt, Hieroſolyma Iudææ caput: tamquam ſiluæ, (nam et ad extremum ſuperioris capitis ſiluam vocat Iudæam gentem,) tu mihi Galaadus es, hoc eſt, tumulus teſtimonii: hoc eſt, te teſtor, vt apud Moſem teſtatur Laban Galaadum tumulum. Ita Galaadi nomine in adfirmando ac iureiurando vtitur, propter celebre illud Galaaditicum iusiurandum: quomodo Romani in connubiis ſolebant vti nomine Thalaſſii, quo ſponſus indicabatur.

CAP. XXVIII. v. 8. *Bellum aut malum)* Conſidera, num pro רעה ſit legendum רעב, hoc eſt, famem.

CAP. XXXI. v. 3. *Cui Ioua procul adparuit)* In hebræo pro לי videtur legendum לו, vt et ſententia oſtendit, et græcus interpres legit, qui vertit ὀφθήσεται αὐτῷ. Loquitur enim Deus, non populus: niſi forte eſt perſonæ mutatio, qualis eſt in Pſalmo 91. et ſic quoque conueniet cum re translatio mea.

15. *Auditur apud Ramam lamentabilis)* Rama erat oppidum in Beniamitarum finibus, vt habetur Ioſuæ 18. Plorat Rachel, hoc eſt, Beniamitides feminæ,

næ, a Rachele Beniaminis matre prognatæ. Itaque posset et sic verti, Vox Rachelidarum suos natos deplorantium. Dicitur enim Rachel pro Rachelidibus, vt paullo post Ephraim pro Ephraimitis: qui loquendi modus apud Hebræos frequentissimus, etiam apud Latinos exstat, qui nonnumquam Romulum pro Romano dicunt: vt Persius, An Romule ceues? Quod autem locum hunc citat Matthæus cap. 2. de occisis ab Herode infantibus, sciendum est, vatum dicta sæpe spectare longius, quam videantur. Esaias quum de Emmanuele et de Cyro loquitur, ad Christum venit: de qua re scripsimus in eius cap. 7. et 8. et 9. Item quum de inferenda per Senacheribum calamitate scribit, eam ad Titum Vespasiani filium extendit: qua de re vide quæ scripsimus in Esaiam, cap. 32. Itidem quod hic scribit Ieremias de Ephraimitarum calamitate, id extendendum est ad vsque Christi tempora: id quod ex eo patet, quod etiam et quæ paullo post hunc locum, et quæ capite superiore de reuocandis captiuis dicit, plane ad Christum referenda sunt. Ex quo patet, quum vno calamitatis nomine comprehendat ea, quæ Iudæi passuri erant, donec reuocarentur: quumque reuocandi essent per Christum, recte hunc locum adduxisse Matthæum de infantibus, qui primi propter Christum occisi sunt.

22. *Ambibit femina marem)* Nouum et insolitum est, vt marem ambiat in matrimonium femina, quum contra fieri soleat. Atqui ego tot Israelitas interficiam, (inquit Ioua,) vt præ paucitate virorum ambiant feminæ viros, et tamen ex tanta paucitate erunt, qui euadant. Vide Es. 4. et deprehendes eamdem sententiam.

CAP. XXXIII. v. 6. *Pacis fideique ornamentum aperiam)* עטרת legendum videtur, teth secunda littera, vt coronam et ornamentum significet: cuiusmodi translatio est Psalmo 5. alioquin friget, et cogitur sententia.

CAP. XXXVII. v. 21. *Eique quotidie panis vnus dabatur)* ככר tortam vertit vetus: vere ille quidem, sed parum latine. Significat enim hebræum verbum, rem ita conformatam, vt solent panes. Itaque si pecunia est, vocatur talentum: si alia res est, vocatur massa, vt apud Virgilium, Massam picis vrbe reportat. Aut gleba, vt Cæsar glebas picis adpellat. Sed panis massam aut glebam dicere vix ausim. Itaque malui dicere vnum panem, quod idem est: significat enim integrum panem, qui erat, vt videtur, eius magnitudinis, vt homini satis esset in diem. Galli ad verbum bene exprimunt: dicunt enim aliis in rebus, pain: vt, vn pain de miel ou de cire. In pane dicunt, vne miche de pain: id quod latine dici non potest.

CAP. XLVI. v. 20. *Quam inuadet ab aquilone impressio)* Videtur legisse Hieronymus באבה, qui vertit, Veniet ei: et græcus interpres, qui ἦλθον ἐπ' αὐτήν: quæ lectio mihi videtur verior.

CAP. LI. v. 1. *Ego in Babylonem et incolas Lebcamai)* Hoc verbum significat, cor infestorum meorum: qua voce Chaldæam terram innuit, tum significatione, (nam ea erat Deo contraria et infesta,) tum verbo: nam hæ litteræ, לבקמי, si alphabetum præpostere numeres, in eodem sunt numero, in quo כשדים, si recte numeres: quod in hebræo eleganter dictum, in aliis linguis dici non potest. Itaque Græci verterunt χαλδαίους. Eiusmodi ænigmate dictum videtur et supra cap. 25. ששך, pro בבל. Hic animaduertendum est, ex qua Babylone velit Deus migrare nos: videlicet

delicet ex Lebcamai, hoc eſt, ex corde noſtro, quod eſt Deo contrarium. Sed hoc nemo intelliget, nedum præſtabit, niſi qui volet retrogredi (vt poſtulat huius verbi natura) hoc eſt, omnia et intelligere et facere contra quam facit caro.

CAP. LII. v. 15. *Reliquias hominum, qui in vrbe ſupererant*) Hunc locum redundantem emendaui ex 4. Reg. 24. Alioqui plebeii iidem et relicti et relegati viderentur. Et ſane caput hoc multis in locis diſcrepat ab illo.

IEREMIAE LAMENTATIONES.

ADNOTATA.

CAP. III. v. 5. *Felle et fatigatione circumuallans*) Fatigatio cum felle non belle coniungitur. Vide num legendum ſit, ולענה, vt vel cum abſinthio coniungatur, duæ res amariſſimæ: vt ſit et paullo poſt hunc locum in zain, et Deut. 29.

19. *Miſeria et acerbitatis*) מרודי, legendum videtur, daleth penultima, qui facilis eſt lapſus, indiſcreta pæne litterarum ſimilitudine. Eſt enim gemina ſententia, eleganter compoſita. Alioqui quale eſſet, Memento meæ miſeriæ et rebellionis? quum ſit potius Deo obliuiſcenda rebellio, vt miſereatur.

CAP. IIII. v. 13 *Ob eius et vatum peccata*) Falſi vates et ſacerdotes fuerunt tantæ calamitatis auctores, qui Hieroſolymis effuderunt innocentum ſanguinem: hoc eſt, falſa vaticinati ſunt, quæ ſecutus populus, incidit in hæc mala. Ibant enim cæci, (neque enim Deo adflati,) per vicos vrbis, ita ſanguine illo, quem dixi, contaminati, vt eorum veſtes tangi non poſſent: quippe adeo ſanguine imbutæ, vt in eis nihil præter ſanguinem tangi poſſet: hoc eſt, erant magnæ cædis cauſſa. Repellebant autem alios a ſe, tamquam ſacri profanos, (vide Eſa. 65.) et paſſim iurgabantur vaticinantes.

G. L. EXEMPLVM EPISTOLAE, QVAM IEREMIAS AD ABDVCENDOS BABYLONEM A BABYLONIAE REGE CAPTIVOS MISIT, VT EIS EXPONERET, QVAE A DEO IN MANDATIS HABEBAT.

IN EPISTOLAE EXEMPLVM ARGVMENTVM.

Peccatorum cumulus. Iudæorum captiuitas. Aſſyrii victores. Captiui abſoluendi. Babyloniorum ſimulacra cauenda. Miſera ſimulacrorum conditio. Idolorum exacta deſcriptio.

BA-

BARVCHVS.

IN TOTVM BARVCHVM ARGVMENTVM.

Coactum argentum pro templo Iouæ. Liber legendus. Veritas Dei sempiterna, fœdus antiquum. Ad Iouam precationes supplices. Gigantes, Deus vnicus. Legis grauitas. Hierosolymæ oratio. Consolatio Hierosolymitanorum.

EZECHIEL. *H.*

IN TOTVM EZECHIELEM ARGVMENTVM

Ezechielis vaticinantis annus, visum. Ad Iacobitas missus vates. Veri vates. Hierosolymæ obsidio. Pili decidui. Iacobitarum idololatria. Impendentes calamitates. Visorum descriptio. Captiuitas regis Sedeciæ. In pseudouates Iouæ. Incendenda Hierosolyma. Aquilarum geminarum parabola. Leunculi et leo. Incensi sentes. Samariæ et Hierosolymorum scelera. Lebes feruens. Gentium euentus inimicorum Hierosolymæ. Tyri excidium, et Sydonis. Aegypti calamitates. De Pharaone vatis querelæ. Pastores improbi. Pastor optimus. Idumæorum euersio. Vaticinium de captiuorum liberatione. Rediuiua cadauera humana. Pastor vnus æternus. Gogus, et Magogus cum copiis profligati. Fani noua descriptio. Aerarium templi. Ara, sacrificia, sacerdotes. Terra Leuitis attribuenda. E templo fontes emanantes. Distributus in tribus ager.

ADNOTATA.

CAP. I. v. 5. *Forma quatuor animalium, quorum ea erat facies, vt hominis formam haberent.)* Atqui dicit, ea singula quaternos habere vultus. Sed corporis status et forma erat humana. Est autem intelligendum, in hoc capite multam esse generis mutationem apud Hebræos. Nam quod vertimus, Quorum ea erat facies: relatiuum illic femininum est, vt postulat nomen animantis. In sequentibus masculinum, et rursus femininum. Item numeri: nam quod de rotis vertimus, rotas quasdam humi apud animalia ad quatuor eorum facies, relatiuum Eorum in hebræo singulare est, quum antecedens plurale sit: et ad verbum ita legitur: Apud animalia ad quatuor eius facies, scilicet animalis, hoc est, animalium. Quamquam relatiuum hoc in hebræo est masculinum, quum animal sit femininum. Sed et paullo post, vbi vertimus, Rotæ secundum ea attollebantur: Ea in hebræo est masculinum, quum tamen referat animalia. Ac quæ hic animalia dicuntur, eadem capite decimo animal vnius numero vocantur. Quod idem et de rota dico, quam hic vnam vocat, quo nomine significat vnam rotarum quadrigam, vt continuo post adparet. Itaque nos per pluralem sumus interpretati. Huiusmodi mutationem et Ier. 11. declarauimus.

9. *Erant eorum facies ea figura, vt illa quatuor haberent, dextera parte humanam leoninamque faciem, sinistra bouinam et aquilinam)* His verbis intelligenda est dextera aut sinistra pars, non vniuscuiusque animalis, sed vniuersorum. Nam si in singulis hoc fieret, exempli gratia, vt primum animal haberet ab Austro, (quæ dextera pars est) faciem hominis et leonis, a Septemtrione autem bouis et aquilæ: sequeretur, vt nullam ab Oriente aut Occi-

Occidente haberet: quod idem et in aliis fieret. Atqui ſecundum ea animalia rotæ incedebant: rotæ autem tendebant in quatuor ſuæ quadraturæ partes, vt eſt in capite decimo, vbi eadem res adparet: id eſt, in Orientem, Occidentem, Meridiem, et Septemtriones. Quod ſi animalia ad Orientem et Occidentem non haberent facies, ſequeretur, vt in has partes tendente quadriga, nullæ facies eſſent aduerſæ: quod falſum adparet ex his capitis primi verbis: *Ibant autem eorum ſingula prorſum tendentia:* hoc eſt, in anteriorem partem, obuerſa illuc facie, vt quamcumque in partem tenderent, haberet ſemper vnumquodque animal vnam faciem eo ſpectantem: vt ſi tenderent in ſeptemtrionem, aduerſa eſſet facies in primo bouis, in ſecundo aquilæ, in tertio bouis, in quarto aquilæ. Ita fiebat, vt quocumque tenderent, ſemper eſſent quatuor adſpectus aduerſi, et totidem auerſi, totidemque dextri, et totidem ſiniſtri. Quod autem dicit, *Nec inter eundum conuertebantur:* et tamen paullo poſt ſequitur, *Currebant redibantque:* ſignificat, non circumflecti hanc quadrigam, vt ſolent aliæ, vt temo ſemper antecedat: ſed ita moueri, vt quæ facies ante fuerint anteriores, eo redeunte ſint poſteriores: vt ſi in orientem pergat, aduerſi ſint adſpectus bouis et aquilæ, auerſi autem hominis et leonis. Sin autem in occidentem redeat, non id faciat circumflectendo, vt ſemper bos et aquila præcedant: ſed retro gradiatur, antecedente homine et leone, illis autem ſequentibus: vt ſi nauigii puppis et prora eadem forma fiant, et ita nauigium ſine conuerſione agatur, vt quæ pars fuit eundo prora, eadem redeundo ſit puppis. Atque eadem eſt et rotarum ratio, vt in omnes ſimiliter partes ferantur, vt quæ pars earum eundo in orientem fuit anterior, eadem eundo in occidentem ſit poſterior; quod idem de ſeptemtrione et meridie intelligo. Quod ad electrum attinet, eſt in hebræo Haſmal: quod quia antiqui electrum interpretati ſunt, nos eos ſecuti ſumus, quum nihil de eo certius haberemus; nam in hebræo ſermone id verbum nihil, quod ſciatur, ſignificat: niſi forte litteras ordine præpoſtero colloces, (ſunt autem in ſacris litteris talia quædam ænigmata, vt in Ierem. 51. docuimus) erit enim למשח, hoc eſt, vngendus, qui græce Chriſtus, hebr. Meſſias adpellatur: vt ſit littera ל eodem modo poſita, quo Ier. 3. et Ioann. 13. ἵνα, vbi ἵνα πληρωθῇ dictum eſt pro πληρωτέον aut πληρωθῆναι δεῖ. Qua de re lege quæ in 2. ad Corinthios octauo cap. ſcripſimus. Ita eſſet Haſmal vngendus, quomodo ſi latine pro vngendus dicas ſudnegnu: aut pro Ieſus Suſei. Iam occurrit aliud arcanum, vt enim ſi Haſmal hebraico more legas, nihil ſignificat: ſin græco aut latino, hoc eſt, præpoſtero ordine litterarum (nam nos ſcribimus a læua in dexteram, quum Hebræi a dextera ſcribant in læuam) ſignificat Meſſiam: ita ſi quæ de Chriſto in Hebræorum oraculis ſcripta ſunt, intelliges vt Iudæi, Chriſtum crucifiges, tantum aberit vt cognoſcas. Sin vt Græci, hoc eſt Chriſtiani, qui ex extraneis potiſſimum nationibus adſciti ſunt: Chriſtum diſces, et ex Saulo Paulus fies. Item vt hoc nomen Haſmal in hebræo auctore, videlicet Ezechiele, ſcriptum, tamen non eſt hebraico more legendum, ſi ſententiam velis elicere: ita de Chriſto prodita ab Hebræis oracula, ſi Hebræorum more excutias, habebis meras litteras, et ſine mente ſonum; habent enim obuelatam faciem, quum hæc legunt. Sed hæc de Haſmal vt propoſita volo, ſic adfirmata nolo, ne incerta pro certis habeamus.

CAP. III. v. 3. *Iſtisque viſceribus conficies*) Hebræum verbum ſignificat per-

perficere et absoluere, quod pro concoquendi verbo ponitur, vt apud Plinium sæpe perfici cibus dicitur, pro confici, siue concoqui.

CAP. XIIII. v. 22. *Tamen supersunt in ea, qui elapsi educantur*) Ceterarum quidem nationum sontes omnes punio, solis parcens insontibus. At in Israelitas sum clementior, id quod inde licet intelligi, quod quum sint omnes Israelitæ nocentes, et ideo omnes interficiendi, si summo iure vti velim: tamen euadent nonnulli, mea videlicet clementia conseruati: qui quum ad vos peruenerint; capietis inde consolationem, et intelligetis, quod Hierosolymam ita adfecerim, me merito fecisse: quod autem nonnullos reliquos fecerim, fecisse misericorditer, quum eorum scelera auersionem mererentur Sodomitanæ similem. Vide Amos nono, et Abdiam.

CAP. XV. v. 2. *Quid fiet ligno vitis ex omnibus ramosis arboribus*) Ramosas arbores vocat arbores, superuacaneo adiectiuo, quod tamen in hebr. est substantiuum, sed adiectiui loco positum: sicuti sæpe volucres aeriæ, et pisces marini siue aquatiles dicuntur, adiecto verbo non necessario. Item, quod interpretor, In arborum silua: est in hebræo, in arboribus siluæ; sed silua significat arborum multitudinem, siue siluestrium, siue domesticarum: sicut Gen. 3. dicitur herba agri, pro herbis terrestribus, siue agrestes sint, siue domesticæ. Nec refert, quod vitis magis frutex est, quam arbor: nam apud Hebræos etiam frutices adpellantur arbores, omissa illa subtiliori partitione, quæ frutices medios facit inter herbas et arbores. Est autem hæc vatis sententia: Vt vite, (quæ alioqui stirps est vtilissima,) nihil est inutilius, si est sterilis: ita et Israelitis nihil est inanius, si recte factorum fructu carent. Idem dixit Christus, cum sale suos comparans.

CAP. XVI. v. 53. *Et in iis etiam tuos*) Meus, tuus, suus, noster et vester, hebraice dici non possunt, nisi coniunctis aliis, quemadmodum in Genes. 24. scripsimus. Vt si velis, quod latine dicitur, Meus pater et tuus, hebraice reddere, ita cogaris dicere, Meus pater, et tuus pater. Hac de caussa quum hoc in loco in hebræo sermone captiuitatis nomen sæpe iteretur, cogente linguæ natura, ego in latino, vbi non est ea necessitas, id nomen semel posui, in sequentibus satis habui pronomina ponere. Ac quod hic admoneo, id volo et alibi animaduerti: nam sæpe occurrit. Ceterum quod de reuocandis Sodomæ captiuis dicit: sciendum est, verbum hoc loco positum, non solum captiuitatem indicare, sed etiam miseriam: vt Iob. 24. et in gallico sermone, vbi ductum a captiuitate vocabulum, miseriam declarat, chetiuete. Iam quoniam Ezechiel de Samariæ et Hierosolymæ captiuis loquitur, etiam in Sodoma, quam cum illis coniungit, eodem vtitur vocabulo, quamuis Sodomitani non fuerint captiui. Sed quid est, quod dicit se restituturum eas in pristinum statum? Nam si Sodoma et Samaria restituentur in pristinum statum, in malum statum restituentur. Semper enim vitiis abundarunt, præsertim Samaria, cuius et primordium et progressus malus fuit. Ita fiet, vt si in pristinum reponentur, perpetua fiat vicissitudo et peccandi, et pœnas dandi. Quamobrem intelligendum est hoc loco transitum fieri a Sodoma illa ad aliam Sodomam: hoc est, ad gentes Sodomitarum similes: quemadmodum capite vigesimo fit transitus a simulacricolis Israelitis ad veros Israelitas, vt sit hæc sententia: Sodoma et Samaria, hoc est, gentes illarum similes, restituentur in pristinum statum: hoc est, stabunt aliquando per Christum, quum nunc iaceant in Satanæ tyrannide: quemadmodum stetit aliquando Sodoma et Samaria, quæ nunc iacent, (loquitur autem de Sodomæ mutatione ex casu in statum,) idemque tibi accidet

inter eas: vt, quum tu te videbis restitutam, pudeat te tuorum scelerum adeo fœdorum; vt iis faciendis illas consolata sis: hoc est, effeceris, vt minus nocentes adparerent, si tecum compararentur: quæ res solet esse solatio. Sed cuiusmodi futura sit ea restitutio, scietur suo tempore.

CAP. XVII. v. 6. *Euasit in luxuriantem vitem, statura humilem*) Non pugnant hæc duo. Potest enim vitis luxuriare fertilitate soli, et tamen humilis esse: quippe recens pacta nec dum adulta. Est autem idem quod paullo post dicitur, Emisit sarmenta.

CAP. XIX. v. 3. *Vbi in leonem adoleuit*) אריה et כפיר differunt, vt אדם et איש: hoc est, vt homo et vir. Atque vt idem homo et vir dici potest, ita vtrumque illorum de eodem leone dicitur, Iudicum 14. de qua re vide a nobis in eum locum animaduersa. Sed in leone latina lingua minus habet multa vocabula, quam hebræa. Itaque intellige, adolescere in leonem sic dici, quasi tu dicas vitulum adolescere in taurum.

7. *Et eorum arces populatus est*) וידע legitur, hoc est, et cognouit. Sed quid est: cognouit arces? Alii vertunt, cognouit viduas. Sed non recte dicetur leo cognouisse viduas, cum pergendum sit in eadem figura, nec leones hominum viduas cognoscant. Deinde non cognoscendi verbo vteretur, quod lenius est: sed stuprandi aut violandi. Ego suspicor legendum esse וירש, quod verbum leoninæ violentiæ conuenientissimum est. Nam et Græci verterunt ἐνέμετο, quod depopulari significat, et idem erratum obrepsit etiam in Iudicum octauo, vbi eadem littera erratum est, posita littera Ain pro Schin; de qua re lege quæ nos illic scripsimus.

10. *Tua mater tamquam vitis*) Est omnino in hac adlegoria talis numeri generisque in hebræo sermone confusio, qualem et in primo capite indicauimus, et sæpe alibi animaduertimus, ne sit vbique declaranda. Est autem eadem sententia, quæ prioris allegoriæ. Tua mater Hierosolyma fuso per vos sanguine cruenta similis fuit vitis ob humoris copiam lætæ. Ea virgas habuit, hoc est homines, qui sceptra tenuerunt, videlicet reges: qui quum ita creuissent, vt inter alios, tamquam inter palmites eæ quæ vocantur sagittæ, exstarent, ipsa Hierosolyma diruta est: et si quid in ea excellebat, id periit regesque interfecti sunt. Nunc deserta iacet, fuerunt eius reges caussa et principium eius calamitatis, nec iam in ea supersunt.

CAP. XX. v. 5. *Promisissemque stirpi Iacobeæ domus*) In hebræo est, Manum sustulissem: quoniam is in adfirmando et promittendo mos erat; quæ figura a verbo promittere non abhorret: est enim promittere, porro aut alte mittere. Et quia promissis, vt videtur, manibus pollicebantur homines, inualuit vsus, vt promittere manus, deinde detracto vocabulo, promittere dicerent pro polliceri, sicut videmus et in aliis solere detrahi voces quasdam: vt quum dicimus decies, pro eo quod est decies centena millia sestertium: quomodo in sacris litteris dicitur aliquando nomen pro Iouæ nomen: et traiicere pro per ignem traiicere. Hæc eo dico, vt animaduertantur linguarum naturæ, neu quis offendatur, si latine loquens multa peregrina ad latinorum consuetudinem traduco.

29. *Quodnam esset sacellum, ad quod irent*) Reddit nominis rationem. Quoniam enim eos interrogauit, quodnam esset illud במה, ad quod ibant, postea nomen obtinuit, vt quæ ibi fiebant sacella, eo vocabulo dicerentur. Est autem Bamah, quasi tu dicas excelsum, aut editum, (quod latine tem-

plum

plum dici poteſt,) quoniam in editioribus locis fieri cœpta ſunt ſacella. Sed poſtea fiebant et in aliis locis: ita cap. 16. dicuntur fieri in omnibus vicis: vbi alio quidem, ſed eiusdem notionis vocabulo nuncupantur.

CAP. XXI. v. 13. *Scilicet lætemur*) Obſcuriſſimus eſt totus hic locus vsque ad finem capitis. Iuſſus erat paullo ante vates ingemiſcere, et gemendi rationem reddere. Mirum ni lætemur. Quæritis, o Israelitæ, cur ingemiſcam? quaſi vero gaudendi cauſſam habeamus, ac non dolendi, quum mei nati ſceptrum, omne lignum repudiet: hoc eſt, nullum inueniat lignum, ex quo fieri poſſit: hoc eſt, cum meo nato ſceptrum et imperium auferatur, vt poſtea declarabitur. Vocat autem ſuum natum, Israelitam: non quia ſit ipſe vates pater Israelitarum, ſed eſt imitatio loquentis Dei, qui vocat Israelitas ſuos natos: qualis loquendi modus eſt et in Cantico, capite 7. et in gallico ſermone, et in italico, quum Monſieur et Monſeigneur, Miſſer et mon ſignor dicunt, hoc eſt, meus dominus, quamuis de alienis dominis loquantur: quemadmodum magiſtros vulgo magiſtros noſtros adpellamus, quamuis nihil minus quam noſtros Auferetur autem ſceptrum Israelitis acuto Dei gladio, quem tradet interfectori: hoc eſt, Deus id auferet per Babyloniæ regem, cui eius rei poteſtatem tradet: quæ res eſt digna, propter quam eiuletur, et femora pulſentur: quod fieri ſolebat etiam apud Græcos in rebus triſtibus: vt apud Homerum Achilles, viſo nauis incendio, Quum femorum planctu Patroclo talia fatur. Quæritur ex quo ligno ſceptrum fieri poſſit: eſt enim exploratio, quis poſſit eſſe rex Israelitarum. Nemo inuenitur: aufertur Israelitis regnum. Quamquam etiamſi ſceptrum non repudiaret, ſcilicet omne lignum, hoc eſt, ſi maneret rex aliquis: nihil tamen proficeret, neque malum impendens vitare poſſet.

28. *Tu vero o rei capitalis damnate*) Tu Sedecia, qui capitale crimen commiſiſti, cuius ſupplicii dies venit, poſtquam crimen peregiſti (nam ante perfectum crimen non ſoleo punire) detrahe cidarim: hoc eſt, regno priuaberis: *et quod eſt, non erit: et quod non eſt, id erit:* fiet tanta rerum mutatio, vt humilia extollantur, et contra. Qui nunc regnant, priuabuntur regno: qui vero erit humilis, is regnabit, videlicet Chriſtus. Nam quod ad iſtam coronam attinet, eam ego ad nihilum redigam prorſus, (hoc enim ſignificat tertiatum verbum, eademque eſt ſententia, quæ ſupra declarata eſt, *ſceptrum omne lignum repudiat*) ſed id nondum fiet. Licet enim Babylonis rex vos ſeruitute premat, redibit tamen regnum poſt captiuitatem, vt non ſublatum, ſed interpellatum eſſe videatur: ne me putetis idem verbum ter ponentem de hac interpellatione loqui. Sed id fiet, quum venerit is cuius erit iudicium, videlicet Chriſtus, de quo moriens Iacobus vaticinatur, Iudæis ſceptrum non defore, donec veniat Soſpitator.

CAP. XXIIII. v. 7. *Nam eius ſanguis eſt in ea*) In hebræo eſt, In eius medio: ſed id ponitur pro In, vt alibi ſæpe; et cap. 26. vbi ad verbum legitur, Tyrum fore expandendis retibus in medio mari: quum Tyrus a medio mari abeſſet longisſime.

CAP. XXVI. v. 18. *Nunc pauent naues diem tuæ ruinæ*) אין volunt quidam eſſe pro איים inſulæ. Sed mihi placet vetus translatio, in qua eſt naues. Nam ſententia magis quadrat, et tam ex אני, quam איים potuit fieri אין.

21. *Te ita in nihilum redigam*) Et hic idem dico, melius vertiſſe veterem,

 qui

qui in nihilum redigam te: et græcum, qui ἀπώλειάν σε δώσω, reddit: quam nostros, qui Terrores. Ductum est enim בלהות a בלה, quod obsolescere et antiquari est: cuius significatio huic loco est aptissima.

CAP. XXIX. v. 7. *Eorum tota latera perforaueris*) Latinus vertit, Dissoluisti: Græcus, συνέθλασας: vnde coniicio, eos non העמדת legisse, quæ lectio non quadrat: sed העמקת, quod cauare et perforare est, atque huic loco aptissime conuenit.

CAP. XXXI. v. 3. *Vt habeat inter nubila cacumen*) Hunc locum bene vertit Græcus. Est enim eadem sententia, quæ est Danielis quarto, vbi hæc arbor dicitur capite cælum tangere, vt sit idem עבתים, quod עבים.

11. *Ego eum deo gentium in manum tradam*) Deum gentium vocat Cyrum regem Persarum, Assyrii regni euersorem: quomodo Psal. 45. Solomo vocatur deus, siue diuus: et Ciceronem dicunt oratorum deum: et Latini suos imperatores vocauere diuos, vt diuum Iulium, diuum Traianum. Quod autem sequitur, *Vt postulat eius impietas:* loquitur, de homine. Deinde ramos nominans, loquitur de arbore, miscendo rem comparatam cum ea, cum qua comparatur: quoniam principio allegoriæ vtrumque posuit, scilicet Assyrium et cedrum. Sed in hebræo sermone vtrumque est masculini generis: quod quum latina lingua non ferat, mutaui genus: et vbi de arbore sermo est, vsus sum feminino: vbi autem de homine, masculino.

CAP. XXXII. v. 18. *Deprime cum descendentibus in tartara*) Facere dicitur vates more poetico, quod factum aut futurum nuntiat: vt in Genes. 48. declarauimus. Est autem in hac oratione ad finem capitis, crebra generis et numeri mutatio, qualem in Ierem. 11. et Es. 15. explicaui.

CAP. XXXIII. v. 31. *Faciunt ore suo cantica*) Ore bene loquuntur, et, vt est in Esaia, me labiis honorant: sed eorum dicta sunt cantica: hoc est, non sentiunt idem, quod loquuntur: sicut, qui cantica canunt, aliud sæpe dicunt, aliud cogitant. Ita isti, ore bene loquentes, animo sectantur auaritiam, et te tuaque dicta perinde habent, ac si carmen aliquod elegans et modulatum cantes, quod eos delectet, non moueat.

CAP. XXXVII. v. 5. *Ego in vos immittam spiritum, quo reuiuiscatis*) Et alias declaraui, simplicia verba sæpe esse per composita latine vertenda, quod composita non habeant Hebræi. Ita hic חיה est reuiuiscere, vt interpretatus est antiquus interpres. Atque ita positum est verbum ζῆν, Matth. 9. et Ioann. 5. et 11. pro ἀναζῆν, hebræo more: sicut בנה pro reficere et instaurare ponitur. Atque huiusmodi verborum significatio ex sententiæ tenore perspicitur.

CAP. XXXIIX. v. 2. *Compone faciem tuam ad Gog, terram Magog*) Iosephus Antiquitatum lib. 1. cap. 7. tradit, a Magoge conditos esse Magogas, quos Græci Scythas adpellent: a Mescho Meschinios, qui Cappadoces adpellentur: a Thobelo Thobelos, qui Iberi: a Phute Phutos, qui Libyes: a Gomaro Gomarenses, qui Galatæ: a Thygramma Thygrammanos, qui Phryges a Græcis nominentur. Addit alios: sed ego eos tantum pono, qui ad hunc locum faciant, et de quibus dubitari possit. Iam quæ nomina ponit, ea sunt ad græcam deflexa linguam. Sic enim in hebræo leguntur: Magog, Mesech,

Mesech, Thubal, Phut, Gomer, Thogorma. Et in ceteris quidem eum sequor, nisi quod nomine Magog, propter huius oraculi nobilitatem, hebræo vtor: tantum Meschum aliter interpretor. Nam quum Cappadoces Genesis 2. Caphthorim adpellentur, et quod hic legitur Mesech, græcus et latinus interpretes Mosoch dixerint: probabilius est, Moschos significari, quum et nomen conueniat, et id cum Iberis, tum hic, tum capite 27. coniungatur, quæ vtraque gens est in regione Themiscyra. Nam hos Iberos, non Hispanos, hoc loco intelligi volo: sunt enim alii Iberi in Hispania. Sed quale sit hoc de Gog et Magog oraculum, ego nescio: hæc quidem nondum euenisse suspicor. Qua de re lege diligenter Es. 17, 26. 56. et 57. et Ezech. 37. cet. et Apocal. 20. Adde, si placet, Sibyllæ librum tertium, in quo hæc omnia abunde tractantur.

CAP. XL. v. 5. *Circumdabat autem murus templum*) Sequitur nunc templi ab Ezechiele visi prolixa descriptio, quæ, quia perobscura est, eam, quantum licebit, declarare tentabimus. Igitur hoc templum muro cingebatur quadrato, qui patebat quaquauersus quingentos cubitos: quod totum spatium erat sacrum. Erat autem templum in monte collocatum, ita vt quacumque parte adiretur, adscendendum esset. Eius partes sunt nouem, eæque omnes quadratæ, centenos cubitos longæ, et totidem latæ: videlicet ædes ipsa, et circum eam octo atria, a singulis cæli regionibus bina: quorum ea quæ sunt ædi coniuncta, vocantur interiora, reliqua quatuor sunt exteriora. Per exteriora aditus est ad interiora, et porro ad ædem. Atque hæc nouem membra in alia item membra diuiduntur, vt in descriptione videre licet. Hæc autem particulatim describuntur ab Ezechiele, quo ordine ei ab angelo ostensa sunt: quo fit, vt sit obscurior.

Vir ille habens in manu decempedam) In hebræo est, mensoriam cannam, hoc est perticam: cuius longitudinem describit, videlicet sex cubitorum, scilicet sacrorum: hoc enim declarat, dum dicit, eos cubitos aliis esse maiores vno palmo. Ego cannam mensoriam propterea non adpellaui, quod decempedæ nomen est huius rei proprium. Est et Carcassonæ in Aquitania quædam mensura octo palmorum, quam gallice cannam adpellant, vt hebraismi adfinitatem agnoscas.

Mensus est ædificii crassitudinem) Aedificium dicit pro muro, quod ædificium sepit. Hic murus sex cubitorum crassitudinem habet, pari altitudine.

6. *Ad portam obuersam ad orientem*) Portam vocat totum ædificium, quod erat in ingressu, quod habebat circumdantem murum, et duas ianuas, et sex cellas, cum adpendicibus.

19. *Latitudinem mensus est a fronte inferioris ianuæ, ante interius atrium foris centum cubitis*) Inferiorem ianuam vocat, priorem ianuam interioris atrii: nam ab ea per gradus in atrium interius erat adscensus, quo fit, vt dicatur inferior. Hinc adparet, quod postea docetur de gradibus, eos non esse extra sui muri crassitudinem: alioqui non posset inferior dici ianua, si esset supra gradus collocata. Deinde ipsi interiorum atriorum gradus partem occuparent longitudinis exteriorum atriorum. Neque non animaduertendum est, eumdem murum, duobus atriis interiectum, non seruire vtrique atrio: sed duos ibi esse muros, alterum alterius atrii: si enim vnus esset, non constaret neque atriis centenorum, neque vniuerso sacri spatio quingentorum cubitorum longitudo ac latitudo. Igitur *latitudinem mensus est a fronte inferioris ianuæ, quæ est ante interius atrium, centum cubitis, foris*, idque fecit *tum ad orientem tum ad septentrionem*: hoc est, et in ori-

entali et ſeptemtrionali atrio: vt intelligamus hic atria duo deſcribi, quæ ſint eiusdem generis.

20. *Item porta quæ erat ſeptemtrioni ad atrium exterius obuerſa,* cet.) Hoc eſt, portam interioris atrii ſeptemtrionalis, quæ foras ad exterius atrium ſeptemtrionale ſpectabat, eadem ratione metatus eſt, qua portam exterioris atrii orientalis, quam modo deſcripſit: et porro ſeptemtrionalis, cuius ſimul mentionem fecit. Atque ad eam interiorem portam ſeptemtrionalis atrii ſeptem gradibus adſcendebatur, ante quos erant adpendices portæ. Quum pateant enim gradus in limine decem cubitos, quæ portæ eſt latitudo, et adpendicum frontes inter ſe octo cubitos diſtent, quæ veſtibuli latitudo eſt, fit vt adpendicum proiecturæ, quæ ſunt ſingulorum cubitorum hinc atque hinc, reſpondeant vtrimque vltimo graduum cubito. *Erat autem porta interioris atrii regione portæ alterius:* hoc eſt, exterioris atrii: diſtabantque altera ab altera, hoc eſt, initium portæ interioris atrii, ab initio portæ exterioris atrii, centum cubitos. Quod ſequitur de meridiana porta, ea eſt ceterarum ſimilis. Quod autem dicuntur ei circumiectæ acceſſiones, ea ſunt cœnacula, quæ portæ acceſſiones adpellantur, quod ei adduntur extrinſecus, quæ erant etiam in aliis atriis exterioribus, vt capite quadrageſimo ſecundo declarabimus, vbi hunc locum exponemus. Quæ ſequuntur, ex ſuperioribus conſpicua ſunt. De ſacerdotum cœnaculis quod dicit, id declarabimus in capite 42. Ipſum porro templum ita collocatum erat, vt eius vniuerſum ſpatium eſſet quadratum, patens centenos in longum et in latum cubitos. Ipſius templi longitudo erat ab oriente ad occidentem. Cella, hoc eſt ea pars templi, quæ eſt ante penetrale, erat longa quadraginta cubitos, lata viginti. Ei ad occidentem adiacebat ſacrarium, longum viginti cubitos, pari latitudine. Cellam et ſacrarium ambibant dextera ſiniſtraque ſinguli ordines tabulatorum, latitudine quaternum cubitorum: quæ porro tabulata ambibantur vtrimque vacuo loco, quinos cubitos lato: quem vacuum locum cingebat murus ſenos cubitos craſſus. Ita fiebat hæc latitudo cubitorum quinquaginta. At latus autem ſeptemtrionale erat ædis veſtibulum vinginti cubitorum longitudine, quæ veſtibuli longitudo erat ſecundum ædis latitudinem. Ita ædis latitudo, aucta veſtibuli longitudine, fiebat cubitorum ſeptuaginta: quod non eſſet, niſi veſtibulum eſſet a ſeptemtrione. A meridie pro veſtibulo erat locus vacuus, tanta latitudine, quanta erat veſtibuli longitudo, videlicet cubitorum viginti: quibus ſi addas muri craſſitudinem, quæ eſt vtrimque, ſuperiore ipſius muri parte, quinque cubitorum, fiet totius templi latitudo centum cubitorum. Longitudo ita erat, vt cella eſſet longa quadraginta cubitos, ſacrarium viginti. Ab occidente, et ab oriente erat ſpatium quatuor cubitorum, in quo in oriente erat porta: poſt id ſpatium erat vacuus locus, cubitorum quinque. Adde vtrimque ædis murum ſex cubitos craſſum: deinde templi murum, quinque, ſcilicet in faſtigio, propter contracturam: nam quod muro detrahitur, id templo attribuitur. Ita fit longitudo centum cubitorum. Iam veniamus ad vatis interpretationem.

48. *Veſtibulum quinis vtrimque cubitis dimenſus eſt)* Hoc eſt, veſtibuli limen vtrimque erat craſſum quinque cubitos. Quum autem murus templi, et murus ædis, ſint a fundamento craſſi ſenos cubitos, detrahuntur liminibus ſinguli cubiti, qui tribuantur adpendicibus transuerſis, quarum adpendicum ſpatium non tribuatur veſtibulo: alioquin veſtibulum eſſet longitudinis vigintiduorum cubitorum. *Ianua vtraque parte,* hoc eſt, et interior

et

et exterior: *lata trinos cubitos. Vestibuli longitudine viginti cubitorum, latitudine decem*, quamquam in hebræo legitur vndecim. Sed non esset latitudo dimidia longitudinis, quod tamen fit in omnibus vestibulis. Adde, quod hic impar numerus non admodum ceteris dimensionibus responderet. Has ob caussas hoc loco secutus sum græcum exemplar, vbi est δέκα.

49. *Ad quod decem gradibus adscendebatur:* hic sunt in liminis exterioris crassitudine. Lego autem hic non אשר, sed עשר: nam et ita legit græcus, et sententia aliter non constat: quamquam latinus vertit, octo. *Ad adpendices.* Adpendices enim dextra ac sinistra erant in tecto muri proiecturæ singulorum cubitorum: id quod ex eo intelligitur, quod de limine dictum est, vt sint longitudinis adpendices paris proiecturæ cum latitudinis, hoc est, cum transuersis liminum adpendicibus: id quod in atrii figura ostendimus fieri. *Hinc vna, et inde altera erat columna.* Vtrum eæ columnæ essent in initio, an in fine vestibuli, non addit: Itaque nos earum locum non signauimus. Nam et 4. Reg. 7. vbi sunt huiusmodi columnæ, eæ dicuntur esse in pronao, siue templi vestibulo: sed quo loco, non exprimitur: quamquam a Iosepho dicuntur ad antas collocatæ, id quod videtur ita esse, quemadmodum in Mosis tabernaculo duæ in ingressu angulares columnæ respondent asseribus, vnde et antarum nata videtur ratio. Quod attinet ad crassitudinem muri vestibuli, non facit eius mentionem Ezechiel: sed quum omnes alii huius exstructionis muri sint crassitudine sex cubitorum, eamdem huic tribuimus.

CAP. XLI. v. 1. *Adpendices dimensus est vtraque parte in latitudinem senum cubitorum)* Cellæ adpendices vocat tabulata, de quibus paullo post disputabimus. Earum infima erant latitudinis quaternum cubitorum, summa senum. Quatenus autem summa sunt, vocantur adpendices. Volo autem hoc loco adpendices intelligi, non solum eam structuræ partem, quæ extra fundamenti spatium proiicitur, quomodo alias poni solet: nam hac ratione essent adpendices hæ tantum singulorum vtrimque cubitorum: sed totum ipsum cœnaculum, quod habet adpendicem. Hoc est, quod dicit adpendices latas esse senos cubitos, quasi hoc dicat intelligendum esse de suprema parte. Itaque addit: *Quæ latitudo erat operimenti:* hoc est, summæ partis, quæ cetera operiebat; אהל enim non solum tabernaculum significat, sed etiam operimentum Exod. 26. et Psal. 132.

2. *Ostii latitudo decem cubitorum)* A vestibulo per vacuum locum venitur ad ostium cellæ ad orientem. Nam quo minus cellæ ostium sit e regione vestibuli, facit tabulatorum ratio, quæ postea declarabitur. Erat igitur ostii latitudo decem cubitorum. *Humeri* autem, id est, portæ latera, quæ de cellæ latitudine dextra sinistraque supererant, *ea erant quinum cubitorum,* cellæ longitudo quadraginta cubitorum, latitudo viginti.

4. *Penetralis longitudinem viginti cubitis, latitudinem totidem terminauit)* Quam spissum esset septum, quod a cella penetrale diuidit, non addit: sed hoc intelligendum est, id septum in penetralis longitudine numerari, sicut fit apud Mosem in tabernaculo. Alioqui esset cellæ et penetralis longitudo plusquam sexaginta cubitorum: cui repugnat et tota hæc templi descriptio, et Solomonii, cuius eadem et longitudo traditur, et latitudo, 3. Reg. 6. *Aedis parietem sex cubitis mensus est*, scilicet in crassitudinem.

5. *Tabulata autem:* Tabulata vocat cœnacula trinum contabulationum,

quæ in Solomonis templo vocantur ædiculæ. *Vndique per ædis ambitum:* hoc eſt, hinc atque hinc: non enim poterant vndique eſſe, alioqui nullus eſſet portæ locus.

6. *Et ea trina alia aliis impoſita, idque tricies:* hoc eſt, triginta manſiones (vt ita dicam) trinarum contignationum: quæ quum ſingula quatuor occupent cubitos, & ſit cellæ & penetralis longitudo ſexaginta cubitorum, fit, vt ſint vtrimque quindena, atque ita hanc longitudinem expleant: nam quindecies quatuor efficiunt ſexaginta. *Quæ prodibant ad ædis parietem ipſis tabulatis vndique circumiectum:* hoc eſt, habebant proiecturas, quibus porrigebantur ad ædis parietem, videlicet media dimidio cubito, ſuprema tantumdem. *Ita vt eſſent ipſa inter ſeſe continua,* vt adparet ex numero: explent enim totam longitudinem. *Nec ædis parietem attingerent:* intercedebat enim vacuus locus.

7. *Quanto autem tabulata erant altiora, tanto erant et latiora:* ſcilicet in meridiem et in ſeptemtrionem: nam in ortum et occaſum adpendicibus creſcere non poterant, quum infima parte inter ſe contingerent. *Et maioris circuitus:* nam quo latius quidque eſt, eo latiorem habet ambitum: *Quod ædis ambitus quanto altior erat, tanto patebat latius:* hoc eſt, ædis murus ita contrahebatur intrinſecus, vt quum in fundamento eſſet cubitorum ſex, in faſtigio eſſet quinque: quæ retractio faciebat, vt ædes ſumma parte eſſet tanto latior, quantus erat tabulatorum proceſſus. *Atque ita infima adſcenſum ad ſumma habebant per media.* Hoc ex 3. Reg. 6. patet, vbi dicuntur eſſe ab imis cochleæ, quæ ad media tabulata ferant, a quibus ſit adſcenſus ad ſumma.

8. *Quumque domus altitudinem,* cet.) Hoc eſt, ab imo quidem tabulata erant quaternos lata cubitos: ſed quum eorum faſtigium contemplarer, animaduertebam, ſi ab extimis adpendicibus demitteretur perpendiculum, et quod ſpatium eſſet inter infimum perpendiculum, et infima tabulata, tribueretur tabulatorum fundamento, id ſpatium eſſe vtrimque vnius cubiti; ita eſſe tabulatorum fundamenta ſenum cubitorum.

9. *Parietis autem, qui erat extra tabulata:* hoc eſt, parietis ædis: *craſſitudo erat quinque cubitorum,* ſcilicet in faſtigio: nam a ſolo erat ſex cubitorum. Hinc adparet, tabulatorum proiecturam eſſe partim intrinſecus: nam ſi tota eſſet extrinſecus, quum ſit duorum cubitorum plus procederent proiecturæ, quam recederet ædis paries. *Quod ædis ſpatium vacabat inter tabulata.* Hic legitur בית pro בין, vt et res et græcus interpres oſtendit: ſicut et Prouerb. 8. et Iob. 8. vt illic ibi etiam vertit vetus. Inter tabulata ſpatium, eſt cella et ſacrarium. Id ſpatium eſt viginti cubitorum, quo ſpatio diſtant tabulata; ſcilicet meridiana a ſeptemtrionalibus. Intelligenda eſt autem hæc intercapedo ab imis tabulatis: nam ſumma minus diſtant, propter adpendicium procurſum.

11. *Oſtia tabulatorum erant in vacante loco,* qui erat inter tabulata et ædis parietem. *Spectantia altera Septemtrionem,* ſcilicet ſeptemtrionalia. *Locus per circuitum vacans erat latitudinis quinque cubitorum.* An is locus etiam penetrale ambiret ab Occidente, non addit: ſed hoc ex tota deſcriptione intelligendum eſt. An autem ea quoque parte eſſent tabulata, non docet. Quod ſi tabulatorum numerum ſpectes, quum eſſent tantum triginta, nullum eorum a laterum longitudine ſupererat. Sed quia hæc tabulata ad rationem fiunt aſſerum tabernaculi, quod Moſes conſtruxit, (circumdant enim ædem, vt et illi) et erant illic etiam ab Occidente aſſeres, videntur et in

et in hoc templo fuisse ab Occidente tabulata, quamuis inter triginta non numerentur: quamquam hoc adfirmare non ausim.

12. *Ita ædificium ipsum)* Aedificium vocat templum, cuius constructionem ostendit, *In fronte consepti collocatum.* A meridie locus erat latus viginti cubitos, longus nonaginta, nullo ædificio occupatus: quem vates hebraice a separando nominat, quod esset a toto ædificii corpore separatus. Nos conseptum interpretamur. Secundum id conseptum erat ædificium, hoc est templum, patens in latitudinem occidentali parte septuaginta cubitos: nam vestibuli longitudo in ædificii latitudine ponitur. In longitudinem nonaginta, cui numero si addas muri crassitudinem quinum vtrimque cubitorum, scilicet in fastigio, fit longitudo cubitorum centum.

13. *Item consepti & ædificii, vna cum eius parietibus, longitudinem centum cubitis. Itemque latitudinem frontis templi, vna cum consepti parte orientali, centum cubitis. Mensus est et ædificii longitudinem in fronte consepti post ædificium collocati:* intrabatur enim a Septemtrione. Hinc fit, vt conseptum quod est a meridie, dicatur esse post templum. *Vna cum eius vtrobique accessionibus*: hoc est, muri crassitudine, quæ ad nonaginta cubitos accedebat: *centum cubitis.*

16. *Additamentaque circum trinis illis inerant:* hoc est, adpendices cellarum, quas supra ostendit in atriorum vestibulis: quæ additamenta erant e regione liminum, hoc est, spectabant limina exteriorum ostiorum, vt supra demonstrauimus. *Erant vndique ligno obducta:* interiora erant lapidea, tectorium ligneum. *Solo fenestris adæquato.* Fenestræ inferiorum cellarum, quæ erant in atriis, erant ita depressæ, vt earum infima pars æque librata esset solo: hoc est, non esset altior, quam solum. *Fenestrisque tectis*, scilicet adpendicum proiectura: quæ quum vno cubito inferiores cellas excederent, tegebant infra se positas fenestras: hoc est, vltra eas procedebant. *Idque mensuris*, cet. hæc tota, quam commemoro: exstructio templi, facta ad mensuram est, vt docui. *Erat extrinsecus coassatio:* hoc est, erat vestibuli frons obducta ligno, vt supra dictum est.

CAP. XLII. Sequitur locus valde confusus, et multo impeditissimus, in quo quæ cap. 40. breuiter de cœnaculis atriorum dixerat, ea repetit, et cœnaculorum situm et rationem pluribus explicat. Memineris autem, eamdem esse omnium atriorum descriptionem: sed hic interiora describi, quoniam exteriorum in cap. 40. facta mentio est.

1. *Eduxit me in atrium exterius, qua via erat septemtrionalis: et ad cœnacula duxit, quæ erant contra conseptum contraque ædificium)* Conseptum hoc intelligo duas loci partes, quæ ad Septemtrionem intra templi murum ad dexteram sinistramque vestibuli vacabant: ædificium autem, ipsum templum est. Contra eum locum patebat atrium interius in longitudinem centum cubitos: in latitudinem quinquaginta, quoniam reliqua quinquaginta erant occupata constructione portæ.

2. *Contra viginti interioris atrii, contraque pauimentum exterioris atrii)* Cœnacula erant in interiore atrio, inter spatium viginti cubitorum ipsius interioris atrii, (fingamus enim hanc figuram esse interioris atrii, quæ ante fuit exterioris, vt omnia in eadem figura adpareant: quoniam est eadem omnium atriorum ratio) et pauimentum exterioris atrii, in quo pauimento erant cœnacula, scilicet triginta, vt capite quadragesimo dictum est.

3. *Quæ quidem cœnacula processus habebant altera alterorum processibus oppositos)* Processus vocat eas cœnaculorum partes, quæ alias excedebant:

quæ partes alteræ alteris, hoc eſt, dextræ ſiniſtris, in vtroque portæ latere reſpondent.

4. *Ante cœnacula erat ambulatio decem cubitorum latitudine: tendens ad interius atrium, et via vnius cubiti:* ſcilicet latitudinis, *habebantque oſtia ad Septemtrionem*, ſcilicet quibus adirentur ab exteriore atrio: quæ quam lata forent, non addit. Videntur fuiſſe trium cubitorum, quoniam tanta ſunt oſtia veſtibuli ædis.

5. *Erant autem ſuprema cœnacula contractiora)* Hoc quid ſit, continuo declarat: *quippe quæ excederentur*, cet. Infima cœnacula erant latiora, media anguſtiora, et ſuprema item mediis anguſtiora.

6. *Erant enim trium contignationum, non columnata)* Nam vbi in atriis ſuper columnas exſtruuntur cœnacula, ea ad lineam exſtruuntur: vt ſuo fundamento, hoc eſt columnis, innitantur. At hæc columnas non habebant, itaque ſuprema a ſolo recedebant infra quam media atque infima: hoc eſt, erant contractiora, et remotiora a terra, quæ erant ante cœnacula, quam inferiora, ad perpendiculum.

7. *Quod ſeptum)* Huius ſepti craſſitudinem non tradit: ſed ea colligenda eſt ex tota deſcriptione, ſicut et cœnaculorum latitudo. Igitur cap. 40. tradit in exteriore atrio orientali, et item ſeptemtrionali, eſſe cœnacula et pauimentum factum per atrii circuitum, quæ cœnacula, ad pauimentum eſſent triginta, idque pauimentum eſſe a latere portarum, ſecundum ipſarum longitudinem. Et paullo poſt de meridiana porta loquens, dicit ei circumiectas acceſsiones in longitudinem quinquaginta cubitorum, in latitudinem quinque: acceſsiones vocans cœnacula, quod idem in omnibus atriis intelligi debet. Si ſunt igitur cœnacula triginta, eaque ſecundum portæ longitudinem, longa quinquaginta cubitos, neceſſe eſt ea in quatuor verſus eſſe digeſta, vtrimque binos: nam duobus verſibus longius occuparent ſpatium: deinde ſupereſſet in atrio locus, qui vatis deſcriptione non occuparetur. Sed quum in binos ordines digerantur, fit vt ſit impar numerus. Itaque quum quindecim ad latus vnum ponantur, neceſſe eſt in vno ordine eſſe octo, in altero ſeptem: nec enim vnum in duos ordines diuidi poteſt. Vt autem vnus ordo ſit longus quinquaginta cubitos (nam hæc longitudo tribuitur eis), tribuenda erunt in longitudinem ſingulis cubita ſex (ſicut portarum cellis) quæ in eo ordine qui habet octo cœnacula, efficiunt 48. Cui numero addentur duo cubiti, vnus itineris, alter ſepti ante procurrens cœnaculum reflexi, vt ſeptum quoque ad longitudinem acceſſionis portæ pertineat. Latitudo autem quanta ſit, quærendum eſt: atque in faſtigio quidem eſſe quinque cubitorum, patet ex ſecundo loco, quem paullo ante ex cap. 40. citaui. Sed imorum cœnaculorum quanta ſit latitudo (nam latiora eſſe ſupremis, oſtendit vates) ſi inueniemus. Veſtibuli latitudo vna cum cellis eſt cubitorum 24. (nam quod ei 25. tribuuntur, hoc fit propter cellarum tectum, quod murum ſcandit) muri vtrimque ſenum, ambulationum item vtrimque denum cubitorum: viæ, quæ quatuor ſunt, habent ſingulos cubitos: muri atrii ſenos: quorum omnium ſumma eſt ſeptuaginta duo. Supereſt ad complendum centum cubitos, vt ſinguli cœnaculorum ordines habeant in latitudine ſex cubitos, ita efficientur nonagintaſex. Deſunt quatuor, qui totidem viarum ſeptis tribuentur. Sed cur potius longiores ordines portis adpoſuerim, quam breuiores, cauſſæ ſunt duæ: vna, quod in illo ſecundo loco, quem ſupra ex capite quadrageſimo adduxi, dicuntur acceſsiones portæ circumiectæ longitudinis cubitorum quinquaginta: quod

non

non fieret, si hic esset breuior ordo. Altera, quod in eodem capite dicuntur esse duo cœnacula extra ianuam interiorem, quorum septemtrionale spectet austrum, australe septemtrionem. Quod si hæc cœnacula sunt extra portam interiorem, oportet hic maiorem esse ordinem. Sunt autem hæc de cœnaculis orientalis atrii intelligenda: alioqui non conueniret descriptio. Itaque locum hunc in capite quadragesimo in hebræo deprauatum, nonnihil ex græco emendaui. Quod enim est שרים, hoc est cantorum: legit græcus שנים, hoc est duo: rectius, vt puto: vt patet ex cœnaculorum vsu, quæ mox non cantoribus, sed sacerdotibus tribuuntur. Et pro אשר, legit אחר: et pro פניהם, legit פניה, relatiuo singulari generis feminini, quum illud masculinum sit, et discrepet in genere a nomine לשכה. Et pro הקדים, legit הדרום, vt opponatur septemtrioni: vt mox angeli declarat oratio. Quod si hæc cœnacula vis in septemtrionali atrio intelligi, necesse erit, quæ hic de meridiana et septemtrionali parte dicuntur, ea de orientali et occidentali dici. *Quod septum autem foris erat*, hoc est, extra cœnacula: *secundum cœnacula*, scilicet in longitudinem: *versus exterius atrium. Id erat longitudine cubitorum quinquaginta* vtrobique: tantum enim procedebat extra portam, quanta erat muri ad exterius atrium crassitudo.

8. *Nam cœnaculorum exterioris atrii longitudo erat cubitorum quinquaginta)* Hinc perspicuum est, eum loqui de interiore atrio, et id comparare cum exteriore, cuius sit eadem ratio. *Quum secundum cellæ faciem essent centum cubiti.* Vocat autem hic cellam, ipsum templum. *Infra illa vero cœnacula erat aditus ab oriente.* Iam loquitur de cœnaculis orientalis ab exteriore atrii interioris, ad quæ erat aditus, per quem adirentur ab exteriore atrio. Dicit autem, *infra cœnacula*: quoniam is aditus erat in exterioris atrii muro: quod declarat, dum dicit, *In latitudine septi atrii*, septum vocans murum. Aditus erat inferiori solo quam ipsa cœnacula, vtpote per quem adirentur ab exteriori atrio, quod erat inferius interiore: vt patet in portis, vbi docet, ab exteriore atrio adscendi ad interius per gradus.

10. *Quæ cœnacula ad consepti, ædificique frontem)* nam eorum longitudo sinistrorum, tendebat ad conseptum: dextrorum autem, ad ædificium, hoc est, versus templi vestibulum, quod est pars ædificii.

11. *Et ante ea iter eadem forma, qua erant cœnacula versus septemtrionem)* Hinc adparet, eum iam de orientalibus loqui, quæ cum septemtrionalibus comparet. Vocat autem hic iter, quod ante vocauerat ambulationem. *Et ostiis quæ tum illis similia erant*: scilicet septemtrionalibus: *tum ostiis cœnaculorum quæ erant meridiem versus*: hinc adparet, eadem fuisse et in atrio meridiano.

12. *Ita vt ostium esset in itineris capite)* nam ibi caput est itineris. *Et iter esset ante accommodatum septum versus orientem.* In atrio orientali vergit hoc iter ab occidente in orientem.

16. *Mensus est regionem orientalem decempeda, quingentis decempedalibus cubitis)* Ad verbum legitur, quingentis decempedarum, scilicet cubitis. Non enim vertendum est, quingentis decempedis: nam totum templi spatium repugnat: et græcus interpres, alioqui non bonus, tamen hoc loco bene reddidit, πήχεις πεντακοσίους; est enim oratio, in qua taceatur cubiti nomen, quoniam summa sit totius superioris dimensionis, in qua quum

quum omnia ſint metata cubitis, hic tacentur: et additur, decempedales eſſe cubitos, hoc eſt eius menſuræ, quæ ſuperius eſt poſita. Atque ita taceri menſuræ nomen, adparet etiam ex fine huius capitis, vbi dicitur longitudo et latitudo eſſe quingentorum, nec additur, cubitorum: quod tamen ibi latinus recte addidit vetus interpres. Quod autem dicitur, eam regionem menſus in ambitum, non ita capiendum eſt, quaſi ea vna regio ambiat; ſed quod eſt pars ambitus fani, quod hic per circuitum metitur.

20. *Ad diſiungendum ſacrum a profano*) Atqui paullo ante dixit, interiora atria, in quibus verſaturi eſſent ſacerdotes, eſſe ſacra, quaſi reliqua ſacra non eſſent. Sed hoc ſciendum eſt, totum quidem locum quingentorum cubitorum muro circumſeptum, eſſe ſacrum: ſed ita, vt intima quæque ſint maxime ſacra: quo fit, vt, cum eis collata exteriora, vocentur profana, quum interiora non niſi conſecratis ſacerdotibus ſint peruia. Igitur hic locus quingentos in longitudinem, et totidem in latitudinem cubitos porrectus erat, templo ita collocato, vt a quatuor cæli regionibus haberet bina ordine atria: quæ quum eſſent paris cum ipſo menſuræ, videlicet centenum cubitorum, fit, vt ſi ab oriente duo, ab occidente totidem ponas, ipſo inter ea collocato, ſint quingenta cubita.

CAP. XLVI. v. 22. *Erant in ſingulis atriorum angulis ſingula atriola*) Quod verto atriola in hebræo eſt numeri ſingularis, ſed pro plurali ponitur: quomodo cap. 1. rota dicitur pro quatuor compoſitis rotis. Et Exod. 27. lucerna pro lucernis. Ponuntur enim apud Hebræos ſæpe deriuata pro primitiuis: vt ſit atriolum hic poſitum pro atriatura, vt ita loquar: quod quia latine dici non poteſt, vtendum eſt plurali. Erant autem קטרות, quod verbum a ſuffiendo ductum, fumoſa, h. e. fumo denigrata ſignificat, quoniam in eis erant culinæ. Quod autem verto manſiones, in hebræo eſt טור, quod alias ordinem aut verbum ſignificat: ſed paullo poſt eadem dicuntur טירות, quod verbum videtur manſiones ſignificare, aut cubicula ſuper culinas poſita. Græci verterunt exedras.

CAP. XLVIII. In hoc capite eſt totius regionis diſtributio, quæ in tredecim partes diuiſa, quæ omnes pari longitudine et latitudine, videlicet vicenum quinum millium cubitorum quadratæ. Eſt autem ſingularum longitudo ab ortu ad occaſum. Sed totius regionis longitudo eſt a ſeptemtrionibus ad meridiem, trecentorum vigintiquinque millium, quum latitudo ſit tantum vigintiquinque millium, quanta eſt ſingularum partium longitudo. Media pars tota vocatur exceptitium, quod ab aliis excepta eſt. Ea porro diuiditur in partes tres, quarum vna ſecundum Iudæam tribum poſita, patet in longitudinem vigintiquinque millia, in latitudinem decem. In eius medio eſt templum, atque hæc tota pars Sadocianis ſacerdotibus eſt tributa. Altera pars eſt eiusdem magnitudinis, tributa Leuitis ædis adminiſtris, ad viginti cœnaculorum poſſeſſionem, vt ſcribitur cap. 45. hoc eſt, quæ ſit poſſeſſio Leuitarum, qui degant in viginti cœnaculis. Supereſt ſpatium latum quinque millia, longum vigintiquinque, is locus eſt profanus vrbis. Cuius in medio eſt vrbs quadrata, patens cubitorum quatuor millia quingentos, cui ſuperſunt de quinque millium latitudine quingenti, qui pomœriis tribuuntur, vtrimque ducenteni quinquageni, et totidem ad ortum et occaſum. Reſtant de longitudine ad ortum decem millia, ad occaſum totidem, quæ tribuuntur colonis vrbis. Atque hoc totum

vo-

vocatur exceptitium: cuius pars vrbi tributa, eſt profana, reliquæ ſacræ. In vtraque princeps habet poſſeſſionem: in ſacra ſecundum Iudææ latus, in Leuitarum Sadocianorum parte longam vigintiquinque millia. In profana autem in vrbis poſſeſſione, ſecundum Beniamitidis latus, quæ principalis poſſeſſio eſt inter Iudæos et Beniamiticos fines. Sed quanta ſit eius principalis poſſeſſionis latitudo, non addit auctor. Eſt autem animaduertendum, Iouæ exceptitium non eſſe in totius regionis medio. Nam a ſeptemtrione ſunt ſeptem tribus, quum a meridie ſint tantum quinque.

DANIEL.

IN TOTVM DANIELEM ARGVMENTVM.

Nabuchodonoſor in Hieroſolymam. Fani direptio. Regium inſomnium. Daniel inſomnium explanans. Aureus coloſſus adorandus. Tres in fornacem proiecti. In brutum rex mutatus. Conuiuium regale. Ad leones proiectus Daniel. Animalia quatuor viſa vati. Viſum Danielis. Huius agrotatio, ſupplicatio. Daniel Baltaſar. Venturi principes ac reges. In Suſannam ſenatores. Cyrus Aſtyagis in regno heres. Belus in Babylonia ſimulacrum. Babylonius Draco.

ADNOTATA.

CAP. III. v. 15. *Quodſi tamen adhuc protinus*) Imperfecta ſententia eſt, qualis eſt Lucæ decimo tertio. Et ſiquidem fructum ediderit: ſin minus, poſtea exſcindes eam. Plena foret ſententia hoc pacto: Si adhuc coloſſum veneramini, bene eſt: ſin minus, cet.

93. *Quorum quartus formam habet Deo nati ſimilem*) Deo natus, ponitur pro Deo, aut diuino: ſicut homine natus, pro homine; de quo nos alibi: vt ſit, forma ſimilis Deo nati, forma auguſtior humana forma, diuini generis, aut diuinæ ſimilis: quomodo 2. Reg. 28. dicebat illa ſaga Saulo, videre ſe adſcendentes ex terra deos: hoc eſt, auguſtam quamdam, et diuinæ ſimilem perſonam.

CAP. IIII. v. 17. *Hæc res decreto vigilum, cet.*) Ad verbum ſic: Ex decreto vigilum res, ex pronuntiatione ſanctorum rogatio: quæ ſententia eſt gemina. Nam idem eſt vigil et ſanctus: vt ſupra dictum eſt, Quidam vigil et ſanctus, de eodem. Item decretum et pronuntiatio, idem eſt: item res et rogatio, idem. Vocat enim rogationem legem perferendam, quomodo et Latini loquuntur: quoniam priusquam perferretur lex, rogabantur quorum erat ſancire legem, vtrum eam vellent admittere, cuius rogationis formula erat huiuscemodi: Velitis, iubeatis, vt Marco Tullio Ciceroni aqua et igni interdictum ſit. Huiusmodi rogatio perlata eſt inter deliberantes de Nabuchodonoſore angelos: Velitis, iubeatis, vt Nabuchodonoſor, cet. non quod velim hanc formulam ad diuina transferre: ſed vt intelligatur, quum hic fiat decreti et rogationis angelorum men-

mentio, significari, inter eos fuisse de Nabuchodonosore deliberatum. Cuiusmodi deliberationem videbis 3. Reg. 22. vbi inter Iouam et angelos consultatur de Achabo in fraudem pelliciendo. Sed hæc humano more dicuntur.

CAP. VI. v. 5. *Si nulla alia in re, saltem in eius Dei religione criminarentur*) Animaduerte eorum naturam, qui pios persequuntur. Quum mores reprehendere nequeunt, religionem reprehendunt: et eos bonis quidem moribus esse confitentur, sed errare in doctrina; quasi vero non proficiscantur a doctrina mores: aut quasi fieri possit, vt impia sit doctrina, quæ pios mores pariat.

CAP. XI. v. 15. *Facietque vt mulierem, cet.*) Antiochus Magnus filiam suam Cleopatram Ptolemæo Epiphani nuptum locabit, vt ea corrupta patri regnum Aegypti conciliet. Sed ea id non præstabit: nec patri, sed viro studebit. Deinde ille Antiochus, multis debellatis, Ptolemæum Alexandriæ obsidebit. Verum rector, hoc est, populus Romanus, Antiochum ab obsidione cohibebit, et ita Antiochi in Romanos contumeliam, (erat enim turpe Romanis, Ptolemæum, qui ab eis opem petierat, obsideri,) coercebit, vt Antiochus deinceps idem non faciat. Antiocho succedet Seleucus Philopator, Seleuco Antiochus Epiphanes. Quæ sequuntur, ego non intelligo. Videtur enim fieri transitus ab Antiocho ad nescio quem spiritualem Antiochum: cuiusmodi transitiones solere fieri, scripsimus in Esa. 9. Itaque et hæc et septimum Danielis caput, et alia in vatibus innumera omittimus, ne cæci cæcos.

O S E A.

IN TOTVM OSEAM ARGVMENTVM.

Osea vates Oziæ temporibus. Meretrix vatis vxor. Iezrael filius ex meretrice. Israelitæ sine rege. Ad Israelitas vates. Ephraimitarum et Israelitarum scelera. In Iudæos ventura calamitates. Scortator Israelita, vitis inutilis. Collata in Israelitas Iouæ beneficia. Baalis cultores Ephraimitæ. Immolant homines. In Samariam vates. Sapiens vaticinium intelligens.

ADNOTATA.

CAP. V. v. 9. *Ostendente me, an sit in Israelitarum tribubus fidelitas*) Ad verbum legitur, In Israelitarum tribubus ostendente me fidelitatem. Est enim verbum id reddendum per participium: id quod solet fieri, quum verbum cum antecedente verbo nulla coniunctione copulatur: vt paullo ante hunc locum, vbi ita vertimus, Ibunt quæsitum Iouam, nec inuenient, quippe declinantem eos: ita legitur, si reddas ad verbum, Nec inuenient, declinauit eos: hoc est, eo declinante eos. Est autem huius loci sensus hic: Ostendam non esse in Israelitarum tribubus fidelitatem, dum eos tamquam perfidos vlciscar. Huiusmodi loquendi modus est et Psalm. 69. vbi sic ad verbum legitur: Deus tu nosti meam vesaniam, siue vitium: hoc est, Tu nosti an sim in vitio, scis me esse extra vitium: nam in eo Psalmo defendit Dauid suam innocentiam.

CAP.

CAP. VI. v. 11. *Tu quoque Iudae, compara tibi messem, cet.*) Hoc est, Vos quoque Iudaei peccaturi estis, et ita pœnam vobis conflaturi, quæ sit vestri peccati messis atque fructus: quam pœnam vobis irrogabo tum, quum meos captiuos reuocabo, scilicet bonos. Nam vos qui improbi estis, meam pacem non consequemini, sed soli mei: hoc est, boni: de qua re vide, quæ in Esa. 57. scripsimus. Quod autem dicit, Compara tibi messem: imperatiuo vtitur pro futuro: vt Christus, quum dicit, Implete mensuram maiorum vestrorum: sicut alibi docuimus. De messe autem quæ pœnam significet, vide cap. 8. et 10.

CAP. VII. v. 8. *Ephraimita panis est depstititius, non inuersus*) Depstititius panis est, qui in foco ex tempore coqui solet: qui nisi inuertatur, comburitur, ea parte qua focum attingit: nec enim coquitur æqualiter, vt in furno. Sic Ephraimitæ vruntur et atteruntur ab hostibus.

CAP. VIII. v. 12. *Scripserim ei*) Scripsi equidem de aris in lege: sed non magis obediunt, quam si non ipsis scripsissem.

13. *Libandarum mihi*) Eorum sacrificia Iouæ non placent, quia ei non obediunt.

CAP. IX. v. 4. *Eorum daps*) Non erunt in Iudæa, vt possint Iouæ dapem facere Hierosolymis, suæ salutis gratia.

5. *Quid facietis solemni die*) Extorres eritis, nec poteritis Iouæ solemnia Hierosolymæ celebrare.

8. *Apud Deum meum vates*) Qui se profitetur esse vatem, et cum Deo meo habere commercium.

13. *Ad interfectorem*) In Aegyptum, vbi interficiantur.

CAP. X. v. 9. *Vbi steterunt illi non attingendi, cet.*) Hoc est, Vbi Israelitæ adfuerunt eo animo, vt Beniamitas punirent, nec ipsi bello cladem vllam acciperent: quippe caussæ æquitate freti, et bellum contra impios gerentes. Et Beniamitas quidem ego puniui: sed ita puniui, vt idem passi sint et reliqui Israelitici populi, quorum plurimi in eodem bello ceciderunt, id quod feci, quoniam ambo erant nocentes, et suo vtrique crimine constricti. Nam Israelitæ, qui illos tam cupide puniebant, ne ipsi quidem erant insontes.

11. *Equitans in Ephraimita*) Et Israelitas et Iudæos perdomabo.

CAP. XII. v. 1. *Iudæo adhuc dominante cum Deo*) Quum Iudæi adhuc Deum colant, ideoque imperium retineant.

2. *Portatur*) scilicet ab Ephraimitis, Aegyptiorum auxilium petentibus.

5. *Et ibi cum eo collocutus*) עמנו positum est pro עמו, interposita littera nun: vt sit in ממנו, et in fine Psalmi quinti, תעטרנו pro תעטרו: nam ita postulat hæc historia: et Græci verterunt πρὸς αὐτοὺς, plurali vtentes pro singulari, sed eadem persona.

6. *Ioua Deus armipotens erat*) Iouam in memoria habebat, colebatque: vos quoque illius religionem debetis imitari, si vultis eandem cum illo felicitatem consequi.

9. *Te in tabernaculis collocabo*) Ex posterioribus intelligenda sunt antecedentia. Ego te captiuum reddam: deinde reuocabo, et domum reducam lætum, vt fieri solet diebus festis.

CAP. XIII. v. 2. *Qui hominem immolauerint*) Tantum tribuunt suis fictis vitulis, vt ad eorum oscula eos demum admittant, qui suos filios immolant.

13. *In angustia natorum*) In dolore, qualis est parientis, quum fetus est in vteri faucibus.

CAP.

CAP. XIIII. v. 3. *Accipe bonum*) Bonas gratasque victimas: hoc est, gratiarum actionem: quam tibi nos pro tauris libabimus.

I O E L.

IN TOTVM IOELEM ARGVMENTVM.

Ad seniores vates, eiulatum petens, calamitates vbique, vbique eiulatus, locusta. Populi scelera, consolatio post ærumnas. In hostes populi adflicti Ioua. Ex Sione veritas. Electorum æterna beatitas.

A D N O T A T I O.

CAP. I. v. 6. *Potens et innumerabilis gens*) Gentem vocat locustas: vt Prouerb. 30. formicarum et cuniculorum populi vocantur. Hoc pacto loquitur et de apibus Maro Georg. 4.

Magnanimosque duces, totiusque ex ordine gentis
Mores et studia, et populos, et prœlia dicam.

A M O S V S.

IN TOTVM AMOSVM ARGVMENTVM.

Amosus pecuarius. Damascenorum peccata, Gazæorum, Tyriorum, Idumæorum, Ammonitarum. Incendendi Rabbæ muri. In Iudæos. In Israelitas. Basanicæ buculæ in Samariæ monte. Impiorum pertinacia. Quærendus Ioua. Plangor et eiulatus vbique. Locustæ a Ioua fictæ. Ad Amosum Ioua cum regula. Aestiua corbis. In Iacobæos Ioua. Diuina omnipotentia.

A D N O T A T A.

CAP. IIII. v. 12. *Compone te in occursum Dei tui*) Postquam pœnis non fis melior, videris cum Deo certare velle. Vide igitur, vt te ad congrediendum pares cum eo qui est, cet.

CAP. V. v. 25. *Num mihi victimas*) Quod vos annis quadraginta defendi, non id feci propter vestra sacrificia, quippe quum nulla adhuc faceretis: ne forte putetis nunc profutura, quæ tum non profuerunt.

CAP. VI. v. 3. *A se triste tempus amouent*) Voluptati indulgent, et iniusti sunt.

12. *Num per rupes*) Tam absurde facitis, quam si quis rupes bubus aret, cet.

A B D I A S.

IN TOTVM ABDIAM ARGVMENTVM.

Ad Idumæam vates. In eius proceres ac sapientes. In omnes gentes Iouæ ira. In Sione Salus. Iacobei consolandi. In Esainos discrimen et ærumnæ. Iouæ regnum in Sione.

ADNO-

ADNOTATIO.

CAP. I. v. 16. *Vt enim potaueritis in meo sacro monte, cet.*) Vt vos extranei, deleta Hierosolyma, lætati fueritis, et in Sione præ lætitia conuiuati: ita gentes viciſſim potabuntur, hoc eſt, delebuntur: ita vt de eis, ſicut de Hierosolyma, potari poſſit: et ita abſorbebuntur, vt ne veſtigium quidem ſuperſit, nec vllus earum euadet. At ex Sione erunt, qui euadant. Significat autem ſe reliquas gentes ob ipſarum peccata deleturum: ſed Israelitas dumtaxat puniturum, non etiam deleturum: quam ſententiam in Amoſi 9. declaratam inuenies. Legitur autem hic ad verbum, Potabunt cunctas gentes: quod eſt per paſſiuum interpretandum, vt ſæpe accidit: qualia ſunt illa Chriſti: Numquid accendunt lucernam, cet. pro, Numquid accenditur lucerna? et, Non ponunt vinum nouum in veteribus vtribus: pro, non ponitur.

IONAS.

IN TOTVM IONAM ARGVMENTVM.

Ad Ionam Deus. Ad Niniuen vates miſſus. In Ciliciam fugiens. Tempeſtas. Ionæ ſomnus, proiectio. Nautarum vota. In piſce vatis mora, ad Iouam precatio. Reiectus vates a piſce. Concio ad Niniuitas. Horum dolor. Incenſus Ioua vates. Cucurbitula, vermis. In vatem Deus pro Niniue.

MICHAEAS.

IN TOTVM MICHAEAM ARGVMENTVM.

Samariæ ac Hierosolymæ fata per Michæam lata. Iacobeorum Samaria peccatum. In eamdem ruina prædicta. In auaros. In indices iniquos, et populi principes. Ex Sione lex Dei. Captiuitas Hebræorum futura Babylone, liberatio, gaudia inſequentia. Bethlehemæ vaticinium de venturo Duce. Ad Israelitas Deus clementiſſimus, de collatis beneficiis in ingratos.

ADNOTATA.

CAP. II. v. 4. *Perditi ſumus*) Periimus, (inquit populus, aut quiuis ex populo,) Deus aufert nobis, qui populus ſumus, agrum noſtrum, et poſſeſſiones; quas non modo non reddit nobis, verum etiam eas hoſtibus diuidit, tamquam a nobis alienatas, ne forte ſperemus, nos eſſe recuperaturos. Itaque non habebitis, (inquit vates populo,) qui vobis terram forte diuidat in Israelitarum ciuitate, vt olim diuiſit Ioſua: hoc eſt, perdetis veſtram patriam. Dicetis, hoc oraculum eſſe triſte, quo vobis calamitatem prænuntiem: aut non eſſe vaticinandum: aut non ita vaticinandum, vt vobis triſtia minemur, et probroſa. Quid ergo? vultis, vt vobis læta nuntiem? Non poſſum, niſi mentiri velim: Nam Deus triſtia minatur: nec ideo minatur, quaſi læta et fauſta promittere ac præſtare vel nequeat, vel nolit. Cur enim minus poſſit vobis eſſe bonus, quam Iacobo, a quo genus ducitis?

tis? Nec enim eſt contractus aut debilitatus eius ſpiritus, vt vobis conferre non poſſit, quod potuit illi: neque rurſum mutata eſt eius bonitas, vt nunc nolit, quod tunc voluit, atque ita et debilis ſit, et inconſtans. Quid igitur obſtat, inquietis, quo minus læta promittat? Ille vero læta promittit, ſed probis, vt paullo poſt dicetur. Sed vobis quo minus læta promittat, facit improbitas veſtra: qui quum antea eius populus fueritis, nunc facti eſtis eius hoſtes, (hoc enim ſignificat, ſurgere in hoſtem: vt ſi dicas, fruticem ſurgere in arborem, hoc eſt, arboreſcere,) quippe qui viatores disſpolietis, eisque veſtes honeſtas detrahatis, nihil tale metuentibus, ſed a bello ſecure redeuntibus. Qui enim hoſtem euaſerunt, nihil iam timent: at vos eis hoſtes eſtis. Nec ſolum foris tales eſtis, ſed etiam domi in eum ſexum, cui maxime parci oportebat: videlicet in mulieres, quas per vim ex ſuis caris domibus eiicitis, fenore et aliis iniquitatibus oppreſſas. Quin etiam earum natos ſpoliatis: et veſtitu, quo erant a me donati atque ornati, priuatis: ita vt crudelitate iſta oppreſſi, numquam poſſint ex miſeria ac egeſtate emergere. Iſta ſcelera, quibus polluta terra eſt, in causſa ſunt, vt ego vobis exſilium, diramque calamitatem denuntiem. Scio hæc vobis non placere, vtpote qui læta poſtuletis. Itaque ſi quis ventoſus et vanus homo eſſet, qui mentiretur, et vobis multum vini promitteret, huic quamuis mentienti crederetis potius quam vera dicenti: hoc ſolo nomine, quod læta prædiceret. Ego quoque bona prædicam, ſed bonis futura. Memineritis enim, quod ſupra dixi, mea dicta bona eſſe recte gradientibus: ne forte improbi ſperent, hanc, quam iam dicturus ſum, felicitatem. Prædicam autem non de vino, ſed de re omnium maxima, quæ eſt huiusmodi. Poſtquam vos in exſilium, (vt ſupra minatus ſum,) relegauero, inde vos reducam, qui ſuperereritis: et tamquam generoſas oues Hieroſolymis, quaſi in caula, collocabo, tanto numero, vt vix poſſit eius iniri ratio, præ hominum multitudine. Dux autem veſter erit Meſſias, rex veſter, qui irrumpet, hoſtesque vincet: atque ita viam vobis ad beatum regnum patefaciet, ibi deinceps libere futuris, præſide Meſſia rege, et capite veſtro, in quo capite erit Ioua ipſius pater: quoniam et in filio pater, et in patre filius eſt. Atque hæc bonis probisque promitto.

CAP. III. v. 6. Nam malis quidem calamitatem, falſisque vatibus cæcitatem et oraculorum vacuitatem denuntio.

CAP. V. v. 1. *Iam impreſſionem facies in hoſtes, tu puella Sion, in quam nunc ſit impreſſio*) Hoc eſt, Iſraelitæ (qui ſunt Chriſtiani) vincent Gogum et Magogum (de quibus vide Ezech. et Apocal.) qui nos Iſraelitas obſidebunt, a quibus Iſraelitis fuerit Iſraelitarum iudex Chriſtus verberatus, et in crucem actus: quo tamen duce vincentur illi. Naſcetur autem is Bethlehemæ, ſed erit eius ortus ab æternis temporibus. Hoc loco ſignificat Michæas Meſſiam, quod ad humanitatem attinet, naſciturum Bethlehemæ: quod ad diuinitatem autem, non eſſe naſciturum, quippe qui ſit ſempiternus.

3. *Itaque dedet eos*) Causſam reddit eius quod ante dictum eſt, de verberato Chriſto. Quoniam Chriſtum, inquit, repudiauerint ac interfecerint Iudæi, deſeret eos, donec mater Eccleſia, (ſic enim vocatur et Apoc. 12.) Chriſtum pariat: hoc eſt, donec Chriſtus reliquis gentibus prædicetur. Atque ita peracto gentium tempore, reliqui Chriſti fratres, hoc eſt Iudæi, redeant ad Iſraelitas, hoc eſt, ad Chriſtianos, qui veri ſunt Iſraelitæ, hoc eſt, fiant Chriſtiani: id quod fiet, quum Chriſtus creuerit ad extrema terrarum: hoc eſt, quum fuerit Chriſti diſciplina toto orbe publicata. Eſt autem eadem ſen-

ten-

tentia Lucæ 21. his verbis: Conculcabitur autem Hierosolyma a gentibus, donec compleantur tempora gentium: quod idem docet et Paulus ad Rom. 11.

5. *Erit autem is*) videlicet Messias, pax: hoc est, tuebitur nos, si nos hostis inuaserit. Vocat enim Assyrium, quemuis hostem: vt est illud Maronis: Alter erit tum Typhis, et altera, quæ vehat Argo Delectos heroas.

NAHVMVS.

IN TOTVM NAHVMVM ARGVMENTVM.

Iouanum ingenium ex æmulatione, vltione, ira, misericordia, potentia. Imminens internecio. Contra simulacra Iudææ pax. Pro Iudæis Deus. Vrbs sanguinaria. Calamitates illi imminentes. Niniuis ruina.

ADNOTATA.

CAP. II. v. 5. *Recordatur suorum nobilium*) Niniuæ rex, audito hostium aduentu, iubet nobilibus suis, vt properent in muros, ad propugnandum: quod quamuis velocissime faciant, tamen offendunt iam paratas ab hoste machinas, et vrbs statim capitur, hostibus per fluminum ostia ingressis.

CAP. III. v. 14. *Vade per lutum*) Abibis in exsilium, et ibi seruies in figulina.

16. *Explicabunt se bruchi*) Abibunt tui, vt solent auolare bruchi.

HABACVCVS.

IN TOTVM HABACVCVM ARGVMENTVM.

Ad Iouam Habacucus de flagitiis mortalium impunitis. Chaldæi formidabiles. Ad vatem Deus. Vrbs constructa sanguine. Contra idololatriam vatis precatio ad Iouam.

ADNOTATA.

CAP. I. v. 7. *Orto ex ipsa eius iure*) Ea sibi vindicauit imperium, nec ex alterius auctoritate pendet.

9. *Faciem habentes*) Omnia aduentu suo perurentes.

12. *Eum ad puniendum fundasti*) Ideo tanta potentia Assyrium fulsisti, vt eum gloriose perdas.

CAP. II. v. 6. *Contra teipsum magnam, cet.*) Quæ congeris, non magis tibi proderunt quam cænum, quinimmo nocebunt.

11. *Lapis ex pariete occlamabit*) Excitabit Deum, ad sumendum de te supplicium iniuriæ: quam tu facis iis, quibus sua extorques, ad construenda tua ædificia.

16. *Vomitus infamis*) Cogeris turpiter vomere, ac amittere quæ rapuisti: dabisque pœnas crudelitatis, qua vsus es in Libanum, hoc est, in Israelitas: et homines quos terruisti, tibi erunt perniciosi: hoc est, propter eos dabis pœnas. Vocat homines, belluas: vt perstet in translatione: quoniam Israelitarum patriam vocauerat Libanum, Libaniam crudelitatem dicens.

SOPHONIAS.

IN TOTVM SOPHONIAM ARGVMENTVM.

Terra tota vastanda, cuncta animantes contra Iacobeos. In idolorum cultores. Gaza deserta futura. Contra Palæstinam Deus, Moabitas, Ammonitas. Perdendi populi, et purgandum hominum genus. Israelitæ iusti futuri. Consolatio pro Sione.

HAGGAEVS.

IN TOTVM HAGGAEVM ARGVMENTVM.

Ad Iudææ prætorem Haggæus. Pro Dei fano restituendo vates. Rursus ad Zorobabelem Haggæus. Fanum illustrandum, celebrandum.

ZACHARIAS.

IN ZACHARIAM ARGVMENTVM.

Vatis ætas Dario regnante. Ad frugem bonam gentes inflammatæ. Homo visus cum amussi. Dimensa Hierosolyma. Ad Satanem Ioua. Ad Zachariam angelus. Candelabri aurei visum. Volumen volans. Epha exiens visa. Quadrigæ quatuor. Quæ sint Iouæ grata opera. Mons Iouanus Sion. Minax oraculum in Hadraci terram. In Tyrum, in Palæstinos. Hierosolyma confirmanda, illustranda. Argentei triginta ad figulum proiecti. Pastor improbus excitandus a Deo. Contra Israelitas. Hi rursus confirmandi, ornandi. Simulacra perdenda vbique. Cedendus pastor Iouanus. Hierosolymæ ruina miseranda, pro eadem in hostes vltio. Hierosolyma frequentanda per gentes omnes.

ADNOTATA.

CAP. XI. v. 17. *Heu pastorem stultum)* האויל videtur legendum, vt paullo ante, non האליל.

CAP. XIIII. v. 5. *Comitantibus eum sanctis)* In hebræo est, Comitantibus te. Sed melius legisse videtur vetus.

6. *Non erit cara dies aut concretio)* Nulla erit diei noctisque vicissitudo, quæ efficit, vt dies post noctem sit carior.

7. *Vespertino tempore erit lux)* Hoc est, quum nunc vespera et nox est. Vide Sibyllæ lib. 2. ad finem prioris partis de bonorum præmiis.

18. *Illi vero clade adficientur)* Aegyptiis non vt ceteris minatur pluuiæ penuriam, quippe qua premi non possent; vtpote Nilo, non pluuia vtentes.

MALA-

MALACHIAS.

IN MALACHIAM ARGVMENTVM.

Dilectus Iacobus, inuisus Esaus Iouæ. Contra Idumæos. Ad sacerdotes improbos. Boni sacerdotis munus, Iouæ nuntius viam parans. Non mutabilis Ioua. Mortalium leuitas. Vates Elias mittendus ante magnum Iouæ diem.

ADNOTATIO.

CAP. II. v. 15. *Quod si vnus fecit*) Abrahamus, qui vnus est parens vester, vt supra dictum est, duxit quidem peregrinam in matrimonium Hagarem Aegyptiam: sed id fecit instinctu Dei, nec ideo fuit in priorem vxorem perfidus.

ESDRAE LIB. IIII.

IN LIB. IIII. ESDRAE ARGVMENTVM.

Esdræ vatis progenies. Populi Iouani facinora. Iouæ erga Iudæos beneficia. Esaias et Ieremias mittendi. Vatis cura et angor. Ad Esdram Vriel angelus. Malæ mentis origo. Summæ diei signa. Israelitarum seruitus Vatis querelæ. Supplicii venturi signa. Beatitatis ratio. Viuentibus gratiæ via patens. Exclamatio ad parentem primum. Seruandorum paucitas. Ad Iouam Esdræ precatio pro suis. Beati qui futuri. Ioua mundum inuisens. Perpauci seruandi Ad Iouam Esdræ querela. Mulier Esdræ visa Mulieris et Esdræ colloquium. Aquilæ visum in quiete. Orbis imperia. Ad aquilam leo. Visorum explicationes. In mari visa dormienti tempestas. Captiui Israelitæ in Assyriam. Ex rubo vox ad Esdram. Mundi senectus. Ad populum vates. Esdræ dictata. Oracula minacia. In Babylonem, in Asiam, Aegyptum, Syriam. Defendendi a calamitatibus pii.

ADMONITIO AD LECTOREM DE IIII. LIBRO ESDRAE.

Hic liber latine tantum exstat, sed ea dictione, vt suspicer, primum ex hebræo græcum, deinde ex græco latinum esse factum, aut certe græce primum, sed ab hebraizante scriptum, vt videmus in nouo Testamento fieri. Eum nos ex parum latino latiniorem, (ne quem hic sermonis dissimilitudo offenderet, et simul vt alicubi esset clarior,) fecimus, et cum ceteris vatibus, quippe vatem, coniunximus, vt omnes in vno corpore habeantur. Vocat autem auctor ipse hunc librum, secundum. Sed ne quid sit in eo citando molestiæ, quoniam quartus dici solet, quartus sane vocetur.

ADNOTATA.

CAP. V. v. 41. *Sed si tu Domine iis adfuturus es*) Si eos seruabis, qui tum erunt, quum veniet vltimi iudicii dies, non videris seruaturus eos, qui ante perierint.

CAP.VI. v. 48. *Ediditque aqua stupida*) In latino est, Muta: sed translatum videtur a κωφὸν, quod et surdum et mutum et stupidum significat.

CAP.VIII. v. 4. *Hauri ergo, o anima mea*) Si pauci seruandi sunt, ego in paucis non ero, quippe non iustus. Itaque mihi in hac vita discendum est: nam de futura actum est.

6. *Nisi mihi permittas*) Nisi tu nos bonos reddas, non potest hominum quisquam seruari, quum sint omnes sontes.

44. *Ei adsimilaris*) Comparas te cum homine agricola, qui homines seras, sicut agricola semen.

46. *Alia in praesentia agenda sunt*) Miserebor quidem, vt tu postulas, sed nondum tempus est. Et suo quidque tempore agendum est.

CAP. VIIII. v. 20. *Tunc enim quisque*) Videtur hoc velle dicere, Tunc omnia parebant: vt sit masculinum pro neutro, ab hebraeo Chol.

CAP. XI. v. 4. *Quod tamen cum eis quiescebat*) Legitur, Sed et ipsa. Qui error ex eo videtur manare, quod in graeco sermone caput est feminini generis, κεφαλή.

CAP. XVI. v. 50. *Quomodo animata est*) Sic in latino legitur, Zelatur fornicaria mulierem idoneam. Sed videtur legendum, Zelatur fornicariam mulier idonea: vt vitium quod sese exornat, comparetur cum meretrice fucata. Aut si vera est lectio, fefellit interpretem vel graecum vel latinum hebraeus sermo, in quo nullum est casuum discrimen.

MACHABAEORVM LIBER I.

IN I. LIB. MACHABAEORVM ARGVMENTVM.

Magnus Alexander. Antiochus Hierosolymae vastator. Mattathiae pietas constans obitusque. Iudas Apollonium necans. Caesae Gorgianae copiae. Profligatus Lysias. Iudas contra finitimos. Antiochi exercitus pulsus. Ducis obitus. Demetrius rex. Alcinius proditor. Foedus Iudae ac Romanorum. Contra Hierosolymam Demetrius. Iudae mors. Ptolemaeus in Alexandrum perfidus. Liberata Iudaea. Ionathanis et Romanorum foedus. Antiochus a Triphone interfectus. Demetrius Persarum captiuus. Cendebaeus a Simonis filiis pulsus. A Ptolemaeo Simon interfectus.

MACHABAEORVM LIB. II.

IN II. LIB. MACHABAEORVM ARGVMENTVM.

Iudaeorum ad populares epistola. Antiochi letum. Ignis putei. Ionathan ad Iouam pro Iudaeis. Hierosolymitanorum a Ieremia institutiones. Occultatum a Ieremia tabernaculum. Hierosolymitana pecunia Apollonio indicata. Heliodorus a pecunia repulsus. In Oniam crimina. Pontifex Iason improbus. Menelai pontificis artes. Onias interfectus. Andronici finis. Iasonis saeuitia. Hierosolymae fanique vastatio. Antiochus

tiochus in Iudæos crudelis. Eleazari pietas, et supplicium. Matris et filiorum septem ob pietatem supplicia. In Iudæos Nicanoris expeditio. Iudæorum in Nicanorianos victoria. Antiochi tormina. Antiochus ad Iudæos blandus. Vrbis Hierosolymæ restauratio. Machabæus a Ioua defensus. Timothei fugientis mors. In Iudæos Lysias. Equitis prodigium. Lysiæ legati ad Iudæos de pace. Romanorum legati ad Iudæos de pace. Iudæorum submersio. Ioppitarum classis incensa. Victi Arabes a Iuda. Iudæ cum Gorgia duellum. Menelai supplicium. In Antiochi copias Iudas. Accusatus ab Alcimo Iudas. Nicanoris et Iudæorum pax. Iudæ somnium. Iudæ et Nicanoris congressus. Nicanoris nex.

IN NOVVM TESTAMENTVM.

Sciendum est, ita nouum fœdus græce scriptum esse, vt hebraica sit dictio: quo fit, vt pleraque, quæ in hebræo sermone essent facillima, eadem in græco iis, qui hebraice non didicerint, non solum sint obscura, sed etiam aliud interdum, quam quod vult auctor, significare videantur. Hinc fit, vt multis verbis exponendæ sint pleræque sententiæ, ad quas (si latino more latine dicerentur,) nulla opus esset interpretatione. Adde, quod vt quæque gens suis moribus, sic quæque lingua sua delectatur loquendi consuetudine: peregrinitatis insolentiam refugit. Hæ duæ causæ mihi et circa perspicuitatem et circa latinitatem elaborandi, satis magnæ visæ sunt, quamobrem hoc opus sic conuerterem, vt hebraismos euitarem.

EVANGELIVM AVCTORE MATTHAEO.

ARGVMENTVM COSMAE INDICOPOLITAE.

Veniamus iam etiam ad Euangelistas ac Apostolos, monstremusque etiam ipsos concordantes cum veteribus scripturis, tantum duos istos status vitasque a Deo ordinatas monstrare: præsertim istam, in qua nunc agimus, et illam futuram, in quam omnes Christiani perpetuo respiciunt. Monstrabimus igitur compendio summam etiam primi Euangelistarum Matthæi, qui et ipse de iisdem rebus disserit. Primus sane omnium Euangelium conscripsit: Dicitur autem Euangelium rerum bonarum salutariumque nuntium. Hic igitur Euangelista, quum esset Hierosolymæ persecutio tempore lapidati Stephani, quum et ipse vellet ex vrbe discedere, petiissentque quidam fideles sibi ab eo doctrinam conscriptam de Christo tradi, consensit eis conscribere conuersationem Christi in carne, vt haberent propositam imaginem sanctæ cælestisque vitæ, et diuinæ conuersationis. Hunc igitur scopum sibi proponens incipit suum opus hoc modo: Liber generationis Iesu Christi, filii Dauid, filii Abraham.

Hoc volens dicere: Ad vos, o fideles, verba faciemus, de admirabili generatione et optima conuersatione cælestique vita et nouo viuendi genere vobis hunc librum edo. Quandoquidem enim Dominus promissiones tradidit

didit Dauidi et Abrahamo, fore vt per semen ipsorum omnes gentes benedicerentur, illudque ipsum eorum semen regnaturum in perpetuum, ego iam illius ipsius eorum seminis, per quod Deus mundum benedicit, et restaurat, cuique regnum æternum largitur, generationem natiuitatemque vobis expono.

Is igitur est et dux illius venturæ vitæ, et nouo est modo conceptus et natus, et in omni iustitia et sanctitate inculpate versatus. Sicut enim protoplastus Adamus, ex terra nondum ab homine culta aut seminata, diuina potentia eductus est, sic etiam hic secundæ vitæ dux ex hominibus, et (vt ita dicamus,) ex virgine terra, mirabiliter sine Viro, efficacia Spiritus sancti eductus est: Et rursus sicut tunc mulier ex viro educta est, ita nunc vicissim vir ex muliere. Et porro sicut ille victus a diabolo mortem humano generi introduxit, ita hic rursus vincens Satanam, mortem ex humano genere aboleuit, et contra immortalitatem et vitam numquam finiendam nobis adquisiuit.

Hæc atque similia quum sibi proposuisset dicere beatus Matthæus, composuit hoc suum scriptum, quomodo facta sit admiranda conceptio de Spiritu sancto, et quod progressus ætate, inculpate versatus sit tum in legali vitæ genere, tum in Euangelica doctrina, et quod omnem omnino iustitiam impleuerit. Quum etiam esset traditus tentatori, victor exstitit, permanens semper inuictus, hostem humani generis extra fossam proiecit.

Postea etiam a Iudæis captus et iniuste ad mortem traditus suscepit et illam volens, vt iuste nostrum chirographum debitorum conscindens cruci adfigeret, et mortem pro omnibus debitam, tamquam hostiam rationalem dependeret, seipsum inculpatum Deo offerens. Deinceps triduanus mortuus resurrexit, omnibus ostendit mortis dissolutionem, omnibusque certum gaudium nuntians, in posterum sublata mortis potentia.

Facit denique Matthæus mentionem etiam adscensionis reditusque Christi in cælum, non quidem in fine sui operis, sed in prioribus, nempe quum de Ioanne Baptista ita inquit. In illis autem diebus adfuit Ioannes Baptista prædicans in deserto, ac dicens, pœnitentiam agite, appropinquat enim regnum cælorum: Ac si diceret, domus cælestis iam vobis parata est, quandoquidem aduenit Christus, vt eam nobis demonstret.

Quin etiam in enumeratione beatitudinum et alibi in hoc opere mentionem facit regni cælorum, præsertim quum disputat cum Pharisæis et Sadducæis de resurrectione, dicens hoc modo: In resurrectione neque ducunt, neque nubunt, sed sunt sicut angeli Dei in cælis.

Hic igitur est scopus operis beati Matthæi Euangelistæ, qui quidem non veteris, sed noui Testamenti præco est. Conscripsit enim nobis, quando, et quomodo sit natus secundæ illius vitæ statusque princeps, nempe Dominus Iesus Christus, quomodo item in hac vita versatus, et tandem quomodo mortuus, resuscitatus, et in cælum redierit. Vbi etiam est conuersatio primi illius beatissimique status. Gloria vero sit Deo soli, qui hæc nobis inde ab initio præparauit et prædnuntiauit, quique etiam impleuit et tandem perfectissime implebit, Amen.

ADNO-

ADNOTATA.

CAP. I. v. 1. *Enumeratio generis*) Hoc prima fronte non nemo iudicabit insolens : clamabit malle se, *Liber generationis;* quippe adsuetus. Sed si quis latine doctus, hæc verba nunc primum legat, agnoscet ille quidem verba latina, sed ex quibus rem aut non intelliget, aut perperam intelliget. Nam his verbis hæc suberit sententia : In hoc libro scribitur, quomodo generatus sit Iesus : quæ non est Matthæi sententia. Deinde si vis significantem et perspicuam esse orationem, Liber non declarat enumerationem, siue nomenclaturam aut librarium, quod Hebræi vocant ספר, id quod interpretans hic auctor, vocat βίβλον; neque generatio est maiorum series et genus, sed latinis est gignendi actio, quam γενέσεως verbo non significat Matthæus: declarat enim eam quam Græci γενεαλογίαν adpellant. Vides hic non parum interesse, quibus quamuis totidem verbis quamque rem dicas. Item quod mox sequitur, υἱὸ δαβὶδ, filium vertunt Dauidis. At verbum בן, vnde id dictum est, commune est et natorum et prognatorum : sicuti sæpe significant Hebræi simplici vno verbo, quod nos multis compositis : ex quo fit, vt in vertendo habenda sit sententiæ ratio. Item filius latine dici non solet pro eo, qui per multos generis gradus ab aliquo ortus est. Item quod toties reperitur δὲ et ἐγέννησε, hebraicæ consuetudinis est, quam nobis, (quum ea nihil ad rem faciat,) in latino sermone retinere non est necesse. Item illud, ἐπὶ τῆς μετοικεσίας, positum est pro αἰχμαλωσίας : vt sæpe fit in vetere testamento, ex גלות, quod exsilium est. Et illud, πᾶσαι αἱ γενεαὶ, pro τὸ πᾶν. Et μνηστευθείσης γὰρ, superuacuum est γὰρ in latino sermone. Item illud, υἱὸν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ, pro οὗ καλέσεις τὸ ὄνομα. Item, τὸν λαὸν αὐτοῦ, suos. Denique innumerabiles sunt huiusmodi loci, quales hic aliquot breuiter perstrinxi : non vt idem deinceps vbique faciam, (nam id esset infinitum,) sed vt, quum tales passim deinceps occurrent, intelligatur, me, quod hic fecerim, idem illic potuisse, vt omnium rationem redderem : sed partim propter prolixitatem noluisse, partim minus necessarium iudicasse.

19. *Nec in eam vellet exemplum edere*) Hoc est publice supplicium sumere, quod fieri lex iubebat in adulteras. Quod si cum ea clam diuortium fecisset, putaretur vitiata cœlebs. Nam sponsalia, (quæ fieri solent intra priuatos parietes,) poterant celari. Ita vitasset Iosephus Mariæ non infamiam, (nam cœlibem comitaretur infamia stupri,) sed mortem. Malebat autem vir clemens, eam vitiatam cœlibem videri, quam vt adulteram capite plecti. De Esaiæ autem loco qui hic adducitur, vide quæ Esaiæ 7. et 9. scripsimus.

De nomine autem Iesu idem sentio, quod Andreas Osiander, (sic tamen, vt adfirmare nolim,) videlicet ductum esse a nomine Ioua, interposita littera sin. Qua de re ne mihi plura scribenda sint, vide Osiandri Adnotationes in Harmoniam Euangelicam. Sed cur in hoc nomine interponatur littera sin, quum multum diuque considerarem, neque, cur hæc littera hic

hic interposita foret, viderem, quippe quum non sit seruilis, hoc est, eius litterarum generis, quæ solent in deductis aliunde verbis ad primigenia adhiberi: cœpi cogitare, verbum hoc compositum esse oportere: tandemque Dei beneficio comperisse videor, quemadmodum Iesus et Deus et homo est, ita nomen eius ex Dei et hominis nomine esse conflatum. Id autem didici ex Exod. cap. 15, 3. vbi dicitur יהוה איש מלחמה. Ioua isch milchamah: hoc est, Ioua vir belli: vbi vir bellicosus dici videtur, quoniam de Christo sermo est, qui vir futurus erat. Est igitur Iesus nomen compositum ex יהוה, et איש, interposita littera ש ex nomine איש: reliquis autem duabus reiectis, quippe quæ seruiles sint, et addi adimique sæpe soleant: vt sit יהשוה, Iesus idem quod Ioua vir, siue homo (nam hominem etiam significat איש) vt intelligamus, Iesum esse non Iouam, (nam hoc de eius patre dicitur) sed Iouam hominem: hoc est, corporatum Iouam, hominemque factum: id quod videntur Exod. 3, 14. illa verba prædicere, Ero qui ero. Item, Ero misit me ad vos: quasi hoc diceret: Quidam, qui est ille quidem, sed nondum est quod erit: est enim Deus, sed futurus est etiam homo. Atque hoc est quod indicare videtur idem Iesus nondum homo factus, Iacobo, Gen. 32, 29. quum nomen suum exquirere vetat, quippe quod sit mirabile. Hoc enim de admirabilitate in græco et latino scriptum exstat, non sine caussa, quamuis in hebræo desideretur. Sed idem etiam in hebræo est, Iud. 13, 18. Quid enim admirabilius est, quam eumdem et Iouam et hominem esse? Quod autem in hoc nomine, quæ pars hominem significat, ea in medio verbo ponitur, quum id in aliis compositis fieri non soleat, in eo videtur arcana res latere. Significatur enim, ex Ioua factum hominem, et rursus ex homine factum Iouam: quemadmodum vides nomen יהשוה a Iouæ nomine incipere, et in idem desinere, interposito viri homine. Et quoniam est hoc Iesu nomen Seruatoris nostri proprium, neque cum vllo mortalium commune, nos eos, qui græce Iesus vocantur, maluimus Iosuas adpellare. Nec enim יהשוה, sed יהושע dicuntur.

CAP. II. v. 16. *Quotquot erant infra bimatum*) Ad verbum legitur, A bimatu et infra: qui hebraismus est, qualis 1 Reg. 20, 21. 22. legitur his verbis: Si puero dixero, Sagittæ sunt a te, et citra, cape eas, et veni, cet. Et mox: Sin ita adolescenti dixero, Sagittæ sunt a te, et vltra, cet. vbi a te et citra nihil aliud est, quam citra te: et a te et vltra, quam vltra te. Item Leuit. 22, 27. Ab octauo die et vltra litabit: hoc est, quum octauum diem excesserit.

CAP. III. v. 1. *Ioannes Baptista*) Quod secundam syllabam in Ioannis nomine adspiro, hoc facio, quoniam in hebræo nomine adspiratur: quod ideo in græco non fit, quoniam non habent Græci adspirationem, nisi in verborum principiis, excepta littera ῥ. Idem puta de Gehenna, Abrahamo, et multis aliis, in quibus tamen per me suo quisque vtatur arbitrio: nam video hæc in sacris litteris passim mutari, vt Hierosolymæ prima syllaba in græco adspiretur, in hebræo non item: quod contra fit in Anna.

CAP. IIII. v. 1. *Vt tentaretur a diabolo*) Diabolus calumniator et criminator

nator eſt. Nam διαβάλλειν non ſolum calumniari, ſed etiam criminari notat. Itaque in Apocal. 12, 10. vocatur κατήγορος, quod ſanctos apud Deum dies et noctes accuſet. Tentatorem autem quod verto, participium eſt ὁ πειράζων: ſed participiis vtuntur Hebræi pro deductis a verbo nominibus: vt Marc. 6, 14. Ἰωάννης ὁ βαπτίζων dicitur, qui alias βαπτιστὴς adpellatur.

13. *Caphernaum profectus*) Quædam verba græcis non adſpirata latinis adſpirantur: vt Ἰώσηπος, Καλπούρνιος, quos Latini Ioſephum et Calphurnium dicunt: et τρόπαιον, trophæum. Huius generis ſunt Καπερναοὺμ et Κλεόπας, quæ vetus interpres recte Caphernaum et Cleopham dixit.

CAP. V. v. 11. *Vobis conuiciabuntur homines*) Quod apud Latinos fit in paucis verbis, vt perſonalibus actiuis vtantur pro imperſonalibus, aiunt, ferunt, perhibent, ſcilicet homines, pro: fertur, perhibetur: id fit apud Hebræos in quibuslibet verbis, quæ quum actiua ſint, interpretanda ſunt per paſſiua aut imperſonalia, aut eſt aliquid addendum. Tale eſt quod paullo poſt hunc locum ponitur, οὐδὲ καίουσι λύχνον; quod ſi ad verbum vertas, addendum erit, homines: Neque accendunt lucernam homines: aut per paſſiuum ſic: Neque accenditur, aut accendi ſolet lucerna. Talis eſt et hæc locutio, Vobis conuiciabuntur: addendum eſt enim, homines, vt latinus ſermo poſtulat, et vetus interpres recte addidit: aut paſſiuo vtendum, Vobis fient conuicia.

19. *Minimus numerabitur*) Latine, Nullus dixeris, pro non dixeris, dicitur: ita hic, Minimus numerabitur, ſiue vocabitur, pro minime vocabitur, poſitum eſt. Vocari autem pro eſſe dicitur: vt quum dicit Eſaias, Meſſiam vocatum, ſiue nominatum iri admirabilem conſiliarium, Deum fortem, cet. ſignificat, eum non ſolum dicendum eſſe, ſed re ipſa fore. Itidem quum in Luca dicit angelus, Ieſum vocatum iri Dei filium, non ſolum de nomine, ſed etiam de re loquitur. Eſt igitur hæc ſententia: Nullo loco habebitur, ſiue nullum locum habebit in regno cæleſti. Nec longe aliter loquitur Cicero, quum dicit, Inter viuos numerari, pro viuum eſſe, in oratione pro Sexto Roſcio.

20. *Niſi iuſtitia Scribis et Phariſæis excellueritis*) Attende lector diligenter hanc ſententiam, vt ſequentes intelligas. Docet hoc loco Ieſus, vbi ſita ſit vera virtus et iuſtitia, videlicet in parendo legi. Sed quid ſit vere parere legi, oſtendit. Vetabat lex occidere et adulterare, cet. Scribæ et Phariſæi non occidebant, non adulterabant, itaque videbantur eſſe iuſti: quoniam legi parere, iuſtitia eſt. At Chriſtus negat eos legi parere. Non eſt enim ſatis, re ipſa non occidere, niſi animum habeas ab homicidio alienum. Quum ſit enim animus tanto corpore excellentior, vt ab animo nominentur homines, (ſiquidem נפש Hebræi pro homine dicunt, et Latini animas: quale eſt illud: Felices animæ, quibus hæc cognoſcere primum, Inque domos ſuperum ſcandere cura fuit) is vere homicida eſt, qui homicidam habet animum. Atqui, qui ſine cauſſa alteri iraſcitur, aut conuiciatur, huius animus eſt homicida. Nam qui ſine cauſſa et ratione

tione poteſt iraſci, idem ſine cauſſa et maledicere, et pulſare, et occidere poteſt. Neque enim longius abeſt maledictum ab ira, aut pulſatio a maledicto, aut cædes a pulſatione, quam iniuſta ira a ratione: vt qui rationem ira opprimat, idem facile ad conuicia cædemque impellatur. Nam vbi ſemel rationis limites transieris, nullus eſt peccandi modus. Dicet aliquis: At lex non tam ſeuera eſt, nec enim iram aut conuicium capite ſanxit. Credo. Commiſit enim ſupplicii irrogationem magiſtratibus, qui quum homines ſint, facinora, non voluntatem, et illata damna, non cogitata puniunt: nec enim poſſunt hominum animos conuincere duorum aut trium hominum teſtimonio, ſine quo quemquam punire non licet. Itaque vt ſis tutus a magiſtratu, ſatis eſt hominem non occidere, etiamſi animus tuus ſit homicida. Hac quidem ratione iuſti ſunt Phariſæi. Quod ſi Chriſti regnum terreſtre foret, non haberet, quod aliud doceret: ſed quum ſit id regnum cæleſte, iudex erit cæleſtis, teſtimonia cæleſtia, cæleſte iudicium, in quo nullus ignorantiæ locus erit. Ibi non ſolum corpus homicida, (vt fit apud homines, apud quos corporeum regnum eſt,) ſed etiam animus homicida punietur. Itaque ſi vis æternam vitare pœnam, non in ſpeciem, ſed vere et ex animo obediendum legi eſt, conſcio et teſte Deo, qui facinoris cupiditatem pro facinore habet atque punit. Hæc eſt Chriſti ſententia, ex qua perſpicuum fit, non eum hoc dicere, qui ſine cauſſa ſuccenſeat, debere a magiſtratu puniri: nam id fieri iuberet, quod fieri non poſſet. Sed hoc docet, eum qui ſine cauſſa iraſcitur, eſſe animo homicidam, et cæleſti Chriſti cælitumque iudicio atque conſenſu damnatum iri, et æternas in ignis gehenna pœnas daturum. Ac quod hic de homicidio diximus, idem deinceps de adulterio et ceteris intellige. Quod autem dicit, *Fratri ſuo*: fratrem vocat, quemuis hominem: quoniam omnes ab eodem Adamo, generis humani parente prognati, fratres ſumus. Et quamquam frater pro altero dici latine non ſolet apud veteres, tamen id nunc licere puto, et hoc in conſuetudinem, vt et alia quædam, vocandum: ne dum in ſermone ſumus religioſiores, in re parum ſimus religioſi. *Gehenna* ſignificat Hinnomi vallem, de qua Ieremias 7, 31. Ea ponitur pro æterno ſupplicio etiam apud Sibyllam, his verbis:

- - - Suppliciumque,
Ignis inexſtincti iuſſi perferre gehennæ.

22. *Raca*) quod nos balatronem vertimus, conuicii verbum eſt, a ריק deductum, quod proprie vacuum ſignificat: et translatum ad alia, ſignificat nequam. Græci eodem nomine vocant ῥάκος: Latini balatronem, nebulonem: Galli belitre, coquin, babovin.

25. *Compone cum aduerſario tuo*) Quum ad cæleſte regnum viam doceat Chriſtus, et ante hunc locum locutus ſit de offerendis Deo, non homini, muneribus: non hic ſuos inſtruit, quo pacto ſe debeant in humanis controuerſiis gerere: ſed docet, quod prudenter faciunt in humanis controuerſiis, idem in diuino negotio faciendum. Quemadmodum malunt prudentes homines cum aduerſario decidere, quam ad iudicem venire: quoniam aduerſarius poteſt agere mitius, iudex autem eſt ſeueriſſimus, et ſummo iure agit: ita præſtat, ſi quem offendiſti, aut ſi odio ab aliquo disſides, cum eo componere, et inimicitias mature, dum in huius vitæ curſu

cursu licet, deponere, quam in seuerum Dei iudicium incurrere, in quo sera futura sit pœnitentia: Quod autem imperatiuo vtitur, similitudinem breuiorem facit et elegantiorem: qualis est illa, Aut facite arborem bonam, et eius fructus bonos, cet. Nec enim iubet arborem fieri bonam: sed docet, vt arbor bona malum, aut mala bonum fructum ferre nequit, sic nec probum hominem improbe, nec improbum probe agere. Item illa: purga prius interiora poculi. Item: illa de accubando in inferiore parte mensæ in conuiuiis. Nec aliter loquuntur Latini, quum dicunt: Noli irritare crabrones. Nec enim de crabronibus præcipiunt: sed perinde est ac si dicant, Vt crabrones irritare periculosum est, ita hominem illum lacessere, aut aliquid tale. Huius generis est illud: Ne date rem sacram canibus.

37. *Quod præter hæc est, id a malo est*) Malum vocat diabolum: vt 1. Ioan. 3, 8. quum dixisset, Qui peccatum committit, a diabolo est: paullo post eius rei exemplum adducens, dicit: Non vt Cainus, qui quum a malo esset, fratrem suum occidit.

39. *Non esse resistendum iniuria*) רע, quod hic πονηρὸν vocat, apud Hebræos sæpe significat iniuriam, vt et apud Græcos κακὸν, vt adparet in verbo μνησικακεῖν, hoc est, iniuriæ memorem esse. Atque ita transferre maluimus, quam malum, ne quis esset ambiguitati locus. Nam malum est pestis, malum fames, frigus, feræ, peccatum, et talia multa: quibus resistere non vetat Iesus, sed iniuriis, quales commemorat. Quod si locum hunc voles intelligere, lege 1 Corinth. 13.

43. *Proximum tuum amato*) רעך modo proximum aut amicum, modo quemuis alium significat. Itaque quum præcipitur vt ames רעך, ambiguus est apud Hebræos sermo, vtrum amicum, an omnes, amare iubearis: quæ ambiguitas, si latine interpreteris Alterum, nulla est. Sed vt esset ambiguitati locus, hic nobis Proximum dicendum fuit, vt etiam Luc. 20. Igitur quum in Dei præcepto verbum id significet alterum, hoc est, quemuis hominem: erant qui in altera notione acciperent, et se amicos amare iuberi interpretarentur: ex quo consentaneum esse videbatur, odio contra habendos inimicos. Igitur magister hoc loco, vt errorem illum tollat, docet, eo præcepto iuberi vt amentur omnes, etiam inimici cuiusque: vt intelligatur illic רעך non amicum, sed alterum significare, quicumque sit.

CAP. VI. v. 5. *Amant in collegiis esse*) ἑστῶτες. Verbum hoc non semper stare significat, sed aliquando esse, aut adesse: sicut hebraice עמד, vt ponitur Matth. 16, 28. et Ioann. 12, 29. Atque ita ponitur Luc. 19, 8. σταθεὶς δὲ Ζακχαῖος, εἶπε πρὸς τὸν κύριον: nec enim significat illic statum corporis. Hoc pacto intelligendum est hic de Deum precantibus simulatoribus. Nec enim docet, quo corporis statu precarentur: et credibile est, eos in genua potius, quam stantes orare, vt Actor. 20, 36. Idem dico de verbo καθίζεσθαι, quod non semper sedere, sed aliquando manere est, vt Lucæ vltimo vers. 49.

7. *Ne garrite vt extranei*) Hebræi, omnes non hebræos vocant gentes, hoc est extraneas gentes, siue alienigenas: Latini Græcique barbaros. Itaque

Itaque quæ גוים ἔθνη dicuntur, latine duobus vocabulis dici poſſunt exteræ gentes: quale eſt illud, Vt ſint hominibus conſpicui: hoc eſt, aliis hominibus. Inde ἐθνικοὶ, exteri aut barbari.

10. *Fiat voluntas tua)* Hoc eſt, Fiat, quod tu vis. Eſt enim apud Latinos quoque vſitatus hic loquendi modus. Itaque et Quintilianus, Facere voluntatem dixit: et Cicero, Conſeruare voluntatem: hoc eſt, id facere, quod quis voluerit. Et idem Cicero, Chaldæorum promiſſa conſequi: hoc eſt, res promiſſas, et propoſitum adſequi: hoc eſt, id quod tibi propoſueris. Quale eſt illud Maronis: - - - Sua nunc promiſſa repoſci. Sic ſæpe γραφαὶ pro τὰ γεγραμμένα, et ἐλπὶς pro τὸ ἐλπιζόμενον, et ῥῆμα ſiue λόγος pro τὸ λεγόμενον.

11. *Victum noſtrum alimentarium)* ἐπιούσιον, alii מחר apud Hebræos, hoc eſt, craſtinum: alii תמיד, hoc eſt continuum, legi teſtantur: quæ varietas indicare videtur, Hebræos non ita in ſua lingua legiſſe, (conſtaret enim ſibi lectio,) ſed ex græco alios aliter in hebræum tranſtuliſſe: vt adpareat, etiam apud eos, ſicut et apud nos, de huius verbi notione dubitari: ἐπιούσιος, vt ab ἐπιούση ducatur, nec verbi ratio patitur, nec ſententia. Nam nec huiusmodi nomina a femininis participiis deducuntur: et ſi victum craſtinum hic petendum Chriſtus doceret, pugnantia doceret, quum paullo poſt vetet, in craſtinum eſſe ſollicitos: ἐπιούσιος igitur dicitur παρὰ τῆς οὐσίας. Nec refert, quod non ἐπούσιος, ſicut ἐπουράνιος dicitur: nec enim ſemper amittit præpoſitio ἐπὶ vltimam litteram in compoſitione, vt videre licet in ἐπίορκος, ἐπίουρος, et multis aliis. Eſt autem οὐσία in ſacris litteris, idem quod τὰ ὑπάρχοντα, aut βίος, hoc eſt facultates, aut victus: vt adparet Lucæ 15,13. Hinc ἄρτος ἐπιούσιος eſt, *quod ad victum pertinet.* Vetus interpres in Matthæo *quotidianum* interpretatus eſt, in Luca *ſuperſubſtantialem.* Quod ſi *ſubſtantialem* reddidiſſet; (nam ἐπὶ non vbique in huiusmodi vocibus eſt ſuper: eſt enim idem ἐπουράνιος, quod οὐράνιος: ſicut latine *inalpinus*, idem eſt qui *alpinus*,) parum latine ille quidem, ſed et vere et plane ſententiam reddidiſſet, ſiquidem ſubſtantiam interpretere non ὑπόστασιν, ſed οὐσίαν, quod tum faciendum eſt, quum οὐσία facultates ſignificat.

13. *Ne nos in tentationem inducito)* πειρασμὸς aliquando periculum ſignificat, vt Luc. 22,40. et Timoth. 6,9. aliquando tentationem, et ad malum ſollicitationem, vt hoc loco, et alibi ſæpe. Atque, in hac notione latine dici poſſe tentationem, deprehendet, qui hoc diligenter conſiderauerit: vt a Cicerone tentationes morborum dicuntur, quum morbus nos tentat et inuadit. Inde tentator dicitur diabolus, qui hoc loco Malus adpellatur.

16. *Qui vultus ſuos deformant)* כי quod hic, vt paullo ante, eſt γὰρ ſæpe relatiuum eſt; ἀφανίζειν autem, quod deformare interpretor, ſigni-

ſignificat aliquid ad nihilum redigere, et corrumpere, ita vt nusquam adpareat: vnde ἀφανίζεσθαι, perire; vt Actorum 13, 41. et euaneſcere, Iacob. 4, 14. Itaque ἀφανίζειν τὸ πρόσωπον, eſt *vultum ſqualore deformare*: quod gallice ſignificanter exprimitur, quum dicitur aliquis habere le viſage deffaict, vultum infectum: hoc eſt, *ſqualidum, et macie deformem.*

CAP.VIII. v.12. *Quum interea regii*) In græco eſt, filii regni: vt et capite nono, filii thalami, pro iis, qui nuptias agunt: de quo hebraiſmo vide quæ ſcripſimus in Geneſ. c.49. in Ioſepho. Nec diſſimile eſt, quod Chriſtus paullo poſt ſe vocat hominis filium, hoc eſt, hominem: nam eodem modo ſæpe nominatur Ezechiel. Sed quia nominatim ſic vocari ſolet Chriſtus, et poſſent hoc loco offendi multi, nolui mutare.

CAP.VIIII. v.16. *Neque vero quisquam adhibet rudis panni pittacium, cet.*) Si rudis et nondum detriti panni particulam veteri tritæque adſuas, vt laceram veſtis partem reſarcias, ea particula, quam veſti addideris, erit rigidior quam veſtis: itaque adſuta non diu hærebit: ſed vſu agitata diuelletur, et eam veſtis partem auferet, cui per futuram adhærebit. Ita fiet, vt quam vis obſtruere rupturam, eam imperitia reddas maiorem. Quod dicit autem τὸ πλήρωμα αὐτοῦ, nominatiui caſus eſt τὸ πλήρωμα, idem ſignificans cum illo ante poſito ἐπίβλημα, vt ſit veſtimenti ſupplementum, particula adhibita ad id ſupplendum ac reſarciendum, quod eſt vetuſtate conſumtum. Vocat autem veterem veſtem, tritam: ſicut contra Lucæ quinto nouam vocat, non tritam, quomodo vulgo loquimur. De vtribus quod dicit, loquitur ad Syriæ conſuetudinem, vbi vinum conditur in vtres. Nam in noſtris finibus vinum nouum in vetera dolia condi, nec abſurdum eſt, et vulgo fit. His autem duabus de veſte et vino ſimilitudinibus ſignificat, quod ante docuerat de nuptias agentibus: ſcilicet tam ineptum eſſe, diſcipulos ipſo adhuc præſente ieiunare, (quæ triſtitiæ res eſt, quum magis lætari debeant,) quam ſi quis ita veſtem reſarciat, vt dicit, aut vinum nouum in veteres vtres recondat. Quemadmodum prouerbio dicimus, in lente vnguentum: quo rem ſignificamus abſurdam.

27. *Miſerere noſtri, Dauidide*) Scio durum viſum iri hoc patronymicum. Sed certe eo proprie exprimitur, qui hebraico more dicitur Dauide natus. Qua de re vide, quæ ſcripſimus principio animaduerſionum in Pſalmos. Neque tamen mihi interdictum puto, quo minus modo Dauididem, modo Dauide prognatum aut ortum, aut Dauidis filium interpreter. In verbis enim debemus eſſe faciles, dum res ipſa intelligatur. Et quidem ſtatim initio Matthæi, Ieſum Dauididem et Abrahamidem vocaſſem, niſi metuiſſem, ne vocabulorum nouitas lectorem in ipſo ſtatim limine offenderet.

38. *Vt operarios emittat in meſſem ſuam*) ἐκβάλλειν non ſemper eiicere aut extrudere ſignificat, ſed etiam emittere, aut depromere: vt Ioan. 10, 4. ὅταν τὰ ἴδια πρόβατα ἐκβάλῃ; et Matth. 12, 5. ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας ἐκβάλλει τὰ ἀγαθά. Nec enim vel ille oues ex caula, vel hic bona ex cordis ſui repoſitorio extrudit, ſed emittit atque promit: hoc eſt, προφέρει, vt eſt apud Lucam.

CAP. X. v. 5. *Dimiſit Ieſus, eis ita præcipiens*) Et hoc bene ab antiquo inter-

interprete versum erat : nec refert, quod παραγγείλας præteriti temporis est. Nam huiusmodi præterita sæpe per præsentia reddenda sunt : quale est illud, ἀποκριθεὶς εἶπεν, respondens dixit, aut respondit, et dixit : nec enim prius respondit, quam dixit : quin ea responsio, ipsa dictio est : vt sit ἀποκριθεὶς pro ἀποκρινόμενος. Similiter quod hic dicitur ἀπέστειλεν παραγγείλας, idem est quod ἀπέστειλεν παραγγέλλων, dimisit præcipiens, aut dimisit et præcepit. Nam ea missio, ipsa præceptio est, quum iubet eos ire ad perditas oues Israeliticas. Iisdem enim verbis et mittit et præcipit. Hoc moneo, ne quis miretur, non semper verbi tempus respondere. Sæpe enim tempus pro tempore ponitur : vt ἔρχεται et ἐρχόμενος, pro venturus est : et, ὁ μαθητὴς ἐκεῖνος οὐκ ἀποθνήσκει, Discipulus ille non est moriturus : et alia innumera : qualia sunt etiam illa apud Latinos : Tityre, dum redeo : id est, donec redeam : et, Quid agimus ? pro, quid agemus ? Item, Non cœno domi : pro, non sum cœnaturus. Quod idem moneo etiam de propria verborum significatione, sicubi forte minus proprie reddere videmur : vt quum ἐκεῖνος pro αὐτὸς, et ὅτι pro γὰρ ponuntur, et alia huiusmodi multa.

5. *Neue in vllam Samaritanorum vrbem*) εἰς πόλιν μὴ εἰσέλθητε pro εἰς μηδεμίαν πόλιν εἰσέλθητε, hebraismus est : qualis et ille Ioan.19,36. ὀστοῦν οὐ συντριβήσεται ἀπ' αὐτοῦ, Nullum eius os confringetis. Eodem modo loquuntur Galli, Il n'y a ame, non est anima : pro, nulla est anima, hoc est homo. N'entrez en ville de Samarie : pro, en aucune ville.

12. *Salueat hæc domus*) שלום, quod hic εἰρήνη dicitur, verbum est salutantis, quod etiamnum retinent Turcæ. Salutantes enim dicunt Schalama lech, quod est שלום לך, pax tibi, hoc est salue. Et sane pacis et salutis vocabula cognatæ sunt significationis. Nam et qui in pace est, saluus est : et qui saluus non est, pace caret. Nec enim bellum voco id solum, quod vulgo hoc nomine notum est : sed qui ægrotat, dolet, esurit, huic cum morbo, dolore, fame bellum est : neque potest, (quamuis absint homines,) dici pace frui, cui cum tam molestis hostibus confligendum sit. Itaque apud Liuium sæpe pacem deum exposcere dicuntur, qui a diis salutem, et omnium rerum prosperitatem postulant. Sed in salutationibus saluere, et salus, aptiora et apertiora verba sunt, deducto inde etiam salutandi verbo. Itaque Gabriel Mariam salutans, quod est hebraice *Pax* tibi, dixit χαῖρε, hoc est salue, aut aue. Quod autem dicit, *Siquidem erit digna domus, eueniat ei vestra salus :* imperatiuo vtitur pro futuro, in hanc sententiam, Si salute digni erunt, eueniet eis vestra salus, hoc est felicitas, quam eis optabitis salutando. Sin minus, non magis eis proderit vestra salutatio, quam si non salutauissetis.

39. *Animam suam qui inuenerit, perdet*) εὑρίσκειν et reperire et parere, siue quærere ac comparare est. Sed neque hic parere aut comparare animam suam recte dici potest, (dicendum enim esset, seruare animam suam, aut vitæ suæ consulere,) et propter perdendi verbum, fuit vtendum verbo,

quod contrariæ notionis esset. Gallice pulchre exprimi potest hoc, verbis gaigner et perdre.

41. *Qui vatem nomine vatis accipit*) Idem quod ante dixit: Qui missum accipit, tantum meretur, quantum si mittentem acciperet. Qui vatem aliquem nomine vatis alterius, hoc est, quoniam a vate missus est, accipit, is mercedem vatis adipiscetur: hoc est, idem præmium habebit, quod haberet, si vatem illum, a quo is missus est, accepisset. Verbi gratia, Qui Elisæum vatem nomine Eliæ vatis accipit, eamdem habebit mercedem, quam si ipsum Eliam accepisset. Dicit autem mercedem vatis breuius, et ideo obscurius, pro mercedem ob acceptum vatem. Sicut cap.12,31. est, βλασφημία πνεύματος, pro, κατὰ τȢ πνεύματος.

CAP. XI. v.6. *Felix est, qui in me non offenderit*) σκανδαλίζεσθαι aliquando lædi est: vt ad Romanos 14,21. ὁ ἀδελφός σȢ προσκόπτει ἢ σκανδαλίζεται: est enim illic idem fere προσκόπτειν et σκανδαλίζεσθαι, hoc est, lædi, et detrimentum accipere, quod Latini offendere dicunt. Est igitur hæc Iesu sententia: Ego sum lapis, in quem offenditur: Beatus est, qui ita se gerit, vt ego ei sim vtilis, non detrimentosus.

16. *Perinde est, ac quum manentes in foris pueri*) ὁμοία ἐςὶ παιδαρίοις, similis est pueris, scilicet clamantibus. Atqui non erat clamantibus pueris similis Iudæa natio, sed audire nolentibus. Christus autem et Ioannes Baptista erant clamantibus pueris similes. Itaque sic intelligendus, et sic interpretandus est hic locus, vt intelligamus similiter accidere in Iudæis, atque accidit in eo, quod pueri vulgari cantilena cantant: hoc est, Iudæos nec facilitate Christi, nec seueritate Baptistæ moueri, quemadmodum canunt illi pueri, suos æquales nec læto carmine ad saltandum, nec nænia ad plangendum excitari. Idem dico de multis aliis locis, vt quum Matth. 13, 24. dicitur, cæleste regnum simile esse homini serenti. Non enim satori simile est, sed sationi. Itaque tota res, non vnum verbum, confertur.

19. *Estque suis aliena sapientia*) Epiphonema, et ante dictorum conclusio. Israelitæ, ad quos proprie pertinebat Euangelium, id repudiant. Eamdem sententiam posuit supra, quum dixit, regios in imas detrudendos tenebras: regios vocans Iudæos, quorum erat regnum: δεδικαίωται autem significat liberum esse, et nihil rei habere cum aliquo: vt ad Roman.6,7. ὁ γὰρ ἀποθανὼν δεδικαίωται ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, Qui mortuus est, absolutus est a peccato; quod ante vers. 6. dixerat, ἵνα καταργηθῇ τὸ σῶμα τῆς ἁμαρτίας, τȢ μηκέτι δȢλεύειν ἡμᾶς τῇ ἁμαρτίᾳ, Vt aboleatur peccati corpus, ne amplius peccato seruiatis; vt idem sit δεδικαίωται ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, et Ȣκ ἔτι δȢλεύει τῇ ἁμαρτίᾳ, et κατήργηται αὐτῷ ἡ ἁμαρτία, aut κατήργηται ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας: sicut ad Rom. 7,3. de vxore, ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ ὁ ἀνὴρ, κατήργηται ἀπὸ τȢ νόμȢ τȢ ἀνδρός: hoc est, δεδικαίωται, si mortuus vir fuerit, ea liberata est a lege viri; hoc est, ὁ νόμος τȢ ἀνδρός ἐςιν

αὐτῇ ἀργὸς, Viri lex eſt ei otioſa, nihilque ad eam pertinet. Igitur ἡ σοφία δεδικαίωται, hoc eſt, κατήργηται, ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῆς, hoc eſt, αὐτοῖς ἐστιν ἀργὸς, nihil ad eos pertinet, ab eis repudiatur, tamquam aliena. Quod autem addit Lucas, hac eadem de re loquens πάντων, omnibus, non ita accipiendum eſt, quaſi omnes Iudæi Chriſtum repudiarent, ſed fere omnes. Quemadmodum quum dicit Chriſtus, Ioannem nec comeſſe, nec bibere, non ſignificat nihil omnino comeſſe, ſed fere nihil; hoc eſt, parciſſimi eſſe cibi. Neque vero me latet, alios ſic hunc locum exponere, vt dicant ſapientiam a ſuis δικαιοῦσθαι, hoc eſt, approbari atque admitti; ſed neque aduerſatiua coniunctio præponitur, neque eſt ὑπὸ, ſed ἀπὸ τῶν τέκνων.

CAP. XII. v. 7. *Pietatem malo quam ſacrificium)* חסד apud Oſeam plus eſt, quam quod hic ponitur ἔλεος. Deinde quod hic eſt καὶ οὐ, illic eſt quidem ולא, ſed quod pro מן ponitur; nam hæc præpoſitio in altero ſententiæ membro ponitur, quod idem tamen ſignificat. Sic enim in Oſea legitur ad verbum: Pietatem volo, et non ſacrificium; et Dei cognitionem, quam victimas; vbi volo pro malo poſitum eſt, vt apud Homerum:

Βούλομ᾽ ἐγὼ λαὸν σόον ἔμμεναι, ἢ ἀπολέσθαι.

καὶ οὐ autem, ſiue καὶ μὴ, pro μᾶλλον ἢ, dicunt etiam auctores profani: vt Iſocrates ad Nicoclem, ἐλλείπειν αἱροῦ, καὶ μὴ πλεονάζειν: hoc eſt, Parum malis, quam nimium facere. Sic enim loquuntur Latini, vt Cicero: Valere malis, quam diues eſſe: ὑγιαίνειν αἱροῦ, καὶ μὴ πλουτεῖν.

31. *Omne peccatum ac maledictum*, cet.) Quid ſit peccatum in ſpiritum ſanctum, ex hoc loco ſatis adparet. Qui enim diuinis operibus, et ſacri ſpiritus numine factis, adeoque claris et perſpicuis, vt contradici non poſſit, tamen contradicit et reſiſtit, nec ſibi perſuaderi patitur, id quod refelli non poteſt: is eſt pertinax, durus, indocilis, cui nulla re poſſit vmquam perſuaderi. Is in pertinacia ſemper manet, nec vmquam fit melior, ideoque numquam ei venia datur. Tales fuerunt Scribæ et Phariſæi. Hoc eſt peccare in ſpiritum ſanctum. In hominem autem, hoc eſt, in Chriſtum vt hominem, peccare dicuntur, qui in eo nondum ſpiritualia vident opera. Talis erat Paulus nondum Chriſtianus: peccabat in hominem Ieſum. At idem ſi agnitum perſecutus eſſet, numquam ei venia data fuiſſet. Hic illud obiiciet aliquis: Quoties ingemuerit nocens, non amplius recordabor. Eſt ita. Sed numquam niſi ſero et clauſa porta ingemiſcunt, qui tales ſunt: de quibus ſcriptum eſt ad Hebræos 6, 4. et 1. Ioannis 5, 16. vbi hoc peccatum letale dicitur. Hoc optime intelligi poteſt, ſi diligenter conſideres illud ex Eſ. 6, 10. oraculum: Stupefac iſtorum animos, eorumque et aures obſirma, et oculos hebeta, ne oculis videant, et auribus audiant, et animis intelligant, et ita mutati ſanentur. Quaſi hoc dicat: Quoniam adeo pertinaces ſunt, et improbi, volo eos punire. Sed tanta eſt mea clementia, vt quamuis ſint ſceleratiſſimi, tamen ſi mores corrigant,

gant, veniamque petant, daturus sim. Ne igitur veniam orent, volo vt in pertinacia permaneant, vt eos puniam. Quod autem dicit: Nec in hoc sæculo, nec in futuro: scio quosdam ita exponere, vt putent nihil aliud esse, quam quod apud Marcum eadem de re scriptum est, Numquam. Sed non Matthæus hac in re per Marcum, sed contra Marcus, qui breuius, per Matthæum, qui copiosius scripsit, est explicandus: vt quod apud Marcum est Numquam, id significet, Nec in hoc sæculo, nec in futuro. Sed quid sit id futurum sæculum, ego ignoro. Potest enim dubitari, vtrum de nostro hoc sæculo loquatur, quod tum erat futurum, et quod Paulus vocat vltimum tempus, dum dicit, vltimo tempore futuros homines pessimos: an de æterna vita, quæ sæculum hoc sequetur.

33. *Aut facite arborem bonam*) Facere pro adfirmare ponitur: vt Ioan. 8, 53. Quem tu te facis? Est igitur hæc sententia: hoc pro certo habete, necesse esse, quæ arbor sit bona, eius fructum esse bonum: et qui fructus sit malus, eum arboris esse malæ. Atqui ista vestra verba malus fructus est, ex quo consequens est, vos stirpem esse malam.

CAP. XIII. v. 21. *Statim desciscit*) σκανδαλίζεσθαι est aliquando deserere, desciscere, aut deficere. Itaque pro eo ponitur apud Lucam capite 8, 13. ἀφίςασθαι.

CAP. XV. v. 5. *Si quis suo patri matriue dixerit*) Iudæi sacerdotes pelliciebant homines ad conferenda in templum donaria, idque non Dei, sed sua caussa, quoniam ea ad ipsos redibant. Ac ne quis filius ideo minus conferret, quod sua in parentum alimoniam, (vt præceptum erat,) vellet impendere, illi eam religionem praua legis interpretatione sic eleuabant: Demonstra patri tuo, id quod tu in templum confers, ei esse profuturum apud Deum: nec esse necesse, vt eam pecuniam in eum impendas, quum tam eum honores, libando pro te, et pro ipso, quam si alioquin in eum insumeres. Etiamsi non aliter parentes honores, non tamen contra legem feceris.

CAP. XVIII. v. 6. *Quisquis vero vel minimo horum mihi fidem habentium incommodauerit*) Ad verbum, Vnum paruorum horum: de quo hebraismo volo hic adducere exempla. Matthæi quinto talis hebraismus est, in superlatiuo gradu, *Qui fecerit contra vnum præceptorum horum minimorum*: hoc est, contra vel minimum horum: nec enim erant illa minima præcepta, ne in speciem quidem. Et Prouerb. 26. in positiuo: *Sapientior sibi videtur piger, quam septem respondentes prudenter*: hoc est, sibi videtur septies, hoc est, longe sapientior. Et Matth. 10. *Multis passeribus antecellitis vos*: hoc est, multo antecellitis passeribus. Et paullo post in eodem capite: *Qui bibere dedit vni paruorum horum*: hoc est, vel minimo horum. Itemque cap. 25. Quod autem est, *In maris æquor*, idem significantia verba duo posita sunt: vt Genesis 14. vbi cæli liquidum pro cælo positum est, vt sit maris æquor pro mari positum. Malui autem maris æquor latina consuetudine dicere, quam alieno a latinis loquendi more maris pelagus, vt est in græco.

CAP. XVIIII. v. 24. *Facilius esse rudentem*) κάμηλος et camelum animal, et nauticum funem declarat, qui rudens adpellatur: quod græcum nomen paullum, vt fit, immutatum, manet adhuc in gallica lingua, in qua vocatur Cable: quamquam tum per iota secundam syllabam scribi, vult

H 2 Pha-

Phauorinus. Sed siue χάμιλος scribi debet, siue illud vtrumque declarat, non est dubium, quin in ea notione accipi debeat, quæ sit sententiæ conuenientior, ne Christum cogamus hic ineptissima similitudine vti, quum ea possit esse aptissima, et ceterarum, quibus vti solet, simillima. Nec est quod quisquam dicat, Iesum alicubi absurdis vti similibus; quale est de illo qui trabem habeat in oculo. Nam illud absurdum esse qui dicit, absurde dicit; nec intelligit, aliud esse absurditatem, aliud immensam exaggerationem, quam Græci vocant hyperbolen. Absurde nec Christus, nec quisquam bene loquens locutus est. Sed hyperbolis et alii vtuntur, et Christus illic vsus est aptissime. Nam si festuca crescat, fiet trabs. At filum, (etenim per foramen acus solet filum traiici,) quantumuis crescat, numquam camelus fiet; at rudens fiet.

CAP. XX. v. 23. *Non est meum dare, nisi quibus id paratum est a patre meo*) ἀλλὰ dictum est pro εἰ μὴ, nisi; vt Marc. 9. οὐκ ἔτι εἶδον, ἀλλὰ τὸν Ἰησοῦν μόνον: Iam nullum viderunt, nisi Iesum. Atque eodem modo ponitur, 2. Corinth. 2. etiam interprete vetere ita transferente.

CAP. XXI. v. 9. *Hosanna Dauidide*) Hosanna significat, serua, age: estque cantionis genus, quæ sub festum tabernaculorum cani solebat, in qua subinde repetebatur Hosanna; sicut in Gallia circa Christi natalitia canuntur vulgo de Christo nato carmina, in quibus subinde repetitur Noel. Sed de Hosanna vide Andream Osiandrum in Harmonia.

CAP. XXII. v. 36. *Quodnam præceptum est in lege maximum?*) μέγας dictum est pro μέγιστος, vt ad Hebr. 4. ἀρχιερέα μέγαν, pontificem maximum: et Luc. 9. ὁ μικρότερος ἐν πᾶσιν ὑμῖν ὑπάρχων, οὗτος ἔσται μέγας. Nam idem Matth. 23. dicitur μείζων, hoc est, μέγιστος. Sic hoc loco dicitur hoc præceptum esse magnum, scilicet præ ceteris: hoc est, omnium maximum, vt etiam paullo post vertit vetus interpres latinus. Alioquin absurdum esset, hoc dici magnum, quasi alia parua forent. Est autem hebraismus, qualis et alibi sæpe occurrit, et Genesis sexto, vbi sic ad verbum legitur: Noa vir iustus erat, integer in suo sæculo: hoc est, sui sæculi integerrimus.

CAP. XXIII. v. 5. *Vtuntur autem latis*) Græce est, dilatant: quale est illud Leuit. 11. vbi dicuntur bestiæ diuidere vngulas, hoc est, diuisas habere: et latine, Fregit crus: pro, Crus ei fractum est.

CAP. XXIIII. v. 45. *Quod si quis est fidelis seruus*) τίς non semper interrogantis est: vt Iacob. 1. τίς σοφὸς καὶ ἐπιστήμων ἐν ὑμῖν, δειξάτω: Si quis inter vos sapiens est, atque prudens, ostendat, cet. sicut hebræum est, quod sæpe sine interrogatione ponitur: vt in fine Psalm. 107. vbi sic ad verbum est: Quis sapiens hæc obseruabit; id quod citra interrogationem intelligendum est; sicut et in gallico sermone, vbi Qui est sage, et interrogantis, et non interrogantis esse potest.

46. *Offenderit suum officium facientem*) Vt latine æquum et par, pro eo quod iustum est, et fieri debet, ponuntur: sic hebraice aduerbium כן, hoc est, sic, aliquando significat officium: vt 4. Reg. 17. Designarunt Israelitæ res אשר לא כן, quæ non sic, hoc est nefarias, et quæ fieri non

non debebant. In hac notione posuit hoc loco Matthæus ὄτως: vt et Paulus Philip. 4. ὄτως στήκετε ἐν κυρίῳ, Persistite, vt fieri debet, in Domino.

CAP. XXVI. v. 18. *Vt in vrbem irent ad quemdam*) In græco, μιμητικὴ, hoc est, directa est oratio, *Ite in vrbem ad quemdam*: quæ latine est, διηγητικῶς, hoc est, oblique et ex auctoris persona interpretanda. Nec enim dicebat Christus, *Ite ad quemdam*: sed eum nominabat. In gallica quidem lingua liceret directe loqui, Allez vous en a vn tel, sed idem latina loquendi consuetudo non patitur. Atque ex hoc quidem loco, vt et ex aliis multis, perspicuum fit, sacros auctores non semper totidem, iisdemue verbis eorum, de quibus narrant, dicta referre: sed ita narrare, vt nos solemus, quum eamdem rem si bis aut ter referamus, sæpe totidem adhibeamus genera dicendi, neque tamen ideo falsum dicamus. Exempla ex innumeris adducam pauca. Exodi cap. 20. præcepta Dei scripta sunt, ipsius Dei digito exarata: et tamen eadem Deuter. 5. ita repetuntur, vt quædam non re, sed verbis, paullo aliter dicantur. Atqui et res est maximi momenti, et semel a Deo pronuntiata, et bis ab eodem Deo scripta verbis hebraicis, et ab eodem Mose eadem lingua relata. Alterum exemplum erit paullo post hunc, qui nobis est in manibus, Matthæi locum, vbi sic legitur: *Hic est enim sanguis meus noui fœderis, pro multis effundendus ad veniam peccatorum.* At idem Lucæ 22. paullo aliter dicitur: *Hoc poculum est nouum fœdus in sanguine meo, pro vobis effundendum.* Atqui non hæc alio atque alio modo pronuntiauit Christus, sed semel et vno modo. Idem dico de precatione dominica. Ex quibus planum fit, non esse verba semper nimis tenuiter ad calculos reuocanda.

61. *Et triduo instaurare*) οἰκοδομεῖν pro ἀνοικοδομεῖν positum est, sicut fieri solet in בנה. Est enim hoc verbum ex eorum genere, quæ sæpe simplicia pro compositis ponuntur: quoniam compositis carent Hebræi: qua de re scripsimus in Psal. 62.

CAP. XXVII. v. 3. *Tum Iudas videns eum esse damnatum*) Hoc est, a pontificibus dignum morte iudicatum, mortique destinatum. Sic enim ponitur damnandi verbum, Marc. 10. *Homine natus*, inquit, *tradetur pontificibus atque scribis, qui eum morte damnabunt, extraneisque tradent.* Itemque Marc. 14. Atque hoc pacto Verris condemnator dicitur a Tacito Cicero, non quod eum condemnarit, sed quod accusarit, ac damnandum esse pronuntiarit.

43. *Si ei fauet*) θέλει, ab חפץ, ex Psal. 22. quod fauere, et alicuius studiosum ac cupidum esse significat.

EVANGELIVM AVCTORE MARCO.

IN TOTVM MARCVM ARGVMENTVM COSMAE INDICOPOLITAE.

Hic secundus Euangelista Marcus, Petro ei Romæ mandante, conscripsit Euangelium, incipiens suam Euangelicam narrationem a Baptismate: qui est typus resurrectionis ex mortuis, per quam ad immortalem et immutabilem vitam regeneramur. Post quod principium etiam ipse narrat tum tentationes ac victoriam, tum et Iudæorum insidias, inuasionemque aut captiuitatem, mortemque, tum denique etiam resurrectionem: atque ita suam historiam absoluit. Meminit ipse quoque de Ioanne Baptista, prædicante, adpropinquare regnum cœlorum: Quæ omnia concorditer cum beato Matthæo pronuntiat: vnus enim scopus est totius sacræ scripturæ, nempe Christus. Hic igitur quoque noui Testamenti præco exsistens, eadem cum præcedente nobis descripsit, ab historia Baptismi ordiens: quod Baptisma est typus resurrectionis ex mortuis: dico autem nouæ et cælestis conuersationis. Præterea exposuit, quo modo sit baptisatus, in terris versatus, interfectus, resuscitatus, et denique in cælum regressus: vbi secundæ futuræque vitæ locus ac politia est. Gloria autem sit Deo, qui ista omnia nobis inde ab initio præparauit, prænuntiauit, et denique impleuit, Amen.

ADNOTATA.

CAP. VI. v. 39. *Discumbere cateruatim*) συμπόσια συμπόσια, conuiuia conuiuia, hebraismus est: pro, in singula conuiuia distributos: sed ita, vt conuiuium significet conuiuas, siue conuiuarum classem: sicut latine ciuitas pro ciuibus, et iuuentus pro iuuenibus dicitur. Quum igitur neque latine conuiuiatim, neque significanter in conuiuia distributos dici possit, (nam aliud significari videretur,) malui cateruatim interpretari: quo verbo quamuis illud plene non exprimatur, (possunt enim cateruatim ad aliud, quam ad capiendum cibum, collocari,) tamen quoniam hic ponitur discumbendi verbum, quo epularum accubatio significatur, quo fit, vt de sententia dubitari non possit, putaui ita mihi vertere licere. Quod idem dico de πρασίαι πρασίαι: sunt enim πρασίαι hortorum puluini, siue areæ: quæ verba quum hic latine non satis apte poni possint, malui classes, latius patente verbo, dicere.

CAP. XII. v. 42. *Duos teruncios contulit*) Quod hic, et Lucæ 12. λεπτὸν dicitur, id Matth. 5. quadrans. Quadrantem autem eumdem esse, quem teruncium, docet Budæus.

CAP. XIIII. v. 3. *Spicata nardi*) Quod scribit Erasmus, fieri posse, vt Marcus vulgari more loquens, latinam vocem corrupte posuerit, pisticam adpellans, pro spicata: id mihi verisimile videtur, et cum vetere interprete

prete congruit, qui (vt est in nonnullis exemplaribus) vertit, nardi spicati. Atque idem dico de eodem verbo apud Ioannem 12, 3. Idemque videmus et in libra fieri, quam ibidem Ioannes (vt et ceteri Græci) litram adpellat, simili verbi mutatione, siue a libra litra, siue contra dicitur: et in penula, quam Paulus 2. Timoth. 4. φαινόλην adpellat. Cetera quæ de πιςικῆς dicuntur, mihi videntur absurda, siue a loco dictam putes, siue a fide. Nam nec vllus, quod sciamus, locus, qui sit a nardo nobilitatus, ita dictus est: et a fide non πιςική, sed πιςὸς adpellaretur. Illud obiter dicam, veterem interpretem, quod a Marco dictum est feminino genere, id neutro dixisse spicati, data opera, vt opinor, vt eamdem in latino sermone, (in quo etiam nardum neutro genere dicitur,) verborum ambiguitatem retineret, quæ est in græco, in quo πολυτελῦς, et ad νάρδον, et ad μύρον referri potest. Nos de industria ambiguitatem vitauimus, quod omnino pretium putamus vnguenti, non nardi, adpellari. Quod nisi vocabulum spicatæ adderetur, liceret ita vertere: Alabastrum vnguenti nardini pretiosi: ita nulla foret ambiguitas.

EVANGELIVM AVCTORE LVCA.

ARGVMENTVM IN TOTVM LVCAM COSMAE INDICOPLEVSTI.

Hic tertius Euangelista Lucas, quum vidisset multos adgressos esse conscriptionem Euangelii, et interim ex suo corde multa confinxisse, ipse quoque promtius ad suum beatum Theophilum conscribit librum, certo confirmans, se eorum figmenta secutum non esse, neque abductum ab illis verissimis, quæ prius didicerat: ideo inquit, vt cognoscas certo soliditatem eorum, de quibus prius es institutus. Narrat igitur ei historiam, incipiendo a natiuitate Ioannis, docens quod etiam præcursoris generatio plane admirabilis fuerit: deinde exponit natiuitatem Domini Iesu Christi, secundum carnem, narrans, et ipsam admirabiliter plane factam esse, vt et Matthæus prius fecerat. Deinde retrograde eius progenitores recenset vsque ad Dauidem et Abrahamum, et denique vsque ad Adamum, et Deum ipsum, quum vlteriorem nullum reperiret, vtpote ad creatorem omnium, qui secundum sacrum doctorem Mosen omnia fecit, et protoplastum ipsum. Postea similia aliis narrat de baptismo aliisque, ac denique de morte ipsa, ac resurrectione. Postremo loco reditum Christi in cælos tum in Euangelio, tum et in Actis adnuntiat.

ADNOTATA.

CAP. I. v. 15. *Nec vinum nec temetum bibet*) Sicera est omne vinum factitium: quale est quod fit ex frumentis, piris, malis punicis, cornis,

 me-

meſpilis, ſorbis, moris, nucleis pineis, cet. itemque ex herbis, aſparago, cunila, origano, et multis aliis. Nos proprium verbum non habentes, temetum vertimus, a quo temulenti dicuntur: ſicut ſicera Hebræis a verbo deductum eſt, quod temulentum fieri ſignificat. Quod ſi temetum idem ſignificat quod vinum, etiam illa omnia Latinis vina dicuntur: et ſicera Pſalm. 69. pro vino quouis ponitur, vt nihil fere inter hanc vocem et hebræam intereſſe videatur.

16. *Domino ipſorum Deo reconciliabit*) Dominum Iouam dicit, hoc eſt Ieſum: (de cuius nomine vide in Matth. 1.) Nam id de eo dici, adparet ex eo quod ſequitur, *Eumque antecedet.* Quem enim antecedet Ioannes? Eum nimirum, de quo angelus ante locutus eſt: videlicet Iſraelitarum Deum, qui Chriſtus eſt: nec enim patrem Deum anteceſſit.

28. *Salue accepta*) Scilicet Deo: eſt enim idem quod paullo poſt declaratur, εὗρες χάριν παρὰ τῷ θεῷ, Inueniſti gratiam apud Deum: hoc eſt, accepta grataque Deo es, eumque habes propitium, qui hebraiſmus frequenter occurrit in veteri fœdere.

64. *Aperto protinus eius ore, ſolutaque lingua)* In græco non eſt Soluta: ſed id facile intelligitur: nec enim aperitur lingua, et, ad loquendum quod eſt ori aperiri, id eſt linguæ ſolui. Quod ſi quis neget vinctam fuiſſe linguam, negabo et ego clauſum fuiſſe os: alioquin cibum capere non potuiſſet. Verum clauſum dicitur, quod non magis loquebatur, quam ſi clauſum fuiſſet: quod idem de lingua dicendum eſt.

75. *Eum coram pie iuſteque colamus*) In græco eſt, Cum pietate et iuſtitia: more Hebræorum, qui huiuſmodi aduerbiis carentes, vtuntur nominibus. Ceterum ὁσιότητα et ἁγιότητα, ſiue ἁγιοσύνην, ſolent noſtri eodem ſanctitatis nomine interpretari, quum non ſint eadem. Nam οσιοτης ea eſt, quæ hebraice dicitur חסידה: quæ ſi homini tribuitur, pietas eſt: ſin Deo, clementia: quamquam et in Deo latine pietas dici poteſt: vt apud Virgilium, Di, ſi qua eſt cælo pietas, quæ talia curet. Ea alio verbo ἔλεος et in Deo et in homine dici ſolet. Itaque nos et hoc in loco, et aliis multis, non tam græci verbi, quam hebraici naturam interpretantes, pietatem reddimus: ἅγιον vero hebraice קדש eſt: quod verbum modo ſanctum, modo ſacrum ſignificat.

CAP. II. v. 14. *Et in terra pax, erga homines beneuolentia*) Pax, vt alibi declarauimus, omnes felicitatis numeros complectitur. εὐδοκία autem (quam nos beneuolentiam interpretamur) ea eſt, quæ hebraice רצון adpellatur, ſignificatque ſtudium, fauorem, cupiditatem, beneuolentiam, quæ alias χάρις adpellari ſolet: a verbo εὐδοκεῖν, bene velle, aut acceptum gratumque habere, et alicuius cupidum ac ſtudioſum eſſe, eique fauere. Quod autem dicit, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία, idem eſt quod εἰς ἀνθρώπους, erga homines. Nam ἐν pro εἰς ſæpe ſcribunt auctores ſacri: et εὐδοκεῖν vtroque modo ponitur: nam et εἰς ὃν εὐδόκησεν ἡ ψυχή μου; et ἐν ᾧ εὐδόκησα: illud Matth. 12. hoc 3. et 17. Itaque tam poteſt dici εὐδοκία ἐν ἀνθρώποις, nomini eadem tribuendo quæ verbo, quam latine domum reditio dicitur, ſicut domum redire. Eſt igitur

tur hæc huius loci ſententia : Eſto pax in terris, quæ pax eſt Dei erga homines amor, ſtudium, atque fauor : hoc eſt, quæ felicitas eſt Dei muneris, ac liberalitatis. Lege diligenter primum caput ad Epheſios, et inuenies totam hanc ſententiam copioſiſſime explicatam.

22. *Tulerunt eum Hieroſolymam*) ἀνήγαγον pro ἀνήνεγκαν poſitum eſt: ſicut contra ἐνέγκειν ſiue φέρειν pro ἄγειν ſæpe ponitur in ſacris litteris. Itaque locum hunc bene vertit vetus interpres. Nam adducendi quidem verbum ponimus in eo qui pedibus eat : id quod de Chriſto ea ætate dici non poteſt.

25. *Erat tum*) ἰδοὺ et ἴδε non ſemper en aut ecce ſignificat, ſed ſæpe temporis eſt : vt Marc. 4. ἰδοὺ ἐξῆλθεν ὁ σπείρων : hoc eſt, Aliquando profectus eſt ſator. Nonnunquam demonſtrantis eſt, vt ſit idem quod ſcito, aut ſcitote : vt Luc. 1. καὶ ἰδοὺ ἔσῃ σιωπῶν, Scito te fore mutum. Aliquando idem eſt quod μέλλω, futurum tempus ſignificans : vt Matth. 11. ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου, Ego miſſurus ſum angelum meum. Eſt et quum, Luc. 15. ἰδοὺ τοσαῦτα ἔτη δουλεύω σοι, cet. Quum tot annos tibi ſeruiam. Item, quum tamen, 2. Cor. 6. ἀποθνήσκοντες, καὶ ἰδοὺ ζῶμεν, Perinde ac morientes, quum tamen viuamus. Atque hæ tot huius vocis notiones non ſunt græcæ vocis ἰδοὺ propriæ, ſed hebraicæ הן, ſiue הנה, quæ præter ea quæ diximus, ſignificat eſto ſane, aut finge, pone ita eſſe, Pſal. 78. et Exod. 3. ſcilicet, Eſa. 58. Interea Ezech. 9. Si, aut quid ſi ? Ezech. 15. Iam, Luc. 13.

34. *Scito hunc multorum vel caſui, cet.*) Chriſtus improbis pernicioſus eſt, eorum culpa : probis ſalutaris. Eſt item quoddam quaſi vexillum populis expoſitum, ad quod confugiant, ſi ſalui eſſe velint. Sed id vexillum oppugnabunt multi, verumque negabunt eſſe. Tu quoque Maria graues dolores perferes, dum hic in crucem agetur : quod dum fiet, adparebit quali quisque mente ſit, nam ſecundis rebus multos ſectatores habebit, ſed rebus aduerſis paucos : ex quo adparebit, paucorum ſinceram eſſe mentem, amicos enim aduerſa declarant.

CAP. VI. v. 40. *Præclare cum quoque agitur*) κατηρτισμένος conditum et bene compoſitum ſignificat, ita vt nihil ei deſit. Hoc loco idem ſignificat, quod in eadem ſententia Matth. 10. dictum eſt, ἀρκετὸν τῷ μαθητῇ, Satis eſt diſcipulo, boni conſulere debet, et nihil amplius poſtulare, ſed bene ſecum agi putare. Eſt autem in græco curta ſententia : quæ plena foret, ſi εἰ ἔσαι interponeretur, hoc pacto, κατηρτισμένος δὲ πᾶς ἔσαι, εἰ ἔσαι ὡς, cet. Atque ita legiſſe videtur vetus interpres, qui vertit : *Perfectus omnis erit, ſi ſit ſicut magiſter eius.* Nec fuit difficile alterum ἔσαι excidere. Sed vt ita non legerit, ſic quoque manet eadem ſententia.

CAP. VII. v. 11. *Accidit poſtridie*) ἐν τῇ ἑξῆς verius legi puto, quam ἐν τῷ ἑξῆς, vt eſt in quibusdam exemplaribus. Nam cap. 9. illud plene habetur, ἐν τῇ ἑξῆς ἡμέρᾳ.

CAP.

CAP. IX. v. 51. *Eius adſumtionis dies*) Dies, quum temporis ſpatium ſignificat, latine ſingulari numero dicitur, hebraice plurali. Hac de cauſſa, quod hic plurali numero dixit Lucas τὰς ἡμέρας, ego per ſingularem reddidi: quod et alibi feci.

CAP. X. v. 9. *Ad eos diuinum regnum veniſſe*) ἐγγίζειν in præterito ſignificat aliquando veniſſe, vt Lament. 4. קרב. Itaque quod eſt hic ἤγγικε, idem eſt cap. 11. ἔφθασε, hoc modo: ἔφθασεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τȣ̃ Θεȣ̃: et cap. 12. ἐγγίζειν accedere eſt.

CAP. XII. v. 3. *Quidquid in tenebris dixeritis*) εἴπατε præteritum indicatiui, pro futuro coniunctiui, more Hebræorum, qui coniunctiuo carent, et pro eo vtuntur indicatiuo: vt in Geneſ. 4. indicauimus.

20. *Quæ vero paraſti, cuius erunt?*) τίνι ἔσαι, hebraiſmus eſt, pro τίνος ἔσαι, למה יהיו. Nam apud Hebræos littera ל non ſolum datiui, ſed etiam genitiui articulus eſt.

29. *Neue pendete*) μετεωρίζεσθαι eſt ſublimem eſſe, vt ſunt nubes, et volantes aues. Iam quæ ſunt in ſublimi, ea nullo firmo ſolo et fundamento nixa, nutant et agitantur: hinc fit, vt id verbum dubitare, et incertum atque anxium eſſe ſignificet: quo ſenſu Latini pendere proprie dicunt. In eadem notione dixit Demoſthenes ἄνω καθῆσθαι, in oratione de corona.

50. *Vehementer angor*) πῶς ac מה non ſemper interrogantis eſt, (vt etiam alibi de מי et הלא docuimus,) ſed etiam ſine interrogatione augentis, vt latine quam: vt Prouerb. 16. מה טוב, multo melius: et alibi ſæpe. Atque eodem modo vtuntur πῶς, etiam auctores profani.

57. *Cur ex vobis ipſis non iudicatis ex æquo?*) Cur non vos ipſos imitamini, et quam in humanis litibus adhibetis prudentiam, eadem in diuinis vtimini? Soletis cum aduerſario potius componere, quam ad iudicem venire, qui ſeuerius ſit iudicaturus. Quum igitur videre poſſitis ex his, quæ fiunt, inſtare Dei iudicium, cur non reditis ad frugem, dum licet? Nam ad iudicem quum ventum erit, ſera erit pœnitentia. Quod autem dicit, Da operam: non præcipit, quomodo ſit in litibus agendum: nam ea in re ſatis ſapiunt homines. Sicut quum Matth. 23. dicit: Phariſæe cæce, purga prius interiora poculi et ſcutellæ, vt eorum exteriora quoque pura ſint: non docet, quomodo lauanda ſint pocula, nam id ſatis ſciebant illi: ſed perinde eſt ac ſi dicat, vt qui calicem exterius, non interius, purgat, inepte facit: ita vos præpoſtere facitis, qui in paruis religioſi, in magnis eſtis diſſoluti. Sic hoc loco Chriſtus docet, quod ſit in litibus, id faciendum eſſe in regni cæleſtis negotio: ſed id per imperatiuum breuius docet.

CAP. XIII. v. 9. *Si forte fructum edat: ſin minus*) Græce eſt ad verbum, Et ſi quidem fructum ediderit, ſin minus: eadem prorſus, ſed curta ſententia: ſic tamen, vt in ea facile aliquid tacitum intelligas, Recte eſt, aut (vt Cato loquitur) optime eſt. Talis eſt apud Platonem libro de Legibus nono, καὶ ἐὰν μέν σοι δρῶντι ταῦτα λωφᾷ τι τὸ νόσημα; εἰ δὲ μή,

καλῶς

καλλίω θάνατον σκεψάμενος, ἀπαλλάττε τοῦ βίου. Et si quidem tibi hæc facienti nonnihil mitigabitur morbus: sin minus, elige meliorem mortem, et ex vita discede. Sed de hoc loquendi modo plura scripsit Budæus in Pandect.

25. *Postquam intrauerit paterfamilias*) In græco est ἐγέρθη, surrexit: sed parum quadrat: non enim de iacente, aut dormiente patrefamilias loquitur, sed de eo qui foris intrat. Deinde, qui surrexit, non claudit fores, sed potius aperit, quum eæ ante cubatum claudi soleant. His de caussis veterem secutus sum interpretem, qui vertit intrauerit, vnde legisse videtur εἰσέλθη.

CAP. XIIII. v. 14. *Reddetur enim tibi in resurrectione iustorum*) Vt ambulatio, cœnatio, gestatio, non actionem semper significant, sed locum vbi ambuletur, cœnetur, cet. sic hoc loco (vt et alibi) resurrectio non resurgendi actionem declarat, sed eum vitæ statum, qui futurus est, quum resurrexerint boni.

CAP. XV. v. 22. *Proferte priorem stolam*) τὴν στολὴν τὴν πρώτην. Articulus ostendit, eum non de quauis stola loqui, sed de certa: vt paullo post, τὸν μόσχον τὸν σιτευτὸν, de certo vitulo loquitur. Sed articuli vis illa latine exprimi non potest, et tamen intelligitur: vt quum dicimus, Ait poeta, Φησὶν ὁ ποιητής: non de quouis loquimur, sed de certo et celeberrimo, scilicet Marone: et tamen non necesse est dicere, Ait ille poeta: nam id minus esset, et de alio posset intelligi. Itidem quum dicebant Vrbem antiqui, Romani dicebant (τὴν πόλιν) nec tamen addebant Illam: nam id quiddam aliud esset. Sed quæ linguæ articulos habent, hoc melius exprimunt.

CAP. XVI. v. 8. *Homines lucis*) Durum fortasse videbitur: qualia sunt et illa, Spiritus debilitatis, spiritus consolationis, sed et Latini sic loquuntur, vt quum Amorem vocant deum pacis. Item quum dicunt hominem trium litterarum, et hominem paucorum, υἱοὺς autem pro hominibus dici, alibi docuimus.

CAP. XVIII. v. 5. *Ne me adsidue ventitans obtundat*) εἰς τέλος est לנצח. ὑπωπιάζειν est suggillare: sed non ad famam et ignominiam refertur, (quum ille homines non reuereretur, ideoque nullam famæ rationem haberet, id quod verbo ἐντρέπεσθαι significatur) sed ad illud, Ne mihi negotium facessat, ne adsiduitate et improbitate sua me quasi feriens obtundat.

7. *Et tam erit in eos difficilis*) μακροθυμῶν legitur: μακροθυμεῖ legit Chrysostomus: μακροθυμήσει legisse videtur interpres vetus, qui vertit, patientiam habebit. Atque hæc lectio magis conuenit verbo ποιήσει, vt coniunctio καὶ futurum verbum cum futuro coniungat. Quamquam vtrum legas, manet eadem sententia. Est autem μακροθυμεῖν, patientem et tolerantem esse, vt sit hæc sententia: Eritne tam patiens Deus, tam durus et inexorabilis, vt se potius suorum precibus obtundi patiatur, quam eos cito vlciscatur?

30. Sæpe

30. *Sæpe conduplicata*) πολλαπλασίονα, multecupla, vt ita dicam. Itaque si interpretere, Multo plura, non satis verbi vim exprimes. Qui enim pro centum consequitur centum septuaginta, is multo plura consequitur nec tamen πολλαπλασίονα. Itaque dixit Matthæus, ἑκατονταπλασίονα.

CAP. XVIIII. v. 2. *Quidam vir, qui nomine Zachæus vocabatur*) Quod dicturus sum, id notius putassem, quam vt memorandum esset: nisi vidissem in eo quosdam labi, qui putent Zachæum non fuisse Israelitam: opinor, quoniam publicanus erat, quasi vero non et Matthæus publicanus esset. Certe Iudæum fuisse Zachæum, multa sunt quæ fateri cogant: primum, quod eius nomen hebræum est. Deinde, quod contra Iesum non eo fremunt Iudæi, quod ad Romanum aut Barbarum, sed quod ad famosum diuertisset: non prætermissuri profecto, si Zachæus non Iudæus fuisset. Tertio, quod se dicit Zachæus reddere quadruplum: id quod ex Mose didicerat, tametsi et Romanus idem in Iudæa discere potuisset: sed illud vero propius est. Quarto, quod eum dicit Iesus Abrahamidem, siue Abrahamo prognatum esse. Id enim significat υἱὸς ἀβραάμ, id quod de Zachæo, non de domo dicitur; nam hoc durum, et contra loquendi consuetudinem esset. Nec obest, quod personæ sit mutatio: est enim oratio oblique reddenda, id quod indicat vox ὅτι: quæ etiamsi abesset, tamen non esset absurdum, personam mutari, quum Christus non solum Zachæum adloquatur, sed etiam alios qui aderant: id quod adparet ex eo quod sequitur, *Illis autem hæc audientibus;* et solet alioquin sæpe personæ fieri mutatio. Nec placet, quod Abrahamidem ideo vocari putant, quod Christo fidem haberet: nam id esset insolentius obscuriusque dictum, quam vt eo tempore ab illo posset intelligi. Sed Abrahamidem vocat hominem Iudæum: cui ideo salus adlata sit, quod esset Abrahamo, (cui salus promissa fuerat,) prognatus. Quemadmodum Lucæ 13. dicit Christus, sanandam fuisse illam feminam incuruam, quæ Abrahamo prognata foret. Itaque bene hunc locum vetus reddiderat interpres.

CAPVT XXII. v. 25. *Quique eis imperant, gubernatores adpellantur*) נדיבים, qui in sacris litteris εὐεργέται dici solent, sunt duces, gubernatores, principes. Itaque idem est, οἱ ἐξουσιάζοντες αὐτῶν εὐεργέται καλοῦνται, ac si iisdem prioris membri verbis vsus esset hoc pacto, οἱ κυριεύοντες τῶν ἐθνῶν βασιλεῖς καλοῦνται. Est autem hæc sententia: Inter gentes vt quisque plurimum opibus valet, ita maxime rex est, et potentissimus quisque facillime principis nomen obtinet.

26. *Perinde sit ac minimus*) νεώτερον opponit μείζονι, a צעיר, quod non ætatis, sed rei est: et tamen ideo ætatis esse potest, quod ætas magnitudinem addit.

36. *At nunc qui crumenam habet, adhibeat*) His verbis instare aduersa et pericula ostendit, ad quæ solent crumenæ et gladii adhiberi. Hoc pacto loquitur Ieremias cap. 9. Videte, vt euocandas præficas, sapientesque arcessendas curetis, quæ næniam de nobis editum propere veniant. Non enim iubet vates præficas arcessi: sed luctum instare docet, ad quem solent adhiberi præficæ. Quod autem dicit Christus, duos gladios esse satis

tis

tis, ſic loquitur, vt ſi quis pater dicat emendam eſſe domum: et filius ignarus, ad eam rem dicat habere ſe duos teruncios: tum pater reſpondeat, Satis eſt: hoc eſt, ſcilicet duobus terunciis poteſt emi domus: nec eſt quod quisquam hanc interpretationem reiiciat, quaſi aliena ſit a Chriſto Ironia; nam et alibi eadem figura vtitur, vt Matth. 26. et Marc. 14. Dormite iam et requieſcite; et Marci 7. probe Dei præceptum antiquatis.

CAP. XXIII. v. 54. *Erat autem ea dies præparatio, qua ſabbatum illuceſcebat*) Quid ſit illuceſcere ſabbatum, itemque alia multa ſuper hoc et ſequenti capite, vide Oſiandrum.

EVANGELIVM AVCTORE IOANNE.

IN TOTVM IOANNEM ARGVMENTVM COSMAE INDICOPLEVSTI.

Hic Theologus Ioannes, princeps Euangeliſtarum, qui præ omnibus dilectus eſt a Chriſto, qui in eius pectore recubuit: qui denique inde, tamquam ex perpetuo fonte, myſteria Dei hauſit. Huic igitur in Epheſo agenti, exhibiti ſunt a fidelibus reliquorum trium Euangeliſtarum libri: quos quum perlegiſſet, vere quidem illos eſſe conſcriptos reſpondit, ſed tamen quædam eſſe omiſſa, quæ neceſſe ſit ſimul recenſere. Exoratus igitur a fidelibus, edidit et ipſe ſuum opus, quod aliquo modo eſt quaſi ſupplementum prætermiſſorum: vt ſunt de nuptiis in Cana, de Nicodemo, de Samaritana, de Regio, de cæco nato, de Lazaro, de Iudæ indignatione ob eam, quæ inunxerat Dominum vnguento, de accedentibus Græcis, de lotione pedum, et de documentis interſertis, de paracleto: et præſertim de diuinitate Chriſti luculenter prædicans, id ceu fundamentum ſui operis præpoſuit. Quæ quidem omnia ab aliis prætermiſſa fuerant. Incipiens igitur a diuinitate Chriſti, mox etiam ad eius humanitatem peruenit, progrediendo ac narrando, quæ etiam alii dixerant, videlicet baptiſmum, colaphos, mortem et reſurrectionem. Poſtquam addit, quæ poſt reſurrectionem Dominus fecerit, vt quomodo per clauſum oſtium introiuerit, quomodo oſtenderit pedes, manus ac latus perfoſſum, quomodo cum Apoſtolis ederit ac biberit, quomodo cum eis ambulauerit, quomodo item eorum oculos tenuerit, ne eum agnoſcerent: quum voluit denſum, adſuit denſum, rurſusque remittebatur. Qua item profunda eruditione dixerit Mariæ: Ne me attigeris, docens per hæc, quod immortalium commoratio non congruat cum mortalibus, ſed immortalium commoratio ſit potius in cælis. Ideo etiam ei præcipit, vt abeat et dicat diſcipulis, quod adſcendam in cælos, quo et vos peruenturi ſitis. Hæc omnia cum perfeciſſet, etiam ipſe abſoluit ſuum opus, eumdem ſcopum cum aliis Euangeliſtis habens: vt nempe doceat, quod ex hac vita oporteat cupide reſpicere in illam venturam beatitudinem. Ad quem ſcopum tota vetus ſimul et noua Scriptura reſpicit.

AD.

ADNOTATA.

CAP. I. v. 14. *Gratia veritatisque plenus*) Hoc a fine ſententiæ huc perſpicuitatis cauſſa transtuli, id quod et in vetere et in nouo fœdere ſæpe faciendum eſſe deprehendi; vt Ioan. 17. Illuſtra me tu pater gloria, qua præditus eram, antequam mundus eſſet, apud te. Sic enim ad verbum legitur: et videtur Apud te, ad Mundum referri, quum ſit coniungendum cum Præditus eram, et eo transferendum, Qua apud te præditus eram. Item Apocal. 13. Quorum nomina ſcripta non ſunt in libro vitæ agni mactati ab orbe condito: vbi Ab orbe condito referendum videtur ad, Scripta non ſunt, non ad Mactati. Talem figuram reperies et Geneſ. 25. de Iſmaelis morte.

Eiusque ſplendorem) δόξα hebraice כבד dicitur, quod verbum non ſolum gloriam, ſed etiam ſplendorem declarat. Atque ita poſitum eſt verbum δόξα quum alibi, tum Luc. 2. et Act. 22. Latine ſplendorem dicere (quum hoc verbum vtramque rem Latinis indicet) et aliis locis licet, et in hoc huiusque ſimilibus neceſſe eſt. Loquitur enim de illo Chriſti ſplendore, quem ipſe huius libri auctor vna cum aliis vidit in Chriſti transfiguratione.

Vt vnigena a patre ſplendorem) Vt, non ſemper ſimilitudinis eſt: vt ſi dicas, Obiurgaui filium meum, vt pater: hoc eſt, vt me decet, et pro mea auctoritate, qui ſim pater. Sic hoc loco dicitur ſplendor vt vnigenæ, hoc eſt, vnico Dei filio dignus.

16. *Et gratiam pro gratia*) Hoc eſt, aliam gratiam pro alia: quale eſt illud Iob. 1. Pellem pro pelle, ſcilicet aliam pro ſua: et clauum clauo, ſcilicet alium alio: et Legitque virum vir, cet. Gratiam autem vocat beneficium, vt etiam latine dicitur: et eſt hæc ſententia: Quod a Moſe lata lex eſt, id diuini beneficii fuit. Pro eo beneficio (quoniam alioquin nobis vſui eſſe non poterat) aliud beneficium et gratia nobis per Chriſtum confertur: et quidem ea gratia, quæ eſt vere gratia nominanda. Hoc enim eſt quod dicit, Gratia et veritas. Nec enim Moſes non verum tradidit. Sed Ioannes hoc loco veritatem vocat rem ipſam: vt ſit gratia et veritas, gratia quæ re ipſa et vere gratia eſt. Sic Cicero pro Q. Roſcio dicit, Quod eſt veritate falſum: hoc eſt, reipſa. Hoc pacto loquitur Ieſus infra 6. quum negat a Moſe mannam fuiſſe datam Iſraelitis: hoc eſt, negat illam mannam fuiſſe veram mannam.

21. *Elias es tu? Non ſum. Vates es tu? Non*) Quod erat oraculis prædictum, venturum eſſe Eliam, antequam veniret Meſſias: id ita erat intelligendum, venturum eſſe vatem Eliæ ſimilem, et Eliano ſpiritu præditum. Sicuti quæ in Apocalypſi de Babylone dicuntur, non de illa Babylone Chaldæorum intelligenda ſunt. Quale eſt illud Maronis, Atque iterum ad Troiam magnus mittetur Achilles: hoc eſt, Erunt adhuc bella et heroes, quale fuit Troianum, et Achilles. At Iudæi putabant ipſum Eliam venturum: itaque recte ſe eum eſſe negat Ioannes. Quod autem etiam vatem ſe eſſe negat, ſunt qui putent intelligendum eſſe de vate a Deo per Moſem promiſſo, hoc eſt, de Chriſto: idque propter articulum, quod non προφήτης, ſed ὁ προφήτης dicatur. Sed quum ante de Chriſto interrogauerint, id eſſet ſuperuacaneum: niſi forte alium putabant

bant fore vatem illum, quam Mesſiam. Sed ſi ita putarent, adderent profecto aliam interrogationem: Si vates ille non es, es ne alius vates? id quod non faciunt: ſed ita concludunt: Quid ergo lauas, ſi neque Chriſtus es, nec Elias, nec vates? idque colligunt ex eius reſponſis, non habentes amplius quod nominent. Itaque hoc poſteriore loco non additur articulus, tametſi in quibusdam exemplaribus additur: ſed videntur, qui addunt, ſecuti eſſe Theophylacti auctoritatem, qui ſe addidiſſe teſtatur. Ego neque in priore detrahendum, neque in poſteriore addendum puto: ſed idem eſſe illic, ὁ προφήτης quod hic προφήτης: quoniam auctores ſacri in græco ſermone ſæpe articulum addunt ſuperuacaneum, vt Apoc. 3. οὐκ οἶδας, ὅτι εἶ ὁ ταλαίπωρος. Cuius rei cauſſa eſt, quod habent Hebræi duos articulos: quorum vnus, qui eſt ה, ſæpe cum aliis coniungitur, et tamen græce declarari non poteſt: vt, Creauit Deus את השמים ואת הארץ: hic vides duos articulos, quorum prior את græce declaratur, τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν: ſed alter exprimi non poteſt. At hi auctores, qui ſæpe in græco ſermone hebraiſant, eum exprimere conantur. Itaque qui hebraice dicitur הנביא eum Ioannes, vt articulum exprimat, ſic adpellat, ὁ προφήτης, quamquam ה per ὁ aliquando exprimi poteſt. Sed id quando faciendum ſit, ex ſententia coniiciendum eſt. Hoc autem loco germanice et gallice et italice articulus vel omitti poteſt, vel ſic exprimi: Ein prophet, vn prophete, vno propheta, ſi græcum articulum omittas. Sin autem addas, et proprie loquaris, ὁ προφήτης erit, Der prophet, le prophete, el propheta: qua de re nonnihil Matth. 11. et Luc. 15. ſcripſimus. Et hæc de verbo. Quod ad ſententiam attinet, non ſe negat eſſe vatem Ioannes: erat enim vates: ſed ita loquitur, vt ſi Perſarum regem ita roges, Eſne rex? Non ſum. Quid ergo? Regum rex: non ſe neget eſſe regem. Atque hoc pacto loquitur Deus Num. 11. Dabit vobis Ioua carnem, inquit, quam comedatis: et comedatis non vno die, non duobus, non quinque, non decem, non viginti, ſed ad menſtruam diem. Non negat comeſuros eſſe vno die, aut duobus, cet. ſed plus dicit. Tale eſt quod dicimus, Non ſemel: hoc eſt, plusquam ſemel. Sic hoc loco Ioannes ſe non vatem, ſed maximum vatem, et (vt Ieſus de ipſo loquitur) plusquam vatem eſſe oſtendit. Atque ita eſſe, adparet ex eo, quod dicit, *Ego ſum vox in ſolitudine clamantis, Corrigite Domini viam.* Nam id eſſe vatis officium, adparet ex eius patris Zachariæ carmine, vbi ſic legitur: Et tu puer Supremi vates vocabere. Subiicitur deinde ratio: Præibis enim Domino, paratum vias eius, cet.

31. *Equidem eum non noueram)* Sciebat Ioannes, Meſſiam eſſe natum, et ſe ei præmiſſum: alioquin ignoraret ſuum ipſe munus, et Zachariæ patris ſui carmen. Sciebat etiam ſuum eſſe cognatum, ex Maria natum, quippe quem iam in vtero matris agnouiſſet. Quod ſi vel non agnouerat in vtero, vel poſtea per ætatem oblitus fuerat: at certe id a parentibus aut aliis didicerat, nec poterat tantam, tam recentem, tam ſibi cognatam coniunctamque rem ignorare. Sed quum vna cum Ieſu non vixiſſet, eum de facie non nouerat. Verum quum primum venientem vidit, agnouit, videlicet adflatus diuinitus, quemadmodum eius mater Eliſabeta, Mariam Domino eſſe grauidam,

dam, eius aduentu intellexerat: id quod ex eo patet, quod dicit se ab eo debere lauari. Accessit deinde ad hanc diuinitus inspiratam cognitionem, etiam spiritus in Iesum columbæ forma delatus, quibus rebus Iesum Ioannes agnouit. Itaque quod dicit, eum sibi non fuisse notum, intelligendum est de facie, idque antequam ille ad eum lauandus venisset.

CAP. II. v. 4. *Quid tum postea?*) Ad verbum, Quid mihi et tibi? quæ sane loquendi ratio aliquando sic vertenda est: Quid mihi tecum rei est? nonnumquam, vt nos interpretati sumus: vt 2. Reg. 16. vbi sic ad verbum legitur: Quid mihi et vobis filii Saruiæ, si conuiciatur? cet. vbi inepta erit sententia, si sic vertas: Quid mihi vobiscum rei est, si conuiciatur? At si sic, Quid tum postea, si conuiciatur? erit aptissima. Aliquando est, Quid istud? vt 4. Reg. 17.

CAP. III. v. 1. *Nicodemus Iudæorum primarius*) Tota hæc Nicodemi et Iesu collocutio obscura et abrupta est. Eam quia in Dialogis sacris fusius explicaui, hic supersedeo.

29. *Voluptatem ex sponsi voce capit*) χαρᾷ χαίρει, gaudio gaudet: si ad verbum vertas, quomodo locutus est Plautus. Sed id mihi nimis Plautinum visum est, significat autem nihil aliud, quam gaudet: vt vitam viuere, et seruitutem seruire, nihil aliud est quam viuere, et seruire. Sed licet huiusmodi hebraismos ita explicare, vt quod est morte mori, dicamus mortem oppetere: cupiditate cupere, cupiditate duci aut teneri: aut si res ita ferat, vno verbo, quæ erant duobus dicta, reddamus.

31. *Terrestria loquitur*) ἐκ τῆς γῆς, pro τὰ τῆς γῆς: quem hebraismum ostendimus in Psal. 68.

CAP. IIII. v. 36. *Et messor mercedem accipit, et sator fructum congerit*) In græco deest vox Sator: quæ ideo subiicienda est, quod non messoris est, sed satoris fructum percipere. Adde quod sequitur, *Vt et sator simul gaudeat, et messor:* sator scilicet fructu percipiendo, messor autem mercede: id quod intelligi non potest, nisi satoris nomen ex orationis conclusione, intelligas etiam in propositione. Huiusmodi curtæ sententiæ exstant etiam in profanis litteris: vt 1. Tim. 4. Deo volente monstrabimus.

CAP. V. v. 2. *Apud ouiaricam piscinam*) κολυμβήθρᾳ in datiuo duas ob caussas lego: primum, quod προβατικῇ sine substantiuo non bene poneretur: deinde, quod piscina diceretur Bethesda, quod verbum non piscinam, sed domum sonat: est enim a beth et hesed deductum verbum: hoc est, domus benignitatis, in qua benigne fit pauperibus, quæ πτωχοδοχεῖον dicitur.

CAP. VI. v. 62. *Quid si videritis filium hominis eo adscendentem, vbi erat antea?*) Vobis absurdum videtur, inquit, quod dixi meam carnem comedendam, sanguinemque bibendum, ei qui saluus esse velit. Atqui id tum multo absurdius videbitur, quum in cælum, (id quod vobis spectantibus facturus sum,) adscendero. Sic enim tum dicere licebit: Iussit suum corpus comedi Christus, et tamen in cælum adscendit. Quomodo nunc id comedemus in terris, quod in cælo sit? O tardi: facit ista tarditas, vt mea verba absurda esse videantur, quum non sint. Nam caro quidem nihil prodest: non enim comedetur, sed in crucem vestra caussa tollletur,

tur, mortuaque resurget, et in cælum adscendet: Sed quia vestra caussa cruci figetur, atque hac ratione vobis vita conferetur, dixi eam vobis esse comedendam, quæ mea verba spiritus et vita sunt: hoc est, meus de vita per carnem meam consequenda sermo spiritualis est: nam et meum regnum spirituale est. Sed quia vos homines mortales adloquor, humano more loquor: et quum indicare volo, me vobis esse vitam daturum, dico meam carnem vobis esse comedendam, sanguinemque bibendum: quoniam mea caro et sanguis ob conferendam vobis vitam pœnas dabunt: vt comedere me, conueniat cum eo quod supra dixi, *Ego sum panis vitalis: qui venit ad me, numquam esuriet: et qui mihi fidem habet, numquam sitiet.* Vide 1. Par. 11. quod ad sanguinem bibendum attinet.

CAP. VIII. v. 44. *Vt qui sit mendax, mendaciique pater*) Ad verbum sic legitur, Vt qui sit mendax, et eius pater: quæ oratio resoluenda est, quomodo illa apud Ezechielem cap. 33. vbi sic ad verbum legitur, Et iustus non poterit viuere per eam, si peccauerit: scilicet per iustitiam, quæ in iusti nomine intelligitur: est enim iustus is, in quo inest iustitia: vt sic orationem resoluamus: Is in quo inest iustitia, non poterit viuere per eam. Et Prouerb. 14. In Iouæ metu tuta est potentia, eiusque filiis erit perfugium: eius scilicet, Iouam metuentis. Hoc pacto hanc orationem resoluemus: In diabolo inest mendacium, isque mendacii pater. Nec obstat, quod patris nomini additur articulus ὁ: nam et eum aliquando superuacaneum esse alibi ostendimus: et hoc loco potest nullo discrimine vel adhiberi, vel adimi: quemadmodum gallice vtrumque dici potest, Il est le pere, aut, Il est pere de mensonge. Ab hac loquendi ratione non abhorret, quod est apud Plinium lib. 28. cap. 9. de lacte: Stomacho, inquit, accommodatissimum caprinum, quoniam fronde magis quam herba vescuntur: scilicet capræ, quæ in voce Caprinum intelliguntur: vt sit lac caprinum, lac caprarum, quæ capræ, cet.

58. *Antequam Abrahamus esset, ego sum)* Quod verbo præsentis temporis vtitur, significat continuationem: vt capite decimoquarto, Tamdiu vobiscum sum: hoc est, sui et sum: quod vtrumque præterito tempore non declararetur. Sic latine, Iam quatuor dies ægrotat.

CAP. VIIII. v. 39. *Ad eiusmodi discrimen ego, cet.)* κρίνειν est aliquando, cum ratione et delectu discernere: vt supra cap. 8. Multa habeo de vobis λέγειν καὶ κρίνειν: hoc est, λέγειν μετὰ κρίματος, dicere cum iudicio ac ratione. Atque hoc modo loquimur latine, quum aliquid dicimus nullo iudicio factum, hoc est, imprudenter, et absque delectu ac ratione. Sed hoc loco quoniam iudicii vocabulum parum quadraret, Discrimen reddidi.

CAP. XIII. v. 31. *Nunc filius hominis illustratur)* ἐδοξάσθη præteriti temporis est, quod hebræo more pro præsenti subinde ponitur: cuius exempla quoniam infinita sunt, adducere non est opus. Hoc etiam apud Latinos fieri in nonnullis verbis videmus, memini, noui; item in aliis, Profuit id facere: pro prodest, aut prodesse solet. Atque vt semel hoc admoneam, tempus pro tempore poni, in his libris est vsitatissimum.

CAP. XVIII. v. 1. *Trans torrentem Cedronem)* Quum Cedron sit hebræum nomen singularis numeri, aut articulus τῶν superuacaneus est, aut τοῦ legendum est: quod facile potuit ab aliquo græculo deprauari, qui

quum κέδρων cedros esse putaret (vt esset, si vox græca foret) voluit solœcismum euitare, et ex τȣ̃ κέδρων fecit τῶν κεδρῶν. Video enim quædam huiuscemodi ignoratione hebraicæ linguæ fieri: vt in Ierusalem et Ierubaal, quæ verba græca arbitrati Græci, fecerunt ἱεροσόλυμα et ἱεροβαάλ, quasi παρὰ τὸ ἱερὸν ducta forent; vnde factum est, vt quum ea apud Hebræos non adspirentur, apud Græcos, et porro apud Latinos adspirentur. Hæc ego non mutandi, sed indicandi caussa dico; nam vtrum huiusmodi nomina adspires, an non adspires, nihil referre arbitror.

CAP. XXI. v. 5. *Iuuenes, numquid edulii?* cet.) παιδία vocat, quod Hebræi נערים, quod vocabulum puerorum est et iuuenum commune: sicuti gallicum, enfans.

8. *Trahentes rete piscium)* Hoc est, in quo pisces erant: eo modo dictum, quo dixit Cicero scutellam dulciculæ potionis, et calicem mulsi.

ACTA APOSTOLORVM.

ARGVMENTVM ATHANASII IN ACTA APOSTOLORVM.

Hoc nomine vocatur hic liber, propterea quod simul cum aliis etiam Apostolorum acta continet. Qui vero illa exponit, Lucas est euangelista, qui et librum hunc conscripsit. Est enim vna cum Apostolis peregrinatus, et maxime cum Paulo: et quæ exacte cognouit, litteris mandauit. Narrat autem hoc libro, quomodo angelorum mysterio Dominus adsumtus sit: effusionem Spiritus sancti in die Pentecostes super Apostolos, et omnes eos, qui tum præsentes erant, factam: constitutionem Matthiæ in locum Iudæ proditoris, et designationem septem diaconorum, ac Pauli electionem, et quæcumque ille passus est, et quomodo tandem Romam cum illo profectus sit. Duodecim autem Apostolorum nomina sunt ista: Primus, Simon, qui vocatur Petrus. Deinde, Iacobus filius Zebedæi, et Ioannes frater eius, Andreas frater Petri, Philippus, Thomas, Bartholomæus, Matthæus, Iacobus filius Alphæi, Simon Zelotes, Iudas Iacobi, qui et Thaddæus dicitur, et Iudas Iscariotes, qui prodidit Dominum. Sed in huius locum, postquam Dominum prodiderat ac perierat, constitutus est ab Apostolis Matthias, et connumeratus cum vndecim reliquis, duodecimus deinde vocatus est: et Paulus instrumentum electum, missusque et ipse cum Barnaba ad prædicandum Euangelium Domini gentibus circumquaque. Postea constituti sunt et septem diaconi ab Apostolis, quorum hæc sunt nomina: Stephanus, Philippus, Prochorus, Nicanor, Timon, Parmenias et Nicolaus. Horum itaque Apostolorum et diaconorum acta exponit Lucas, et quæ ab illis edita sunt signa, quæ ista sunt: Petrus et Ioannes claudum ex natiuitate,

in

in porta speciosa sedentem, in nomine Domini curarunt. Petrus Ananiam et Saphiram vxorem eius coarguit, quod suffurati fuerant de pretio agri, et promissionem erga Deum factam defraudarant, ob quam caussam et e vestigio mortui sunt. Petrus Dorcada, vita defunctam, in Ioppe precibus suis e mortuis excitauit. Petrus vas, plenum omnis generis animantibus, cælitus demissum vidit. Vmbra Petri, ægrotos quos contingebat, sanauit. Petrus quum in carcere ligatus seruaretur, per angelum, insciis militibus, liberatus est. Et Herodes, vermium esca factus, exspirauit. Stephanus prodigia fecit, et signa. Philippus eunuchum, Esaiæ prophetiam legentem, accessit, et baptizauit. Idem Philippus multos malos spiritus in Samaria eiecit, et claudi ab illo ac paralytici curati sunt. Paulus quum adpropinquaret Damasco, visionem vidit, et mox Euangelii præco factus est. Paulus quum esset Lystris, Aeneam, ex vtero claudum, in nomine Domini curauit. Paulus per visionem in Macedoniam vocatus est. Paulus mulierem habentem spiritum Pythonicum purgauit. Paulus et Silas Philippis in custodiam coniecti, et pedes eorum ligno constricti sunt. In medio autem noctis terræ motus factus est, et soluta sunt eorum vincula. A corpore Pauli sumta sunt sudaria, quæ ægrotis ac dæmoniacis imposita, curationem attulerunt. Paulus in Troade constitutus Eutychum e fenestra prolapsum ac mortuum excitauit, dicens: Anima eius in ipso est. Paulus in Cypro magum Elymam compescuit, qui et cæcus effectus est. Paulus, quum Romam nauigaret, tempestate iactatus est ipse, et quotquot cum illo in naui erant, noctes ac dies quatuordecim. Et quum vniuersi mortem exspectarent, adstitit Paulo Dominus, dicens: Propter te largitus sum istis, quos tecum habes, vt viuant, atque ita seruati sunt. Paulum, quum e naui egressus esset, vipera momordit, putatumque est ab omnibus, quod moriturus esset: quum vero illæsus permaneret, arbitrati sunt, eum esse deum quemdam. Patrem Publii in insula, dysenteria laborantem, impositis manibus sanitati restituit Paulus, et simul alios multos in eadem insula ægrotos curauit.

IN ACTA APOSTOLORVM.

Quoniam etiam acta pro gestis latine interdum dicuntur, et hoc nomine liber hic vulgo citari solet, nolui mutare titulum.

ADNOTATA.

CAP. I. v. 1. *Qua Iesus et facere et docere instituit)* Ad verbum, Quæ Iesus cœpit facere et docere: hoc est, quæ fecit et docuit. Vt 4. Esd. 4. Quam magnam aream incipient facere? et 6. Cœperunt dominari nostri; et 9. Inchoaui dicere coram altissimo: et, Initium verborum Esdræ: hoc est, Sequuntur verba Esdræ, quorum initium hoc erit. Tale videtur illud Marc. 1. Initium Euangelii.

CAP. II. v. 3. *Quædam quasi ignis lingua)* Mollius esset, Igneæ linguæ: sed

ſed quia verbum ſequens, quod ad ignem refertur, eſt ſingularis numeri, ſi dixiſſem Igneæ, aut inſederunt fuiſſet dicendum, aut Inſedit ad nomen ignis referendum, quod in Igneæ tacite ſubeſſet: quomodo in Ioanne dicitur diabolus mendax, et eius pater, ſcilicet mendacii. Si hoc loco dictum eſſet, Igneæ linguæ qui inſedit, ſcilicet ignis: ſed id obſcurius eſſet.

4. *Et diuerſis loqui linguis cœperunt*) Hoc loco tenere me nequeo, quin eos redarguam, qui putant diſcipulos ſua lingua locutos: ſed miraculo factum, vt nemo non intelligeret, perinde ac ſi ſuam quisque linguam audiret. Vt ſi diceret diſcipulus, verbi gratia, elohim, audiret alius σιὸς, alius Θεὸς, alius Gott, alius Deus, alius dieu, alius dio. Qui ita dicunt, quæſo quid aliud dicunt, quam mentitum eſſe Lucam, qui diſertis verbis dicat, eos loqui diuerſis linguis? id quod fore promiſerat Chriſtus? At id non eſſet loqui linguis, ſed lingua: et tamen ſubditur, *Prout eis ſpiritus fari dabat*. Quid eſt fari? eſtne idem quod audiri? Deinde non eſſet in loquentibus miraculum, ſed in auditoribus. Itaque non eſſent ebrietatis accuſandi loquentes, ſed Iudæi, qui ea audirent, quæ non dicerentur. Præterea mentitus eſſet Paulus 1. Corinth. 14. qui dicit: Qui lingua, (ſcilicet peregrina,) loquitur, non homines adloquitur, ſed Deum: nemo enim audit, hoc eſt, intelligit. Huic enim reſponderi poſſet, audire omnes ſuum vernaculum ſermonem, nec vlla opus eſſe interpretatione, quam tamen adhiberi iubet. Linguam enim diuinitus inſpiratam, (de cuiusmodi loquitur,) ab omnibus intelligi. Ad hæc imperfectum mancumque foret hoc diſcipulis tributum munus: minusque eis, quam auditoribus, datum eſſet. Non enim tantum loquendum erat, ſed audiendi etiam, qui interrogare colloquique vellent. Quod ſi Petrus, (exempli cauſſa,) cum aliquo Partho colloqueretur, Parthus Petrum intelligeret. Quid Petrus, Parthum non intelligeret. Quomodo ergo interroganti Partho reſponderet? Neceſſe eſſet, vt aut Parthus hebraice loqueretur, (ita Parthus, non Petrus, linguam ex tempore didiciſſet) aut Petrus parthice loquentem intelligeret: ita fieret, vt Petrus parthice et ſciret, et quia poſſet, loqui deberet: aut, vt parthice loquens Parthus, hebraice loqui putaretur: ita nihilo plus in Petro, quam in Partho foret. Aut vt interpres adhiberetur: ita inutile linguarum munus eſſet. Neque video, quæ res hunc errorem pepererit, niſi quod non putant, eundem hominem eodem tempore diuerſis poſſe loqui linguis, neque vident ſe, dum monſtrum fugiunt, in monſtrum incidere. Nec enim minus eſt monſtroſum, te quum ego dicam ſamaiim, audire cælum, aut ὀϱανὸν, quam me eodem momento vtrumque ſonare. Sed neutrum horum monſtrorum inuehere neceſſe eſt. Non ſcribit Lucas, aliquem vno tempore tot linguis locutum eſſe, id quod fieri non poteſt: ſed diuerſis linguis locutos eſſe, vt cuiuscunque nationis homines nacti eſſent, eos ipſorum ſermone adfarentur: vt hic Petrus aſianos nactus, aſiatice adloqueretur: illic Ioannes Aegyptios, ægyptiace, aut idem quosuis quouis ſermone, prout in quosque incidiſſet: ita quod diuerſis loquuntur linguis diſcipuli, id contra naturam non eſt: ſed quod ex tempore didicerunt linguas, id diuinum, contraque naturam eſt: quemadmodum Lazarum in vitam reuocatum viuere, mirum non eſt: ſed in vitam reuocari, mirum fuit. Quod niſi hæc ſic interpretemur, faciemus ex diuinis operibus

bus præstigias, vt res non agatur, sed agi videatur: vt si quis circulator ensem deuorare videatur, quum non deuoret. Certe non aliud esset, si discipuli, peregrinis loqui linguis, et dicerentur et viderentur, quum id non ita esset. Hoc loco mirabitur non nemo, (cui hic locus primo adspectu fuerit apertissimus,) me tantum chartæ in explicanda re tam perspicua impendere: et sane eum totum intactum præteriissem, nisi veritus essem, ne rudibus imponeret alicuius auctoritas.

29. *De summo patre Dauide*) Quomodo ἀρχιερεὺς summus sacerdos dicitur, et ἀρχίατρος summus medicus, et cętera denique ab ἄρχειν composita: sic πατριάρχης latine summus pater adpellari potest, et est dignitatis vocabulum.

CAP. V. v. 24. *Summus sacerdos et fani antistes*) τὸν ἱερέα vocat, quem paullo ante vocauit ἀρχιερέα: sicut Hebræis הכהן idem sæpe dicitur, qui כהן הגדל. Non habent enim Hebræi nomen vnum, quo summum sacerdotem a sacerdote distinguant. Itaque pontificem, sacerdotem summum adpellant, nonnumquam etiam sacerdotem: quemadmodum Latini summum poetam adpellant poetam.

42. *Iesum Christum nuntiare*) Est quidem εὐαγγελίζεσθαι proprie lætam rem nuntiare: sed aliquando pronuntiare dicitur, sicut בשר quod quum idem declaret, ponitur aliquando etiam in re tristi: vt 1. Reg. 4.

CAP. VIII. v. 23. *Nam tibi acerbam imminere*) In græco est, χολὴν πικρίας, hoc est, bilem acerbitatis: quem hebraismum latine sic reddere licet, vt nos reddidimus, aut inuersione dicere bilis acerbitatem: quomodo Latini dicunt montium proceritatem, pro montibus proceris: quod hebræo more diceretur, montes proceritatis. Quod autem Imminere interpretatus sum, animaduertendum est, præpositionem εἰς aliquando futurum aliquid notare: vt Luc. 2. ἔτος κεῖται εἰς πτῶσιν καὶ ἀνάστασιν πολλῶν: hoc est, Hic multis vel casui vel resurrectioni futurus est: hoc est, Ab hoc multis vel casus imminet, vel resurrectio futura est. Et quod paullo post interpretor: *Te scelere constrictum esse*; quum sit eadem præpositio εἰς συνδεσμὸν ἀδικίας ὄντα: alius tamen est præpositionis vsus: sicut in eodem, quem modo adduxi, Lucæ loco, vbi sequitur, εἰς σημεῖον ἀντιλεγόμενον: quod non iam licet per verbum imminendi conuertere. Est autem hæc Petri sententia: Video tibi acerbam bilem, hoc est, graues a Deo pœnas imminere, propter tuum scelus: vt patet ex sequenti Simonis responsione, qui eas deprecatur minas. Bilem autem, siue iram, pro pœnis et Dei in homines animaduersione dici: notissimum est ex sacris litteris.

CAP. X. v. 45. *Qui erant a circumcisione fidentes*) A circumcisione esse, est ex circumcisis esse: quomodo dicit Cicero, Qui sunt ab ea disciplina: πιστοὶ autem qui dicuntur, eos malo fidentes dicere, quam fideles: nam πιστὸς in vtraque notione dicitur, vt πιστὸς ὁ θεὸς recte fidelis aut fidus dicetur. Sed πιστὸς, quum de Christiano dicitur, fidentem significat, non cui habenda sit fides, qui fidelis latine dicitur: sed qui fidem habeat, scilicet Christo.

 Volo

Volo autem Fidens nomen esse, sicut κλητὸν in Paulo, qui vocatus aut euocatus ita dici potest, vt sit nomen, non participium: quasi tu dicas, vocatiuus. Atque huiusmodi nominibus vtuntur etiam Latini, quum accensos, et euocatos, et legatos dicunt: ne nobis idem, vrgente necessitate, facere nefas putemus.

CAP. XIII. v. 34. *Dabo vobis fidelem Dauidis benignitatem*) Locus est ex Es. 55. vbi חסדים (sicut et alibi saepe) beneficia sunt, siue beneficentia: quae hic minus proprie ὅσια vocantur, quoniam illud idem verbum apud Hebraeos pietatem significat, quae in his libris ὁσιότης adpellatur. Sic autem habet Esaiae locus: *Feriam vobiscum foedus aeternum, fideli Dauidis benignitate (siue beneficentia) quem populorum monitorem, quem ducem praeceptoremque populorum daturus sum.*) Hunc locum recte de Christi resurrectione citat Paulus. Quum enim Christus hic Dauid adpelletur, necesse est vt sit homo, et porro vt moriatur. Atqui hic promittitur, eius fidelem fore beneficentiam, hoc est, ratam, firmam, certam, durabilem: hoc enim declarat verbum fidelis, aut fidus, etiam apud Latinos, quum fidam pacem, aut fidelem ad perpetuitatem materiam dicunt. Quod si durabilis futura est, et aeterna Dauidis nostri benignitas atque foedus, necesse est, vt sit ipse sempiternus: nam si desiisset ipse, eius quoque foedus finem haberet. Quod si sempiternus est, et tamen homo, hoc est mortalis, necesse est, vt moriatur, deinde in vitam infinitam redeat, atque ita in suos Israelitas conferat beneficia sempiterna.

CAP. XVII. v. 25. *Omnia denique conferat*) καὶ τὰ legitur, non κατά.

CAP. XVIII. v. 18. *Et cum eo Priscilla et Aquila, quum caput totondisset*) Paulus an Aquila caput totonderit, certo adfirmari non potest ex sermone graeco. Vero tamen propius videtur hoc de Aquila dici, ex eo quod Lucas vxorem viro praeposuit: cuius ordinis, (quum alias non soleat,) quae caussa fuerit, non video, nisi vt intelligeretur participium κειράμενος ad Aquilae nomen, cui protinus coniungitur, referri: quod non fieret, si Aquilam anteposuisset.

CAP. XVIIII. v. 27. *Vel potius ne eius*) μᾶλλον δὲ, non μέλλειν τε legendum est.

CAP. XXVII. v. 9. *Quod tranquillitas praeteriisset*) διὰ τὸ καὶ τὴν νηστείαν ἤδη παρεληλυθέναι, Quod ieiunium iam praeteriisset. Sed quid ieiunium ad nauigandi periculum? Nam si ieiunium voces inediam, ea esse quae poterat? quum essent in portu, et posset amplissima insula suppeditare commeatum, et paullo post dicantur nauem exonerare frumento. Adde quod neque νηστεία dicitur pro ἀσιτία, neque id cum verbo παρεληλυθέναι quadrat: oportet enim inediam non praeteriisse, sed instare: neque id inedia, sed commeatus penuria dici deberet. Sin ieiunium dicas ieiunandi tempus, id neque nauticae rei conuenit, neque quidquam ad rem facit. Equidem dum diligentius narrationem hanc considero, suspicor non νηστείαν, sed νηνεμίαν legendum esse, hoc est, a ventis tranquillitatem: nam id et cum narratione conuenit, et facile deprauari potuit a mediocriter docto, qui verbi νηνεμίας vim ignoraret.

PAVLI

PAVLI EPISTOLA AD ROMANOS.

ARGVMENTVM ATHANASII IN EPISTOLAM AD ROMANOS.

Pauli vocantur epistolæ, propterea quod eas ille scripsit. Et per has tum eos, quos viderat ac docuerat, admonet et corrigit, tum quos non viderat, instruere conatur ac docere, quemadmodum scire possunt, qui in eas incidunt. Hanc autem Romanis e Corintho scripsit, quum eos nondum quidem vidisset, audisset vero de illorum fide, cuperetque videre eos. Et initio quidem laudat eorum fidem, quam videbat passim adnuntiari. Deinde significat, sæpenumero propositum sibi fuisse veniendi ad eos, propter desiderium, quo erga eos adfectus erat, hactenus vero non licuisse. Ceterum docendi modo epistolam contexit, de vocatione gentium, et quod circumcisio temporaria fuerit, iam vero cessauerit quod per Christum solutum sit delictum Adæ, quod vmbra legis transierit. Vocationem itaque gentium consequenter recto ordine factam esse ad hunc modum probat. Ostendit, vniuersis hominibus insitam esse legem, et quosuis citra doctrinam (legis) naturali iudicio ex ipsa rerum conditione Deum cognoscere posse. Quapropter et merito gentes priore loco accusat, quod quum ipsis cognitionem sui Deus ex operibus mundi patefecerit, et simul sempiternam potentiam suam, quæ verbum ipsius est, in quo et per quod omnia fecit, ostenderit, ipsi non cognouerunt ex creaturis, Deum esse talium opificem, sed magis operibus illius diuinitatem adscribentes, creaturas potius adorarunt, quam creatorem. Accusat autem et Iudæos, vt qui legem non seruauerint, immo per transgressionem legis Deum magis dehonestauerint. Atque ita vtramque partem, tam Iudæos quam gentes, arguit, et sub iniquitate transgressionis concludit, vt ostendat, omnes pares esse factos inter se, ex æquo reos, et redemtionis egentes. Deinde, merito et gentium factam esse vocationem, ex eo declarat, quod gratia et redemtio æqualiter contigerit et Iudæis et gentibus vocatione vero gentium facta, necessario cessasse circumcisionem et legis vmbram. Nam Abraham, inquit, non circumcisione, sed ante circumcisionem iustificatus, nominatus est Abraham, quoniam futurum erat, vt fieret pater multarum gentium, secundum fidem, quæ erat in præputio. Circumcisionem autem, postquam iustificatus erat, accepit in carne, vt signum esset posteris, ex ipso secundum carnem nascituris, quod desitura esset circumcisio, quando gentes fierent filii Abrahæ, inciperentque viuere secundum fidem Abrahæ, in qua ille, quum adhuc esset in præputio iustificatus est. Etenim illorum gratia, quum antea dictus esset Abram vocatus est Abraham. Erat autem necessarium, vt, venientibus rebus præsignatis, desineret signum. Quapropter si qui

qui cogunt gentes circumcidi, iidem tollant et nomen Abraham, et vocent eum Abram. Si vero Abraham vocatus est a Deo, non oportet gentes circumcidi, immo ne Iudaei quidem secundum carnem amplius circumcidendi sunt, vt firmum sit nomen Abrahae, voceturque pater multarum gentium, ferendum enim posthac non est, vt quisquam circumcidatur, quum sufficiat fides Abrahae, nec opus sit vlla legis vmbra. Non enim iustificatur quisquam ex talibus, sed ex fide, quemadmodum et Abraham. Postquam ista ad hunc modum probauit, iterum ostendit, quod nec Israeli nec gentibus alia possit ratione redemtio et gratia obtingere, nisi primum illud et vetustum peccatum, quod per Adam in omnes mortales peruenit, soluatur: deleri autem per alium non posse, nisi per filium Dei, per quem et ab initio maledictio facta sit. Neque enim possibile erat, vt alius delictum hoc solueret. Deinde scribit, quod nullo alio pacto factum sit, quam vt, corpore adsumto, filius Dei fieret homo: vt corpus hoc, inquam, quod iisdem nobiscum passionibus obnoxium esset, pro omnibus offerret, et omnes a morte liberaret. Et quemadmodum per vnum hominem peccatum in mundum ingressum est, ita et per vnum hominem ad omnes mortales gratia perueniret. Deinceps pro tamquam bonus oeconomus Iudaeos consolatur, quod legis transgressores futuri non sint, si in Christum credant; his vero qui ex gentibus crediderant, edicit, ne contra Israelem inflentur, sed cognoscant, se velut ramos radici, ita Iudaeis esse insertos. His absolutis sermones hortatorios ad docendum bonos mores subtexit, atque ita epistolam finit.

ADNOTATA.

CAP. I. v. 3. *Quod ad carnem attinet*) σάρκα in sacris litteris aliquando corpus esse, declarauimus in Genesi. Nonnumquam significat rem corporatam: vnde πᾶσα σὰρξ, omnes homines, aut etiam omnia mortalia. Inde in Ioann. 8. κατὰ σάρκα κρίνειν, quod solet dicere Paulus κατ' ἄνθρωπον. Itaque possis hoc verbum latine humanitatem, aut humanam conditionem, siue naturam adpellare, aut etiam corpus. Nam in huius epistolae cap. 7. Paulus dixit: τὰς πράξεις τοῦ σώματος, pro τῆς σαρκὸς. Hinc σαρκικὸς idem qui humanus, terrestris, corporalis: cui opponitur πνευματικὸς, qui latine diuinus, diuino spiritu rite dici potest. Sed quum omnibus artibus permittantur sua vocabula, nobis permitti debet, vt saltem in translatione carnem et spiritum, sicubi videbitur, adpellemus, ne quem offendamus: sic tamen, vt id citra superstitionem faciamus. Quum enim Paulus ipse eadem de re non semper idem verbum ponat, nos quoque in verbis cogi non debemus, modo de re constet.

7. *Omnibus qui Romae estis, gratiam et pacem*) Ad verbum sic legitur: Gratia vobis et pax: qui hebraismus est in accusatiuum latino more mutandus. Pacis autem vocabulum in salutationibus apud Hebraeos poni, et

salu-

salutem latine dici posse, alias ostendi. Sed id fieri non semper necesse est, præsertim vbi cum aliis coniungitur.

13. *Vt profectum aliquem apud vos quoque faciam)* καρπὸν vocat προκοπὴν, scilicet Euangelii: vt apud Philipp. 1. vbi vtrumque eadem de re ponitur. Inde καρποφορεῖσθαι, hoc est proficere, dicitur Euangelium, Coloss. 1.

14. *Doctis ac imperitis debeo)* σοφὸς etiam Græcis, vt חכם Hebræis non solum sapientem, sed et doctum declarat: et apud Latinos olim, teste Cicerone, iidem erant docti, qui sapientes.

CAP. III. v. 25. *Fidem habentes iustificet)* Verbum hoc etiam Ciceronianis ferendum videtur: nec enim durius est, quam turpificare. Idem dico de propitiatorio, et præputiato: quæ cur minus quam decretorius, et capitatus, et hastatus, et clipeatus dici possint, non video: præsertim quum huiusmodi verba et sæpe occurrant, et ad rem significantius exprimendam pertineant. Iam fidei vocabulum, vt nos in hoc argumento vtimur, etiam latine poni, docuit Budæus, adductis ex antiquitate exemplis. Si enim fidem habere Christo, recte dicitur: cur ea res fides dici non possit, nulla caussa est: ne eorum superstitioni obtemperemus, qui volunt persuasionem adpellari: quum id verbum nec vbique quadret, nec prorsus idem declaret. Nec enim idem plane est persuasio, quod fides aut fiducia: nec possis dicere, Persuasionem habeo Christo: quomodo, Fidem habeo Christo, aut fiduciam habeo in Christo collocatam. Neque, Magna est tua persuasio: quemadmodum, Magna est tua fiducia, aut fides. Denique paucis locis persuasionem pro fide recte dixeris, et ea proprio nomine πεποίθησις adpellatur, et cum fide coniungitur, ad Ephes. 3. Iam vero, si auctoritate vtendum est, non video cur hac in re sit repudiandus Iacobus Sannazarius, poeta, vel cum paucis antiquorum conferendus, et idem in verborum delectu etiam ad superstitionem diligens, apud quem sic discedentem Gabrielem adloquitur Maria:

Iamiam vince fides, vince obsequiosa voluntas.

29. *Qui et circumcisionem fide, et præputium per fidem*, cet.) Hoc est, circumcisos et præputiatos: quomodo academia et iuuentus pro academicis et iuuenibus dici solet. Quod autem aliter vertimus in cap. 1. in caussa fuit sententiæ conditio. Sic enim illic ad verbum legitur: *Quod si præputium legis instituta conseruet, nimirum eius præputium pro circumcisione habebitur.* Vbi relatiuum Eius, masculinum est in græco sermone, quum præputium ἀκροβυστία sit femininum: ex quo adparet, præputium pro præputiato dictum, vt cum relatiuo conueniat: id quod hebræorum more factum est, qui rara habent huiusmodi a substantiuis adiectiua: itaque a substantiuis vtuntur pro eis. Idem fit sæpe in nomine ἔθνος, quod gentem significans, ponitur pro extraneæ gentis hominibus: vt Act. 15. Et gentes omnes, qui a nomine meo denominantur: vbi græce Gentes neutrum, Qui masculinum est.

CAP. IIII. v. 5. *Qui sontem iustificat)* רשע quandoque sontem, et qui alteri facit iniuriam, declarat: vt Exod. 2. In ea notione positum est hoc loco vocabulum ἀσεβής, vt et cap. 5. vbi idem est ἀσεβής et ἁμαρτωλός.

 12. Non

12. *Non iis solum, qui sunt a circumcisione)* τοῖς ȣ̓κ ἐκ περιτομῆς μόνον, dictum est, pro, ȣ̓ μόνον τοῖς ἐκ περιτομῆς, vt recte vertit vetus interpres: sicut ad 1. Thessalon. 1,8. ἀφ' ὑμῶν γὰρ ἐξήχηται ὁ λόγος τȣ̃ Θεȣ̃, ȣ̓ μόνον ἐν τῇ μακεδονίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν παντὶ τόπῳ ἡ πίστις ὑμῶν ἐξελήλυθεν: pro, ȣ̓ μόνον γὰρ ἀφ' ὑμῶν, cet. Talem verborum transpositionem inuenies et 2. Timoth. 2. vbi nos vertimus: Laborandum agricolæ est, cet. et ad Hebræos 11. Est autem apud Paulum paullo perturbatior sententia, quæ sic enucleari potest: Abrahamus pater est omnium fidentium. Sunt autem fidentium duo genera, præputiati, et circumcisi. Non solum circumcisorum fidentium pater est, sed etiam præputiatorum fidentium. Eadem sententia paullo post sequitur: Non solum, quæ a lege, verum etiam quæ ab Abrahami fide fit, qui noster omnium pater est. Sed quomodo pater est, (dicet aliquis) quum sit mortuus? An patrem habemus mortuum? aut is pater dici potest, qui non est? Nam hæc pugnantia sunt, eumdem esse et non esse. Interiisse, est non esse, patrem esse, est esse. Ergo idem qui interiit, pater esse non potest. Ad hæc respondet Paulus: Pater est noster non apud nos, quibus non viuit: sed apud Deum, cui viuit, (ei enim viuunt omnes,) et a quo reuocandus est in vitam. Itaque Deus eum iam vocat, Multiparentem, (hoc enim declarat Abrahami nomen,) perinde ac si iam esset multiparens, quum tamen nondum sit nobis, sed futurus est: nam a Deo reuocabitur in vitam. Nunc iam est Deo, cui sunt omnia præsentia. Similis est et illa Luc. 20. Christi sententia: Viuentium Deus est, non mortuorum: quippe quum ei viuant omnes: de qua ibi ideo nihil scripsi, quod eam nondum intelligebam: videbatur enim animorum immortalitatem ostendere, quum de resurrectione disputaret. Quamquam ne nunc quidem de ea adfirmabo: tantum dicam, quid mihi venerit in mentem. Quum Deus dicatur Abrahami, Isaaci, et Iacobi, necesse est vt aut illi viuant, aut Deus sit mortuorum Deus. Atqui mortuorum esse Deum, est nullius esse Deum, quum mortui non sint. Necesse est ergo, vt illi viuant. Sed non viuunt. Fateor, non viuunt hominibus: quibus tantum præsens vita, præsens est: sed viuunt Deo, qui eos in vitam reuocabit: quæ vita nobis futura, Deo præsens est. Ergo erit mortuorum resurrectio. His Christus Sadducæos refellit. Sed quid sit, omnes Deo viuere, et ei omnia esse præsentia, adhuc manet obscurius. Nos sic conabimur exponere. Formicæ præsens est terra in palmi longitudinem: quoniam humili corpore, non cernit longius. Homini præsens est (exempli gratia) in decem palmorum longitudinem. Ita quidquid est intra vnum palmum, id formicæ præsens est, nouem palmi sunt absentes. At homini et vnus ille palmus, et reliqui nouem, præsentes sunt. Ita fit, vt idem et formicæ absens, et homini præsens sit. Adducam aliam similitudinem. Fluit aqua Rheni. Eius paruula portio mihi nunc præsens est, quæ paullo ante præsens erat Schafusianis, eadem paullo post præsens erit Argentinensibus. At Sol totum hoc spatium præsens habet, tamque ei præsens Argentina est, quam Basilea. Sic tempus fluit, vt aqua: temporis pars ea, in qua sumus, nobis præsens est: at Deo, qui maximus est et sempiternus, vniuersum tempus, et quod fuit, et quod est, et quod erit, præsens est. Ita quod reuiuiscet aliquando, et viuet Abrahamus, id nobis absens et futurum est. At Deo id tempus, et proinde ea res, præsens adest. Vide 4. Esd. 5.

vbi

vbi Dei iudicium circuli simile dicitur. Hæc ego caligantibus animi oculis dico, non adfirmo.

CAP. V. v. 7. *Nam pro viro bono fortassis aliquis mori sustineat)* Rationem reddit, cur dixerit Vix: quasi hoc dicat: Quod dico vix quemquam pro insonte mori: ideo vix dico, quoniam non omnino nego fieri posse, vt aliquis (tametsi rarus) insontis bonique viri caussa mori sustineat: fieri enim hoc potest. Sed sontis caussa mori nemo sustinet, hoc Christi proprium est, et amoris inauditi. Vocat autem eumdem δίκαιον iustum, quem ἀγαθὸν bonum. Nam δίκαιος a iustitia dicitur, a qua viri boni denominantur: et eum opponit ἀσεβεῖ, siue ἁμαρτωλῷ.

CAP. VI. v. 3. *Quicumque sumus Christi Iesu nomine baptizati)* εἰς χριστὸν dixit, quomodo εἰς τὸ ὄνομα, aut ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ χριστοῦ alias dici solet: sed durius dixit, hebraico more: sicut 1. Corinth. 10. εἰς τὸν μωσῆν ἐβαπτίσαντο. Mollius cohæret cum re, quam cum persona: vt 1. Corinth. 12. dicitur, Vnum in corpus loti sumus: hoc est, vt vnum corpus efficeremur. Sed et in persona propterea dici solet, quod apud Hebræos personæ nomen sæpe pro re ponitur: vt sit in Christum, aut in Mosem lauari, idem quod, ad Christianitatem, aut ad Mosaitatem: hoc est, vt Christianus aut Mosaicus fias. Sic in Christo esse, aut mori, aut viuere, cet.

4. *In paterna gloria resurrexit)* Hoc est, gloriosus. Dixit autem διὰ τῆς δόξης, pro ἐν τῇ δόξῃ: vt cap. 4. τῶν πιστευόντων δι᾽ ἀκροβυστίας, pro ἐν ἀκροβυστίᾳ: quomodo διὰ βίου, in vita dicitur. Atque vt idem est, per omnem vitam, et in omni vita: sic idem hoc loco est, διὰ δόξης, et ἐν δόξῃ. Sed latine per gloriam, quomodo per vitam, eadem notione dici non potest.

7. *Vt peccati corpus aboleatur)* Hoc est, vt peccatum aboleatur, quod corpus est: id est, quod similitudinem habet corporis, in eo, quod quemadmodum corpus morte, ita peccatum vitæ renouatione aboletur. Vide animaduersa ad Coloss. 1.

16. *Cui vosipsos seruos præbetis obediendo)* εἰς ὑπακοὴν, Hebræorum more dictum est, apud quos Lamed littera gerundii vim habet.

17. *Ei doctrinæ rationi, quæ vobis tradita est)* εἰς ὃν παρεδόθητε τύπον, pro εἰς τύπον ὃς ὑμῖν παρεδόθη. Sicut ad Galat. 2. πεπίστευμαι τὸ εὐαγγέλιον, pro, εὐαγγέλιον ἐμοὶ πεπίστευται. Atque ita loquuntur Græci et in hoc verbo, et in aliis; ἐγχειρίζομαι ὑπό σου τὴν βίβλον, pro, σὺ ἐγχειρίζεις μοὶ τὴν βίβλον. Tale quiddam in 2. Corinth. 11. declarabimus.

CAP. VII. v. 4. *Vos quoque peremti estis legi)* Quum legem viro, et homines mulieri comparauerit, videtur hic dicendum fuisse, Vobis peremta lex est: vt conueniat similitudo hunc in modum: Vt mulier, viro mortuo, libera est: sic vos, lege mortua, estis a lege liberi. Sed intelligendum est, hæc sic inter sese conuerti, vt sit idem: Vos estis legi mortui, et Vobis mortua lex est: vt vos nihil rei cum lege habeatis, et lex nihil vobiscum rei habeat, non magis quam viui cum mortuis, aut contra.

CAP.

CAP. VIII. v. 20. *Per eum qui eam spei submisit)* διὰ τὸν ὑποτάξαντα, pro διὰ τοῦ ὑποτάξαντος dictum est: vt paullo ante διὰ ἁμαρτίαν, quod ex sententia patet. Declarat enim quod dixit, Non sua sponte: hoc est, ab alio: quod si diceret, Propter alium, posset id et sua sponte, et tamen propter alium fieri. Iam διὰ cum accusatiuo in hanc sententiam poni, etiam apud auctores profanos video: vt in Socratis Panegyrico, vbi δὶ ἣν ἐσώθησαν, pro δὶ ἧς ἐσώθησαν dici, adnotauit Hieronymus Wolfius, eius interpres. Atque idem mihi ostendit, bis eodem modo locutum Demosthenem in fine orationis pro Megalopolitanis.

CAP. VIIII. v. 12. *Maior seruiet minori)* Sanctus Apostolus Paulus explicans materiam Electionis et Prædestinationis, adlegat verba Domini, ad Rebeccam iam grauidam, Gen. 25. Intellige autem hæc non de Esao et Iacobo dicta (nam si carnem spectes, Esaus Iacobo non seruiuit) sed de duabus gentibus inde profecturis, vt ostendunt Dei verba, qui non dicit Rebeccæ, duo homines: sed *duæ gentes sunt in ventre tuo.* Iam quod mox subiungit Paulus, *Iacobum amaui, Esaum vero odio habui,* non sic accipiendum est, quasi fuerit dictum, antequam nati essent pueri, sicuti superius oraculum: quum hoc fuerit dictum multis post sæculis per Malachiam, et quidem dictum item non de duobus hominibus, sed populis, vt adparet in Malachia, cap. 1, 1. Non enim dixisset Deus de re futura, Amaui, sed Amabo: sicut in superiore oraculo, quod de re futura edebatur, dictum est, Seruiet. Cur autem Esaum, hoc est malos, oderit, et Iacobum, hoc est bonos, amet Deus, patet ex Deut. 9. vbi sic populum adloquitur Moses: *Non propter iustitiam vestram, vos illorum terræ possessionem inuaditis, sed gentes illas Deus propter ipsarum vitia vobis euertit: tum vt id præstet, quod maioribus vestris iurauit.* Item cap. 10. *Deus maiores vestros amore complexus, eorum posteritatem, hoc est vos, ceteris omnibus anteposuit nationibus.* Ex his adparet, eos qui amantur et eliguntur, eligi gratuita Dei benignitate: ex qua electione proficiscatur salus, hominibus vitam electione sua dignam agentibus: eos autem qui odio sunt, et repudiantur, repudiari propter sua peccata, vt sit vera illa sententia: Pernicies tua a te est, Israel, salus autem a me, Ose. 13. Itaque quod Esaus odio est, id fit propter eius peccata: quod Iacob amatur, id Dei bonitatis et gratiæ et electionis est. Sed qui fit quod dicit, *Quem vult indurat*, magna quæstio est. Quæso te, lector, vt quæ dicam, audias benigno animo, et rationes ante diligenter et amice perpendas, quam repudies. Loquitur Paulus de Pharaone, cuius cor indurasse Deus dicitur. Quid sit autem indurare, aut ex verbo cognoscendum est, aut ex sententia. Ex verbo certo cognosci non potest, siquidem Exod. 9. dicitur Deus indurasse cor Pharaonis: et in fine eiusdem capitis dicitur Pharao indurasse cor suum, quæ verba pugnantia sunt, quemadmodum in Psalmis dicitur: Nolite obdurare corda vestra: vt si ex verbis contendas, hominem a Deo indurari, quia sic scriptum sit: alius possit item ex verbis contendere, hominem a semetipso indurari, quia sic scriptum sit. Itaque ad sententiam recurrendum est, quam sic perpendamus. Omnes Adamo prognati habent cor durum et lapideum, id quod ostendit Ieremias cap. 17. dum dicit, omnium malitiosissimum esse cor hominis. Et Ezechiel. cap. 36. vbi Deus dicit sese eis exemturum esse cor lapideum. Nam lapideum cor eximere non posset, nisi haberent cor lapideum. Quod si

Pha-

Pharaonis cor erat natura lapideum, non magis poterat a Deo, vel a seipso indurari, quam lapis, nisi prius fuerat mollitum, quod non fuit. Itaque quod dicitur a Deo indurari, id videtur idem esse, quod non molliri, sed in sua duritate relinqui, vt quemadmodum non prodesse viduis, pro nocere viduis dictum est: vt Iob. 24. ita contra, nocere iis dicatur Deus, quibus non prodest: et eos indurare, quos non mollit. Quod autem scribitur Pharao ipsemet indurasse, siue obstinasse, aut obfirmasse cor suum, significatur, eum scientem et volentem durasse, et retinuisse cor durum et pertinax, neque se molliri noluisse, quum ita conuinceretur miraculis, vt confessus fuerit Mosi, se peccasse. Hanc interpretationem neque a verbis, neque a sententia discrepare, sic ostendemus: Matth. 6. Ne inducas nos in tentationem, est, Ne patiare nos tentari, aut tentatione vinci, vt sit idem, inducere in tentationem, quod, non liberare a malo: hoc est, a duritate et peccato nostro, vt iam sic dicere liceat, Ne indures cor nostrum: hoc est, ne relinquas nos in innata duritate cordis nostri, sed nobis cor carneum et obediens dato. Sic Iob. 39. dicitur Deus priuauisse struthiocamelum sapientia: hoc est, non donasse, sicut ipsemet ibidem interpretatur: numquam enim habuit struthiocamelus sapientiam. Item cap. 17. dicitur Deus eripuisse ingenium amicis Iobi: hoc est, non dedisse. Iam vero quum Deus neminem tentet, hoc est, ad peccandum impellat, sicut scripsit Iacobus, in Ep. c. 1. Pharaonem certe non tentauit aut indurauit, sed tentari et durum manere passus est. Neque vero grauius punire potest hominem Deus, quam si eum deserat, et in duritate sua relinquat, quemadmodum terras grauius adfligere non possit, quam si solem et lucem eis adimât, sicut ademit Aegyptiis per triduum. Sic punit vineam suam in Es. 5. non eam ipse vastando, sed septo et pluuia priuando, et vastari permittendo. Sic Iobum adfligit, priuatque facultatibus, non ipse id faciendo, sed a satana fieri permittendo. Sed tamen cur aliquem relinquat Deus in duritate sua, (quæ pœna est grauissima,) quum alios miseretur, quæstio est: ad quam breuiter responderi potest, quod supra adduximus ex Deuter. 9. aut quod scriptum est in Decalogo: vbi dixit Deus: se misericordiam facere iis, qui ipsum amant, et eius præcepta exsequuntur, punire autem eos, qui ipsum oderunt, Exod. 20. aut quod scripsit Paulus ad Romanos. Quia quum Deum cognouissent, non, vt Deo dignum erat, honorarunt, sed veritatem in iniustitia suppresserunt, hanc ob rem permisit eos Deus in turpes libidines. Hæc est induratio, cuius caussam quum hanc tradat Paulus, non est quod aliam putemus. Itaque quod Pharaonem puniuit, ideo puniuit, quia Pharao Iouam oderat: id quod ostendit illa crudelitas, qua sæuiebat, ante aduentum Mosis, in Israelitas, quæ certe non a Deo, sed ab ipsomet Pharaone proficiscebatur. Itaque primo congressu induratus est a semetipso. Mosi dixit Exod. 5. Nescio, quis sit Ioua: et propter suam improbitatem relictus fuit a Ioua, atque ita malo spiritui emancipatus, sicut de Saulo legimus, eum, quia Deo obedire noluisset, derelictum fuisse a bono Dei spiritu, et porro correptum a malo, ita vt deinceps semper abierit in deterius. Itemque 2. Par. 25. de Amasia, qui quia Idumæorum deos coluerat, desertus est a Deo, ita vt Iouæ non obtemperauerit. Itaque quod dicit Paulus, *Quem vult indurat*, non est hic consistendum: sed quærendum porro, quemnam velit indurare. Vult autem indurare eos, qui ipsum oderunt, et ei

obedi-

obedire nolunt: vt eius indurationis, siue desertionis caussa sit non Dei libido, qui nihil facit sine iusta caussa, sed hominis antegressa contumacia. Hoc indicauit Christus, dum Matth. 23. dixit: Quoties volui congregare filios tuos, et tu noluisti? Hic vides, prauam Hierosolymæ voluntatem in caussa esse, quo minus seruetur: quum tamen Christus eam seruare vellet: Itaque sequitur induratio: Es. 6. Obdura cor populi huius, vt videntes non videant. Iam vero quod dicit Paulus de figulo, lege lector, antequam progrediare, Ieremiæ cap. 18. et Ezech. 33. et ea diligenter perpende: non te pœnitebit. Inuenies enim hanc sententiam. Deus habet homines in manu, sicut figulus lutum. Si quis vitam suam corrigere, et Deo obedire non vult, eum Deus perdit: sicut figulus vas perdit, in quo aliquid vitiosum esse contigit. Et quemadmodum figulus nullum vas facit, vt id perdat, (tametsi posset, sed non vult abuti suo luto,) sed tantum perdit ea, quæ bona non sunt, quum tamen ea fecisset, vt bona essent, (vellet enim bonus artifex, omnia sua vasa esse bona,) sic Deus nullum hominem creauit, vt eum perderet: sed tantum perdit eos, qui boni esse nolunt: quum tamen eos creasset, vt boni essent. Vellet enim omnes homines esse bonos, et saluos fieri: quum sit ipse bonus, et omnia bona creauerit. Item quemadmodum figulus ex eadem creta vasa facit alia ad vsum mensæ et rerum honestarum, alia ad vsum culinæ aut excrementorum: sic Rom. 9. Deus alios homines condidit, vt essent in Christi corpore quasi oculi, quidam aut aures, aut manus, vt Prophetas et Apostolos: alios vt essent quasi pedes, aut immundæ partes, vt ceteros minus excellentes Christianos, quibus non tantas dotes largitus est. Sed intelligendum est, aliud esse vas frangi, aliud ad res inhonestas creatum esse. Quodlibet vas, si malum est, frangitur, siue ad honesta siue ad inhonesta factum sit, etiamsi sit aureum, vt adparet Ierem. 22. vbi sic Deus loquitur: Etiamsi esset Conenias annulus in dextera manu mea, inde te detraham, cet. Rursum quodlibet vas, si bonum est, seruatur, etiamsi sit ad res inhonestas conditum. Dicet tibi figulus: Ego nullum vas vellem frangere: sed si quod malum esse contigit, ostendo potestatem meam id frangendo. Dicit magistratus: Ego nullum ciuem vellem interficere, vellem enim omnes esse bonos: sed si quis latro est, ostendo meam potestatem eo interficiendo: et dum volo ostendere quid possim, eligo aliquem facinorosum, quem puniam. Sic dicit Deus Ezech. 33. Nolo mortem peccatoris, sed magis vt conuertatur et viuat. Nolo vt quisquam sit malus, ideoque improbitatem veto. Sed si quis, vetante et nolente me, sua sponte malus est, eum ego deligo ad exserendam in eum iram potentiamque meam. Quod si quis a me propter sua peccata perditur, non est quod me accuset, et dicat: Voluntati eius quis resistat? Voluntati meæ resistere nemo potest. Non est autem mea voluntas, vt aliquis peccet, aut etiam vt, quum peccauerit, moriatur; sed potius corrigatur et viuat. Sed si quis corrigere se non vult, eum ego punire et volo, quia ipse in peccato perseuerare vult: et possum, quia habeo summam in omnes potestatem. Quod autem dicit Paulus, iræ vasa ad exitium condita: non sic accipiendum est, quasi Deus hominem aliquem ad hoc nominatim creauerit, vt eum perderet. Creat quidem Deus alia vasa ad res honestas, alia ad res inhonestas, sed ad res inhonestas creata vasa non perduntur, quin diligentius quam cetera teguntur: sicut membra corporis, quæ inhonesta videntur: tametsi reipsa nullum corporis membrum inhonestum est, nihil enim inhonestum condidit Deus: et quemuis locum habere in domo Domini, est honestum

locum

locum habere: nullus enim ibi locus eſt inhoneſtus in oculis Dei, ſed dicuntur illa humano more. Sed ad exitium condita vaſa dicuntur ea, quorum exitus et finis eſt exitium. Ostendit hoc Paulus, dum dicit: Tulit multa cum patientia iræ vaſa. Si enim cum patientia fert illa Deus, certe dolet ei res: et ſi dolet, non placet: quemadmodum magiſtratus fert multa cum patientia improbum aliquem, exſpectans dum ille ſe corrigat: neque placet magiſtratui, vt committat ille facinus aliquod capitale: neque ideo eum patienter fert, vt poſtea interficiat. Quod ſi ille poſtea ſua culpa interficiatur, dici poterit ad ſupplicium conditus, aut reſeruatus, quia talem habuerit exitum: non quia ideo ſit conditus. Tales locutiones paſſim occurrunt in ſacris litteris, vt Leuitic. 20. *Si quis dederit progeniem ſuam Molocho, lapidetur: quia progeniem ſuam dederit Molocho, vt ſanctuarium meum pollueret.* Atqui non eo conſilio immolabant Iſraelitæ natos ſuos Molocho, vt Domini ſanctuarium polluerent, ſed vt Molochum colerent: verum inde eueniebat, vt pollueretur ſanctuarium Domini. Item Numer. 32. *Et ecce vos ſurrexiſtis pro patribus veſtris, additamentum improborum, vt ira Ioua inſuper in Iſraelitas augeatur.* Non enim in animo habebant Rubenitæ augere iram Iouæ, ſed ſibi proſpicere: verum inde conſequebatur ira Iouæ. Item Eſ. 23. *En terram illam Chaldeam Aſſyrii condidere Siluanis.* Non enim eo animo condiderant Babyloniam Aſſyrii, vt in ea habitarent Siluani: ſed is fuit euentus. Sic Prouerb. 16. Deus creaſſe malos dicitur ad diem ipſorum ruinæ, quia is eſt euentus, non creationis conſilium. Hoc loco ſurgit ingens, et multum agitata quæſtio, de deſtinatione ſiue prædeſtinatione: de qua equidem tacere mallem quam loqui, niſi viderem multos in viam latam declinare. Itaque quo reuocentur, ſi fieri poteſt, in anguſtam viam, dicam ea, ad quæ me ſenſus ipſe tenorque ſacrarum litterarum impellit. Iudicium erit Dei et piorum. Veritas in medio quærenda proponitur: eam quærere, et quid ſentias dicere, non eſt nefas. Hæc credere nemo cogetur: fides eſt libera. Primum quid ſit deſtinare, dicendum eſt: deinde cui rei deſtinatus ſit homo. Deſtinare, (quod in ſacris litteris προορίζειν aut τιθέναι dici ſolet,) eſt animo aliquid ſtatuere, facere, vt deſtinare argillam faciendo vaſi, eſt ita deliberare: volo ex hac argilla facere vas. Deſtinare aliquem neci, eſt ita cogitare: volo efficere, vt hic homo moriatur. Deſtinantur autem alia cum conditione, alia certo et ſine conditione: quæ vtraque deſtinatio in Deo cernitur. Nam quum diceret, *Faciamus hominem:* deſtinabat certo et ſine conditione creationem hominis. Item quum diceret, *Semen feminæ conteret caput tuum:* deſtinabat aduentum Chriſti ſine vlla conditione, id quod oſtendit Paulus, dum 2. Corinth. 1. dicit, DEI promiſſiones de CHRISTO eſſe Amen: hoc eſt, certas, ratas, immutabiles. Rurſum quum collocabat hominem in Paradiſo, vt eum coleret et tueretur, et tamen mortem ei minabatur, niſi ab arbore ſcientiæ boni et mali abſtineret, deſtinabat eum vitæ cum conditione, videlicet ſi obediret. Hinc videmus, cui rei deſtinatus fuerit homo, videlicet beatæ vitæ in Paradiſo transigendæ, dummodo a fructu vetito ſe contineret. Itaque Dei conſilium et intentio, dum diceret, *Faciamus hominem ad imaginem noſtram,* fuit, creare hominem, qui beatus futurus eſſet. Hæc eſt hominis prædeſtinatio, videlicet ad vitam beatam. Nam viuere in Paradiſo, eſt viuere beatum.

Iam

Iam an omnes homines ei vitæ destinati sint, videamus. Constat omnino eidem rei destinatas esse aues omnes, cui destinatæ fuerunt aues primæ a Deo creatæ, videlicet vt per aerem volent et propagentur, quod idem dico de ceteris animantibus, neque non de stirpibus. Quod si idem fit in hominibus, sunt omnes homines eidem rei destinati, cui fuit destinatus primus homo. Si enim tantas vires habuit illa ad mortem accidentalis destinatio, qua Deus Adamo mortem minatus est, si vetito fructu vesceretur, vt ad omnes homines propagata sit inde mors: non dubium est, quin illa prior et Deo amicior ad vitam destinatio, (propter quam nominatim creauit hominem,) pertineat ad omne semen Adami. Non enim potest destinatio ad mortem latius patere, quam destinatio ad vitam. Si sumus omnes in Adamo lapsi, stetimus omnes in Adamo ante lapsum. Labi enim nemo potest, nisi qui stetit. Quod si stetimus, eadem conditione stetimus, qua primus homo, eidemque vitæ omnes destinati fuimus. Si enim creati fuimus ad imaginem Dei, vt bestiis et terræ imperaremus: etiam creati fuimus, vt in Edenis, hoc est voluptatis ac beatæ vitæ pomario, degeremus. Hac enim destinationis parte, cur potius fraudemur, quam aliis, nulla caussa est. Hoc pacto loquitur auctor ad Hebræos cap. 7. qui dicit Leuim decimatum fuisse, hoc est decumas soluisse (scilicet Melchisedecho) in lumbis Abrahami patris sui. Quod si Leuis, qui nondum natus erat, decimas soluit in lumbis Abrahami: etiam nos omnes, qui nondum nati eramus, beatæ vitæ destinati fuimus in lumbis Adami. Hinc adparet, omnes homines esse beatæ vitæ destinatos, idque est Dei bonitate dignissimum. Si enim nemo tam malus est, vt velit filium gignere ad patibulum: quanto minus dignum Dei bonitate est, vt voluerit aliquem hominem gignere ad miseriam sempiternam. Si vos, qui mali estis, tamen scitis bona dare filiis vestris: quanto magis pater vester cælestis, qui bonus est? Quod si hominem creasset Deus non liberæ, sed seruæ voluntatis, numquam potuisset homo eligere malum et peccare. Deus enim, (qui nihil vult nisi bonum,) eum semper ad bonum impulisset. Adparet hoc in terra, quæ quia non est creata liberæ voluntatis, sed vt hominis imperio serua subiaceret, non potest non obedire Deo, et stirpes adsidue gignere: Sed quum homo ad imaginem Dei, imperaturus orbi crearetur, oportuit eum, (sicut filium Dei, et orbis Imperatorem decebat,) esse liberæ voluntatis. Iam quemadmodum filius, dum in patris semine, aut in matris vtero est, vinctus est: sed postea natus, euagari potest, etiam nolente patre, quoniam pater eum domi vinctum non tenet: sic Adam, dum crearetur, nihil poterat, sed postea creatus, multum in vtramque partem poterat, quippe quem Deus liberum relinqueret, et verbis, non vinculis, regeret: quæ verba quum eum mouerent, non cogerent, poterat vel peccare, vel non peccare. Peccasse autem volentem, arguit Deus, qui dicit eum vxori magis obediuisse, quam ipsi Deo. Nam obedientia certe voluntaria est. Nolente Deo peccasse, ostendit præceptum, quo Deus vetuerat, ne fructum illum gustaret, vt enim hominis, sic et Dei voluntas cognoscitur ex præcepto. Idem ostendit reprehensio, quum dicit Deus, eum non obediuisse sibi, ex quo intelligitur Dei voluntatem fuisse, vt non gustaret fructum illum. Ex his adparet, Adamum peccasse, non destinatione Dei, (qui peccatum non vult,) sed voluntate culpaque sua, nulla necessitate cogente. Dicet aliquis: Sed

si Deus

si Deus noluisset, eum, quo minus peccaret, impedire potuisset: Fateor, si eum stipitem, non hominem creasset: aut si eum statim interfecisset. Sed hominem creare, et eumdem vel ad peccandum, vel ad recte faciendum cogere, perinde fuisset, atque auem creare, et ei liberum volatum adimere, hoc vero esset non auem, sed aliud quidpiam creare. At enim Deus potest omnia quæ vult: Fateor, sed nihil vult absurdum, (etiam si homines multa eius opera absurda iudicent,) aut quod fieri non possit. Itaque vt Adam peccandi, aut non peccandi potestatem haberet, fuit voluntatis Dei: sed vt non vtrumlibet posset, et tamen liberam voluntatem haberet, hoc esset absurdum, et perinde ac si dicas, potest et non potest. Igitur quod peccare potuit, hoc habuit a Deo: sed quod peccare voluit, hoc habuit a seipso. Exempli gratia: Possum interficere hominem: hanc potestatem habeo a Deo, qui me fortem et ingeniosum creauit, quæ potestas mala non est: sed si interficio, abutor ea potestate, tamquam gladio, qui mihi non ad eum vsum datus est, et tamen ita datus est, vt eo possim vel vti vel abuti, nec alia conditione dari potuit, vt quidem est natura gladii, qui æque nocere potest atque prodesse, quamuis sit bonus: sed regitur eius arbitrio, cui in manu est, non eius, qui eum fecit aut tradidit. Itaque aut non tradendus est, aut ea conditione et periculo tradendus est. Talis fuit illa Adamo data libertas. Dicet aliquis: Præsciebat Deus eum peccaturum, ergo aliter euenire non poterat. Respondeo, aliud esse scire, aliud efficere. Sciebat Deus fore, vt ego hodie domo exirem: sed me exire non coegit, fuitque mihi liberum vel exire, vel non exire. Non enim quia ipse sciebat, ideo ego exiui: sed quia ego exiturus eram, ideo ipse præsciebat. Non enim pendet res siue præterita siue futura, a scientia: sed scientia a re. Scio ego heri spirasse ventum: scio et hinc ad sex menses fore æstatem: sed neque ventus spirauit, quia ego eum spirasse scio: neque æstas erit, quia ego fore scio: sed contra, quia æstas futura est, ideo eam ego fore scio: et quia ventus spirauit, ideo eum ego spirasse scio. Iam vero qui putant, res omnes non aliter fieri posse, quam fiunt, longe errant. Poterat Christus, (sicut dicit ipsemet Matth. 26.) obtinere a patre duodecim legiones angelorum, tamen non obtinuit, et sciebat pater, eum non oraturum, tamen poterat orare: *ergo fieri aliquid potuit, quod factum non est.* Habebat Pilatus potestatem vel dimittendi vel crucifigendi Christum, id quod Christus non negat: tamen non dimisit, quum posset, Ioann. 18, 4. Denique si scientia Dei seruas redderet omnes actiones, oportet non solum Christum, sed etiam ipsum Deum eius patrem esse seruum, vtpote qui sciat, quid facturus sit. Sed non ideo facturus est, quia scit: sed ideo scit, quia facturus est, habetque liberrimam faciendi aut omittendi potestatem. Quum volunt sacræ litteræ homines ad earum rerum cognitionem adducere, quæ sensibus subiectæ non sunt, deducunt ex eis rebus similitudines, quæ sub sensum cadunt. Si intemperatius epulor, sentio liberam epulandi voluntatem: si postridie cruditate laboro, sentio necessarium cruditatis malum: ex quo fit, vt aperte videam peccatum esse voluntarium, pœnam vero necessariam: vt qui volens peccat, is nolens puniatur. Quod si quando eo venit homo consuetudine peccandi, vt se a peccando continere non possit, aut a Deo derelinquatur, eam peccandi necessitatem ipse sibi sua voluntate creauit, dum volens primum peccauit, quemadmodum si quis se ipsum det præcipitem, deinde casum reuocare

nequeat. Sed ad rem veniamus. Ostendimus Adamum, et porro omnes homines, destinatum fuisse vitæ æternæ: peccasse autem contra Dei voluntatem et destinationem, sua voluntate, nulla necessitate cogente. Iam fieri multa contra destinationem, quæ cum conditione coniuncta sit, facile est ostendere. Destinauit figulus cretam vasi culinario: sed vas illud in fornace finditur contra destinationem. Destinauerat Deus, omnes Israelitas ex Aegypto eductos in Cananæam introducere, sicut ipsemet Mosi demonstrat, Num. 14. ideoque omnes in Mosem loti fuerunt in nube, 1. Cor. 10. sed ipsi, quia Cananæos adoriri voluerunt, in siluis perierunt contra destinationem, quemadmodum et Scribæ, qui Dei consilium in ipsis resciderunt, Luc. 7. destinauerat Deus regem Ezechiam morti, 2. Reg. 20. sed Ezechias precibus et pietate quindecim annos impetrauit contra destinationem. Sexcenta possunt talia adferri. Iam considerandum est, an etiam in Christo, nouo Adamo, omnes destinati sint saluti: Paulus quidem adfirmat, dum Act. 17. dicit, Deum nuntiare omnibus vbique hominibus, vt pœnitentiam agant, fidemque præbere omnibus per Iesum Christum. Item dum 1. Tim. 4. dicit, Deum seruatorem esse omnium hominum, et maxime fidelium. Nam per Deum non stat, quo minus seruentur omnes: Ideoque Seruator omnium sic dicitur, quomodo medicus sanator omnium diceretur, qui vellet et posset omnes sanare, si modo omnes vellent se sanari. Eadem dicit cap. 2. Videlicet Deum velle omnes homines seruari, per vnum mediatorem Dei et hominum Christum, qui se ipsum dederit pretium redemtionis omnium. Nec sunt audiendi, qui dicunt ibi, omnes homines esse de omni hominum genere. Nam eadem ratione liceret dicere, quum Paulus Rom. 5. dicit, per vnum hominem venisse mortem ad omnes homines, non ad omnes homines venisse mortem, sed ad omnia hominum genera: id quod falsum est. Quod si ad omnes prorsus homines propagatum est peccatum, et mors ab Adamo, multo magis iustitia et vita propagatur ad omnes a Christo. Vbi enim abundauit peccatum, superabundauit gratia. Eodem pertinent illa: Omnes sitientes venite ad aquas, Es. 55. Item: Venite ad me omnes qui laboratis, Matth. 11. Item: Non vult quemquam perire, 2. Petr. 3. Ex quibus, et aliis multis, adparet Deum velle, vt omnes seruentur. Cur autem nonnulli tamen pereant, caussa est illa, quam supra in Adamo diximus: videlicet cautio, quod Deus vult omnes quidem seruari, sed per salutem. Iam salutis adipiscendæ ea ratio est, vt admittant homines amorem veritatis, 2. Thess. 2. Admittitur autem amor voluntate: et voluntas libera est, ita fit, vt qui non vult admittere, damnetur. Cuius damnationis prima et vna caussa est, praua voluntas hominis, quæ parit incredulitatem, sicut ostendit Apostolus, dum Rom. 11. dicit, Iudæos propter incredulitatem suam esse amputatos ex olea. Nam omnes fuisse saluti destinatos, adparet ex ipsa similitudine. Certum est enim, omnes ramos oleæ destinatos esse ferendo fructui. Posse autem destinatum et vocatum tamen amputari, ostendit ibidem, dum dicit: Et tu qui insitus es, amputaberis, nisi permanseris in fide. Certe insitos, et vocatos, et credentes, et in olea stantes adloquitur, eosque timere iubet: id quod frustra præciperet, si amputari non possent: quemadmodum et alibi Phil. 2. iubet salutem procurari cum timore et tremore. Quin ipsemet metuit, ne amputetur, qui tamen sciebat, se esse vas electionis, dum 1. Cor. 9. dicit: *Ego sic curro, vt non obscure: sic luctor, vt non aerem verberans: sed domo et subigo meum corpus,*

pus, ne forte, quum alios docuerim, ipse reiectaneus sim. Quid est enim reiectaneum esse? An ab hominibus reiici? At ipse 1. Cor. 4. testatur, se nihil facere hominum iudicium. Vt interim taceam, quod quum loquatur de lucta, dubitari non potest, quin de luctæ præmio loquatur, ad quod peruenire non possit, nisi legitime et ad finem vsque certauerit, etiam si esset electus, aut, (vt supra de Conenia dictum est,) annulus in dextera manu Dei. Hoc significabat Christus, quum Matth. 5. diceret: Nisi iustitia vestra superauerit iustitiam Scribarum, cet. et tamen electos adloquebatur. Itaque Iudas, qui erat electus, et in libro vitæ scriptus, (dicit enim, Ioan. 6. Nonne ego vos duodecim elegi? item, Gaudete, quia nomina vestra scripta sunt in libro vitæ,) tamen reiectus est, et de libro deletus, (id quod fieri posse adparet in fine Apoc. et Exod. 32.) quia eius iustitia non fuit maior quam Scribarum. Id quod Ioannes aliis verbis indicat, dum dicit: *Si fuissent ex nobis, non exiissent*, hoc est, si sinceri fuissent, et alia iustitia præditi, quam Scribæ et Pharisæi. Nec est quod cauillentur, Iudam non ad vitam, sed tantum ad apostolatum fuisse delectum. Dicit aperte Christus Io. 17. *Ex omnibus quos dedisti mihi, non perdidi quemquam, nisi filium perditionis.* Ergo Iudam perdidit, quia Iudas vocationem suam ratam non fecit, sed irritam. Item Io. 15. *Ego vos elegi, et eo destinaui, vt abeatis, et fructum feratis, vesterque fructus duret.* Quod si erat electus Iudas, vt fructum ferret, certe electus erat, vt Christi (qui vitis est) palmes esset. Sed quia fructum non tulit, amputatus est. Alioquin quomodo potuisset alios ad salutem ducere, nisi ipse ad eamdem antecessisset? Vos estis sal terræ, inquit Matth. 5. Quid potuisset in Apostolatu prodesse Iudas, si fuisset sal fatuum? Itaque non vt fatuum, sed bonum sal esset, electus fuit. Sed quia in electione non perstitit, reiectus est, ideoque electus negatur, Ioan. 13. Non de omnibus dico, scio quos elegerim. Iam vero dicit Christus Petro: *nisi te lauero, non habebis partem mecum.* Quid quod scripsit Petrus ipse 1. Pet. 2: *qui in sermonem offendunt, ei diffidentes, ad quod erant destinati?* Quomodo offendunt, si nemo destinatus offendere potest? Adde huc, quæ supra iam citauimus ex Ieremia 18. et Ezechiele 33. Ex his igitur sic iam inferimus: Deus vult omnes per Christum saluos fieri. Quicumque seruari volunt, per Christum possunt: si modo ea præstare velint, quæ ad salutem adipiscendam sunt necessaria. Qui pereunt, ii contra Dei destinationem et voluntatem pereunt, sua praua et libera voluntate et culpa. Qui vitæ destinati sunt, perire possunt si volunt, sicuti Iudas. Qui morti destinati sunt, seruari possunt, sicut Ezechias, si modo mature resipiscant. Qui seruantur, ii Dei electione et misericordia gratuita seruantur. Qui damnantur, non ideo damnantur, quia velit Deus eos damnari, sine vlla caussa nobis cognita: sed ideo vult eos damnari, quia veritatis amorem scientes et volentes repudiarunt: quæ caussa nobis cognita, et in litteris aperte declarata est. Sed quoniam electionis facta mentio est, de ea nonnihil loquendum est. Electio triplex est, vt Iud. 6. in Gedeonis historia in figura demonstratur. Gedeon spiritus instinctu euocat tubæ sonitu Abiezerianos, et Manassenses, et ceteros. Hæc est prima electio, siue delectus, qui generalis est. Deinde edicit, vt timidi et noui mariti, cet. discedant. Hæc est altera electio, qua tantum intrepidi et ad bellum parati eliguntur. Postremo separat eos, qui aquam more canum lambunt. Hæc est tertia electio, qua non nisi strenuissimi, et omnia bello postponentes eliguntur. Sic Christus primo generatim vocat omnes ad pœnitentiam. Hic est primus electus.

ctus. Deinde iubet renuntiari patri et matri et vxori. Hæc est altera electio, in qua multi discedunt. Postremo iubet perseuerari in rebus aduersis vsque ad finem, et panem de cælo comedi, Ioann. 6. Hæc est tertia electio, in qua Iudas discedit: de qua loquitur Es. cap. 48. Eligam te in fornace calamitatis. Has omnes electiones habebat Deus in animo ante orbem conditum, nec est eius interior electio exteriori contraria. Non enim est duplex Deus. Itaque Ephes. 1. dicitur elegisse nos antequam nati essemus. Qui ad vltimam vsque electionem, et igneam explorationem perseuerauerit, saluus erit. Ac tales quidem electi perire non possunt, quia perseuerant et semper sequuntur agnum, Apocal. 14, 4. Alioquin perirent, nisi perseuerarent. Iam quod dicit Paulus Roman. 9. non esse currentis neque volentis, sed miserantis Dei: ostendit, salutem nostram gratuitam esse. Frustra enim curreremus, nisi Deus præmia proponeret: quemadmodum frustra curras in curriculo, si nullum sit propositum præmium. Sed tamen nisi velimus, et curramus, præmium non obtinebimus: oportet enim, vt præmiator et cursor officium suum præstet. Item, quod Philip. 2. dicitur Deus in nobis efficere vt et velimus, et perficiamus, intelligendum est, sic eum efficere, vt velimus, quomodo Christus sermone spirituque suo efficit, vt velis ire ad fontem, dum clamat: Omnes sitientes venite ad aquas, Es. 55. Sed multi, rerum mundanarum amori indulgentes, hanc oblatam a Deo voluntatem et spiritum ipsi sua incredulitate et praua voluntate repudiant, sicuti supra dictum est de iis, qui amorem veritatis respuunt, vt et Christus Hierosolymæ exprobrat, cuius filios ipse congregare voluit, vt item in Marc. 6. scriptum est, vbi dicitur, Christum non potuisse in patria sua facere miracula, propter eorum incredulitatem. Ex quo intelligitur, quamuis velit seruare nos, id tamen fieri non posse, nisi salutem volentes accipiamus. Et quod scripsit Lucas Actor. 13. credidisse omnes qui erant ordinati ad vitam, perinde est ac si dicas, credidisse omnes qui voluerunt renuntiare iis, quibus renuntiandum esse docuit Christus. Tales enim sunt ad vitam præordinati, siue destinati. Et quod dicit Christus Ioann. 6. neminem posse ad se venire, nisi trahente patre, trahere est attrahere et adlicere: sed multi attracti recedunt, vt Iudas, quem pater ad Christum traxerat, et ei tradiderat. Iam vero quod hominem creauit Deus, et quod talem creauit, et quod docuit, et quod excellentiorem bestiis creauit, hoc totum factum est nullo requisito hominis officio: quemadmodum quod Matth. 25. paterfamilias alii dedit talenta decem, alii quinque, alii vnum, ad eam talentorum dationem nullum requisitum est famulorum officium. Sed quum dicit, *Negotiamini*, hic iam requirit officium. Itaque qui talentum obruit, damnatur, non quia tantum vnum habuerit, (hoc enim ab heri officio pendet,) sed quia negotiari noluerit, quum posset. Sic quod nos tales creauit Deus, et quod alii maiorem veri cognitionem dedit, alii minorem, hoc plane a Dei electione et voluntate pendet, sine vllo officio nostro: sed vt in cognitione crescamus et negotiemur, ad ad hoc iam necessarium est officium nostrum: ita vt salutem nobis conferre non possimus, sed impedire certe possimus. Ita fit, vt salus sit a Deo, pernicies a nobis ipsis, quemadmodum ægrotum sanare, officium est medici: sed oblatam medicinam sumere, et præscriptam victus rationem tenere, officium est ægroti: et quidem non minus necessarium,

rium, quam medici, neque tamen propterea dicat ægrotus, se a seipso sanatum esse: sed tantum salutem accepisse, non impediuisse. Iam de hominis voluntate, libera sit, an serua, satis patet ex eo loco, quem supra citauimus, Matth. 23. Quoties volui congregare natos tuos, et tu noluisti? Si enim libera non fuisset Hierosolymæ voluntas, non potuisset non velle, quod Christus volebat: Quemadmodum de terra supra diximus. Quod si quis dicet, Deum noluisse, vt Hierosolyma vellet, faciet patrem filio contrarium: nam Christus voluit. Sin dicet occultam fuisse Dei voluntatem, qua nollet, apertam autem hanc, quæ a Christo verbis et præceptis proponeretur, statuet duas voluntates in Deo: quarum erit altera alteri contraria, id quod ne in homine quidem fert Deus, quum vetat habere cor et cor, hoc est cor duplex. Quum vetat Deus me furari, vult vt ego non furer. Quum iubet, vt Christum admittam: vult vt Christum admittam, et idem ab omni æternitate voluit: alioquin quomodo sciemus eius voluntatem? aut quis nobis patefecit illam occultam voluntatem eius præceptis contrariam? Si non haberem liberam voluntatem, non possem aliud velle, quam quod vult ipse. Dicet aliquis: Tamen 2. Reg. 16. iussit Semei, vt Dauidi malediceret. Cur ergo iubet eum Dauid postea moriens puniri? Sic iussit Deus Semei, vt Dauidi malediceret, quomodo cor Pharaonis indurauit, vt ante diximus: aut quomodo Iosephus, Gen. 45. dicit, se non a fratribus, sed a Deo fuisse missum in Aegyptum, id quod postea declarat, dum dicit, quod illi fecerant malo animo, id Deum vertisse in bonum: in quo adparet, Dei voluntatem fuisse, non vt illi eum venderent, (erat enim plagium, quod peccatum Deo placere non potest: nam Deus nolens iniquitatem tu es, Psal. 5.) sed vt Iosephus in Aegyptum veniret. Neque vero Deus illis malum animum dedit, vt id facerent: sed, quum iam ante malum animum haberent, passus est ab illis id fieri. Sic Semei non dedit malum animum, vt Dauidi malediceret: Sed, quum vellet Dauidem maledictis exerceri, nactus Semeium malorum hominem, ei laxauit habenas: et ille a Deo derelictus, quum malus esset, male fecit iussu Satanæ: et Dauid qui id patienter tulit, bene fecit iussu Dei. Nam pati iniuriam, bonum est, et a Deo præceptum: sed inferre iniuriam, malum est, fitque contra Dei voluntatem, qui id vetuerit: nec vlla est Dei voluntas huic voluntati contraria. Nam quod locum citant ex 2. Reg. 24. in quo Deus dicatur impulisse Dauidem ad numerandum populum, male citant? quum in 1. Paral. 21. aperte scriptum sit, eum id fecisse impulsu Satanæ. Quamquam etiam si diceretur Deus eum incitasse, sic intelligendum esset, quomodo supra de Semei diximus, videlicet relictum Dauidem, non incitatum fuisse a Deo, non magis quam dum Vriam interfecit. Neque est, (vt iam ostendimus,) quod quisquam dicat, aliam esse Dei voluntatem quæ nos lateat. Deus in præceptis suis nobis aperuit æternam et immutabilem voluntatem suam: nec hominibus illusit, sed vere et ab omni æternitate voluit, quod præcepit: est enim Deus, qui malum semper odit, vtpote qui semper sit bonus. Quod si quis dicet, hominem velle quidem sua sponte malum, sed bonum velle non posse sine Christo, quoniam sit iudicio plane peruerso atque corrupto: fatebor id ego: sed aliud est libera voluntas, aliud bona. Liberam voluntatem habent etiam mali, sicut lupi, quoniam libere et volentes peccant: sed boni et a Christo docti, habent non solum liberam, sed etiam bonam voluntatem. Dices: Sed eam habent a Christo. Quid tum? Et Adamus a Deo habebat. Sed an ideo non habent, quia a Christo habent? immo ideo habent, quia a

Christo habent. Quod enim mihi donatum est, id ego habeo, meumque est, non vt glorier, sed vt eo bene vtar, et datori gratias agam. Nam et oculos a Deo habeo: sed non ideo non liber est mihi oculorum vsus, quia Deus dedit; sed ideo liber est, quia Deus liberum dedit. Et panem nostrum quotidianum adpellamus, et eo vtimur arbitratu nostro: quum cum a Deo habeamus, sicut et omnia alia bona. Nec solum habent boni bonam voluntatem, sed etiam doctam et cum potestate coniunctam. Huius rei luculentum exemplum est in Paulo, et Timotheo, Act. 16. qui prohibiti sunt a sancto Spiritu verba facere in Asia: itemque conati per Bythyniam iter facere, sed non siuit eos spiritus. Quod enim conabantur facere, id bonæ voluntatis erat, quam bonam voluntatem a Deo habebant: sed erant ignari, quid vellet. Itaque Deus eos docuit, suæ voluntatis esse, vt irent in Macedoniam: id quod statim cupiuerunt, et suam voluntatem Domini voluntati volentes obedienter submiserunt, et ab eo simul vires habuerunt ad opus perficiendum. Idem videre licet, 2. Reg. 7. in Nathane, qui quum Dauidi dixisset, vt faceret quod habebat in animo, postea iussu Dei nuntiauit, non ipsum, sed Solomonem esse ædificaturum templum. Idem in Iosepho, Gen. 48. qui Manassem dexteræ Iacobi admouebat, in quo erat sane Iosephi voluntas bona, sed indocta: Itaque vbi edoctus est, obediuit sua illa bona et libera voluntate. Atque hanc bonam voluntatem, quam acceperunt a Deo pii, impii repudiant oblatam a Deo. Id quod exprobrat Stephanus Iudæis, Act. 7. Duri ceruice, inquit, vos semper Spiritui sancto contrauenitis. Volebat enim Spiritus sanctus eis dare diuino sermone cor carneum et obediens: sed illi aures suas volentes obdurabant: ideoque doceri non poterant, non magis quam surdi. Nemo enim tam surdus est, quam qui audire non vult. Quod autem Num. 23. dicitur Deus coegisse Balaamum ad bene dicendum Israelitis, sciendum est, alium esse spiritum fatidicum, alium spiritum iustificum, quamuis sit idem Dei spiritus. Bene vaticinari coactus est Balaamus, et impeditus, quo minus eum populum infelicitaret, quem Deus volebat esse felicem: sed bene viuere non coactus est: quemadmodum et Saulus, quum vellet occidere Dauidem, correptus est spiritu fatidico: sed nihilo factus est melior. Nam ad iustitiam et bonitatem nemo cogitur: inuitantur omnes, et verbis adliciuntur, et sic coguntur, quomodo Lotus genios ad se diuerti coegit, Gen. 19. hoc est verbis, aut etiam interiore et diuina vi orationis adliciuntur: sed, si nolunt, non veniunt. Propterea dicebat Christus, Matth. 16. *si quis vult venire post me:* Itemque suis duodecim, Ioan. 6. *Et vos num vultis abire*? quasi hoc diceret: Inuitum ego neminem retineo: Abierunt multi discipuli, et vobis abire liberum est. Igitur vt finem faciam, hæc sunt quæ volo: Homines tum boni tum mali habent liberam voluntatem: sed mali malam, sine Christo: et boni bonam, per Christum. Et mali possent obtinere bonam, et cum ea potestatem bene faciendi, si paterentur se a Christo mature doceri. Mature ideo dico, quoniam tempus erit, quum volent intrare per angustam portam, nec poterunt: quoniam sero volent, post messem; tamen habebunt voluntatem bene faciendi: sed potestatem non habebunt, quam ante habuissent, si voluissent. Boni vero habent a Christo liberam bene viuendi voluntatem, et potestatem: quoniam ipse sua gratia in eis efficit, vt velint et possint, et eos a seruitute liberat, in quam detrusi fuerant per peccatum. Ita fit, vt iustorum salus sit gratuitum Dei donum: iniustorum autem pernicies sit præmium eorum malæ voluntatis. Hæc ita esse sciunt

ipsi

ipſi latrones, qui ſæpe inter manus carnificum libere confitentur, ſe ſua culpa peccaſſe, quum potuiſſent, ſi voluiſſent, euitare facinora. Scient et omnes in extremo iudicio, quum ipſa crimina accuſatores erunt, et conſcientiæ bonos excuſabunt, et malos accuſabunt: id quod fieri non poſſet, niſi quod recordabuntur, ſe oblatam ſalutem ſua ſponte et pertinacia repudiaſſe. Scio, multa contra hæc obiici ſolere: ad quæ reſponderi poſſet, niſi prolixitatem refugerem, res eſt, quæ ab iis facile poteſt intelligi, qui ſeipſos rimantur: qui vero tantum litteras perſcrutantur, neque cordi ſuo purgando dant operam, ii ſic implicati tenentur, vt palpent in meridie, neque ſe doceri ſuſtineant. Breuiter, ſi quis diſputationem hanc ſatis percipere non poteſt, conſideret, vtra via ſit anguſtior. Nam qualis eſt diſcipulus, talis eſt doctrina. Quæ doctrina reddit homines audaces, inflatos, ſæuos, perſecutores, aliorum damnatores, et ſui ſecuros, quaſi iam ſedeant cum ipſo Chriſto ad dextram Patris: ea doctrina quum tales fructus edat, facile iudicari poſſet, qualis ſit. Rurſum quæ reddit Dei metuentes, ſollicitos, demiſſos, benignos, clementes, miſericordes, et ſalutem ſuam cum timore et tremore procurantes, neminemque damnantes, ſed omnium ſaluti ſtudentes: ea quin diuina ſit, quum tales diſcipulos efficiat, dubitari non debet, etiam ſi peſſime apud homines audiat. Summa eſt hæc: Recedat ab iniuſtitia, quiſquis nominat Chriſti nomen, 2. Tim. 2. Si quis ſe ipſum a vitiis expurgauerit, vas erit ad honeſtatem ſacratum. Qui ſtat videat, ne cadat, 1. Cor. 10. Nam ſi Deus naturalibus ramis non pepercit, ne nobis quidem parcet, quamuis inſiti ſimus, et a radice feramur, Rom. 11. Domini metus, ſapientiæ caput eſt, et caſum antecedit ſuperbia. Hæc vt ſcriberem, adductus ſum miſericordia, quod video, multos in eum errorem adduci, vt dicant: Si ſaluti deſtinatus ſum, non poſſum perire: ſin exitio, non poſſum ſeruari: itaque non eſt, quod de mea ſalute ſim ſollicitus, non magis quam de curſu ſolis. Atque hunc errorem, tantum abeſt vt tollere poſſint auctores illi huius fati Stoici, vt ipſimet eodem laborent: quippe quum nulli ſecurius viuant, aut licentius: ſicuti et iam multi, et breui omnes videbunt. Neque huic malo vllis rationibus occurri poteſt, niſi ſit perſuaſum, neminem prorſus eſſe, qui ſeruari non poſſit, ſi velit ad Chriſtum vere et ex animo confugere, donec adhuc tempus eſt miſericordiæ. Itaque nemo deſperet, nemo ſe reiectum putet: venite ad me, (inquit ipſe ſeruator Matth. 11.) omnes qui laboratis, et onerati eſtis, patet adhuc omnibus ſalus.

CAP. VIIII. v. 17. *Et tu oleaſter in eos inſitus es)* Atqui non oleaſter in oleam, ſed in oleaſtrum olea inſeri ſolet. Verum quum Paulus radicem cum ſtirpe gentis Iudaicæ conferat, calamum autem inſititium cum homine extraneo, ſi ab vſitata inſerendi conſuetudine ſimilitudinem duxiſſet, hoc erat incommodi, quod Iudæi cum oleaſtro, extranei cum oliua fuiſſent comparandi. Quod quum eſſet abſurdum, (præſtat enim Iudæa gens,) maluit ſimile ducere ab inſitione, non vſitata illa quidem, ſed quæ non minus fieri poſſit. Nam ſi oleaſtri inſitum in oliuam inſeras, viuet oleaſtri inſitum, et oliuæ humore nutrietur. Nec refert, quod fructus non feret vrbanos, ſed agreſtes, (ſemper enim talis eſt fructus, qualis eſt inſiti flagelli natura,) non enim de fructu loquitur Paulus, ſed de inſerendi ratione, et calami nutritione. Atque hactenus quadrat ſimilitudo, quæ non eſt longius perſequenda, quam quoad pertinet ad id, de quo agitur.

36. *Et propter eum omnia)* εἰς αὐτὸν, pro δι᾽ αὐτόν. vt 2. Corinth. 2 ἐλθὼν δὲ εἰς τὴν τρωάδα εἰς τὸ εὐαγγέλιον, et Coloss. 1. πάντα δι᾽ αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν ἔκτισται. Neque non sic loquuntur Latini: vt Cicero, Ad memoriam aliquid notare: hoc est, ob memoriam: et Columella, in hoc factum est: pro, ob hoc ipsum, εἰς αὐτὸ τοῦτο. Sed latine cum personæ accusatiuo durius esset et obscurius, si diceremus omnia esse ad Christum. Itaque malui dicere propter Christum.

CAP. XII. v. 1. *Per Dei misericordiam)* οἰκτιρμῶν pluralis est numeri. Sed intelligendum est, quæ verba apud nos habitum declarant, ea apud Hebræos et de habitu dici, et de actione: sed de habitu per pluralem numerum, de actione autem per vtrumuis, prout vel vna est, vel plures. Exempli gratia, si volunt beneficium dicere, dicunt חסד, sin beneficentiam, vtuntur eodem verbo; sed in plurali numero: atque idem faciunt, si beneficia significare volunt. Exempla legendis sacris libris, quam voles multa, inuenies. Igitur οἰκτιρμὸς est miseratio. At plurali numero, misericordia est, hebraico more, vt recte interpretatus est hoc loco vetus interpres.

2. *Neue similes vos huic sæculo præstate)* Hoc est, huius vitæ hominibus. Ego ab hoc loquendi genere ideo recedere nolui, quod et significanter dicitur, et latinus sermo patitur. Nam et secla ferarum, pro genere ferarum sæpe dixit Lucretius: et antiquorum quidam dixit, auaritiam aut ambitionem nunc tenere sæculum.

CAP. XIII. v. 12. *Discessit nox: dies adest)* Scio προκόπτειν esse progredi, et ἐγγίζειν propinquare. Sed non dixit Paulus, ἡμέρα ἐγγίζει: sed ἤγγικεν. Quod autem propinquauit, id iam non propinquat, sed adest. Atque hoc pacto ponitur hoc verbum et alias sæpe, et Lucæ 10. Neque vero me præterit, ἠγγικέναι ἀντὶ τοῦ ἐγγίζειν sæpe dici. Sed id quomodo sit interpretandum, ex sententia discendum est. Hoc quidem loco Paulum non de futura luce loqui, sed de præsenti, ex eo adparet, quod hortatur, vt honeste se gerant, vt in die: hoc est, vt nunc facere decet, quum dies est. Quod si diem hanc vocaret resurrectionem hominum olim futuram, frustra hortaretur, vt honeste se gererent post mortem Loquitur autem de luce Euangelii, qua exorta, cesserunt ignorantiæ tenebræ.

CAP. XIIII. v. 23. *Quidquid sine fide fit)* Fidem hic vocat certam persuasionem ita licere. Quasi dicat, quidquid facit quisquam dubitans, vtrum liceat nec ne, peccat: vt si quis carnem comedit dubitans an liceret, peccat. Vid. adnot.

CAP. XV. v. 17. *Itaque habeo quod in Christo Iesu glorier)* Hoc est in Christi Iesu negotio, siue in Christianitate, aut in re Christiana: qualis loquendi modus et supra capite octauo, et infra capite vltimo, sæpe occurrit. Ego non semper, sed tamen aliquando hunc loquendi modum retinere volui, quod ab eo ne Latini quidem abhorrent, vt in Esaiæ 29. declarauimus.

PAV-

PAVLI APOSTOLI EPISTOLA
PRIMA AD CORINTHIOS.
ARGVMENTVM ATHANASII IN PRIOREM AD CORINTHIOS.

Hanc ad Corinthios scripsit Apostolus, ex Epheso Asiæ, postquam eos iam viderat et docuerat, vt per illam admoneret. Occasio autem epistolæ hæc est: Corinthii per contentionem scissi sententiis inter se dissidebant, et præterea erant inter eos sectæ, quarum vitio fiebat, vt inemendatum negligerent eum, qui nouercam suam in vxorem sibi sumserat. Alii volebant, vxores suas continentiæ prætextu relinquere. Quidam apud simulacra edebant, quasi adiaphora essent idolothyta. Erant qui reliquos vilifacerent, eos vero qui linguis loquebantur, suspicerent: postremo et in mysterio resurrectionis quidam seducti erant, ita vt dicerent, futurum non esse, vt hæc nostra caro resurgat. Quum hæc omnia in Corintho mouerentur, scribunt de plebe quidam Apostolo, qui et ad omnia rescribit. Et primum quidem testimonium illis dat prudentiæ et scientiæ, non autem laudat eos sectas facientes, sed consulit, vt virtutem putent non in sermone esse, sed in opere et potentia. Deinde postquam increpauit eum, qui nouercam vxoris loco sumserat, adhortatusque est, ne iudiciaria lite inter se contenderent, deinceps ad ea respondet, de quibus illi scripserant. De nuptiis docet infractum esse debere coniugium, et precum gratia ad tempus ab illo vacari posse. Quoniam vero arridebat illis continentia, de virginitate scribit, quod necessaria non sit, sed cuiusque persuasioni permittenda. Subdit de escis simulacrorum, ne abvtantur scientia, sed conuersentur in dilectione: prohibet igitur symposia, quæ in templis simulacrorum fiebant, ne pusilli offendantur. Post ista de donis spiritualibus scribit, ne charismatum gratia discrimen inter se statuant, neue præferant eum, qui charisma aliquod habet, ei qui alio donatus est. Nam omnia eiusdem esse spiritus dicit. Ceterum et de resurrectione docet, quod caro resurrectura sit, mortua quidem in corruptione, excitanda vero incorrupta, secundum gratiam Christi. Resurrectionem vero ex eo adstruit, quod Christus excitatus est. In calce, quæ ad morum exhortationem faciunt, scribit, et de collatione ad subsidium sanctorum facienda præcipit, atque ita absoluit epistolam.

ADNOTATA.

CAP. I. v. 26. *Non multi quidem sapientes*) Ex verbis his certo sciri non potest, an de iis qui vocarunt ac docuerunt, an de iis qui vocati sunt, loquatur. Sed tota disputatio ostendit, eum de Apostolis et Euangelii doctoribus loqui. Quod enim paullo ante dixit, *Quod Dei stultum est, id sapientius est, quam homines:* dixit profecto de Euangelica doctrina, quæ sit perituris stultitia, vt ante docuerat. Quod deinde subiungit, *Videtis enim*

quomodo sitis vocati: rationem reddit eius, quod de stultitia dixerat, vt ostendit coniunctio Enim: quasi hoc dicat, Quod dico Dei stultitiam, (vt ita loquar,) esse sapientiorem, quam sunt homines, id ipsi videtis in iis, a quibus estis ad Euangelium vocati, qui sint fere indocti, inopes, ignobiles: per quos tamen docti, potentes, nobiles confutantur. Itaque quod hoc loco dicit Paulus, mundi stultissima elegit Deus, vt sapientes confutaret: idem est quod ante dixerat, Visum est Deo, per prædicationis stultitiam seruare fidentes. Non enim confutantur sapientes ab iis qui docentur, sed ab iis qui docent. Considera lector totum orationis Pauli tenorem, et caput secundum, vbi idem in conclusione repetit, quod, (vt fieri solet,) in propositione dixerat: inuenies, rem ita se habere. Quod autem mundi stultissima, cet. vertimus τὰ μωρὰ τȣ̃ κόσμȣ, Hebræorum more dictum est, qui positiuis vti solent pro superlatiuis, quibus carent: vt, ἐυλογημένη σὺ ἐν γυναιξὶν, pro ἐυλογητάτη τῶν γυναικῶν, et 1. Corinth. 12. τὰ ἀσχήμονα ἡμῶν ἐυσχημοσύνην περισσοτέραν ἔχει, Nostri inhonestissima quæque maximam honestatem obtinent. Talia sunt et illa poetica, δῖα θεάων, et ἤπιε πάντων.

CAP. II. v. 6. *Sapientiam autem loquimur apud perfectos*) Sapientiam vocat reconditiorem doctrinam, et de rebus magis arduis. Perfectos autem, Christianos in doctrina prouectiores, et arcanorum capaces. Quasi hoc dicat: Quod vos simpliciter Christum, eumque crucifixum, docui, id non ideo feci, quod non haberem perfectiora, et longe maiora quæ docerem. Sed quum vos in Christi doctrina infantes, neque maiorum capaces essetis, docui rudimenta, et lacte vos (vt ita dicam) paui: quemadmodum dicit capite sequenti. Hæc sententia ex Pauli verbis ita aperta est, vt nihil apertius: neque ego de ea verbum fecissem, nisi viderem in ea quosdam ita alucinari, vt in luce videantur oculos claudere et suos, et aliorum. Putant perfectos hoc loco dici Christianos quosuis, quibus Euangelium sit sapientia. Sed repugnant Pauli verba. Non enim dicit, σοφίαν λαλȣ̃μεν τὴν ἐν τοῖς τελείοις, vt ἐν τοῖς τελείοις referatur ad σοφίαν: sed refertur ad verbum loquimur, σοφίαν λαλȣ̃μεν ἐν τοῖς τελείοις. Dicet quis: Quid, inter imperfectos et rudes Christianos non loquitur sapientiam? Non loquitur. Sapientiam enim vocat, perfectiorem et magis arduam ac difficilem doctrinam: sicut in Apocalyp. 13. σοφία vocatur, acuta quæstio et ænigma de bestiæ numero. Et Demosthenes in Epistola de Lycurgi liberis, ταῦτα μὲν σοφώτερα ἢ καθ' ἑαυτὸν εἶναι: Hæc acutiora esse, quam vt ea consequi possit. Hæc ergo Pauli reconditior doctrina inter rudimenta tradi non potest: de qua loquens Paulus paullo post, dicit: *Sed quæ nec oculus vidit*, cet. quæ oratio refertur ad verbum λαλȣ̃μεν. Loquimur non humana, neque vulgaria: sed quæ nec oculus vidit, cet. scilicet quum sumus inter perfectos, et horum arcanorum capaces. Itaque ibi bis ponitur articulus ἃ, hoc est quæ, quorum prius ad λαλȣ̃μεν, posterius ad ἡτοίμασαν referendum est: quæ oratio aliter intelligi, aut apta esse non potest. Itaque qui aliter interpretantur, alterum articulum vel omittunt, vel superuacaneum putant: id quod non est faciendum, nisi vbi aliter sententia

con-

constare nullo modo potest. Quod si verba etiam ad illorum sententiam duci se, non trahi, paterentur, tamen sententia inepta foret: nam neque perfectos dicere potest Paulus Corinthios, quos capite sequenti vocat σαρκικοὺς, hoc est humanos et rudes: et νηπίους, hoc est, infantes ac imperfectos: caussam reddens, cur eos sapientiam, hoc est perfectiora, docere non potuerit: et si perfecti vocarentur quicunque Christiani, imperfecti dici possent, qui non sunt Christiani. Atqui imperfectus dici non potest, nisi qui est inchoatus, et in quo aliquid iam factum est: id quod in non Christianos cadere non potest, neque vnquam de eis, quod sciam, dici comperies. Neque est, quod abhorreas ab hac Pauli sententia, quasi nihil maius aut abstrusius solitus sit apud perfectos loqui, quam ea sunt, quæ exstant in eius scriptis. Nam si Paulo, (qui perfectus erat,) maiora ostendit Deus, quid vetat Paulum ea declarasse perfectis? An indigniores erant illi audire, quam Paulus videre? Cur ergo ea non retulit in litteras Quoniam litteras plerique legunt imperfecti, qui tam ardua capere non magis possunt, quam puer abecedarius intelligere, quæ sunt in dialecticis difficillima. Lege 4. Esdr. 14.

11. *Nisi hominis spiritus, qui in eo est)* πνεῦμα et animum et spiritum declarat, Hebræorum more, apud quos est רוח. Ego quum in hac sententia, Dei animum dicere non auderem, præsertim quum in sequentibus non conveniret, et tamen in vtroque membro idem nomen ponendum esset, spiritum hominis dixi, pro animo.

CAP. IIII. v. 7. *Quis enim de te iudicaturus est?)* διακρίνει dicit, quod ante dixerat ἀνακρίνειν, iudicare, et sententiam ferre: et præsenti vtitur pro futuro, vt fere solet: vt supra, ὁ ἀνακρίνων με κύριός ἐστιν. Estque eadem sententia: Quis de te iudicium laturus est, vtrum sis ceteris excellentior? Dominus Christus. Cur ergo tu teipsum præfers aliis, quasi sis ipse iudex: idque facis ante tempus, quum sit exspectandum Domini iudicium?

8. *Sine nobis regnatis)* βασιλεύειν, sicut מלך et regnare, et regnum adipisci est. Iam qui regnum adeptus est, is regnat. Itaque recte præteritum ἐβασιλεύσατε per præsens regnatis, reddidit vetus interpres, sicut et ἐπλουτήσατε.

CAP. V. v. 12. *Quum vobis sit de vestris iudicandum)* κρίνεται indicativi modi est, qui sæpe sic declarandus est, vt nos reddidimus: quale est illud Matth. 11. σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, ἢ ἕτερον προσδοκῶμεν; An nobis alius exspectandus est? Atque ita loquuntur Latini: Quid agimus? pro, Quid nobis agendum?

CAP. VI. v. 6. *Idque sub insidentibus)* ἄπιστος, si de homine Christiano dicatur, potest latine diffidens adpellari. Sed hoc loco quum de homine a Christi religione alieno positum sit, non satis proprie diffidens dici potest. Est enim is, qui est fidei, hoc est religionis Christianæ expers. Hanc ob caussam putaui audendum mihi, et nouo verbo in re noua vtendum. Quod si Ciceroni indolentiam dicere fas fuit, et alia quædam in rebus antea latine non tractatis fingere vocabula, quid vetat et nos inopiæ nostræ succurrere?

12. *Quid-*

12. *Quiduis mihi licet, cet.*) Pergit ab impudicitia dehortari, per diſſimilitudinem, hoc pacto: Non eadem eſt libertas vtendi qualibet venere, quæ eſt vtendi quolibet cibo. Nam cibo quouis licet vti, modo id non officiat cuiquam: quod fieret, ſi quis adhuc in fide infirmior offenderetur me veſcente. Nam vbi hinc periculum ſit, ego nolim ita obnoxius eſſe vlli rei, verbi gratia, meo ventri aut adpetentiæ, vt non potius a carne me abſtineam, quam quemquam lædam. Ceterum quod ad cibos attinet, licet quouis cibo veſci: nam ciborum nullus eſt vſus, niſi comedantur: et ventris nullus eſt vſus, niſi comedat. Ita alterum alterius cauſſa creatum eſt. Cur ergo non licet quauis vti venere, ſicut quouis cibo? Quoniam quum venter cibo ſeruiat, corpus non libidini, ſed Chriſto ſeruire debet. Venter enim ita abolebitur, vt in altera vita, ad quam nos præparat Euangelium, nullus ſit ventris vſus futurus. Ita fit, vt ventris ratio habenda ſit tantum ad hanc vitam degendam: ideoque nihil referat, quo cibi genere alatur. At corpus a Chriſto in vitam reuocandum eſt, et cum eo in æterna vita futurum: quo fit, vt in illam vitam purum ſeruari debeat. Itaque quemadmodum cibus ventri, et cibo venter ſeruit, quoniam alterum alterius eſt: ita debet corpus Chriſto ſeruire, vt et Chriſtus corporibus noſtris ſeruiuit, dum eorum cauſſa mortuus eſt, et reſurrexit, vt ſint corpora noſtra membra Chriſti, non ſcorti. Sed quod de abolendo ventre et dapibus ex Pauli argumentatione collegi, id ipſum quomodo ſit intelligendum neſcio. Neque enim ex Pauli verbis colligi poteſt, nihil comeſuros nos in altera vita. Nam quemadmodum alibi ſcripſit, in Chriſto neque marem eſſe neque feminam, quum tamen Chriſtiani mares ſint et feminæ, ſed nulla habetur ſexuum ratio: ita ex his verbis intelligi poſſet, in altera vita nullam haberi ventris aut eſcarum rationem. Sed an ea ſit Pauli mens, ego ignoro.

18. *Omne peccatum extra corpus eſt: ſed qui ſcortatur, is intra ſuum corpus peccat*) Quod dicit, ἐκτὸς τοῦ σώματος, huic opponit εἰς τὸ σῶμα: ex quo adparet εἰς τὸ σῶμα dictum pro ἐντὸς τοῦ σώματος, ſiue ἐν τῷ σώματι: ſicut Lucæ 11. τὰ παιδία μου μετ᾽ ἐμοῦ εἰς τὴν κοίτην εἰσὶν, pro ἐν τῇ κοίτῃ εἰσίν. Sicut dixit Plautus: Mihi in mentem fuit, pro in mente. Eſt autem hæc ſententia: Cetera peccata ſedem habent in animo: animus homicida eſt, animus maledicus, falſus teſtis, inuidus, cet. in his peccatis corpus animi dictantis miniſtrum eſt. At libido in ipſo penitus corpore ſedem habet: et quamuis ab animo oriatur, (vt cetera omnia,) tamen intus in corpore committitur, quum alia extra corpus committantur. Ex quo conſequitur, non vt ſtuprum ſit omnium peccatorum maximum, (nam homicidium et alia quædam maiora ſunt,) ſed vt ſit corpori intimum, ideoque corpus magis quam alia turpificet: quo nihil fœdius et indignius eſſe poteſt, idem corpus et turpiſſimæ libidinis, et puriſſimi ſpiritus diuini domicilium eſſe, atque templum.

CAP. VII. v. 14. *Sanctus enim fit vir infidens, cet.*) Fit aliquando, vt vir infidens ab vxore fiat Chriſtianus, (nam Chriſtianos vocat ſanctos,) et contra: quam eamdem ſententiam paullo poſt aliis verbis repetit: Qui ſcis autem mulier, cet. Alioquin ſi inter Chriſtianam vxorem et non Chriſtianum virum fiat diuortium, natos abducet vir: ita fiet, vt nati ſint impuri, hoc eſt, patris ſimiles, qui eos docebit non eſſe Chriſtianos. At ſi ſimul maneant, mater eos Chriſtum docebit, ita fient Chriſtiani.

33. At-

33. *Atque ita diuisus est. Item mulier calebs, aut virgo)* Secutus sum Colinæi exemplar, in quo sic legitur: καὶ μεμέρισαι. καὶ ἡ γυνὴ ἡ ἄγαμος καὶ ἡ παρθένος μεριμνᾷ τὰ, cet. Diuisum autem virum dicit, cui sit et Deo et vxori seruiendum. Cælibem mulierem vocat viduam, aut etiam quæ meretrix fuerit, (nihil enim vetat has quoque seruire Deo,) cui virginem adiungit: nam harum eadem est conditio, quod ad colendum Deum attinet, quod vtrisque marito carentibus vacat omnem operam in Dei conferre cultum. Hanc lectionem secutum esse veterem interpretem adparet. Altera lectio est, μεμέρισαι ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος. ἡ ἄγαμος μεριμνᾷ τὰ, cet. in quo vitii hoc est, quod μεμέρισαι pro διαφέρει male positum esset. Deinde quod hanc diuisionem oportuisset ante priorem partem poni ita, μεμέρισαι ὁ ἄγαμος καὶ ὁ γαμήσας. Tertio, γυνὴ pro γαμήσασα minus bene dictum esset, et ἡ ἄγαμος pro ἡ παρθένος, quod non quadrat, quum et vidua sit ἄγαμος, et repudiata paullo ante eodem nomine adpelletur. Adde quod viduis, et repudiatis, et meretricatis hoc negaretur: quum tamen eæ non minus a viro liberæ sint, quam virgines.

CAP. VIII. v. 1. *De iis autem quæ sunt sacrificata deastris)* εἴδωλα vocantur, quæ Hebræi אלים dicunt, Latini diuos adpellant, vt Iouem, Neptunum, cet. Sed quoniam id ambiguum esset, (solet enim diuus in laude poni,) nos verbum deastros finximus, quo non veri dii significarentur: qua forma Latinis philosophaster, oleaster, et alia dicuntur. Tametsi idola dici solent etiam eorum simulacra. Sed Paulum non hic de simulacris loqui, ex eo patet, quod eos paullo post vocat θεοὺς, hoc est deos: vt intelligas, quæ εἴδωλα vocat, ea esse quæ deorum nomine nuncupantur. Adde quod, qui Ioui sacrificabant, non dicebantur Iouis simulacro sacrificare, sed ipsi Ioui.

Ibid. *Caritas aliis prodest)* οἰκοδομεῖ dicit, quod cap. 6. et 10. συμφέρει, ἀλλ᾽ οὐ πάντα συμφέρει. cui opponitur σκανδαλίζειν, nocere, obesse, lædere, incommodare: quod paullo post hunc locum ponitur. Sed hæc ad alios referuntur: vt sit οἰκοδομεῖν, prodesse aliis.

CAP. X. v. 3. *Spirituali cibo vsus fuisse)* Atqui et manna, et aqua fluens ex petra, res erant humanæ: quum manna comederetur, et corpus hominis aleret, ac per excrementa ciborum eiiceretur, nec homines a morte vindicaret, non magis quam alii cibi: quod idem dico de aqua. Sed spiritualem siue diuinum cibum adpellat eum, qui quum humanus esset, rem aliam significabat: vt nihil aliud sit hoc loco cibus spiritualis, quam τυπικὸς, et aliud indicans, vt paullo post declarat Paulus, vt Apoc. 11. Idem in petra intellige, ex qua fons manabat, quæ petra hic Christus adpellatur, quod Christum indicaret, perennis vitæ fontem. Hæc ideo dicit Paulus, vt intelligi possint, quæ mox de pane (qui Christus est) dicet, vt similia cum similibus conferantur. Atque his paucis Pauli verbis, (si quis ea diligenter consideret,) explicatur ea quæstio, quæ doctos homines hodie tantopere vexat.

27. *Nihil sciscitantes propter conscientiam)* Huius loci declarationem inuenies in capite octauo, et hæc est sententia: Si de emto aut adposito cibo percontabere, respondebitur esse deastrorum victimam, aut fertum. Tum si tu vesce-

vesceris, is, qui id tibi indicauerit, Christianus ille quidem, sed in doctrina parum adhuc confirmatus, impelletur ad vescendum eodem cibo, quo tu vesceris: et quia id dubitans, an recte vescatur, faciet, peccabit, quoniam incerto faciet, atque ita læseris eius conscientiam: hoc est, in caussa fueris, vt aliquid faciat contra quam se facere debere putet. Quod ergo te propter conscientiam vesci veto, de conscientia loquor alterius, vt dixi. Nam quod ad tuam, qui rem tenes, conscientiam attinet, ea lædi in eo non potest, neque damnari: quum scias, quæcumque terra nascuntur, ea esse ad hominum vsum creata diuinitus, ideoque homini tamquam suis vesci licere. Neque potest in eo tua libertas ab altero, qui sit infirmior, damnari, si tu tibi quouis cibo vesci fas esse putes, quum te Deo præbeas non ingratum. Itaque non in eo peccas, quod vesceris: sed quod in caussa es, vt alter cum dubitatione vescatur, atque ita peccet. Propter alterum igitur debes abstinere, ne cui officias. Ex hac Pauli doctrina liquet, eos peccare, qui homines multa, aut minis, aut alia quauis ratione cogunt diebus festis operari, aut quouis die quouis cibo vesci, aut in aliquam religionis formam iurare, aut aliud quiduis facere, contra quam sibi fas esse putent. Hoc est miseros et imperitos homines ad peccandum cogere.

CAP. XI. v. 3. *Omnis vir operto capite supplicans)* Turpia vitiosaque tegi debent: honesta contra, et vitio carentia, detegi ac ostendi. Quod si vir operto capite preces agit, ostendit suum caput esse vitiosum, et proinde tegendum. Atqui viri caput Christus est, qui vitii est expers. Itaque debet viri caput detegi, quo Christum, (qui viri caput est,) vitii expertem esse indicetur. Mulieris vero caput vir est, qui quum sit nocens et vitiosus, debet mulier suum caput tegere: vt caput suum, hoc est, virum sontem esse fateatur. Hanc esse Pauli sententiam, mihi dixit Italus quidam.

15. *Quod si contentiosum esse libet)* Quoniam dixerat, comam natura viro turpem, feminæ decoram esse, poterat quis contendere, id non natura fieri. Nam æque viris ac feminis comam natura tribuit. Ad hoc ita respondet Paulus, vt id propemodum sic esse fateatur, sed consuetudinis esse neget: quæ sit in eiusmodi rebus, quæ sint indifferentes, tenenda.

CAP. XII. v. 2. *Scitis, quum extranei essetis, cet.)* Ad verbum sic legitur, Scitis, vt quum extranei essètis, ad mutos deastros vt duceremini: οἴδατε ὅτι ἔθνη ἦτε, πρὸς τὰ εἴδωλα τὰ ἄφωνα ὡς ἂν ἤγεσθε, ἀπαγόμενοι: vbi ὅτι et ὡς idem valent. Itaque sic latine posset vtrumque exprimi: Scitis, vt quum extranei essetis, vt inquam ad mutos, cet. Sed quia huiusmodi particulas cum verbo Inquam non solent Latini repetere, nisi post interiecta multa verba, ne quod verbum iam positum est, et adhuc pendet, memoria excidat, nisi iteretur: quoniam, inquam, id fieri solet memoriæ gratia, ego hoc loco, vbi memoriæ nullum erat periculum, quippe paucis verbis interiectis, eam particulam iterandam non putaui: ἂν autem hoc loco superuacaneum est, vt sunt nonnulla apud Paulum: ἤγεσθαι ἀπαγόμενοι, pro ἤγεσθαι καὶ ἀπήγεσθαι, quod idem est: de quo Gen. 1. scripsimus.

3. *Neminem esse, qui diuino adflatu loquens, cet.)* Quemadmodum quisquis Iesum verbis exsecratur, nec dominum agnoscit, is diuini spiritus expers est: ita quisquis dominum agnoscit, is sancto spiritu præditus est: vt intelligatis, non eos solum diuinitus adflari, qui peregrinis linguis loquuntur, et cetera prodigiose faciunt. Est autem huiusmodi argumentatio: Ex animi abundantia os loquitur: Si malus est animus, male loquitur os: itidem si bonus, bene: et contra, Si male loquitur os, malus est animus, sin bene, bonus,

bonus, et diuinitus impulſus. Hinc adparet, Paulum de ea oris oratione loqui, quæ dictetur ab animo, quum id dicatur quod ſentitur: non quæ ſimulata ſit, et ab animo disſidens.

Quod autem de diuinis et ſpiritualibus rebus loquitur, adhibenda diſtinctio eſt. Quicquid præclare agunt homines, id agunt diuinitus, vt adparet apud Moſem in Bezelele tabernaculi fabricatore, quem dicit Deus ſe impleuiſſe ſuo ſpiritu ad opificium. Item Eſ. 28. vbi agricolam dicitur docere Deus. Ita ſi quis domum bene ædificat, agrum egregie colit, aut quiduis aliud prudenter facit, id habet diuinitus. Sed hoc loco Paulus non de his loquitur ſpiritus ſancti donis: nec enim hæc diuina dicuntur, quum induſtria humana et labore comparentur, et fuerint etiam vulgaria ante effuſum a Chriſto ſpiritum in Chriſtianos. Itaque ſi quis lingua peregrina loquitur, quam longo labore didicerit, huius ego loquendi ſcientiam non vocabo diuinam et πνευματικὴν: non magis quam regis Mithridatis, aut Cleopatræ, aut aliorum, qui multas linguas didicerant. Sed diuina vocat Paulus ea, de quibus loquitur in Ioannis 7. Chriſtus, vbi dicit Ioannes: Nondum erat Spiritus ſanctus: hoc eſt, nondum homines adflauerat, vt ea facerent, quæ hic commemorat Paulus: quæ quia docet ſpiritus ex tempore, et fiunt diuinitus, ac contra naturam, diuina dicuntur. Igitur ſi quis medicus morbum herbis aut alia ratione naturali curat, eam ſcientiam humanam dixeris, cuius tamen dator ſit Deus, quippe omnium auctor bonorum. Sin Petrus aut Paulus ægrotum nominato Ieſu curat, id contra naturam et diuinum dicito. Item ſi Cicero græco ſermone, in quo diſcendo multum elaborauit, loquitur, humanum eſt: at ſi Petrus, homo piſcator et parum litteratus, latine aut germanice loquitur, quum numquam didicerit, id diuinum eſt.

13. *Vnum in corpus loti ſumus)* Hoc eſt, vt vnum corpus efficeremur. Vocat autem vnum Chriſtianæ reipublicæ corpus, cuius caput eſt Chriſtus: quomodo vnum reipublicæ corpus dicitur, cuius caput eſt magiſtratus, aut populi rex, aut coniugum maritus. Itaque paullo poſt dicit: *Vos vero aliquatenus Chriſti corpus eſtis*: vt intelligatur, figuratam eſſe locutionem.

CAP. XIIII. v. 1. *Sed in primis vt vaticinemini)* προφητεύειν, ſi verbi vim ſpectes, eſt prædicere: ſed dicitur pro eo quod eſt hebraice נבא, græce μαντεύεσθαι, hoc eſt, arcana ignota, magna, diuina, denique oracula dicere, ſiue quid ſit præteritum aut præſens, quæ ὑποφητεία dicitur: ſiue futurum, quæ proprie προφητεία vocatur. Itaque ad Timotheum 1. Cretenſium προφήτην Paulus adpellat Epimenidem, non quia futura, ſed quia certa veraque dixerit, qualia ſunt oracula. Hinc ille verſus: Qui bene coniiciet, hunc vatem puto optimum. Itaque vates olim apud Hebræos dicebantur Videntes, quod ea viderent, quæ aliis ignota forent.

2. *Qui peregrina lingua loquitur)* ὁ λαλῶν γλώσσῃ: idem eſt, qui paullo poſt dicitur ὁ λαλῶν γλώσσαις: de quo item paullo poſt, ἑτερογλώσσοις, καὶ ἐν χείλεσιν ἑτέροις, vt homines pro aliis hominibus, et gentes pro externis gentibus dici, aliquando oſtendimus.

Sed animo loquatur arcana) Hoc eſt, ita loquatur, vt ipſe ſe intelligat,

gat, non item ab aliis intelligatur. Quum ſit enim is orationis vſus, vt animi ſenſa declaret aliis: qui ita loquitur, vt alii non intelligant, is animo magis quam ore loquitur, quum nihil interſit, vtrum ſic loquatur, an tacitus cogitet. Loqui autem arcana, idem eſt quod vaticinari. Sed quum vaticinatorem hoc loco Paulus opponat ei, qui peregrino ſermone vtitur, intelligendum eſt, vaticinatorem ab eo dici eum, qui id noto auditoribus ſermone faciat: vt ſit lingua loqui, lingua aliena loqui: et vaticinari, lingua ſua vaticinari.

6. *Niſi inſit in oratione mea patefactio, cet.*) Hoc eſt, Niſi vos ſic adloquar, vt aliquid diſcatis, quod mihi patefactum ſit, aut cognitum, cet. Patefactionem autem vocat, quum aliquid declarat et patefacit Deus homini, vt Ioanni ea, quæ continentur in eo libro, cui titulus eſt Apocalypſis, hoc eſt patefactio. Ad eam ſi mentis accedat permotio ac incitatio, vocatur vaticinatio. Qualem videmus in ſeptuaginta ſenatoribus apud Moſem, itemque in Saulo, et aliis: quæ aliquando tanta eſt, vt bacchentur extra ſe rapti homines. Cognitionem vocat, quæ ex viſa aut audita re proficiſcitur, qualis eſt Ioannis et Lucæ hiſtoria: qui narrant, hic quæ audiuit, et ab aliis cognouit: ille quæ vidit, et nonnulla ex parte geſſit. Doctrinam autem adpellat eam, quæ litteris et ratione comparatur: qualis eſt Pauli de Abrahami fide diſputatio, qui quod docet, id ſacrarum litterarum auctoritate et rationibus confirmat. Atque hæc poſtrema ratio, ſi ſit a ſuperioribus deſtituta, eſt maxime periculoſa: propterea quod homines ſacris litteris non ſeruiunt, ſed eas ſuis adfectionibus et libidinibus ſeruire cogunt. Hinc naſcitur illa inter hodiernos magiſtros diſcordia, quæ profecto nulla foret, ſi in omnibus eſſent, quæ eſſe deberent.

13. *Oret vt poſſit interpretari, cet.*) Orare dixit, pro Deum orare: vt Latini dicunt ſalutantes, pro iis qui principes et diuites mane ſalutatum eunt: vt conturbare, pro fortunas conturbare: et facere, pro carmina facere. Itaque nihil refert, vtrum dicas orare Deum, an tantum orare, quomodo Liuius etiam latine locutus eſt: ſicut paullo ante docuimus, lingua loqui, et aliena lingua loqui, idem eſſe. Ceterum ex hoc loco adparet, eos, qui linguis loquebantur, non omnes omnibus linguis loqui, (nec enim vni dabat omnia Deus,) ſed alios aliis: alioquin non eſſet orandus Deus ob interpretationem.

14. *Quod ad ſententiam attinet*) νοῦς mens eſt, et pro mentis ſententia ponitur etiam in 2. Theſſal. 2. et Apoc. 17. Sic et apud Latinos mens alicuius ſcriptoris adpellari ſolet. Hinc orare νοΐ eſt, ſignificanter orare, et vt ante locutus eſt, λόγον εὔσημον διδόναι; efficereque, vt auditor poſſit νοεῖν, videre et intelligere, quid dicatur.

19. *Malo quinque verba ſic eloqui*) Quinque pro paucis, et λόγους pro ῥήματα dixit: id quod fieri ſolet in numero plurali: vt huius Epiſtolæ 2. διδακτοῖς λόγοις, doctis verbis, aut docta oratione. Hoc quidem loco ſermones dicere per latinam conſuetudinem non licet. Non enim dicunt Latini: Abſoluam tribus ſermonibus, (nam alia ſententia foret,) ſed, Abſoluam tribus verbis.

CAP. XV. v. 5. *Deinde duodecim*) Quoniam duodecim fuerant lecti Apoſtoli, etiam poſt ſublatum Iudam retinent duodenarii nomen, quum eſſent

fent vndecim: vt si quis decem millia militum habeat, deinde post aliquod prœlium desideratis aliquot militibus, tamen decem millia adpellare pergat, quod non tanta facta sit diminutio, vt debeat prius illud et celebre nomen amitti. Aut si Romæ decemuirorum vnus moriatur, reliqui tamen non nouemuiri, sed decemuiri adpellentur.

8. *Quasi abortui adparuit etiam mihi)* Abortus non solum dicitur partus mortuus, sed etiam fetus paruus, et non iustæ magnitudinis, quamuis viuat. Atque ita vulgo loquuntur mei conterranei, vocantes auorton. Sic Plinius loquitur lib. 12, cap. 2. Namque et chamæplatani vocantur coactæ breuitatis, quoniam arborum etiam abortus inuenimus. Hoc quoque ergo in genere pumilionum infelicitas dicta erit. Hæc Plinius. Hinc se Paulus abortum vocat, vt minimum Apostolorum, et pumilionem, ac quasi nanum.

29. *Alioquin quid facient, qui pro mortuis baptizantur)* Ludent operam, dicet aliquis. Atqui hoc ipso ostendunt, se sperare mortuorum resurrectionem. Frustra sperant, (dicet is, qui resurrectionem esse negat,) nam si in eo, quod pro mortuis baptizantur, delirant, (quid autem tam ineptum esse potest, quam viuentem pro mortuo baptizari?) non est absurdum dicere, eos in eo etiam desipere, quod resurrectionem sperant. Vides quam nihil valeat hoc Pauli argumentum aduersus eos, qui resurrectionem esse negant, si quidem hæc verba intelligas, vt vulgo interpretantur, dicentes, eo tempore fuisse qui pro aliis mortuis baptizarentur: quod neque fiebat, sicut ego puto: et si fiebat, debuit a Paulo reprehendi, non in exemplum adduci. Vt igitur hunc Pauli locum intelligas, considera baptismi rationem atque naturam, quæ describitur in Epistolæ ad Romanos capite sexto, his verbis: Quotquot in Dominum Iesum baptizati sumus, in eius mortem baptizati sumus, cet. Et paullo post: Si enim eius mortis similitudine sumus insititii etiam resurrectionis erimus. Est igitur hoc Pauli argumentum: Christiani dum baptizantur, in hoc baptizantur, vt cum Christo moriantur, deinde resurgant. Hoc est baptizari pro mortuis, id est, pro seipsis, in spem rei, quam post mortem adsecuturi sint, videlicet resurrectionis: id quod stultum esset, si nulla futura esset resurrectio. Hanc sententiam me docuit quidam Italus.

PAVLI APOSTOLI
EPISTOLA II. AD CORINTHIOS.
ARGVMENTVM ATHANASII IN POSTERIOREM AD CORINTHIOS.

Ad eosdem et hanc scripsit e Macedonia. Est autem illius argumentum tale. Priore accepta epistola Corinthii compuncti super peccato eius, qui nouercam suam duxerat, contristatique fuerant eius gratia, quod tale peccatum susque deque æstimauerant: deinde seducti fuerant ab illis, qui sectis occasionem dederant, ita vt littera legis seruandæ studerent, et gratiam Christi

sti non ita magnifaciendam iudicarent, atque eos, qui in faciem sese iactabant, plus aequo attenderent. De collecta vero in vsus sanctorum facienda, erant, qui recte sentirent. Ad ista igitur rescribit Apostolus, et primum quidem laudat eos, quod eiecissent eum, qui deliquerat; deinde petentibus ipsis adnuit, et resipiscentem recipi iubet. Docet etiam hac epistola de lege, discriminans illius litteram, et ostendens, non esse litteram legis solam accipiendam, sed in littera sensum eruendum, eo quod non verba tantum sit lex, sed in verbis lateat sensus spiritus. Deinde, quod veniente Christo noua creatura facta sit, nec oporteat in vetustate viuere, sed in omnibus, veluti noua creatura, renouari et desinere posthac circumcisionem. Laudat eos etiam ministerii gratia, et adhortatur, vt ea in re crescant. Post ista, reprehendit eos, qui in faciem gloriabantur, ac recenset, quaecumque passus erat propter dominum, et visiones, quas viderat, exponit, et quomodo in Paradisum ac tertium caelum raptus sit. Tandem postquam illis denuntiauit ne peccent, sed si quid peccarint, resipiscant, cum gratiarum actione terminat epistolam.

ADNOTATA.

CAP. I. v. 11. *Vt a multis personis*) ἐκ pro ὑπὸ positum est: sicut capite sequenti, ὁ λυπούμενος ἐξ ἐμοῦ, pro ὑπὲρ: ὑμῶν autem in secunda persona legendum est in secundo loco, vt habent nonnulla exemplaria, vt respondeat verbo συνυπουργούντων: vt sit, Beneficium vestra opera atque caussa collatum.

17. *Hoc igitur deliberans, numquid leuitate vsus sum, cet.*) Leuitatis est, certo aliquid promittere, quod fortasse praestiturus non sis. Si ego me certo ad vos venturum promisissem, leuis essem, quum non venerim. Nunc non certo promisi: dixi enim venturum me, si Deus voluerit, (sic enim scripsit superiore Epistola, capite quarto, et vltimo,) quae exceptio me a leuitatis et inconstantiae crimine vindicat. Non enim ita delibero, vt solent homines, suae fragilitatis immemores: vt Etiam sit apud me Etiam, et Non, Non: hoc est, vt quum aliquid me facturum dico, id certo adfirmem, quasi omnino facturus: aut quum nego, id certo negem, quasi omnino non facturus. Nam apud me sit aliquando, vt Etiam sit Non, et Non sit etiam: vt quod dixi venturum me ad vos, id erat Etiam: at idem nunc factum est Non, quoniam non veni: non enim permisit Deus, penes quem sunt actiones nostrae, vt nihil ipsi de nobis certo adfirmare aut negare possimus. Non enim certae sunt nostrae promissiones, quemadmodum Dei. Nos homunciones impedimur: Deus non potest impediri, sed quod semel promisit, id fideliter praestat. Itaque quae nos de Christo vos docuimus, non ita docuimus, vt modo adfirmaremus, modo negaremus, sed idem semper et constanter de Christo adfirmauimus: quippe quum non nostra, sed Dei promissa forent, qui quae de Christo promisit, certo, et nulla cum conditione aut exceptione promisit. Nec mirum: est enim Deus, qui impediri non potest: itaque eius promissa nobis certa sunt, eius adflatus pignore confirmatis. At ego homo sum: quod si ad vos non veni, non certo promiseram, et non veniendi iusta caussa fuit. Id enim feci, vt

vobis

vobis parcerem. Nam si venissem, cum virga venissem, (vt in priore Epistola minatus sum,) hoc est, vos grauius propter illud incesti flagitium castigassem. Dicet quis: Ergone nos tam paruæ fiduciæ et constantiæ esse putas, vt tuam præsentis castigationem ferre nequeamus? Ego vero non puto. Scio enim, vos in fiducia constantes esse: nec eam vobis derogo, sed gaudii vestri rationem habeo. Nam si vos præsens castigassem, ea res vobis (vt de me taceam) dolorem fecisset, qui dolor nunc aberit. κυριεύειν autem, quod derogare vertimus, est non solum dominum esse, sed etiam dominum fieri et potiri: sicut ante de βασιλεύειν scripsimus: vt sit κυριεύειν τῆς πίστεως, dominum se facere fiduciæ alterius: hoc est, alteri fiduciam et robur detrahere, et esse negare.

CAP. II. v. 5. *Non me contristauit nisi aliquatenus, ne vos omnes onerem)* Hoc est, non solum mihi dolorem fecit, sed etiam vobis. Quod si dicerem, me solum id flagitium doluisse, onerarem, et crimine grauarem vos omnes, quasi non et ipsi dolueritis eius flagitio, id quod esset in vobis vitiosum.

10. *Id feci propter vos in persona Christi cet.)* Hoc est, Vt Christi personam gerens, eiusque vicarius, qui docuit, quidquid nos in terris soluerimus, id fore solutum in cælo. Quod si id faceremus in nostra persona, hoc est, nostra auctoritate atque nomine, circumueniret nos Satan, et in peccatum coniiceret: peccaremus enim, si quod Dei est (videlicet peccata alteri condonare) id nobis vsurparemus: πρόσωπον autem pro persona dici, si quis dubitat, inueniet et alibi, et ad Galatas secundo.

17. *Nec enim sumus vt multi*, cet.) Quoniam dixerat, suum officium eiusmodi esse, vt nemo ad id esse posset idoneus, posset aliquis ita obiicere: Quasi vero difficile sit istud facere, quod tu facis, hoc est, Christum docere. Fateor (inquit Paulus) de Christo garrire, et eum perfunctorie docere, ac quæstui habere, non esse difficile: atque id faciunt multi. Sed id sincere et diuinitus facere, et suum munus Deo probare, (id quod nos facimus,) hoc vero est omnium maxime arduum, et humanis viribus maius.

CAP. V. v. 2. *Domicilium nostrum cæleste superinduere cupientes*, cet.) Hoc est, cæleste corpus, quod habituri sumus in altera vita. Id corpus cupimus superinduere, *si modo induti, non nudi reperiemur*: hoc est, si in Christi aduentu erimus adhuc in vita, necdum nudi, et hoc corpore exuti. *Nam vellemus exui hoc corpore*, si fieri posset: hoc est, nollemus mori, sed vellemus aduentu Christi subito confecta mortalitate mutari, et immortalitatem superindui. Loquitur autem Paulus de cunctis Christianis, qui immortalitatem optantes, a morte natura abhorrent: et cuperent, si fieri posset, eorum esse, de quibus superiore Epistola dictum est, non omnes obdormituros esse.

7. *Non in ipsa re versamur)* τὸ εἶδος dixit, τὸ εἰδόμενον καὶ παρὸν: sicut Latini Iurisconsulti speciem vocant rem ipsam, quæ accidit. Sic שכיה, Esaiæ primo: et תמונה Exod. 20. vt ibi adnotauimus. Isocrates in Helenæ laudatione ἰδέαν vocat, de pulchritudine loquens his verbis, τῶν δὲ κάλλους ἀπεστερημένων οὐδὲν εὑρήσομεν ἀγαπώμενον, ἀλλὰ πάντα καταφρονούμενα, πλὴν ὅσα τῆς ἰδέας ταύτης κεκοινώνηκε. At co-

eorum quæ pulchritudine carent, nihil amari comperiemus, ſed omnia contemni, niſi quæ hanc ſpeciem habeant: hoc eſt, hanc rem. Idem paullo poſt eodem modo vſus eſt. In Epiſtola ad Hebræos, capite decimo, vocatur εἰκών. Non diſſimile eſt, quod Marci decimo ſcriptum eſt: οἱ δοκοῦντες ἄρχειν, qui videntur imperare: hoc eſt, quos videmus imperare, qui imperant.

CAP. VI. v. 12. *Vos non erga nos, ſed erga hominem, cui eſtis intimi, eſtis anguſti*) Ego vobis large meum animum aperio, officiumque præſto. Quod ſi vos veſtrum officium anguſte et parce præſtatis, id non mihi, hoc eſt, non Paulo, facitis, ſed veſtri amantiſſimo, et plane veſtro patri. Proinde videte, vt mihi veſtro patri officioſe et liberaliter pareatis, quemadmodum ego vobis, vt filiis, officioſe ac liberaliter præcepta do. Quod vertimus: Erga hominem cui eſtis intimi: ad verbum ſic legitur, Erga veſtra viſcera: qui hebraiſmus ſic explicandus ac inuertendus eſt: Erga nos, quorum vos eſtis viſcera: hoc eſt, cui vos eſtis cariſſimi, et qui eſtis in animis noſtris: vt dicit capite 7. ad hunc locum adludens.

CAP. VIII. v. 6. *Vt nos Titum hortati ſumus*) ſcilicet vt vos moneat, vrgeatque, quo Deus pro ſua benignitate vobis eam det mentem, vt quod iam facere cæpiſtis, id perficiatis, videlicet de benignitate in egentes.

10. *Non ſolum facere, ſed etiam velle*) Non rerum magnitudinem inter ſe comparat: alioquin diceret: Non ſolum velle, ſed etiam facere, quum facere plus ſit quam velle. Sed res inter ſeſe coniungit: vt ſit, *Non ſolum facere, ſed etiam velle*, idem quod, Et facere et velle, vt vtrumque ab anno ſuperiore cœperit. Eodem modo locutus eſt ad Rom. 1. *Non ſolum ea faciunt, verum etiam facientibus conſentiunt:* hoc eſt, et faciunt, et conſentiunt.

13. *Non enim aliis laxitatem, vobis anguſtiam eſſe oportet*) ἵνα pro δεῖ aliquando ponitur: vt Ioann. 13. ἐγὼ οἶδα οὓς ἐξελεξάμην, ἀλλ' ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ: hoc eſt, ἀλλὰ πληρωθῆναι δεῖ. Et idem in Epiſtola 1. cap. 2. ἀλλ' ἵνα φανερωθῶσιν, quod hebraico more dicitur, vt Ierem. 3. לאמר: hoc eſt, ἵνα λέγηται, pro λεκτέον: hoc eſt, quæritur, aut reſpondeatur.

CAP. X. v. 4. *Arma enim militiæ noſtræ non carnalia ſunt, ſed diuini potentia*) Pauli militia erat, oppugnare et deturbare cogitationes hominum: hoc eſt, tanta virtute loqui et docere, vt hominum animi, rei veritate victi, cogerentur ita cogitare: Vera dicit, et quæ refelli nequeant. Ad eam ſpiritualem pugnam vtebatur telis non carnalibus, ſed ſpiritualibus. Vt enim inſanus ſit, ſi quis gladium aut miſſile velit vincere cogitatione: ſic inſanus ſit, ſi quis cogitationem velit vincere gladio. Atqui Chriſtiani præconis virtus poſita eſt in vincenda cogitatione: ex quo conſequitur, eum non poſſe vti niſi iis telis, quibus vinci poſſint cogitationes hominum. Exemplum habemus inſigne in Nerone. Is Græciam peragrans, edebat obibatque ipſemet certamina muſicæ. Si alios muſicos vincebat, coronabatur: hoc erat legitimum certamen. Sin ab eis vincebatur, curabat vt interficerentur: hoc vero non erat muſicum vincere, ſed hominem occidere: qua inepta iniquitate illud conſequebatur, vt hominum ficta voce, tamquam victor in præſentia laudaretur: et ceteri muſici deinceps data opera male cane-

canerent, ne eum offenderent: cogitationes quidem hominum (quamuis princeps esset omnium potentissimus) non vincebat, quin eum pro insano et illi tunc haberent, et nos nunc habeamus. At ceteri musici, qui eum artis peritia superabant, vincebant non solum aliorum, sed etiam ipsius Neronis cogitationem: vt ita eius animus, quamuis inuitus, loqueretur: Hi melius canunt quam ego. Similiter accidit et in religione. Disputatur de multis rebus: si quem verbis vincimus, coronamur: et hoc est legitimum certamen. Si quis a nobis vinci non potest, hæreticus adpellatur, et interficitur: hoc vero non est hæreticum vincere, sed hominem occidere: qua inepta iniquitate illud consequimur, vt in præsentia ficta hominum voce victores pronuntiemur, et ceteri deinceps minus bene dicant quam possent, ne pereant: cogitationes quidem hominum (quamuis potentes simus) non vincimus, quin nos pro insanis, et nunc qui cæci non sunt habeant, et posteri habituri sint: atque ita de nobis iudicaturi, vt nos nunc de Nerone et ceteris Christianorum persecutoribus iudicamus. Nihil enim tam tectum est, quod non sit detegendum. Promisit Deus obedientibus virtutem tantam, vt vnus centum, et centum decem millia fugare possint. Sic pugnauit Paulus, qui vnus poterat diuinis illis suis armis deturbare non centum, sed omnium hominum cogitationes. At nunc centeni singulos interficimus, et Christum carnalibus armis defendimus: vt intelligatur, nos carere spiritualibus, et Christum habere carnalem. Si enim Apostoli, qui nobis Ecclesiam plantarunt, contenti fuerunt armis spiritualibus: apparet eos qui carnalia adhibent, non satis confidere spiritualibus: quibus tamen confiderent, si ea haberent, quippe quæ sint omnipotentia: vt apparebit in aduentu Domini, qui Antichristum, hoc est Christi hostem summum, non aliis armis debellabit, quam spiritu oris sui. Scriptum est Exod. 35. tabernaculum factum esse ex populi donis vltro oblatis, nemine coacto: quod idem de Ecclesia intelligendum est, vt patet in Psalm. 110. in quo dicuntur Christi copiæ esse voluntariæ: itemque in Lege, in qua iubetur, vt timidi discedant, ne in acie ceterorum animos emolliant. Sic est gerendum bellum Christi militibus voluntariis, et solo Dei verbo coactis. Aliter qui militant, alii quam Christo militant. Itaque ostendit euentus, moresque nostri, quis sit fructus coactæ militiæ.

CAP. XI. v. 1. *Vtinam paullulum aliquid stultitiæ meæ ferretis*) μικρόν τι ἀφροσύνης recte in quibusdam legitur, et ita legit vetus interpres. Stultitiam suam vocat gloriationem, quam ab eis ferri optat: deinde, quod plus est, vt ferant petit. Itaque ἀνέχεσθε imperatiui modi est. Deinde caussam reddit, cur ferre debeant: *Quoniam vobis* (inquit) *obtrecto*: hoc est de vobis sum zelotypus, sed *diuina obtrectatione*: despondi enim vos Christo: sic enim recte vertitur ἡρμοσάμην a vetere interprete, vt et sententia postulat (hic enim agitur de Christi et Ecclesiæ coniugio) et verbi ἁρμόζεσθαι natura patitur: nam eo sic vsus est Plutarchus.

3. *A simplicitate corrupta deflectant*) φθαρῇ ἀπὸ τῆς ἁπλότητος Breuis et obscura oratio, in qua verbum φθαρῇ per duo verba, vt nos fecimus, declarandum est: id quod aliquando in sacris litteris fieri animaduerti: vt Genes. 45. Ego sum Iosephus frater vester, quem vendidistis

in Aegyptum: et Actor. 7. τὸν ἰωσὴφ ἀπέδοντο εἰς ἄιγυπτον, Iosephum vendiderunt in Aegyptum: hoc est, vendiderunt, isque, ab eis venditus, ductus est in Aegyptum.

12. *Quo sibi in quo glorientur suppetat cet.*) Simulatores illi, inquit, quærunt occasionem gloriandi, vt nos gloriamur. Quod si Euangelium non gratis doceremus, possent gloriari, idem se facere, quod nos. Nunc quum nos gratis doceamus, non habent eam occasionem: nec enim gratis docere sustinent, quum suo seruiant abdomini: ἑυρεθῶσι autem positum est, vt in hebræo sermone נמצא quod sæpe in passiuo est exstare et suppetere: et in hiphil est suppeditare et suggerere. Iam hic ἑυρεθῶσι ἐν ᾧ καυχῶνται, dictum est pro ἑυρεθῇ ἀυτοῖς ἐν ᾧ καυχῶνται, quemadmodum ad Philip. 3. ἵνα χριςὸν κερδήσω, καὶ ἑυρεθῶ ἐν ἀυτῷ: Vt Christum lucrer, et in eo mihi satis suppetat. Itemque Ecclesiastici cap. 15. in latino (nam græce non exstat is versus) sic legitur: Viri mendaces non erunt illius memores, et viri veraces inuenientur in illa, (scilicet sapientia,) et successum habebunt vsque ad inspectionem Dei: hoc est, veracibus tantum conferet sapientia, vt, cet.! Simile est quod ad Rom. 6. declarauimus, εἰς ὃν παρεδόθητε τύπον διδαχῆς. Nec admodum discrepat illud Horatii, Equitem grauatus Bellerophontem: hoc est, Fuit ei grauis eques Bellerophon. Et illud Matth. 13. Qui secundum viam satus est: hoc est, semen accepit.

21. *Indecore dicam*) Quomodo κατ' ἄνθρωπον et κατὰ σάρκα humane, ita hic κατ' ἀτιμίαν indecore. Hoc est, Dicam, contra quam me deceret loqui. Dedecet enim me gloriari: sed gloriabor, vt insipiens. Quasi vero nos nequeamus scilicet idem de nobis gloriari, quod illi de se: ἠσθενήσαμεν autem indicatiuus est pro coniunctiuo, vt sæpe ponitur a Paulo Hebræorum more, quorum lingua coniunctiuo caret.

CAP. XII. v. 7. *Adpositus est mihi stimulus carni*) Hoc est, ad carnem: quomodo solet Cato loqui de Re rustica: Ornamenta bubus, instrata asinis, opercula doliis, centones pueris, et multa talia.

9. *Mea fortitudo in imbecillitate perficitur*) Hoc est, homo Christianus, qui a me Christo nomen habet, fortissimus euadere non potest, nisi certando cum hoste, in quo certamine sentiat se imparem esse, nisi meus adsit fauor: atque ita mihi confidens, perfecte fortis, et me dignus fiat.

21. *Multosque deplorem, qui ante peccauerint*) καὶ πενθήσω πολλοὺς τῶν προημαρτηκότων: hoc est, πολλοὺς προημαρτηκότας, vt cap. 10. συγκρῖναι ἑαυτοὺς τισι τῶν ἑαυτοὺς συνιςανόντων: hoc est, τισὶν οἵ τινες ἑαυτοὺς συνιςάνουσι. Nec enim est diuisio, vt quum eorum aliis se conferre audeat, cum aliis non item. Tale quiddam declarauimus in Psalmo 54.

PAVLI

PAVLI APOSTOLI EPISTOLA AD GALATAS.

IN EPISTOLAM AD GALATAS ARGVMENTVM.

Epistola hæc mixti generis est, partim didactici, partim demonstratiui: docens simul quid verum falsumue sit in articulo iustificationis, et obiurgans vituperansque auditores seductos, atque adeo condemnans et anathematizans eorum seductores cum suis erroribus, illosque ad sanitatem veritatemque reuocans: et contra, Pauli personam, munus et doctrinam eximie ornans, auditoribusque commendans et persuadens, insinuansque.

Occasio vero ipsius fuit eadem, quæ quarumdam aliarum, quod eo tempore erant quidam pseudapostoli Nazaræi nominati: qui nomine quidem volebant videri Christiani, quum reuera Christi meritum ac iustitiam ignorarent, et ex virtutibus operibusque aut legis iustitia prorsus penderent. Ii ergo flagrantes, partim prauo quodam legis zelo, partim etiam ambitione, et denique commodorum gloriæque auiditate, aut potius ipsius mali genii instinctu impulsi: neque tamen vel a Christo, vel ab apostolis iussi, passim discursabant, præsertim per ecclesias recte institutas ac constitutas, contendebantque solum Christi meritum minime sufficere, sed etiam circumcisionem, Mosaicorumque rituum obseruationem, et alia bona opera esse omnibus modis necessaria ad salutem. Atque ita tum Christum sua gloria priuabant, tum et ipsius fideles: per eius Euangelium beneficiaque a maledicto legis et seruitute Mosaica liberatos, ac omnino iustificatos, regeneratos et sanctificatos, multipliciter sua libertate bonaque conscientia spoliabant, et in pristinam legis seruitutem maledictionemque retrahebant.

Habebant autem illi, præter vsitatam vulgi leuitatem, ruditatem, nouarumque rerum auiditatem, et satanæ potentem efficaciam, domesticamque facundiam et auctoritatem, aliasque malas artes: etiam illa duo maxima sui pessimi conatus adiumenta: alterum quod homines tunc adhuc erant plane persuasi, legem Mosis perpetuam esse, nulloque modo abolendam: alterum quod maxime naturale nobis est, ex nobis ipsis pendere, et in nobismet virtutum operumque iustitiam quærere: quod erroris potissimum præstantibus viris, et ad disciplinam virtutemque adsuefactis prorsus insitum esse solet: sicut hæc ipsa persuasio est totius moralis Philosophiæ, teste etiam ipso Cicerone, caput scopusque primarius.

Huc quoque facit, quod tota doctrina Euangelii non solum mysterium quoddam est, omni creaturæ per sese imperceptibile: sed etiam plane stultitia quædam, vt ipsemet Apostolus 1. Corinth. 1. copiose ostendit: quod totus noster

noster Adamus aut praua natura prorsus abhorret a fide et fiducia erga creatorem suum eiusque verbum, promtius creditura cuiuis impostori, fabulæ ac imposturæ, quantumuis absurdæ: et denique quod satan admirabili rhetorica, et etiam quadam violenta efficacia, de corde nostro semen Euangelii omnemque eius notitiam, ne in illo radices agat aut fructificet, obscurat et plane oblitterat. Quæ omnia et alia etiam plura efficacia impedimenta et scandala crucis, sicut tunc seductoribus contra doctrinam gratiæ Paulique suffragata sunt: ita etiam hodierna die suffragantur et cooperantur.

Videmus sane tum olim semper, tum et hodierna die id accidere, vt quum multum gratuita salus per Christum inculcetur, plerumque tamen homines etiam diligenter instituti eo decurrant, vt etiam operibus legis aliquid tribuant, eaque statuant esse prorsus necessaria ad salutem, nec omnino sine eis quemquam saluari posse.

Habemus de hac ipsa hæresi eiusque condemnatione etiam Act. 10. 11. *et* 15. *vbi ea in integra synodo, de communi consensu Apostolorum, aliorumque præstantium in cognitione Dei et vera pietate virorum, condemnata fuit. Illi igitur pseudapostoli cum aliis sinceris gratiæ Christi doctoribus, tum præsertim Paulo erant infestissimi, easque cumprimis Ecclesias, quas ille recte instituerat, cupidissime percursabant et perturbabant, aut etiam prorsus subvertebant. Tale quid non irrito conatu etiam apud Galatas, optime prius a Paulo institutos, tentauerant. Nam primum Pauli personam, eius vocationem ac vniuersam doctrinam non solum suspectam reddiderant, sed etiam prorsus exosam. Deinde specialiter articulum iustificationis, admixtione necessitatis legis aut operum ad salutem, tamquam venenato quodam fermento prorsus vitiauerant, aut etiam plane euerterant.*

Voluit igitur Apostolus hac epistola, suam doctrinam et famam, præsertim autem articulum iustificationis per solam fidem in Christum, sine operibus, adserere, ac vindicare a seductorum calumniis, et simul ipsos Galatas in veritatis viam, ex qua fœde exorbitauerant, denuo reuocare. Atque hæc de occasione et scopo, nunc de ordine huius epistolæ agamus.

Tres vero propositiones primarias post epistolares partes aut parerga ponit: primum generalem quamdam de totius suæ doctrinæ certitudine: secundo specialem de sola gratuita iustificatione, tertio de noua obedientia, quarum singulas fere binis capitibus absoluit.

In prima igitur agit de immota veritate suæ doctrinæ, et de apostolatu ac vocatione sua, qua simul et totam illam Galatarum declinationem a veritate grauissime condemnat. Confirmat autem hanc propositionem primum vehementi suæ apostolicæ auctoritatis adsertione: Apostolo enim, tamquam plane diuino indubitatæque fidei testi, etiam sine aliis testimoniis ac probationibus, credendum est. Deinde longa narratione suæ vocationis, conuersionis et actionum idem comprobat, in qua illud præcipue vrget, quomodo doctrinam suam immediate a Christo acceperit, et non a Petro aut vllo homine, quomodo item semper omnibus aliis Apostolis aut æqualis aut etiam superior habitus sit, et denique quomodo etiam

Petro

Petro claudicanti in faciem restiterit: vbi admodum leni transitu progreditur ad secundam principalem propositionem, quod fit circa finem secundi capitis.

Secunda propositio est, quod per solum Christum gratis iustificemur fide, sine vllis nostris operibus, quam multis argumentis ac etiam testimoniis scripturæ confirmat. Quod vsque ad medium quinti capitis agitur.

Vltima propositio est de noua obedientia, quam simul et confirmat et explicat vsque ad finem epistolæ.

Hæc de occasione, argumento aut summa et ordine huius epistolæ nunc dixisse sufficiat. Nunc ad epistolam ipsam accedamus.

Initio sunt quædam partes epistolares, tamquam quædam semiparerga: vt titulus, subscriptio, inscriptio et salutatio: quæ ipsa quoque non sunt otiosa. Plerumque enim Paulus ita in subscriptionibus ornat se suumque officium, vt sibi et auctoritatem quamdam, beneuolentiamque, et reuerentiam apud auditores comparet. Sic et in salutationibus eos plerumque diuini numinis maiestate territat, et rerum, quas tractaturus est, sanctitate eis religionem incutit, vt in timore Dei summaque attentione, quæ proponuntur, audire cogantur: quod ad profectum omnium maximum vtilissimumque est. Sicut Deus etiam in propheta requirit auditorem trementem ad sermones suos.

ADNOTATA.

CAP. II. v. 11. *Quoniam reprehendendus erat*) κατεγνωσμένος participium pro nomine: vt εὐλογημένος, pro εὐλογητὸς: et ὁ πειράζων, pro ὁ πειραστής.

14. *Si tu Iudæus alienigenarum more viuis, cet.*) Si libere quouis cibo vesceris, vt solent alienigenæ, et ita tibi facere licere sentis, cur nunc abstines, et ista simulatione in caussa es, vt non modo Iudæi non vescantur quouis cibo, sed etiam extranei te imitentur, cibisque abstineant, atque ita iudaizent? Cur Christiani facti sumus ego et tu, ceterique Iudæi? Nimirum vt iusti fieremus. Quod si id per legem consequi poteramus, cur ad Christum nos conferremus, caussa nulla fuit: quum id in lege haberemus, quod in Christo quærimus. Sed quia id nobis præstare lex non poterat, ad Christum, qui posset, confugimus. Ex quo sequitur, nos nunc, qui Christiani sumus, esse insontes. Atqui si Mosaicæ legi paremus (id quod tu nunc facis) quum ideo pareamus, vt iustitiam consequamur: sequitur, nos esse sontes, qui Christo contenti non simus. Ita fit, vt a Christo peccatum, non iustitiam, consequamur: id quod absurdum est. Atqui si quis quod demolitus est, idem instaurat, hoc est, ad legem (quam ad Christum transiens repudiauerat, eique valedixerat) recurrit, et ab ea rursus præsidium petit, is se nocentem fatetur esse, qui a lege petat innocentiam. Qui enim ad Christum se contulit, is legi valedixit, cumque ea nihil iam habet commercii: sed viuit, iustusque et insons est Christi fide, id quod Dei beneficium est. Quod si ad legem redit, repudiat hoc beneficium, qui nolit a Christo, sed a lege, insons fieri. Ita fit, vt ei Christi mors (quam ob delenda suorum peccata oppetiit) nihil

hil prosit. Hactenus Petrum reprehendit Paulus. Quod autem verto, εἰ γὰρ διὰ νόμον, Atqui si, cet. sciendum est, γὰρ quandoque aduersatiuam esse, vt apud Latinos At enim: vt Roman. 3. εἰ γὰρ ἡ ἀλήθεια τοῦ θεοῦ, cet. At enim si Dei veritas, cet. παραβάτην autem dixit pro ἁμαρτωλῶν, vt patet ex verbo ἁμαρτία, protinus ante eadem de re posito.

CAP. III. v. 19. *Delictorum caussa adiecta est, cet.*) Lege lata effectum est, vt delicta cognoscerentur (nam cupiditatem non nouissem, nisi lex vetaret: ad Roman. 7.) duratura, donec veniret semen Abrahami Christus, cui promissum erat, fore vt in eo bearentur omnes nationes: instituta per angelos, vt intelligatur diuinam esse: lata ac administrata et promulgata per sequestrum, scilicet Mosem. Sequester autem internuntius est duorum, qui inter sese aliquid paciscuntur. Atqui Deus vnus est, non duo: itaque necesse est Mosem Dei et Israelitarum internuntium fuisse. Nec enim potest Dei et Dei internuntius fuisse, quum duo dii non sint. Quod si est, oportet in eo fœdere faciendo aliquid ab vtraque parte promissum esse: nam ea est fœderum natura. Quid promisit Deus? vitam. Nam qui ista præstiterit, viuet, inquit. Quid promiserunt Israelitæ? obedientiam. Quum enim pronuntiaretur, exsecrabiles esse, qui essent contumaces, responderunt Amen: et, se omnia Iouæ imperata facturos, spoponderunt. Nunc quoniam legi parere nequeunt, supplicio sunt obnoxii. Ita fit, vt lex eorum peccata patefaciat, pœnaque dignos ostendat. At si ita est, videtur lex Dei promissis esse contraria: quum Dei promissa iustitiam et felicitatem conferant, lex autem peccatum et pœnam, quibus nihil potest magis esse contrarium. Verum tantum abest, vt sit lex contraria promissis, vt idem conetur efficere quod promissa. Promittit enim lex vitam et iustitiam obedientibus. Quod si non obediunt homines, per legem non stat, sed per hominum infirmitatem, qui obedire nequeant. Nam si obedirent, vitam consequerentur per eam obedientiam, atque ita iusti fierent per legem. Sed quia (vt litteris proditum est) omnes peccant, omnes egent Christi iustitia, qui legi obediens, iustus fuit, et nobis suam iustitiam impertit, quæ in eo iustitia legis est (vt adpareat, in lege sitam esse iustitiam, quum Christus legis iustitia iustus sit, quippe qui legi paruerit) eademque in nobis fidei iustitia est, quod fidendo Christo, simus eius iustitiæ compotes.

CAP. IIII. v. 24. *Non ea sunt duo fœdera, cet.*) Agar et Sara, inquit, sunt, hoc est, significant (animaduerte diligenter lector hoc verbum) duo fœdera. Agar significat vnum fœdus, quod ictum est in monte Sina, videlicet legem: quod legis fœdus gignit in seruitutem: hoc est, qui a lege sunt, serui sunt, sicut Agaris filii serui sunt. Nam Agar est Sina, hoc est, significat Sinam Arabiæ montem, quo in monte lata lex est. Quemadmodum enim serua erat Agar, ita mons Sina, qui ab Agare significatur, seruit, videlicet Romanis; in quo sane congruit cum hac terrestri Hierosolyma, quæ et ipsa cum suis ciuibus Romanorum imperio subiecta est. Igitur Agar serua, notat Sinam, et porro terrestrem Hierosolymam, quæ serua est. At Sara libera notat cælestem Hierosolymam quæ libera est, cuius nos filii sumus. Quod si est, sumus liberi, vt mater nostra: sumus promissionis filii, vt Isaacus. Itaque non debemus seruire legi, quasi serui simus: τὸ γὰρ ἄγαρ dixit τεχνικῶς, per neutrum genus: σινᾶ ὄρος ἐστὶ, hoc

hoc eſt, notat ac ſignificat: δȣλεύει γὰρ legendum eſt, vt in Colinæi exemplari, non δȣλεύει δὲ: reddit enim rationem, cur Sina ſit Hieroſolymæ ſimilis, in eo ſcilicet, quod Hieroſolyma ſeruit vt Sina. Nam δȣλεύει de Hieroſolyma dicitur, vt patet ex pronomine αὐτῆς, quod ad τὸ ἄγαρ referri non poteſt.

CAP. VI. v. 4. *Exploret autem ſuum quisque opus, cet.*) Eos reprehendit, qui ſibi ideo placent, quod ſint aliis præſtantiores. Nemo eſt, quin, ſi ſe cum aliis conferat, deteriores inueniat, aut certe æque malos. Miſera eſt gloriatio, quæ ab aliorum improbitate pendet. Ergo ſi alii non eſſent improbi, tu de te gloriari non poſſes. Ego fenerator non ſum: igitur ſi feneratores non eſſent, tu tibi placere non poſſes. Præclarum vero, poſſe quemquam talem eſſe, vt eo reperiatur aliquis deterior. At non ita de nobis feret iudicium Deus: non faciet hominum collationem. Tu niger es, damnaberis. Sed ſunt et alii nigri. Et alii damnabuntur, nec eorum nigror te faciet album. Quamobrem inſpice, non an ſis aliis melior, ſed an ſis bonus, et Deo obedias: ita fiet, vt tua gloriatio tibi propria ſit, nec ab aliis pendeat. Eſt enim εἰς ἑαυτὸν dictum, pro ἐν ἑαυτῷ, quale eſt quod in 1. Cor. 6. ſcripſimus.

PAVLI APOSTOLI EPISTOLA AD EPHESIOS.

IN EPISTOLAM AD EPHESIOS ARGVMENTVM.

Epheſus fuit ciuitas mercatoria, admodum frequens ac opulenta, et ſicut Plinius lib. 5. inquit, alterum lumen minoris Aſiæ, fuitque valde dedita tum idololatriæ, præſertim idoli et templi Dianæ, quod plenius deſcribit lib. 36. tum et Magiæ, quorum vtrumque etiam ex Act. 19. liquet. In ea conuertenda Apoſtolus diu multumque et cum ingenti periculo ſudauit, duabus potiſſimum cauſſis, ſicut et Corinthi, ita ſpiritu Dei eum regente, motus: nempe quod quum ob mercaturam et magnitudinem, tum ob nauigationis commoditatem maxima ibi ſemper erat hominum frequentia: vt et ibi multos docere ac conuertere, et per illos conuerſos porro late per orbem terrarum ſpargere Euangelium potuerit. Sita enim eſt in extremo litore Aſiæ minoris, verſus occaſum et ferme etiam meridiem, vt illac transeundum fuerit nauigantibus ex Syria aut Aegypto in Græciam, Macedoniam et Pontum, ac contra: ac item ex Aſia minore Romam et viciſſim: ſicut et ipſe Apoſtolus ſæpe proficiſcens in Macedoniam aut Græciam, et iterum rediens illac transiuit. Eisdem commoditatibus ac occaſionibus, veriſimile eſt, ipſum quoque Ioannem Euangeliſtam motum, vt ibi diutiſſime, ſicut omnes ſacri hiſtorici ſcribunt, docuerit, atque adeo etiam ibidem conſenuerit mortuusque ſit. Quare ipſemet ſcribit 1. Cor. 16. ſibi eſſe illic apertum magnum et efficax oſtium ad prædicandum Euangelium, et aduerſarios multos. Sic et 15. eiusdem narrat, ſe Epheſi cum beſtiis depugnaſſe. Quamobrem ad triennium ibi die ac nocte docuit, patefaciens ipſis omne conſilium Dei, et non prætermittens quidquam eorum, quæ ad ſalutem facerent: ſed cum obteſtationibus et lacrimis omnes inſtruens et monens, vt ipſemet adfir-

adfirmat Act. 20. Discedens quoque reliquit eis pro se Timotheum, qui etiam postea ipsorum Episcopus fuisse scribitur.

Quibus ergo de caussis eos tam sollicite ac tam diu docuit, iisdem quoque postea motus, tum postremo Hierosolymam nauigando eorum ministros euocans, grauissime de custodienda puritate doctrinæ, et vrgendo pietatis studio longa concione Actor. 20. monuit, tum etiam aliquanto post Romæ captiuus exsistens, hanc epistolam eis scripsit. Quibus tamen caussis forte et illud accessit, quod veritus est, ne suis crucibus ac captiuitate et aliarum Ecclesiarum piorumque adflictionibus, vt a vera doctrina resilirent, permouerentur. Forte quoque timuit, ne a pseudapostolis, aliisque impostoribus, qui passim oberrabant etiam per Asiam, præsertim autem in locis opulentioribus, seducerentur; sicut et Galatas non ita nimis procul ab eis dissitos seduxerant; immo ex epistola priore ad Timotheum Ephesiorum Episcopum adparet, illos turbatores ac seductores illic quoque dudum antea fuisse. Hortatus enim eum fuerat, vt eis resisteret.

Scopus epistolæ est, vt tamquam breui moriturus Ephesiis aliisque vicinis tum in memoriam reducat, et veluti in perpetuum vsum deponat summam veræ doctrinæ, præsertim de gratia: quam legentes perpetuo contemplarentur, eosque in ea summa constantia retinenda confirmet: tum porro etiam, vt ipsos ad studium honestæ sanctæque vitæ inflammet: quod in illa opulenta mercatoriaque vrbe et summa licentia turpitudineque Gentilium vitæ profecto valde fuit necessarium. Hoc vero ipsum ille agit forma expositionis non disputationis: sicut in Romanis et Galatis disputando ac confirmando veram doctrinam proposuit.

Ordo porro partium hic est: Duæ sunt primariæ partes, in quarum priore tribus capitibus contenta agit de gratia et coniunctis doctrinæ capitibus, sed summa breuitate, vt sunt, electio Dei, iustificatio, fides, redemtio et Christi exaltatio, peccatum et ministerium Apostoli studiumque in ipsis conuertendis. Tota vero hæc prior pars potissimum eo directa est, vt non tantum eos doceat de tantis Christianæ religionis capitibus, sed etiam ipsos confirmet in eis, et inflammet ad summam constantiam ardensque studium proficiendi in recepta religione.

Id vero in primo capite agit, primum commemorando plurima maximaque beneficia, quæ a cælesti patre ex mera misericordia per Christum acceperint: deinde a spe futurorum bonorum, quæ eis ingentia plane in altera vita reposita essent: in secundo porro capite illos eodem inflammat, conferendo ipsorum tristissimum statum in Ethnicismo cum præsenti felicitate in Christianismo. Eum vero statum duplicem facit seu etiam dupliciter considerat: primum quasi internum, quatenus fuerunt iniustissimi tum originali et habituali, tum et actuali peccato: deinde externum seu correlatiue, quatenus fuerant a Deo, eius verbo et vera Ecclesia prorsus separati alienique, et vicissim postea in Christianismo eidem artissime coniuncti ac consociati.

Vlterius in tertio capite illos ad eumdem scopum incitat, ostendendo certitudinem suæ diuinæ legationis et doctrinæ ipsorumque diuinæ conuersionis et vocationis, vt qui sit diuinitus ad ipsos et omnes alios Gentiles ablegatus, vt eos de vero Deo doceat, ad illum conuertat, et eis cælestes opes per euangelium et sacramenta communicet. Postremo totam istam adhortationem concludit precatione et gratiarum actione, orando eis benedictionem a Domino, et omnium veræ pietatis partium donorumque incrementum. In posteriore epistolæ parte disserens de noua obedientia, primum cap. 4. agit potissimum de seruanda vnitate ac concordia multis argumentis: vbi quasi per digressionem tractat illud subli-

ſublime myſterium de Chriſti regimine ſuæ Eccleſiæ: quo peracto mox hortatur ad exuendum veterem Adamum, cum ſuis malis operibus, et induendum nouum cum ſuis bonis effectis. Poſtea in quinto de variis virtutibus ac vitiis diſputat: vbi itidem ſalutare myſterium interſerit, de coniugio Chriſti ac Eccleſiæ. Poſtremo ſub finem quinti capitis, ac ferme per totum textum, præſcribit ſingulis ordinibus aut ſtatibus ſua officia, Tandem in fine totius epiſtolæ redit ad generalem adhortationem, proponens omnibus Chriſtianis communem armaturam, qua muniti inſtructique Chriſto ſuo duci ac regi, contra ſatanam, mundum et carnem ſtrenue militare poſſint debeantque.

ADNOTATA.

CAP. I. v. 3. *In rebus Chriſti cæleſtibus*) ἐπȣρανίοις χρισῷ dixit, quomodo in 2. Corinth. 10. arma ſua vocat δυνατὰ θεῷ, hoc eſt, diuinipotentia, ſiue Deipotentia, vt ita loquar, id eſt, diuinam virtutem habentia. Ita hic vocat ἐπȣράνια χρισῷ Chriſticæleſtia, hoc eſt cæleſtia, et ad Chriſtum pertinentia. Eſt autem hæc epiſtola obſcura, et in immenſas verborum complexiones extenſa: quas nos, vbi licuit, ſecuimus, et quoad eius fieri potuit, perſpicuitati ſeruiuimus.

CAP. III. v. 1. *Legatione fungor*) πρεσβεύω additur in Colinæo, et recte, vt ostendunt ſequentia, alioquin deeſt verbum. Quod ſi dicas, in ὁ δέσμιος intelligi verbum εἰμὶ, primum non addidiſſet articulum ὁ. Deinde ſequentia legationis, non vinculorum rationem explicant. Adde quod initio ſequentis capitis τὸ ὁ δέσμιος coniungit cum verbo παρακαλῶ, et in cap. 6. πρεσβεύω ἐν ἁλύσει.

17. *In veſtris animis, et ſitis in caritate radicati*) ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, ἐν ἀγάπῃ ἐῤῥιζωμένοι, pro ἐῤῥιζωμένων, mutatione caſus, quæ et in Paulo frequens eſt, et apud profanos auctores exſtat aliquando: vt in Iſocrate in Panath. id quod adnotauit Hieronymus Wolffius; δοκεῖς γάρ μοι ζῶν μὲν cet. τελευτήσαντα δὲ τὸν βίον pro τελευτήσας. Neque vero dici poteſt, inſcienter Iſocratem feciſſe: quum traditum ſit, eum in illo tam paruo opere componendo duodecim annos conſumſiſſe.

CAP. V. v. 8. *Tenebricoſi, nunc lucidi*) σκότος et φῶς, pro σκοτεινοὶ et φωτεινοὶ dixit, ſubſtantiuo vtens pro adiectiuo, vt ſæpe; vt quum præputium pro præputiatis dixit: et 2. Cor. 3. δόξα pro δεδοξασμένον, et 5. ἁμαρτίαν pro ἁμαρτωλὸν, et alia infinita, qualia ſunt apud Latinos ſcelus pro ſcelerato, pernicies pro pernicioſo: et, Quanti conducis tenebras: pro, obſcuram domum, apud Iuuenal.

Ibidem, *Eſt autem lucis*) φωτὸς recte legitur in Colinæo, et ita poſtulat ſententia non πνεύματος.

26. *Di-*

26. *Diuinis verbis*) ἐν ῥήματι, per antonomasiam dictum est, pro ἐν ῥήματι Θεοῦ: vt in capite sequenti scriptum est. Dicit autem ῥῆμα, quod alibi magis proprie solet vocare λόγον. Eodem modo paullo ante dictum est, Pleni spiritu, pro Pleni spiritu sancto: sicut ibi non male reddidit vetus interpres. Sic Leuitici 24. dicitur quidam nomini conuicium fecisse, hoc est, Dei nomini. Latini quoque solent Bonam dicere, pro bona Dea: et rectam, pro recta cœna: et Flaminiam, pro via Flaminia: et id ita libere facere, vt modo vtrumque, modo alterum duntaxat ponant. Quod idem nobis quoque licere puto, dum sententiæ et perspicuitatis habeatur ratio.

CAP. VI. v. 12. *Spiritualem malitiam*) τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας dixit: quomodo Latini plana camporum, et ardua montium, pro planis campis et arduis montibus. In rebus cælestibus intelligo, in Euangelii et religionis negotio, quæ in Euangelio cælum dici solet.

PAVLI APOSTOLI EPISTOLA AD PHILIPPENSES.

ARGVMENTVM IN EPISTOLAM AD PHILIPPENSES.

Philippos vrbem Macedoniæ metallicam nobilemque et iam coloniam Romanam, a conditore vel potius tantum instauratore suo Philippo Alexandri Macedoniæ patre sic dictam, ex parte aliqua Apostolus conuerterat, quum primum diuinitus euocatus fuit in Macedoniam: vti copiose narratur Act. 18. Eamdem etiam postea sæpius reuisit, eundo et redeundo per Macedoniam, vt etiam Act. 20. indicatur. Mediocria autem sane fuerunt initia eius Ecclesiæ, sed tamen postea valde aucta est, tum credentium numero, tum et feruenti pietatis studio. Quare sæpius sua liberalitate Paulum subleuarunt, dando ei coram, et mittendo postea tum Thessalonicam, tum etiam Romam vsque subsidia. Hanc igitur Epistolam ad eos scribit, studio retinendi eam ecclesiam in officio, quo ex tanta vrbe etiam vicini cœtus ecclesiæque in vera pietate promouerentur. Credibile autem est, eum aliqua ex parte etiam ab Epaphrodito pastore Philippensium admonitum simul et persuasum esse, de necessitate scribendi ad eos: per quem illi ei suum subsidium miserant. Ille igitur (vt credibile est) indicauerat ei statum et pericula, aut etiam imbecillitates eius ecclesiæ, quibus paterna admonitione et instructione occurreret. Nulla alioqui Paulina epistola perinde pathetica est, paternisque adfectibus referta, vt hæc ipsa. Est autem hæc quoque ad Philippenses epistola sub finem prioris captiuitatis Rom. scripta: facit enim mentionem Timothei secum agentis, quem nempe aliquanto antea per posteriorem ad ipsum epistolam euocarat: quin

etiam

etiam sui reditus ad ipsos spem facit, et simul indicat hanc epistolam tum demum scriptam esse, quum iam sua vincula passim facta erant non tantum Romæ, sed et in aliis locis celebria, et insuper late euangelium propagauerant. Sunt ergo quinque Paulinæ epistolæ circa idem tempus, nempe sub finem prioris Romanæ captiuitatis scriptæ, præcedens ad Ephesios, hæc, sequens ad Colossenses: illa breuis ad Philemonem, et denique ea quæ est ad Hebræos. Nam posterior ad Timotheum et illa ad Galatas forte paullo prius, in eadem tamen captiuitate scriptæ sunt. Præcipuus igitur scopus totius epistolæ est, vt eos in accepta religione, et præsertim in doctrina sincera de ineffabili mysterio exinanitionis Christi et iustificationis eius confirmet, et porro in studio piæ vitæ ad omne pietatis officium inflammet: vt illi non tantum non deficiant, sicut Galatæ, sed etiam amplissime proficiant in Euangelio et Christianismo.

Ad hunc vero finem, vt eos permoueat, multis vtitur mediis et argumentis. In primo capite id efficere conatur, primum in exordio laudando eorum præteriti temporis pietatem: deinde ostendendo suam optimam spem de iis in posterum: tertio narrando suæ crucis ac captiuitatis fructus, præsentes et futuros, ac declarando suum studium in promouendo regno Christi et eorum salute.

In secundo capite idem agit, primum obtestando eos, et vehementissime adhortando ad concordiam et consensum in vera doctrina: deinde proponendo eis exemplum Christi, qui semetipsum salutis ipsorum gratia exinaniuerit, extremaque perpessus sit: tertio adhortando eos ad obedientiam erga suam doctrinam: postremo promittendo aduentum Timothei et Epaphroditi, qui sint eos erudituri, et ipsorum statum cognituri, quod item sui quoque aduentus aliquam spem facit.

In tertio capite eodem contendit, primum excitando eos, vt sibi caveant a seductoribus et errore iustitiæ operum, omnemque iustitiam ac salutem soli Christo adscribendo, eiusque efficaciam celebrando: deinde suum exemplum ipsis proponendo, qui omni studio ad prouectum in vera pietate contendat.

In postremo capite idem vrget: incitando eos ad omnes virtutes pii hominis, et ipsorum erga se studium officiaque celebrando.

Posset etiam videri esse quædam latens œconomia huius Epistolæ, quod post primi capitis adhortationem ad Christianam pietatem, mox in secundo veluti aliud agens, copiose de mysterio exinanitionis, et victoriæ glorificationisque Christi disserit: in tertio vero tum beneficia eius, tum et modum ea adprehendendi prædicat, et falsam rationem iustificationis per opera redarguit: quæ materia est totius huius Epistolæ pars primaria et veluti corpus ipsum. Quare totum corpus doctrinæ Christianæ in hac Epistola pertractat, dum primum valde commendat Christianam religionem, ad eamque omnes ardentissime hortatur: deinde diuinitatem Christi, eiusque incarnationem, atque ita duas naturas in vna persona describit: tertio dum eius exinanitionem ac passionem adquisitionemque ingentium

tium meritorum exponit: quarto eiusdem glorificationem seu gloriosam resurrectionem et adscensionem ac potentiam: postremo etiam modum adprehendendi merita ac gloriam ex hac parta Christi gloria potentiaque.

ADNOTATA.

CAP. I. v. 21. *Nam mihi et viuere Christus est*) Hoc quid sit, mox declarat, quum dicit: Quod si mihi in eo situs est profectus operis, si viuam in corpore; καρπὸν ἔργου, hoc est, profectum operis quid vocet, patet paullo post, vbi dicit, εἰς τὴν ὑμῶν προκοπήν: vt sit idem καρπός, quod προκοπή, vt et ad Roman. 1. hoc est, profectus Euangelii, qui in eo situs est, si viuat in corpore. Nam mortuus Euangelium promouere non posset. Igitur mihi viuere Christus est: hoc est, si viuam, docebo Christum: ita fiet, vt promoueatur Christianitas.

23. *Et migrare quidem cupio*) Sic ponitur verbum ἀναλύειν Luc. 13. et Iudith. 13. et Sap. 2.

CAP. II. v. 6. *Qui quum in Dei forma foret, cet.*) Quum Christus, antequam factus homo est, esset Deus, æqualisque Deo, eamdem cum Deo vitam ageret, non retinuit eam cum Deo æqualitatem tenaciter, vt faciunt rapaces, qui nihil sibi detrahi patiuntur: sed sua sponte factus est Deo minor, seruilemque hominis formam sumsit: hoc est, homo factus est, cet. In Dei forma esse dicit, Deo similem esse: hoc est, Deum. Item hominum similem esse, hominem esse ceterorum similem, excepto peccato. Item inveniri vt hominem: hoc est, inueniri et esse hominem; μορφήν, ὁμοίωμα et σχῆμα, hoc est formam, similitudinem, et figuram, pro eodem ponit. Rapinæ habere, siue rapinam, aut pro rapina ducere, dicit, pro rapaciter vti et retinere: vt Latini dicunt: In hostium numero habere, pro occidere vt hostem. Sic enim poni solet verbum ἡγεῖσθαι, vt non solum cogitationis sit, verum etiam rei: vt in capite sequenti: ἀναγκαῖον ἡγησάμην ἐπαφρόδιτον πέμψαι, Necessarium putaui Epaphroditum mittere: hoc est, misi, quod ita necessarium et operæ pretium putaui. Et Genes. 31. Alienæ putatæ sumus: hoc est, tractatæ vt alienæ.

14. *Prauisque cogitationibus*) Verbum διαλογισμὸς medium est. Sed si vituperatur, aut vetatur, intelligitur praua cogitatio, vt latine valetudo. Quod si dicas: Non licuit per valetudinem intelligitur aduersa valetudo. Sin dicas: Gratia, fama, valetudo contingat abunde, intelligitur bona valetudo.

CAP. III. v. 2. *Videte concisos*) Adludit ad circumcisionis nomen: et concisos vocat, non vere circumcisos: hoc est, Iudæos, qui quum circumcisionem et Iudaismum iactarent, non erant vere Iudæi, quum verus Iudaismus sit in Christiana religione positus.

CAP. IIII. v. 3. *Vere socie*) Verum sincerumque socium vocat, aliquem suum in Euangelico labore socium. Neque me fallit, esse quosdam qui putent σύζυγε γνήσιε, Attica esse feminina, eumque vxorem suam adloqui. Sed quum verba plana sint in masculino genere, neque quidquam am-

ambiguitatis habeat ſententia, ea detorquere, et Paulum cum ſententiæ obſcuritate Atticum facere, nihil aliud eſt, quam in ſcirpo nodum quærere. Vt interim taceam, quod res ipſa reluctatur. Quum enim de cœlibatu loquens Paulus ad Corinth. dicat, cupere ſe, eos ſui eſſe ſimiles, hoc eſt cœlibes, quo eſſent ad Dei cultum expeditiores: non eſt credibile, eum id poſtea feciſſe, a quo alios dehortatur. Niſi forte dicat quis, eum libidinis ſtimulis victum, poſtea duxiſſe, et ſe maximo ad Euangelicum negotium impedimento implicuiſſe. Sed neque libidine vinci potuit, cui ſic a Deo reſponſum fuerit. Satis eſt tibi meus fauor, (nam cui fauet Deus, is inuictus eſt,) et ſi victus fuiſſet, oportuit eum vxorem circumducere: quam ſi circumducturus non erat, ſtultum erat ducere. Atqui non circumduxit, vt ipſe de ſe prædicat.

PAVLI APOSTOLI EPISTOLA AD COLOSSENSES.

ARGVMENTVM ATHANASII IN EPISTOLAM AD COLOSSENSES.

Iſtam quoque miſit e Roma, quum Coloſſenſes nondum vidiſſet quidem: audiſſet autem de illis. Argumentum autem Epiſtolæ hoc eſt: Coloſſenſes quidam Gentilibus ſophiſmatis cum fide Chriſti pugnantibus, et traditione ciborum, iuxta Legem, et circumciſione, ſeducere tentabant. Hoc vbi didicit Apoſtolus, hanc illis epiſtolam inſtruendi modo ſcripſit. Et principio gratias agens Deo, ſignificat eos e tenebris ad veritatis lucem ingreſſos. Et quod Chriſtus, in quem crediderant, imago Dei ſit, et verbum, per quod omnia facta ſunt, et quod decuerit eum, qui rerum eſt opifex, et primogenitum fieri creaturæ, et primogenitum ex mortuis, vt vtraque coniungeret et omnia viuificaret. Adhortatur etiam eos, vt in fide perſiſtant, ſignificans eis, ſe Paulum eſſe miniſtrum Euangelii, in quo inſtructi iam erant. Deinde de lege, et de cibis in lege vetitis disputat, et de diebus etiam et annis exponit, et deinceps vetera omnia, circumciſionem quoque abolita eſſe declarat. Conſulit etiam, ne imponi ſibi ſinant a ſophiſtis, qui in hoc erant, vt eos ſubducerent. Tandem adiectis adhortationibus pro parentibus, liberis, viris, mulieribus, ſeruis et dominis, et quæ bonos mores concernunt, epiſtolam finit. Denuntiat etiam illis, vt poſteaquam apud ipſos lecta eſt epiſtola, efficiant, vt in eccleſia Laodicena legatur, et vt ipſi viciſſim eam legant, quæ Laodicenis ſcripta eſt.

A D N O T A T A.

CAP. II. v. 11. *Exuto humanorum peccatorum corpore*) Hoc eſt exutis peccatis, quæ corpus ſunt: hoc eſt, per corpus in circumciſione ſignificantur: vt cap. 3. ἀπολήψεσθε τὴν ἀνταπόδοσιν τῆς κληρονομίας: hoc eſt,

τὴν κληρονομίαν, ἤ τις ἔςαι ἀνταπόδοσις. Eodem modo loquuntur etiam profani, vt Plin. libr. 1. cap. 5. Huius (scilicet aeris) vi suspensam cum quarto aquarum elemento librari medio spatio tellurem. Aquarum elementum vocat aquas, quod elementum est.

14. *Oblitterato placitorum chirographo*) ἐξαλείψας χειρόγραφον τοῖς δόγμασι, sic datiuo vtitur, vt is per genitiuum reddi possit: quale est illud 2. Corinth. 2. Adpositus est mihi stimulus carni: hoc est, carnis et corporis: aut, ad corpus stimulandum, quod idem valet: vt Apocal. 8. καπνὸς τῶν θυμιαμάτων ταῖς προσευχαῖς, pro τῶν προσευχῶν. Est enim hebraismus, quem nos in Psalmorum titulis declarauimus in τῷ δαβὶδ, pro τῦ δαβὶδ. Talia sunt et illa Catonis, quae in 2. Corinth. 2. citauimus. Ornamenta bubus, opercula doliis: quae possunt ita dici, Ornamenta boum, opercula doliaria. Ita hic χειρόγραφον τοῖς δόγμασι, est placitorum chirographum: hoc est, ipsa placita decretaque diuinae legis, quibus nos, tamquam chirographo tenebamur obstricti: quippe quum pronuntiatum sit, exsecrabilem esse, quicumque legi non paruisset, idque nostra, hoc est, populi acclamatione sancitum, quum vniuersi responderent, Amen: Deut. 27. Eo chirographo cogebamur parere legi: quod quia non poteramus, Christus pro nobis paruit, pœnasque dedit, atque ita chirographum quasi acceptilatione deleuit.

17. *Quarum corpus Christus est*) Christus res est illis vmbris adumbrata. Est autem in graeco, Quarum corpus Christi est: quod idem est: vt latine idem est, Summa miseria est belli ciuilis: et, Summa miseria est bellum ciuile. Sed ego perspicuitati seruiui.

18. *Nemo vos supplantet, cet.*) καταβραβεύειν eo modo dixit, quo καταπαλαίειν dicitur, supplantare, atque ita impedire, quo minus brabium et palmam adsequaris: quod faciunt, qui Christianos a vera doctrinae via abducunt. Modestiam vocat, quae modestia videtur esse: quale est illud Terentii: Terram intuens modeste: hoc est, cum specie modestiae. Et Iuuenalis:

- - - Quum iam vertigine tectum
Ambulat, et geminis exsurgit mensa lucernis.

Loquitur enim de ebriis, quibus haec fieri videntur. Atque idem paullo post eadem sexta Satyra Clodium vocat psaltriam, quod psaltriae vestitum gestaret. Sic igitur Paulus hoc loco modestiam vocat, quum se eo demittit homo, vt a certis cibis modeste abstineat: vt mox declarabit. Quod verto: Sibi placens, graece est θέλων, ex verbo חפץ translatum, quod alias εὐδοκεῖν dici solet: vt Matth. 27. ῥυσάσθω νῦν αὐτὸν, εἰ θέλει αὐτὸν, hoc est, εἰ εὐδοκεῖ ἐν αὐτῷ: est enim in hebraeo, Psalmo 22. vnde is locus translatus est כי חפץ בו. Item Psal. 1. ἐν τῷ νόμῳ τῦ κυρίυ τὸ θέλημα αὐτῦ, חפצו. Angelorum cultum vocat, eorum qui angelos colebant; ἑώρακε, pro μεμάθηκε, vt Ioan. 8. καὶ ὑμεῖς, ἑωράκατε παρὰ τῷ πατρὶ ὑμῶν ὃ ποιεῖτε.

19. *Neque caput tenens, a quo*) In graeco caput est feminini generis. A quo

quo autem, masculini: refert enim rem, non verbum: vt sit caput Christus, a quo Christo, cet.

20. *Quod ad mundi rudimenta adtinet mortui)* Hoc est, Nihil iam rei habetis cum mundi prima institutione, quæ rudimenta sunt pueris necessaria, adultis (adulti autem sunt Christiani) inutilia: ἀπεθάνετε ἀπὸ τῶν στοιχείων, dixit, quomodo Latini: Paratus a pecunia, hoc est, quod ad pecuniam adtinet.

21. *Ne contigeris*) scilicet immunda. *Ne gustaueris*) hoc est, vesci noli: vt Cæsar Britannos leporem non gustare tradit. *Ne tetigeris*) non modo non gustandum, sed ne tangendum quidem. Est autem imitatio orationis eorum, qui hæc vetabant. Sequuntur Pauli verba: Quorum omnium, inquit, is vsus est, vt vsu pereant: sic enim verto: ἅ ἐστι πάντα εἰς φθορὰν τῇ ἀποχρήσει. vt Act. 8. εἰς χολὴν πικρίας ὁρῶ σε ὄντα: hoc est, video eum esse te, cui bilis immineat, quique sis pœnæ destinatus. Ita hic: Hæc omnia, (inquit Paulus) hoc est, cibi omnes (quos illi gustare vetant) eo destinati sunt, vt vtendo pereant: alioquin nullus eorum vsus esset, et sine vsu perirent, atque ita Deus aliquid inutile fecisset. Eamdem sententiam ad Corinth. posuit: Venter escæ, et esca ventri: ἀποχρήσει posuit pro χρήσει: vt Cato solet abuti dicere, pro vtendo consumere: et Isocrates in Paneg. dixit καταχρήσασθαι, eadem notione.

22. *Et ad corporis expletionem pertineant, non vt in aliquo sint honore*) Hæc verba a fine capitis in hunc locum, perspicuitatis gratia transtuli: vt et Ioann. 1. feci, in πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας. Est enim adiectio ad ea, quæ de cibis dixit, qui vt vsu consumantur, expleantque corpus et ventrem, comparati sunt: non vt sint in honore, non vt iis tantum honoris præstetur, vt sit contingere nefas.

23. *Ista vero placita sunt*) Ad verbum est, Quæ sunt: quod ego clarius explicare volui, alioquin futurum obscurius, propter interiecta.

Vt rationem habeant sapientiæ) Vt eorum, tamquam sapienter factorum, ratio reddi posse videatur, quod videntur modeste et religiose fieri, et quod ea continentia corpus seuere aspereque tractatur: ἐν autem posuit pro propter: vt supra: μηδεὶς ὑμᾶς κρινέτω ἐν βρώσει. Et ad Ephes. 3. αἰτοῦμαι μὴ ἐκκακεῖν ἐν ταῖς θλίψεσί μου.

CAP. IIII. v. 4. *Redimentes tempus*) Quæ emuntur, cara sunt: ideoque damus operam, vt ea diligenter seruemus, neue iis abutamur. Est igitur tempus redimere, magnifacere tempus, et cauere, ne perdatur, aut male collocetur: hoc est, toto tempore bene vti, nec vllam recte agendi occasionem prætermittere.

PAVLI APOSTOLI EPISTOLA PRIMA AD THESSALONICENSES.

ARGVMENTVM ATHANASII IN EPIST. PRIMAM AD THESSALONICENSES.

Hanc misit ex Athenis, quum eos iam antea vidisset, et cum ipsis conuersatus esset. Argumentum vero Epistolæ hoc est: Quum multas adflictiones in Berrhoea perpessus esset Apostolus, in Philippis quoque, Macedoniæ et in Corintho, sciretque quæ passus fuerat in Thessalonica, veritus ne Thessalonicenses, auditis, quæ passus erat in prædictis ciuitatibus, tentarentur a tentatore et offenderentur, præsertim quum intellexisset, eos mortuorum gratia dolere, misit ad eos Timotheum cum hac Epistola. Et primum confirmat eos in fide, ne propter adflictiones concutiantur. Commonefacit enim eos, quomodo et in prima institutione didicerint, ferendas esse tribulationes, et quod insolens non sit, quod ipsis accidat, a more Iudæorum, qui etiam Christum occiderunt. Esse enim proprium Christianorum adfligi in hac vita. Hortatus autem eos multis, vt ita conuersarentur, sicuti ab ipso acceperant, de mortuis etiam scribit, consolans eos ac docens, ne moleste ferant. Mortem enim non esse perditionem, sed vitam resurrectionis Deinde et de temporibus eos instruit, vt diem Domini occultum esse scientes, semper parati sint, nec quemquam attendant de illo nuntiantem: futurum enim aduentum illius ita inopinum, vt, qui residui inuenientur in eo die, non sint prauenturi eos, qui e mortuis excitabuntur, eo quod simul ac subito omnium sit futura mutatio. Denique vbi admonuit eos, vt meliores in vita maioribus euadant, hortatur etiam, vt semper in spe gaudeant, et præcationi insistant, ac gratias agant Domino. Tandem adiurat eos, vt Epistolam hanc fratribus omnibus legant, atque ita illam finit.

ADNOTATIO.

CAP. IIII. v. 15. *Fore vt nos viui, qui ad Domini aduentum supererimus*) Hoc est, vt Christiani, qui supererunt. Nec enim ita loquitur, quasi sit ipse superfuturus. Talis est illa Mosis ad Israelitas oratio, Deut. 1. Per id tempus proposui vobis, me solum non posse regere vos, cet. hoc est, proposui patribus vestris. Quum enim ea diceret populo Moses, mortui erant ii, quibus illa proposuerat.

PAVLI APOSTOLI EPISTOLA SECVNDA AD THESSALONICENSES.

ARGVMENTVM ATHANASII IN EPISTOLAM SECVNDAM AD THESSALONICENSES.

Hanc e Roma misit. Argumentum eius tale est: in Thessalonica quidam otiosi et inordinate viuentes circumibant, ac fratres seducebant, quasi iam tum dies Domini præ foribus esset. Seducebant autem audientes, eo prætextu, quasi hoc ab Apostolo id manifestante et ab ipso Spiritu sancto audissent. Hoc

vbi

vbi cognouit Apostolus, hanc ad eos epistolam scripsit: et primum quidem crescentem eorum fidem laudat, et gloriatur in ipsis, quod adflictiones fortiter tolerabant propter Christum, consolatur eos etiam, quod futura sit a Deo vltio eorum, a quibus immerito adfligebantur: deinde vero et de aduentu servatoris eos instruit, ne cuiquam credant, neue turbentur, siue per spiritum, siue tamquam ipse quidquam ea de re scripserit, nec vllo modo putent eum iam præ foribus esse, aut futurum, priusquam defectio veniat, et post hanc Antichristus, filius ille perditionis, cuius aduentum in signis ac prodigiis mendacibus secundum operationem satanæ futurum esse significat. Post ista adhortatus eos, vt fortiter persistant, et traditiones, quas a se didicerant, seruent, denuntiat illis, ne quam cum iis, qui inordinate viuebant, communionem habeant, sed magis repudient eos. Ostendit enim huiusmodi curiosos esse et errones. Prorsus autem præcipit eis, vt si quis sermonibus immorigerus sit, hunc e synagoga eiiciant. Ceterum pacem illis imprecatus finit Epistolam, salutatione propria manu subscripta, id quod cuiusque epistolæ suæ signum indicat esse.

ADNOTATA.

CAP. I. v. 9. *Pœnas dabunt Domino*) ἀπὸ προσώπου, hebraismus est מפני, quod sæpe ponitur pro מן: vt græce, οἵ τινες, pro οἱ: vt sit δίκην τίσουσιν, cet. hoc est, punientur a Domino, siue pœnas dabunt Domino: vt δίκην τίσουσι pro passiuo ponatur: sicut latine dicitur: Interiit a valentiore, hoc est, interfectus est.

CAP. II. v. 9. *Cuius scelerosi aduentus*, cet.) Hoc est, Qui scelerosus quum aduenerit, edet falsa prodigia, cet. Falsa autem prodigia vocat, quæ prodigia videntur esse, quum sint præstigiæ ac mendacia.

PAVLI APOSTOLI EPISTOLA
PRIMA AD TIMOTHEVM.

ARGVMENTVM ATHANASII IN I. EPISTOLAM AD TIMOTHEVM.

Istam misit e Macedonia, cuius hoc est argumentum: Ephesi quidam Iudaismo infecti alienam conabantur inuehere doctrinam, et simpliciores prætextu legis seducere. Hoc quum intellexisset Apostolus, admonuit Timotheum, vt illic hæreret, quo eos corrigeret. Scribit autem illi epistolam hanc: et primum commonefacit eum fidei, quam sciebat in Christum, et docet de lege, vt cohibeat eos, qui præter rectam doctrinam loquebantur, illosque increpet. Nam et ipse Apostolus Hymenæum et Alexandrum, naufragium circa fidem passos, Satanæ iam tradiderat, vt discerent non blasphemare. Vbi de istis admonuit, canones illi ecclesiasticos deinceps præscribit. De oratione, quomodo, et vbi, et pro quibus sit orandum. Quod mulieres in ecclesiis tacere debeant, et magis discere quam docere. De constituendis episcopis senioribus et diaconis. Quomodo se gerere et quales esse debeant, ac quomodo illarum cura habenda sit. Iuniores ad modestiam instituendas

das esse, vt nubant potius, nec turpiter viuant. Diuitibus denuntiandum esse, ne superbiant, neue spem collocent in diuitias suas. Postquam de istis praecepit, hortatur eum, vt haec doceat. Et vt aquam amplius non bibat, sed sibiipsi et doctrinae attendat, quod sciat fore tempora, quibus nonnulli a fide defecturi sint. Vbi etiam escas mundas esse docuit, ac praecepit, vt contentiosas et profanas quaestiones auersetur, in quibus quidam sibiipsis placentes fidem transgressi iam erant, finit Epistolam.

ADNOTATA.

CAP. I. v. 4. *Antiquitates infinitas*) γενεὰ vt דור, non solum genus, sed etiam saeculum est. Inde γενεαλογία Paulo, quae a Iosepho et aliis ἀρχαιολογία vocatur. Plinius in praefatione sua Antiquitatem dicit.

10. *Mendacibus, periuris, et si quid aliud sanae doctrinae contrarium est*) Hic animaduerte Lector, quid sit sana doctrina. Ea est videlicet, quae animi morbos, hoc est vitia, sanat: vt si quem videas ex mendaci veracem, ex contumaci obedientem, ex libidinoso castum esse redditum: non debeas dubitare, quin quae doctrina eos morbos sanauerit, ea sana sit. Nam insana sanare animos non posset, non magis quam insana medicina corpus. Rursum quae doctrina animos eorum, a quibus admittitur, non sanat, sed aut tales relinquit, quales inuenit, aut etiam superbiores reddit, et dissolutiores: ea quin insana sit, nemo sanus negabit.

CAP. II. v. 15. *Seruabitur autem mulier*) Hoc est, mulieres seruabuntur (nihil enim refert, vtro numero vtare, quum de toto genere loquare) per liberorum procreationem: hoc est, quandoquidem sui peccati poenas dat in hac vita, dum natos cum dolore parit: vt sit τεκνογονία totius generis, non vnius feminae. Nam male cum mulieribus ageretur, si steriles aut coelibes seruari non possent. Seruabuntur igitur mulieres, sed ita demum, si permanserint in officio: μείνωσι enim de mulieribus dicitur, mutato numero, quod Hebraeis vsitatum est: vt in huius epistolae cap. 5. εἰ δέ τις χήρα τέκνα ἢ ἔκγονα ἔχει, μανθανέτωσαν, scilicet viduae. Itaque recte verterat vtrobique vetus interpres, per numerum singularem.

CAP. III. v. 2. *Vnius vxoris vir*) In Oriente habebant aliquando viri singuli plures vxores simul: quod etiam hodie fit a Turcis et Iudaeis. Igitur Paulus maiorem in episcopo requirit temperantiam, quam in aliis: itaque vetat, eum duas habere simul.

16. *Per spiritum commendatus*) ἐδικαιώθη dictum est, quomodo Luc. 7. οἱ τελῶναι ἐδικαίωσαν τὸν θεὸν, Publicani Deum commendarunt atque collaudarunt. Est autem commendatus comprobatusque Christus per spiritum, quum spiritus sanctus in eum columbae specie descendit in eius lotione: item conspectus angelis, qui eum pastoribus nuntiarunt.

CAP. IIII. v. 2. *Per simulationem hominum falsiloquorum*) Hominum addidi, ne Falsiloquorum et sequentia referentur ad daemonia.

3. *Vetantium matrimonia contrahere, abstinere cibis*) Haec oratio curta est

eſt, et ita reſoluenda, vt pro Vetantium dicas Præcipientium ne: hoc pacto, Præcipientium ne matrimonia contrahantur, præcipientium vt a cibis abſtineatur. Ego propterea nihil addidi, quod ſic latini quoque loquuntur auctores: vt Plin. lib. 25. cap. 5. de Elleboro: Vetant dari ſenibus et pueris, item mollis ac feminei corporis animiue, exilibus aut teneris, et feminis minus quam viris. Hæc Plinius. Vbi verbum Vetant non eſt cum iis verbis, feminis minus quam viris, coniungendum, ſed ita reſoluendum: Præcipiunt non dari ſenibus, et præcipiunt minus dari feminis quam viris. Item Cicero de Finib. lib. 2. Recte ergo is negat vmquam bene cœnaſſe Gallonium, recte miſerum, cet. quod ita reſolui debet: Recte ait, numquam bene cœnaſſe Gallonium, recte ait miſerum. Nec enim negabat eſſe miſerum, ſed adfirmabat Lælius: vt oſtendunt carmina paullo ante poſita, in quibus ſic apud Lucilium loquitur Lælius:

O Publi, o gurges Galloni, es homo miſer, inquit,
Cœnaſti in vita numquam bene, cet.

CAP. V. v. 4. *Doceat in primis ſuam familiam*) Pluralis eſt numeri μανθανέτωσαν, quum χήρα ſit ſingularis: qui hebraismus eſt, vt in cap. 2. indicauimus. Eſt autem μανθανέτωσαν, pro διδασκέτωσαν, minus proprie, vt ſolet Paulus aliquando loqui: vt et gallice: Apprendre: et Germanice Leeren, docere eſt et diſcere. Itaque idem eſt μανθανέτωσαν τὸν ἴδιον οἶκον, ſiue τὰ τέκνα, ἢ ἔκγονα (quod idem eſt) εὐσεβεῖν, quod τεκνοτροφείτωσαν, quo verbo paullo poſt vtitur: et εὐσεβεῖν, idem quod ἀμοιβὰς ἀποδιδόναι τοῖς προγόνοις. Eſtque hæc ſententia: Quæ vere viduæ ſunt, ne nubant (vt in 1. Corinth. 7. docuit) ſed ſuam cœlibes, non alienam nuptæ familiam doceant, et liberos educent. Quod ſi qua vidua ſuorum curam non gerit, ea fidem abnegauit: vt dicit Paulus paullo poſt, vbi τοὺς ἰδίους et οἰκείους eosdem vocat, quos hic ἴδιον οἶκον. Quod ſi μανθανέτωσαν referas ad liberos aut nepotes, videbitur non viduis, ſed filiis præcipere Paulus, quum hoc loco viduis præcepta det: niſi dicas idem eſſe, diſcant nati, et doceat mater: ſed οἶκος de parentibus diceretur, quum numquam ad maiores (quod ſciam) referatur, ſed ſemper de familia aut poſteris dicatur: ſicut latine domus, aut familia.

11. *Poſtquam Chriſtum repudiantes laſciuire cœperunt*) στρηνιᾷν, eſt geſtire, laſciuire, incire, ὀργᾷν: κατὰ autem eſt contra: vt ſit καταστρηνιᾷν τοῦ χριστοῦ, Chriſtum, cui ſeſe addixerat, detrectare, eique fidem fallere, et alium procire. Eſt autem καταστρηνιᾷν hoc loco laſciviſcere, vt ita dicam: ſicut βασιλεύειν, non ſolum regnare eſt, ſed etiam regem fieri, vt alibi declarauimus.

21. *Vt hæc ſine vllo diſcrimine exſequare*) πρόκριμα eſt, quum alius alii προκρίνεται, hoc eſt, præfertur: quum perſona, non res ſpectatur, quæ alias προσωποληψία dicitur, et eadem hoc loco πρόσκλισις, quum ſumus in aliquem propenſiores. Ego, Sine vllo diſcrimine, verti: quomodo loquitur Maro: Tros Italuſue fuat, nullo diſcrimine habebo.

24. *Nonnullorum hominum peccata perſpicua ſunt*, cet.) Rationem adfert, cur vetuerit cuiquam protinus imponi manus, eumque ad docendi munus cooptari. Homines, de quibus ad id munus admittendis agitur, aut improbi ſunt aut probi. Improborum alii aperte improbi ſunt, eorumque improbitas iudicium anteuenit: hoc eſt, ante perſpicua eſt, quam de eis admittendis deliberetur. Et ii quidem repudiandi ſunt. Aliorum improbitas latet, videnturque viri boni. Ii non protinus admittendi ſunt: ſed cunctandum eſt, exſpectandumque, dum pateat, ſi quæ latet improbitas. Nam vt eorum recte facta perſpicua ſunt, ita ſi quid aliter ſe habet, hoc eſt, ſi quod in eis vitium occultum eſt, id quoque patebit aliquando, ſi exſpectetur. Nihil enim eſt tam occultum, quod non pateſiat. Ita efficitur, vt cunctari ſit tutiſſimum: quoniam ſi pergent eſſe boni, ſatis mature admittentur: ſin erunt mali, non debent admitti.

PAVLI APOSTOLI EPISTOLA
SECVNDA AD TIMOTHEVM.
ARGVMENTVM ATHANASII IN EPISTOLAM SECVNDAM AD TIMOTHEVM.

Hanc ad Timotheum miſit e Roma. Argumentum eius eſt tale: Quum vellet Apoſtolus, poſtquam deſertus erat ab his, qui profectionis ſocii fuerant, ad ſe venire Timotheum, hanc illi epiſtolam miſit. Et initio ſignificat ſe memorem eſſe, quum pietatis ipſius, tum fidei maiorum ac parentis ipſius. Deinde, quod, qui ex Aſia ſecuti fuerant, e quorum numero erant Phygellos et Hermogenes, auerſati ſe ſint, in catenis conſtitutum videntes. Oneſiphoron vero laudat, quod is, quum Romam veniſſet, apud ſe manſerit. Præcipit autem, vt ſtultas quæſtiones auerſetur, ob id quod pugnas gignant. Nam hoc pacto Hymenæum et Phyletum deflexos, transgreſſos eſſe veritatem, dicentes reſurrectionem iam eſſe factam, et nonnullos ſubuertiſſe. Hoc itaque amplius illum hortatur, vt ſibiipſi attendat et doctrinæ, ſciatque futuros poſterioribus temporibus homines, voluptatum magis quam Dei amantes, et vt, iſta prauidens, populum credentem communiat, ne quis ex illo ſeducatur. Poſtquam autem ad morum inſtitutionem et doctrinæ ſeueritatem multis illum adhortatus eſt, tempusque reſolutionis ſuæ iam imminere, vt pro Chriſto immoletur, ſignificauit, præcipit ei, vt ad ſe cito veniat, adferens ſecum penulam ſuam et libros. Hortatur etiam, vt Alexandrum ærarium caueat, vt qui ſe multis malis adfecerit, atque ita claudit epiſtolam.

ADNOTATIO.

CAP. III. v. 14. *Et per quæ fidens factus es)* Hoc eſt, Chriſtianus. Animaduerte autem, non eſſe ſcriptum ἐπιςεύθης, ſed ἐπιςώθης, hoc eſt, πιςὸς ἐγένȣ, qua forma dicitur δικαιωθῆναι, ὑψωθῆναι, cet.

PAVLI APOSTOLI EPISTOLA AD TITVM.

ARGVMENTVM ATHANASII IN EPISTOLAM AD TITVM.

Hanc misit e Nicopoli: nam ibi hibernauit. Est autem epistolæ argumentum tale: In Creta reliquerat Titum, vt Clericos oppidatim constitueret. Quum autem illic multi legis prætextu populum credentem seducere conarentur, id vbi cognouit Apostolus, epistolam hanc Tito scripsit: et principio gratiis actis Deo propter ipsius pietatem, indicat fidem in Christum non esse recentis inuenti: sed a sæculo præparatam et a Deo promissam. Deinde de constituendis clericis docet, quomodo illi conuersari et quales esse debeant. Præcipit etiam illi, vt increpet eos, qui sanæ fidei contradicebant, maxime eos, qui erant ex circumcisione, sciatque Cretenses esse otiosos, et opus habere increpatione. Et postquam docuit omnis generis escas esse mundas mundis, et quales esse debeant anus, quarum est officium castigare adolescentulas, admonet, quomodo serui dominis suis subiici debeant. Denique vbi admonuit, quod gratia seruatoris non ex operibus nos iustificauerit, sed ex diuina benignitate, denuntiauitque, vt legales pugnas, tamquam temerarias et impudentes, auersetur, significat illi, vt quamprimum ad ipsum miserit Artemam, ad se veniat. Præcipit etiam, vt auditores suos bonis operibus præesse doceat, atque ita terminat epistolam.

PAVLI APOSTOLI EPISTOLA AD PHILEMONEM.

ARGVMENTVM ATHANASII IN EPISTOLAM AD PHILEMONEM.

Hanc misit e Roma. Argumentum eius hoc est: Onesimus seruus Philemonis aufugerat et ad Paulum venerat, atque ab illo in fide instructus iam, et vsui illius ministrando commodus erat. De hoc itaque scribit Philemoni, illique commendat Onesimum, vt sincere erga eum adficiatur, nec amplius eum habeat vt seruum, sed vt fratrem. Hortatur illum etiam, vt hospitium sibi paret, vt vbi venerit, manendi locum inueniat: et sic finit epistolam.

IACOBI APOSTOLI EPISTOLA

ARGVMENTVM ATHANASII IN EPISTOLAM IACOBI.

Ab auctoribus suis et ipsæ nomina sortitæ sunt Epistolæ Catholicæ. Hanc enim Iacobus ad dispersas duodecim tribus in Christum credentes scripsit. Scripsit autem eam more et genere docendi, docens eas de tentationum discrimine, quænam a Deo, quæ vero ex proprio cuiusque mortalium corde sint: et quod non verbis tantum, sed et ipso opere ostendenda sit fides, quodque non auditores legis, sed factores iustificentur. Præcipit etiam de diuitibus, ne illi pauperibus in Ecclesiis præferantur, sed magis increpentur, tamquam superbi. Tandem vbi adflictos consolatus, et ad tolerantiam, vsque ad iudicis aduentum seruandum, adhortatus est, deque patientia, ex iis quæ Iob acciderunt, admonuit: præcipit, vt seniores vocentur ad ægrotos, studeaturque, quomodo errantes ad veritatem conuertantur, eo quod merces huius apud Dominum sit remissio peccatorum: atque ita terminat Epistolam.

ADNOTATA.

CAP. I. v. 11. *Cum suis copiis)* πορίαις, non πορείαις legendum videtur: vt diuitis opes cum herbæ flore comparentur, non itinera.

CAP. II. v. 10. *Qui in vno delinquit, is omnibus tenetur)* Hoc est, æque damnatur, ac si in omnibus deliquisset: nec ei prodest in aliis obediuisse, quo minus eius peccati det pœnas: nec possunt eius virtutes id abolere peccatum. Vt si quis regi fideliter seruierit, si quid capitale committat, det seuero regi pœnas, non minus quam si multa peccasset. Vide Ezech. 3. et 33.

18. *Ostende mihi tuam fidem sine tuis operibus)* χωρὶς τῶν ἔργων, recte legitur in quibusdam, et ita legit Vetus: vt sit hæc sententia: Tu habes fidem, vt dicis: ego opera habeo. Fateor me, si fide carens, opera habeam, non satis habere. Sed dico me, quum opera habeam, habere etiam fidem. Quum enim a fide proficiscantur opera, necesse est, in quo sint hæc opera, in eodem esse fidem: alioquin vnde proficiscerentur? At tu, qui fidem iactas, et operibus cares, ne fidem quidem habes. Quum enim fides opera pariat, et sine eis mortua sit: necesse est te, qui operibus careas, fide quoque carere. Alioquin ostende eam sine operibus. Non potes. Ergo ea nulla est, nisi adsint opera.

CAP. III. v. 6. *Aeui cursum inflammans)* τρόχος rota est, a verbo τρέχειν currere. Hic vitæ orbis et cursus est: γένεσις autem proprie est natiuitas aut origo. Sed vt Hebræi ילדים, siue בנים, hoc est natos, siue filios vocant homines: ita hoc loco γένεσις pro hominis ætate dictum est: cum cap. 1. pro corporis figura et statura positum sit, quæ Matth. 6. ἡλικία dicitur.

CAP. IIII.

CAP. IIII. v. 4. *Degeneres et viri et feminæ)* μοιχοὶ καὶ μοιχαλίδες dixit, quomodo Christus, γενεὰ μοιχαλίς. Quod vitiis indulgetis, inquit, estis amici mundi, qui in vitiis demersus est: atque ita degeneratis a Deo, et estis eius inimici. At istud quidem non proficiscitur a sancto spiritu, qui maius conferre solet beneficium, quam vt sit ad inuidiam, ceteraque, quorum mentionem feci, vitia pronus, et ad ea inducat homines. Ab eo vos degeneratis, quum inuidetis, nec alios vobis excellere pati potestis: id quod non solum inuidiæ, sed etiam superbiæ est. Superbis autem aduersatur Deus: quamobrem submittite vos, vt vobis ille faueat. Hic vides, Lector, hunc locum, διὸ λέγει ὁ θεὸς, cet. non frustra et in græcis quibusdam, et in latino vetere, esse additum. Pertinet enim ad id quod sequitur, ὑποτάγητε.

13. *Proficiscemur in illam vrbem, cet.)* Et hic πορευσόμεθα, ceteraque per o paruum recte legit vetus. Nec enim reprehendendum est, si quis dicat, Eamus. Sed si quis dicat, Ibimus, reprehendendus est, quum incertum sit ei, quid sit futurum. Itaque addendum est, ἐὰν θεὸς ἐπιτρέπῃ, vt loquitur Paulus ad Corinth. si Deus permiserit, volente Deo, et talia.

PETRI APOSTOLI EPISTOLA PRIMA.

ARGVMENTVM ATHANASII IN I. EPISTOLAM PETRI.

Et ista ab eo denominata est, a quo est scripta. Petrus enim docendi gratia epistolam hanc Iudæis, ad Christianismum conuersis, in dispersione constitutis, scripsit. Postquam enim ex Iudæis multi crediderunt, confirmat eos. Et primum quidem exponit ac declarat, quod fides in Christum a prophetis prænuntiata, et per eosdem significata, sit redemtio, quæ est per sanguinem eius, et quod ipsis ac gentibus omnia sint per Euangelium adnuntiata, in quæ angeli quoque prospicere desiderant. Deinde postquam consuluit, vt digne conuersentur eo, qui ipsos vocauit, admonet, vt regem honorent, et mulieribus simul ac viris denuntiat, vt vnanimes sint. Et vbi ad mores honestos adhortatus est, significat illis, quod et inferis innotuerit a Domino prædicatio salutis et resurrectionis, vt et ii, qui antea mortui sunt, resurgant, et iudicentur quidem in corpore, gratia vero resurrectionis persistant. Et quod finis omnium adpropiauerit, omnesque parati esse debeant ad dandum iudicii rationem. His dictis finit epistolam.

ADNO-

ADNOTATIO.

CAP. III. v. 7. *Vt multiplicis beneficii et vitæ*) ποικίλης χάριτος καὶ ζωῆς: ita in Colinæi exemplari legitur, et recte, meo quidem iudicio: vt et in aliquot deinceps locis, in quibus emendatius est quam alia: quod ideo moneo, vt id exemplar consulatur, sicubi ab aliis videbor discrepare. Nam id multis in locis ea habet, quæ nullum eorum habuit, quibus vsus est Erasmus.

PETRI APOSTOLI EPISTOLA SECVNDA.

ARGVMENTVM ATHANASII IN EPISTOLAM POSTERIOREM PETRI.

Pari modo et ista, ab eodem conscripta, eiusdem nomen præfert. Nam idem Petrus et hanc ad vos scripsit, qui iam crediderant. Est autem hæc epistola refricatio priorum. Quum enim cognouisset, cito futuram corporis sui resolutionem, diligenter hoc egit, vt omnes admonerentur eorum, de quibus antea per euangelii doctrinam erant instructi. Et primum quidem de fide disserit, et ostendit, quod a prophetis illa sit adnuntiata, et quod prophetiæ de Saluatore non sint humanæ, sed a Deo prænuntiatæ. Deinde denuntiat illis, ne seductores attendant, illorum perditionem futuram prædicens: quemadmodum et de angelis transgressoribus pœna sumta est. Significat autem hac epistola futuros dies, quibus illusores passim circumituri sint, conaturique vt aliquos seducant, dicentes, quod inaniter a nobis prædicatur aduentus Seruatoris futurus, eo quod is quum semper prædicatur, nondum tum venerit. Ab his igitur abstinere præcipit, docens, ne moræ gratia animum despondeamus, propterea quod nihil tarditatis vniuersum tempus gignat apud Dominum, vno die instar mille annorum exsistente, et mille annis instar vnius diei. Adfirmat simul, et declarat cito futurum Domini diem, præcipitque omnibus, vt ad illius aduentum parati sint: in bonis operibus, et amplectantur quæ ab Apostolo Paulo scripta sunt, nec aures accommodent his, qui ea calumniantur: quandoquidem iidem et vniuersas diuinas scripturas calumnientur. Postquam igitur quosuis admonuit ac docuit, vt ista futura sciant, hortatur, ne quisquam a fideli scopo aberret, atque ita finit epistolam.

ADNO-

ADNOTATA.

CAP. II. v. 4. *Nam si Deus angelis, cet.)* Imperfecta oratio. Nihil enim sequitur, quod voci *Si* respondeat, quasi auctore post enumerata tot exempla oblito. Sed in eo propterea nihil est incommodi, quod facile intelligitur hæc sententia: Si Deus illis non pepercit, ne istis quidem parcet.

14. *Degeneris perpetuique peccati plenos)* Degener peccatum vocat, hominum degenerum; ἀκαταπαύςου autem in genitiuo recte legit vetus, et ita habet exemplar Colinæi.

18. *Libidinosi corporis)* σαρκὸς ἀσελγείας, corporis libidinis legendum puto. Alioquin parum quadrat, si ἀσελγείαις legas in datiuo plurali. Tale est quod legitur in Epistola Iudæ, σαρκὸς ἑτέρας, pro ἑταίρας.

Propemodum effugerant) ὀλίγως et Colinæi exemplar habet, et legit vetus. Quod si ὄντως mauis (vt est in aliis) sic interpretare: Qui vere effugissent.

CAP. III. v. 5. *Cælos olim terramque et ex aqua et in aqua constitisse)* Hoc est, tantam fuisse aquæ eluuionem, vt et cælum, hoc est, aer et terra, nihil aliud essent quam aqua, hoc est, aqua submergerentur, adeo vt sola aqua exstaret: quod Sybilla sic dixit:

Nabit humus, nabunt montes, innabit et æther:
Omnia pontus erit, corrumpet et omnia pontus.

δι' ὕδατος dixit, pro ἐν ὕδατι: sicut et nos alibi de διὰ scripsimus: et latine Per montes, idem est quod in montibus; συνεςῶσα participium repetendum est: vt sint οὐρανοὶ, συνεςῶτες et γῆ συνεςῶσα. Atque hoc verbum pro esse positum est: vt apud Ciceronem de Amicitia, Constare verbum sic ponitur: Quæ in omni rerum natura, totoque mundo constarent, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam: δι' ὧν, quibus rebus: hoc est, qua eluuione.

6. *Illius temporis mundus)* Hoc est, homines, et cetera animalia. Est autem hæc Petri argumentatio: Putabunt impii homines semper duraturum hunc rerum statum, sicut semper idem videtur fuisse. Sed nec idem semper fuit, nec idem semper erit: nam aliquando et aqua periit mundus, et idem igni peribit.

IOANNIS APOSTOLI EPISTOLA PRIMA.

ARGVMENTVM ATHANASII IN EPISTOLAM PRIMAM IOANNIS.

Hoc nomine vocatur et ista epistola, propterea quod a Ioanne Euangelista scripta est, vt commonefaceret eos, qui iam in Dominum crediderant.

rant. Et primum quidem perinde atque in euangelio, ita et in hac epistola de Verbi diuinitate disserit, ostendens illud in Deo semper esse ac docens, patrem esse lucem, vt Verbum ita cognoscamus ex patre esse, tamquam fulgorem e Luce. Disserens autem de diuinitate Verbi, exponit fidei nostræ mysterium non esse rem nouitiam, sed esse sempiternum ab initio: nunc vero manifestatam in Domino, quia vita est sempiterna et verus Deus. Caussam etiam, ob quam Verbum ad nos venerit et adparuerit, ponit, hanc videlicet vt opera diaboli dissolueret ac nos a morte liberaret, efficeretque, vt patrem agnosceremus, et filium Dominum nostrum Iesum Christum. Scribit igitur ad quamuis ætatem, ad pueros, ad adolescentes, ad senes quod Deus innotuerit: diabolica vero operatio deinceps, deleta morte, deuicta sit. Quod reliquum est per totam epistolam, dilectionem docet, volens vt nos inuicem alius alium diligamus, propterea quod et Christus dilexit nos. Disserit itaque de differentia timoris et dilectionis filiorum Dei, et filiorum diaboli, de peccato mortali, et non mortali, de differentia spirituum, discernitque, quisnam spiritus ex Deo, quis vero seductionis sit: et quando cognoscamur filii Dei, quando vero diaboli. Item cuius peccati gratia orandum sit, pro his qui deliquerunt, et pro quo non sit. Et quod vocatione indignus sit nec Christi esse dici possit, qui proximum non diligit. Vnitatem etiam filii cum patre ostendit, et quod qui filium negat, nec patrem habeat: decernit quoque in hac epistola, quod sit proprium Antichristi, nempe hoc, si dicat Iesum non esse Christum, ita vt quasi ille non sit, se ipsum mentiendo dicat esse Christum. Hortatur autem per totam epistolam Christo credentes, ne animo sint abiecto, si odio habeantur in hoc mundo, sed magis gaudeant: ob id quod odium mundi huius declaret credentes migrasse ex hoc mundo, et posthac conuersari in cælis. Et in calce epistolæ iterum admonet, filium Dei esse vitam æternam ac verum Deum, et vt illi seruiamus, nosque ipsos a simulacris custodiamus.

ADNOTATIO.

CAP. II. v. 25. *Quod nobis promisit, id vita aeterna est*) τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον, accusatiuus est, propter verbum ἐπηγγείλατο: sed qui referatur ad ἐπαγγελία, et ideo latine sit per nominatiuum reddendus. Eodem modo loquitur auctor Apocal. I. τὸ μυστήριον τῶν ἑπτὰ ἀστέρων, οὓς εἶδες ἐπὶ τῆς δεξιᾶς μου, καὶ τὰς ἑπτὰ λυχνίας: pro καὶ τῶν ἑπτὰ λυχνιῶν. Sed accusatiuo vtitur, propter verbum εἶδες.

IOAN-

IOANNIS APOSTOLI EPISTOLA SECVNDA.

ARGVMENTVM ATHANASII IN SECVNDAM IOANNIS EPISTOLAM.

Hanc senior factus Dominae scribit et liberis eius. Est autem argumentum epistolae tale. Quum videret liberos huius recte in fide conuersari, multos autem seductores circumire, qui dicerent, aduentum Christi in carne non esse factum, epistolam hanc scribit, et principio quidem laudat, quod liberi eius bene conuersarentur, deinde docet, fidei nostrae mysterium non esse recens. Hortatur iterum ad dilectionem, et vt maneant in doctrina, quae ipsis erat tradita. Deinceps docet eos, Antichristum esse, qui Christum in carne non venisse dicat. Denuntiat autem illis, ne eos, qui huiusmodi sunt, in domum suam quisquam recipiat, neque salutem illis dicat, atque ita terminat epistolam.

IOANNIS APOSTOLI EPISTOLA TERTIA.

ARGVMENTVM ATHANASII IN TERTIAM IOANNIS EPISTOLAM.

Ista quoque Ioannis est, vt et inscriptio habet. Missa est autem ad Gaium. Et primum quidem laudat eum propter testimonium hospitalitatis, quod habebat ab omnibus, hortaturque eum, vt in proposito persistat, ac fratres recipiat ac deducat. Accusat autem Diotrephen, quod is non solum nihil praebebat pauperibus, sed etiam aliis prohibebat, ac multa nugabatur. Tales alienos esse dicit a veritate, neque cognoscere Deum: Demetrium vero laudat, optimum illi testimonium impendens.

EPISTOLA AD HEBRAEOS.

ARGVMENTVM ATHANASII IN EPISTOLAM AD HEBRAEOS.

Hanc misit ex Italia. Argumentum eius tale est: quoniam Iudaei legi et vmbris illius incumbebant, ob eam caussam Paulus Apostolus, doctor gentium factus, et ad gentes amandatus, vt Euangelium illis praedicaret, quum omnibus gentibus scripsisset, iam deinceps omnibus etiam Hebraeis, qui ex circumcisione crediderant, epistolam hanc, declarationibus et probationibus instructam, de Christi aduentu, et de legis vmbra, quod illa desierit, scribit: et principio declarat, prophetas ob id esse missos, vt

de

de seruatore prænuntiarent, et vt post illos ipse seruator veniret: seruos esse prophetas et nuntios aduentus ipsius: ipsum vero Christum filium esse Dei, per quem omnia facta sint: et quod hunc filium incarnari hominemque fieri oportuerit, vt per corporis ipsius oblationem mortem aboleret. Neque enim per sanguinem vituli aut hirci, sed per sanguinem Christi constare mortalibus salutem. Ostendit etiam, quod lex neminem perfectum reddiderit: sed vmbram habuerit futurorum bonorum, quod populus requiem per illam non inuenerit: sed communis nobis omnibus relicta sit quietis dies. Item quod sacerdotale illud summi sacerdotis munus ab Aharone ad Christum translatum sit, cuius typus fuerit Melchisedechus non e Leui ortus. Et quod patres fide sint, non ex operibus legis iustificati. Tandem vbi et istos ad morum institutionem adhortatus est, ac tolerantiam eorum propter Christum laudauit, suasitque, vt seniores honore adficiant, absoluit epistolam.

ADNOTATA.

CAP. IIII. v. 1. *Ne si forte desinat, cet. promissio*) Tum desinet promissio, quum iam in eius requietem intrabitur. Itaque danda opera est, vt dum licet, pareamus: ne si simus ad eam rem tardiores, opprimamur de improuiso, atque ita tardasse videamur: hoc est, tardauerimus. Nam δοκεῖν Græcis, et videri Latinis, aliquando cum re ipsa coniunguntur: vt quod ait Aristoteles, omnia τοῦ ἀγαθοῦ ἐφίεσθαι δοκεῖ, bonum expetere videmus: hoc est, adparet omnia bonum expetere, omnia bonum expetere videmus. Talia multa reperies apud Isocratem, nec non apud Ciceronem: quale est illud Officiorum primo: Numquam omnino periculi fuga committendum est, vt imbelles timidique videamur: hoc est, simus.

2. *Non coniunctus cum eorum fide, qui audiuerant*) μὴ συγκεκραμένος τῇ πίστει τοῖς ἀκούσασι, pro τῇ πίστει τῶν ἀκουσάντων: de quo loquendi modo vide quæ scripsimus ad Coloss. 2.

3. *Ingredimur enim in requietem, qui fidem habemus*) Hoc est: Non nisi qui fidem habent, in requietem ingrediuntur. Est autem huiusmodi argumentatio: Quod Dauid de Domini requiete loquitur, necesse est, vt aut de Sabbato loquatur, in quo quieuit Deus: aut de quiete, quam adepti sunt Israelitæ in Chananæam ingressi: aut de alia quiete, quæ sit adhuc futura. Atqui de duabus prioribus loqui non potest, quum earum altera iam a principio conditi mundi fuerit, altera multis sæculis ante Dauidem. Necesse est igitur, vt de futura dicat.

CAP. VI. v. 12. *Qui per fidem et patientiam*) μακροθυμία aliquando dicitur ab ארך אפים, ad verbum μακρὸς θυμῷ, tardus ira, qui latine lentus adpellatur: vnde lentitudo est μακροθυμία: quæ eadem nonnumquam clementia, aut facilitas dici potest. Atque ita solet Paulus hoc verbo vti. Nec me fallit, lentitudinem in vitio aliquando poni: sed potest et in laude dici, quum eam laudes, quam alii vituperent. Nonnumquam

μακρο-

μακροθυμία dicitur pro ὑπομονή, hoc est patientia: atque ita loquuntur Euangelistæ, et hic auctor, vt ostendit sententia, quum ea cum spe coniungatur: vt 1. Thessal. 1. dicitur ὑπομονὴ τῆς ἐλπίδος.

CAP. VIIII. v 16. *Vbi est testamentum, testatoris mortem consequi necesse est)* ברית fœdus siue pactum est, quod græce συνθήκη dici posset. Verum auctores sacri pro συνθήκη adpellant διαθήκην, quod verbum proprie testamentum sonat, (nisi quod raro etiam apud profanos ponitur pro pacto, sicut obseruauit Ioachimus Camerarius,) vnde libros sacros vetus et nouum testamentum solemus dicere: quum, si latine loqui velis, vetus et nouum fœdus dicendi sint. At hic auctor hebraici verbi vim non perpendens, quum græce scriberet (nam græce scriptam esse hanc epistolam, vel ex hoc loco euinci potest: siquidem hebraice nemo sic argumentari possit, vt ex pacto testamentum faciat, et ideo testatoris mortem inuehat) a græco διαθήκης verbo duxit argumentum: quale fecit etiam in cap. 2. vbi pro Deo posuit angelos. Hæc res in caussa fuit, vt nos in hac epistola διαθήκην testamentum interpretaremur, contra quam solemus: alioquin si fœdus vertissemus, non haberet locum hæc auctoris disputatio.

CAP. XI. v. 1. *Est autem fides, speratorum subiectio)* Hypostasis non significat hic proprie substantiam. Nam si fides est substantia siue subsistentia eorum, quæ sperantur, efficitur vt rerum substantia sit, antequam sint ipsæ res: nam quæ sperantur nondum sunt: vt quod speramus resurrectionem mortuorum, ea nondum est. Quod si fides est eius substantia, efficitur, vt iam substet, hoc est, sit resurrectio: aut certe vt substet antequam sit, id quod fieri non potest; ὑπόστασις est substantia, et ipsa res atque materia, vt in huius epistolæ cap. 1. Transfertur ad alia, vt 2. Corinth. 11. ἐν ταυτῇ τῇ ὑποστάσει τῆς καυχήσεως, In hac gloriandi materia, siue argumento. Nec ab ea notione recedit, quod in hac epistola cap. 3. ponitur pro disputationis argumento, et auctoris loco, quem sibi tractandum proposuit: vt sit ὑπόστασις, quum res ὑφίσαται, proponitur, subiicitur, et præsens statuitur. Itaque hic dicitur, eorum quæ sperantur, subiectio, quod absentia nobis subiiciat ac proponat, efficiatque vt præsentia esse videantur: nec secus eis adsentiamur, quam si cerneremus, estque idem hoc loco ὑπόστασις, quod ἔλεγχος: et ἐλπιζομένων, quod οὐ βλεπομένων, geminata sententia: vt ex eo adparet, quod hæc nulla coniunctione copulantur. Itaque liceret ita coniungere: Fides est rerum, quæ non cernuntur, sed sperantur, subiectio ac demonstratio.

3. *Ita vt ex iis quæ non exstabant)* εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων, pro εἰς τὸ ἐκ τῶν μὴ φαινομένων.

19. *Vnde eum videtur quodammodo recepisse)* παραβολή, comparatio est et similitudo; ἐν παραβολῇ recepit ex mortuis filium Abrahamus, quo modo paullo ante dicitur eum mactasse. Nam neque mactauit, neque recepit ex morte. Sed quum id facturus fuerit, perinde est ac si mactasset, et rursum in vitam reuocatum recepisset. Hoc est quod dicit ἐν παραβολῇ, quod res ipsa non facta sit, sed facta esse videatur.

CAP. XIII. *Gratiarum actione*) χάριτι dixit, pro εὐχαριςίᾳ, quam mox vocat laudationis sacrificium.

15. *Libemus adsiduum*) ἀναφέρωμεν, scriptum cum ω magno, recte legit vetus. Est enim cohortatio, vt indicat orationis tenor.

APOCALYPSIS IOANNIS THEOLOGI, HOC EST, PATEFACTIO.

ARGVMENTVM ATHANASII IN APOCALYPSIN IOANNIS.

Hoc nomine vocatur hic liber, propterea quod hanc reuelationem ipse Ioannes Euangelista et Theologus in Patmo insula dicta, dominico die vidit, iussusque conscripsit, vt ad septem ecclesias mitteret, videlicet istas: Ephesum, Smyrnam, Pergamon, Thyatiram, Sardensem, Philadelphiam, et Laodiceam: quæ vero in hac visione vidit, multa sunt ac differentia. Circa finem perditionem etiam Antichristi cum diabolo vidit. Iubetur autem primum scribere singulis prædictarum ecclesiarum angelis, secundum cuiusque actiones. Multas itaque et admirabiles visiones vidit, vtpote septem candelabra aurea, et in medio illorum similem filio hominis, et interpretationem accepit, candelabra illa esse septem ecclesias, et eum qui in medio erat, esse Dominum. Deinde ianuam vidit apertam in cælo, et Dominum in throno sedentem, et viginti quatuor seniores, sedentes super thronos et adorantes Dominum. Vidit etiam septem sigilla aperiri, et vnoquoque aperto visio quædam adparebat. Vidit item septem angelos habentes septem tubas, et vnoquoque illorum clangente, fiebat signum, septimo vero clangente, audiuit dicentes: Regnum mundi, Domini factum est. Et arcam testamenti vidit in cælo. Deinde mulierem parturientem vidit, et draconem ignitum, qui illam persequebatur. Mulier quidem seruata est in solitudine, draco vero abiectus in ignem. Post ista, bestiam vidit habentem cornua decem, et capita septem, et diadema eius blasphemia plenum erat. Nomen vero eius non patefecit, sed numerum nominis eius, nempe sexcenti sexaginta sex. Et virgines audiuit canentes et agnum sequentes. Vidit etiam angelum per medium cæli volantem, et post hunc alterum, post alterum tertium quoque, deinde et nubem candidam vidit, et insidentem illi similem filio hominis, in capite coronam auream habentem, et in manu sua falcem acutam. Denique septem angelos vidit, habentes septem plagas nouissimas, et phialas aureas plenas ira Dei. Posthac ablatus est spiritu in solitudinem, et vidit mulierem sedentem super bestiam coccinam, habentem capita septem, et indicatum est ei, ex hac futurum esse Antichristum. Vidit etiam cælum apertum, et equum album, ac insidentem illi, et nomen eius, Verbum Dei. Deinde vidit bestiam ac reges terræ bellum facere volentes cum eo, qui sedebat super equum album. Et apprehensa est bestia, et cum ipso Pseudopropheta, qui est antichristus, et vidit eos abiici in stagnum ignis. Post ista vidit angelum descendentem de cælo, et abiicientem satanam cum his qui characterem ipsius habebant in abyssum, et claudentem superne, ne posthac amplius seducat gentes, donec consumti sint mille anni. Martyres deinde vidit, cum gloria in Christo regnantes, et quod satanas post mille annos soluendus sit, et abiiciendus in stagnum ignis cum antichristo in sæcula sæculorum. Posthac vidit cælum nouum, terram nouam, ac Ierusalem nouam, et fluuium

fluuium aquæ viuæ, ac seruos Dei contemplantes faciem eius, et habentes nomen eius in frontibus suis. Quum hæc vidisset Ioannes, procidit, volens adorare angelum, qui sibi hæc omnia ostenderat, at angelus prohibuit illius conatum dicens: Non me, sed Deum, adora: ego enim conseruus tuus sum. Postquam autem ista vidit, audiuit ab ipso nostro Domino Iesu, quod exsistens sit, et idem ipse sit verbum Dei, quod posterioribus temporibus propter nos caro factum est. Homo, inquam, perfectus factus est, et filius hominis vocatus est. Sunt et alii quidem libri varii, præter prædictos vtriusque tum Veteris tum Noui instrumenti, quorum aliis contradicitur, alii Apocryphi vocantur.

ADNOTATIO INTERPRETIS.

De huius auctore libri dubitatur. Titulus Ioannem Theologum nominat. Quis fuerit, aut quando fuerit, non magis sum sollicitus, quam de vini dolio, aut tempore, dum vinum sit bonum. Fuisse quidem huius libri auctorem verum vatem, Deique discipulum, persuasum habeo: nec de eo magis dubito, quam de Ioannis Euangelio. Et tamen huius libri vix millesimam partem intelligo.

ADNOTATA.

CAP. I. v. 4. *Ab eo qui est et qui fuit)* ἀπὸ τȣ̃ ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν pro ἀπὸ τȣ̃ ὄντος, cet. Sed quia ab imperfecto ἦν (quod pro præterito poni solet) nullum ducitur participium, ipso verbo vsus est pro participio: id quod ab Hebræis fit nonnumquam. Quod ad solœcismum attinet (qualis paullo post sequitur, ἀπὸ Ἰησȣ̃ χριςȣ̃ ὁ μάρτυς, pro τȣ̃ μάρτυρος) noli moueri. Talia sæpe occurrunt etiam in Paulo. Tu a bonis mores, et a disertis sermonem discito.

CAP. III. v. 9. *Ego cogam nonnullos)* δίδωμι hebraico more dictum אתן, quod idem paullo post dicit, ποιήσω αὐτȣ̀ς ἵνα, cet.

14. *Opificii Dei caput)* Hoc est, omnium Dei operum excellentissimum atque primum. ἀρχὴ hebraismus est a ראשית. vt Iob. 40. dicitur de elephanto, הוא ראשית דרכי אל: hoc est, præcipuum operum Dei; et vt Galli loquuntur, un chef doeuvre, caput operis: hoc est, summum et præstantissimum opus.

CAP. V. v. 11. *Quorum numerus erat distributus in millies centena millia)* μυριὰς μυριάδος sunt millies centena millia, μυριάδες μυριάδων (vt hic scribitur) est hic numerus in plurali numero. Quod si, verbi gratia, essent τρεῖς μυριάδες μυριάδων, vertissem, ter millies centena millia. Sed quia, quoties hic numerus ponendus sit, certo non scribitur, ego ita verti, ne putaretur hic numerus semel dumtaxat ponendus: sed hoc intelligeretur, illos Dei laudatores fuisse distributos in classes, quarum aliæ constarent singulæ ex millies centenis millibus, aliæ ex decies centenis millibus. Quot autem essent eæ clas-

ſes, non additur. Atque hanc eamdem rationem intellige in Daniele, cap. 7.

CAP. VIII. v. 3. *Vt ſanctorum omnium ſupplicationes, cet.*) ἵνα δώσῃ ταῖς προσευχαῖς, opinor τὰς προσευχὰς legendum: et huius errati cauſſam fuiſſe, quod mox ſequitur, ταῖς προσευχαῖς, arbitrato ſcriba, idem vtrobique legendum eſſe.

4. *Suffimentorum ſupplicationum ſanctorum*) ταῖς προσευχαῖς. Hebraico more, pro τῶν προσευχῶν dictum eſt: de quo vide animaduerſa in Epiſtolam ad Coloſſenſes, cap. 2.

ADDITAMENTA

IN II. LIB. ESDRAE, EX CAP. IIII.

12. *In quibus nobis accolebant*) In hebræo ſecunda perſona eſt: ſed et ſententia et vetus translatio cogit fateri, tertiam perſonam eſſe debere. Eſt autem alioqui multis in locis deprauatus hic liber: vt in cap. 3. vbi ſæpe pro Poſt eum, aut ſecundum eum legitur Poſt eos: et contra, vt idem Esd. 10. vbi in eo loco, quem nos ita vertimus, omnes feminas, et ex eis natos: pronomen Eis in hebræo eſt maſculini generis, quum debeat eſſe feminini. Itemque Nehem. 7. vbi idem repetitur, quod erat Esdræ 2. ſcriptum, numerus et hominum nomina ſæpe diſſentiunt. Quod ideo dico, ne quis me putet, quum in eiusmodi locos inciderit, hæc non vidiſſe. Neque enim neceſſarium puto, omnia minima ſcribere; quum ea poſſint, ſi quis conferre velit, facile intelligi.

23. *Suum quisque telum dextera tenentes*) Et hic, vbi in hebræo legitur המים legendum videtur ימינ alioqui quoquo te vertas, abſurda erit ſententia.

IN SAPIENTIAM, EX CAP. XVII.

13. *Quum autem minus eſt intus exſpectatio, plura opinatur, cet.*) Hoc eſt, quum accidit inexſpectatum aliquid, animus, qui intus eſt, non poteſt ſeipſum ſubito colligere: ſed repentina re perculſus, metuit grauiora quam ſunt: quoniam ignorat, quæ cauſſa ſit, quæ id malum adferat. Exempli gratia, ſi quis de improuiſo ſonitum audit bombardicum, terretur: quod eius animus non poteſt tam ſubito ratiocinari, nihil inde eſſe periculi, atque ita occurrere timori. At ſi idem prouiſum audit, non terretur: quippe ſubueniente ratione, et periculum abeſſe oſtendente. Eſt autem hic legendum διὰ τὴν ἄγνοιαν: vt ſit eadem ſententia, quæ ſupra poſita eſt, ἡγοῦντο χείρονα τὰ μὴ βλεπόμενα. Ita enim legendum eſſe, docet et ſententia, et latinus interpres vetus. Idem quod eſt paullo poſt, ἀπροσδόκητος φόβος ἐπῆλθεν.

HI-

HISTORIAE CONTINVATIO EX IOSEPHO

AB ESDRA AD MACHABAEOS.

EX FLAVII IOSEPHI LIBRO IVDAICARVM ANTIQVITATVM VNDECIMO.

CAPVT VII.

Bagoses iunioris Artaxerxis copiarum dux multis iniuriis Iudaeos adficit.

MORTVO pontifice Eliasibo, successit in sacerdotio Iudas, eius filius: item Iudae Ioannes ipsius filius, propter quem Bagoses dux copiarum Artaxerxis templum polluit, et tributum Iudaeis imposuit, vt priusquam quotidianas hostias libarent, in singulos agnos ex publico quinquaginta drachmas penderent: cuius rei caussa fuit haec. Erat Ioanni frater nomine Iosua: huic Bagoses, ipsius amicus, promisit sese pontificatum praebiturum. Qua fiducia elatus Iosua, cum Ioanne fratre suo in templo contendit, eumque adeo irritauit, vt ab eo per iracundiam occideretur. Erat atrox id Ioannis in fratrem scelus, praesertim quum ipse sacerdotio fungeretur: et eo atrocius, quod nec apud Graecos, nec apud Barbaros, vllum tam crudele, tamque impium facinus exstat. Itaque Deus id non neglexit, quin eam ob caussam et populus in seruitutem redactus, et fanum a Persis profanatum est. Nam simulac id Bagóses intellexit, Iudaeos adit, et eos cum iracundia sic adloqui insistit: Vos in vestro templo ausi estis caedem facere. Conantem deinde in templum intrare quum illi prohiberent, sic eos adloquitur: Quasi vero ego non sim purior, quam qui in templo occisus est. His dictis, in templum ingreditur. Ac propter hanc Iosuae necem, Bagoses Iudaeos annos septem infestauit.

Post Ioannis obitum Iaddus eius filius sacerdotium excepit. Erat et huic frater Manasses, cui Sanaballetes, ab vltimo rege Dario missus in Samariam satrapa, natione Chutaeus, (ex qua natione orti sunt etiam Samaritani,) videns, praeclaram vrbem esse Hierosolymam, eiusque reges Assyriis, et Coelesyriae incolis multa negotia facessere, libenter locauit filiam suam nomine Nicaso, ratus hoc connubium sibi fore pignus ad totius Iudaeorum gentis conciliandam beneuolentiam.

CAPVT VIII.

Quae beneficia Alexander Macedonum rex contulerit in Iudaeos.

PEr id tempus Philippus Macedonum rex Aegaeis a Pausania per dolum occiditur: et Alexander eius filius regnum adeptus, traiecto Hellesponto, Darii duces apud Granicum praelio congressus superat. Deinde Lydiam adgressus, Ioniaque subacta, et percursa Caria, inuasit in loca Pamphiliae.

 Iam

Iam vero senatores Hierosolymitani, ægre ferentes Iaddi pontificis fratrem, qui vxorem haberet externi generis, consortem esse sacerdotii, ab eo dissidebant. Iudicabant enim, eius matrimonium gratum esse iis, qui in re vxoria peccare vellent, idque initium fore ineundæ societatis cum extraneis. Iam vero superioris captiuitatis, et malorum caussam eis fuisse, quod quidam in connubiis peccauissent, et peregrinas vxores duxissent. Itaque iubebant Manassi, vt aut diuortium cum vxore faceret, aut ad aram ne accederet. Igitur quum pontifex populo succenseret, et fratrem ab ara arceret, adit Manasses socerum Sanaballetem: demonstrat, sibi quidem caram esse eius filiam Nicaso, sic tamen, vt pontificio honore (qui in gente sit maximus, et in eadem familia maneat) priuari propter eam haud velit. Sed Sanaballetes non solum sacerdotium ei se seruaturum promisit, verum etiam pontificiam potestatem, et honorem præstiturum, et omnium, quibus ipse præerat, locorum præsidem effecturum, modo filiam suam retinere velit vxorem: ad hæc, templum se ædificaturum Hierosolymitani simile, in monte Garizin, qui in Samaria est ceterorum montium altissimus, idque de Darii regis sententia facturum. His promissis elatus Manasses, hæsit Sanaballetæ, pontificatum se Darii munere obtenturum sperans: nam et Sanaballetes iam senior erat. Et quia multi sacerdotes et Israelitæ erant talibus matrimoniis implicati, agitabant non mediocres turbæ Hierosolymitanos. Deficiebant enim omnes ad Manassem, Sanaballeta eis pecuniam suppeditante, et terram ad agricolationem et habitationem diuidente, omnibusque modis genero gratificante. Eo tempore Darius, quum intellexisset, Alexandrum traiecto Hellesponto, superatisque ipsius præfectis apud Granicum, pergere vlterius, equitum, peditumque exercitum comparabat, eo consilio, vt Macedonibus obuiam iret, priusquam totam peruasissent Asiam. Itaque traducto Euphrate flumine, traiectoque Tauro monte, hostes intra Ciliciæ fines opperiebatur, vt ibi cum eis prœlio dimicaret. Et Sanaballetes Darii descensu lætatus, Manassi dicebat, sese promissa præstiturum, simulac Darius, victis hostibus, rediisset. Erat enim persuasum non ei solum, sed etiam omnibus qui erant in Asia, ne congressuros quidem cum Persis Macedonas, propter multitudinem. Verum longe aliter accidit. Nam congressus cum Macedonibus rex victus est, amissoque magno exercitu, et capta eius matre et vxore et liberis, fugit in Persas. Alexander vero profectus in Syriam, capit Damascum: et Sidone potitus, Tyrum obsidet, missisque ad Iudæorum pontificem litteris, postulat, vt sibi auxilium mittat, et exercitui commeatum suppeditet, ac quæcumque antea Dario stipendia pendebant, ei soluat, et Macedonum sequatur amicitiam: fore enim, vt eius rei non pœniteat. Pontifex tabellariis respondit, sese Dario cum iureiurando promisisse, arma aduersus eum non laturum: iusiurandum numquam, superstite Dario, violaturum. Quibus auditis, iratus Alexander, Tyrum quidem relinquere, quæ iamiam capienda foret, non statuit: sed minatus est, sese ea subacta, in Iudæorum pontificem exercitum moturum, et omnibus ostensurum, quibusnam iusiurandum seruare debeant. Inde obsidionem vrgens, Tyrum expugnat: et constitutis in ea rebus, Gazæorum vrbem adgreditur, et Gazam, et præsidii in ea præfectum nomine Babemesem obsidet. Et Sanaballetes ratus idoneum se tempus nactum esse ad id quod instituerat, Darium repudiat: sumtisque octo subditorum suorum millibus, ad Alexandrum se confert: et nactus eum Tyri oppugnationem adgredientem, dicit ei sese quæ loca teneret, traditurum, et dominum

num pro Dario rege libenter habiturum. Quumque eum Alexander lætus admisisset, ipse sumta iam fiducia, de instituto suo sermonem iniicit, demonstrans generum habere se Manassem Iaddi Iudæorum pontificis fratrem, multosque alios eiusdem gentis homines ei adesse, qui iam velint fanum in Sanaballetæ ditione construere: et quidem id regi vtile esse, in duo diuidi Iudæorum vires, ne si quando consentiens et coniuncta gens rebellionem faceret, regibus negotium exhiberet, sicut et antea fecisset Assyriorum principibus. Igitur permittente Alexandro, Sanaballetes adhibita omni diligentia, templum ædificat, et Manassem sacerdotem constituit, arbitratus, id decus fore maximum filiæ suæ natis. Deinde consumtis in obsidione Tyri septem mensibus, et in Gaza duobus, Sanaballetes moritur. Alexander vero, expugnata Gaza, ad vrbem Hierosolymam adscendere contendit. Hoc audito pontifex Iaddus in angustia erat atque metu, sollicitus, quonam pacto Macedonibus obuiam iret, irato rege propter superiorem contumaciam. Itaque indictis populo supplicationibus, et cum eo rem diuinam Deo faciens, orat vt gentem tueri, et ab impendentibus periculis liberare velit. Deinde dormientem post sacrificium monuit in somnis Deus, vt bono esset animo, vtque coronata vrbe portas aperirent, et alii in albis vestibus, ipse cum sacerdotibus ornatus ad præscriptum legis obuiam irent, nihil mali sibi metuentes, prouidente Deo. Igitur excitatus ex somno, magnopere gauisus est, et indicato cunctis eo oraculo, factisque omnibus, quæ ei in somnis mandata fuerant, regis aduentum præstolabatur. Atque vbi eum non procul abesse ab vrbe intellexit, prodit vna cum sacerdotibus, et ciuili turba, venerabili, et diuerso ab aliis gentibus occursu, in quemdam locum nomine Sapha, hoc est, specula, quod inde Hierosolyma, et templum conspiciebatur. Quumque Phœnices, et Chaldæi, qui regem sequebantur, fore putarent, vt rex præ iracundia vrbem eis diripiendam, et pontificem excarnificandum addiceret, contra accidit. Alexander enim procul adhuc conspicatus multitudinem in albis vestibus, et sacerdotes præcedentes in byssinis tunicis, et pontificem in hyacinthina veste aurea, et in capite gerentem tiaram, et auream in ea laminam, in qua Dei nomen inscriptum erat: solus accessit, et nomen veneratus est, priorque pontificem salutauit: et Iudæi omnes vna voce Alexandrum salutarunt, atque circumsteterunt. Quo facto, reges Syriæ reliquique obstupuerunt, et regem mentis impotem esse sunt suspicati.

Et Parmenio solus eum adgressus, quærit ex eo, qui factum sit, vt omnibus eum adorantibus, ipse Iudæorum pontificem adorarit? Cui ille: Non hunc, inquit, adoraui, sed Deum, cuius ipse summo sacerdotio decoratus est. Hunc enim secundum quietem vidi in hoc habitu, quum essem in Dio in Macedonia, ac cogitantem me apud me ipsum, quonam pacto potiri possem Asia, hortatus est, ne cunctarer, sed confidenter traiicerem: sese enim exercitui meo præiturum, mihique Persarum imperium traditurum. Itaque quum alium nullum in tali veste viderim, et nunc conspicatus hunc, et illius in quiete visi, et cohortationis recordatus sum, puto me, diuino missu facta expeditione, Dario superiorem fore, et Persarum potestatem aboliturum, atque omnia, quæ mihi sunt in animo, successura. Hæc locutus, dataque pontifici dextera, sacerdotibus eum cursu comitantibus, in vrbem venit, et in templum adscendit, ac Deo ad sacerdotis præscriptum sacrificavit, ipsumque pontificem magnifice honorauit. Ac ostenso ei Danielis libro, in quo fore significabatur, vt Græcorum quidam Persarum imperium

aboleret, ipse se eum esse qui significaretur, existimans, lætatus, tunc multitudinem dimisit. Postridie eos aduocat, et quæ velint dona postulare iubet. Et pontifice petente, vt liceret patriis vti legibus, vtque septimus annus immunis esset, concessit omnia. Quumque illi ab eo petiissent, vt et eos, qui Babylone et in Media erant, Iudæos legibus suis vti sineret, libenter promisit facturum, quæ postularent. Deinde multitudini dixit, si qui sub se militare vellent, patrios mores tenendo, et secundum eos viuendo, paratum esse ducere: itaque multi in eam expeditionem dederunt nomina. Igitur Alexander compositis in hunc modum Hierosolymæ rebus, in proximas vrbes duxit exercitum. Atque omnibus, quos adiret, amice eum accipientibus, Samaritæ (qui tum Sicima regionis caput habebant, vrbem apud Garizin montem positam, et a desertoribus Iudaicæ gentis habitatam) videntes, Iudæis ab Alexandro tam præclarum honorem habitum, statuerunt, Iudæos se profiteri. Sunt enim Samaritæ eo ingenio, vt in Iudæorum rebus aduersis negent, suos esse cognatos, in quo quidem verum dicunt. Sed si forte eos paullo lautius agere viderunt, continuo in eorum communionem insiliunt, suos esse consanguineos dicentes, genusque suum a Iosephi natis, Ephraimo et Manasse deducentes. Igitur adparate et cum magna in eum studii significatione regi occurrunt prope Hierosolymam: et laudante Alexandro, accedunt, adsumtis, quos Sanaballetes ad eum miserat militibus: rogantque, vt ipsorum vrbem adeat, fanumque decoret. Ipse vero ad eos iturum promittit, simulatque redierit. Ac postulantibus, sibi anni septimi tributa condonari, quippe quum nec ipsi eo anno sementem facerent, quæsiuit, Quinam essent qui hæc peterent. Quumque dixissent, Hebræos se esse, vocari autem Sicimiorum Sidonios: iterum interrogauit, an Iudæi essent? Negantibus, dixit: Atqui ego Iudæis hæc dedi: tamen quum rediero, et hæc a vobis accuratius cognovero, faciam quæ visum fuerit. Quod ad Sanaballetæ milites attinet, iussit, vt se in Aegyptum sequerentur: illic enim agros eis diuisurum: id quod paullo post fecit in Thebaide, vbi eis regionem tuendam mandauit. Alexandro vita defuncto, imperium inter successores diuisum est, et montis Garizin fanum mansit. Quod si quis Hierosolymæ reus agebatur comesi profani cibi, aut violati sabbati, aut alicuius talis peccati, is ad Sicimitas confugiebat, seque iniuste accusatum dicebat. Per idem tempus mortuus erat pontifex Iaddus, eique in pontificatu successerat Onias eius filius.

IOSEPHI ANTIQVITATVM IVDAICARVM LIBER DVODECIMVS.

CAPVT I.

Ptolemæus Lagi filius, Hierosolymis et Iudæa dolo occupatis, multos inde deportat in Aegyptum.

IGitur Alexander Macedonum rex, subacto Persarum imperio, et constitutis (vt iam dictum est) Iudææ rebus, vitam finiit: ac distracto in multos imperio, Antigonus Asia potitur: Seleucus Babylone, et illius tractus nationibus. Lysimachus Hellespontum obtinuit. Macedoniam occupavit Cassiander. Aegyptum tenuit Ptolemæus Lagi filius. Hi dum inter sese dissident, et de imperio contendunt, fiebat, vt continua longaque bella gerere-

rerentur, vrbesque adfligerentur, et multos ciuium in certaminibus amitterent, adeo vt omnis Syria a Ptolemæo Lagi filio (qui tum Soter, hoc est Seruator, adpellabatur) longe aliter adficeretur, quam eius nomine dignum esset. Is etiam Hierosolymam per fraudem et proditionem occupavit. Ingressus enim Sabbato in vrbem per speciem sacrificandi, ne prohibentibus quidem Iudæis (neque enim hostem esse putabant: et tum quia nihil mali suspicabantur, tum propter diem, otium agebant) vrbe nullo labore potitus est, eamque tractauit inclementer. Cepit et multos captiuos tum ex Iudææ montanis et finitimis Hierosolymæ locis, tum ex Samaria et Garizin, quos omnes in Aegyptum transtulit. Quumque Hierosolymitanos iurisiurandi fideique seruantissimos ex iis intelligeret, quæ Alexandri legatis post victum ab eo Darium responderant, multos eorum in præsidiis disposuit, et Alexandriæ ciues Macedonibus pares fecit, ac sacramento adstrinxit, seruaturos fidem posteris eius, qui ipsis mandasset eam prouinciam. Non pauci præterea reliquorum Iudæorum in Aegyptum sua sponte profecti sunt, adlecti partim bonitate soli, partim Ptolemæi liberalitate. Sed inter eorum posteros et Samaritas instituta patria retinere studentes, exsistebant contentiones, iique inter sese decertabant, dum Hierosolymitani suum templum sanctum esse contendunt, et victimas eo mitti volunt: Samaritæ contra, in montem Garizin.

CAPVT II.

Ptolemæus Philadelphus Iudaicas leges græce transferendas curat, multosque captiuos manumittit, et multa donaria Deo mittit.

POstea Aegypti regnum adeptus Philadelphus, (quod quidem tenuit annos vndequadraginta,) legem curauit transferendam, et seruientes in Aegypto Hierosolymitanos seruitute liberauit, qui fuerunt centum viginti millia, ob huiusmodi caussam. Demetrius Phalereus, regiarum librariarum præfectus, conabatur, si fieri posset, omnes totius orbis libros colligere. Ac quærente aliquando Ptolemæo, quot iam librorum millia collecta haberet? respondit, esse iam circiter ducenta millia, et breui congesturum ad quingenta: Præterea sibi indicatum, multos esse apud Iudæos de ipsorum institutis libros, studio dignos, et bibliotheca regia. Sed esse illorum litteris et sermone scriptos: ideoque multum laboris exhibituros, si transferantur in græcam linguam. Videtur enim, inquit, eorum scriptura plane similis esse Syrorum scripturæ, vocemque reddere consimilem, sed est sui generis. Itaque nihil obstat, quo minus eos transferendos cures (polles enim opibus) et in bibliotheca habeas. Igitur rex Demetrium sibi optime consulere existimans, Iudæorum pontifici scribit, vt hæc fiant. Erat quidam Aristæus, regi in primis amicus atque gratus ob modestiam.

Is sæpe antea regem orare statuerat, vt Iudæos, quicumque in eius regno essent, manumitteret: atque id sibi idoneum ad ea postulata tempus arbitratus, primum ea de re agit cum satellitum præfectis Sosibio Tarentino, et Andrea, postulans, vt se in eis quæ sit a rege postulaturus, adiuuent: ac accepta eorum sententia, regem adit, et cum eo agit in hunc modum.

Non decet committere nos, o rex, vt decipiamur, sed verum patefacere. Quum igitur hoc agamus, vt Iudæorum leges in tuam gratiam

non solum transscribantur, verum etiam vertantur, quanam ratione hoc facere possimus, quum multi Iudæi seruiant in regno tuo? quod si rem tua magnificentia et bonitate dignam facere vis, libera eos calamitate: quandoquidem qui Deus eis leges tulit, is est, qui tuum regnum regit, quantum ego quidem quærendo comperi.

Conditorem enim vniuersitatis Deum et ipsi et nos colimus, Zena (hoc est, Iouem) græco sermone vocantes, indito a viuendo nomine, quod is vitam conferat omnibus. Quapropter ad honorem Dei, iis, qui Deum præcipua religione venerantur, redde patriam, vt eis in natali solo vitam agere liceat. Illud quidem scito, rex, me nec genere eis, nec natione propinquum, hæc pro eis postulare. Sed quum omnes homines Dei sint opificium, et sciam eum benefacientibus delectari, ad benefaciendum te cohortor. Hæc locutum Aristæum, rex hilari lætoque vultu intuitus: Quotnam, inquit, millia putas esse eorum, qui manumittendi sint? Quumque Andreas, qui aderat, subiecisset, paullo plura esse, quam centum decem millia: An vero paruum a nobis, inquit rex, Aristæe, donum postulas? Quumque Sosibius, et qui aderant, dixissent debere eum dignam sua magnificentia gratiam Deo rependere, qui ei regnum conciliasset, titillatus ab eis rex, iussit, vt cum militibus stipendia soluerent, etiam pro captiuis, qui apud eos essent, penderent in singula capita drachmas centum viginti. Ac de Aristæi postulatis promisit libellos, se magnifice scriptos propositurum, quibus Aristæi propositum, et ante id Dei voluntas confirmaretur: ex qua non solum ductos a patre suo, et eius exercitu liberaturum se dixit, sed etiam eos qui ante erant in regno, et si qui postea fuerant adducti. Et quum eam liberationem dicerent plusquam quadraginta talenta poscere, concessit. Erat autem mandatum huiusmodi. Quicumque sub patre nostro militantes, Syriam et Phœnicen incursarunt, peruastataque Iudæa mancipia inde in vrbes, regionemque nostram deportarunt ac vendiderunt: itemque qui ante eos erant in meo regno, et si qui nunc adducti sunt, hos manumittunto, qui penes sese habent, accipientes pro singulis capitibus drachmas centum viginti, videlicet milites vna cum stipendiis: reliqui autem a mensa regis. Arbitror enim eos contra patris voluntatem, contraque æquitatem, captiuos esse factos, eorumque terram licentia militari adflictam, et ex eorum in Aegyptum translatione magnam vtilitatem partam esse militibus. Quapropter iustitiæ rationem habens, et eorum misericordiam capiens, qui inique opprimuntur, impero iis, qui Iudæos habent in suo seruitio, vt eos manumittant pro præscripta summa: neue quisquam in hac re dolo malo agat, sed imperatis obediat. Volo autem hoc edictum, ex quo adlatum erit, in triduum proponi, vt legi possit ab eorum generis hominibus, eisque simul etiam corpora ostendi: hoc enim etiam e re mea esse duco. Quod si qui dicto audientes non fuerint, eorum nomina qui volet deferto, eorumque bona in fiscum referuntor. Hoc facto, regis iussa septem non amplius diebus peracta sunt, impensis in eam liberationem talentis plus quadringentis sexaginta. Nam etiam pro paruulis exigebant domini centenas vicenas drachmas, tamquam rege etiam eorum nomine solui iubente, dum scripsisset accipiendum pro singulis capitibus, quod dictum est. Deinde iussit rex, vt de his scriberetur Eleazaro Iudæorum pontifici, eique simul manumissio declararetur seruientium in Aegypto Iudæo-

dæo-

dæorum. Itemque ad faciendos crateres et phialas et calices, misit auri talenta quinquaginta, et gemmarum inæstimabilem multitudinem: iussitque custodes capsarum, in quibus erant gemmæ, artificibus permittere electionem cuiuscumque vellent generis. Mandauit etiam, pecuniæ ad sacrificia, et reliquos vsus in templum vsque ad centum talenta erogari. Exponam autem opera, si prius exemplar adduxero scriptarum ad Eleazarum pontificem litterarum, qui id munus adeptus erat, ob caussam quam iam dicam. Defuncto Oniæ pontifici filius eius Simon successit, is qui Iustus cognominatus est, tum propter pietatem in Deum, tum propter beneuolum in ciues animum. Eo mortuo, superstite ei filio Onia nomine, eius frater Eleazarus, de quo loquimur, eum honorem adeptus est, cui scripsit Ptolemæus in hunc modum.

REX PTOLEMAEVS ELEAZARO PONTIFICI SALVTEM.

Quum multi in regno meo habitarent Iudæi, quos a Persis, dum imperium tenebant, captos, meus pater honorauit, et partim ad militiam maioribus stipendiis destinauit, partim videlicet iis, qui cum eo venerant in Aegyptum, castellorum custodiam adsignauit, vt essent Aegyptiis terrori: ego principatum adeptus, quum omnes humane tractaui, tum maxime ciues tuos, quorum supra centum millia captiuorum in libertatem vindicaui, soluto de meis facultatibus pretio dominis eorum: et qui per ætatem arma ferre possent, in militiam adlegi. Nonnullos etiam, quorum fides id mereri videbatur, in aulicos meos cooptaui, cogitans gratum Deo pro eius de me cura donarium hoc, et maximum a me oblatum iri. Atque vt tum his, tum omnibus toto orbe Iudæis gratum faciam, statui legem vestram de hebræo in græcum traducere, et in mea libraria reponere. Quare recte facies, si delectos viros bonos, ex vnaquaque tribu sex, iam ætate prouectos, ad me miseris, qui et per ætatem legum sint periti, et eas accurate possint interpretari. Sic enim existimo, his perfectis maxima nos gloria adfectum iri. Misi autem collocuturos hisce de rebus tecum, Andream satellitum præfectum, et Aristæum, homines magnæ apud me existimationis, per quos etiam donariorum primitias ad templum, et sacrificiorum, reliquorumque misi, argenti talenta centum. Et tu si nobis, quæ voles, scripseris, rem gratam feceris. His regis litteris ad Eleazarum perlatis, rescripsit quam fieri potuit amicissime, eique septuaginta seniores vna cum lege misit, et, vt postquam eam transscripsisset, tuto remitteret, postulauit. Quod ad mensam attinet, cuius superius facta mentio est, ea et materia et opere ita excellens fuit, vt nihil supra. Dederat enim operam rex, vt si magnitudine eam excedere non deberet, quæ ante Deo erat adposita, arte quidem et operis nouitate elegantiaque longe superaret. Crateres quoque et phialæ ea amplitudine atque arte factæ sunt, vt nihil desiderari posse videretur. Nam non solum artifices (qui erant artis suæ peritissimi) ad eam rem industriam suam adhibuerunt, sed etiam rex ipse labore studioque suo negotium non parum adiuuit. Etenim non solum sumtus ad artifices large suppeditabat, verum etiam omissa publicorum negotiorum administratione, ipse operi faciundo præsens aderat, totumque opus inspiciebat: quæ quidem regis præsentia et diligentia opificum diligentiam acuebat. Talia donaria misit Ptolemæus Hierosolymam ad templum,

plum, eaque Pontifex Eleazarus in templo collocauit, et nuntios honorauit, eisque dona regi ferenda tradidit, et eos ad regem remisit. Postquam ii Alexandriam peruenerunt, Ptolemæus intellecto eorum et septuaginta senatorum aduentu, protinus legatos Andream et Aristæum curat arcessendos. Qui vbi ad eum peruenerunt, litteras ei, quas a pontifice adferebant, tradiderunt: et omnia, de quibus eos verbis interrogauit, declararunt. Ipse cupiens senatores adloqui, Hierosolymis ob legum interpretationem venientes, reliquos, qui ob negotia aderant, dimitti iussit: id quod contra eius consuetudinem factum est. Qui enim ob huiusmodi caussas adducebantur, quinto demum die eum conueniebant: legati vero post vnum mensem. Tunc igitur dimissis aliis, missos ab Eleazaro exspectauit. Atque vbi seniores illi aduenerunt, dona secum sibi à pontifice ad regem tradita, et tabulas, in quibus scriptas aureis litteris leges habebant, ferentes, interrogauit eos de iis libris. Quumque eos illi detractis tegumentis ei ostendissent, admiratus est diutius membranarum tenuitatem, et indiscretam conglutinationem atque compactionem. Deinde gratias egit eis, qui venissent: et maiores ei, qui misisset: sed longe maximas Deo, cuius essent leges. Hic quum seniores, et qui vna aderant, regi vno clamore fausta comprecati essent, tanta perfusus est lætitia, vt lacrimas emiserit. Deinde iussit libros iis tradi, quorum id munus erat: ac tum homines complexus est, dixitque æquum esse, vt prius de iis rebus verba faceret, propter quas eos arcessiuisset, quam alios adloqueretur. Diem quidem eorum aduentus promisit sese insignem facturum, et per omnem vitam celebraturum. Nam sors illa tulit, vt idem dies esset eorum aduentus, et victoriæ, quam ipse de Antigono prælio nauali reportarat. Igitur eos sibi conuiuas esse iussit, eisque pulcherrima hospitia sub ipsa arce dari. Et Nicanor (qui excipiendis hospitibus præerat) vocato Dorotheo, qui earum rerum procurationem habebat, iussit, vt c tique pararet, quæ ad victum pertinerent. Erat autem ea res a rege in hunc modum constituta. Secundum vnamquamque ciuitatum, quæ non eadem victus ratione vtebantur, erat, qui hæc administraret, et hospitibus omnia ad ipsorum morem paranda curaret, vt consueta victus ratione epulantes, magis delectarentur, nec vlla re tamquam aliena offenderentur. Quod quidem tum illis quoque senioribus factum est, Dorotheo propter rerum peritiam his rebus præfecto. Is per seipsum omnia ad illos accipiendos parauit, geminamque accubationem fecit iussu regis. Imperauit enim rex dimidiam eorum partem in sua mensa vna ex parte collocari, alteram partem in altera mensa post suam, nihil omittens, quod ad eorum honorem pertineret. Postquam ita discubuerunt, mandat Dorotheo, vt quo ritu vterentur omnes, qui ad eum ex Iudæa venissent, eodem iis ministraret. Itaque sacros præcones, et sacrificos, et alios quibus preces peragere mos erat, repudiauit rex: et hospitum vnum nomine Elisæum, sacerdotem, rogauit, vt preces ageret. Atque is stans in medio, regi, eiusque subditis fausta precatus est. Deinde omnes cum lætitia adplauserunt atque acclamarunt: et eo facto, ad epulas se conuerterunt. Et rex interposita mora, quantam satis esse iudicabat, philosophari cœpit, et singulis quæstionem aliquam proponere naturalem, et ad propositum pertinentem. Quumque accurate de quauis re, quæ eis proponeretur, dissererent, delectatus eo rex, id conuiuium duodecim dies perpetuauit, dixitque sese iam ex eorum aduentu maxima bona percepisse, quippe qui ab eis didicisset regis officium: iussitque singulis tria talenta dari, et eos in hospitium deduci. Deinde tribus peractis diebus, Demetrius ducit eos in semotam quamdam domum, positam in litore,

litore, et ad eam rem idoneam: et eis ibi congregatis, rogat, vt postquam omnia, quibus ad legum interpretationem opus esset, ad arbitrium suum haberent, negotium expedirent. Illi translationem summo studio adgressi, in ea ad horam diei nonam elaborabant: deinde corpori curando se dabant, iis, quæ ad victum pertinerent, large suppetentibus. Nam præter quotidianum demensum, quod eis abunde ministrabatur, Dorotheus eis multa ex regis culina, ipsius regis iussu, adferebat. Mane regem salutatum ibant: deinde eumdem locum repetebant: et lotis in mari manibus lustrati, ita demum ad legum interpretationem sese conferebant. Deinde transscripta lege, et interpretationis opere duobus et septuaginta diebus absoluto, Demetrius congregatis eum in locum, in quo versæ leges fuerant, Iudæis omnibus, præsentibus etiam interpretibus, eas recitauit. Et multitudo interpretes legis adprobauit: et Demetrii etiam inuentionem collaudarunt, qui eis magnorum bonorum inuentor exstitisset: ab eoque petierunt, vt etiam rectoribus suis legem daret legendam: postularuntque omnes, tum sacerdos, tum interpretum seniores, et reipublicæ administratores, vt quandoquidem recte haberet interpretatio, maneret vt erat, neue immutaretur. Quumque omnes eorum sententiam laudassent, iusserunt, vt si quis in lege vel superfluum aliquid scriptum videret, vel curtum, id iterum inspiceret, planumque faceret et corrigeret, vt quod semel rectum iudicatum esset, id perpetuo maneret. Qua quidem re gauisus est rex videns institutum suum vtiliter perfectum: et maxime lætatus est recitatis ei legibus et legislatoribus mentem atque sapientiam stupuit. Itaque cum Demetrio verba facere cœpit, qui fieret, vt quum tam admirabilis esset ea lex, nullus nec historicorum nec poetarum eius meminisset? Ad quod Demetrius respondit, propterea neminem ausum eam attingere, quod diuina esset et augusta: iamque nonnullos, quoniam tale aliquid adtentassent, læsos fuisse diuinitus. Eique demonstrauit, vt Theopompus, quum horum aliquid scribere instituisset, mentem plus quam triginta dies perturbatam habuisset: itaque intermittente malo, Deum precibus placasset, inde sibi insaniam ortam esse suspicatus. Quinetiam in somnio vidisset id sibi propterea euenisse, quod diuina tractasset, et in profanum vulgus proferre voluisset. Itaque quum destitisset, mentem ei constitisse. Narrauit etiam ei de Theodecte tragico poeta, qui (vt perhiberetur) quum voluisset in quadam fabula mentionem facere eorum, quæ in sacro libro scripta forent, in oculorum morbum, quem glaucoma vocant, incidisset: et intellecta caussa, conualuisset propitiato Deo. Igitur rex iis acceptis a Demetrio, libros veneratus, iussit diligentem curam haberi, vt in integro manerent: hortatusque est interpretes, vt ad se frequenter ex Iudæa venirent: id enim eis vtile futurum, tum propter honorem, quo eos adfecturus, tum propter dona, quibus ornaturus esset. Nunc quidem æquum esse, vt eos dimitteret: verum si deinceps ad se sua sponte venirent, adsecuturos omnia, quæ et ipsorum sapientiæ deberentur, et a liberalitate sua præstari possent. Igitur eos tum dimisit, quum quidem vnicuique tres egregias vestes, et auri talenta duo dedisset, et calicem vnius talenti, et tori vestem stragulam. Hæc ipsis dono dedit. Pontifici autem Eleazaro per eos misit decem lectos argenteis pedibus, vna cum eorum instrumento, et calicem talentorum triginta. Præterea vestes decem purpureas, et elegantem coronam, et byssinæ telæ vlnas centum, et insuper phialas, et catinos, et pocula, et crateres duos, in templo reponendos. Hortatus est etiam eum per litteras, vt si qui illorum hominum ad se venire vellent, permitteret. Hoc honore Iudæos adfecit Ptolemæus Philadelphus. CA-

CAPVT III.

Vt Iudæorum gentem honore adfecerint reges Asiæ, et conditarum a se vrbium ciuitate donauerint.

COnsecuti sunt et ab Asiæ regibus honorem, quoniam sub eis militassent. Etenim Seleucus Nicanor, in iis vrbibus, quas condidit in Asia et interiore Syria, et in ipso regni capite Antiochia, eos ciuitate donavit, et eodem, quo Macedones et Græcos, numero habuit: quo iure etiamnum vtuntur. Argumento est, quod Iudæis nolentibus alieno oleo vti, certa pecunia soluitur a gymnasiorum præfectis, ad oleum comparandum. Quem morem quum Antiochensis populus proximo bello abrogare conaretur, Mucianus (qui tum Syriæ prætor erat) tamen retinuit. Et postea imperante Vespasiano, et Tito eius filio, orantes Alexandrini et Antiochenses, vt Iudæi priuarentur iure ciuitatis, non impetrarunt. Idem fecit et Marcus Agrippa. Nam commoti Iones aduersus Iudæos Agrippam orarunt, vt ciuitate, quam eis dederat Antiochus Seleuci nepos, is qui apud Græcos Deus adpellatur, soli fruerentur: postularuntque, vt si Iudæi eorum essent cognati, eosdem cum ipsis deos colerent. Ac constituto ea de re iudicio, obtinuerunt Iudæi, vt sibi solitis moribus vti liceret: vsi patrocinio Nicolai Damasceni. Agrippa enim pronuntiauit, nihil sibi innouare fas esse. Sed vt ad propositum reuertar, regnante in Asia Antiocho Magno, accidit, vt tum Iudæi, tum qui Cœlesyriam incolebant, multa aduersa paterentur. Eo enim belligerante cum Ptolemæo Eupatore, et cum eius filio Ptolemæo Epiphane, siue is superior erat, siue inferior, ipsi, qui in medio iacebant, semper adfligebantur, non secus ac nauis duabus vexata tempestatibus. Tamen victo Ptolemæo, Antiochus Iudæam occupauit. Deinde mortuo Philopatore, eius filius magnam manum, et ducem Scopam misit in Cœlesyriæ incolas: qui multas eorum vrbes, nec non gentem nostram cepit: oppugnata enim, in eius partes concessit. Non multo post, Scopam prælio vicit Antiochus, ad fontes Iordanis, magnamque eius copiarum partem deleuit. Postea quum Antiochus eas Cœlesyriæ vrbes, quas Scopas obtinuerat Samariamque subegisset, Iudæi vltro deditionem fecerunt, eumque vrbe admiserunt, et eius omni exercitui et elephantis omnia abunde suppeditarunt, et relictos a Scopa in arce hierosolymitana præsidiarios oppugnantem strenue adiuuerunt. Itaque Antiochus æquum esse iudicans, vt Iudæorum erga se studium remuneraretur, litteras scripsit ad suos duces et amicos, quarum exemplar infra positum est.

REX ANTIOCHVS PTOLEMAEO SALVTEM.

Quum Iudæi, simulac in eorum fines ingressi sumus, studium erga nos suum declarauerint, et in vrbem suam venientes splendide acceperint, cumque Senatu obuiam prodierint, et militibus elephantisque omnia abvnde præbuerint, nosque in expugnando Iudæorum in arce præsidio adiuverint: visum est nobis eos pro his remunerari, et eorum vrbem casibus labefactatam, recreare atque frequentare, reuocatis in eam iis, qui sunt dispersi. Ac primum eis decreuimus, religionis caussa præbenda conficere ad sacrificia, videlicet ad comparandas hostias, et vinum, et oleum, et tus, argenti viginti millia, et siliginis sacras artabas ex gentis consuetudine: frumenti medimnos mille quadringentos sexaginta, et salis medimnos trecentos sexagintaquinque. Atque hæc eis solui volo, quemadmodum imperaui: tem-

templique opus expediri, et porticus, et si quid aliud ædificandum est. Materia autem adportetur ex ipsa Iudæa, aliisque regionibus, et Libano, nec vllum eius nomine vectigal exigatur. Idem dico de aliis, quibus ad speciosiorem templi adparatum opus erit. Viuant autem omnes eius nationis homines ex legibus patriis: immunisque sit senatus, et sacerdotes, et scribæ templi, et sacri cantores, ab eo quod pro capite pendunt, et ab auro coronario, aliisque tributis. Ac quo citius frequentetur vrbs, concedo iis, qui nunc eam habitant, quique intra vltimum anni mensem eo migrauerint, immunitatem in triennium: et in posterum tertiam tributorum partem eis remittimus, ad eorum damnum resarciendum. Et quotquot ex vrbe abrepti seruiunt, et ipsos et eorum natos manumittimus, et facultates eis reddi imperamus.

Hoc erat litterarum exemplar. Item in honorem templi libellos toto regno publicauit, qui hæc continerent: Nemini liceat alienigenæ, intra templi conseptum ingredi, quemadmodum Iudæis interdictum est, nisi quibus lustratis mos est ex lege patria. Neue in vrbem importetur equina caro, neue mulina, neue asini, siue feri, siue cicuris: neue pardalina, aut vulpina, aut leporina, aut cuiusuis omnino eorum animalium, quæ Iudæis vetita sunt. Neue pelles inferre liceat, sed nec vllum tale animal in vrbe alere: sed solis maiorum sacrificiis vti liceat, quibus placari Deus debeat. Qui contra aliquid horum fecerit, soluito sacerdotibus argenti drachmarum tria millia. Scripsit et ad Zeuxim ducem, amicumque suum intimum, de Iudæis, in hunc modum.

REX ANTIOCHVS ZEVXIDI PATRI SALVTEM.

Quum intelligerem in Lydia et Phrygia tumultuari, magnopere mihi prospiciendum curaui: ac consultanti mihi cum amicis, quid facto sit opus, visum est in castella et loca maxime necessaria transferre ex Mesopotamia et Babylonia, Iudæorum bis mille familias, cum eorum supellectili. Credo enim, nostrarum rerum custodes fore beneuolos, tum propter eorum erga Deum pietatem: tum quia noui, eis a maioribus nostris testimonium datum fidei, et promti obsequii, in eis ad quæ rogantur. Itaque quamuis eos traducere laboriosum sit, tamen quia promisi, volo eos vti suis legibus. Quum autem eos in ea, quæ dixi, loca transtuleris, dabis singulis ad ædificandas domos locum, et agrum ad agriculturam, vinearumque sationem, et immunitatem frugum terræ concedes in annos decem: ac donec terræ fruges perceperint, demensum frumentum accipiant in famulorum alimoniam: deturque iis, qui eis inseruient, quantum opus erit, vt benigne a nobis habiti, studiosiores se rerum nostrarum præbeant. Da operam, quoad eius fieri potest, vt ei genti a nemine incommodetur. Hactenus de amicitia, quæ Antiocho magno cum Iudæis intercessit. Postea amicitiam et fœdus cum Ptolemæo fecit Antiochus: eique filiam suam Cleopatram nuptum locauit, et Cœlesyriam et Samariam et Iudæam et Phœnicen dotis nomine tribuit: ac diuisis in duos reges tributis, optimates suæ quisque patriæ tributa redimebant: et redactam, quæ imperata erat, summam regibus pendebant. Eo tempore Samaritæ, rebus suis secundis, multos Iudæos læserunt, agros eorum vastando, et corpora prædando: quæ quidem, Onia pontifice, acciderunt, Eleazaro enim vita defuncto, successit in pontificatum Manasses eius auunculus: post

cuius

cuius decessum, munus excepit Onias Simonis filius, eius cui Iusto cognomen fuit, qui Simon frater erat Eleazari, sicuti iam dixi. Hic Onias sordidi animi homo, et pecuniæ cupidus erat: eamque ob rem tributum pro populo non soluit, quod eius maiores regibus de suo pendere soliti erant, videlicet argenti talenta viginti: quæ res exacerbauit regem Ptolemæum Euergetem, qui pater erat Philopatoris. Itaque misso Hierosolymam legato, incusauit Oniam, qui tributa non solueret, minatusque est, sese eorum agrum diuisurum, nisi soluerentur, et eo militum coloniam deducturum. Qua re audita, Iudæi territi sunt: sed Onias, qua erat auaritia, hæc pro nihilo habuit.

CAPVT IIII.

Iosephus Tobiæ filius ei malo medetur, inita cum Ptolemæo Epiphane amicitia.

ERat Iosephus quidam, ætate iuuenis ille quidem, sed grauitate et prudentia et iustitia apud Hierosolymitas celebris, patre Tobia natus, ex sorore Oniæ pontificis. Hic Iosephus, quum a matre didicisset aduentum legati, (aberat enim tum in quodam pago nomine Phicola, ex quo erat ipse,) profectus in vrbem Oniam obiurgat, qui ciuium salutis rationem non haberet, sed genti periculum creare vellet, pecuniam auertendo, propter quam et populi administrationem, et summi sacerdotii honorem adeptus esset. Quod si pecuniæ adeo cupidus erat, adiret regem, et sibi vel totam, vel certe partem condonari postularet. Ad hæc Onias respondit, se neque principatum velle: et si fieri possit, paratum esse sacerdotium deponere: ad regem quidem non iturum, hæc enim sese omnino non curare. Tum Iosephus rogauit, vtrum sibi permitteret legationem publicam ad Ptolemæum suscipere? atque illo permittente, populum consolatur, seque legatum ad regem iturum ostendit. Deinde Ptolemæi legatum hospitio accipit et magnis muneribus donatum, multorumque dierum conuiuiis honoratum, præmittit ad regem: seque subsecuturum dicit. Nam regem conuenire eo magis auebat, quod legatus eum ad eundum in Aegyptum inuitauerat, seque ei, quæcumque a Ptolemæo postulasset, impetraturum promiserat: quippe Iosephi liberalitate et grauitate magnopere delectatus. Igitur vbi venit legatus in Aegyptum, Oniæ sordes regi commemorat, et Iosephi bonitatem ostendit, venturumque dicit ad eum ad populi culpam deprecandam, quippe populi gubernatorem. Breuiter iuuenem tantis laudibus extulit, vt et regis, et eius vxoris Cleopatræ beneuolentiam nondum præsenti conciliauerit. Et Iosephus missis in Samariam, qui pecuniam ab amicis mutuarentur, paratisque iis, quæ ad iter pertinerent, et vestibus populisque et iumentis comparatis, quæ summa efficiebatur viginti millium drachmarum, in Alexandriam proficiscitur. Accidit eo tempore, vt ex vrbibus Syriæ et Phœnices primarii homines ad vectigalium auctionem proficiscerentur, quæ rex quotannis cuiusque vrbis potentissimis vendebat. Hi videntes in via Iosephum, deridebant ob paupertatem atque inopiam. Qui postquam Alexandriam peruenit, et regem Memphi esse audiuit, adscendit ei obuiam. Sedebat autem rex in curru cum vxore, et Athenione amico suo, eo qui Hierosolymam legatus fuerat. Is Athenio simulac Iosephum vidit, regi indicavit, et Ptolemæus Iosephum prior salutauit, et, vt in currum adscenderet, hortatus est. Deinde sedente Iosepho, cœpit de Oniæ facto expostulare.

Sed

Sed Iosephus: Da veniam, inquit, eius senectuti. Neque enim te præterit, senum et infantium eamdem esse mentem. Sed a nobis iuuenibus omnia consequeris, ita vt nihil conqueraris. Hac iuuenis venustate et vrbanitate delectatus rex, eum magis amare cœpit, adeo vt eum in regia degere iusserit, et quotidianum conuiuam habuerit. Deinde postquam Alexandriam rex venit, videntes primi Syriæ sedentem cum eo Iosephum, grauiter ferebant. Post vbi dies venit auctionis vectigalium, qui in suis patriis dignitate præstabant, licebantur: quumque vectigalia Cœlesyriæ et Phœnices et Iudææ cum Samaria ad octo millia talentorum excrescerent, accessit Iosephus, et licitatores criminatus est, tamquam ex composito paruo licitarentur: ipse duplum daturum se pollicetur, eique bona missurum eorum qui in eius domum peccauissent: nam et hoc vna cum vectigalibus vendebatur. Id rex libenter audiuit: seque ei vectigalia addicturum dixit: simulque rogauit, vtrum sponsores dare posset. Ego vero (respondit ille festiue) et quidem bonos et honestos homines, quibus non diffidetis. Quos tandem? Teipsum, inquit, o rex, coniugemque tuam pro vtraque parte sponsuros tibi do. Hic subridens Ptolemæus, ei vectigalia sine fideiussoribus addixit: quam rem grauissime tulerunt alii, domumque non sine pudore redierunt. Ipse sumtis a rege duobus peditum millibus, vt si qui contemnerent, cogere posset: et mutuatus Alexandriæ a regis amicis quingenta talenta, in Syriam contendit. Vbi Ascalonem venit, tributa exigit, atque eis non modo nihil soluere volentibus, sed etiam ei conuiciantibus, comprehendit eorum primarios circiter viginti, eosque interficit: et redacta ex eorum facultatibus pecunia, ad mille talenta regi mittit, eique negotium demonstrat. Itaque Ptolemæus admiratus eius animum, adprobatoque facto, ei quæ velit faciendi potestatem permittit. Hoc audito, perterriti Syri, Iosepho libenter portas aperiebant, et vectigalia soluebant. Idem fecit et Scythopolitis, quod Ascalonitis. Atque vbi ex vectigalibus grandem pecuniam collegit, vt eam potentiam retinere posset, abusus est suis facultatibus. Multa enim regi et Cleopatræ, eorumque amicis, et omnibus in aula potentibus clanculum dona misit, hac ratione eorum beneuolentiam emens: atque ea felicitate annos duos et viginti vsus est. Natos habuit ex vna vxore septem, et ex sui fratris Solemii filia vnum nomine Hyrcanum. Hic Hyrcanus præstantis animi fuit, et ingeniosus atque animosus: qua de caussa patri longe carior fuit quam eius fratres: quæ res eis, qui tardi segnesque forent, magnam commouit inuidiam. Accidit aliquando, vt patri nuntiaretur, Ptolemæo natum esse filium, omnesque primos Syriæ et ditionis Ptolemæi ad celebrandos pueri natales magno cum adparatu in Alexandriam proficisci. Igitur ipse qui senectute retineretur, filios tentauit, ecquis ad regem proficisci vellet? Quumque grandiores recusassent, et sese ad tales congressus rusticiores esse dixissent, vtque fratrem Hyrcanum mitteret suasissent, delectatus ea re pater, Hyrcanum vocat, et an regem adire possit, paratusque sit, interrogat. Ille iturum dicit: nec multa ad iter egere pecunia: victurum enim frugaliter, vt satis futura sint ei drachmarum decem millia: qua pueri moderatione delectatus est pater. Deinde interiecto paruo spatio, patri consuluit puer, ne inde dona regi mitteret, sed sibi litteras ad Alexandrinum procuratorem daret, vt ipsi pecuniam præberet ad coemenda, quæ inueniret pulcherrima atque pretiosissima. Pater arbitratus, eum sumtum fore ad decem talenta, filii admonitionem laudauit: et Arioni dispensatori scripsit, qui totius eius Alexandriæ pecuniæ procurationem habebat, quæ erat non minus quam trium millium

talentorum. Iosephus enim Syriæ pecunias mittebat Alexandriam: et instante die, qua regi soluenda erant vectigalia, scribebat Arioni vt id faceret. Igitur acceptis ad hunc Arionem litteris a patre, Hyrcanus Alexandriam ire contendit. Eo profecto, scribunt eius fratres omnibus regis amicis, vt eum interficiant. Postquam Alexandriam peruenit, et litteras Arioni tradidit, quæsiuit Arion, quot talenta postularet. Sperabat enim postulaturum decem, aut paullo amplius. Sed ille sibi mille opus esse dixit: qua re iratus Arion, eum obiurgat, vt luxuriose viuere volentem: eique demonstrat, quo pacto pater eius eas facultates, vt laborans, et cupiditatibus resistens, congesserit: monetque, vt parentis imitatorem se præbeat: se quidem non amplius quam decem talenta daturum, et ea ad regem munerandum. At puer iratus, Arionem dedit in vincula. Cuius rei certior factus rex, Hyrcano significatum misit, sese magnopere mirari, quod in suum conspectum non venisset, et insuper procuratorem in vincula coniecisset: itaque iussit, vt ad dicendam caussam veniret. Ille vero regis nuntio respondit, ipsum regem habere legem, quæ vetaret, ne natus filius sacrificium gustaret, nisi prius in templum intrasset, Deoque sacrificasset. Hac de caussa neque se ad eum venisse, quod exspectaret dum dona ferre posset homini, de suo patre bene merito. Quod ad seruum attineret, sese in eum propterea animaduertisse, quod sibi dicto audiens non fuisset. Nihil enim interesse, vtrum paruus sit herus, an magnus. Quod nisi tales puniemus, exspecta tu quoque futurum, vt a tuis subditis contemnaris. His auditis, Ptolemæus risit, et tantum pueri animum admiratus est. Quo cognito, Arion puero mille talenta dedit, atque ita vinculis solutus est. Hyrcanos triduo interiecto, reges (i. e. regem et reginam) salutauit: qui eum libenter viderunt, et comiter conuiuio exceperunt, propter eius patris reuerentiam. Deinde mercatores secreto adgressus, coemit ab eis centum pueros, litterarum peritos, eosdemque valentissimos, talento vnumquemque: et totidem puellas eodem pretio. Post vbi dies venit, aliis regi offerentibus ad summum vicena talenta, ipse pueris virginibusque singula talenta ferenda tradidit, et illos regi, has Cleopatræ adduxit. Ac mirantibus cunctis, ipsisque adeo regibus insperatam munificentiam: insuper regis amicis famulisque dona multorum talentorum dedit, vt eorum insidias caueret. Eis enim scripserant eius fratres, vt Hyrcanum perimerent. Et Ptolemæus gratam habens magnanimitatem adolescentis, iussit, vt quod vellet donum, postularet. Ille vero nihil amplius ab eo petiit, quam vt ad patrem et ad fratres de ipso scriberet. Et rex eum maximo honore prosecutus, amplisque donis muneratus, scriptis ad patrem et ad fratres, et ad omnes suos præsides procuratoresque litteris, eum dimisit. Quo accepto nuntio, eius fratres ei obuiam prodierunt, vt eum necarent, etiam patre sciente, quippe qui ei propter insumtas in dona pecunias irasceretur: tametsi iram dissimulabat, metu regis. Igitur fratribus cum Hyrcano prœlio congressis, quum alios ex eorum hominibus multos, tum duos suorum fratrum interfecit: ceteri Hierosolymam ad patrem euaserunt. Ipse in vrbem profectus, quum eum admitteret nemo, timuit: seque trans Iordanem recepit, et ibi Barbaros sibi tributa soluere cogens, commoratus est. Per id tempus regnabat in Asia Seleucus, cognomine seruator, Antiochi Magni filius. Moritur et Hyrcani pater Iosephus, vir magni animi, qui Iudæum populum ex paupertate et tenuitate eripuit, et in splendidiorem statum perduxit, et Syriæ Phœnicesque et Samariæ vectigalia viginti annos tenuit.

Mori-

Moritur et eius auunculus, Onias: Simonique filio suo pontificatum relinquit. Huic porro Onias eius filius successit, ad quem Lacedæmoniorum rex Arius legatos misit, et litteras, quarum exemplum infra scriptum est.

CAPVT V.

Amicitia et societas Lacedæmoniorum cum Onia Iudæorum pontifice.

REX LACEDAEMONIORVM ARIVS, ONIAE SALVTEM.

INcidimus in quoddam scriptum, in quo inuenimus, eiusdem generis esse Iudæos et Lacedæmonios, ex Abrahami gentilitate. Quamobrem æquum est, vt vos, qui sitis fratres nostri, nobis significetis, si quid est quod velitis. Nos idem faciemus, et vestra pro nostris, et nostra vobiscum communia habebimus. Demoteles tabellarius is est, qui vobis has reddit. Scriptura est quadrata, sigillum est aquila draconem tenens. Hactenus Arii litteræ. Mortuo Iosepho, ortum est in populo dissidium, propter eius natos. Quum enim grandiores Hyrcano, qui natu minimus erat, bellum intulissent, scissa est multitudo: maiorque pars a grandioribus stabat, nec non pontifex Simon propter cognationem. Hyrcanus vero Hierosolymam deinceps non redire statuit, ac trans Iordanem capta sede, cum Arabibus continenter bellum gerebat, ita vt eorum multos partim interfecerit, partim captiuos ceperit. Aedificauit etiam validum castellum, quod Tyrum nominauit: locus est inter Arabiam et Iudæam, trans Iordanem, non procul ab Essebonitide: illosque tractus rexit per annos septem, toto tempore quo Seleucus regnauit in Asia. Seleuco vita defuncto, successit eius frater Antiochus Epiphanes. Moritur et Ptolemæus Aegypti rex, qui et ipse cognomen habebat Epiphanes, superstitibus duobus filiis adhuc iuuenibus: quorum grandiori Philometor, minori Physcon cognomen erat. Et Hyrcanus videns Antiochi magnam potentiam, veritus ne ab eo propter illatas Arabibus iniurias caperetur, et supplicio adficeretur, mortem sibi consciuit: et Antiochus in eius bona omnia inuasit.

CAPVT VI.

Iudæi potentiores inter sese dissidentes, Antiochum Epiphanem inuocant.

PEr id tempus mortuo Onia pontifice, rex eius fratri Iosuæ summum sacerdotium dedit. Nam quem filium reliquerat Onias, is infans adhuc erat. Deinde Iosuam summo sacerdotio priuauit rex, iratus ei, idque dedit Oniæ eius fratri minori. Habuit enim Simon hos tres filios, qui omnes fuere pontifices, vt declarauimus. Et Iosua quidem Iasoni sibi nomen imposuit: Onias vero, Menelaus adpellatus est. Igitur orta seditione inter priorem pontificem Iosuam et Menelaum, qui pontifex postea factus est, scissa est in partes multitudo, steteruntque a Menelao Tobiæ filii: maxima vero populi pars Iasonem secuta est: cuius vim non sustinentes Menelaus et Tobiæ filii, ad Antiochum sese receperunt: eique demonstrarunt, velle se, relictis patriis legibus et institutis, sequi regia, et græcanicos mores tenere. Itaque eum orarunt, vt sibi permitteret ædificare gymnasium Hierosolymis. Atque vbi id impetrarunt, insuper sese præputiarunt, vt nudi quoque essent Græci: omnibusque aliis, quæ eis patria erant,

omiſſis, ceterarum gentium facta imitati ſunt. Antiochus vero, regni negotiis ei ad ipſius arbitrium ſuccedentibus, ſtatuit in Aegyptum expeditionem facere, eius occupandæ cupidus: ſimulque Ptolemæi filios contemnens, qui debiles adhuc eſſent, necdum res tantas adminiſtrare poſſent. Igitur ad Peluſium cum magnis copiis profectus, et circumuento fraudibus Ptolemæo Philometore, Aegyptum occupat: et profectus ad Memphim, eaque potitus, Alexandriam contendit, vt eam obſidione caperet, et regnantem ibi Ptolemæum in ſuam poteſtatem redigeret. Verum repulſus eſt non ſolum ab Alexandria, ſed etiam ab vniuerſa Aegypto, iubentibus Romanis, vt ab ea regione abſtineret.

QVAE POST MACHABAEOS GESTA SVNT.

EX FLAVII IOSEPHI ANTIQVITATVM LIBRO DECIMO TERTIO.

CAPVT XV.

Ptolemæus principatum adfectat, Hyrcanus occupat.

IGITVR Ptolemæus ſeſe in arcem quamdam recepit, ſupra Hierichuntem poſitam, nomine Dagon. At Hyrcanus, qui et Ioannes dicitur, patrium pontificatum adeptus, quum primis ſacrificiis litaſſet, fecit adverſus Ptolemæum expeditionem, locumque oppugnauit: et aliis quidem rebus ſuperior erat: tantum miſericordia erga matrem et fratres vincebatur. Eos enim Ptolemæus in murum ſubductos, in conſpicuo loco cruciabat: et præcipitaturum minabatur, niſi ille ab obſidione deſiſteret, quæ res illum remiſſiorem ad oppugnandum faciebat. Quamquam mater paſſis manibus eum orabat, ne ſua cauſſa remolleſceret: quin eo acrius oppugnationem vrgeret, hoſtemque in poteſtatem ſuam redigeret, et ſibi amiciſſimos vlciſceretur. Sibi enim ſuaue eſſe cruciatibus necari, dummodo pœnas daret hoſtis. Hæc dicente matre, Hyrcanus ad capiendam munitionem animabatur: ſed dum eam verberari lacerarique videbat, remolleſcebat, vincente miſericordia. Ita durante diutius obſidione, venit annus ſeptimus, in quo Iudæis otiari mos eſt: et Ptolemæus hac de cauſſa leuatus bello, Hyrcani fratres, et matrem interfecit: eoque facto ad Zenonem ſe recepit, cognomine Cotylam, Philadelphenſium vrbis tyrannum.

CAPVT XVI.

Antiochus Pius aduerſus Hyrcanum expeditionem facit: et acceptis ab eo trecentis talentis, init cum eo ſocietatem.

ANtiochus vero Simonis aduerſum ſe facta ægre ferens, Iudæam invaſit anno regni ſui quarto, qui primus fuit annus potentatus Hyrcani: vaſtatisque agris, Hyrcanum in vrbem compulit, et eam ſeptenis caſtris cinxit: ac principio nihil proficiebat, tum propter murorum firmi-

firmitatem, tum propter obſeſſorum virtutem. Adde, quod aquæ penuria liberauit eos delatus ſub occaſum vergiliarum multus imber. A parte autem muri ſeptemtrionali, qua ex parte locus erat planus, excitatis centum turribus trium contabulationum, cohortes in eis collocauit: et quotidianis oppugnationibus, ductaque alta et lata foſſa, eaque duplici, Iudæos concluſit. Illi contra crebris excurſionibus, ſicubi imparatos hoſtes offenderent, magnas eis clades inferebant: ſin ſenſiſſent, facile ſe in tutum recipiebant. Hyrcanus vero animaduertens ſuorum multitudinem ſibi eſſe detrimentoſam, propterea quod et commeatus celerius a tanta multitudine abſumeretur, et nullum ab ea operæ pretium fieret, inutilem turbam ſecreuit, et eiecit: quodque roboris erat, et ad pugnandum idoneum, id ſolum retinuit. Sed Antiochus excluſos prohibebat exitu: itaque illi inter muros oberrantes, fame miſerabiliter conficiebantur. Verum vbi vmbraculorum feſta venerunt, qui erant in vrbe, eos, miſeratione commoti, rurſum intro receperunt. Et Hyrcanus miſit ad Antiochum petitum inducias in ſeptem dies, propter feſta: quas Antiochus, qua præditus erat religione, conceſſit: et præterea magnificum ſacrificium intromiſit, tauros auratis cornibus, et cum omni genere aromatum pocula aurea et argentea: nec non vrbanorum milites conuiuio excepit. Itaque propter eius ſingularem religionem, omnes eum Pium nuncuparunt. Hanc ob rem Hyrcanus, hac æquitate adprobata, cognitoque eius erga Deum ſtudio, legatos miſit ad eum, petitum, vt ipſis patria reſtitueret inſtituta. Ille vero repudiato eorum conſilio, qui gentem delendam, propter morum inſociabilitatem, cenſebant: legatis reſpondit, vt obſeſſi arma traderent, et ſibi Ioppes, reliquarumque vrbium, excepta Iudæa, vectigalia penderent, præſidiumque acciperent, atque hac conditione bello liberarentur. Illi in cetera conſenſerunt: ſed præſidium non admiſerunt, propter morum diſſimilitudinem: verum pro præſidio obſides dederunt, et argenti talenta quingenta, quorum in præſentia trecenta dederunt, ſimulque obſides, quos inter erat et Hyrcani frater. Deiecit et murorum vrbis pinnas. Hac conditione Antiochus ſoluta obſidione diſceſſit. Hyrcanus vero aperto Dauidis ſepulcro, tria millia talentorum inde extulit, et his opibus primus Iudæorum cœpit externum militem alere. Iniit et cum Antiocho amicitiam atque ſocietatem: eoque in vrbem accepto, omnia exercitui abunde et cupide ſubminiſtrauit: et in expeditione contra Parthos eum comitatus eſt. In ea expeditione Antiochus commiſſo prœlio cum Arſace Partho, magnam exercitus ſui partem amiſit, et ipſe mortuus eſt. Et in regno Syriæ ſucceſſit eius frater Demetrius, per Arſacem liberatus a captiuitate.

CAPVT XVII.

Hyrcani expeditio in Syriam.

HYrcanus audita Antiochi morte, confeſtim in vrbes Syriæ fecit expeditionem, ratus (id quod erat) inuenturum vacuas a propugnatoribus. Igitur Medabam magno cum exercitus ſui labore cepit ſex menſibus: deinde Samegam et finitima loca: itemque Sicima et Garizim, Chuthæorumque gentem, quæ templum accolebat Hieroſolymitani ſimile, de quo ſupra diximus: quod quidem Garizinum templum, poſtquam ducentos durauit annos, deletum eſt. Cepit et Adora, et Mariſſam, vrbes Idu-

mææ: subactisque omnibus Idumæis, permisit in finibus suis manere, si virilia sua circumcidere, Iudæisque legibus vti vellent. Quam conditionem illi admiserunt, ac deinceps Iudæi esse cœperunt. Hyrcanus vero volens amicitiam cum Romanis renouare, legatos misit ad eos: et senatus acceptis eius litteris, amicitiam cum eo fecit in hunc modum: FANIVS M. F. Pr. Senatum conuocauit octauo Idus Februarii, in campo, præsente L. Manlio L. F. Mentina, et C. Sempronio C. F. Falerna, propter eas res, quas legati retulerunt, Simon Dosithei, et Apollonius Alexandri, et Diodorus Iasonis, viri honesti et boni, missi a populo Iudæorum, qui etiam egerunt de amicitia et societate, quæ eis cum Romanis intercedit, et de publicis negotiis, vt Ioppe, et portus, et Gazara, et fontes, et quascumque alias eorum vrbes, et loca bello cepit Antiochus citra Senatus decretum, hæc eis reddantur, neue regiis militibus liceat per ipsorum aut subditorum fines iter facere. Item, vt quæ per id bellum ab Antiocho præter Senatus sententiam decreta sunt, irrita fiant: vtque missis legatis curent eis reddenda, quæ per Antiochum ablata sunt: et regionem æstiment, quæ ab eo bello vastata est: vtque eis ad reges et liberos populos dentur litteræ ad redeundum tuto domum. Igitur de his rebus decreta sunt hæc, renouari amicitiam et societatem cum viris bonis: et a bono amicoque populo missis. De litteris autem responderunt deliberaturos, quum Senatui per sua negotia vacabit: operamque daturos, vt in posterum nulla tali adficiantur iniuria. Mandatumque est prætori Fanio, vt eis pecuniam det ex ærario ad domum reditionem. Ita Fanius Iudæorum legatos dimisit, data eis pecunia ex ærario, nec non senatusconsulto, ad eos, qui deducere, et tutum iter domum vsque eis præstare deberent. Et Hyrcani quidem pontificis rerum status hic erat. Demetrius autem rex Hyrcano bellum inferre cupiens, tempus et opportunitatem non habuit, quod tum Syris esset, tum militibus propter improbitatem suam inuisus. Itaque missis ad Ptolemæum Physconem legatis petierunt, vt sibi daret aliquem de Seleuci genere, qui in regnum inuaderet. Et Ptolemæus misit Alexandrum Zebinam cum exercitu: commissoque prœlio victus Demetrius, ad Cleopatram vxorem confugit Ptolemaidem: et ab ea non admissus, inde Tyrum profectus capitur: multaque passus ab osoribus suis, moritur. Alexander vero regnum adeptus, amicitiam iniit cum Hyrcano pontifice: deinde bello petitus a Demetrii filio Antiocho Grypo, in pugna occubuit. Antiochus regno Syriæ potitus, in Iudæam exercitum ducere reformidabat, audiens fratrem suum ex matre (cui et ipsi Antiocho nomen erat) contra se apud Cyzicum habere delectum. Itaque statuit intra fines suos se continere, et ad fratris aduentum præparare, qui Cyzicenus a Cyzico vrbe, in qua nutritus esset, cognominatus est, patre Antiocho Seruatore, qui in Parthis occubuit: eratque is Antiochus Seruator frater Demetrii, patris Grypi, tamen vtrique fratri nupsit eadem Cleopatra. Cyzicenus vero Antiochus in Syriam profectus, multos annos contra fratrem bellum gessit, ac toto eo tempore Hyrcanus in pace degebat. Etenim post obitum Antiochi, a Macedonibus defecerat, neque quidquam eis iam nec vt subditus, nec vt amicus præstabat: quin rebus secundissimis vtebatur Alexandri Zebinæ temporibus, et maxime sub his fratribus. Bellum enim, quod inter eos gerebatur, facultatem Hyrcano præbebat fruendi Iudæa secure, ita vt pecuniæ vim innumerabilem congesserit. Tamen Cyziceno agros vastante, ipse quoque voluntatem suam aperte ostendebat: et desertum ab Aegypti auxilio videns Antiochum, ac tum ipsum

tum

tum eius fratrem mutuis certaminibus adfligi, vtrumque contemnebat.

CAPVT XVIII.

Antiochus Cyzicenus Samaritis auxilium ferens, victus aufugit.

ITaque expeditionem fecit aduersus Samariam, vrbem munitissimam: eamque adortus magna vi obsedit, Samaritanis infensus propter iniurias, quas Marissenis Iudæorum colonis et sociis intulerant iussu regum Syriæ. Igitur vrbem fossa vndique et duplici muro per octoginta stadia cinxit: iisque filios suos præfecit Antigonum et Aristobulum: quibus prementibus, in eam famis necessitatem adducti sunt Samaritæ, vt insuetis vescerentur: et Antiochi Cyziceni opem implorarent: qui eo libenter profectus, ab Aristobulo vincitur: et Scythopolim vsque fugatus a fratribus, effugit. Illi in Samaritas conuersi, eos iterum intra muros compellunt, ita vt denuo eumdem Antiochum arcessiuerint in auxilium. Ille accitis a Ptolemæo Lathuro hominum ad sex millia (quos ille inuita matre, et ab ea principatu pæne deturbatus, misit) primum Hyrcani fines cum illis Aegyptiis latrocinando depopulabatur, cum eo congredi non audens, (neque enim viribus par erat,) sed fore sperans, vt agrorum vastatione Hyrcanum cogeret soluere obsidionem Samariæ. Verum postquam delatus in hostivm insidias, multos suorum militum amisit, Tripolim se recepit, quum quidem Callimandrum et Epicratem bello contra Iudæos præfecisset. Callimander dum audacius in hostes inuehitur, in fugam versus occubuit. Epicrates pecunia corruptus, Scythopolim, et alia finitima loca prodidit manifeste Iudæis, neque Samariam obsidione leuare potuit. Hyrcanus igitur vrbem vno anno obsessam cepit, nec eo contentus, eam funditus deleuit, inductis eo torrentibus, quibus eam ita subruit, vt in foueas delapsa, ne vestigium quidem vrbis vllum retineret. Narratur Hyrcanum, quod die eius filii cum Cyziceno dimicarunt, quum solus in templo suffiret, vocem audiuisse, quæ significaret superatum modo ab eius pueris Antiochum: idque ipse egressus ex templo, toti populo indicauit, atque ita factum contigit. Et hoc quidem in statu erant res Hyrcani.

Accidit eodem tempore, vt non solum qui Hierosolymis et in ea regione erant Iudæi, bene agerent: sed etiam qui Alexandriæ, et in Aegypto atque Cypro degebant. Cleopatra enim regina, a filio suo Ptolemæo Lathuro dissidens, duces constituit Helciam, et Ananiam Oniæ filios, eius qui templum in heliopolitana præfectura Hierosolymitani simile construxerat. His tradito exercitu, Cleopatra nihil absque eorum sententia faciebat. Hyrcano vero inuidiam Iudæorum commouerunt res secundæ, et maxime Pharisæi erant in eum male animati. Secta est Iudæorum, qui tantæ sunt auctoritatis apud plebem, vt si quid vel contra regem, vel contra pontificem dicant, continuo credatur. Erat autem Hyrcanus eorum discipulus, eisque in primis carus. Quumque aliquando eos ad conuiuium vocasset, et opipare accepisset, animaduertens vehementer delectari, cœpit eis dicere, sese (vt scirent ipsi) velle esse iustum, et omnia facere, quibus Deo placere posset, id quod ipsi quoque Pharisæi profiterentur: petere tamen, si quid peccare se, et de via deflectere viderent, vt se in eam reuocarent. Illi ei omnium virtutum testimonium dederunt, quibus quidem laudibus delectatus est. Sed conuiuarum quidam nomine Eleazarus, homo ingenii praui, et seditionis amans: Postquam, inquit, verum scire

expetis, si vis esse iustus, pontificatu tete abdica, et solo populi principatu contentus esto. Ac caussam quaerenti Hyrcano: Quoniam, inquit, audimus a maioribus natu, captiuam fuisse tuam matrem regnante Antiocho Epiphane. Erat autem id falsum: eoque Hyrcanus exacerbatus, neque non Pharisaei omnes grauiter offensi sunt. Et quidam Ionathan de secta Sadducaeorum, qui contrarium tenent Pharisaeis institutum, Hyrcani cum primis amicus, dixit Eleazarum de communi Pharisaeorum omnium sententia illa maledicta dixisse: idque ipsi Hyrcano fore manifestum, si ab illis quaerat, quanam poena dignus sit Eleazarus ob illud dictum. Ad quod illi responderunt, fustigio et vinculis dignum esse: neque enim videbatur eis conuicii gratia capite plectendus: et sunt alioquin Pharisaei in poena irroganda clementes. Ea re grauiter offensus Hyrcanus, Eleazarum ex illorum sententia contumeliam dixisse arbitratus est. Et maxime eum Ionathan insuper incendit, et ita adfecit, vt ab illis defecerit ad Sadducaeorum partes, et praescripta a Pharisaeis populo iura antiquarit: atque in eos, qui ea seruarent, animaduerterit. Hinc natum est multitudinis tum in eum, tum in eius filios odium, quibus de rebus postea dicemus. In praesentia demonstrare volo, Pharisaeos multa instituta populo tradidisse a patribus accepta, nec in Mosis legibus scripta: ideoque ea Sadducaeorum genus repudiat, dicitque, ea pro institutis habenda, quae scripta sunt: quae autem a patribus tradita sunt, non esse seruanda. De his quaestiones eis, grauesque contentiones oriebantur, Sadducaeis locupletes solum in suas partes pertrahentibus, neque plebem sibi obsequentem habentibus: Pharisaeis autem multitudinis fauore nitentibus. Hyrcanus vero sedata contentione, quum post eam feliciter vixisset, et rebus optime annos vnum et triginta praefuisset, obiit, superstitibus quinque filiis: tria maxima consecutus a Deo, potentatum gentis, pontificalem honorem, et vaticinationem. Aderat enim ei numen, futurorumque praesensionem et praedictionem praebebat: ita vt de duobus suis filiis praedixerit, non mansuros in imperio.

CAPVT XIX.

Aristobulus principatum adeptus, diadema primus sibi imponit.

MOrtuo Hyrcano, Aristobulus eius filiorum natu maximus volens principatum in regnum commutare, diadema sibi primus imponit, annis quadringentis octoginta vno, et vno mense, postquam liberatus babylonica seruitute populus domum reuenerat. Et quia Antigonum fratrum suorum post se natu maximum amabat, eum dignitatis socium, ceteros in vinculis habebat. Matrem etiam coniecit in carcerem, quod ea cum ipso de principatu contenderat: quippe quum eam Hyrcanus omnium dominam reliquisset: eoque crudelitatis processit, vt vinctam fame necarit. Addidit et matri fratrem Antigonum, quem amare videbatur, regnique socium habebat, calumniis alienatus ab eo, quibus primum non credebat, tum quia eum amabat, tum quod ea maledicta ab inuidia proficisci credebat. Accidit aliquando, vt Antigonus ab exercitu magnifice reuersus, festis vmbraculorum, Aristobulo propter morbum decumbente, adscenderet splendidissime ornatus in templum, ad celebrandum festum, vna cum suis militibus armatis, et potissimum pro fratris salute vota faceret. Ex hoc Antigoni adparatu, rebusque ab eo feliciter gestis, occasionem nacti homines mali, et eorum concordiae dirimendae cupidi, regem adeunt:

adeunt: eique festi adparatum, rem malitiose in maius augentes, exponunt: demonstrant, singula, quæ ab illo fierent, non esse hominis priuati, sed animi regii argumenta: venturum illum ad ipsum interficiendum cum armatorum valida manu: quod stultum existimet, quum regnare liceat, communicato honore contentum esse. Aristobulus his ægre inductus, quo et fratris suspicionem vitaret, et simul saluti suæ prospiceret, satellites suos in obscuro quodam loco subterraneo collocauit (decumbebat autem in turri quadam, quæ nominabatur Antonia) eisque imperauit, vt si inermis ad se intraret Antigonus, eum nemo tangeret: sin armatus, interficerent: ipse quidem Antigono significatum misit, vt inermis veniret. Sed regina, et qui cum ea Antigono insidiabantur, nuntio persuadent, vt contraria dicat: fratrem, quoniam eum arma ornatumque bellicum parasse audierit, rogare, vt ad se veniat armatus, quo eum adparatum videat. Antigonus vero nihil fraudis suspicatus, sed fratris beneuolentia fretus, sicut erat toto corpore armatus, adit Aristobulum, arma ei ostensurus. Sed postquam venit ad turrim, quæ Stratonis adpellabatur, qua obscurissimus erat aditus, occiditur a satellitibus. Erat quidam Iudas genere Essæus, qui futuris prædicendis numquam aberrauerat. Is Antigonum conspicatus præter templum euntem, exclamauit apud socios familiaresque suos, qui eum discendæ futurorum prædictionis gratia frequentabant, sibi mortem esse optandam, postquam falsum dixisset, viuente Antigono: quem quum prædixisset moriturum eo die in turri Stratonis, nunc ambulantem videret: quum is locus, in quo eum occisum iri prædixisset, illinc stadiis sexcentis abesset, diei iam maiore parte præterita: periculum esse, ne falsum sit suum oraculum. Hæc dum mæstus loquitur, nuntiatur mortuus Antigonus in subterraneo loco, qui et ipse Stratonis turris adpellabatur, sicut et maritima Cæsarea: quæ res vatem turbabat. Aristobulum autem continuo cepit necis fraternæ pœnitentia, tantaque vis morbi, vt corruptis immodico dolore partibus interioribus, sanguinem emiserit. Eum sanguinem dum quidam puerorum, qui ei ministrabant, exportat, prætereundo per eum locum, qui Antigoni cæde adhuc cruentus erat, prolapsus effudit. Hinc orto clamore ab iis, qui viderunt, quasi puer data opera sanguinem illic effudisset, eo audito Aristobulus caussam sciscitatus est. Atque illis non dicentibus, eo magis scire auebat: tandemque minis et terrore veritatem ab illis extorsit: tantaque inde labe conscientiæ perculsus est, vt multum lacrimarum emiserit, et alte ingemiscens ita dixerit, Ergo fieri non poterat, vt mea tam impia et conscelerata facinora Deum laterent: quin me celer pœna cognatæ cædis inuasit. Et quousque, o corpus impudentissimum, retinebis debitam fratrum matrisque manibus animam? Cur vero non vniuersam reddis, sed paullatim meum sanguinem iis libo: quos nefarie interfeci? Hæc fatus, moritur inter loquendum. Regnauit vnum annum, et Græcorum amator dictus est, multaque in patriam beneficia contulit, debellata Ituræa, et multa eius regionis parte Iudææ addita: coactisque incolis, si in suis finibus manere vellent, circumcidi, et ad Iudæorum leges viuere.

CAPVT XX.

Alexandri Iudæorum regis expeditiones.

ARiſtobulo vita defunĉto, Salome eius vxor, quæ a Græcis Alexandra dicitur, ſolutis eius fratribus (eos enim in vinculis, vt iam diximus, habebat Ariſtobulus) Iannеum (qui idem eſt Alexander) regem creauit, qui et ætate et moderatione præſtabat. Hic Alexander ſimulatque natus eſt, patri fuit inuiſus, nec vnquam per omnem vitam venit in eius conſpectum. Odii cauſſam tradunt hanc. Quum maxime amaret Hyrcanus filiorum ſuorum grandiores, Antigonum et Ariſtobulum, interrogauit Deum, (qui ei adparuit in ſomnis,) quisnam filiorum ſibi futurus eſſet ſucceſſor? Quumque Deus ei huius Alexandri formam ostendiſſet, grauiter ferens Hyrcanus, eum ſibi omnium bonorum heredem fore: vbi ille natus eſt, curauit in Galilæa educandum: neque tamen Deus Hyrcanum feſellit. Igitur hic Alexander regnum adeptus, alterum fratrum regnum adfeĉtantem peremit: alterum, otioſam vitam agere inſtituentem, in honore habuit. Compoſito deinde principatu, quomodo ſibi conducere putabat, expeditionem facit in Ptolemaidem: viĉtosque prœlio compellit intra vrbem, et admoto exercitu obſidet. Nam maritimarum vrbium Ptolemais ei et Gaza ſolæ ſubigendæ reſtabant, necnon Zoilus tyrannus, qui Stratonis turrim Doraque tenebat. Ac dum Philometor Antiochus, eiusque frater Antiochus Cyzicenus, inter ſe bellum gerunt, ſuasque vires adterunt, erat nullum Ptolemaidenſibus ab eis auxilium. Verum quum premerentur obſidione, adfuit Zoilus, vna cum legione militum, quam alebat: et quod propter regum mutuum certamen tyrannidem adfeĉtabat, paullulum Ptolemaidenſibus auxilii ferebat. Nam neque reges eis ita fauebant, vt ab eis ſperari aliquid ſubſidii poſſet. Erant enim ambo laſſitudine exanimati: ſed quia cedere pudebat, perſeuerabant: et quieſcentes, atque reſpirantes, pugnam differebant. Supererat Ptolemaidenſibus vna ſpes ab Aegypti regibus, et Ptolemæo Lathuro, qui a matre Cleopatra imperio deieĉtus, in Cyprum venerat, et eam tenebat. Igitur hunc oratum miſerunt Ptolemaidenſes, vt ſibi ſuppetias ferret: ſeque ab Alexandro liberaret. Præterea legati ſpem ei fecerunt, ſi in Syriam traieciſſet, habiturum ſtantes a Ptolemaidenſibus Gazæos et Zoilum: itemque Sidonios, et multos vna cum eis acceſſuros: quibus rebus elatus ille, nauigationem adornat. Interea Demenetus, homo popularis, qui tum auĉtoritate apud Ptolemaidenſes valebat, eorum animos mutauit, dicens præſtare incerto euentu periclitari cum Iudæis, quam manifeſtam accipere ſeruitutem, domino ſeſe tradentes: et inſuper non modo præſens habere bellum, ſed etiam multo maius ab Aegypto. Neque enim commiſſuram Cleopatram, vt Ptolemæus vires ſibi comparet a vicinis, ſed eos magna manu adgreſſuram: quippe quæ Ptolemæum etiam ex Cypro deiicere conetur. Eſſe autem Ptolemæo, ſi ea ſpe deieĉtus ſit, receptum rurſus in Cyprum: ipſis vero extremum periculum. Ita Ptolemaidenſes conſilium mutarunt: quo cognito Ptolemæus, qui iam profeĉtus erat, nihilominus nauigauit, et in eam, quæ Sycaminus dicitur, adpulſus, ibi vires ſuas expoſuit. Erat in vniuerſum eius exercitus, qua peditum, qua equitum, ad triginta millia, quibus prope Ptolemaidem duĉtis, faĉtisque caſtris, quum illi neque ipſius legatos admitterent, neque verba audirent, magnopere æſtua-

æstuabat. Interea adeunt eum Zoilus et Gazæi, orantque, vt sibi auxilietur aduersum Iudæos et Alexandrum, a quibus eorum ager vastetur. Itaque soluit obsidionem Alexander, Ptolemæum veritus: et abducto domum exercitu, deinceps astu rem gerebat, clanculum Cleopatram aduersus Ptolemæum arcessens, aperte vero amicitiam et societatem cum eo simulans. Quinetiam quadringenta argenti talenta daturum se promisit, ea lege, vt Zoilus de medio tolleretur, et ager Iudæis adtribueretur. Ac tum quidem Ptolemæus libenter inita cum Alexandro amicitia, Zoilum in potestatem suam redigit: verum postea vbi audiuit Alexandrum clam ad matrem suam Cleopatram nuntios mittere, soluit, quod ei præstiterat iusiurandum: et Ptolemaidem, quæ eum non admisisset, adortus obsidet: ac relictis in obsidione ducibus, et parte copiarum, ipse cum reliquis ad populandam Iudæam proficiscitur. Alexander intellecta mente Ptolemæi, coegit et ipse ad quinquaginta incolarum millia, aut, vt nonnulli scripserunt, octoginta: et adsumtis iis copiis, Ptolemæo obuiam proficiscitur. Ptolemæus vero Asochim Galilææ oppidum Sabbato de improuiso adortus, expugnat: et circiter decem corporum millia, multamque aliam prædam capit.

CAPVT XXI.

Ptolemæi Lathuri cum Alexandro pugna et victoria, et alia varia.

TEntauit et Sepphorim, quæ ab ea quam populatus erat, prope aberat: multisque ibi amissis, abiit conflicturus cum Alexandro. Ei occurrit Alexander apud Iordanem fluuium, ad quemdam locum nomine Asophum, et prope hostes castra fecit. Habebat in prima acie octo pugnatorum millia, qui ære tectis scutis vtebantur: itemque Ptolemæi prima acies tectos ære clipeos habebat. Et ceteris quidem rebus inferiores erant Ptolemæani, eoque timidius periculum subierunt: sed non parum eis audaciæ addidit Philostephanus, aciei ordinandæ præfectus: iubens transire fluuium, qui inter castra positus erat. Alexander vero eos exitu prohibendos non existimauit, ratus si fluuium a tergo haberent, facilius superatum iri, quod ex prœlio fugere nequirent. Igitur principio erat anceps et manibus et animis prœlium: magnaque vtriusque exercitus cædes fiebat. Quumque superiores fierent Alexandri milites, Philostephanus partitus copias, cædentibus commode subsidia mittebat: ac nemine inclinanti Iudæorum parti succurrente, fiebat vt ea pars fugeret, proximi vero non subuenirent, sed fugæ socii fierent. At Ptolemæani contra, Iudæos persequentes occidebant, et ad extremum omnibus in fugam actis, tantam eorum cædem fecerunt, vt eis et ferrum obtunderetur, et manus delassarentur. Triginta hominum millia in eo prœlio occisa tradunt. Timagenes millia quinquaginta dixit: alios partim captos, partim domum fuga dilapsos. Ptolemæus post victoriam populatus agros, vespere mansit in quibusdam Iudææ pagis: quos feminarum puerorumque plenos nactus, militibus imperauit, vt eos iugularent, et frustatim dissectos in feruentia ahena coniicerent, ac sacrificarent, vt qui ex prœlio elapsi ad eos venerant, hostes humana carne vesci arbitrarentur, et ea re illos magis perterrefacerent. Expugnarunt etiam Ptolemaidem. Cleopatra vero videns filium crescere, Iudæam arbitratu suo vastare, Gazamque in sua potestate habere: statuit eum non pati, qui ad portas esset, maiorque factus Aegypti imperium cuperet. Itaque confestim cum naualibus

bus pedestribusque copiis aduersus eum proficiscitur, mandata totius exercitus cura Helciæ et Ananiæ Iudæis. Magnam autem facultatum suarum partem, nepotesque et testamentum ad Coos depositum misit: iussoque filio suo Alexandro in Phœnicen ingenti cum classe nauigare, quum ea regio deditionem fecisset, ad Ptolemaidem venit: et a Ptolemaidensibus non admissa, vrbem obsidet. Ptolemæus vero a Syria profectus, in Aegyptum properat, sperans ab exercitu vacuam posse de improuiso opprimi: sed eum spes fefellit. Eodem tempore accidit, vt Helcias alter Cleopatræ dux moreretur in Cœlesyria, dum Ptolemæum persequitur. Et Cleopatra audito filii conatu, et vt in Aegypto non qualem sperabat successum habuisset, missa exercitus parte eum finibus expulit. Atque ille ab Aegypto iterum reuersus, Gazæ hibernauit. Cleopatra interea Ptolemaidis præsidium vrbemque vi capit. Et Alexander eam cum donis et quali decebat cultura adit: quippe qui a Ptolemæo vexatus, aliud perfugium nullum haberet. Itaque quidam amicorum Cleopatræ ei suadebant, vt et dona acciperet, et regionem occuparet: neque permitteret, vt tanta bonorum Iudæorum multitudo vni viro pareret. At Ananias longe aliter consulebat, dicens iniuste facturam, si socium hominem sua potestate priuaret: idque cognatum nostrum, inquit. Neque enim ignorare te volo, si huic facta fuerit iniuria, nos omnes Iudæos tibi futuros hostes. His Ananiæ monitis adducta est Cleopatra, vt Alexandrum non violaret: quin societatem cum eo fecit Scythopoli in Cœlesyria. Alexander vero Ptolemæi metu liberatus, continuo expeditionem facit in Cœlesyriam, et Gadara decem mensium obsidione capit. Cepit et Amathuntem, munitionem omnium quæ ad Iordanem sitæ erant maximam, vbi rerum suarum pulcherrimas et carissimas Theodorus Zenonis filius habebat. Is Iudæos nec opinantes adgressus, decem eorum millia interfecit, et Alexandri impedimenta deprædatus est. Tamen his Alexander non est attonitus, quin in maritimas oras Raphiam et Anthedonem (cui postea rex Herodes Agrippiadi nomen imposuit) expeditionem fecit, eamque vi cepit. Quumque videret Ptolemæum a Gaza in Cyprum, eiusque matrem Cleopatram in Aegyptum se contulisse, iratus Gazæis, quoniam Ptolemæi opem implorassent, eorum vrbem obsedit, agrumque vastauit. Apollodotus vero Gazæorum dux cum duobus peregrinorum millibus, et vno domesticorum, noctu Iudæorum castra inuasit: ac quantisper nox erat, vincebant Gazæi, arbitrantibus aduersariis Ptolemæum esse qui ipsos adortus esset. Verum orta die animaduerso errore, Iudæi sese confirmant, et cum Gazæis congressi, eorum circiter mille interficiunt. Tamen Gazæi resistebant, neque ob timiditatem, neque ob cæsorum multitudinem cedebant. Adde quod eis animos faciebat Aretas Arabum rex, quem sibi auxilio venturum sperabant, quod ita promiserat. Sed accidit, vt Apollodotus ante perimeretur. Lysimachus enim eius frater ei obtrectans, quoniam apud ciues gratia valeret, eum interfecit, collectoque milite vrbem Alexandro tradidit. Alexander protinus placide ingressus est: verum postea milites in Gazæos immisit, et eos vlcisci permisit. Illi vero diuersi Gazæos interficere: quamquam ne Gazæi quidem segnes animos præbuerunt, quin occurrentibus ita restiterunt, vt interfecerint Iudæorum non pauciores, quam quot erant ipsi. Nonnulli deserti domos incenderunt, ne vlla præda potirentur hostes. Alii liberos vxoresque suas suis manibus occiderunt, coacti eos hostium seruitute ita liberare. Erant consiliariorum omnino quingenti, qui in Apollinis fanum confugerunt: nam accidit, vt dum capta vrbs est, senatus haberetur. Eos interfecit Alexander, simul-

ſimulque vrbem ſolo æquauit, poſtquam eam vnum annum obſedit, atque ita Hieroſolymam rediit. Ibi feſtis vmbraculorum ſit in eum gentis ſeditio, ac aræ adſtantem et parantem ſacrificare, citriis petunt (eſt enim Iudæis mos per ea feſta, vt ſinguli ramos ferant palmarum, atque citriorum) eique exprobrant fuiſſe captiuum, ideoque arcendum a ſacris. Quibus ille iratus, occidit eorum ad ſex millia: et exſtructo circa aram et templum ſepto ligneo vſque ad cellam, in quam ſolis ſacerdotibus introire fas erat, hac ratione multitudinis ad ſe aditum obſtruxit. Alebat et peregrinos milites Piſidas et Silicas: nam Syris quidem, quod eis erat infenſus, non vtebatur. Item euerſis Moabitarum et Galaaditarum, qui Arabes ſunt, finibus, vt inde tributum exigeret, demolitus eſt etiam Amathunta, Theodoro non audente cum eo congredi: et commiſſo cum Obeda Arabum rege prœlio, delatus in inſidias in locis aſperis atque difficilibus, a multitudine camelorum in altam vallem detruſus eſt apud Gadara pagum Galaaditidis: ægreque euaſit ipſe, et illinc fuga Hieroſolymam venit. Et præter acceptam cladem laceſſitus a gente, cum ea bellum geſſit ſex annos, occiditque Iudæorum non minus quinquaginta millia. Ac dum eos, vt ſimultatem deponant, hortatur, eo magis eum oderunt, propter ea, quæ acciderant mala: rogantique, quid facto opus eſſet, omnes clamarunt, vt moreretur: et ad Demetrium Eucærum miſerunt, qui auxilium adſciſcerent.

CAPVT XXII.

Demetrius Eucærus Alexandrum bello petit, et ſuperat.

ILle cum exercitu profectus, adſumtis iis qui ſe acciuerant, apud oppidum Sicima caſtra facit. Alexander vero cum mercenariorum ſex millibus et ducentis, adſumtis Iudæorum circiter viginti millibus, qui eius partes tuebantur, Demetrio aduerſus incedebat, habenti equitum tria millia, et peditum quadraginta millia: et multa quidem vtrimque tentata ſunt, dum hic mercenarios, vtpote Græcos, ad defectionem ſollicitat: ille vero ſtantes a Demetrio Iudæos. Sed quum neuter obtinere poſſet, fit prœlium, in quo vincit Demetrius: mortuique ſunt fideliter et fortiter omnes Alexandri mercenarii, nec non multi ex Demetrii militibus. Alexandro in montes fuga elapſo, miſerati eius fortunam, congregantur ad eum ſexies mille Iudæi: ac tum metuens Demetrius diſceſſit. Poſtea Iudæi bellum intulerunt Alexandro, victique frequentes occubuerunt in prœliis. Ipſe compulſis eorum potentiſſimis in oppidum Bethomam, oppugnat: captoque oppido potitus iis, adducit eos Hieroſolymam, et ibi inter epulandum in conſpicuo loco cum ſuis concubinis, imperat eorum circiter octingentos in crucem tolli: eisque adhuc viuentibus eorum liberos et vxores in ipſorum conſpectu iugulat. Itaque eius aduerſarii milites, qui erant circiter octo millia, noctu fugerunt: et quamdiu vixit Alexander, fugitiui fuerunt. Alexander his turbis liberatus, regnauit deinceps quietiſſime. Et Demetrius a Iudæa Berrœam profectus eſt: deinde iuit oppugnatum fratrem ſuum Philippum: ſed Philippus eiuſmodi auxilia habuit, vt captus ſit Demetrius, et ad Mithridatem Parthorum regem perductus, vbi honorifice habitus eſt, donec morbo interiit. Philippus vero ſtatim poſt pugnam profectus eſt Antiochiam, eaque potitus, Syriæ rex factus eſt.

CAPVT

CAPVT XXIII.

Antiochi Dionysii in Iudæam expeditio.

POstea Antiochus cognomine Dionysius, Philippi frater, ad principatum adspirans, Damascum venit, et ibi fit rex. Deinde expeditionem fecit in Arabas. Quibus auditis, Philippus Damascum se contulit: eaque potitus, rursus eam perdidit opera Milesii, cuius eiusdem opera eam obtinuerat: qui eam seruare voluit Antiocho. His auditis, Antiochus revertitur ab Arabia, confestimque ducit in Iudæam peditum octo millia, et equites octingentos. Eius aduentu veritus Alexander, altam fossam ducit a Chabarzaba (quæ nunc Antipatris adpellatur) ad Ioppicum mare, qua sola parte aditus patebat: excitatoque muro, et ligneis turribus, et pluteis, per stadia centum quinquaginta Antiochum opperitur. Ille vero illo omni opere incenso, copias illac traiecit in Arabiam. Arabs primum cessit, deinde cum decem equitum millibus repente sese ostendit: cum quibus congressus Antiochus, acriter dimicauit, et quidem vincens occubuit, dum laboranti parti subuenit. Occiso Antiocho, exercitus fugit in vicum Canam, vbi plurima eorum pars fame confecta est. Post Antiochum regnauit Aretas in Cœlesyria, vocatus ad principatum ab iis qui Damascum tenebant, odio Ptolemæi Mennæi. Inde duxit in Iudæam exercitum, et Alexandro apud Addidam locum prœlio victo, facta pace discessit ex Iudæa. Alexander vero adgressus iterum Diam vrbem, capit, deinde exercitum ducit ad Essam, vbi erant Zenonis optima quæque, locumque triplici muro cingit: et expugnato oppido, ad Gaulanam et Seleuciam contendit: et his quoque potitus, cepit etiam Antiochi vallem, et præsidium Gamala: et grauiter de Demetrio eorum locorum præfecto conquestus, ei prouinciam ademit: atque ita consumto in ea expeditione triennio, domum repetiit, Iudæis eum magno studio ob res feliciter gestas excipientibus. Eo tempore iam Syrorum et Idumæorum et Phœnicum vrbes tenebant Iudæi, ad mare Stratonis turrim, Apolloniam, Ioppem, Iamniam, Azotum, Gazam, Anthedonem, Raphiam, et Rinocuram. Mediterraneas autem apud Idumæam, Adora, Marissam, Samariam, montem Carmelum, montem Taborem, Scythopolim, Gadara, Gaulanitidem, Seleuciam et Gabala. Moabitidas autem, Esebonem, Medabam, Lembam, Oronas, Telithonem, Zaram, Ciliciam vallem, et Pellam: quam quidem euerterunt, recusantibus incolis in patrios Iudæorum mores concedere. Tenebant et alias Syriæ vrbes præcipuas, quæ erant euersæ. Postea Alexander ex ebrietate lapsus in morbum, et tribus annis quartana febre vexatus, tamen militia non destitit: donec laboribus exhaustus obiit in Gerasenorum montibus, obsidens præsidium Ragaba trans Iordanem. Regina autem videns eum iam in extremis esse, flebat et lamentabatur, se suosque natos deplorans, qui deserti relinquerentur, propterea quod Alexander nationi esset inuisus. Ille vero ei consuluit, quo regnum tuto pueris conseruaret, vt mortem suam milites celaret, donec locum expugnasset. Deinde victoriam adepta, splendide Hierosolymam se conferret, et Pharisæis potestatem aliquam præberet. Hos enim eam ob honorem laudantes, conciliaturos ei nationis beneuolentiam. Posse autem apud Iudæos multum, et lædere quos oderint, et iuuare, quibus bene velint: maxime enim eis vulgo credi, si de quopiam, quamuis per inuidiam, maledicant: seque adeo in odium gentis propter eos incurrisse, quod eos adfecisset con-

contumelia. Quare tu, vbi Hierosolymam perueneris, arcesſito eorum primarios, et ostenſo meo corpore, poteſtatem eis facito, probe compoſita ad fidem oratione, vtendi me arbitratu ſuo; teque nihil in regno ſine eorum ſententia facturam promittito. Hæc te ad eos locuta, et ego ſplendidiore funere ab eis efferar, quam a te efferrer, propterea quod, quia eis meo corpori illudere licebit, non libebit: et tu tuto regnabis. Hæc ille poſtquam vxorem monuit, vitam finiit, quum quidem regnaſſet annos vigintiſeptem, vixiſſet vndequinquaginta.

CAPVT XXIIII.

Poſt obitum Alexandri, eius vxor Alexandra regnum tenet.

ALexandra vero, expugnato præſidio, vt mariti monita poſtulabant, Phariſæos conuenit, et omnibus in eorum poteſtate poſitis, tum de mortuo, tum de regno, eorum in Alexandrum iram ſedauit, eosque beneuolos et amicos reddidit. Itaque in vulgus progreſſi conciones habebant, res geſtas Alexandri celebrantes, et iuſtum ſibi regem periiſſe dicentes: tantumque laudationibus effecerunt, vt populus eum luxerit atque deplorauerit: ita vt magnificentius ſit elatus, quam quiſquam eorum regum qui eum anteceſſerant. Reliquit Alexander filios duos, Hyrcanum et Ariſtobulum: ſed regnum Alexandræ teſtamento commiſit. Ex pueris erat Hyrcanus ad res adminiſtrandas parum habilis, et otioſæ vitæ magis amans: iunior vero Ariſtobulus nauus erat et audax: tamen mulier erat in multitudinis gratia, propterea quod mariti peccata grauiter ferre videbatur. Ea pontificem fecit Hyrcanum, quum propter ætatem, tum multo magis propter eius ſegnitiem, et omnia Phariſæis gerenda permiſit: eisque multitudinem obedire iuſſit. Quod ſi quod inſtitutum Hyrcanus eius ſocer aboleuerat, eorum quæ Phariſæi a patribus accepta tradiderant, id illa reſtituit: denique regni nomen habebat ipſa, ſed poteſtatem habebant Phariſæi. Nam et exſules reuocabant, et vinctos ſoluebant, et vt in pauca conferam, nihil a dominis differebant. Quamquam et femina regni curam gerebat, multosque milites conduxit, et ſuas vires maiores effecit, adeo vt finitimos tyrannos terruerit, et obſides ab eis acceperit: eratque vniuerſa regio quieta, exceptis Phariſæis. Hi enim reginam turbabant, ſuadentes vt eos interficeret, qui Alexandrum monuerant, vt quos ſupra diximus, octingentos necaret. Tandemque ipſi eorum vnum occiderunt, nomine Diogenem: et poſt eum alios ſuper alios, donec tandem potentiores in regiam ingreſſi, vna cum Ariſtobulo (videbatur enim ægre ferre quæ fiebant: et præ ſe ferebat, ſi ſemel vires nactus eſſet, non ſe ea permiſſurum matri) reginæ demonſtrant quantis rebus quanta per pericula feliciter geſtis, ſuam fidem Domino probauerint, pro quibus ab eo magna præmia conſecuti ſint: orantque ne ſuas ſpes velit prorſus in contrarium vertere. Elapſos enim ex hoſtium periculo, nunc domi ab inimicis mactari more pecudum, inultos. Quod ſi aduerſarii iam interfectis contenti ſint, eo ſe eſſe in dominos animo, vt præteritos caſus modice laturi ſint. Sin in eo perſeuerare velint, petere ſe miſſionem. Neque enim eos eſſe, qui ſine regina ſalutem vllam ſibi quærere ſuſtineant: quin libenter in regia morituri ſint, ſi ipſis venia non detur. Turpe quidem et ipſis eſſe, et reginæ, ſi ab ea neglecti, a mariti aduerſariis admittantur. Quidvis enim merituros Aretam Arabem, ceterosque principes, ſi liceat conducere tot viros, quorum vel nomen fortaſſis terribile ſit eis prius quam auditum. Quod ſi hoc non placeat, at certe ſi Phariſæis tantum tribuere ſtatuit, ſe diuerſos in præſidiis diſponat. Si enim vsque

que adeo Alexandri domum agitent, nescio quæ, intemperiæ, se quidem non recusare, quo minus in humili conditione viuant. Hæc illis et alia multa dicentibus, et ad mortuorum periclitantiumque misericordiam Alexandri manes inuocantibus, omnes circumstantes in lacrimas proruperunt: et maxime Aristobulus, quomodo esset animatus, ostendebat, multum matrem obiurgans. Itaque ipsa non habens quid honeste faceret, custodiam locorum eis commisit, excepta Hyrcania, et Alexandrio, et Machærunte, vbi pretiosissima quæque habebat. Et haud multo post filium suum Aristobulum cum exercitu misit Damascum, aduersus Ptolemæum Mennæum, qui grauis erat vrbi vicinus: sed Aristobulus nulla re memorabili gesta, reuersus est. Eo tempore nuntiatur Tigranes Armeniorum rex cum quingentis hominum millibus inuasisse Syriam, et adorturus Iudæam: quare territa regina atque gens, multa ei magnique pretii dona mittunt, obsidenti Ptolemaidem. Regina enim Selene, quæ et Cleopatra dicebatur, Syriæ imperabat: ea incolas induxit, vt Tigrani portas clauderent. Igitur eum conuenerunt legati, et vt de regina deque gente Iudæorum nihil nisi bonum statueret, orarunt. Ille collaudatis eis, quod ex longinquo se coluissent, bonam spem eis fecit. Iam vero Ptolemaide modo capta, nuntiatur Tigrani, Lucullum, dum Mithridatem persequitur, illum quidem non esse adsecutum, quia in Iberos effugisset: sed Armeniam depopulatum esse, atque oppugnare. Itaque Tigranes his cognitis, domum se recipere contendit. Post hæc regina difficili morbo correpta, Aristobulus adgrediendas sibi res arbitratus, noctu clam egressus cum vno famulo, adit præsidia, vbi paternos amicos dispositos habebat. Iampridem enim iniquo animo ferens facta matris, longe etiam magis timebat, ne ea mortua, eius vniuersum genus esset in Pharisæorum potestate: videbat enim infirmitatem fratris, qui in principatum successurus erat. Eius facti conscia erat sola coniux, quam ibi cum prole sua reliquit. Ac primum ad Agaba profectus, vbi Galæstes homo potens erat, admissus est ab eo. Orta autem die, sensit regina fugam Aristobuli, et aliquamdiu arbitrata est non rerum nouarum studio discessisse. Verum postquam alii super alios venerunt, qui nuntiarent illum primum occupasse, deinde secundum, et omnia (statim enim facto ab vno initio, omnia ad illius arbitrium sequebantur) tum vero in maximis turbis esse, tam regina quam gens. Videbant enim, non multum abesse Aristobulum, quin sibi principatum confirmare posset: maximeque metuebant, ne pœnam irrogaret eis, quoniam in eius domum debacchati fuissent. Itaque visum est eis, eius vxorem et liberos in præsidio collocare, quod supra fanum erat. Aristobulus autem tam magnam manum fecit, vt iam ornatu regio stiparetur. Nam diebus fere quindecim occupauit loca vigintiduo, quibus opibus exercitum colligebat a Libano et Trachone, et principibus. Homines enim maiorem partem sequentes, facile obtemperabant: accedebat eo, quod sperabant, si eum in rebus non speratis adiuuissent, non minus se quoque futuros in regno, vt qui ei eius obtinendi caussa exstitissent. Iudæorum vero seniores, et Hyrcanus, reginam adierunt, et vt super instantibus periculis consilium daret, orarunt. At illa iussit, vt quod vtile iudicarent, id facerent: restare eis multas facultates, gentem validam, exercitum, et fisci pecuniam: sibi quidem parum iam curæ esse negotia, postquam iam corpore deficeretur. Hæc fata, non multo post obiit, quum quidem regnasset annos nouem, vixisset tres et septuaginta.

FLA-

FLAVII IOSEPHI ANTIQVITATVM IVDAICARVM LIBER DECIMVS QVARTVS.

CAPVT I.

Aristobuli et Hyrcani de regno bellum, vtque inter eos ita conuenerit, vt Aristobulus regnaret, Hyrcanus priuatam vitam degeret.

IGitur quum Hyrcanus pontificatum iniisset, Quinto Hortensio, Quinto Metello consulibus, bellum ei confestim intulit Aristobulus: et commisso apud Hierichuntem prœlio, multi de Hyrcani militibus ad fratrem defecerunt. Quo facto, fugit in arcem Hyrcanus, in qua Aristobuli vxor et liberi a matre in custodiam dati fuerant, vt iam diximus: et aduersarios, qui intra templi septum confugerant, expugnauit. Deinde cum fratre de compositione verba fecit, pacemque composuit iis conditionibus, vt regnaret Aristobulus, ipse otiosam vitam ageret, suisque facultatibus frueretur placide. Hoc fœdere facto, in eorum præsentia, qui erant in templo, quum quidem pacta iureiurando et dexteris confirmassent, et inuicem spectante vniuersa multitudine complexi fuissent, discesserunt: Aristobulus in regiam: Hyrcanus, vt homo priuatus, in ædes Aristobuli.

CAPVT II.

De Antipatro, et eius genere: et quomodo ad claritatem et potentiam ipse eiusque filii peruenerint: item Hyrcani fuga ad Aretam regem Arabum.

ERat Hyrcano amicus quidam Idumæus, nomine Antipater, homo pecuniosus, natura nauus et seditiosus, qui ab Aristobulo dissidebat Hyrcani beneuolentia. Hic Antipater, Antipas primum dicebatur, patre eiusdem nominis: quem quum rex Alexander et eius vxor totius Idumææ præfectum constituissent, aiunt fecisse amicitiam cum Arabibus, et Gazæis, et Ascalonitis, qui secum sentirent, eosque sibi multis et magnis muneribus conciliauisse. Igitur hic iuuenis Antipater suspectam habens Aristobuli potentiam, et sibi propter suum in illum odium metuens, excitat aduersus eum clandestinis colloquiis Iudæorum primates: iniquum esse dicens, pati, vt Aristobulus iniuste principatu potiatur: et de eo fratrem deiecerit, cui propter ætatem deberetur imperium. Hos ille sermones adsidue cum Hyrcano habebat: eique de vita periculum esse dicebat, nisi caueret, et illum de medio tolleret. Amicos enim Aristobuli nullum omittere tempus, quin ei consulerent, vt Hyrcanum tolleret, quasi ita demum firmum habiturus principatum. His sermonibus Hyrcanus non credebat, quod erat natura bonus, et calumniam pro sua æquitate haud facile admittebat. Igitur Antipater, vbi Hyrcanum suis dictis aurem non præbere videt, non desinebat quotidie Aristobulum apud eum fictis criminibus in inuidiam vocare, quasi qui eum vellet interficere: vixque tandem perpulit, vt ad Aretam Arabum regem perfugeret, pollicitus, si sibi obtemperasset, se ei opem esse laturum. Itaque misit Hyrcanus primum Antipatrum ad regem Arabum, vt ab eo fidem acciperet, non esse inimicis traditurum, si ad eum supplex venisset Hyrcanus. Hac fide accepta, Antipater ad Hyrcanum rediit Hierosolymam:

mam: et haud multo post adsumto eo, noctu egressus vrbe, et longe itinere expedito, eum in vrbem Petram perducit, vbi erat Aretæ regia: et vt regi in primis amicus, orat, vt Hyrcanum reducat in Iudæam: et idem singulis diebus sine intermissione faciendo, quinetiam dona dando, persuadet. Neque non Hyrcanus Aretæ promisit, si reductus, et in regnum restitutus esset, redditurum regionem, et duodecim vrbes, quas Alexander ipsius pater ab Arabum rege abstulisset. Eæ erant, Medaba, Naballo, Libias, Tharabasa, Agalla, Athone, Zoara, Oronæ, Marissa, Rydda, Lussa, et Oryba.

CAPVT III.

Aristobulus prœlio victus Hierosolymam compellitur.

HIs promissis permotus Aretas, expeditionem fecit in Aristobulum, cum quinquaginta equitum simul et peditum millibus, eumque prœlio vicit: postquam victoriam quum multi ad Hyrcanum defecissent, desertus Aristobulus, Hierosolymam fugit. At rex Arabum vna cum toto exercitu fanum adgressus, oppugnat Aristobulum, populo ab Hyrcano stante, et oppugnationem adiuuante, solis sacerdotibus Aristobulum defendentibus. Igitur Aretas, iunctis Arabum Iudæorumque castris, obsidionem acriter vrget, id quod tempore festorum Paschæ factum est: quamobrem Iudæorum præcipui, relictis suis finibus, fugerunt in Aegyptum. Erat quidam Onias vir iustus, et Dei amicus, qui aliquando quum siccitas esset, pluuiam a Deo precibus impetrauerat, et ardores depulerat: is sese abdidit, quoniam durare seditionem videbat. Sed illi eo in Iudæorum castra perducto, postulant, vt quemadmodum siccitatem precibus finierat, ita nunc Aristobulum et eius factionis homines diris ageret. Quumque contradicens et deprecans, coactus esset a multitudine, stans in medio eorum sic fatur: O Deus rex vniuersitatis, quandoquidem qui mecum nunc stant, tuus populus est: Itemque qui obsidentur, sacerdotes tui sunt: precor, vt neque contra hos illos audias, neque quæ hi contra illos orant, ad exitum perducas. Hæc illum precatum circumstantes Iudæorum pessimi quique, lapidibus necarunt: cuius rei pœnam Deus eis mox irrogauit, vt iam dicemus. Aristobulus et sacerdotes obsessi, petierunt ab obsessoribus, vt quoniam eiusdem gentis essent, victimas sibi in Pascha præberent, et pro iis quantam vellent pecuniam acciperent. Quumque illi in singula capita mille drachmas exigerent, Aristobulus et sacerdotes conditionem libenter acceperunt, et demissam per muros pecuniam illis dederunt. At illi accepta pecunia, victimas non præbuerant. Itaque decepti contra fidem datam sacerdotes, Deum orarunt, vt se in consanguineos suos vlcisceretur: id quod ille nulla interposita mora fecit. Nam immisso magno violentoque vento, totius regionis fruges corrupit, adeo vt tritici modius vndecim drachmis emeretur.

CAPVT IIII.

Hyrcani et Aristobuli legationes de auxilio ad Scaurum.

INterea mittit Scaurum in Syriam Pompeius, qui erat in Armenia, et adhuc aduersus Tigranem belligerabat. Scaurus ad Damascum profectus, Lolliumque et Metellum, qui modo vrbem ceperant, nactus, ipse in Iudæam contendit. Eo postquam venit, conueniunt eum ab Aristobulo et ab Hyrcano legati, auxilium postulantes vtrique, pollicente Aristobulo quadringenta talenta, Hyrcano vero non pauciora. At ille Aristobuli promissionem accepit, quippe hominis pecuniosi et magnifici, et æquiora postulantis:

tis: quum Hyrcanus pauper et parcus esset, et incredibilia polliceretur, quum maiora postularet. Nec enim eiusdem facilitatis erat, vrbem expugnare longe munitissimam atque potentissimam, aut fugitiuos depellere cum Nabatæorum turba ad bellum non admodum idonea. Has ob caussas cum Aristobulo paciscitur: acceptaque pecunia soluit obsidionem, iubens Aretam discedere, nisi velit Romanorum hostis declarari. Et Scaurus quidem Damascum iterum petiit. Aristobulus vero cum magnis copiis in Aretam et Hyrcanum expeditionem fecit: et cum eis ad locum, qui Papyron adpellatur, congressus, prœlio superat: et hostium circiter 7000 interficit, cum quibus cecidit Cæphalio frater Antipatri.

CAPVT V.

Aristobulus et Hyrcanus Pompeium conueniunt de regno disceptaturi.

NOn multo post, quum Pompeius Damascum venisset, et Cœlesyriam obiret, venerunt ad eum legati ex tota Syria et Aegypto et Iudæa. Misit enim ei ingens donum Aristobulus, vitem auream ex quingentis talentis. Itemque non multo post venerunt rursus ad eum legati, Antipater pro Hyrcano, et Nicodemus pro Aristobulo, qui Nicodemus eos accusauit, qui pecunias acceperant, primum Gabinium, deinde Scaurum: quorum hic quinquaginta, ille trecenta talenta acceperat: quæ accusatio hos quoque præter alios Hyrcano fecit inimicos. Pompeius iussis iis, qui controuersias habebant, ineunte vere venire, educto ex hybernis exercitu, in Damascenum agrum contendit: et in transitu arcem Apamiæ, quam tenebat Cyzicenus Antiochus, solo æquauit: et Ptolemæi Mennæi filii regionem considerauit, hominis mali, qui mille talentis peccatorum suorum pœnam redemit, quibus Pompeius militibus stipendium soluit. Expugnauit et Lysiadem, cuius loci tyrannus erat Silas Iudæus. Hoc facto venit Damascum, vbi Iudæos eorumque duces audiuit, videlicet Hyrcanum et Aristobulum, qui et ipsi inter sese dissidebant, et gens ab vtroque. Imperium enim detrectabat: quippe patrium esse sacerdotibus eius Dei, qui apud ipsos coleretur, vt obedirent: nunc hos sacerdotibus prognatos, conari in aliam principatus rationem transferre gentem, vt in seruitutem redigatur. Hyrcanus Aristobulum accusabat, quod ab eo grandior ipse, priuatus esset iure ætatis: paruamque terræ partem sub se haberet, reliquam vi abstulisset Aristobulus: eumque esse criminabatur, qui et incursionum in finitimos agros, et in mari piratarum auctor exstitisset: gentem quidem numquam fuisse rebellaturam, nisi ille violentus et turbidus fuisset. Atque hæc ei adtestabantur supra mille de Iudæorum illustrissimis, ab Antipatro subornati. Aristobulus vero eum principatu excidisse suæ ipsius naturæ culpa contendebat, quæ ignaua esset, ideoque facile contemneretur: se vero, ne imperium ad alios transferretur, id necessario subiisse, quod si rex adpellaretur, et patrem suum Alexandrum idem ante se adpellatum fuisse. Atque harum testes citabat iuuenes quosdam insolentiores, purpura et coma, et reliquo nobilitatis inuidioso ornatu comtos, quem non quasi caussam dicturi, sed quasi pompam obituri sumserant. Pompeius his auditis, Aristobulum de vi condemnauit, ac tum eos comiter adlocutus dimisit: seque in eorum terram profectum, omnia compositurum dixit, postquam prius Nabatæorum res inspexisset. Interea quietos se tenere iussit: Aristobulum simul colens, ne nationem auerteret, quæ res ipsi Pompeio aditus præcluderet. Neque tamen non est id ab Aristobulo factum. Nam nulla re exspe-

ſpectata earum, de quibus cum eo Pompeius collocutus erat, in vrbem Delivm, et inde in Iudæam profectus eſt.

CAPVT VI.

Pompeius callide præſidia occupat.

HIs iratus Pompeius, adſumto quem in Nabatæos ducebat exercitu, et a Damaſco reliquaque Syria auxilio cum his quas habebat legionibus romanis in expeditionem profectus eſt aduerſus Ariſtobulum. Atque vbi præterita Pella et Scythopoli, ad Coreas venit, quod per mediterranea obeunti initium eſt Iudææ, miſit ſignificatum Ariſtobulo (qui ſe in pulcherrimum caſtellum Alexandrium, illic in montis vertice ſitum, receperat) vt ad ſe veniret. Ille, monentibus multis, ne cum Romanis bellum gereret, deſcendit: et poſtquam cum fratre de potentatu diſceptavit, iterum in arcem adſcendit permiſſu Pompeii: idque iterum et tertio fecit, ſimul ſpe regni Pompeio obſecundans, et ad omnia eius imperata ſe obedientem eſſe ſimulans: ſimul in caſtellum ſe, ne vires amitteret, recipiens, et ad bellandum opes ſibi parans, veritus ne principatum Pompeius transferret ad Hyrcanum. Ac iubente Pompeio, vt caſtella traderet, et præſidiorum præfectis ſua manu ſcriberet (alioquin interdictum erat, ne Pompeium admitterent) paruit ille quidem: ſed ægre id ferens, Hieroſolymam conceſſit, ſeque ad bellum præparauit. Atque haud multo poſt, Pompeio aduerſus eum copias ducenti, quidam in via, qui a Ponto venerant, Mithridatis obitum nuntiant, qui a Pharnace filio ſuo peremtus erat.

CAPVT VII.

Hieroſolymitani portas Romanis claudunt.

QVumque apud Hierichuntem caſtra habuiſſet, mane Hieroſolymam contendit. Et Ariſtobulus mutata ſententia, eum adit, et pecuniam offert: ſeque eum intra Hieroſolymam admiſſurum dicit: orat vt bello ſuperſedeat, et quæ velit cum pace faciat. Itaque veniam dans oranti Pompeius, Gabinium mittit et milites, ad pecuniam et vrbem accipiendam: neque tamen quidquam horum factum eſt. Quin reverſus eſt Gabinius vrbe excluſus, nec accepta pecunia, quod Ariſtobuli milites conuenta ſeruari non permiſerunt. Has ob cauſſas ira incenſus Pompeius, Ariſtobulum in cuſtodiam dat: ipſe ad vrbem vadit, cetera firmam, tantum ſeptemtrionali parte leuius munitam. Circumdabat enim eam lata profundaque vallis, intra ſe fanum comprehendens, lapideo muro firmiſſime cinctum.

CAPVT VIII.

Pompeius fanum et inferiorem vrbem expugnat.

ERat autem hominum intus diſſidium, dum alii dedendam vrbem Pompeio cenſent: alii, qui Ariſtobulo fauebant, claudendas portas, et armis repugnandum monent: quoniam Ariſtobulus in vinculis haberetur. Atque hi fanum occuparunt, et pontem, qui ab eo in vrbem ferebat, interruperunt, ſeſe ad ſuſtinendam obſidionem parantes. Alii admiſſo exercitu, vrbem Pompeio et regiam tradiderunt. Pompeius miſſo

Piſone

Pisone legato cum exercitu, vrbem et regiam præsidiis firmat: domosque fano adiacentes, et omnia quæ foris circa templum erant munit: ac primum iis, qui intus erant, de pace verba facit. Deinde quum illi in quas offerebat conditiones non descenderent, circumiecta loca muro sepsit, Hyrcano ad omnia studiose ei subseruiente: ipse castra collocauit extra, a fani parte septemtrionali, qua erat expugnabile. Stabant et ibi magnæ turres, et depressa fossa, circumdante profunda valle. Erat enim prærupta pars ea, quæ in vrbem spectabat, interrupto ponte, qua parte degebat Pompeius, et agger quotidie magno labore surgebat, secantibus proximas arbores Romanis. Perfecto opere, et fossa ægre, propter infinitam altitudinem completa, Pompeius admotis machinis, et tormentis a Tyro adlatis, fanum saxis missilibus quatere instituit. Quod nisi nobis patrium fuisset, septimis diebus feriari, non fuisset perfectus agger, illis prohibentibus. Prœlio enim lacessentes et ferientes hostes repellere permittit lex: sed aliud quidpiam agentes, non patitur. Id intelligentes Romani, sabbatis neque Iudæos telis petebant, neque cum eis manus conserebant: sed aggerem et turres excitabant, et machinas admouebant, quibus postridie vterentur. Interea sacerdotes nihilo secius rem diuinam ad aram bis quotidie facere, mane et hora nona: neque si quid in oppugnatione detrimenti acceptum erat, sacrificia omittere. Etenim capta vrbe (id quod accidit mense tertio, die ieiunii, Gaio Ant. et M. Tul. Cic. consulibus) cum vi ingressi hostes eos qui erant in fano iugularent: tamen qui sacra procurabant, nihilo secius rem diuinam facere perseuerabant. Igitur postquam admota machina, concussa maxima turrium cecidit, secumque ruinam traxit, irruperunt hostes, et omnia cæde complerunt: ac Iudæorum alii a Romanis, alii a suis occidebantur: nonnulli per prærupta sese deiiciebant, aut succensis domibus seipsos comburebant: cecideruntque Iudæorum ad duodecim millia, Romanorum autem perpauci. Captus est Absalomus, Aristobuli auunculus, et idem socer. Pompeius vero, et eius comitum non pauci, in penetrale ingressi sunt, quod antea acciderat numquam, et ea viderunt, quæ solis pontificibus videre fas erat. Quamquam templi supellectilem, et aromata, et sacram pecuniam (ea erat ad duo millia talentorum) non attigit: ac postridie æditimis, vt fanum purgarent, iussit, vtque Deo libarentur, quæ lex iuberet: et pontificatum restituit Hyrcano, tum propter alia eius erga se officia, tum quia Iudæos incolas Aristobulo auxiliari prohibuerat. Item belli auctores securi percussit, et Hierosolymam Romanis vectigalem fecit: quæque Cœlesyriæ oppida incolæ subegerant, ab eis abstulit, et Romano prætori subiecit: vniuersamque gentem, quæ prius tantopere efferebatur, intra suos fines conclusit. Idem Gadara paullo ante euersa instaurauit, in gratiam Demetrii Gadarensis, liberti sui. Reliqua oppida, Hippum, Scythopolim, Pellam, Dium, Samariam, itemque Marissam, Azotum, Iamniam, et Arethusam, suis habitatoribus restituit. Hæc omnia oppida mediterranea, præter euersa: itemque maritima, Gazam, Ioppem, Dora, et turrim Stratonis, Pompeius libera esse siuit, prouinciæque adtribuit. Deinde Cœlesyria vsque ad Euphratem Scauro tradita, necnon duabus Romanorum legionibus in Ciliciam contendit, Romam ire festinans. Duxit etiam secum Aristobulum vinctum, cum eius prole, videlicet duabus filiabus, et totidem filiis: quorum Alexander aufugit, iunior vero Antigonus Romam vna cum suis sororibus deportatus est.

CAPVT VIIII.

Scaurus in Petram facit expeditionem: et Antipater Arabi persuadet, vt cum eo fœdus faciat.

QVum autem Scaurus in Petram (ea est Arabiæ regia) expeditionem fecisset, et propter difficillimum ad eam aditum, finitimum agrum depopularetur, et exercitus fame laboraret, Antipater Hyrcani iussu frumentum ex Iudæa, et alia, quibus opus erat, præbebat: missusque ad Aretam legatus a Scauro, quoniam eius hospes esset, persuasit, vt pecunia vastationem agri redimeret: et ipse trecentorum talentorum sponsor fuit. His conditionibus Scaurus bellum finiuit: neque minus eo lætatus est, quam ipse Aretas.

CAPVT X.

Alexander a Gabinio pugna victus, et in castellum quoddam compulsus obsidetur.

ALiquanto tempore post Alexandro Aristobuli filio Iudæam incursante, imperator Gabinius Roma venit in Syriam: et præter alia memoratu digna, in Alexandrum arma mouit, quum quidem Hyrcanus Alexandri vires sustinere amplius nequiret, sed iam Hierosolymæ murum a Pompeio dirutum erigere institueret, quod fieri prohibuerunt, qui illic erant Romani. Itaque regionem obiens multos Iudæorum armabat, collegitque celeriter decem millia peditum, et mille quingentos equites, et Alexandrium munire adgressus est (id apud Coreas castellum est) et Machæruntem apud montes Arabiæ. Igitur eum adgreditur Gabinius, præmisso Marco Antonio cum aliis ducibus, qui armatis quos ducebant Romanis, et praeterea Iudæis, qui eis parebant, quibus Pitholaus et Malichus præfecti erant, adsumto insuper Antipatri auxilio, obuiam iuerunt Alexandro, sequente cum graui armatura Gabinio. Alexander vero prope Hierosolymam se recepit, et commisso ibi prœlio, interfecerunt Romani hostium circiter tria millia, ceperuntque non pauciores. Interea Gabinius ad Alexandrium profectus, eos qui intus erant inuitabat ad compositionem, veniam eis ante peccatorum sese daturum promittens. Deinde relicta ibi parte exercitus, ad expugnandum locum ipse in reliquam Iudæam proficiscitur: ac in quæcumque incidebat euersa oppida, instaurari iubebat. Itaque refecta sunt Samaria, Azotus, Scythopolis, Anthedon, Raphia, Dora, Marissa, Gaza, et alia non pauca: dumque homines Gabinii mandatis parent, accidit tum vt ea oppida tuto incolerentur, postquam diu deserta fuerant. His ille per regionem factis, reuertitur ad Alexandrium: et dum obsidionem intendit, mittit ad eum legationem Alexander, veniam petens, et de castellis tradens Hyrcaniam et Machæruntem, tandemque etiam Alexandrium, quæ quidem Gabinius diruit. Quumque mater Alexandri, quæ Romanorum partes propterea fouebat, quod eius vir ceterique liberi Romæ habebantur, ad eum venisset, concessit ei quæ postulabat: et compositis eius negotiis, Hyrcanum duxit Hierosolymam, habiturum fani curam. Deinde constitutis quinque iuridicis conuentibus, in totidem partes gentem diuisit, ita vt alii ius peterent ad Hierosolyma, alii ad Gadara, alii ad Amathuntem, quarti ad Hierichuntem, et quinti ad Samphora Galilææ. Ita principatu liberati Iudæi, deinceps ab optimatibus regebantur.

CAPVT

CAPVT XI.

Ariſtobulum a Roma in Iudæam profugum comprehendit Gabinius, Romamque reuertitur.

QVum autem Ariſtobulus Roma in Iudæam profugiſſet, et Alexandrium, quod nuper fuerat euerſum, reficere inſtitueret, miſit Gabinivs aduerſus eum milites, et duces Siſennam et Antonium, et Seruilium, qui locum ab eo occupari prohiberent, ipſumque comprehenderent. Multi autem Iudæorum ad Ariſtobulum confluebant, tum propter veterem eius gloriam, tum quia nouis rebus ſtudebant: itaque Pitholaus quidam, qui Hieroſolymis legatus erat, cum mille hominibus ad eum perfugit. Sed eorum qui ei ſe adiungebant, plerique erant inermes: itaque quum ad Machæruntem ſe conferre ſtatuiſſet Ariſtobulus, eos dimiſit, quod non eſſent inſtructi, adſumtisque armatis, qui erant circiter octo millia, profectus eſt. Sed Romanis eos acriter adgreſſis, victi ſunt egregie Iudæi: et animoſe prœliati, hoſtium vi in fugam verſi ſunt, amiſſis ſuorum ad quinque millia. Reliqui palantes, vt poterant, ſibi conſulere conabantur. Ariſtobulus tamen, plus mille ſecum habens, effugit ad Machæruntem, locumque munire inſtituit: et quamuis rebus afflictis, nihilominus bonas ſpes habebat. Sed poſtquam duos dies obſidionem ſuſtinuit, multis vulneribus acceptis, capitur cum Antigono filio ſuo, qui vna cum eo Roma aufugerat, et ad Gabinium ducitur, atque ita Romam iterum mittitur, quum quidem rex et pontifex fuiſſet annos tres et ſex menſes, vir præclarus et magni animi. Verum eius liberos dimiſit ſenatus, propterea quod ſcripſit Gabinius, id ſe eorum matri caſtella tradenti promiſiſſe: atque ita rediere tum in Iudæam. Gabinius vero dum in Parthos ducit exercitum, traiecto iam Euphrate, mutauit ſententiam: reuerſusque eſt in Aegyptum, vt ibi Ptolemæum in integrum reſtitueret. Atque in ea quidem expeditione quam fecit aduerſus Hyrcanum, Antipater ei frumentum et arma et pecuniam ſuppeditauit: eique Iudæos, qui ſupra Peluſium collocati, cuſtodes erant adituum Aegypti, conciliauit, ſociosque fecit. Deinde reuerſus ex Aegypto Gabinius, Syriam offendit ſeditione et tumultu laborantem. Nam Ariſtobuli filius Alexander, recuperato iterum per vim principatu, multos Iudæorum ad defectionem impulit: ingentique manu regionem incurſans, interficiebat quotquot nactus erat Romanos, qui in montem Garizim confugerant, eosque acriter obſidebat. Igitur Gabinius hunc Syriæ ſtatum nactus, Antipatrum hominem prudentem præmittit ad rebelles, ſi forte eos ad ſaniorem mentem reuocare poſſet. Antipater eo profectus, multos ad ſanitatem reduxit: verum Alexandrum retinere non potuit. Quum enim triginta Iudæorum millia haberet, obuiam iuit Gabinio: et cum eo congreſſus, victus eſt, amiſſis ſuorum decem millibus, apud montem Taborem. Deinde Gabinius conſtitutis ad Antipatri voluntatem vrbis Hieroſolymæ rebus, in Nabatæos vadit, eosque prœlio ſuperat. Hoc facto Romam repetiit, tradita Craſſo prouincia.

CAPVT XII.

Craſſus in expeditione contra Parthos in Iudæam adſcendit, ſacrasque pecunias depeculatur.

CRaſſus autem in Parthos expeditionem parans, venit in Iudæam: et ſublata quæ in templo erat pecunia, quam Pompeius reliquerat, (ea erat duo millia talentorum,) paratus erat omni auro (ea erant octo

millia talentorum) spoliare templum. Cepit et trabem solido auro factam ex minis trecentis, (vna mina apud nos valet duas libras et dimidiam,) quam quidem trabem ei tradidit quæstor sacerdos Eleazarus, non malitia ille quidem, quippe vir bonus et iustus. Sed quum concreditam haberet velorum templi custodiam, quæ et pulchritudine miranda, et opere sumtuosa erant, et ab ea trabe dependebant, videretque Crassum colligendo auro incumbentem, metuens de vniuerso templi ornatu, trabem ei auream, in omnium redemtionem dedit: quum quidem eum iureiurando adstrinxisset, nihil aliud ex templo moturum, sed eo contentum fore, quod ab ipso daretur, quod quidem esset multorum millium. Erat autem ea trabs in lignea trabe cava, quam rem solus sciebat Eleazarus. At Crassus et hanc, tamquam nihil aliud tacturus eorum quæ essent in templo, sumsit: et contra iusiurandum omne templi aurum sustulit, quod quidem erat vrbis ærarium. Num Iudæi nullum habent publicum thesaurum, sed tantum diuinum. Deinde omnibus arbitratu suo compositis, in Parthyæam profectus est, et ibi cum vniverso exercitu concisus. Cassius vero in Syriam fugit, eaque potitus, Parthos arcebat, qui eam, ob partam de Crasso victoriam, incursionibus vexabant. Deinde rursus ad Tyrum profectus, adscendit etiam in Iudæam, et Tarichæas primo impetu expugnauit, et triginta circiter millia captiuorum cepit, et Pitholaum Aristobuli seditionis successorem interfecit hortatu Antipatri. Habebat is Antipater apud eum magnam auctoritatem, et magnæ tum erat existimationis etiam apud Idumæos, a quibus vxorem duxit ex nobili Arabiæ familia nomine Cyprum, ex qua liberos quatuor sustulit, Phasælum, et Herodem, eum qui postea rex fuit, et Iosephum, et Pheroram, et filiam Salomen. Coniunxerat et alios sibi principes amicitia et hospitio, et potissimum Arabem, apud quem etiam liberos deposuit, dum bellum gerit cum Aristobulo. Igitur Cassius motis castris, ad Euphratem contendit, vt inuadentibus illac hostibus occurreret.

CAPVT XIII.

Pompeii fuga in Epirum, et Scipionis aduentus in Syriam.

ALiquanto post Cæsar potitus Roma, postquam Pompeius et Senatus trans Ionium mare fugerant, solutum vinculis Aristobulum decreuerat in Syriam mittere, traditis ei duabus legionibus, vt illic negotia posset componere. Sed antequam fieri id posset, Pompeiani Aristobulum veneno sustulerunt, eumque Cæsariani sepeliuerunt: iacuitque corpus eius diu melle conditum, donec id Antonius postea misit in Iudæam, et in regum feretris condendum curauit. Scipioni vero scripsit Pompeius, vt Alexandrum Aristobuli filium, propter eius superiora in Romanos commissa, interficeret: id quod ille fecit, eumque Antiochiæ securi percussit. Eius fratres ad se recepit Ptolemæus Mennæi filius, rector Chalcidis, vrbis sub monte Libano positæ: missoque filio suo Philippione Ascalonem ad Aristobuli coniugem, iussit eam vna mittere filium suum Antigonum, et filias: quarum alterius Alexandræ amore captus Philippio, eam duxit vxorem. Postea pater eius Ptolemæus eo interfecto, duxit Alexandram, eiusque fratrum deinceps curam gerebat.

CAPVT XIIII.

Cæſaris in Aegyptum expeditio, et vt ei Iudæi ſuccurrerint.

POſt Pompeii mortem, Cæſariſque victoriam, ei in Aegypto bellum gerenti, ad multa vtilem ſe præbuit Antipater Iudæorum admini-ſtrator, Hyrcani iuſſu. Ad Mithridatem enim Pergamenum auxi-lium ducentem, neque per Peluſium iter facere valentem, ſed apud Aſcalo-nem hærentem, venit Antipater, ſecum habens Iudæorum peditum tria millia: perfecitque vt ex Arabia primates venirent auxilio: eiusque ope-ra Syri omnes auxilium Cæſari tulerunt, videlicet Iamblichus dynaſta, et Ptolemæus eius filius, et Tholomæus Sœmi, Libani montis incola, et ciuitates pæne omnes. Mithridates vero a Syria profectus, Peluſium ve-nit. Quumque ab illis non admitteretur, vrbem oppugnauit, ibique for-tem operam nauauit Antipater, et primus detracta muri parte, ceteris aditum in vrbem patefecit: atque id Mithridates Peluſium obtinuit. De-inde Antipatrum et Mithridatem ad Cæſarem euntes, prohibebant Aegy-ptii Iudæi, regionem, quæ Oniæ dicebatur, incolentes. Verum Antipa-ter eis perſuaſit, vt idem cum cognatis ſuis ſentirent, maxime oſtenſis Hyrcani pontificis litteris, in quibus eos, vt eſſent Cæſaris amici, mone-bat, et exercitum muneribus omnibusque neceſſariis iuuarent. Itaque quum viderent Antipatrum et pontificem conſentire, paruerunt: quos vbi acceſſiſſe audiuerunt Memphitici, vocauerunt et ipſi Mithridatem: et Mithridates eo profectus, eos quoque adſumſit.

CAPVT XV.

Antipatri egregium factum, et cum Cæſare amicitia.

DEinde vbi ad locum ventum eſt, qui Delta vocatur, congreſſus eſt cum hoſtibus ad caſtra Iudæorum (vt dicuntur) quo quidem in con-greſſu habebat Mithridates dextrum cornu, Antipater ſiniſtrum. Ibi commiſſo prœlio inclinat Mithridatis cornu, et in extremo periculo verſatur. Sed Antipater ſecundum fluminis ripam cum ſuis militibus cur-rens, victis iam a ſe hoſtibus, illum liberat, et victores Aegyptios in fugam vertit: et in iis perſequendis ita perſeuerat, vt eorum caſtris po-titus ſit, Mithridatemque reuocauerit, qui pulſus longiſſime aberat. Ce-ciderunt ex Mithridatis hominibus ad octingentos, Antipatri quinquagin-ta. Mithridates vero de his ſcripſit ad Cæſarem, victoriam ſimul ſalu-temque ſuam Antipatro acceptam ferens: ita vt Cæſar et tunc Antipatrum collaudauerit, et eius opera toto bello in maximis periculis vſus ſit, vs-que adeo, vt Antipatrum in prœliis vulnerari contigerit. Aliquanto tem-pore poſt Cæſar, quum finito bello in Syriam nauigaſſet, magnum ei ho-norem habuit, Hyrcano pontificatum confirmando, et Antipatrum Ro-mana ciuitate, omniumque immunitate donando. Tunc et Antigonus Ariſtobuli filius Cæſarem adgreſſus, fortunas ſuas deplorat, Hyrcanum-que et Antipatrum accuſat, qui gentem per vim regerent, et ipſi Anti-gono iniuriam feciſſent. Verum Antipater, qui præſens aderat, ita cauſ-ſam ſuam defendit, vt Cæſar Hyrcanum pontificem pronuntiarit: et Anti-

patro potestatem dederit, quantam Antipater ipse, opinione data, eligere voluit, eumque Iudææ procuratorem fecerit.

CAPVT XVI.

Quem honorem Romani et Athenienses Hyrcano habuerint.

PErmisit et roganti Hyrcano Hierosolymæ muros reficere, qui adhuc iacebant, a Pompeio diruti: scripsitque Romam ad consules, vt id scriptum proponeretur in Capitolio: qua de re factum est senatus consultum. Eidem Hyrcano honos habitus est a populo Atheniensi, quoniam in eos multa beneficia contulisset: scripseruntque ea de re plebiscitum, quod ei decreta ad eam rem nominatim legatione miserunt. Cæsar vero ordinatis Syriæ rebus, per mare discessit. Et Antipater, postquam deducto a Syria Cæsare in Iudæam rediit, confestim deiecta a Pompeio mœnia reficit: et regionem obiens, tumultum, qui in ea erat, opprimit, partim minando, partim vt quiescerent consulendo. Si enim ab Hyrcano starent, acturos feliciter, et suis bonis absque turba fruituros: sin rerum nouarum spe ducerentur, et ab eis quæstum sectarentur, ipsum Antipatrum habituros pro præfecto dominum, Hyrcanum pro rege tyrannum, Romanos vero et Cæsarem pro ducibus hostes acerbos: neque enim passuros eum submoueri, quem constituissent ipsi.

CAPVT XVII.

Antipater filiis administrationem mandat, Herodi Galilææ, Phasaelo Hierosolymorum. Sextus Cæsar magnum et gloriosum facit Herodem.

VIdens autem Hyrcanum tardum esse atque segnem, Phasaelum filiorum suorum natu maximum Hierosolymorum finitimique agri præfectum constituit. Herodi vero, qui illum ætate sequebatur, Galilæam commisit, iuueni plane: neque enim decimum quintum ætatis annum excesserat. Sed licet iuuenis, inuenit tamen exercendæ suæ virtutis rationem. Nactus enim Ezechiam latronum ducem, magna manu finitima Syriæ incursantem, comprehendit atque interficit, et multos eius gregales latrones: quod quidem eius facinus Syris accidit gratissimum. Itaque eum hanc ob caussam passim per vrbes vicosque prædicabant. Hæc res fecit, vt innotesceret Sexto Cæsari, cognato magni Cæsaris, et Syriæ res procuranti. Ex hoc Herodis facto æmulatio nata est Phasaelo eius fratri: adeoque eius celebritate motus est, vt studuerit, non deteriorem sibi parare famam, et Hierosolymitas sibi reddiderit amicissimos, vrbem quidem per se regendo, sed ita vt nec inhoneste rebus vteretur, neque potestate ad cuiusquam iniuriam abuteretur. His rebus efficiebatur, vt Antipater a gente regio more coleretur, et honoribus omnium domino dignis adficeretur. Neque tamen in tanto splendore quidquam de sua erga Hyrcanum beneuolentia atque fide diminuit. Itaque Iudæorum primarii videntes Hyrcanum et eius filios multum crescere tum nationis beneuolentia, tum Iudææ

dææ et Hyrcani pecuniarum redditu, erant in eum male animati. Etenim amicitiam instituerat Antipater cum Romanis imperatoribus, et impulso ad pecuniam eis mittendam Hyrcano, ipse eius muneris gratiam ad se transtulerat: nam vt propriam, non vt Hyrcano dante, miserat. Hæc Hyrcanus audiens, non curabat: quinimmo magnopere lætabatur. Erant vero in metu primi Iudæorum, videntes Herodem violentum, et audacem, et dominandi cupiditate ardentem. Itaque Hyrcanum adorti, aperte iam Antipatrum accusant: et, Quousque hæc, inquiunt, quietus feres? An non vides Antipatrum et eius filios principatu succinctos, teipsum vero regni solum nomen audientem? Atqui hæc ignorare non debes, neque te extra periculum putare, dum et tui et regni securus es: non enim iam rerum tuarum procuratores sunt Antipater et eius filii, ne tu fallaris, sed domini manifeste habentur. Nam Herodes eius filius Ezechiam et eius socios interfecit contra legem nostram, quæ hominem, quamuis malum, indicta caussa interfici vetat: et tamen ille non accepta a te potentia, id ausus est. His auditis Hyrcano persuasum est, atque insuper eius iram accenderunt matres occisorum ab Herode, quæ singulis diebus in fano regem et populum orare non intermittebant, vt facti caussam diceret Herodes in concilio. His commotus Hyrcanus, Herodem euocat ad dicendam caussam super iis, quorum insimulabatur. Herodes vero eo venit, monente patre, non vt priuatus homo, sed cum præsidio, corporisque custodia, compositis Galilææ rebus quomodo conducibile esse iudicauit, tanto comitatu, quantus ei ad iter satis esset, vt nec Hyrcano metuendus videretur, si cum maioribus copiis venisset, neque nudus et incustoditus committeret se iudicio. Adde quod Sextus Syriæ prætor Hyrcanum litteris monuit, vt Herodem crimine absolveret: et minas addidit, nisi pareret. Ex his Sexti litteris occasionem sumsit Hyrcanus, Herodem indemnem ex concilio dimittendi, quippe quem amaret vt filium. Postquam Herodes in concilio cum copiis suis constitit, omnes ita terruit, vt eum iam accusare auderet nemo, essetque silentium, et quid agi deberet dubitatio. His sic adfectis, Sameas quidam, iustus homo, ideoque timere nescius, surrexit, et in hunc modum verba fecit: Equidem iudices, et tu rex, neque ipse quemquam vmquam noui, neque vos nominare posse arbitror, qui in iudicium vocatus ita se stiterit: quin quisquis vmquam in hoc concilium caussam dicturus venit, humilis comparet, et habitu metuentis, et a nobis misericordiam aucupantis, promisso capillo pullatus. At iste bonus Herodes, cædis reus, et ob tam graue crimen adpellatus, adstat hic purpuratus, eleganter composita cæsarie, stipatus armatis hominibus, vt si eum ex lege condemnauerimus, trucidet nos: ipse violato iure euadat. Quanquam Herodem haud equidem reprehenderim, si vtilitatem suam pluris quam ius facit: sed vos et regem, qui tantam ei licentiam præbuistis. Verumtamen scitote futurum, auctore supremo Deo, vt iste ipse, quem nunc propter Hyrcanum vultis absoluere, et de vobis, et de ipso rege pœnas sumat. Hæc Sameas; nec eum fefellit opinio: nam regnum adeptus Herodes, omnes qui tum fuerant in concilio, atque adeo Hyrcanum ipsum interfecit: excepto Samea, quod eum propter ipsius iustitiam magno habebat in pretio: quodque postea obsessa vrbe ab Herode et Sosio, populum monuisset, vt Herodem admitterent, negans eum ab ipsis propter peccata posse vitari. Hyrcanus vero videns iudices in Herodis necem inclinare, iudicium in alium diem distulit, et clam Herodi consultum

tum misit, vb ab vrbe profugeret: ita enim euasurum ex periculo. Atque ille Damascum se, vt regem fugiens, contulit: et profectus ad Sextum Cæsarem, rebusque suis in tuto collocatis, sic erat animatus, vt si denuo ei dies diceretur, non sisteret. Hæc ægre ferebant iudices, et Hyrcanum docere conabantur, ea omnia eius periculo fieri: idque eum non latebat, sed quid ageret non habebat: ea erat ignauia atque socordia. Quum autem Sextus Herodem Cœlesyriæ ducem fecisset, eique pecuniam suppeditasset, erat Hyrcanus in metu, ne Herodes sibi bellum inferret: id quod non multo post accidit. Venit enim ducens Herodes exercitum, aduersus eum iratus, quod in ius vocatus fuisset. Verum eius pater Antipater, et frater, ei obuiam profecti, suis admonitionibus perfecerunt, vt Hierosolymam non inuaderet, sed potestatem suam genti ostendisse satis haberet. Et hoc quidem in statu erat Iudæa. Cæsar vero Romam profectus, nauigationem adornabat in Africam, cum Scipione et Catone bellum gesturus. Et Hyrcanus ad eum misit, rogatum vt secum amicitiam renouaret, et societatem: id quod ille fecit, et ea de re decretum fieri, inque tabulis æneis græce et latine incidi curauit, et in Capitolio, et Sidone, et Tyri, et Ascalone, et in templis proponi: in quo decreto (quemadmodum etiam in multis aliis tum ipsius Cæsaris, tum aliorum Romanorum) Iudæorum libertas et iura defendebantur. Per eadem tempora tumultuatum est in Syria, ob causam, quam iam dicam. Bassus Cecilius, Pompeianarum partium, Sextum Cæsarem per insidias interfecit: ipse accepto eius exercitu, rerum potitus est. Hinc graue bellum apud Apamiam conflatum est, Cæsaris ducibus eum cum equitatu et peditatu adortis: quibus et Antipater subsidium misit cum filiis, recordatione beneficiorum in ipsos a Cæsare collatorum. Hoc bello diu durante, Marcus Sexto successit, et Cæsar a Cassio et Bruto in curia occisus est, postquam principatum tenuit annos tres et sex menses.

CAPVT XVIII.

Cassius Iudæam adfligit, et octingenta talenta ab ea exigit.

BEllo deinde ex morte Cæsaris conflato, omnibusque primariis vltro citroque ad contrahendas copias dispersis, venit in Syriam Cassius, accepturus exercitum qui erat ad Apamiam: solutaque obsidione, ambos sibi conciliat, Bassum et Marcum: vrbesque peragrans, arma comparat et milites, et vrbibus grauia tributa imperat: sed potissimum Iudæam adflixit, exactis ab ea septingentis argenti talentis. Antipater vero res magno in metu esse videns, pecuniarum exactionem diuidit, et vtrique filio redigendas committit, partim etiam Malicho, sibi parum amico, partim aliis. Ac primus Herodes redacto ex Galilæa quantum ei imperatum erat, maximam apud Cassium gratiam iniit. Ceterarum vrbium gubernatores omnes cum suis hominibus venumdabantur. Et quatuor vrbes hastæ subiecit. Cassius, quarum erant potentissimæ Gophna et Emmaus, reliquæ Lydda et Thamna. Quinetiam Malichum Cassius præ iracundia occisurus fuit, nisi eius impetum cohibuisset Hyrcanus, missis ei per Antipatrum centum talentis de suo. Deinde Cassio a Iudæa profecto, Malichus Antipatro maxime insidiabatur, eius mortem Hyrcani principatus firmitatem fore putans: neque tamen eius animus latuit Antipatrum. Id enim sentiens, recepit sese

trans

trans Iordanem, et ex Arabibus simul et indigenis exercitum contrahere instituit. Quamquam Malichus homo callidus insidias inficiabatur, seque cum iureiurando purgabat tum Antipatro tum eius filiis, negans Phasaelo Hierosolymorum præsidium tenente, Herode vero armorum custodiam habente, se tale quidquam mente concipere potuisse. Ac videns sibi negotium non succedere, reconciliatus est Antipatro, conuentumque est inter eos Marco Syriæ prætore, qui sentiens Malichum in Iudæa res nouas molientem, parum abfuit quin eum interfecerit: sed Antipatri precibus eius vitam condonauit.

CAPVT XVIIII.

Malichus per insidias Antipatrum veneno tollit.

SEd nesciebat Antipater, se sui interfectorem conseruasse. Cassius enim et Marcus contracto exercitu, curam omnem Herodi tradiderunt, et eum Cœlesyriæ præfectum fecerunt, adtributa ei classe, et equestribus pedestribusque copiis: polliciti etiam Iudææ regem eum creaturos post bellum, quod tum cum Antonio et iuuene Cæsare gerebant. Malichus vero tunc maxime veritus Antipatrum, curauit veneno tollendum in ædibus Hyrcani, apud quem ambo conuiuabantur, videlicet Antipater et Malichus, per Hyrcani pocillatorem, quem pecunia corruperat: quumque armatos haberet, res vrbanas componebat. Hoc quum resciuissent Herodes et Phasaelus, et grauiter ferrent, negabat omnia Malichus. Herodes vero protinus patri parentare, et Malichum armis adgredi decreuit; verum natu grandior Phasaelus, hominem dolo potius opprimendum censebat, ne ciuile bellum incepisse putarentur. Itaque ille Malichi purgationem accipit, seque credere simulat, nihil illum in Antipatri nece designasse: ac patri sepulcrum adornat. Herodes vero Samariam profectus, adflictamque nactus, recreat, et hominum dissidia componit. Non multo deinde post, instantibus Hierosolymorum festis, venit cum militibus in vrbem: et Malichus eum veritus, persuasit Hyrcano, vt eum intrare non sineret: id quod fecit Hyrcanus, per speciem prohibendi alienigenarum turbam in lustratam multitudinem admitti. Sed Herodes nuntios parui pendens, noctu ingreditur in vrbem, et Malicho quidem terrori fuit, nec tamen ille simulationem deposuit, quin Antipatrum ploraret, et palam vt amicus inclamaret: sed clam corporis sui custodiam agebat. Herodi vero visum est eius simulationem non coarguere, sed ad tollendam suspicionem, eum vicissim comiter accipere.

CAPVT XX.

Herodes iussu Cassii Malichum dolo interficit.

TAmen ad Cassium de obitu patris scripsit Herodes, et ille sciens quo ingenio esset Malichus, Herodi rescripsit, vt patrem vlcisceretur; et tribunis qui Tyri erant, clam imperandum curauit, vt Herodem adiuuarent, quatenus æqua facturus esset. Deinde quum cepisset Gaius Laodiceam, et ad eum communiter iretur, eique coronæ et pecu-

pecuniæ ferrentur, ſperabat Herodes fore, vt poſtquam eo veniſſet Malichus, pœnas daret: at ille apud Tyrum Phœniciæ rem ſuſpectam habens, maiora moliebatur: et quod eius filius Tyri obſes erat, decreuit eum, ingreſſus in vrbem ſurripere, et in Iudæam proficiſci: et properante aduerſus Antonium Caſſio, gentem ad defectionem perducere, ipſe potentatum occupare. Sed Herodes, aſtutus homo, animaduerſo illius inſtituto, famulum præmiſit quaſi ad parandam cœnam: inuitauerat enim omnes: ſed reuera ad tribunos, vt ad Malichum cum pugionibus egrederentur. Id quod illi fecerunt, et Malichum in litore prope vrbem nacti transfoderunt; quo facto, ſic attonitus eſt Hyrcanus, vt vox eum defecerit: deinde vbi ægre reſipuit, quærit ab Herodianis, quidnam accidiſſet, et quis Malichum occidiſſet. Quumque illi Caſſium id iuſſiſſe dixiſſent, laudauit factum: peſſimum enim fuiſſe hominem, et patriæ inſidiatorem. Deinde Caſſio ex Syria profecto, oritur in Iudæa tumultus. Elix enim relictus Hieroſolymis cum exercitu, Phaſaelum inuaſit, et populus arma ſumſit. Herodes vero Fabium adit Damaſci præfectum: volensque ad fratrem currere, morbo impeditur, donec Phaſaelus per ſe ſuperatum Elicem compellit in turrim: deinde per compoſitionem dimittit, et Hyrcanum incuſat, qui multis per eos beneficiis adfectus, hoſtes adiuvet. Nam Malichi frater non pauca tum loca ad defectionem perducta, præſidio tenebat, in quibus et Maſadam omnium munitiſſimum. Sed poſtquam conualuit Herodes, illuc venit, et illum de omnibus quæ tenebat locis deturbatum, per compoſitionem dimiſit.

CAPVT XXI.

Antigonum Ariſtobuli filium a Tyriorum tyranno adiutum Herodes in fugam vertit, et ex Iudæa pellit.

ANtigonum autem Ariſtobuli filium, qui Fabio ſibi pecuniis conciliato, exercitum comparauerat, adſciſcit ſibi Ptolemæus Mennæi filius, propter adfinitatem, auxiliante ei etiam Marione, quem Tyriorum reliquerat Caſſius tyrannum. Is enim occupatam per vim Syriam præſidiis firmauerat. Marion vero etiam Galilæam, quæ vicina erat, invaſit: et tribus caſtellis potitus, ea præſidiis muniuit. Sed eum adgreſſus Herodes, omnibus priuauit, et Tyriorum præſidia benigne dimiſit, nonnullis etiam dona dedit: ea erat erga ciuitatem beneuolentia. His confectis, occurrit Antigono, et prœlio ſuperatum, ex ipſo pæne, quo proceſſerat, Iudææ faſtigio depulit. Itaque poſtquam Hieroſolymam venit, Hyrcanus eum et populus coronis rediminiuit. Erat autem iam per ſponſalia gener factus Hyrcani familiæ, eoque magis eum tuebatur, quod erat ducturus in matrimonium filiam Alexandri Ariſtobuli filii, Hyrcani ex filia neptem: ex qua poſtea pater factus eſt trium filiorum, et duarum filiarum. Duxerat etiam prius vxorem plebeiam, nomine Doridem, popularem, ex qua filium ſuſtulit natu maximum Antipatrum.

CAPVT

CAPVT XXII.

Herodes Antonium multis pecuniis sibi conciliat, ideoque Herodem accusare volentes Antonius non admittit.

POstquam Cassium Antonius et Cæsar in Philippis vicerunt, Cæsar in Galliam profectus est, Antonius in Asiam. Atque vbi venit in Bithyniam, occurrebant ei vndique legationes, in quibus adfuerunt et Iudæorum primarii, qui Phasaelum et Herodem accusarent, dicentes Hyrcanum regni speciem habere, hos quidem omnem potestatem tenere. Herodem autem Antonius habebat in magna existimatione, qui ad eum, vt crimina dilueret, venerat: eamque ob caussam accidit, vt ne dicendi quidem locum aduersarii obtinuerint: id quod Herodes ab Antonio pecunia obtinuerat. Vt autem Ephesum venit Antonius, misit Hyrcanus pontifex et natio nostra legationem ad eum, quæ ei coronam ferret auream: oraretque vt scriberet ad prouinciales, vt liberos dimitterent Iudæos, quos non iure belli Cassius captiuos reddidisset: vtque ei restitueretur ager, quo Cassii temporibus multati fuissent. Hæc Iudæorum postulata æqua esse iudicans Antonius, confestim scripsit Hyrcano et Iudæis, postulata eis concedens: simulque Tyriis et Sidoniis et Antiochenis et Aradiis ea de re decretum misit, idque vt in litteras publicas latine et græce referrent, imperauit.

CAPVT XXIII.

Antonius in Syriam profectus, Herodem et Phasaelum tetrarchas constituit.

POstea quum venisset Antonius in Syriam, decem Iudæorum primarii eum iterum conueniunt, vt Herodem et suos accusarent, delectis ad eam rem suorum eloquentissimis. Quibus contradicebat Masalas pro adolescentibus, præsente etiam Hyrcano, qui iam Herodis socer erat. Antonius vero auditis apud Daphnen vtrisque, quæsiuit ab Hyrcano, vtri gentem melius regerent? cui ille respondit: Herodem et suos. Itaque Antonius, qui iam pridem eis faueret propter eorum patrem, cuius hospitio, quum vna cum Gabinio venisset, vsus fuerat, ambos tetrarchas constituit, eisque Iudæorum administrationem mandauit, et ea de re litteras scripsit, et quindecim aduersariorum in vincula dedit: quos quum interfecturus esset, Herodis precibus condonauit. Neque tamen illi a legatione reuersi quieuerunt, quin Antonium rursus eorum mille adiuerunt ad Tyrum, quo venturum fama erat: et Antonius multis iam pecuniis ab Herode et eius fratre corruptus, eius loci administratori mandauit, vt de Iudæorum legatis supplicium sumeret, qui nouis rebus studerent, Herodique principatum stabiliret. Herodes vero, qui ante vrbem in arena constiterat, protinus antegressus, eos vt discederent hortatur, (aderat vna cum eis etiam Hyrcanus) quippe magno eorum malo futurum, si ad contentionem venirent. Sed illi non obtemperarunt, et protinus impetum fecerunt in eos Iudæi cum incolis, qui eorum partem interfecerunt, plures etiam vulnerarunt: reliqui domum fuga dilapsi, quie-

tos

tos se trepidi tenuerunt. Ac populo aduersus Herodem vociferante, exacerbatus Antonius, vinctos interfecit. Anno secundo Syriam occuparunt Pacorus regis filius, et Barzapharnes Parthorum satrapa. Obiit et Ptolemæus Mennæi filius: eiusque filius Lysanias, occupato principatu, amicitiam instituit cum Antigono Aristobuli filio, vsus ad id opera Satrapæ, qui apud Antigonum multum poterat.

CAPVT XXIIII.

Parthorum in Syriam expeditio, in qua Aristobuli filium Antigonum in regnum restituerunt.

Antigonus vero Parthis mille talenta et quingentas feminas promisit, si sibi principatum Hyrcano ereptum traderent, et Herodem cum suis interficerent: neque tamen dedit: et tamen Parthi eam ob caussam in Iudæam expeditionem fecerunt, Antigonum reducentes: Pacorus per oram maritimam, satrapa vero per mediterranea. Et Pacorum quidem excluserunt Tyrii: Sidonii vero et Ptolemaidenses admiserunt. Et Pacorus equitum turmam misit in Iudæam, quæ regionem specularetur, et Antigonum adiuuaret vna cum regis pocillatore, nomine item Pacoro. Contulerunt autem se ad Antigonum Iudæi, qui sub monte Carmelo quemdam locum nomine Drymum incolebant: parati cum eo vna irrumpere: quo factum est, vt se nonnullos insuper regionem obeundo adepturum speraret. Quumque nonnullis occurrissent, Hierosolymam inuadunt: et quorumdam accessione adiuti, facta manu regiam adoriuntur et oppugnant. Sed subsidio venerunt Phasaelus et Herodes: commissaque in foro pugna, vicerunt aduersarios: et eis in fanum compulsis, miserunt armatos quosdam in vicinas domos, qui eas custodirent: quos adgressus populus auxilio destitutos, cum ipsis domibus concremauit. Hanc ob caussam Herodes paullo post cum aduersariis prœlio congressus, multos eorum interfecit. Quumque quotidianæ velitationes inter eos fierent, exspectabant hostes turbam incolarum, venturam ad festa Quinquagesimæ. Atque instante eo die, multa circum fanum coeunt hominum millia, partim armatorum, partim inermium. Tenebant autem fanum et vrbem illi homines: præter regiam, quam Herodes cum paucis militibus tutabatur, Phasaelo mœnia custodiente. Et Herodes cum suorum manu in hostes per suburbium eruptionem fecit, et ita acriter pugnauit, vt multa hominum millia verterit, aliis in vrbem fugientibus, aliis in fanum, nonnullis etiam in vallum, qui foris erat: neque non Phasaelus auxilium tulit. Pacorus vero Parthorum dux cum paucis equitibus, orante Antigono, in vrbem venit per speciem componendæ dissensionis: sed reipsa, vt illum in adipiscendo principatu adiuuaret. Quumque Pacoro obuiam prodiisset Phasaelus, et eum hospitio excepisset, persuadet ei Pacorus, vt ad Barzapharnem legatos mittat, idque fraudulenter faciebat. Et Phasaelus nihil fraudis suspicatus, obtemperat, non laudante eam rem Herode, propter barbarorum perfidiam, sed Pacorum ceterosque venientes inuadi iubente. Igitur in eam legationem profecti sunt Hyrcanus et Phasaelus. Et Pacorus relictis Herodi ducentis equitibus et decem eorum, qui liberi nuncupantur, illos deduxit. Vbi in Galilæam ventum est, venerunt eis obuiam

obuiam in armis qui illic præerant vrbibus, et Barzapharnes eos primum studiose excepit, et muneribus donauit: deinde insidiabatur. Diuersabatur autem Phasaelus cum equitibus in propinquo ad mare: vbi quum audiuissent, Antigonum mille talenta et quingentas feminas promisisse Parthis aduersus ipsos; cœperunt suspectos habere barbaros. Accessit eo, quod insidias eis noctu fieri nuntiauit quidam, et occulte adhiberi custodiam. Et sane comprehensi fuissent, nisi exspectatum esset, donec Parthi, qui ad Hierosolymam erant, Herodem cepissent: ne si hi prius essent interfecti, Herodes id sentiens effugeret. Atque hæc sic se habebant, et eorum custodes cernebantur. Itaque Phasaelum monebant nonnulli, vt statim equo discederet, nec exspectaret: et maxime Ophellius, qui id a Samarallo, eorum qui tum erant in Syria locupletissimo, audiuerat: eique ad fugam nauigia pollicebatur, quippe propinquo mari. Verum Phasaelus Hyrcanum deserendum non censebat, neque fratri periculum creandum, sed Barzapharnem adgressus, dicit eum non recte facere, qui hæc in ipsos moliatur. Nam si pecunia egeat, maiorem a se habiturum, quam quantam det Antigonus: et alioquin atrox facinus esse, legatos, qui ad eum accepta fide venerint, interficere insontes. At barbarus hæc dicente, iurabat nihil verum esse eorum, quæ suspicarentur, sed eum falsis suspicionibus perturbari: deinde ad Pacorum profectus est.

CAPVT XXV.

Parthi Hyrcanum et Phasaelum comprehendunt: et Herodes aufugit.

EO digresso, Parthorum quidam Hyrcanum constringunt, et Phasaelum, multum detestantem Parthorum periuriam. Spado autem ad Herodem missus, in mandatis habebat, eum extra muros eductum comprehendere. Erant autem missi a Phasaelo nuntii, ad declarandam Parthorum perfidiam: quos quum hostes comprehendissent, Herodes Pacorum adit, et Parthorum potentissimos quosque, tamquam aliorum dominos. At illi totius rei conscii, malitiose dissimulare, et ei dicere, secum extra muros egrediendum, et litteras adferentibus obuiam eundum esse: nondum enim eos ab aduersariis comprehensos esse, et ad significandum Phasaeli successum venire. Verum his Herodes non credebat, quippe qui ab aliis fratris comprehensionem audiuisset. Accedebat eo, quod admonente Hyrcani filia (cuius filiæ filiam ipse sibi desponderat) magis etiam suspectos Parthos habebat: et quamuis alii non auscultarent, ipse cordatæ in primis feminæ credebat. Igitur deliberantibus Parthis, et negotium in posterum diem differentibus, Herodes, vbi vespera venit, statuit ea ad fugam vti. Itaque adhibitis quos habebat militibus, et impositis in iumenta mulieribus, matre sua, et sorore, et Alexandri filia, quam vxorem ducturus erat, eiusque matre Hyrcani filia, et fratre suo natu minimo, vna cum famulitio, ceteraque turba in Idumæam ire contendit, insciis hostibus. Accidit autem, vt euerso vehiculo, et matre pæne exanimata, ipse sibi pæne manus adtulerit, tum propter dolorem quem de matre capiebat, tum quod metuebat, ne hac iniecta mora, comprehenderetur ab hostibus. Itaque stricto ense seipsum ferire parabat, nisi eum qui aderant prohibuissent. Igitur partim vi, partim pudore coactus,

abstinuit: et matre recreata, ac pro temporis angustia curata, iter suum persequitur, et ad Masadam castellum magnis itineribus vadit. Interea multis prœliis lacessitus a Parthis, qui eum persequebantur, vicit omnia. Neque non Iudæos, qui eum sexto ab vrbe stadio adorti sunt, præclare vicit atque vertit; et postea rex factus, construxit eo ipso in loco excellentissimum palatium, et id vrbe circumdedit, quam Herodiam adpellauit. Vbi in Iudææ locum nomine Thressam venit, occurrit ei frater eius Iosephus, et de toto negotio quid agendum esset, deliberationem proposuit, quum magna eos multitudo etiam præter mercenarios sequeretur: et locus Masadas, in quem confugere decreuissent, angustior esset, quam vt posset tantam multitudinem capere. Itaque maiorem partem dimisit, quæ fuit supra nouem millia, iussitque, vt diuersi per Idumæam saluti suæ consulerent, et eis viaticum dedit. Deinde adsumtis expeditissimis quibusque, et maxime necessariis, in castellum peruenit: et collocatis ibi feminis et comitibus, qui erant circiter octingenti, quum esset in eo loco magna omnium rerum necessariarum copia, ad Petram Arabiæ ire contendit. Ceterum simul ac orta dies est, Parthi totam Hierosolymam et regiam diripuerunt: tantum ab Hyrcani pecunia abstinuerunt, quæ erat ad talenta trecenta. Herodis quidem multa euaserunt, præsertim quæ prius in Idumæam eius prouidentia fuerant deportata. Parthi vero vrbis direptione non contenti, etiam agros vexarunt, et Marissam vrbem potentem euerterunt. Sic Antigonus in Iudæam a rege Parthorum reductus, Hyrcanum et Phasaelum vinctos accepit. Erat autem in magna sollicitudine, quoniam effugerant eum feminæ, quas hostibus dare habebat in animo. Metuens vero, ne Hyrcanum, qui a Parthis custodiebatur, populus in regnum restitueret, aures ei abscidit, ne deinceps pontifex esse posset: quippe mutilo corpore, quum lex id munus integrorum esse velit. Phasaelus vero necem sibi parari intelligens, ne ad hostis libidinem moreretur, quum manus vinctas haberet, saxo caput adlisit, vt se vita priuaret. Ferunt, quum ingenti vulnere saucius esset, Antigonum sumsisse medicos, qui per speciem eius curandi, letalibus ad vulnus medicamentis vsi, eum occiderint. Tamen antequam prorsus animam egisset, audiuit a quadam muliercula, fratrem suum Herodem ex hostibus euasisse: quæ res effecit, vt mortem magno animo tulerit, quod mortis suæ vindicem relinqueret. Herodes vero Malchum Arabiæ regem, multis a se beneficiis antea adfectum, adibat, vt ab eo vicissim, quum maxime opus esset, pecuniam vel mutuam vel dono impetraret. Nesciens enim, quo in statu res fratris esset, properabat, eum ab hostibus liberare trecentis talentis. Hanc ob caussam ducebat et Phasaeli filium septennem, vt eum Arabibus pignori daret. Sed Malchus, missis ei obuiam nuntiis, iussit eum discedere: interdictum enim sibi a Parthis, ne Herodem acciperet. Id autem prætexebat, ne mutuum redderet, impellentibus etiam eum ad id primatibus Arabum, vt Antipatri depositum, quod acceperant, interuerterent. Ille respondit, non se venisse, vt eis vlla in re molestus esset, sed vt duntaxat cum rege de rebus maxime necessariis colloqueretur. Deinde vbi discedere visum est, abiit Aegyptum versus: ac tum in fanum quoddam diuertitur, vbi comitum suorum multos reliquerat. Postero die peruenit ad Rinocura, et ibi fratris negotium cognouit. Malchus quidem pœnitentia ductus, post Herodem cucurrit, sed nihil profecit: quippe quum ille

ille iam abesset longissime, properans ad Pelusium. Inde nauigauit in Alexandriam, vbi quum Cleopatra retinere eum vellet, non potuit: tantopere Romam properabat, quamuis hiems esset, et Italiæ res magno in motu esse nuntiarentur. Igitur soluit inde Pamphyliam versus: et graui tempestate conflictatus, ægre in Rhodum euasit, facta iactura: et ibi duobus amicis occurrit, Sappinæ et Ptolemæo. Atque vrbem nactus adflictam Cassiano bello, quamuis inops, tamen non grauatus est ei benefacere, et eam supra vires recreare. Deinde parata triremi, et ea cum amicis conscensa, inde in Italiam Brundusium adpulit: et illinc Romam profectus, Antonio primum omnem fortunam suam exponit, et sibi omnem in ipso spem sitam esse demonstrat.

CAPVT XXVI.

Herodes Romam profectus, creatur a senatu rex Iudææ.

ITaque Antonius eius miseratione commotus, tum Antipatri recordatione, cuius ipse fuerat vsus hospitio, tum propter pecuniam, quam ei daturum se promittebat Herodes, si rex factus esset, quemadmodum antea, quum quartæ partis rex factus fuerat, et multo etiam magis odio Antigoni, quem seditiosum et Romanis infensum existimabat, paratus erat, Herodem in suis postulatis adiuuare. Cæsar quoque partim propter Antipatri militiam, qua in Aegypto cum ipsius Cæsaris parte functus fuerat, propterque eiusdem hospitium, et omnium rerum beneuolentiam, partim vt Antonio, Herodis studiosissimo, gratificaretur, erat ad adiuuandum Herodem paratior. Igitur conuocato senatu, Messala, et post eum Atratinus, producto Herode, eius patris beneficia narrauerunt, et ipsius erga Romanos beneuolentiam commemorauerunt, accusantes simul, hostemque pronuntiantes Antigonum, non modo propter eius primum in eos delictum, sed etiam quod, contemtis Romanis, a Parthis accepisset imperium. His commoto senatu, procedit Antonius, et eos docet etiam ad Parthicum bellum expedire, vt rex fiat Herodes. Ita omnium suffragiis rex creatur Herodes, præter spem suam. Neque enim regnum sibi concessuros Romanos arbitrabatur, qui id regii generis hominibus dare consuessent: sed id ambiebat vxoris suæ fratri Alexandro, Aristobuli et Hyrcani consanguineo. Ita totum Herodis negotium septem diebus expeditum est, et senatu finito, medium stipantes Herodem Antonius et Cæsar exierunt, deducentibus consulibus, vna cum aliis magistratibus, ad sacrificandum, et decretum in Capitolio proponendum. Ac primo regni Herodis die Antonius ei conuiuium dedit. Toto autem hoc tempore Antigonus eos, qui erant Masadæ, oppugnabat, ceteris omnibus abundantes, sed aquæ penuria laborantes, vt eam ob caussam Herodis frater Iosephus cum ducentis suorum decreuerit ad Arabes fugere: audierat enim, Malchum commissorum in Herodem pœnitere. Sed accidit, vt noctu tantum plueret, vt cisternæ replerentur aqua: qua ex re tantum animi sumserunt, vt omisso illo instituto, in Antigonianos partim aperte, partim clam eruperint, et eorum complures interfecerint. Interea Ventidius Romanorum dux, missus ad Parthos Syria arcendos, post illos in Iudæam venit, verbis ille quidem, vt Iosepho ferret auxilium; sed reipsa callide id agebat, vt pecuniam auferret ab Antigono,

Itaque castris proxime Hierosolymam positis, satis grandem pecuniam obtinuit ab Antigono, atque ipse discessit cum copiarum parte maiori. Ne tamen facinus deprehenderetur, Silonem cum parte nonnulla militum reliquit: quem etiam coluit Antigonus, ne quid sibi noceret, sperans iterum Parthos sibi subsidio futuros.

CAPVT XXVII.

Herodes Roma reuersus pugnat cum Antigono.

HErodes vero, qui iam ab Italia Ptolemaidem venerat, et copias non mediocres partim conductitiorum, partim popularium contraxerat, incedebat per Galilæam aduersus Antigonum, adiutoribus Silone et Ventidio: quibus Delius ab Antonio missus persuaserat, vt Herodi reducendo operam darent. Ventidius excitatas propter Parthos in vrbibus turbas componebat. Silo vero in Iudæa pecuniis ab Antigono corruptus erat. Herodi quidem progredienti quotidie vires augebantur, omnisque Galilæa, paucis exceptis, stabat ab eius partibus. Atque ad Masadam contendenti, impedimento fuit Ioppe: quæ quum hostis esset, capienda prius erat, ne qua a tergo relinqueretur hostibus munitio, dum Hierosolymam adoritur. Hanc occasionem nactus Silo, profectus est, et Iudæis eum persequentibus, subuenit cum exigua manu Herodes: versisque Iudæis, Silonem male repugnantem seruauit. Deinde capta Ioppe, ad liberandos suos, qui Masadæ erant, properat, incolis ei se partim propter paternam amicitiam adiungentibus, partim propter ipsius gloriam, nonnullis vt vtrique gratiam referrent: plerisque vero propter spes, quas in eo, rege deinceps certo futuro, habebant. Ita magna manu coacta quum procederet, occupabat Antigonus insidiis aditus et opportuna loca: sed nihil hac ratione hostibus, aut certe perparum nocebat. Herodes vero suis ex Masada receptis, nec non munitione Thressà, ducit ad Hierosolyma, comitantibus Silonis copiis, cum multis Hierosolymitanis, tanta potentia perterritis. Vbi ad vrbis occidentalem partem castra fecit, qui illa parte dispositi erant custodes, eum missilibus propellebant: nonnulli etiam cateruatim excurrebant, et cum principiis manus conferebant. Herodes vero primum proclamari iussit circa mœnia, sese propter populi vtilitatem vrbisque salutem adesse: ne apertos quidem aduersarios vlturum, sed suis etiam inimicissimis veniam daturum. Ad hæc Herodis præconia dicebat Antigonus Siloni et Romanorum exercitui, præter ipsorum iustitiam facturos, si Herodi regnum darent, homini priuato et Idumæo, hoc est semiiudæo: quum id Iudaici generis hominibus præberi deberet, vt erat eorum consuetudo. Quod si nunc sibi succenseant, et a se regnum auferre, quoniam id a Parthis acceperit, statuerunt, esse quidem multos sui generis, qui possent in regnum ex lege succedere, qui neque quidquam contra Romanos peccassent, et sacerdotes essent, et inique eo munere spoliarentur. Hæc dum vtrimque dicuntur, et ad conuicia proceditur, Antigonus suis de muro propugnare permittit: qui missilibus illos cupide protelantes, facile a turribus auerterunt. Tum Silo facile ostendit, se corruptum pecunia: submisit enim militum suorum non paucos, qui clamitarent, commeatus esse penuriam, et pecuniam ad alimoniam peterent, seque in idonea loca ad

hiber-

hibernandum deduci postularent, vastatis circum vrbem agris, quoniam ab Antigonianis sublata fuissent omnia. Ita exercitum mouebat, et discedere conabatur. Verum Herodes instabat, subiectos Siloni duces et milites cohortando ne se derelinquerent, missum a Cæsare et Antonio et senatu. Eorum enim commeatui prouisurum, eisque abundantiam eorum, quæ postularent, facile præbiturum. Ac statim post eas preces in agros profectus, nullam iam Siloni discedendi occasionem reliquit. Tantam enim commeatus copiam adportauit, quantam nemo sperasset: suisque apud Samariam amicis significauit, vt frumentum, vinum, oleum, pecudes et alia omnia Hierichuntem deportarent, vt ne deinceps quidem milites cibariis deficerentur. Hæc Antigonum haud latuerunt, quin protinus dimisit in eam partem, qui frumentatores prohiberent ac circumuenirent. Atque illi ingenti armatorum multitudine ad Hierichuntem coacta, consederunt in montibus, vt illos obseruarent. Hæc dum fiunt, Herodes adsumtis decem cohortibus, quarum quinque Romanorum, alteræ Iudæorum erant, adiunctis promiscuis, mercenariis, et præterea paucis equitibus, ad Hierichuntem proficiscitur: vrbemque vacuam nactus, quingentos homines (qui vna cum suis vxoribus et liberis arcem occupauerant) captos dimisit. Romani vero impetu in vrbem facto, eam diripuerunt, domos nacti omni genere bonorum refertas. Igitur relicto Hierichunte præsidio, rex rediit, et Romanum exercitum in eas regiones, quæ deditionem fecerant, videlicet Idumæam, Galilæam, et Samariam, in hiberna dimisit. Ita factum est, vt Romani rebus omnibus abundarent, et ab armis quiescerent. Herodes vero fratrem suum Iosephum cum peditibus mille, et equitibus quadringentis misit in Idumæam. Ipse in Samariam profectus, et deposita ibi matre, aliisque suis consanguineis, in Galilæam contendit, expugnaturus quædam loca ab Antigono præsidiis occupata. Ac imbre coorto, profectus ad Sefforim, et Antigoni præsidio clam inde profecto, nactus est summam commeatus copiam. Inde equitum turmam et peditum cohortes tres misit aduersum latrones quosdam in antris habitantes, vt eos latrociniis prohiberet. Erat is locus proxime vicum nomine Arbela. Ipse quadragesimo die eo venit cum omni exercitu: in quem adeo audacter exierunt latrones, vt eius aciei sinistra pars inclinauerit. Sed ipse cum sua parte copiarum sese ostendens, iamdudum vincentes vertit, et fugientes reuocat, et hostes vsque ad Iordanem diuersis viis fugientes persequitur: atque ita totam Galilæam recepit, exceptis iis, qui habitabant in antris. Deinde suos pecunia donatos in hiberna dimisit, et Pheroræ fratrum suorum natu minimo, vt illis de commeatu prospiceret, Alexandriumque reficeret, mandauit: id quod ille celeriter fecit. Sub idem tempus Antonius Athenis commorabatur: in Syria vero Ventidius Silonem aduersus Parthos arcessens, ei significauit, vt primum Herodem in eo bello adiuuaret, deinde ad Romanum bellum socios vocaret. Herodes, qui aduersus latrones illos properaret, Silonem libenter ad Ventidium dimisit: ipse ad latrones illos contendit. Erant ea antra in præruptis montibus, nec nisi peranguſtis tramitibus adiri poterant, qui tramites erant in media rupe, quæ et superne altissima imminebat, et infra in immensam altitudinem descendebat in vallem. In his antris habitabant latrones cum suis omnibus familiis, ibique commeatum habebant. Igitur rex arcas in hunc vsum compactas, et catenis ferreis adligatas, de montis vertice machinis demittit, plenas hominibus armatis, longos harpagones habentibus, quibus repugnantes attraherent ac præcipitarent. Demissis arcis, qui intus

erant, latrones eorumque liberos interficiunt, et in speluncas ignem iniiciunt: atque illorum nonnulli deditionem fecerunt. Erat in antris senex cum septem liberis, et vxore, qui orantibus liberis, vt sibi deditionem facere permitteret, stetit in ostio, et vt natorum quisque exibat, eum iugulabat: donec tandem omnibus, nec non vxore trucidata, corpora deiecit, et seipsum insuper præcipitem dedit, quum quidem prius multa in Herodem conuicia iecisset, licet dexteram (prospiciebat enim omnia) et impunitatem promittentem. Hac ratione subactæ sunt omnes specus. Deinde rex præposito iis, qui illic erant, duce Ptolemæo, in Samariam proficiscitur cum equitibus sexcentis: et peditum tribus millibus, vt prœlio dimicaret cum Antigono. Verum qui prius Galilæam turbauerant, ii Ptolemæum adgressi occiderunt: deinde in paludes et inaccessa loca confugerunt, regionem vniuersam vastantes ac diripientes. Igitur Herodes eo reuersus, rebelles partim necat, partim, qui in munita loca refugerant, expugnat, et ipsos interficit, et munitiones complanat: atque ita rebellione coercita, vrbes centum talentis multat. Interea quum Pacorus in prœlio occubuisset, et Parthi male pugnassent, mittit subsidio Ventidius Herodi Machæram, cum duabus legionibus et mille equitibus, iubente Antonio. Hunc Machæram litteris sollicitauit Antigonus, vt sibi ferret auxilium: sese ei pecuniam daturum pollicitus. Sed Machæra eum veritus, a quo missus erat, Herode insuper etiam largius dante, in proditionem non consensit: sed Antigoni se amicum simulans, eo ad eius speculandas res profectus est, tametsi dissuadente Herode. Verum Antigonus animaduertens eius consilium, portas ei clausit, eumque de muris sicut hostem repulit: quo pudore adfectus Machæra, Emauntem ad Herodem se contulit, et offensionem incommodumque suum sic ægre tulit, vt in quoscumque in via incurrerat, et interficeret, siue hostes, siue amicos. Quare iratus rex, in Samariam ire contendit, in animo habens, hæc ad Antonium deferre: nihil enim talibus sociis egere, qui ipsum magis, quam hostes læderent: se etiam ad debellandum Antigonum satis esse. At Machæra peccatum suum perpendens, ei propere obuiam it, oratque vt maneat: aut si adeo ire cupit, at fratrem suum Iosephum apud se relinquat, dum Antigonum oppugnant. Ita Herodes Machæræ reconciliatus, Iosephum ibi cum exercitu reliquit, monuitque ne periclitaretur, neue cum Machæra contenderet. Ipse quum Antonium audiret magnis copiis oppugnare validam quamdam vrbem apud Euphratem sitam, nomine Samosata, eo celeriter profectus est, id tempus idoneum animaduertens ad virtutem suam ostendendam, et gratificandum Antonio. Igitur eius aduentu soluta est obsidio, quum quidem in itinere complures barbaros interfecisset, magnaque præda potitus esset; qua de re eum Antonius longe pluris fecit, eique magnum honorem habuit, et rex Antiochus Samosata dedere coactus est. Ita finito bello, Antonius Sosio Syriam tribuit, mandauitque vt Herodem adiuuaret: ipse in Aegyptum profectus est. Sosius duas legiones Herodi auxiliares præmisit in Iudæam: ipse cum maiore exercitu subsequitur. Erat autem iam mortuus in Iudæa Iosephus in hunc modum. Obliuione captus eorum, quæ ei mandauerat frater, castra fecit apud montes. Acceptis enim a Machæra quinque cohortibus, properabat ad Hierichuntem, volens segetes demetere: et quia Romanorum exercitus tironum erat, quippe ex Syria magna ex parte collectus, lacessentibus hostibus, in eas angustias venit, vt et ipse generose pugnans occubuerit, et exercitum omnem amiserit, concisis septem cohortibus. Et Antigonus occisorum potitus, Iosephi caput absci-

abscidit, Pherora eius fratre id quinquaginta talentis redimere volente. Postea rebellantes Galilæi a suis optimatibus, eos qui ab Herode stabant, in lacum demersos necarunt: neque non in Iudæa multi tumultus exstiterunt: et Machæra Gittham castellum munire adgressus est. Interea veniunt ad Herodem nuntii ad Daphnen Antiochiæ, qui ei fratris fortunam retulerunt, exspectanti quidem, propter quædam visa somniorum, quæ ei fratris mortem claro demonstrabant. Igitur iter facere maturans, postquam ad montem Libanum venit, adsumit illinc octingentos homines in auxilium: et vna cum Romana legione quam habebat, Ptolemaidem venit: et inde noctu profectus cum exercitu, per Galilæam progreditur, et hostibus occurrit, prœlioque victos compellit in eumdem locum, vnde pridie fuerant profecti. Postridie locum oppugnare adgreditur: sed multo imbre coorto, agere quum nihil posset, exercitum in proximos pagos abducit. Quumque ad eum venisset ab Antonio altera legio, qui locum tenebant territi, noctu eum deserunt. Et rex ad Hierichuntem festinat, eos de fratre vlcisci habens in animo. Postridie sex hostium millia de montium iugis descendentia, Romanos armis territabant: leuisque armaturæ milites progressi, in regis stipatores pila et lapides iaciebant, eique latus quidam pilo vulnerauit. Antigonus vero ducem mittit in Samariam, nomine Pappum, cum nonnulla manu, volens hostibus opinionem creare, sese ex superuacaneo bellum gerere. Atque ille dux Machæræ se opposuit. Herodes vero captis quinque oppidulis, duo circiter hominum millia, quos ibi comprehenderat, interfecit: oppidisque incensis, aduersus Pappum rediit, qui castra fecerat ad vicum quemdam Isanas adpellatum. Ac frequentibus ad eum tum ab Hierichunte, tum a Iudæa confluentibus, vbi prope hostes ventum est, quum illi audacter eum inuasissent, eos prœlio superat, et vt fratri parentaret, fugientes in vicum persequitur interficiens. Quumque domus armatis essent refertæ, et multi in tecta refugerent, iis potitur: et effractis domorum tabulatis, eas confertis militibus plenas conspicit. Hos iactis superne saxis aceruatim interficiunt: quæ res maxime fregit animos hostium, sollicitorum de futuro. Cernebatur enim procul multitudo maxima coeuntium circa vicum, qui plenos cæsorum vicos conspicati refugiebant. Quod nisi fœda tempestas impediuisset, inuasisset Hierosolymam regis exercitus, victoria fretus: negotiumque peregisset. Iam enim fugam plane adornabat Antigonus, et ab vrbe discessionem. Postero die Herodes Pappi caput, qui occisus erat, amputat, et Pherorae mittit, fratrem ita vltus, quem Pappus ipse sua manu occiderat. Deinde finita tempestate, proficiscitur, et prope Hierosolymam castra facit, anno tertio ex quo Romæ rex creatus erat. Inde castra mouet, et prope muros collocat, qua parte vrbs erat maxime expugnabilis, ante templum, eam oppugnare habens in animo, vt ante fecerat Pompeius: atque obsepto tribus aggeribus loco, turres exprimit, magna manu ad id opus vtens, et proximas arbores secans. Ac præfectis operi idoneis hominibus, sedente adhuc exercitu, ipse Samariam ad nuptias proficiscitur, filiam ducturus Alexandri Aristobuli filii, quæ ei desponsata erat.

CAPVT XXVIII.

Antigonus a Sosio et Herode opprimitur.

POst nuptias venit per Phœnicem Sosius præmissis per mediterranea copiis: venit et dux, agens equitum peditumque multitudinem. Ipse quoque rex aduenit a Samaritide, non paruum exercitum, præter vete-

rem, agens: quippe qui esset circiter triginta millium. Hi omnes ad mœnia Hierosolymæ conuenerunt, et a muri parte septemtrionali consederunt, quum quidem essent peditum legiones vndecim, et equitum millia sex, præter alia auxilia a Syria. Duces erant duo, Sosius ab Antonio missus in auxilium, et Herodes pro se ipso, vt Antigono de principatu deiecto (quippe qui Romæ hostis declaratus esset) ipse pro illo regnaret ex senatusconsulto. Iam vero Iudæi magno animo et contentione (vtpote vniuersa gente congregata) Herodi repugnabant, intra mœnia conclusi: multaque circa templum iactabant, et populo fausta ominabantur, tamquam Deo eos periculis liberaturo. Neque non extra vrbem alimenta omnia tum hominum tum pecorum diripuerunt, et clandestinis latrociniis hosti difficultatem adferebant. At Herodes aduersum latrocinia, locis opportunis insidias disponebat: annonam autem mittendis armatorum legionibus procul comportabat, ita vt breui tempore rebus necessariis abundauerint. Iam vero quum multa manus continenter in opere versaretur, facile perfecti sunt tres aggeres, vtpote quum æstas esset, nec opus vlla aeris intemperie vel alia re impediretur. Itaque admotis machinis, muros quatiunt, et omnia experiuntur. Nec tamen perterrebantur, qui erant intus, quin excogitabant et ipsi contra oppugnatores non pauca, et eorum opera excursionibus incendebant: et ad manus venientes, nihilo Romanis inferiores erant audacia: sed ingenio superabantur. Itemque aduersus machinas, dirutis primis ædificiis alia exstruebant, et sub terra cuniculos agentibus occurrentes pugnabant: ac desperatione magis quam virtute vtentes, bellum ad extremum persequebantur, quamuis magno exercitu circumsessi, et fame rerumque necessariarum penuria laborantes: erat enim quietis annus, qui septimus est. Tandem muros conscenderunt, electi homines viginti: deinde Sosii centurio. Estque murus primus quadraginta diebus expugnatus, secundus quindecim: et quædam circa templum porticus combustæ sunt, quas postea Herodes ab Antigono incensas calumniabatur, vt eum Iudæorum inuidia grauaret. Expugnato exteriore templo, et vrbe inferiore, Iudæi in templum interius et vrbem superiorem confugerunt: veritique, ne a Romanis quotidiana Deo sacra peragere prohiberentur, legatos miserunt, qui postularent, vt eis victimas tantum introducere permitteretur. Herodes vero deditionem facturos arbitratus, concessit: deinde vbi nihil ab eis eorum, quæ suspicabatur, fieri videt, sed eos fortiter pro Antigoni regno propugnare, vrbem adgressus vi cepit, atque omnia protinus plena cædibus erant, Romanis ob obsidionis sex mensium moram iratis, Herodianis autem Iudæis nullum aduersarium relinquere studentibus. Ita densi in angiportibus, et per domos constipati, et in templo, in quod refugerant, iugulabantur. nec paruulis, nec senibus, nec mulieribus parcebatur: ac quamuis superuenisset rex, et vt parceretur oraret, nemo dexteram continebat, quin tamquam rabiosi in omnem ætatem sæuirent. Ipse Antigonus ab arce digressus, Sosio ad pedes accidit: atque ille ei intemperanter insultauit, et Antigonam adpellauit, atque in vincula coniecit adseruandum. Accedebat autem peregrinorum militum vulgus ad fanum, sacrasque templi res adspiciendas: verum rex partim precibus, partim minis, nonnullos etiam armis repressit, vrbemque diripi prohibebat, Sosium etiam atque etiam interrogans, vtrum Romani, vrbe pecuniis virisque exinanita, regem se solitudinis essent relicturi? se vel totius orbis imperium, tam multorum ciuium cæde emendum esse non putare. Quumque ille pro obsidionis labore prædam se militibus merito concedere dixisset, respondit Herodes: se sua pecunia singulis stipendia soluturum: atque ita reliqua vrbe redemta, promissum

præsti-

præstitit. Nam et singulos milites magnifice, et duces pro rata parte, et Sosium plane regie muneratus est. Hoc vrbi malum accidit, Marco Agrippa, Canidio Gallo consulibus, mense tertio, festis ieiunii, eodem die quo a Pompeio viginti septem annis ante capta fuerat. Sosius vero Deum aurea corona muneratus, Hierosolymis profectus est, Antigonum vinctum ducens Antonio. Sed veritus Herodes, ne Antigonus generis, hereditatisque iure regnum vel recuperaret ipse, vel suis filiis conciliaret, pecuniis persuasit Antonio, vt Antigonum necaret. Hic finis fuit potentatus domus Asamonæi, postquam centum viginti sex annos durauit: quæ domus clara fuit et illustris, tum generis nobilitate et honore pontificis, tum rebus per eius maiores pro natione gestis. Verum hi propter mutuas dissensiones principatum amiserunt, isque ad Herodem translatus est, Antipatri filium, hominem plebeiæ familiæ, generis priuati, regibusque subiecti.

FLAVII IOSEPHI ANTIQVITATVM IVDAICARVM LIBER DECIMVS QVINTVS.

CAPVT I.

Antonius Antigonum securi ferit, et Herodes primos amicorum Antigoni interficit.

POstquam Herodes totius Iudææ principatum adeptus est, quicumque ex vrbana multitudine priuati homines adhuc ab ipsius partibus stabant, eos promouebat: qui vero ab aduersariis faciebant, eos quotidie vlcisci, et suppliciis adficere non intermittebat. Erant autem apud eum in præcipuo honore, Pollio Pharisæus, et Sameas eius discipulus: quoniam hi duo, obsessa Hierosolyma, ciuibus consuluerant, vt Herodem acciperent. Tunc igitur Hierosolymis potitus Herodes, omnia regiæ ornamenta congessit, et insuper locupletibus compilandis magnam argenti aurique vim contraxit, et his omnibus Antonium eiusque familiares amicos donauit. Interfecit etiam quadraginta quinque primos Antigonianarum partium, constitutis ad murorum portas custodiis, ne quid cum mortuis efferretur. Neque non mortui excutiebantur, et quidquid erat inuentum argenti, aut auri, aut rerum pretiosarum ad regem referebatur: denique malorum modus erat nullus, partim propter dominantis auaritiam, qui indigeret: partim quod terram incultam manere cogebat annus septimus. Antonius vero quum captiuum cepisset Antigonum, decreuerat vsque ad triumphum seruare vinctum: sed quum audiret rebus nouis studere gentem, et præ Herodis odio beneuolentiam erga Antigonum retinere, statuit eum Antiochiæ securi feriendum: alioquin quiescere Iudæi minime poterant. Postquam regnum Herodes occupauit, Hyrcanus pontifex, qui apud Parthos captiuus erat, ad Herodem venit, captiuitate liberatus in hunc modum.

CAPVT II.

Quo pacto Hyrcanus a Parthis dimissus, ad Herodem redierit.

VBi a Barzapharne et Pacoro ad Phraatem Parthorum regem perductus est, Phraates (qui eius generis nobilitatem audiisset,) eum clementer tractauit: vinculisque solutum, Babylone degere voluit.

 Erat

Erat illic Iudæorum multitudo, qui Hyrcanum vt pontificem et regem honorabant. Idemque faciebat vniuersa Iudæorum gens, quæ vsque ad Euphratem incolebat: id quod ei gratum erat. Sed Herodem regnum adeptum intelligens, ſpem nouam concepit, tum quod iam ab initio erat amico in Herodem animo, tum quod eum beneficiorum, quæ ab Hyrcano accepiſſet, memorem fore putabat. Itaque hac de re Iudæis ſermonem iniecit, qui ipſum frequentabant. At illi eum retinere, et vt maneret ſuadere, demonſtrantes officia ei et honores ab ſe præſtari, pontifice et rege non indignos: quodque maius eſſet, hæc eum Hieroſolymæ propterea conſequi non poſſe, quod haberet mutilatum ab Antigono corpus. Iam vero beneficia non pariter a regibus referri, quæ priuati acceperint, mutante eos non parum fortuna. Hæc quamuis ei demonſtrarent, tamen diſcedere cupiebat. Præterea ſcripſit Herodes ei, vt Phraatem oraret, et qui illic eſſent Iudæos, ne ei communem regni poteſtatem inuiderent. Nunc enim tempus eſſe et ſibi referendæ illi gratiæ, qui ab eo nutritus et conſeruatus fuiſſet: et illi accipiendæ. Hæc Hyrcano ſcribens, mittit etiam ad Phraatem legatum Saramalam, et complura dona, eum comiter orans, ne ſe homini bene de ſe merito gratiam referre prohiberet. Verum longe alius erat eius animus: volebat enim Hyrcanum in poteſtate habere, aut etiam occidere, metuens, ne is aliquando regnum recuperaret. Igitur venit Hyrcanus: et Herodes eum excepit honorificentiſſime, eique deinceps in conuentibus et in conuiuiis primum locum tribuebat, vt eum deciperet, patrem adpellans, et omnem inſidiarum ſuſpicionem amoliens. Fecit et alia ad tuendum principatum, quæ ei domeſticam ſeditionem excitarunt. Vt enim caueret, ne quem ex illuſtribus pontificem crearet, euocat a Babylone Ananeelem, quemdam ſacerdotem ignobilem, eique pontificatum dat. Hanc contumeliam protinus non tulit Alexandra Hyrcani filia, Alexandri Ariſtobuli regis filii coniux, quæ ex Alexandro liberos habebat, videlicet formoſiſſimum filium nomine Ariſtobulum, et nuptam Herodi Mariam, forma inſignem. Hæc Alexandra turbabatur, et pueri ignominiam ægre ferebat, ſi eo ſuperſtite, adſcitus quidam pontificatu donaretur. Itaque ſcribit Cleopatræ, vt puero ab Antonio peteret principatum. Atque Antonio ſegnius obtemperante, eius amicus Gellius, quum in Iudæam propter quædam negotia veniſſet, vt vidit Ariſtobulum, delectatus eſt venuſtate: et pueri proceritatem et pulchritudinem admiratus, neque minus Mariam regis coniugem, ac ſe pulchrorum matrem natorum Mariam exiſtimare præ ſe ferebat. Quumque illa cum eo in colloquium veniſſet, perſuadet, vt depictas amborum imagines mittat Antonio: iis enim viſis, nihil non ab illo impetraturam. Atque id illa fecit: et Gellius rem in immenſum exaggerauit, dicens non ab hominibus, ſed a quopiam deo natos videri ſibi pueros. Ille vero puellam quidem arceſſere verecundatus eſt, quod ea Herodi nupta foret, et ipſe apud Cleopatram hac de re criminationes vitaret: ſed vt puerum mitteret ſcripſit, idque honeſte fecit, addens, niſi graue videretur. His acceptis, Herodes haud iudicauit forma et ætate florentem Ariſtobulum (erat enim annorum ſexdecim) et genere præſtantem, mittere ad Antonium, hominem eo tempore Romanorum vel potentiſſimum, eumdemque libidini deditum, et voluptates inuerecunde (quoniam poſſet) conquirentem. Hanc ob cauſſam reſcripſit, ſi tantum ex iis finibus exiiſſet adoleſcentulus, fore omnia belli turbarumque plena,

na, Iudæis mutationem resque nouas sub alio rege sperantibus. Hæc caussatus apud Antonium, statuit puerum et Alexandram non omnino expertes honoris relinquere: accedentibus etiam Mariæ precibus, quæ adsidue contendebat, vt fratri suo pontificatum restitueret: quam quidem rem ipse e re sua esse iudicauit, vt puero in honore constituto, patria abesse non liceret. Igitur conuocato amicorum concilio, grauiter de Alexandræ facto conqueritur, seque quod Ananeelem pontificem creauerit, non alia de caussa fecisse dicit, quam vt id munus Aristobulo adhuc puero seruaret, idque nunc ei tradere. Atque hæc dicebat callidissime, vt mulieres et amicos, qui aderant, falleret. Hac re ita lætata est Alexandra, vt ei gratias egerit maximas, et se ad omnia obedientem fore promiserit veniamque petierit. Ita composita est dissensio, omni (vt videbatur) suspicione sublata.

CAPVT III.

Herodes Aristobulum Mariæ vxoris suæ fratrem interficiendum curat.

IGitur rex Herodes Ananeelem pontificatu protinus abdicauit, hominem generis pontificii, et iamdiu sibi amicum: idque eo consilio fecit, vt domesticas turbas sedaret. Neque tamen metuere desinebat, ne Alexandra res nouas moliretur: itaque iussit eam in regia degere, neque quidquam per potestatem facere, statutis etiam custodibus, qui eam sic obseruarent, vt nihil facere posset, quod non resciseeretur. Hæc omnia eam exacerbabant, in caussaque erant vt Herodem exosa, ea Cleopatræ significaret, de rebus suis continenter conquerendo, et illam vt sibi pro viribus subueniret orando. Illa vero iussit, vt clanculum cum puero ad se perfugeret in Aegyptum: id quod ei sic facere visum est, et artem huiusmodi comminiscitur. Comparatis tamquam ad efferendos mortuos duabus arcis, in vnam se, in alteram filium imponit, consciisque famulis imperat, vt se noctu efferant. Erat inde iter eis ad mare, parata naui in Aegyptum nauigatura. Sed eius famulus Aesopus, quum forte in Sabbionem eiusdem amicum incidisset, arbitratus conscium esse, rem enuntiat. Quo cognito Sabbion (qui prius Herodi inuisus esset, quod vnus eorum esse putaretur, qui Antipatro venenum porrexissent) sperauit se habiturum hoc indicio ad regis gratiam receptum: itaque ei Alexandræ consilium narrat. Herodes vero eam eo vsque progredi sinit, vt deprehenderit in ipso facinore: tamen veniam dedit, quamuis libenter in eam animaduersurus: sed non ausus est, metu Cleopatræ: quin ea animi magnitudine videri voluit, vt eis clementia ignouisse putaretur: sed omnino adolescentem e medio tollere propositum erat. Verum vt probabilius latere posset, non statim id, neque mox post illa quæ dicta sunt, faciendum videbatur. Et instantibus Vmbraculorum festis, eos dies præteriit, et voluptati vna cum populo sese dedidit: quæ tamen res in caussa fuit, vt eum inuidia manifeste ad maturandum incitarit. Nam adolescens Aristobulus, annos septemdecim natus, ad aram ex lege, sacra facturus adscendit, pontificio vestitu, pulchritudine pulcherrimus, et magnitudine ætatem antecellens, neque non in forma plurimam generis sui nobilitatem ostendens. Et multitudo tum gestu, tum verbis lætitiam præ se ferens, facile ostendit, quo eum fauore prosequeretur, et qua recordatione eius aui Aristobuli facta recoleret. His omnibus de caussis decreuit He-

Herodes, quod instituerat perficere. Igitur transactis festis, quum Hierichunte apud Alexandram conuiuatus esset, rationem inuenit colludendi post prandium cum adolescente: eumque ad perluendum in stagno contra ardores pellexit: atque ibi inter lauandum, Herodis amici illum ex composito, per speciem lusionis et ioci, tanta aqua consperserunt, vt plane exstinxerint. Hoc vbi cognitum est, grauiter doluerunt omnes: sed in primis Alexandra, quæ parum absfuit, quin ipsa sibi manus adtulerit, sciens quo pacto res gesta foret. Tamen sese quam potuit optime continuit, et vt aliquando factum vlcisci posset, dissimulauit id se scire factum de industria. Herodes vero omni ratione dissimulauit insidias, non solum mortuo magnifice iusta persoluendo, verum etiam lacrimas emittendo, et se ex animo dolere ostendendo.

CAPVT IIII.

Cleopatra Iudææ et Arabiæ partem impetrat ab Antonio.

NEque tamen non perscripsit insidias ad Cleopatram Alexandra. Itaque Cleopatra (quæ iampridem Alexandræ precibus satisfacere cuperet, eiusque vicem doleret) eam rem suam facit, et Antonium ad pueri necem vlciscendam impellere non desinit: neque enim æquum esse, vt Herodes Antonii opera regnum ad se nihil pertinens adeptus, eiusmodi scelera committeret in veros reges. His adductus Antonius, vbi Laodiceam venit, ad Herodem mittit, vt ad caussam super Aristobulo dicendam veniat. Herodes vero crimen et Cleopatræ simultatem veritus, quæ Antonium in se incitare non intermitteret, statuit obtemperare (nec enim aliud facere licebat) mandataque Iosepho auunculo suo principatus et rerum procuratione, ei arcane præcepit, vt si quid ipse ab Antonio passus esset, protinus Mariam necaret: tanto enim mulieris amore deuinctum esse, vt contumeliam timeret, si se mortuo illam aliquis propter pulchritudinem adamaret: in quo quidem Antonium innuebat. His præceptis, Herodes ad Antonium proficiscitur: Iosephus vero, qui regni negotia administraret, ideoque continenter cum Maria colloqueretur, perpetuo memorabat Herodis erga ipsam amorem. Quumque illæ, præsertim Alexandra, id femineo more deriderent, ipse monstrandi regis animi cupidus, quid sibi datum in mandatis esset, detegit, vt Herodem sine ea viuere non posse ostenderet: quam quidem Herodis crudelitatem mulieres grauissime tulerunt. Interea Herodis inimici famam per vrbem sparserunt, Herodem ab Antonio cruciatum interiisse: qua de re tota regia perturbata est, præsertim feminæ. Itaque persuasit Alexandra Iosepho, vt ex regia egressus, sese vna cum ipsis feminis sub legionis Romanæ signa reciperet, quæ tum ad vrbem regni tuendi gratia, Iulio duce castra habebat. Primum enim, si quis in aula tumultus oriretur, tutius acturos in Romanorum beneuolentia. Præterea sperabat omnia se consecuturam, si Mariam vidisset Antonius, per eumque principatum recuperaturos: et nulla re carituros, quæ in nobilitate regia educatis digna foret. Hæc instituentibus, veniunt ab Herode de toto negotio litteræ, rumori plane contrariæ. Vt enim venit ad Antonium, eum statim donis (quæ Hierosolymis adportauerat) sibi conciliauit: et inter colloquia, eius odium discussit adeo, vt Cleopatræ verba parum valerent. Negabat enim Antonius, decere a rege rationem reposci eorum, quæ gessisset in imperio: alioquin non fore regem, ac postquam eius potestatis honos ad eum delatus esset,

ſet, permittendum eſſet, vt eo vteretur: neque non ipſi Cleopatræ expedire, principatus non vsque adeo curare. Hiſce de rebus ſcripſit Herodes, nec non de aliis honoribus, qui ei ab Antonio fuiſſent habiti, inuitis Cleopatræ calumniis, quæ ſe reginam fieri Iudææ ardebat: verum Antonius ei pro Iudæa Cœleſyriam dederat. His litteris adlatis, ſuperſederunt eo conſilio, quo ſe ad Romanos recipere decreuerant: neque tamen id reſcitum non eſt. Nam poſtquam rex deducto Antonio in Parthos proficiſcente, in Iudæam rediit, eius ſoror Salome, et mater, ei protinus Alexandræ inſtitutum declarant: et inſuper maritum ſuum Ioſephum criminatur Salome, habere cum Maria conſuetudinem. Id autem hac de cauſſa dicebat, quod ei iampridem infenſa erat, propterea, quod inter earum contentiones, Maria, mulier faſtidioſa, illis ignobilitatem exprobrabat. Herodes vero, qui in Mariam ſemper ardore flagraret amatorio, ſtatim turbatus eſt, impatiens obtrectationis. Verum ne quid temere committeret, animum cohibuit, et Mariam ſeorſum interrogauit de crimine Ioſephino. Sed ea iurante, et omnia, quæ inſontibus ineſſe ſolent, ad ſui purgationem adlegante, Herodi paullatim perſuadebatur, et ira ſedabatur, amore vincente: eousque vt ſeſe purgaret, quo criminationi credidiſſe videretur, eiusque modeſtiæ magnas gratias ageret, et ſingularem ſuum erga eam amorem fateretur. Poſtremo in lacrimas et mutuos complexus magno adfectu euaſerunt. Atque hic dum rex ei perſuadere numquam poteſt, eamque ad adfectum ſuum trahit: Enimuero (inquit Maria) non eſt amantis, in mandatis dare, vt ſi quid ipſi ſiniſtrum acciderit ab Antonio, ego vna peream, nihil commerita. Hoc elapſo verbo perculſus rex, eam ſtatim de manibus dimittere, et vociferans capillos ſibi vellere: manifeſtum ſe dicens argumentum habere, Ioſephi cum ea conſuetudinis: numquam enim enuntiaturum fuiſſe, quæ ſeorſum audiiſſet, niſi magno inter eos intercedente commercio. Sic adfectus, parum abfuit, quin vxorem occideret: ſed amore victus, animum ſuum ægre et cum dolore vicit: et tamen Ioſephum ne in conſpectum quidem ſuum admiſſum, curauit occidendum: et Alexandram, tamquam omnium cauſſam, in cuſtodiam dedit. Per id tempus etiam in Syria turbatum eſt, quod Cleopatra, mulier ſumtuoſa et luxurioſa, ab Antonio (quem amore faſcinatum et irretitum tenebat) modo hanc, modo illam regionem poſtulare non intermittebat: atque inter alias, inter obeundum Syriam, eam in poteſtatem ſuam redigere cogitabat. Itaque Antonium orauit, vt Iudæam et Arabiam a regibus, qui eas tenerent, auferret, et ſibi daret. Antonius huius mulieris amore ſic inſaniebat, vt ei denegare ſciret nihil: tamen illis tantam tam manifeſtam iniuriam inferre verebatur, ne in maximis offenderet. Igitur vt modum teneret, abſtulit ab illis eorum regionis partem, quam Cleopatræ tribuit, eique etiam vrbes dedit, quæ ſunt intra Eleutherum flumen vsque in Aegyptum, exceptis Tyro et Sidone, quod eas antiquitus liberas eſſe ſciret, licet illa vt ſibi darentur multum flagitante.

CAPVT V.

Cleopatræ in Iudæam aduentus.

CLeopatra his impetratis, et Antonio (qui in Armeniam expeditionem faciebat) vsque ad Euphratem deducto, reuerſa eſt, et Apamiam Damaſcumque venit, atque in Iudæam proceſſit. Et Herodes eam conuenit, et ab ea Arabiæ partem ei datam redemit, nec non prouentum agri Hie-

Hierichuntii, qui balsamum fert, rem eius loci pretiosissimam, et nusquam alibi prouenientem: itemque palmas multas, easque pulchras. Ibi dum illa moratur, et cum Herode magnam consuetudinem habet, tentauit cum eo rem habere. Herodes vero (qui iampridem non beneuolo esset in eam animo, intelligens in omnes molestam esse) tunc etiam magis odit, et ea de re cum amicis collocutus est, vtrum eam quum posset occidere deberet. Sed illis dissuadentibus, et periculum ab Antonio proponentibus, ea re supersedit, et Cleopatram muneratus, ad Aegyptum deduxit. Quod ad vectigalia adtinebat, Cleopatrae ob datam ei ab Antonio regionem pendenda, ea rite soluebat Herodes: parum tutum existimans, Cleopatrae caussam odii dare. At Arabs, quum Herodes eam pecuniam ab ipso exigendam recepisset, quippe qui pro eo spopondisset, aliquamdiu ducenta illa talenta ei soluit: sed postea prauus tardusque ad pensiones factus est: quod si quam partem aegre soluebat, ne id quidem sine fraudatione faciebat.

CAPVT VI.

Herodes Aretae bellum infert, et vincitur.

HAnc ob caussam Herodes sic erat adfectus, vt ei bellum inferre vellet, atque ad eam rem vsus est tempore Romani belli. Quum enim exspectaretur Actia pugna, in qua Caesar cum Antonio de summa rerum dimicaturus erat, Herodes (qui regionem prope cultam iamdiu haberet, et magnos reditus atque opes quaesiuisset) delectum habuit, adparatu accuratissimo, vt Antonio ferret auxilium. Verum Antonius eius se subsidio egere negauit, eique mandauit, vt Arabem (cuius perfidiam tum ab ipso Herode, tum a Cleopatra, audiuisset) adoriretur. Iudicabat enim Cleopatra, e re sua esse vt alter alterum laederent. Ergo reuersus Herodes, exercitum retinet, et Arabiam protinus inuadit: ac cum equestribus pedestribusque copiis ad Diospolim peruenit, Arabes illic obuiam habiturus: atque ibi commissum est magnum proelium, in quo Iudaei vicerunt. Postea conuenit ingens Arabum exercitus apud Canam (loca sunt Coelesyriae) qua re iam cognita, Herodes duxit in eos maximam suarum virium partem: atque vbi ad Canam adpropinquauit, statuerat castra facere, et ea fossa munire, vt secundis temporibus proelia faceret. Sed haec eo instituente, conclamat Iudaeorum multitudo, vt se in Arabas nulla interposita mora ducat. Eos autem animabat, quod se pulchre ordinatos credebant: et omnes, qui superiorem pugnam, ne ad manus quidem hostes venire passi, vicerant, ferociores erant. Ita regem in suam sententiam pertraxerunt, vt primus in armis magno animo incederet, et omnes eum ordine sequerentur: qua re Arabes continuo perterriti sunt. Postquam enim paullisper restiterunt, vbi Iudaeos inuictos, animique plenos viderunt, plerique in fugam versi sunt ac concisi essent, nisi Athenio Herodi et Iudaeis iniuriam fecisset. Is quum Cleopatrae nomine dux esset illius tractus, et ab Herode dissideret, quid futurum esset non imparatus attendebat. Quod si quid egregium Arabes gessissent, statuerat quietum se tenere: sin inferiores essent, id quod accidit, Iudaeos inuadere, vna cum iis, qui ex illis finibus conuenerant: id quod fecit. Lassos enim, et se vincere putantes, adgressus de improuiso, magnam eorum caedem edidit in locis petrosis, et ad equitandum parum idoneis, in quibus qui lacessebant, essent adsuetiores. Quum ita male cum Iudaeis ageretur, conuersi Arabes

in

in eos iam versos, impetum faciunt: atque ita Iudæi vndique cæduntur, paucique elapsi in castra refugiunt. Herodes vero de pugna desperans, citato equo subsidium arcessit: neque tamen mature, quamuis adhibita diligentia, subuenire potuit, quin capta sunt castra Iudæorum. Deinceps Herodes latrociniis vtebatur, et Arabiam incursionibus vrebat, in montibus castra faciens, atque in vniuersum, ne aperte ad manus veniret, cauebat: neque tamen non hostibus assiduitate et labore incommodabat, et suorum casum omni ratione corrigere studebat.

CAPVT VII.

De terræ motu, qui in Iudæa accidit.

INterea per tempus Actiæ pugnæ, quæ Cæsari cum Antonio fuit, anno regni Herodis septimo, concussa Iudææ tellus, quantum numquam antea videbatur, multa pecora corrupit, oppressaque sunt hominum circiter decem millia ruina domorum: sed exercitus, quod erat sub dio, mansit illæsus. Hoc accepto nuntio Arabes (quum quidem odio Iudæorum, res in maius augeretur) maiores spiritus sumserunt, adeo vt existimarent euersa terra hostium, deletisque hominibus, nihil iam superesse, quod ipsis obstaret. Quinetiam Iudæorum legatos (qui propter illud detrimentum, eo de pace venerant) comprehensos interfecerunt, et in eorum exercitum omni studio ire contenderunt. Et Iudæi inferiores se sentientes, nec vllum auxilium exspectantes, animos desponderunt, et, ne exspectatis quidem hostibus, omnia deserere volebant. At rex cum ducibus colloquendo, et eorum animos reficere tentando, eos retinuit: ac commotis et audacioribus factis quibusdam de præstantioribus ad vniuersam multitudinem iam verba facere ausus est, et ad eos eiusmodi orationem habuit, vt animum sumserint, et ad pugnam parati fuerint.

CAPVT VIII.

Iudæi Arabes vincunt.

ET Herodes, sacrificiis rite factis, eos celeriter adsumit, et aduersus Arabes trans Iordanem ducit, et prope hostes castra metatur. Erat inter eos castellum, quod occupare cupiebat: id sibi vsui fore putans, tum ad hostem celeriter prœlio lacessendum, tum ad castrorum munitionem, si pugna abstinendum foret. Idem quum cogitarent Arabes, oritur de eo loco certamen: ac primo velitatio erat, deinde plures vtrimque subsidio mittuntur et cadunt, donec victi Arabes cesserunt. Ea res protinus Iudæis non paruum ad spem momentum præbuit, et hostes ita perterruit, vt nihil tam timerent, quam prœlium. Itaque Herodes, vt eos ad pugnam eliceret, eorum vallum fortiter diuellere, et castra oppugnare cœpit. Itaque coacti sunt illi nullo ordine, nulloque animo aut spe victoriæ prodire. Tamen manus conseruerunt, tum quia numero superabant, tum quia eos animum sumere cogebat necessitas. Itaque commissum est acre prœlium, in quo multis vtrimque cadentibus, tandem in fugam versi sunt Arabes: tantaque eorum cædes facta est, postquam cedere cœperunt, vt non solum ab hostibus interirent, verumetiam ipsi seipsos læderent, dum inter sese coarctati, suis ipsi telis vulnerantur, tum propter multitudinem, tum quia confusi ruebant.

Igi-

Igitur cæsa sunt quinque millia: reliqua turba intra vallum confugit: sed omni spe salutis destituebantur, quippe quum commeatus, et maxime aquæ penuria laborarent: et Iudæi eos persecuti, quum vna cum eis irrumpere nequiuissent, vallum circumsident: et aditus exitusque custodientes illos fuga prohibent. Quamobrem eo redacti Arabes, legatos ad Herodem primum de compositione mittunt: deinde cogente siti, deditionem in quascumque leges facere volunt, modo in præsens eis misericordia tribuatur. Sed Herodes, nec legatos, nec pretium, nec aliud quidquam æqui admittebat: tanta erat vlciscendi cupiditas. Itaque cogebantur, maxime siti, seipsos abducendos constringendosque dedere: captaque sunt quinque diebus quatuor eorum millia. Sexto die reliquis omnibus visum est eruptionem facere, et in quemuis euentum periclitari potius, quam turpiter perire paullatim. Itaque extra vallum prodierunt: sed prœlium sustinere non potuerunt, cecideruntque primo conflictu circiter septem millia. Quare admissa omni fiducia, Herodi se in posterum tradunt, eumque gentis dominum accipiunt.

CAPVT IX.

Herodes ad Cæsarem ire necesse habens, Hyrcanum interficit.

SEd haud multo post, cum Cæsar Antonium in Actia pugna vicisset, Herodes in periculo fuit, ne omnia perderet, quoniam Antonium iuuisset. Atque vt res suas in tuto collocaret, Cæsarem aditurus, Hyrcanum de medio tollere decreuit: quod dum habet in animo, illi ei nonnullam eius rei occasionem præbuerunt. Nam Alexandra, mulier ambitiosa, Hyrcanum patrem suum sollicitauit, vt ad Malchum Arabiæ rectorem scriberet, vt eos acciperet, et in Arabiam tuto perduceret. Si enim Herodi accideret, vt Cæsaris inimico accidere consentaneum esset, ipsos vnos principatum recepturos, qua propter genus, qua propter plebis beneuolentiam. His sermonibus quum non auscultaret Hyrcanus, quippe qui quietus in otio vitam agere vellet, ea noctes et dies vrgendo, et ei Herodis insidias proponendo, perpulit tandem, vt litteras daret cuidam amico nomine Dositheo, in quibus statuebatur, vt Malchus ei mitteret equites, a quibus vsque ad lacum Asphaltitem deduceretur, qui distat a Hierosolymitano tractu trecentis stadiis. Dositheo autem propterea fidebat, quod Dositheus tum ipsum tum Alexandram colebat, neque non caussam odio Herodem prosequendi habebat; qui consanguineus esset Iosephi ab Herode occisi, et eorum frater, quos Antonius antea Tyri interfecerat. Et tamen Dositheus, vt a rege gratiam iniret, litteras ei tradidit. Rex laudata eius beneuolentia, ei hoc insuper officium iniunxit, vt clausas signatasque litteras ad Malchum perferret: Malchique vicissim litteras referret, vt eius quoque animum cognosceret. Id quod libenter fecit Dositheus: et Malchus rescripsit, se Hyrcanum, eiusque comites omnes, atque adeo quicumque ab eo starent Iudæos, non grauate accepturum, et homines missurum, qui eos tuto perducerent, neque vlla in parte illius postulatis defuturum. His litteris acceptis Herodes Hyrcanum arcessit, et de factis inter eum et Malchum pactionibus interrogat. Quum ille negasset, ostendit litteras in concilio, et Hyrcanum interficit. Hæc nos ita scribimus, vt in Herodis commentariis habebantur. Alii scripserunt, interfectum ab Herode per iniuriam in hunc modum. Quæsiuit in conuiuio (nullam suspicionem dans) ab Hyrcano, ecquid litterarum a Malcho accepis-

pis-

pisset? quum Hyrcanus litteras, in quibus ab illo salutaretur, accepisse se confiteretur, quaesiuit rursus Herodes, ecquod donum accepisset: respondit Hyrcanus, nullum, nisi quatuor iumenta. Haec Herodes corruptelam et proditionem interpretatus, eum ad supplicium duci imperauit. Hyrcano sublato, Alexandram suspectam habebat, ne per occasionem populum ad rebellionem pelliceret, et in regni rebus seditionem suscitaret. Itaque totum negotium Pherorae fratri suo mandat, et Cyprum matrem, et sororem, et liberos omnes Mosadae collocat: mandatque Pherorae, vt si quem sinistrum nuntium de se acceperit, negotia tueatur. Quod ad vxorem Mariam adtinebat, quoniam fieri non poterat, vt ea cum ipsius regis sorore et matre, a quibus dissidebat, maneret, eam in Alexandrio cum Alexandra eius matre collocauit, earumque curam quaestori Iosepho et Soemo Ituraeo mandauit, cum praecepto, vt si quid sinistri de ipso intellexissent, ambas necarent: regnumque suis filiis vna cum fratre Pherora pro viribus reseruarent.

CAPVT X.

Herodes etiam a Caesare regnum obtinet.

HIs imperatis, Rhodum magnis itineribus contendit ad Caesarem: vbi in vrbem peruenit, diadema deponit, ceteri adparatus nihil mutat: atque vbi ad Caesaris colloquium ventum est, magnum animum, nihil supppliciter orando, praestitit, et ita verba fecit, (sese et Antonio fidelem amicum fuisse, et Caesari esse posse confitens,) vt Caesaris, humani et magnifici viri, animum sibi conciliauerit, ita vt Caesar ei diadema rursus imposuerit, eumque monuerit, vt sibi non minus amicus esset, quam ante fuisset Antonio: et ei maximos honores habuerit, dicens scripsisse Capidium, ab Herode se cupidissime adiutum fuisse contra principes. Itaque Herodes se in tanta gratia esse videns, sibique ex insperato regnum esse magis confirmatum, tam donatione Caesaris, quam Romanorum senatus consulto, quod ad maiorem certitudinem curauit obtinendum, Caesarem in Aegyptum proficiscentem deduxit, eumque et eius amicos supra vires muneratus est, sese quam potuit magnificentissime gerens. Postulauit etiam Alexandro veniam, qui Antonio fuerat amicus: sed non impetrauit, impediente Caesarem iureiurando. Inde in Iudaeam maiore cum honore et confidentia rediit, quam vmquam antea. Itaque continuo Caesarem vt acciperet: operam dedit, qui a Syria inuasurus erat in Aegyptum: atque vbi ille aduenit, eum et eius aulam ita eleganter et regie accepit, vt nihil supra. Deinde illos per eam regionem transeuntes quae caret aqua, ita muniuit, vt nec aqua nec vino caruerint: Caesarique octingenta talenta donauit, et his rationibus magnam sibi beneuolentiam peperit. Deinde rursum primis ab Aegypto redeuntibus, omnia summa officia praestitit.

CAPVT XI.

Herodes vxorem suam Mariam calumniis inductus, interficit.

SEd in regnum suum reuersus, offendit domum suam turbatam: vxoremque Mariam, et Mariae matrem Alexandram, male compositas, suspicatae enim quod erat, perfecerunt apud Soemum (qui earum custodiam habebat) vt ad extremum omne regis mandatum exposuerit: quam

rem Maria tulit grauissime, quemadmodum postea ostendit. Nam vbi reuersus Herodes, Mariæ primæ itineris sui felicitatem nuntiauit: solamque inter omnes præ amore, suo more, salutauit: ipsa eum ita mæste accepit, gemendo dum salutatur, et tristitiam magis quam lætitiam præ se ferendo, dum ille itineris sui successum narrat, vt Herodes eius in se odium perspicue cognouerit, id quod iniquissime tulit: et amoris impatiens, mutabat inter amorem et odium, vt modo eam punire cuperet, modo victus amore sese cohiberet, metuens, ne si eam capite plecteret, eum sero pœniteret. Et Herodis soror atque mater, cognito eius in Mariam animo, nactæ hanc occasionem, dabant quantum poterant operam, vt eum calumniis ad odium obtrectationemque perducerent: quas calumnias audiebat ille quidem libenter, sed in vxorem statuere audebat nihil: tamen in dies erat alieniore in eam animo: gliscebatque vtrimque malum, dum et illa adfectum suum non dissimulat, et hic amorem adsidue conuertit in odium: adeo vt iam tum fuerit in eam grauius aliquid statuturus. Sed interea nuntiatur Cæsar victoria potitus, mortuis Antonio et Cleopatra, Aegyptum obtinuisse: itaque Herodes, vt Cæsari celeriter obuiam proficisceretur, domum suam in eo statu reliquit. Ac discedenti commendauit Maria Soemum, qui sui sedulo curam gessisset, eique præfecturam a rege exorauit. Herodes vero vbi in Aegyptum peruenit, cum Cæsare confidentius iam, vt amicus, collocutus est, et ab eo maxima beneficia accepit. Nam Cæsar ei quadringentos Gallos, Cleopatræ stipatores, dono dedit, terramque restituit, qua propter Cleopatram multatus fuerat: necnon eius regno Gadara, Hippum et Samariam addidit: et in ora Gazam, Ioppem, et turrim Stratonis. Quas ille res insuper consecutus, magnificentior euasit, et Cæsarem ad Antiochiam comitatus est. Deinde reuersus domum, quantum crescere externarum rerum successu videbatur, tanto plus malorum in domesticis habebat, præsertim in re vxoria, in qua antea tam fortunatus esse videbatur. Erat enim Mariæ in coniugio sic amans, vt nemo alius: sed ipsa alioquin pudica, et erga eum fidelis, habebat ingenium muliebre paullo odiosius, quippe quæ eum amore deuinctum tractaret asperius: et nullam habens regiæ dignitatis rationem, sæpe in eum petulantius se gereret, id quod ille patienter et dissimulanter ferebat. Deridebat etiam ipsa palam regis matrem et sororem, et de eis ob ipsarum generis obscuritatem maledicebat: quæ res inter feminas simultatem et odium inexpiabile, ac tunc etiam plures calumnias gignebat: adeoque fota est ea suspicio, vt vnum annum durauerit post Herodis a Cæsare reditum. Postremo alitum diu malum, erupit per occasionem, quam iam dicam. Quodam die rex meridie cubuit quietis gratia: et Mariam pro suo perpetuo in eam amore euocauit. Illa vero ingressa quidem est, sed cum eo non cubuit, quamuis cupiente: quin eum contemsit, et contumelia adfecit, ei patris fratrisque sui necem exprobrans. Hac dum ille contumelia offensus, ad temerarium aliquid committendum procliuis est, Salome regis soror maiorem turbam sentiens, eo submisit regis pocillatorem a se iampridem subornatum: iussitque vt diceret, a Maria oratum se, vt ipsam in conficiendo regi amatorio adiuuaret. Quod si rex turbatus quæsiuisset quid esset, diceret amatorium esse penes Mariam, sed se ab ea oratum, vt id regi porrigeret. Sin hac amatorii mentione rex non moueretur, fineret: id quidem nullum pocillatori adferre periculum. Hunc illa sic instructum misit intro. Ille compositus ad fidem, et cum studio ingressus, dicit, Mariam sibi dona dedisse, vt

regi

regi præberet amatorium. Ad hoc commoto rege, dicit id amatorium esse pharmacum, quod ab ea daretur, cuius quænam vis esset, nescire se: hac de causa se id regi indicasse, ratum id et sibi et regi tutius futurum. His verbis auditis Herodes, qui iam ante male adfectus esset, etiam magis exacerbatus est: et de spadone, qui erat Mariæ fidissimus, quæstionem habuit super pharmaco: sciens absque illo nihil tantum tantulumue potuisse fieri. Homo in angustias redactus, nihil eorum, propter quæ cruciabatur, dicere poterat: tantum mulieris in se odium dixit a verbis profectum, quæ ei Soemus dixisset. Hæc eo adhuc dicente, rex magno clamore sublato, dicit Soemum antea tam fidelem, numquam fuisse mandata enuntiaturum, nisi maius ei cum Maria commercium intercessisset. Itaque Soemum e vestigio comprehendendum, necandumque curat. De Maria iudicium habuit, conuocatis suis familiarissimis: eamque magno studio de amatoriis accusauit. Erat autem in verbis intemperans, et iracundior quam esse in iudicio deceret: itaque ad extremum iudices sic animatum videntes, eam capite damnarunt. Tamen lata sententia, ipse et iudicum nonnulli non ita temere necandam censuerunt, sed in aliquo regni munito loco collocandam. Sed Salome vna cum altera modum inuenit eius de medio tollendæ: idque magis regi persuasit, consulendo, vt populi motus caueret, qui possent exsistere, si ea viua conseruaretur. Ita ducitur ad supplicium Maria. Alexandra vero quo loco res esset animaduertens, ac ne se quidem ab Herode tutam esse videns, plane alia facta est, deposita superiore audacia. Vt enim se eorum, de quibus Maria accusaretur, insciam esse ostenderet, exsilit foras, et filiæ in omnium præsentia conuiciando vociferatur, improbam, et aduersus maritum ingratam fuisse, et merito ei accidere, quæ non se talem erga illum, de omnibus ipsis bene meritum, præbuisset, qualem debuisset. Hæc dum inhoneste simulat, et illi etiam crines vellere audet, non solum ab aliis, verum etiam ab ea ipsa, quæ ad supplicium vadebat, manifeste culpabatur. Primum enim nihil dixit, neque turbata est, neque ad matris indignationem respexit, sed excelso animo sese matris turpitudinem ægre ferre monstrauit. Ita sine terrore et coloris mutatione ad mortem profecta est. Sed ea mortua, regi desiderium eo magis exarsit, adeo vt eam subinde reclamaret, subinde turpiter ploraret, omnesque, quas poterat voluptates, consectaretur, vt eius desiderium leniret, cuiusmodi sunt conuiuia et conuentus: sed iis omnibus nihil proficiebat. Quare regni administrationem deposuit, et adeo adfectu victus est, vt etiam famulis suis imperaret, vt Mariam adpellarent, quasi ea adhuc viueret. Eo sic adfecto, oritur pestis, quæ tum plebeiorum, tum regis amicorum maximam partem sustulit, et quidem maxime venerabiles: id quod omnibus suspicionem fecit, diuina ira id accidere, propter illatam Mariæ iniuriam. Hæc res etiam deterius regem adfecit, ita vt postremo siluas peragraret, et ibi per speciem venationis sese adflictans, in morbum difficillimum incideret. Ardor erat, et dolor occipitis tantus, vt deliraret, nec vlla medicina ei prodesset, quin potius officeret: adeo vt postremo de eius vita desperaretur. Et omnes medici, partim quia morbus remediis minime cedebat, partim quia rex nullam aliam victus rationem tenere poterat, quam ad quam morbus cogebat, omnia ei præbebant, quæ postularet, eius valetudinem fortunæ committentes. Illo ad hunc modum Samariæ ægrotante, Alexandra, quæ Hierosolymis degebat, his intellectis, conata est duas vrbis munitiones occupare, videlicet ipsius vrbis, et templi: quæ sunt eiusmodi, vt qui iis potiuntur, vniuersam gentem in potestate habeant.

Nam fine iis fieri facrificia non poſſunt: et Iudæi eo ſunt ingenio, vt mori malint, quam ea omittere. Igitur Alexandra cum earum munitionum præſidiis colloquitur, demonſtrat eas ſibi et Herodis filiis debere tradi, ne ſi ille mortuus eſſet, et alius quispiam rerum adminiſtrationem occupare anteuerteret: Sin conualuiſſet, neminem tutius eas ſeruaturum, quam eius domeſticos: Hæc verba illi tulerunt non mediocriter: quin regi fidem ſuam, vt ante præſtiterunt, partim ob Alexandræ odium, partim, quod indignum putabant de rege deſperare, quamdiu ſuperſtes eſſet. Erant enim de eius veteribus amicis: quinetiam eorum vnus, nomine Achiabus, regis erat conſobrinus. Itaque eum continuo de Alexandræ inſtituto certiorem fecerunt: et ipſe citra cunctationem eam iuſſit interfici: et poſtquam ex morbo ægre, nec ſine magno cruciatu, reualuit, adeo ferus euaſit, vt qui primus in eius manus venerat, de eo quauis de cauſſa ſupplicium ſumeret. Quin etiam amicos ſuos ſummos interfecit, Coſtobarum, et Lyſimachum, et Gadiam cognomine Antipatrum, et Doſitheum, ob cauſſam quam iam dicam. Erat Coſtobarus natu Idumæus, eius regionis facile primus, de genere ſacerdotum Cozæ, quem deum exiſtimant Idumæi. Hunc Coſtobarum, poſtquam Hyrcanus eos in Iudæorum leges coegit, Herodes regnum adeptus, conſtituit Idumææ, Gazæque præfectum, eique ſororem ſuam Salomen nuptum dedit: interfecto Ioſepho, qui eam ante duxerat, vt docuimus. Coſtobarus inſperata dignitate lætus, ſuperbiit, paullatimque modum exceſſit, neque ſibi honeſtum exiſtimans imperantis Herodis iuſſa facere, nec Idumæis in Iudæorum poteſtate eſſe, et vti moribus eorum. Itaque Cleopatræ ſignificauit, Idumæam ſemper maioribus ipſius Cleopatræ paruiſſe, ideoque æquum eſſe, vt ea ab Antonio regionem illam poſtularet: ſe quidem paratum eſſe, ſuam beneuolentiam transferre ad Cleopatram. Id ille nequaquam eo faciebat, vt principatum transferret ad Cleopatram: ſed quod arbitrabatur, acciſis Herodis viribus, facile ſe poſſe gentis Idumææ dominatum adipiſci, et ad maiora peruenire. Veniebat enim in magnam ſpem, tum quod magno loco natus erat, tum quod pecuniis abundabat, quas adſidua quæſiverat auaritia: neque quidquam mediocre moliebatur. Et Cleopatra regionem illam ab Antonio impenſe flagitauit, nec tamen impetrauit: qua de re certior factus Herodes, Coſtobarum interfecturus fuit: ſed ſororis et matris precibus exoratus, ei veniam dedit, ſic tamen, vt eum deinceps ſuſpectum haberet propter illum conatum. Aliquanto deinde poſt, nato inter Salomen et Coſtobarum disſidio, ea illi continuo miſit libellum diuortii, contra quam ferunt Iudæorum leges. Nam viro quidem id facere licet: ſed feminæ, quamuis repudiatæ, ne nubere quidem licet, niſi permiſſu prioris mariti. Tamen Salome fecit, Herodique fratri demonſtrauit, ſe propter ſuam in eum beneuolentiam marito remiſiſſe nuntium: quoniam comperiſſet eum, et Antipatrum, et Lyſimachum, et Doſitheum nouis rebus ſtudere. Atque ad eius rei perſuaſionem propoſuit Babæ filios, quos Coſtobarus duodecimum iam annum ſeruaret: id quod verum erat: qua re vehementer obſtupuit rex, eiusmodi rem audiens, quam numquam ſuſpicatus eſſet: et eo magis commotus eſt, quod res erat incredibilis. Etenim his Babæ filiis fuerat aliquando infenſus, quoniam ſibi repugnaſſent: verum tum tantum iam temporis præterierat, vt eorum iam non recordaretur. Eius in eos odii cauſſa fuit hæc. Quo tempore regno fruebatur Antigonus, Herodes Hieroſolymam obſidebat: et propter eorum, qui obſidebantur calamitates, erant multi, qui Herodem aduocarent, et ſpe iam in eum propen-

penderent. Sed Babæ filii (qui dignitate et gratia multum apud vulgus valerent) Antigono fidem suam præstare perseuerabant, Herodemque semper culpabant, et ceteros eo cohortabantur, vt regibus operam suam præstarent in tenendo principatu, quem a patribus accepissent. Vrbe deinde capta, et Herode rerum potito, Costobarus præcludendis exitibus, vrbique custodiendæ præpositus, ne sontes et regis aduersarii euaderent, quum sciret Babæ filios apud vniuersum populum esse in pretio, cogitaretque, si eis vitam custodiret, id sibi multum profuturum, si aqua interuenisset rerum mutatio, eos subtraxit, et certis in locis abscondit. Ac tum Herode id, quod erat suspicante, iurauit se nescire, eique suspicionem ademit. Postea illis a rege proscriptis, nihil confessus est, sed occultos habuit. Quum igitur eos soror regis ipsi indicasset, misit rex eo, vbi esse dicebantur: et ipsos, et alios cum ipsis accusatos, interfecit: ita nemo iam de Hyrcani genere superfuit: habuitque Herodes regnum plane in sua potestate, postquam nemo iam alicuius auctoritatis erat, qui quæ contra legem fierent, impedire posset. Hac de caussa deflexit etiam magis a patriis moribus, nouasque consuetudines inuexit. Primum enim pugilum ludos quinquennales instituit Cæsari, et theatrum Hierosolymis ædificauit: deinde in campo maximum amphitheatrum, et eum quinquennalem conuentum magnificentissime, et sumtuosissime celebrauit, adeo, vt ex cunctis finibus magnis impensis summos et celeberrimos omnis generis ludiones, et ceteros eiusmodi voluptatis artifices arcessiuerit. Ipsum erat theatrum sumtuosissime factum, depictis per circuitum Cæsaris gestis et victoriis, opere ex probo auro et argento: quæ omnia tam displicebant Iudæis, quam placebant extraneis. Videbant enim perspicue, crudele esse, homines capite damnatos ad leones et tygres, ceterasque feras (vt fiebat) proiici hominum delectationis gratia: itemque leges cum peregrinis moribus permutari. Sed nihil eos magis offendebat, quam tropæa, propter imagines, quæ circum arma depictæ cernebantur. Neque vero nesciebat Herodes, eos turbari, et vi cogere intempestiuum existimabat: eam ob rem dabat operam, vt nonnullos verbis mitigaret, et ea religione solueret. Verum nihil proficiebat: quin adeo indignabantur, vt omnes vno consensu vociferarentur, si omnia patienda forent, at hominum quidem imagines in vrbe non passuros, (de tropæis loquebantur,) neque id mores antiquos ferre. Hoc perspecto, Herodes eorum præcipuos vocat, et in theatrum ductis, tropæa monstrat, quæritque quidnam hæc eis videantur? Exclamant, esse hominum imagines. Tunc ille detractis ornamentis, nudum lignum eis ostendit: et illi in risum versi sunt, quippe qui iam antea imaginum adparatus pro ridiculo ducerent. Postquam populi indignationem hoc pacto sedauit, plerique sic erant, vt mutati pacatique esse viderentur: tamen nonnulli in mutatorum morum offensione perseuerabant: malueruntque periculum subire, quam eiusmodi vim pati. Itaque coniurarunt ciues decem in quoduis periculum, et pugiones sub vestibus sumserunt: fuitque quidam cæcus, qui eorum, qui audiuerat, indignitate commotus, cum eis coniurauit, non ille quidem quasi eos multum adiuturus, sed cum eis aduersa pati paratus, si eis male res caderet, id quod eis multum animi addidit. Ita decreta re, vadunt vno animo in theatrum, sperantes, ne Herodem quidem ipsum euasurum, quum inopinantem inuaderent: aut certe si ab eo aberrarent, multos ex eius comitibus interfecturos, regique occasionem præbituros cogitandi de iniuria, quam genti inferret: etiam si ipsis moriendum foret. Sed exstitit quidam de regis emissariis, qui de-

deprehensum totum negotium regi nuntiatum fuit, in theatrum intraturo. Hanc ob caussam recepit se rex in regiam, eosque suis nominibus euocauit. Ita comprehensi a satellitibus cum suis pugionibus, rem omnem audacter et libere confessi sunt: seque recte fecisse dixerunt, atque ita excruciati mortem obpetiuerunt. Non multo post indicem illum corripuerunt quidam, nec solum interfecerunt, verum etiam membratim discerptum, canibus obiecerunt: atque id multi ciuium viderunt, neque tamen quisquam indicauit, donec Herode acerbissime quæstionem habente, coactæ cruciatibus, mulieres quædam confessæ sunt, quæ viderant. Itaque in auctores facti, et in earum totas domos animaduersum est. Neque propterea desinebat populus in legum tuitione constanter, et intrepide perseuerare: quare Herodes se non extra periculum esse videns, nisi se tutius muniret, statuit, eos vndique circumsepire, ne huiusmodi motus in apertam rebellionem erumperent. Quum igitur vrbem haberet firmatam palatio, in quo degebat ipse, et templum Antonia, quam munitionem construxerat, cogitauit, Samariam tertium contra populum murum esse posse: eamque nominauit Augustam, distantem Hierosolyma itinere vnius diei, vt tum ad regionem, tum ad vrbem, vsui communiter esse posset. Ad totam autem nationem inædificauit munitionem, quæ quondam Stratonis turris adpellabatur: eique Cæsareæ nomen fecit. Item in magno campo Galilææ, locum ædificauit nomine Gabala, et in Peræa Esmonitim: idque faciebat, vt gentem in dies magis magisque cogeret, et homines semper in promtu habebat, qui motus, et seditiones rescisceret, et impedire possent. Atque vbi ad murandam Samariam ventum est, deduxit eo frequentem coloniam, tum eorum, quorum opera in bellis vsus fuerat, tum vicinorum, partim studio erigendi in ea templum, partim quod ea antea parum celebris fuerat: sed maxime, vt se ea muniret. Itaque finitimum territorium, quod erat illius regionis optimum, diuisit incolis, vt in ipso statim aduentu bene agerent, et vrbem valido muro cinxit, vsus decliuitate loci ad firmitatem: comprehenso spatio, non quantum fuerat prius, sed tanto, vt nihil vel celeberrimis vrbibus cederet. Fecit enim viginti stadiorum ambitum, et in media sacrum trium stadiorum locum reliquit, omnibus rebus ornatissimum, et ibi templum exstruxit magnitudine et pulchritudine in primis memorabile, omnesque vrbis partes optime composuit, tum vt tutius degeret, tum vt laudem sibi compararet.

CAPVT XII.

De fame, quæ fuit in Iudæa.

EOdem anno, qui regni Herodis tertius decimus fuit, exstitit in ea regione continua siccitas, deinde fames, deinde pestis, adeo vt tota gens magna fuerit in angustia. Quin ipse rex non minus egestate laborabat quam alii: quippe quum non esset vnde ei tributum solueretur, et ipse pecuniam suam in ea, quæ diximus, ædificia consumsisset, quæ res ei eius subditorum conflauit odium. Quare vt necessitati subueniret, cudit ex vniuersa supellectile sua nummos, quos in Aegyptum ad coemendum frumentum misit, et Petronii amici sui (qui tum Aegypto Cæsaris nomine præfectus erat) fideli opera vsus, tantam frumenti in eos fines inuexit, vt eorum etiam, quibus antea inuisus erat, amorem sibi conciliauerit: et rem ita temperauit, vt vniuerso populo, non solum de commeatu, sed etiam de vestitu prospexerit. Hoc facto, finitimis quoque vrbibus subuenit, Syriæ ciuitatibus semina suppeditando, adeo vt omnibus de victu prouisum fuerit. Deinde adpetente messe, diuisit

per

per regionem, ad quinquaginta hominum millia, quos aluerat: et hac ratione regno suo optime opitulatus, succurrit porro multum vicinis omnibus, prout cuique opus erat, ita vt in vniuersæ nationis beneuolentiam sese insinuauerit, in magnoque fuerit honore et gloria. Sub eadem tempora misit et Cæsari subsidio quingentos lectos homines, de suis satellitibus, quos Gallus Aelius ad mare rubrum duxit, eique magno vsui fuerunt. Quumque iterum res secundas haberet, regiam in superiore vrbe construxit, et in ea domos ingentes sumtuosasque fecit: quarum vnam Cæsaris, alteram Agrippæ nominauit. Duxit etiam ex amore vxorem, vt iam dicam. Erat Simon quidam Hierosolymitanus, Alexandrini cuiusdam nomine Boethi filius, sacerdos, vir illustris, qui filiam habebat eius (vt existimabatur) temporis, formosissimam. De ea vbi Herodes audiuit, commotus est, visamque deperiit: et quia vi rapere non audebat, satius duxit in matrimonium ducere. Et quoniam Simon, quamuis non contemnendus, tamen inferiore loco erat, quam vt regis socer fieret, eum euexit: et Iosuæ Fabis filio pontificatum abrogauit, eoque Simonem donauit, atque ita eius filiam duxit. Peractis nuptiis, castellum pulcherrimum atque munitissimum construxit in eo loco, vbi ab Antigono exactus, Iudæos vicerat, quod castellum abest Hierosolymis sexaginta stadia. Hisce rationibus rem suam stabiliebat, in aduersarios suos vindex acerbus, in ciuitates comis, et humanus, et qui principes magnis muneribus aliisque rationibus coleret. Vt enim Cæsaris, et potentum Romanorum amicitiam retineret, multa in Iudæorum leges committebat, vrbes, et fana construendo, non hæc quidem in Iudæa, (nam simulacra Iudæi numquam tulissent,) sed in aliis regionibus: et vt sese Iudæis purgaret, dicebat se iussum facere: et a Cæsare atque Romanis gratiam inibat, ostendens se eorum honoris gratia etiam in patrias leges peccare.

CAPVT XIII.

Cæsareæ Constructio.

QVumque animaduertisset in litore Phœnicii maris, inter Ioppem, et Dora, locum vrbi aptissimum, olim Stratonis turrim adpellatum, ædificauit ibi vrbem pulcherrimam, quam in Cæsaris honorem Cæsaream adpellauit, et in ea Cæsaris templum exstruxit. Est ibi inter ceteras turres vna speciosissima, Drusus adpellata, ad honorem Drusi priuigni Cæsaris, qui iuuenis obiit: estque ea vrbs perfecta duodecim annis, cum pulcherrimo portu, quem ibi fecit. His perfectis, et Augusta ædificata, statuit Romam filios suos mittere, Alexandrum et Aristobulum, vt se Cæsari offerrent. Eo postquam peruenerunt, ad PollionemCæsari amicissimum diuerterunt, eisque permissum est etiam, apud Cæsarem diuersari. Nam et ipse eos accepit humanissime, et Herodi potestatem fecit regnum, vtri filiorum vellet, confirmandi: eique insuper amplius regionum dedit, videlicet Trachonem, Batanæam et Auranitidem: et dedit ob eam caussam, quam iam dicturus sum. Erat Zenodorus quidam, qui Lysaniæ domum conduxerat: et quia non satis magnos reditus habebat, eos latrociniis per Trachonem exercendis supplebat. Nam ea loca incolebant desperatæ vitæ homines, qui Damascenum agrum populabantur: neque Zenodorus eos impediebat, quin et ipse prædæ particeps erat. Hac re vexati vicini, aduersus Varronem (qui tum præfectus erat) vociferabantur, et vt Cæsari de Zenodori iniuriis scriberet, flagitabant. Cæsar his de rebus certior factus, rescripsit, vt ex eo tractu latrones exigerentur, isque Herodi traderetur, vt daret operam, ne Trachonitæ deinceps finitimis nocerent,

rent. Nec enim eos prohibere facile erat, quum vnum latrocinandi opus haberent, nec aliunde viuerent: quippe quibus nec oppida nec possessiones essent, sed tantum receptacula et specus subterraneæ, vbi cum suis pecoribus viuerent. Habent aquæ et cibariorum copiam, possuntque ex occulto diu resistere. Aditus sunt angusti, qua non plures quam singuli transire possint: sed interiora incredibili sunt amplitudine atque magnitudine, et domorum superius solum non supereminet, sed terræ æquale est. Id totum rupes est dura et aditu difficilis, nisi ductor adsit, quippe flexuosis semitis. Hi homines, si quando finitimis incommodare non poterant, alii alios spoliabant, nec ab vllo scelerum genere sibi temperabant. Is tractus postquam est Herodi datus, eo certorum hominum ductu profectus est, et latrocinia sustulit, finitimisque pacem et otium præstitit. Et Zenodorus iratus primum, quoniam priuatus esset præfectura: deinde, et quidem potissimum, quoniam Herodi datam inuideret, profectus est Romam, vt eum accusaret: sed reuersus est infecta re. Et Agrippa trans Ionium mare missus est, vt eas prouincias Cæsaris nomine procuraret: eumque Mitylenæ hibernantem Herodes (qui ei amicissimus esset) adiit, deinde Iudæam repetiit. Et Herodem quidem Gadareni quidam apud Agrippam accusatum iuerunt: sed ille eos nullo dignatus responso, regi vinctos remisit. Item Arabes (qui iamdiu Herodis principatu dolerent) ei erant infensi, ac tunc eius rebus dissidium creare conabantur ob huiusmodi caussam. Zenodorus de suis rebus iam desperans, eis suæ præfecturæ partem, videlicet Auranitidem, vendiderat quinquaginta talentis. Et quoniam ea pars in eo, quod donauerat Herodi Cæsar, continebatur, intercedebant Arabes, et crebras incursiones faciebant, et vim tentabant: nonnumquam etiam iure experiebantur. Conciliabant etiam sibi pauperes milites, et Herodi infesti erant, semper sperantes, et nouis rebus studentes: quibus maxime gaudent, qui male agunt. Hæc iam pridem intelligens Herodes, tamen non hostiliter agebat: sed eos prudenter leniebat, neque turbis occasionem dare volebat. Deinde anno eius regni decimo septimo, venit Cæsar in Syriam, ac tum maxima Gadarenorum pars de Herode expostulare cœperunt, imperiosum esse acerbumque, et tyrannum dicentes. Eos aut ita audaces faciebat Zenodorus, instigando, et de Herode conquerendo: iurandoque se numquam deserturum eos, quin Herodis regno ademisset, et Cæsaris ditioni adiecisset. Hæc causa erat, cur quiritarentur Gadareni: eo freti, quod quos ei vinctos tradiderat Agrippa, pœnas non dedissent, sed ab Herode incolumes dimissi fuissent. Igitur quum ab illis de vi et rapinis, et templorum euersionibus accusaretur Herodes, parabat inturbatus caussam suam defendere: sed Cæsar ei dexteram præbuit, neque quidquam de sua erga eum voluntate ob multitudinis turbationem immutauit. Igitur primo die de hisce rebus actum est: sed postremo die non est perrectum in cognitione. Nam Gadareni propensionem tum ipsius Cæsaris, tum adsessorum videntes, et se regi traditum iri (vt erat verisimile) arbitrantes, cruciatuum metu partim se noctu præfocarunt, partim præcipitarunt: alii se fluuio exstinxerunt. Visa est ea res indicare leuitatis culpæque pœnitentiam: itaque Cæsar sine vlla dubitatione Herodem absoluit. Accidit præterea, vt Zenodorus rupto intestino, tantum sanguinis amiserit, vt vitam finierit Antiochiæ in Syria: quamobrem Cæsar eius regionem Herodi dedit, quæ erat non parua, inter Trachonem, et Galilæam posita, videlicet Vlatham et Paniadem, agrumque finitimum, eumque cum Syriæ administratori-

bus

bus coniunxit, et eis, ne quid sine Herodis sententia facerent, imperauit: atque vt rem in pauca conferam, eo peruenit Herodes, vt neminem nec Cæsar secundum Agrippam, nec Agrippa secundum Cæsarem pluris faceret. Itaque quum tanta in gratia esset, petiit a Cæsare fratri suo Pheroræ vnam de quatuor regionis partibus, eidemque Pheroræ centum talentorum reditum de suo regno dedit, vt si forte moreretur Herodes, esset in tuto Pheroræ res, nec ea potirentur Herodis filii. Postquam autem Cæsarem ad mare comitatus rediit, ornatissimum ei templum exstruxit, ex candido saxo, in Zenodori terra, prope eum locum, quod Panum adpellatur. Specus est amœnissima in monte, cuius in radice in tam altam voraginem terra desedit, vt fundum cerni nequeat, quæ vorago stagnantis aquæ plena est: supra mons ingens imminet, et infra specum oriuntur fontes Iordanis fluminis. In eo loco (qui quidem celebratissimus est) Herodes templum exstruxit, quod Cæsari sacrauit. Tunc etiam sui regni hominibus tertiam vectigalium partem remisit, per simulationem eos subleuandi, propter annonæ caritatem præteritam: sed id magis faciebat, vt eorum in se odium exstingueret. Dolebant enim, eos ritus inuehi, propterea quod eorum religio et mores exolescebant, qua de re fremebant vniuersi. Cui rei occurrebat ille diligenter, eis occasiones adimendo, et perpetuos labores iniungendo, vt iam ciuibus coire, simulue ambulare, aut viuere non liceret, obseruantibus omnia custodibus. Quod si quis deprehensus erat, in eum acerbe animaduertebatur, multique tum palam, tum secreto, in Hyrcaniam castellum interficiendi ducebantur: erantque certi tum in vrbe, tum in viis homines, qui obseruarent si qui conuenirent. Quin ipsum quoque aiunt, ne hanc quidem neglexisse partem: ac sæpe vestitu priuati hominis sese noctu turbis immiscuisse, vt, quid de principatu sentirent, resciseeret. Quod si qui obstinate in mores consentire recusarent, eos omnibus modis de medio tollebat: reliquos ad fidem iureiurando perducendos censebat. Itaque sacramento adstrinxit, fore ipsi fideles subditos, quam in rem plerique, tum vt eum colerent, tum etiam quod metuerent, consenserunt. Qui vero sese cogi non sustinebant, in eos omni modo sæuiebat. Volebat etiam Pharisæum Pollionem et Sameam, et complures eorum, qui illos frequentabant, ad iurandum cogere: sed illi in eam rem non consenserunt: neque tamen vt ceteri pœnas luerunt, illo eorum rationem habente propter Pollionem. Ab hac eadem necessitate excepti fuerunt etiam, quos Essæos adpellamus, quibus tantum tribuebat Herodes, vt eos pro diuinis haberet: cuius rei caussa hæc fuit. Erat Essæorum quidam nomine Manahemus, vir bonus, et qui futura diuino instinctu præuideret. Hic conspicatus aliquando Herodem, puerum adhuc, in ludum litterarium commeantem, dixit regem fore Iudæorum. Et Herodes illum aut sui notitiam non habere, aut iocari arbitratus, demonstrat se priuatum esse. At ille leniter subridens, et ei nates manu feriens: Atqui et regnabis, inquit, et imperium feliciter, præstante Deo, auspicaberis: et memento ictuum Manahemi, vt hoc tibi sit indicium mutationum fortunæ. Erit enim optima tua mens, si iustitiam et pietatem amaueris, et erga ciues clementiam: verum ego totius rei gnarus, scio te non talem futurum. Eris enim fortunatus tu quidem, si quisquam alius, et laudem tibi paries æternam; sed pietatis et iustitiæ obliuionem capies, cuius rei haud immemor sane Deus erit, dum sub æui tui finem de te pœnas sumet. His

verbis mentem protinus minime adhibuit Herodes, quod eius rei spem nullam haberet: sed postquam paullatim ad regnum, et quidem fortunatum, euectus est, in ipso imperii vigore Manahemum arcessit, et ex eo quamdiu regnaturus esset, quærit. Manahemus vero totum non dixit, sed eo tacente quærit Herodes dumtaxat, an decem annorum futurum esset regnum. Ad quod ille respondit, etiam viginti, atque etiam triginta, neque spatio modum fixit. Et Herodes eo contentus, ei dexteram dedit, eumque dimisit, ac deinceps Essæos omnes habuit in honore.

CAPVT XIIII.

Herodes Hierosolymitanum templum diruit, et aliud exstruit.

IGitur anno regni sui duodeuigesimo, post ea facta quæ superius dicta sunt, statuit Dei templum ædificare, idque maius et altius facere, cogitans fore id omnium quæ vmquam fecisset, operum præclarissimum ac laudatissimum. Et quum populum ad rem tam arduam paratum non esse intelligeret, conuocauit eos, et de eo negotio orationem habuit, in qua et alia dixit, et hæc in primis: Fuit quidem templum hoc summo Deo a maioribus nostris ædificatum, postquam Babylone redierunt: sed ei desunt ad altitudinem cubiti sexaginta: tanto enim altius erat primum illud a Solomone constructum. Neque vero per maiores nostros stetit, quo minus hoc magnitudine prius adæquaret: verum Cyrus et Darius Hystaspis filius hunc ædificii modum præscripserunt: quæ caussa fuit, vt maiores nostri (qui illis, eorumque filiis, et post eos Macedonibus subiecti fuerunt) facultatem non habuerint id ad parem cum priore magnitudinem perducendi. At nunc, postquam Dei beneficio regnum adeptus, et longa pace, et pecuniis ac reditibus abundo: quodque maius est, cum Romanis, omnium (vt ita loquar) dominis in gratia sim, dabo operam, vt id quod necessitate, et superiorum temporum seruitute omissum est, resarciam, et Deo (per quem regnum consecutus sum) perfectum cultum reddam. Hæc verba habuit Herodes: quæ quia illis noua accidebant, multi iis attoniti sunt, metuentes, ne si tantum opus dissoluisset, non satis magnas opes haberet ad perificiendum. Verum rex eos confirmauit, dicens, non se prius templum diruturum, quam omnia quæ ad id absoluendum pertinerent, præparasset: id quod fecit. Nam mille carros ad vehendos lapides comparauit, et decem peritissimorum opificum millia delegit, et mercatus mille sacerdotibus vestes sacerdotales, eos partim lapides, partim ligna fabricare docuit: atque ita opus adgressus est, omnibus diligenter præparatis. Igitur sublatis veteribus fundamentis, et iactis aliis, templum super eis erexit in longitudinem cubitorum centum, in altitudinem centum viginti, quæ viginti attributa sunt fundamento: estque templum albis firmisque saxis exstructum, longis circiter vicenosquinos cubitos, altis octonos, latis duodenos. Erat autem totum templum (quemadmodum et regia porticus) vtraque parte depressius, et medium editius, ita vt longissime prospici posset. In ostiis portas cum superliminaribus templo fecit æquales, pulcherrimis tapetibus ornatas: et circum vniuersum templum porticus fecit ingentes, habita ratione proportionis templi, sumtibus maiores suos superans, pendentibus circum templum spoliis peregrinarum gentium, quæ omnia Herodes ibi posuit, et, quæ ipse de Arabibus reportarat, insuper adiecit. A septemtri-

trione arx erat quadrata, egregie munita atque firma, quam Asamonæo prognati reges et sacerdotes exstruxerant, et turrim adpellarant, vt ibi pontificis ornatus reponeretur: quem ipse pontifex dumtaxat, quum erat facienda res diuina, induebat. Hunc ornatum rex Herodes eo in loco custodiuit: post eius obitum fuit in potestate Romanorum, vsque ad tempora Tiberii Cæsaris. Huius temporibus, quum Vitellius Syriæ prætor Hierosolymam venisset, et a populo honorificentissime exceptus fuisset, vt eis gratiam referret, scripsit eorum rogatu ad Tiberium Cæsarem, vt Iudæis sacra vestimenta in potestatem permitterentur: id quod ille concessit, eaque habuerunt vsque ad decessum regis Agrippæ. Post eum Cassius Longinus, qui tum Syriam procurabat, et Cuspius Fadus Iudææ præses, Iudæis imperarunt, vt ea vestimenta ponerent in Antonia: debere enim Romanos ea penes se habere, sicut antea. Quamobrem Iudæi ea de re legatos ad Claudium Cæsarem miserunt, pro quibus legatis iuuenis rex Agrippa, qui tum Romæ erat, perfecit apud imperatorem, vt Vitellio imperaret, vt Iudæis ea vestimenta in potestatem traderet. Antea erant sub sigillo pontificis et quæstorum: et pridie festorum ibant quæstores ad præfectos Romani præsidii, et agnito suo sigillo, vestimenta auferebant. Deinde rursum festis transactis, ea in eumdem locum referebant, et ostensa præfecto præsidii consignabant ac concludebant. Sed hæc postea facta sunt. Iam vt ad propositum reuertamur, hanc turrim Herodes rex tunc magis muniuit, ad templi defensionem, et Antonii caussa nominauit Antoniam. A septi parte septemtrionali erant portæ quatuor, quarum vna ferebat in regiam, interiacente valle: duæ in suburbium: quarta in alteram vrbis partem: eratque multis gradibus in vallem descensus, deinde rursus ab altera parte adscensus. Nam vrbs posita e regione templi, speciem præbebat theatri, cincta valle profunda secundum latus meridianum. Quarta pars frontis templi a meridie, habebat et ipsa portas in medio simulque regiam porticum, quæ triplex erat, et longitudine ab orientali valle ad occidentalem vsque pertinebat, opus toto orbe pulcherrimum, eratque id primum templi septum. In medio erat iuxta illud alterum, in quod paucis gradibus adscendebatur, circumdante lapidea maceria, in qua scriptum exstabat, ne quis alienigena intraret, sub pœna capitis. Habebat autem interius conseptum a parte meridionali et septemtrionali, portas tres continuas, æqualiter inter se distantes: et ab oriente magnam portam, per quam mundis et feminis intrare fas esset. Interius erat sanctuarium, quo feminæ non intrabant: et porro interius erat tertium, quo non nisi sacerdotibus licebat introire. Hæc erat ædes: et ante ædem ara victimaria. Horum trium in nullum ingressus est rex Herodes, quoniam sacerdos non esset: sed porticus et interius conseptum per sacerdotes curauit exstruendum, et id opus octo annis ædificauit. Postquam ædes a sacerdotibus vno anno et sex mensibus exædificata est, vniuersus populus lætitiæ plenus gratias agebat: primum Deo, quod tam cito factum fuisset: deinde regis diligentiæ, festum diem agentes, et templi instaurationem faustis ominibus prosequentes. Rex Deo trecentos boues immolauit: reliqui item pro sua quisque facultate, qui numerus fuit infinitus. Incidit enim is dies, in quo templum fuit absolutum, in eumdem diem in quo rex fuerat creatus Herodes: quem quidem celebrare solitus erat, vt his duabus de caussis festum fuerit illustrius. Fertur, quo tempore templum construebatur, non nisi noctu pluisse, ne opus impediretur. Sic nos a maioribus accepimus.

FLA-

FLAVII IOSEPHI ANTIQVITATVM IVDAICARVM LIBER DECIMVS SEXTVS.

CAPVT I.

Alexander et Ariſtobulus Roma redeunt ad patrem: et Salome et Pheroras eos calumniantur.

INter cetera legem tulit rex, vt fures in exteras nationes venderentur: quæ res, quoniam contra legem eſſet, ei conciliauit odium populi. Furem enim lex quadruplo multat, aut ſi ſoluendo non eſt, vendi iubet: ſed non alienigenis, neque vt perpetuo ſeruiat, ſed vt poſt annos ſex manumittatur. Per id tempus profectus eſt in Italiam, tum vt Cæſarem, tum vt filios ſuos, qui Romæ verſabantur, videret. Eum Cæſar comiter excepit, eique filios, vt iam in diſciplinis perfectos, reddidit in patriam reducendos. Vbi ab Italia reuenerunt, magni apud omnes fiebant, partim quia proceri, partim quia eleganter eruditi, et regia forma forent. Itaque Salome regis ſoror, et qui Mariæ mortis auctores fuerant, protinus inuidiam in eos conceperunt: ac veriti, ne quando ob illatam eorum matri iniuriam pœnas luerent, cœperunt de eis maledicere, videlicet eos patris conſuetudine non delectari, propter necem matris, cum cuius interfectore degere religioni ſibi ducerent. Hæc illi non Herodi dicebant, ſed in vulgus ſpargebant, eaque referebantur Herodi; quæ res ei odium gignebat in filios.

CAPVT II.

Herodes filiis ſuis vxores locat, deinde ad Agrippam nauigat.

NEque tamen non eis honorem habuit, quem debuit: vxoresque dedit Ariſtobulo Bernicem Salomæ filiam, Alexandro vero Glaphyram Archelai Cappadociæ regis filiam. His factis, quum Marcum Agrippam iterum ab Italia in Aſiam nauigaſſe intellexiſſet, eum adiit, perſuaſitque vt in Iudæam veniret, vbi ipſe cum ſuis eum excepit magnificentiſſime, eique oppida recens a ſe ædificata, munitaque ſua loca oſtendit: et eum Hieroſolymam duxit, vbi ei populus obuiam feſto veſtitu prodiit, et eum perhonorifice excepit. Et Agrippa Deo rem diuinam fecit, et populo conuiuium lautiſſimum præbuit: deinde rurſus in Ioniam profectus eſt: Herode ei, eiusque comitum clariſſimis, multa largito.

CAPVT III.

Herodes Agrippam denuo adit.

ET Herodes ineunte vere, eum iterum conuenire inſtituit, ſciens eum in Boſporum expeditionem paraſſe. Itaque tantum nauigauit, vt eum apud Sinopen in Ponto inueniret: vbi comiter exceptus, magna apud Agrippam fuit in gratia. Deinde expeditis eis, quorum cauſſa in Pontum profectus Agrippa fuerat, redierunt itinere pedeſtri.

CAPVT

CAPVT IIII.

Iones Iudæi de Græcis apud Agrippam expostulant.

VT in Ioniam ventum est, magna Iudæorum multitudo (qui vrbes illas incolebant) ad Agrippam, occasione fiduciaque sumta, se conferunt, et apud eum de iniuriis: quæ sibi fierent, expostulant: demonstrant se suis vti legibus prohiberi, sacris diebus in ius vocari, spoliari pecuniis, quas Hierosolymam ad templum mittere vellent: cogique ad obeundam militiam et publica munera, et in ea sacras pecunias insumere, contra sua iura, quum eis Romani semper secundum patrias leges viuere permisissent. Hæc dum vociferantur, obtinuit Herodes ab Agrippa, vt illorum rationes audire vellet: adlegauitque quemdam suum amicum, nomine Nicolaum, qui Iudæorum caussam ageret. Quumque adsessores sibi aduocasset Agrippa Romanorum primos, et qui aderant reges et principes, habuit Nicolaus eiusmodi pro Iudæis orationem, vt Græci non intercederent. Neque enim vt in iudicio litigabatur, sed erat Iudæorum supplicatio contra vim, quæ eis inferebatur. Itaque non negabant Græci: sed eo se tegebant, quod dicerent, Iudæos ipsorum finibus vti, et in eo iniurios esse. Ad hoc Iudæi, se bono genere esse demonstrarunt: quodque vbi versarentur, ibi leges suas haberent in pretio, in eo illis iniuriam non facere. Hic Agrippa pronuntiauit, se Herodis caussa Iudæis postulata concedere: et insuper plura concedere paratum esse, dummodo sine incommodo fieret imperii Romani. His peractis, a Lesbo discessit.

CAPVT V.

Herodes patriam repetit.

HErodes vero Hierosolymam rediit, et conuocato omni populo (quæ sane ingens fuit multitudo, etiam ex agris) eis totius itineris sui rationem exposuit: et sese perfecisse demonstrauit, vt omnes Asiani Iudæi deinceps sua iura retenturi forent. Atque vt se eorum vtilitatis studiosum ostenderet, atque commendaret, quartam superioris anni vectigalium partem eis condonauit: qua de re vehementer lætati discesserunt, optantes regi multa bona.

CAPVT VI.

Oritur domi Herodis dissidium, quoniam Antipatrum filium suum natu maximum pluris faceret, quâ res dolebat Alexandro.

VErgebat autem in dies in deterius domesticum dissidium, conante Saloma neminem relinquere, qui matris puerorum mortem vlcisci posset: adde quod pueri naturali quadam audacia, et in patrem maleuolentia præditi erant, tum recordatione iniuriæ, quæ matri facta foret, tum regnandi cupidine. Iterumque malum erat quale prius, quod et adolescentes de Saloma et Pherora libere et aperte maledicebant, et illi eis enixe insidias struebant, adeo vt vrbs tandem huiusmodi sermonibus plena fuerit. Atque id propterea crescebat, quod absente rege, maior erat dissensionis occasio. Deinde reuersum, et cum populo (vt supra demonstrauimus) collocutum, confestim Pheroras et Salome commonefaciunt, vt sibi caueat ab ado-

adolescentibus, qui ei aperte minarentur, non se matris necem inultam relicturos. Addebant et illud, eos sperare, Archelai Cappadocum regis ope ituros ad Cæsarem, et patrem accusaturos. His sermonibus auditis statim perculsus est Herodes: et eo magis, quod eadem ab aliis audiebat. Itaque vt pueros suos deprimeret, euexit filium suum, nomine Antipatrum, quem nondum rex factus genuerat, eumque apud se in pretio esse ostendit: non ille quidem sicut postea, quum ab eo ita victus est, vt ad eum omnia referret: sed id fecit, vt audaciam filiorum Mariæ coerceret, arbitratus fore demissiores, si regni successionem neque solis sibi, neque necessario deberi putarent. Hac de caussa Antipatrum eis æmulum obiecit, ratus futuros inde meliores: verum longe aliter euenit. Nam et pueri graui se iniuria adfici interpretabantur: et Antipater, homo versutus, postquam semel eo venit, vt sperare auderet, quod antea non sperabat, id vnum dabat operam, vt fratribus nihilo inferior esset, et patrem iam nimis exacerbatum, magis insuper irritaret. Verum illud cauebat, ne ipse calumniarum suarum esset interpres: sed ad eam rem vtebatur opera hominum, in quos nulla caderet suspicio, quique id regis studio facere crederentur. Iam vero multi Antipatrum propter eius spem colebant, et huiusmodi sermones Herodi persuadebant, quoniam eius amore dicere viderentur. Quumque hæc per multos inter sese fideles agebantur, tum etiam ipsi adolescentes magnam eius rei præbebant occasionem. Nam frequenter lacrimas ob contumeliam, qua adficerentur, emittebant, et matrem adpellabant: quinetiam aperte apud amicos ostendere conabantur, iniquum esse patrem: quæ omnia opportune aucupatus Antipater, Herodi renuntiabat, et rem exaggerabat, vnde domestica lis deterior fiebat. Rex enim huiusmodi sermones ægreferens, et Mariæ filios deprimere volens, Antipatro plus in dies tribuebat, eo vsque, vt postremo eius matrem domum adsciuerit. Ac sæpe scribens ad Cæsarem, illum ei officiosissime commendabat: et Agrippa Romam, post administratas decem annos Asiæ res, petente, profectus a Iudæa, ad illum nauigauit, eique Antipatrum (quem vnum secum duxerat) tradidit, Romam ducendum cum multis donis, vt fieret Antipater Cæsaris amicus. Itaque videbatur Antipater omnium dominus esse, adolescentes vero regno prorsus excidisse, quippe quum ea de re scripsisset Herodes Romam ad omnes suos amicos.

CAPVT VII.

Herodes Alexandrum et Aristobulum ad Cæsarem ductos accusat.

NEque tamen desinebat Antipater adsidue Roma scribere ad patrem, et eum (simulando magnam de patre sollicitudinem) incendere aduersus fratres, donec Herodem eo perduxit, vt adolescentibus fuerit infensus. Sed ne quid temere committeret, visum est ei satius, eos coram Cæsare accusatum ire. Ac postquam Romam peruenit, progressus est ad vrbem Aquileiam, et ibi Cæsarem nactus, orauit, vt se de maximis, quæ interuenissent, incommodis audire vellet: accusauitque duos filios in ipsorum præsentia acerbissime, quod patrem odissent, et vt regnum adipiscerentur, vita priuare vellent. Itaque eo dicente, confusi pueri lacrimabant, et magis etiam postquam dicendi finem fecit, adeo vt quid dicerent non haberent: tanta erat perturbatio: neque quisquam, ne patre quidem excepto, fuit in eo conuentu, quem non miseresceret.

CAPVT

CAPVT VIII.

Herodis filii patri reconciliantur.

QVam rem animaduertens Alexander, qui erat natu grandior, dicere adgressus est, et ita eleganter caussam egit, vt Cæsar (qui iam ante tantum esse puerorum scelus non credebat) magis insuper mutatus sit, et Herodem continenter adspiceret, videns eum quoque nonnihil confusum: ita vt omnes Herodem culparent, et pueros miserarentur, qui pudore suffusi, demisso ad terram vultu plorabant. Et Cæsar paullulum cunctatus, dixit, adolescentes, licet a crimine abesse viderentur, tamen in eo peccasse, quod non se tales erga patrem præstitissent, vt hominum sermones reprimerent: Herodemque hortatus est, vt deposita omni suspicione, cum pueris in gratiam rediret. Neque enim æquum esse talia de iis, quos genuisset, credere; et id vtrisque prodesse posse, dum deinceps omnis suspicionis tollendæ gratia, maiorem inuicem amorem præ se ferrent. Has inter admonitiones pueris innuit: quumque illi patri ad pedes accidere, et ab eo veniam orare pararent, anteuertit pater eos plorantes complecti, et in collum vtriusque inuadere. Tunc Cæsari gratias egerunt, et vna discesserunt, comitante Antipatro cum simulatione lætitiæ. Sequentibus diebus largitus est Herodes Cæsari trecenta talenta, ludos agenti, et Romano populo congiaria diuidenti: et Cæsar ei dimidium reditum æris Cyprii donauit, et alterius dimidii curam commisit: et insuper potestatem dedit, quem vellet filiorum regem faciendi, aut regnum in omnes diuidendi. Quumque Herodes id euestigio facere vellet, negauit Cæsar permissurum se, vt non per omnem vitam dominus esset et regni, et filiorum. Sic ille rursus in Iudæam rediit. Atque eo absente, rebellarunt Trachonitæ: sed relicti illic duces eos subegerunt, iterumque sub imperium redegerunt. Herodes in Iudæam reuersus, exposuit in templo suum iter: et in extremo suæ orationis, suos filios monitis instruxit, aulicosque et reliquum populum admonuit, vt concordiam tuerentur, demonstrauitque filios suos post se regnaturos, primum Antipatrum, deinde Mariæ natos, Alexandrum, et Aristobulum. In præsentia edixit, vt omnes in ipsum intuerentur, eumque, quamuis senem, pro domino et rege ducerent: ita meliore conditione rem eorum futuram. His dictis, conventum dimisit, fuitque eius oratio grata multis: sed aliis non item, qui res nouas moliebantur, et spem sibi in puerorum dissensione ponebant.

CAPVT VIIII.

Herodes exædificata Cæsarea ludos agit.

CIrca id tempus Cæsarea Augusta, quæ ab eo condebatur, ad finem perducta est, anno eius regni duodetricesimo. Ad eam dicandam, magnam celebritatem, magnumque adparatum ludorum adhibuit: quos quinquennales in honorem Cæsaris instituit. Postea aliud item oppidum in campo condidit, nomine Capharsaba, loco irriguo, et arboribus consito: et id ad honorem sui patris Antipatri nominauit Antipatridem. Aedificauit et alium locum supra Hierichuntem, quem in honorem suæ matris Cyprum adpellauit: et in eodem oppido turrim exstruxit, quæ magnitudine Pharum Aegypti adæquaret, eamque Phasaelum de nomine sui fratris nuncupauit. Itemque oppidum construxit in valle hierichuntia, cui in honorem eiusdem sui fratris, Phasaelidi nomen fecit. Taceo mille magnifica beneficia, quæ contulit in ciuita-

vita-

vitates, tum in Syria, tum in Græcia, et vbicunque eum versari contigit. Erat enim rex magnificus, si quis vmquam fuit: ceterum in omnes consanguineos amicosque suos crudelis et inhumanus, vt qui solus honorari vellet. Quemadmodum enim maiores (vt imperatores Romanos) colebat ipse, ita sibi a minoribus fieri volebat.

CAPVT X.

Asianorum Iudæorum legatio ad Cæsarem.

CEterum Iudæi, qui in Asia et Lybia Cyrenensi degebant, a ciuitatibus vexabantur, quum a superioribus regibus in suo iure defensi fuissent, et per Græcos iniuriis adficiebantur, ac publica pecunia spoliabantur, et priuatim lædebantur. Quapropter quum in ea calamitate essent, neque græcæ crudelitatis finem vllum inuenirent, miserunt iis de rebus legatos ad Cæsarem; et Cæsar eis eadem iura concessit, et ad prouinciales ea de re scripsit: edixitque graui proposita pœna, vt Iudæi suis moribus vti ex patria ipsorum lege sinerentur, quemadmodum vsi fuissent tempore Hyrcani pontificis summi Dei: neue eorum donaria attingerentur, sed Hierosolymam mitti permitterentur, et iis tradi, quibus esset id muneris delegatum: neue Sabbato, aut pridie Sabbati, ab hora diei nona in ius cogerentur. Quod si quis furatus sacros libros, aut sacram pecuniam ex cella sabbataria, aut ex cella virorum, compertus esset, pro sacrilego haberetur, eiusque bona in publicum populo Romano addicerentur. Talia scripsit etiam Marcus Agrippa, et reliqui procuratores prouinciarum.

CAPVT XI.

Herodes pecunia egens, descendit in sepulcrum Dauidis.

SEd vt redeamus ad rem: Herodes (qui tum in regno suo, tum extra, ingentes sumtos faceret) audiuerat Hyrcanum, suum in regno antecessorem, aperuisse sepulcrum Dauidis, et inde tria millia talentorum argenti abstulisse, atque ibi multo etiam amplius restare. Quapropter iam pridem habebat in animo, quod tum fecit: hoc est, aperuit noctu sepulcrum, et eo cum amicorum suorum fidelissimis intrauit, cauens, ne id in vrbe rescisceretur. Et argentum quidem nullum inuenit, sed multa aurea et alia ornamenta, quæ omnia abstulit. Ac dum accurate rimatur, voluit vlterius progredi vsque ad conditoria, in quibus sita erant corpora Dauidis et Solomonis: sed intrantes inciderunt (vt postea ferebatur) in flammam inde prodeuntem, quæ duos de eius satellitibus exanimauit. Hac re perterritus rex, exiit, et placandi numinis gratia, exstruxit in ostio sepulcri, magnis sumtibus monumentum albo lapide. Ceterum eius domesticæ res in dies deterius habebant: quippe aula iurgiis, odiisque, et calumniis referta, quas alii in alios certatim comminiscebantur. Antipater semper aliquid aduersum fratres moliebatur, adeoque malitiosus erat, vt ab aliis insimulandos curaret, et ipse sæpe eos simulate excusaret, vt per speciem amicitiæ conata perficere posset. Hoc pacto ita callide patrem circumueniebat, vt crederet vnum esse Antipatrum, cui patris salus summæ curæ foret. Quinetiam Ptolemæum, negotiorum regni sui procuratorem, Antipatro commendauit rex, ac de negotiis cum Antipatri matre consultabat: breuiter ii omnia

erant,

erant, vt et quæ vellent, facerent, et in quos videretur, regis odium commouerent. Erat ea res Mariæ filiis in dies grauior, neque se repelli, suamque dignitatem minui, ferre poterant. De feminis, Glaphyra Archelai filia, Alexandri coniux, simultatem cum Saloma exercebat, partim propter eius in Alexandrum odium: partim quia dolebat, Salomæ filiam, Aristobuli coniugem, pari secum dignitate esse. Super hanc alteram litem, orta est tertia. Nam Pheroras regis frater amore captus est cuiusdam seruæ muliercula, quam habebat, eamque ita perdite adamauit, vt spreta regis, quam sibi desponderat, filia, seruæ totus adhæresceret. Quam rem grauiter ferens Herodes, filiam suam Phasaeli filio nuptum locauit: deinde aliquanto tempore post, arbitratus fratris amores iam refrixisse, de prima apud eum expostulauit, et vt secundam, nomine Cyprum duceret, postulauit: et Ptolemæus Pheroræ suasit, vt omissis amoribus suis, regi obtemperaret. Itaque Pheroras id e re sua esse videns, quod ei antea accusato venia data fuisset, cum serua diuortium fecit, quamuis ex ea iam filium haberet: regique pollicitus est, secundam eius filiam intra dies triginta ducturum, et sibi cum repudiata nihil amplius rei fore iurauit. Verum præteritis triginta diebus, amore victus, nihil eorum præstitit, quæ pepigerat: sed iterum seruæ adhæsit. Quam rem tulit rex iniquissimo animo, vt facile ostendebat, dum sibi semper aliquod ea de re verbum elabi sinebat: vnde multi ab ira regis occasionem sumebant de Pherora detrahendi. Atque vt rem breuiter explicem, eo processum est, vt non dies, non hora vlla quieta foret, quin semper nouæ aliquæ simultates interuenirent, quas eius consanguinei, et summi amici inter sese exercebant. Nam Salome tanto flagrabat odio in Mariæ filios, vt ne filiam quidem suam, Aristobuli coniugem, pateretur eo esse in maritum animo, quem postulabat coniugium: sed ab ea secreta eius, et mariti colloquia disceret, quod si quid offensionis (vt fit) acciderat, multas suspiciones iniiciebat: atque his rationibus omnia illorum arcana rescisceb at, et filiæ animum alienabat a marito. Et filia matri vt placeret, sæpe narrabat illos, dum seorsum essent, mentionem facere Mariæ, et patrem odisse, atque identidem minari, si vnquam rerum potiti fuissent, facturos de filiis, quos Herodes ex ceteris vxoribus sustulisset, scribas paganos, ad quod munus idoneum esset studium quod tum in litteras impenderent: feminas vero si vnquam suæ matris mundo comtas vidissent, facturos, vt pro eius temporis adparatu centonibus induerentur, ac ne solem quidem viderent. Hæc continuo a Saloma regi referebantur, qui ea dolenter audiebat ille quidem, et componere studebat: sed suspicionibus deprauatus, deterior in dies fiebat, et omnibus contra omnes credebat. Quamquam tunc filios obiurgauit, et audita eorum purgatione, paullo melius in præsentia habuit. Verum postea longe deterius accidit. Nam Pheroras Alexandro dixit, sese ex Saloma audiuisse, amari efflictim ab Herode Glaphyram. Qua re inflammatus Alexander, suspicatus est, quam comitatem Herodes erga puellam sæpe honoris caussa exhibebat, inde proficisci. Itaque doloris impatiens, patrem adit, eique Pheroræ verba plorans refert. Herodes ira percitus, Pheroram euocat, eumque conuiciis proscindit, ingratum scelestumque adpellans, qui eiusmodi commentus calumnias, filio patrem interficiendum obiiceret. Hic deprehensus Pheroras, culpam confert in Salomam, a qua prodierint illa verba. At illa quum præsens adesset, simulac hæc audiuit, exclamata ratione probabili, non ita esse, sed omnes studere eam regi inuisam facere atque occidere, propter suam erga He-

rodem beneuolentiam, dum ſemper pericula præuidet: ac tunc ſibi multo infenſiores eſſe, quoniam ſola fratri ſuaderet, vt quam habebat vxorem repudiaret, regisque filiam duceret: itaque non mirum eſſe, ſi fratri inuiſa foret. Hæc dicens, et ſibi capillos ſubinde vellens, pectusque pulſans nonnullam de ſe ſpeciem præbebat innocentiæ: ſed eius ingenii peruerſitas ſimulationem coarguebat. Interea Pheroras medius tenebatur, confitens ille quidem dixiſſe, ſed aliunde audiuiſſe non credebatur. Itaque durauit diutius ea turba, et verborum mutua contentio: tandem rex et fratrem et ſororem exoſus, dimiſit, filiumque collaudauit, qui ita continens fuiſſet, vt eos ſermones ad patrem deferret. Poſt id diſſidium male audiebat Salome, quippe quæ calumniæ auctor eſſe videretur: et eam regis vxores oderant, ſcientes improbam eſſe feminam, quæ ſubinde mutaretur, et modo inimica, modo amica, pro temporis opportunitate, fieret. Itaque Herodi ſemper aliquid aduerſus eam dicebant, et ad id maiorem audaciam eis addidit caſus quidam. Erat Arabiæ rex Obodas, homo natura ſegnis et tardus: huius negotiorum pleraque adminiſtrabat Syllæus, vir acer, et iuuenis adhuc, idemque formoſus. Hic Syllæus quum aliquando ad Herodem ob aliquod negotium veniſſet, et inter cœnandum Salomam vidiſſet, adamauit: et viduam eſſe quum ſciret, cum ea verba fecit. Et Salome, quæ fratri minus quam ante cara eſſet, neque non iuuenem amaret, in coniugium conſentiebat: ac ſequentibus diebus quum ad cœnam ibatur, multa magnaque ſigna cernebantur eorum conuentionis. Hæc regi referebant vxores, eiusmodi turpitudinem deridentes: et Herodes eadem de re quæſiuit etiam ex Pherora, eique negotium dedit, vt id in cœna obſeruaret. Id quod ille fecit: retulitque, facile ex eorum adſpectibus et nutibus intelligi poſſe, vtrumque ad eam rem procliuem eſſe. Poſtea diſceſſit ſuſpectus Arabs: deinde poſt duos aut tres menſes rediit ob eam rem nominatim, et de ea cum Herode locutus eſt, ab eo Salomam petens in matrimonium. Hæc detulit Herodes ad ſororem, et eam, an in id conſentiret, interrogauit: illa vero, ſtatim velle reſpondit. Sed Syllæo demonſtratum eſt, niſi ipſe in Iudæorum mores concederet, id matrimonium fieri non poſſe: ille vero non conſenſit, dixitque, ſi faceret, ſe ab Arabibus lapidatum iri: atque ita diſceſſit. Inde Salome a Pherora, vt mulier intemperans, vituperabatur: magisque etiam a feminis, quæ eam cum Arabe rem habuiſſe dicerent. Regis autem filiam Pheroræ deſponſam, neque nuptam, rex ipſo poſtulante Pherora, eius filio nuptum locauit, et centum talentis dotauit. Sed exſtiterunt domi nouæ turbæ, quemadmodum iam dicam. Erant ſpadones regi cariſſimi propter formam, quorum vnus ei erat a poculis, alter a menſa, tertius ſopiendi regis procurationem habebat, et regni maxima negotia adminiſtrabat. Hos ab Alexandro pecunia corruptos quidam regi indicauit: itaque rex de eis quæſtionem habuit: atque illi, Alexandrum quidem ſecum rem habuiſſe confeſſi ſunt: aliud quidem in patrem flagitium nullum ſcire. Sed quum acrius cruciarentur, et a miniſtris in gratiam Antipatri ſemper crudelius torquerentur, dixerunt Alexandrum patri eſſe infenſum: ipſisque demonſtraſſe, non amplius eſſe ab Herode pendendum, qui iam inutilis eſſet, ſeniumque ſuum denigratione capillorum occultaret. Quod ſi Alexandri partes ſequi vellent, fore vt eo regnum adepto (quod vel inuito patre ad alium neminem venturum eſſet) breui primas in regno tenerent. Sibi enim facile eſſe imperio potiri, non ſolum propter genus, ſed etiam propter adparatum quem haberet:

ret: quandoquidem multi, et ducum et amicorum ab ipso ſtarent, homines ad quiduis, et faciendum, et patiendum accommodati. His auditis Herodes iræ timorisque plenus, deinceps eam rem aperte non excutiebat, ſed homines miſit ad obſeruandos eos, quos ſuſpectos habebat, adeoque in omnes ſuſpicione et odio laborabat: ac tutius id ratus, etiam de innocentum fide magnopere dubitabat. In ſumma, nullus modus erat: quo quisque magis eum frequentabat, eo magis timebatur, tamquam qui lædere magis poſſet. Qui vero ad eum non ita frequenter ibant, eos vel tantum nominatos protinus interficiebat. Ad extremum eo verſi ſunt aulici, quoniam certa ſpe ſalutis carerent, vt alii in alios inueherentur, dum pro ſe quisque cogitat, ſi alterum accuſare anticipet, ſe poſſe eſſe ſaluum. Deinde vbi quis alterum oppreſſerat, inuiſus erat, ac merito vlciſcendus videbatur. Quin hac ratione ſeſe nonnumquam de priuatis inimicitiis vindicabant: et ipſi viciſſim deprehenſi, pœnas dabant, et occaſione tamquam machina et decipula in aduerſarios, vtebantur: deinde eodem, quem aliis obtenderant, laqueo capiebantur. Nam regem mox pœnitebat, quoniam quos necaſſet, conuicti non eſſent: quodque peius erat, non vtebatur ea pœnitentia ad talia deinceps cauenda, ſed ad eos ſimiliter puniendos, qui alios accuſaſſent. Huiusmodi turbis agitabatur aula. Quinetiam multis amicorum denuntiauit, non fore deinceps, cur ad ſe officii cauſſa ventitarent, aut in regiam intrarent: idque eo fecit, quod propter eorum reuerentiam, minus peccare licenter audebat. Nam tunc expulit ex aula Andromachum, et Gemellum, qui erant de eius veteribus amicis, et multum eius domui, tum curandis regiis negotiis, tum legationibus et conſiliis profuerant, eiusque filios docuerant, et ſane primum tenuerant apud eum auctoritatis locum: et expulit, quoniam Alexandrum Demetrius Andromachi filius frequentaret, et Gemellus beneuolentia proſequeretur. Eum enim, puerum adhuc, et in ludo litterario frequentarat, et Romæ commorantem comitatus fuerat. Horum omnium cauſſa erat Antipater, qui patris licentiam animaduertens, quo facilius quæ vellet perficeret, dabat operam vt omnes, qui ſibi obſtare poſſent, tolleret. Igitur eiectis tum Andromacho et Gemello, vt regem adloqui et admonere non poſſent, cœpit rex in omnes quæſtionem habere, quos Alexandro fideles eſſe credebat: vt extorqueret, ſi quid ille contra ſe molitus eſſet. Illi vero quum nihil dicere haberent, moriebantur: id quod regem reddebat furioſiorem, quia nihil eorum, quæ arbitraretur, deprehenderetur. Et Antipater ita malitioſus erat, vt quum quis reipſa innocens reperiebatur, negaret innocentiam eſſe, ſed erga Alexandrum conſtantiam atque fidem, regemque inſtigaret ad quærendum ex aliis, de arcanis inſidiis. Itaque inter complures qui cruciabantur, fuit vnus qui dixit, Alexandrum dicere ſolitum, quum a corporis proceritate, et iaculandi peritia, ceterarumque virtutum ſingulari excellentia collaudaretur, eas ſibi naturæ dotes magis pulchras eſſe, quam bonas, quippe patri inuiſas atque inuidioſas. Itaque ſe cum patre ambulantem, ſeipſum ſupprimere ſolere atque demittere, ne illo maior videretur: et in venatione cum patre iaculantem, data opera aberrare, metu paternæ inuidiæ. Deinde ſuper ea re interrogatus, remiſſo cruciatu illud addidit. Alexandrum cum fratre ſuo Ariſtobulo ſtatuiſſe patrem in venatione perimere, deinde Romam ad petendum regnum confugere. Repertæ ſunt præterea Alexandri ad fratrem litteræ, in quibus de patre conquerebatur, qui inique Antipatro regionem daret, ex qua ducentena talenta reficerentur. Hic continuo ſibi viſus Herodes certum aliquod argumen-

tum habere suspicionis, quam de pueris conceperat, Alexandrum comprehendi, et in vincula tradi iubet. Deinde ne sic quidem molestus esse desinebat, partim quia auditis non multum fidei adiungebat: partim quia rem perpendendo videbat nihil esse nisi iuueniles querimonias: neque credibile esse, decreuisse puerum patrem interficere, deinde palam Romam proficisci. Quapropter maius argumentum culpæ filii habere volebat, et ne eum inconsideratius in vincula dedisse videretur, timebat. Itaque summos amicorum Alexandri eousque excruciauit, vt multos necarit, nec tamen quidquam extorserit eorum, quæ exspectabat. Huic ille rei dum vehementer incumbit, et regia timorum turbarumque plena est, fuit iuuenis quidam, qui in cruciatu dixit, Alexandrum significasse Romam suis amicis, vt se curarent a Cæsare cito arcessendum: habere se nouas aduersus eum res, quas ei indicare vellet, videlicet suum patrem cum Mithridate Parthorum rege amicitiam contra Romanos coiisse: atque illud adiecit Alexandrum habere paratum venenum Ascalone. His rebus credidit Herodes, et in iis malis nonnullam temeritatis suæ consolationem cepit, sibi ipsi adsentando, et maiora esse quam erant mala persuadendo. Verum non est inuentum venenum, licet diligentissime quærendum curauerit: neque tamen id negauit Alexander, vt de industria malorum magnitudinem augeret. Dimisit enim quaternas litteras, in quibus significabat nihil opus esse tormentis, neque procedendum vlterius: sese insidias fecisse, et quidem socio Pherora, et regiorum amicorum fidissimis. Salomen quoque ad se venisse noctu, et secum per vim concubuisse: atque omnium conatus eo tendere, vt regem de medio tollerent, atque ita perpetuo metu liberarentur. Inter ceteros accusabantur etiam Ptolemæus et Sappinnius, quibus neminem fideliorem rex habebat. Quid multis? ea erat aliorum in alios rabies, vt qui aliquando fuerant amicissimi, plane efferarentur, quoniam nullum neque sui defendendi, neque aduersarios refellendi, et verum demonstrandi, locum habebant, sed omnes nullo iudicio neci dabantur, atque omnes vel vincula, vel necem, vel eorumdem exspectationem conquerebantur: palatiumque tumultus et mæstitia, pro præteriti temporis felicitate, compleuerat. Itaque tota Herodis vita ei erat acerba: adeo turbabatur, et vexabatur, dum nemini fidem habebat. Quinimmo frequenter animo suo persuadebat, inuadi se a filio, et eum stricto gladio adstare: adeo vt dies et noctes non secus ac furiosus, et mente captus, bacchraretur.

CAPVT XII.

Archelaus Cappadocum rex Alexandrum patri reconciliat.

HIs intellectis, Archelaus Cappadocum rex eo profectus est, vt lites componeret. Atque vt prudentius ageret, adolescenti succensuit, et Herodem hominem æquum esse dixit, qui nihil temere fecisset: atque illud insuper adiecit, se filiæ suæ, et Alexandri matrimonium dissoluturum, ac ne filiæ quidem parsurum, si quid ea sciret, quod Herodi non indicasset. Herodes vbi Archelaum (quem sibi aduersaturum putarat) a se stare vidit, mollitus est, et paullatim animum paternum induit: rursumque quibusdam coniectas in Alexandrum calumnias refellentibus irascebatur, ac turbabatur: iterumque defendente Herodem Archelao, ad fletum conuertebatur: eo vsque, vt Archelaum orauerit, ne connubium dissolueret, sed adolescenti pacaretur. Itaque vbi paullo factum æquiorem vidit Archelaus, vertit in amicos calumnias, ab iis dicens corruptum Alexandrum, qui iu-

iuuenis esset, neque malitiam sentiret: et suspicionem etiam magis in Pheroram detorsit. Pheroras enim (qui neminem haberet, per quem cum rege in gratiam redire posset) videns, magnam esse Archelai auctoritatem, eum atratus et sordidatus conuenit, et vt se regi reconciliaret, orauit. Archelaus respondit, se non grauate facturum: sed tantam regis iram tam cito restinguere non posse: proinde præstare, vt ipse Pheroras ab illo veniam petitum iret, seque totius mali auctorem esse consiteretur. Ita enim immodicam regis iram diminuturum: sed vero adfuturum, et Pheroræ opitulaturum. Atque ita fecit, perfecitque, vt pax vtrique componeretur. Nam et iuuenis crimine subleuatus est, et Pheroram Herodi reconciliauit Archelaus: deinde se in Cappadociam recepit, Herodique fuit gratissimus, adeo vt ei multa largitus sit Herodes, eumque magnifice, sicut summum amicum, honorauerit. Pepigit etiam iturum se Romam, quoniam de suis negotiis ad Cæsarem scripsisset: ieruntque vna Antiochiam vsque, et litem ibi composuit Herodes inter Archelaum et Titum Syriæ prætorem, cui cum Archelao quoddam erat dissidium: deinde in Iudæam reuersus est. Deinde postquam Romam iuit, et inde reuenit, bellum gessit cum Arabibus ob huiusmodi caussam.

CAPVT XIII.

Trachonitarum rebellio.

INcolæ Trachonis, postquam Cæsar eam regionem Zenodoro ademtam, Herodi attribuerat, amplius latrocinari nequibant, sed terram colere, et quiete viuere cogebantur: id quod eis parum placebat, nec admodum idoneum agriculturæ solum habebant. Itaque Herode Romam profecto ad Alexandrum suum filium accusandum, Antipatrumque Cæsari commendandum, Trachonitæ mortuum esse Herodem sermonibus diuulgarunt, rebellaruntque, et iterum finitimum agrum, vt ante, diripere cœperunt. At tum regii duces, absente ipso, eos domuerunt. Sed fuerunt circiter quadraginta latronum præfecti, qui ex iis finibus cesserunt, seque in Arabiam receperunt, et a Syllæo, postquam is a Salomæ coniugio aberrauerat, accepti sunt, qui eis locum munitum dedit: qua habitatione vsi, cœperunt non solum Iudæam incursare, verumetiam vniuersam Cœlesyriam, receptum, et præsidium habentes apud Syllæum. Igitur Roma reuersus Herodes, comperit eos grauia damna suis intulisse: et quoniam latronibus ipsis potiri nequibat, quippe præsidio Arabum tutis, eas contumelias ægre ferens, Trachonem obiit, et latronum consanguineos necauit. Ea res tanto reddidit irritatiores, præsertim quod legem habebant, quæ suorum interfectores omnibus modis vlcisci iuberet. Itaque cœperunt, quicumque tandem secuturus esset euentus, vniuersam Herodis ditionem flamma ferroque fœdare. Hac de re locutus Herodes cum Saturnino, et Volumnio, Cæsarianis ducibus, latrones ad supplicium depoposcit: quamobrem latrones seipsos magis etiam confirmare, et numero aucti, omnia perdere, locis, pagisque Herodiani regni vastandis, et hominibus, quos ceperant, interficiendis, adeo vt belli similis res esset. Erant enim iam circiter mille: quam rem dolens Herodes, latrones deposcebat, et sexaginta talenta exigebat, quæ Obodæ per manus Syllæi mutua dederat, quorumque dies transacta iam erat. At Syllæus, qui Oboda reiecto, omnia regebat, negare in Arabia esse latrones, et pecuniæ solutionem differre: qua de re coram Saturnino et Volumnio Syriæ prætoribus disceptatum est. Postremo promisit in eorum præsentia Herodi

intra dies triginta pecuniam solutum iri, et vtrumque alterius homines redditurum, quos in suo regno haberet. Atque Herodes quidem neminem omnino Arabem habere compertus est, neque ob maleficium, neque ob aliam caussam: at Arabes conuicti sunt, habere in suis finibus latrones.

CAPVT XIIII.

Herodis expeditio in Arabiam.

FInita die, Syllæus, quum nihil eorum, quæ debebat fecisset, Romam profectus est. Et Herodes, vt de pecunia et latronibus ius obtineret, Saturnini et Volumnii permissu, quem habebat exercitum duxit in Arabiam: et triduo septem stationes emensus, postquam ad præsidium, quod latrones habebat, peruenit, omnes aduentu primo cepit, et locum, qui Raepta vocabatur, complanauit: aliorum nihil violauit. Quumque latronibus Arabes subsidio venissent, fit prœlium, in quo pauci de Herodianis desiderati sunt, nec non Arabum dux Nacebus, vna cum suorum circiter viginti quinque: reliqui fuga sibi consuluerunt. Herodes sumto de illis supplicio, tria Idumæorum millia in Trachonitidem deportauit, qui regionis illius latrones coercerent: et tota de re certiores fecit duces, qui erant in Phœnicia.

CAPVT XV.

Syllæus Arabs Herodem apud Cæsarem accusat.

EAm rem nuntii quidam Romam celeriter ad Syllæum pertulerunt, et vt fere fit, exaggerarunt. Et ille (qui iam illud consecutus erat, vt Cæsari innotesceret, ac tum in aula frequens erat) hoc accepto nuntio, confestim pullatus Cæsari indicatum it, Arabiam bello esse vastatam: et vniuersum regis exercitum ab Herode concisum: dixitque plorans, duo millia quingentos Arabiæ primarios cecidisse: eorumque ducem Nacebum occubuisse, amicum cognatumque suum: direptasque diuitias, quæ Raeptæ essent, contemto Oboda, vt ad bellum sustinendum infirmiore: quoniam nec ipse Syllæus, nec Arabum exercitus adesset. Hæc dixit Syllæus: et vt inuidiosiorem redderet Herodem, illud addidit, se eam profectionem susceptiurum non fuisse, nisi Cæsarem putasset daturum operam, vt cum omnibus omnes pacem haberent: quod si ipsum Syllæum ibi adesse contigisset, infaustum Herodi bellum futurum fuisse. His verbis iratus Cæsar, quæsiuit ab Herodis amicis, qui aderant, et a suis, qui ex Syria venerant, hoc solum, an Herodes exercitum duxisset. Erat eis fateri necesse: et Cæsar non auscultabat, quam ob caussam, aut quo pacto: itaque etiam iratior scripsit acerbius Herodi: et inter alia, litterarum summa hæc fuit, se eum aliquando in amicis habuisse, nunc pro seruo habiturum. Syllæus quoque ea de re scripsit ad Arabes: quæ res adeo feroces effecit, vt elapsos prædones non dederent, neque pecuniam soluerent, et pascuis, quæ ab Herode conduxerant, gratis vterentur: quoniam esset Cæsaris ira deiectus. Item Trachonitæ occasionem hanc nacti, in Idumæorum præsidium consurgunt, atque vna cum Arabibus latrocinantes, Idumæorum agrum populantur, nec solum lucri, sed etiam vltionis caussa sæuiunt. Hæc omnia ferre cogebatur Herodes, quippe Cæsare in eum sic irato, vt noluerit legationem audire missam ab Herode ob caussæ suæ defensionem, eamque semel atque iterum re infecta remiserit. Itaque erat in magna sollicitudine atque metu: et ei permolestus erat Syllæus, qui Romæ gratiosus erat, et eo tempore ad maiora spirabat. Nam Oboda mortuo, Aeneas

neas cognomento Aretas, Arabiæ regnum occupauerat: et Syllæus eum deturbare, idque inuadere nitebatur, magnas largitiones et aulicis faciens, et Cæsari promittens. Aretæ quoque Cæsar succensebat: quoniam regnum vsurpasset, neque prius ad se scripsisset. Tametsi misit Aretas ad Cæsarem litteras, et donum, et auream coronam multa talenta pendentem: quibus in litteris Syllæum accusabat, vt qui malus seruus esset, et Obodam veneno sustulisset, quo etiam viuo rerum dominus fuisset: et cum Arabum vxoribus adulteraret, et pecuniam mutuaretur, vt imperium occuparet. Verum Cæsar ea contemsit, et nullo accepto dono remisit. Iudææ vero et Arabiæ regna in dies deterius habebant, tam propter turbas, quibus agitabantur, quam quia nemo erat, qui ei malo mederetur. Nam duorum regum alter nondum certo rex erat: ideoque ad coercendos maleficos idoneus non erat: alter, videlicet Herodes, quia Cæsarem iratum haberet, omnes contumelias perpeti cogebatur. Tandem Romam iterum mittere decreuit, si quid æquitatis a Cæsare posset obtinere.

CAPVT XVI.

Euryclis calumniæ aduersus Herodis filios.

ERant autem eo tempore eius domestica negotia peiore in statu, quam vmquam fuerant, propter caussam, quam iam dicturus sum. Erat Lacedæmonius quidam Eurycles, honesto loco natus, sed nequam, voluptatibus, et adsentationi deditus: verum id ita callide faciebat, vt non animaduerteretur. Is Herodem adiit, eique dona largitus, accepit ab eo maiora: atque vrbanitate sua, sese in intimam regis amicitiam insinuauit. Vtebatur autem Antipatri hospitio, et ad Alexandrum ititabat, quippe qui se Archelao Cappadociæ regi familiarissimum esse dictitaret: ideoque Glaphyræ honorem se præbere simularet: atque in eo totus erat, vt omnes coleret: et quæ dicerentur ac fierent, semper obseruabat, vt ita calumniis retineret hominum beneuolentiam. Postremo id consecutus est, vt quum se in familiaritatem alicuius dedisset, eius amicus esse videretur: quod si alium frequentaret, id eius gratia facere putaretur. Itaque Alexandrum sic induxit, vt ille ei totum animum suum aperuerit, id quod alii audebat nemini: narraueritque, vt pater ab ipsis alienatus esset, et ipsorum matrem interfecisset, eisque repudiatis Antipatrum euexisset. Hæc verba narrauit Eurycles Antipatro: Non equidem amore tui facio, inquit, sed tanti est momenti res, vt tacere nequeam, quo tibi ab Alexandro cauendum esse putes. Neque enim hæc sine adfectu dicit, quin non obscuram præ se fert nocendi cupiditatem. Igitur Antipater eum sibi amicum opinans, ei sæpe liberaliter largiebatur: et ad extremum persuasit, vt ea referret Herodi. Id quod ille fecit, et orationis calliditate Herodem in Alexandri odium inexpiabile perduxit, quemadmodum Herodes ea ipsa hora facile ostendit: nam Eurycli extemplo quinquaginta talenta dedit. His acceptis, homo Archelaum Cappadociæ regem adit: eique laudat Alexandrum, seque ei in componenda cum patre pace magno vsui fuisse prædicat. Hac arte etiam Archelaum pecunia emunxit: et antequam detegeretur malitia, discessit. Postremo vbi Lacedæmonem peruenit, quoniam his artibus vti non intermittebat, relegatus est. Herodes vero, non vt ante satis habebat criminationes aduersus Alexandrum et Aristobulum audire: verumetiam tam intestino in eos odio flagrabat, vt si nemo criminaretur, ipse ad criminandum induceret, omnia speculando et explorando: et omnibus, si quid contra eos haberent, dicendi potestatem faciendo: ac perfecit, vt ei

ei referretur, Euaratum Coum cum Alexandro conspirasse: quam rem audivit libentissime. Erant Herodi satellites duo, qui propter corporis fortitudinem, et proceritatem, habebantur in pretio, videlicet Iucundus et Tyrannus. Ii offenso rege depulsi, cum Alexandro equitabant: et quoniam homines exercitati essent, erant in honore, et auri aliquantum, aliaque dona accipiebant. Quapropter rex eos statim suspectos habuit, et in quæstionem vocauit. Illi postquam diu perstiterunt, tandem dixerunt, ab Alexandro sibi persuasum, vt Herodem in venatione occiderent: deinde dicerent equo delapsum, suo se venabulo transfodisse, sicut alias accidisset. Ostenderunt etiam aurum in equili obrutum, et venatorum præfectum coniicerunt sibi regia venabula, et Alexandri aulicis arma, ipsius iussu, dedisse. Post eos comprehenditur et torquetur præfectus præsidii Alexandri: quippe accusatus, promisisse adolescentibus, sese eos castello recepturum: eisque regiam pecuniam, quæ in ea munitione esset, traditurum. Atque ipse quidem præfectus nihil confessus est: sed prodiit eius filius, et ita esse dixit, litterasque tradidit scriptas, vt videbatur, Alexandri manu, quarum exemplum erat hoc: Perfectis, si Deus voluerit, omnibus quæ instituimus, veniemus ad vos: sed date operam, sicut promisistis, vt nos castello recipiatis. Post hanc schedam non iam dubitabat Herodes de insidiis: sed Alexander dicebat, manum suam a Diophanto notario adsimulatam, eamque schedam ab Antipatro malitiose effictam. Erat enim Diophantus adsimulandarum litterarum peritissimus: tandemque alias simulasse conuictus, morte pœnas dedit. Eos autem, in quos fuerat habita quæstio, produxit Herodes Hierichunte ad populum, ad accusandos pueros, atque illos multi lapidibus obrutos necarunt: idemque Alexandro et Aristobulo facturi erant: sed rex eos per Ptolemæum et Pheroram cohibuit, et pueros ita concludendos custodiendosque curauit, vt eos adiret nemo: omniaque eorum facta et dicta obseruarentur, adeo vt pro damnatis haberentur. Qua re tantum animi dolorem concepit Aristobulus, vt Salomæ, amitæ socruique suæ, persuadere tentauerit, vt id doleret: et Herodem odisset, qui se eo perduci sineret. Etenim nonne tu quoque, inquit, in mortis periculo versaris? quum omnia, quæ hic fiunt, Syllæo spe coniugii detegere dicaris? Hæc verba illa protinus Herodi narratum it: itaque ille eum sine vlla cunctatione constringi, et vtrumque ab altero separatum, scribere iubet, quidquid mali in patrem commisissent. Illi scripserunt, se in patrem insidias neque cogitasse, neque struxisse: fugam quidem adornasse, idque vi coactos, quia suspectam molestamque vitam degerent. Eo tempore venit ex Cappadocia legatus quidam, nomine Melas, cui Herodes, vt Archelai in se maleuolentiam ostenderet, Alexandrum, qui erat in carcere, euocauit: et ex eo iterum quæsiuit, quonam et quo pacto fugere decreuisset? Ad quod respondit Alexander, ad Archelaum, qui se inde Romam eos missurum promisisset: in patrem quidem nihil sceleris, aut maleficii conatos fuisse: et eorum quæ ipsis ab aduersariis imponerentur, nihil verum esse. Se quidem optasse, vt de tyranno et illo altero circumspectius haberetur quæstio: sed illos celerius periisse, auctore Antipatro, qui amicos suos inter multitudinem submisisset. Hæc eo dicente, iussit Herodes, vt Melas et Alexander ad Glaphyram ducerentur: et ex ea quæreretur, ecquid insidias Herodi structas sciret? Glaphyra simulac vinctum conspexit Alexandrum, caput sibi percutit, et seipsam feriens,

riens, magnum tristemque ploratum edit, plorante vicissim iuuene, adeoque mœstis qui aderant, vt diu id, cuius caussa venerant, dicere aut facere nequirent. Tandem Ptolemæus, cui mandatum id erat, iubet dicere, ecquid viro conscia foret? Quid vero conscia non sit? inquit Alexander: quum mihi sit vel ipsa anima carior, et communes mecum natos habeat? Hic illa exclamat, nullius se malæ rei consciam, sed tamen si eius vtilitas postulet, vt aliquid vel contra seipsam mentiatur, omnia confessuram. At Alexander: Scelus quidem, inquit, nullum eorum quæ suspicantur quos minime omnium decebat, neque ego cogitaui, neque tu scis: sed quod ad Archelaum nos recipere decreueramus, et inde Romam: atque id illa confessa est. Et Archelaus postea de susceptione quidem confessus est: sed non de Romam missione, neque de vlla alia re, quæ Herodi incommodaret. Igitur Herodes Olympium, et Volumnium Romam misit: eisque imperauit, vt si quid illic a Nicolao expeditum inuenirent, adeo vt Cæsar Herodi iam non succenseret, litteras ei, et testimonia traderent, quæ mittebat contra adolescentes. Igitur Romam vbi peruenerunt, opportunitatem habuerunt litteras tradendi Cæsari, quod eum Herodi reconciliatum offenderunt. Nam Nicolai legatio sic se habuit: Postquam in imperatoris Romani aulam peruenit, visum est ei non solum id agere cuius caussa venerat, verum etiam Syllæum accusare. Nam Arabes aperte inter se dissentiebant: itaque pars eorum, relicto Syllæo, eius scelera omnia Nicolao narratum iuerunt, eique manifestis indiciis ostenderunt, eum multos ex Obodæ hominibus interfecisse. Quam rem sibi opportunam videns Nicolaus, ea sibi ad componendum Herodis et Cæsaris dissidium censuit vtendum. Sciebat enim, si vellet Herodis factum defendere, non habiturum audientiam: sin Syllæum accusare, habiturum occasionem Herodis caussam agendi. Itaque dicta die, in qua Syllæus et Nicolaus, habens vna secum legatos Aretæ, Cæsari se stiterunt, accusauit Nicolaus Syllæum: et inter accusandum eo deuenit, vt Herodem falso accusatum ostenderet: [illegible]ae ita caussam egit, vt ad extremum Cæsar Syllæum capite damnarit, c[illegible]um Herode redierit in gratiam: eumque pœnituerit, qui calumniis inductus, illi tam acerbe scripsisset: et a Syllæo exprobravit, sese eius falsis verbis inductum deliquisse in amicum. Denique remittitur Syllæus iure functurus, et æs alienum soluturus, deinde adficiendus supplicio. Aretæ autem parum amicus erat Cæsar, quoniam principatum sine Cæsare occupasset: itaque Arabiam Herodi dare statuerat Cæsar: sed litteris deterritus est, quas de pueris accepit. Nam alterum imperium, et seni, et circa pueros laboranti, addere, non putauit consultum. Itaque Aretæ homines admisit: et eo ob id dumtaxat reprehenso, quod non exspectasset, dum regnum a se acciperet, munera accepit, et illi principatum confirmauit. Herodi vero scripsit, sese ei reconciliatum esse, et puerorum vicem dolere: eosque oportere, si quid sceleris susceperant, vt parricidas puniri, et eius rei sese ei potestatem facere: sin nihil nisi fugam instituerant, corrigendos aliter, neque ad extrema veniendum: se suadere, vt ea de re iudicium haberet in oppido Beryto, in quo degerent Romani, et aduocatis præsidibus et Cappadociæ rege Archelao, omnibusque reliquis, quos sibi amicos et graues viros putaret, eorum sequeretur sententiam.

CAPVT XVII.

Herodes filios accusat atque interficit.

HIs litteris acceptis, gauisus Herodes, quos visum est, aduocauit ad consilium: sed Archelaum non aduocauit. Postquam præsides, et alii quos ab vrbibus arcesiuit, Berytum aduenerunt, pueros in vico Sidonio, nomine Platana, collocauit prope vrbem, vt sisti possent, si vocarentur: solusque in curiam ingressus, in qua homines centum quinquaginta aderant, filios inusitato modo accusauit. Nam violentum se præbuit, et in crimine demonstrando turbidum, rabiosique et insani similem, non permittens adsessoribus, vt argumenta ponderarent, atque perpenderent: sed ipse ea tuens atque defendens, et puerorum scripta legens, quæ nihil aliud nisi cogitatam fugam continebant, et maledicta quædam in patrem contumeliosa, propter eius in eos maleuolentiam. Itaque vbi ad hunc locum ventum est, exclamat etiam vehementius, crimenque exaggerat, perinde ac si de insidiis confessi fuissent: iuratque se vitam amittere maluisse, quam talia audire. Postremo quum dixisset, se tum iure naturæ, vtpote patrem, tum permissu Cæsaris, potestatem habere: addidit et legem patriam, quæ iubet, vt si parentes reo manus imponant, cogantur adsessores ferire, et eum morte multare: id quod ipse in sua patria, et regno facere paratus, tamen eorum sententiam exspectaret: qui tamen eo non vt iudices (vtpote in tam manifesto crimine) sed vt iræ suæ adiutores venissent, quum nemini, quamuis remoto, contemnendæ essent tales insidiæ. Postquam rex dicendi finem fecit, ne introductis quidem ad caussæ suæ dictionem iuuenibus, adsessores eum iratiorem esse cogitantes, quam vt ad æquitatem aut concordiam perduci posset, potestatem ei confirmarunt: primusque Saturninus, vir magnæ auctoritatis, dixit pro sententia, se damnare quidem pueros, nec tamen interficiendos censere, qui ipse filios haberet, quum maius esset mortis supplicium, quam omnia quæ ab ipsis accidere mala potuissent. Huius sententiam secuti sunt eius filii, quos tres vna secum legatos habebat. Sed Volumnius longe aliter censuit, videlicet morte plectendos, qui se in patrem tam impie gessissent. In eadem iuit maxima pars reliquorum: itaque pueri capitis damnantur. Illinc Tyrum statim proficiscitur Herodes, pueros ducens: et reuersum ad se Roma Nicolaum interrogat, postquam ei acta Beryti narrauit, quænam foret amicorum suorum, qui Romæ essent, de pueris sententia. Cui ille sic refert: Videtur eis, impius quidem esse filiorum in te conatus: debere tamen eos a te in vinculis custodiri; postea, si ita videatur, interfici, ne iracundia magis, quam ratione vsus esse videare: sin minus, solui, ne in immedicabile infortunium incidas. Hæc sunt quæ plerique omnes amici tui Romani censent. Hic Herodes diu cogitabundus soluit, deinde Nicolaum secum nauigare iussit: vbi Cæsaream est ventum, cœperunt statim vulgo de pueris loqui de regno solliciti, et, quid illis fieret, suspensi. Sed quoniam vocem vllam temere vel emittere, vel etiam audire non licebat sine periculo, misericordiam, quam de pueris habebant, clausam tenebant: et tam atrox facinus dolenter quidem, sed taciti ferebant. Exstitit quidam nomine Tero: regis olim miles, qui filium habebat Alexandri æqualem atque amicum. Hic Tero homo audax, quidquid mussabant alii, dicebat, et sæpe palam in vulgus exclamare cogebatur, interiisse veritatem, sublatum ius ex hominibus, vige-

vigere mendacium et malitiam, et tantam nubem rebus obducere, vt a peccantibus, ne maxima quidem mala cernerentur. Hæc tam libere dicens, videbatur quidem non sine periculo facere: sed mouebat omnes æquitas rei, ideoque libenter eum audiebant omnes: et silentes ipsi suæ salutis gratia, tamen eius confidentiam collaudabant. Igitur regem ipsum adit audacissime, et solum cum solo colloqui velle dicit: ac facta potestate, sic dolens fatur: O rex, tolera, postquam tam atrox res est. Equidem audacem hanc confidentiam, sed tibi necessariam et conducibilem, si quid ab ea vtilitatis perceperis, meæ vitæ anteposui. Sanusne es, aut vbi est excellens illud ingenium, quo tot tantasque res adsecutus es? quæ est ista amicorum cognatorumque solitudo? quos equidem, quamuis præsentes, nec cognatos nec amicos iudico, qui tantum scelus in quondam felici regno perpetrari sustineant. Et tu non adspicies quid agatur? duos iuuenes regina coniuge tibi natos, omni virtute ornatissimos, interficies, tuamque senectutem vni puero committes, qui conceptam de se spem male sustinuit: et consanguineis, quos ipse toties iam capitis damnasti? Nonne cogitabis vulgi silentium, tamen peccatum videre, et facinus odisse: exercitumque vniuersum, et maxime præcipuos, misericordia commoueri erga infelices, odio erga infelicitatis auctores? Audiebat hæc principio rex non omnino intemperanter, sed vbi Tero facinus, et domesticorum perfidiam aperte taxauit, commouit se rex. Et Tero paullatim modum excessit, et audacia militari intemperantius abusus est: quæ res Herodem ita turbauit, vt ea verba pro conuiciis magis, quam pro vtili admonitione ducens, vbi militibus ducibusque negotium displicere audiuit, comprehendi iusserit, et in custodiam dari tam eos, qui nominati fuerant, quam ipsum Teronem. Eo facto, Tryphon regis tonsor, nactus occasionem, regi nuntiat, Teronem sæpe sibi persuadere voluisse, vt regi barbam tondens, eum nouacula iugularet: ita magnam ab Alexandro initurus gratiam, magnumque præmium consecuturus. Hæc locutum, iussit rex comprehendi: deinde de Terone et eius filio et tonsore quæstionem haberi. Cumque Tero persisteret, iuuenis patrem male iam multatum, nec vllam spem salutis habere videns, dicit se regi veritatem patefacturum, modo se et patrem torquere desinat. Vbi rex ei fidem dedit, dixit, constitutum fuisse, vt Tero regi manum adferret: ac factu facile esse, vt solus solum adgrederetur: quo perpetrato, si quid ei sinistrum accidisset, id honori fore, dum Alexandro gratificaretur. His verbis patrem a cruciatu redemit: neque scitur, verumne dixerit, an id fecerit, vt a se, et patre dolorem depelleret. Herodes vero minus etiam, quam antea dubitans, institutum exsequi properauit. Itaque produxit in cœtu triginta duces accusatos, et Teronem cum suo filio, et tonsorem, eosque omnes accusauit: et populus coniectis, quæcumque venerunt in manum, eos necauit. Alexander vero et Aristobulus iussu patris Augustam ducuntur, et ibi strangulantur. Corpora noctu portantur Alexandrium, vbi siti erant auunculus, et multi ex maioribus eorum.

FLA-

FLAVII IOSEPHI ANTIQVITATVM IVDAICARVM LIBER DECIMVS SEPTIMVS.

CAPVT I.

Antipatri Herodis filii malitia.

POST hæc Antipater, quoniam fratres sustulerat, capitaliter inuisus fuit non solum genti, sed (quod erat ei grauius) etiam militibus. Neque tamen non cum patre regnabat: et eo maiorem habebat apud eum auctoritatem, quasi qui illos ob patris vtilitatem interfecisset. Et tamen patri non minus, quam filiis insidiabatur, quippe qui regnum adfectaret: et ne sua malitia detegeretur, timeret. Hac de caussa patris amicos magnis officiis demerebatur, vt eorum in se odium aboleret, et amicos, qui Romæ erant, grandibus donis sibi conciliabat, et in primis Syriæ prætorem Saturninum. Idem faciebat et Saturnini fratri, et regis sorori, quæ vni de præcipuis Herodis amicis nupserat: eratque mirus artifex, et amorem simulandi, et odivm dissimulandi. Nec tamen efficere potuit, vt Salome (quæ eum iam pridem explorabat) non eum cognosceret: quamuis frater matris Antipatri, Salomæ filiam haberet in matrimonio, eam, quæ ante nupserat Aristobulo, auctore Antipatro. Nam alteram quidem habebat Calleæ filius vxorem. Salomæ vero persuasit Herodes, vt nuberet Alexæ: alioquin numquam se eam amaturum iurauit. Præterea remisit Glaphyram Alexandri coniugem, ad Archelaum patrem, eique dotem de suo restituit, vt omnem litem euitaret. Suos vero nepotes alebat accuratissime (sustulerat enim Alexander ex Glaphyra duos mares, et Aristobulus ex Bernica Salomæ filia, tres filios, et duas filias) spospondítque in matrimonium, vbi adoleuissent, Alexandri filio grandiori, Pheroræ filiam: Aristobuli autem filio item grandiori, Antipatri filiam: Aristobuli autem filiam vnam Antipatri filio, alteram Herodi filio suo, quem ex pontificis filia sustulerat. Hæc sponsalia faciebat rex pupillorum misericordia, vt eis conciliaret amorem Antipatri. Sed veritus Antipater, ne hac ratione regnum sibi de manibus elaberetur, extorsit a patre, vt ea sponsalia dissolueret, duxitque Antipater Aristobuli filiam, Antipatri vero filius Pheroræ filiam. Habebat eo tempore rex vxores nouem, videlicet, Antipatri matrem, et pontificis filiam, et fratris sui filiam, et alteram sororis suæ filiam, quæ duæ liberos non habuerunt. Habuit et Samaritanam vnam, ex qua filios duos procreauit, Antipam, et Archelaum: et filiam nomine Olympiadem, quæ postea Iosepho nupsit, regis fratris filio. Habuit et ex vxore Cleopatra Hierosolymitana, Herodem, et Philippum, qui Philippus etiam Romæ commoratus est: itemque Palladem habuit, quæ ei filium nomine Phasaelum peperit.. Præter illas habuit Phædram et Elpim, ex quibus duas filias sustulit, Roxanen et Salomen: filias autem suas grandiores, Alexandri sorores ex matre, quas ducere Pheroras recusarat, elocauit, alteram Antipatro sororis suæ filio, alteram Phasaelo fratris sui filio.

CAPVT II.

De Zamari Iudæo Babylonio.

EO tempore vt se aduersus Trachonitas muniret, statuit Iudæorum vicum vrbis magnitudine in media Trachone condere, qui et finibus suis esset præsidio, et vnde in hostes repentinas excursiones faceret. Intellexit

lexit autem, Iudæum quemdam Babylonium, nomine Zamarim, cum quingentis equitibus (qui omnes essent ex equo sagittarii) et cognatorum multitudine circiter centum, Euphrate forte traiecto degere in Antiochia, quæ est ad Daphnen Syriæ: eique Saturninum (qui tum prætor erat) locum dedisse ad habitandum, nominè Valatha. Hunc igitur, eiusque comites arcessiuit, pollicitus sese ei terram daturum in præfectura Batanæa, quæ Trachonitidi confinis est, vt id hostibus propugnaculum obiiceret: promisitque tam agris quam hominibus, omnium tributorum et vectigalium immunitatem. Hanc conditionem accepit Iudæus, terramque occupauit, et in ea castella ædificauit, et vicum, quem Bathyram nuncupauit: eratque eis vir præsidio, tum incolis aduersum Trachonitas, tum Iudæis, qui ex Babylonia Hierosolymam veniebant ob sacrificia, eos a Trachonitarum latrociniis prohibendo. Ac multi vndique Iudæi ad eum se receperunt: et facta est ea regio valde populosa, propter immunitatem, quæ eis, Herode viuente, mansit.

CAPVT III.

Antipatri in Herodem insidiæ.

IN eo rerum Herodis statu, quem dixi, Antipater tantum apud eum valuit, vt omnia in eum spectarent, ab omnibusque timeretur, non tam propter vires suas (quæ erant sane magnæ) quam propter versutam malitiam. Præcipue vero eum colebat Pheroras, et ipse vicissim Pheroram, quem instructis in eum feminis callidissime irretiuerat. Erat enim Pheroras vxori suæ et socrui obnoxius, et vxoris sorori, quamuis eas perosus, propter iniuriam, quæ virginibus filiabus suis fiebat: sed tamen ferebat, neque quidquam sine his feminis facere poterat, quæ eum illaqueauerant: et aliæ aliis omnibus in rebus fideles erant. Itaque eis Antipater callidissime obrepserat, tum per seipsum, tum per matrem. Eadem enim dicebant hæ quatuor feminæ. Sed exorta est inter Pheroram et Antipatrum dissensio ob nullius momenti caussas, regis sorore eos dissociante. Ea enim iampridem rem totam explorabat, et quum eorum concordiam Herodi detrimentosam esse sciret, ei indicabat. Itaque illi quum suam concordiam regi non placere cognoscerent, cogitarunt palam non conuenire, sed mutua interdum odia et conuicia simulare, præsertim præsente Herode, aut quopiam, qui id ei dicturus esset: verum secreto erant coniunctiores, quam vnquam antea. Sed Salome, quæ eorum institutum facile animaduertebat, omnia peruestigabat, et fratri etiam in deterius aucta renuntiabat: qui et ipse per se magnam iam partem sciebat, sed nihil audebat, quoniam suspectos habebat sermones sororis. Erat eorum Iudæorum quoddam genus, qui legis accuratam cognitionem profitebantur, et de ea ferociebant: quibus diuinitatem simulantibus, addictæ erant feminæ. Ii Pharisæi vocantur, homines, qui maxime regibus possunt resistere, cauti et ad aperte bellandum lædendumque promti. Et quidem quum vniuersa Iudæorum natio in Cæsaris regisque verba iurasset, ii non iurarunt, quum essent supra sex millia. Quam ob caussam rex eis multam imposuit: sed Pheroræ coniunx soluit pro eis. Pro quo beneficio, vt ei gratiam referrent (credebantur autem futura scire diuinitus) fore prædixerunt, vt Herodes, eiusque progenies, diuino decreto imperium amitterent, idque ad eam et ad Pheroram eorumque liberos deferretur. Hæc nuntiauit Salome regi, et aulicorum nonnullos ab eis corruptos dixit. Hanc ob rem Pharisæorum nocentissimos rex interfecit, et Bagoam spadonem,

donem, et Carum regis pusionem, eo tempore pulchritudinis primas tenentem. Necauit etiam ex sua familia omnes, qui cum Pharisæorum dictis consenserant. Fuerat autem per eos elatus Bagoas, quod dicerent, eum patrem beneficiumque adpellatum iri eius, qui ex eorum prædictione creandus rex esset: habiturum enim eum regem omnium rerum potestatem, et Bagoæ vires conciliaturum cum muliere congrediendi, propriosque liberos gignendi. Igitur Herodes, sumto de conuictis Pharisæis supplicio, conuocatis amicis, vxorem Pheroræ accusauit: et Pheroræ iussit, vt eam repudiaret, si regis frater et amicus esse vellet. Pheroras enimuero respondit, se neque eius fratrem esse desiturum, et tamen vxorem amaturum: morique malle, quam amissa vxore dilecta viuere. Eam rem tulit Herodes, vt potuit: Antipatroque et eius matri interdixit, ne cum Pherora colloquerentur: vtque daret operam Antipater, ne feminæ conuenirent. Id quod illi promiserunt: sed nihilominus conueniebant interdum, simulque conuiuia agitabant, videlicet Pheroras et Antipater. Quinetiam rumor erat, habere Antipatrum cum Pheroræ vxore consuetudinem, Antipatri matre lenocinante.

CAPVT IIII.

Herodes Antipatrum mittit ad Cæsarem.

ANtipater vero patrem suspectum habens, et ne eius in se odium longius progrederetur metuens, scripsit ad amicos suos Romæ degentes, Herodi significarent, vt Antipatrum primo quoque tempore mitteret ad Cæsarem. Id quod ille fecit, eumque magnis cum muneribus misit, necnon testamentum suum: in quo statuebat, vt post mortem suam regnaret Antipater, aut (si prius moreretur Antipater) regnaret filius suus Herodes, quem habebat ex pontificis filia. Iuit autem vna cum Antipatro Syllæus Arabs, quum quidem nihil fecisset, eorum, quæ ei Cæsar imperauerat: eumque postulauit apud Cæsarem Antipater eorumdem criminum, quorum ante fuerat postulatus a Nicolao. Aretas quoque eum insimulabat interfectorem Petræ, iniusso suo, multorum, et quidem primariorum virorum: et potissimum Soemi, hominis iustissimi, et Fabati Cæsaris serui. Igitur accusatus est Syllæus criminis, quod iam dicam. Habebat Herodes satellitem nomine Corinthum, cui summopere fidebat: huic Corintho dedit Syllæus pecuniam grandem, vt Herodem occideret: id quod ille suscepit. Hoc vbi ipsius Syllæi indicio resciuit Fabatus, regi significauit: et rex Corinthum comprehendi iussit, et ab eo quæstione totius criminis confessionem expressit. Curauit etiam comprehendendos Arabas duos, a Corintho indicatos, quorum alter præfectus, alter Syllæi amicus erat: qui et ipsi quæstionem de eis habente rege, confessi sunt, sese Corinthum cohortatos fuisse, promittentes, si res postularet, ei operam suam ad eam cædem perpetrandam. Hæc omnia quum exposuisset Herodes Saturnino, misit eos Romam Saturninus.

CAPVT V.

Pheroræ obitus.

PHeroram vero in coniugis amore obstinate perseuerantem iussit Herodes in suam regionem discedere, id quod ille fecit libenter: et sancte iurauit, non se prius rediturum, quam Herodem obiisse intel-

lexis-

lexiſſet. Itaque poſtea quum ægrotans Herodes eum orandum curaſſet, vt ad ſe veniret, quod ei ante mortem ſuam vellet aliquid coram mandare, noluit, vt iusiurandum ſeruaret. Neque tamen ea res Herodem auertit, quo minus ægrotantem poſtea Pheroram adiret, etiam non vocatus: mortuumque curaret in feretro reponendum, et Hieroſolymam ad ſepulturam portandum, magnoque luctu proſequendum.

CAPVT VI.

Pheroræ vxor accuſatur occiſi veneno mariti, et Herodes Antipatri cognoſcit inſidias.

POſt obitum Pheroræ, Taphnitæ duo eius liberti, quos habuerat in pretio, Herodem adeunt, eique demonſtrant: non debere pati, vt eius frater ita miſere et infeliciter mortuus eſſet, quin de eo quæſtio haberetur. His auſcultante rege (videbantur enim vera dicere) dicunt illum pridie, quam ægrotaſſet, cœnauiſſe domi vxoris ſuæ: comeſoque pharmaco, quod ei in ferculo inſolito adpoſitum fuiſſet, inde interiiſſe: idque pharmacum adlatum fuiſſe a quadam muliere Arabica, amatorii nomine: ſed reipſa, ad Pheroram veneno tollendum. Sunt autem Arabicæ mulieres veneficæ maximæ: et quæ tum inſimulabatur, eam conſtabat amicæ Syllæi eſſe amiciſſimam, eamque ad venenum comparandum adiuerant mater, et ſoror vxoris Pheroræ, et in reditu adduxerant, vno die ante illam cœnam. His verbis incenſus rex, feminarum ſeruas torſit, et nonnullas liberas: quumque nulla confiteretur, tandem vna dixit nihil aliud, niſi ſe Deum precari, vt talibus implicaret cruciatibus matrem Antipatri, quæ illorum omnium malorum cauſſa eſſet. Hæc in cauſſa fuerunt, vt Herodes feminarum cruciatus adeo intenderit, vt omnia extorqueret, conuiuia, clandeſtinos conuentus, atque etiam verba quædam, quæ Herodes ſoli dixerat Antipatro, et Antipater ea Pheroræ mulieribus enuntiauerat: videlicet Herodem Antipatro dediſſe talenta centum, vt a Pheroræ coloquiis abſtineret. Detectum eſt et Antipatri odium in patrem, et apud matrem querimoniæ de tam longa patris vita, vt ipſe iam conſeneſceret Antipater, vt etiam ſi regnum adipiſceretur, numquam eo tantum delectaretur. Eſſe etiam multos tum fratres, tum fratrum filios, qui vna ſecum in ſpem regni nutrirentur, quæ res ſpes ſibi dubias redderet: quandoquidem iam nunc, ſi quid fatale ſibi accidiſſet, fratrem ſuum, non filium, ab Herode regem conſtitui. Conquerebatur etiam de atroci regis crudelitate, et filiorum cæde: quorum malorum motu ipſe ſibi Romam proficiſcendum prudenter excogitasſet, Pheroras autem in ſuam tetrarchiam. Conueniebant hæc cum Salomæ dictis: et rex vt ſe magis confirmaret, conferebat cum his Antipatri malitiam. Itaque Antipatri matrem Doridem omni ornatu, qui erat multorum talentorum, ſpoliatam dimiſit, et feminarum Pheroræ amicitiæ renuntiauit. Sed inter alia exſtitit res quædam, quæ regem in filium maxime exacerbauit: videlicet Samaritanus quidam nomine Antipater, ipſius Antipatri regis filii procurator, qui inter cruciatus dixit et alia, et hæc in primis: paratum ab Antipatro mortiferum venenum: quod Pheroræ dediſſet, eique mandaſſet, vt, abſente ſe, (quo longe ab omni ſuſpicione abeſſet,) id patri porrigeret, adlatumque fuiſſe id venenum ex Aegypto per Antiphilum, vnum de amicis Antipatri, et Pheroræ miſſum per Theudionem, fratrem matris eiusdem Antipatri: atque ita perueniſſe ad vxo-

rem

rem Pheroræ, cui seruandum Pheroras tradidisset. Hac de re interrogauit rex vxorem Pheroræ, idque illa confessa est: et dum venenum cursu petit, seipsam de tecto præcipitat: sed in pedes delapsa, non interiit. Rex vero eam curauit, eique et omnibus domesticis veniam promisit, dummodo nihil de veritate celaret. Itaque illa iurauit, sese rem omnem, vti gesta esset, dicturam: id quod fecit, vt multi dixerunt. Adportatum est venenum, inquit, ex Aegypto per Antiphilum, qui id sui cuiusdam fratris medici opera habuerat: idque pertulit ad nos Theudion, et mihi Pheroras tradidit, paratum ab Antipatro aduersum te. Sed quum ægrotaret Pheroras, et tu ad eum curandum venisses, ipse animaduerso tuo in se studio, fractus animo, me euocat, et, O vxor, inquit, circumuenit Antipater me, dum in suum ipsius patrem, eumdemque meum fratrem, mortiferam mentem comparat, et venenum, quod menti subseruiat. Quare postquam meus frater facile ostendit, nihil se de pristina sua erga me virtute diminuere, et ego non diu superstitem fore me spero, age, ne parricidiali animo maiores meos impiem, adfer venenum, et spectante me combure. Id quod ego citra cunctationem feci: nisi quod paullulum ex eo reseruaui, vt si post obitum Pheroræ tu me inclementius tractares, eo sumto miseria me leuarem. His dictis, alabastrum venenumque in medium protulit. Accusata est et pontificis filia, regis vxor, quæ hæc omnia sciuisset, et celare voluisset. Hanc ob caussam repudiauit eam Herodes, eiusque filium de testamento suo (in quo ille secundum se rex instituebatur) expunxit, et socerum suum Simonem Boethi filium pontificatu abdicauit, et eum honorem ad Matthiam Theophili filium, natu Hierosolymitanum, detulit. Dum hæc fiunt, venit Roma Bathyllus Antipatri libertus: et quæstione habita: deprehensus est venenum adferre, quod Antipatri matri, et Pheroræ traderet, vt si prius in regem vires non habuisset, eum illo tollerent. Venerunt et Roma litteræ ab Herodis amicis, rogatu Antipatri, in quibus insimulabantur Archelaus, et Philippus, quod patrem ob interemtos Alexandrum et Aristobulum vituperassent, eorumque miserescerent: seque iam a patre non aliam ob caussam arcessi dicerent, quam vt ab illo similiter necarentur: obtinueratque ab amicis Antipater magnis largitionibus, vt sibi ad hæc operam suam commodarent. Quin ipse de illis ad patrem scripsit, atrocibus eos onerans criminibus: et sub finem, iuuenes esse, eorumque verba ætati tribuenda dicens. Se quidem in Syllæano negotio laborare, et colendis primoribus incumbere, splendidumque ornatum ducentis talentis comparasse. Quamuis autem septimum iam mensem tam multa aduersus eum mouerentur in Iudæa, erat tamen omnium ignarus, quoniam diligenter itinera custodiebantur: quoniamque tantum erat omnium in eum odium, vt admonere dignaretur nemo.

CAPVT VII.

Antipater capitis damnatur, et in custodiam datur.

HErodes vero, quum ei scripsisset Antipater, sese breui omnibus rite confectis venturum, rescripsit, re dissimulata, ne diu moraretur in itinere, ne quid sibi eo absente incommodi accideret: simulque leuiter conquerebatur de eius matre, promittens sese, postquam ille venisset, querelas illas missum facturum: atque omnibus modis amorem in illum præ se ferebat, ne quid ille suspicaretur. Has litteras accepit Antipater in

Cili-

Cilicia, quum quidem prius Tarenti eas accepisset, quæ Pheroræ obitum declarabant: quem quidem obitum doluit, non Pheroræ amore, sed quia mortuus esset non interfecto patre, quod se facturum susceperat. Vbi ad Celenderim in Ciliciam venit, dubitare cœpit, vtrum in patriam ire deberet, matris eiectionem ferens iniquissime. Amicorum vero suadebant alii, vt exitum exspectaret, alii vt sine mora discederet: aduentu enim suo crimen matris omne solutum iri: at nunc vna eius absentia confirmatos esse delatores. Id quod ille fecit, et ad portum Augustum adpulit, vbi ei obuiam prodiit nemo, salutauit nemo, vt in eius discessu factum fuerat, quum quidem ei fausta omnia comprecati fuissent: quin contra, eum exsecrabantur, putantes venire ad dandas de nece fratrum pœnas. Erat eo tempore Hierosolymis Varus Quinctilius, missus Saturnino successor ad gubernandam Syriam: veneratque Herodis rogatu, vt ei super præsentibus negotiis consilium daret. His concilium habentibus, superuenit Antipater, ignarus totius negotii, et in palatium purpuratus adhuc intrat: eum ianitores ingredi sinunt, et amicos excludunt. Tum vero ille manifeste turbari: quum enim vellet ad patrem accedere, repulit eum pater, ei fratrum necem perpetratam, et patris tentatam exprobrans: ac postridie Varum auditurum, et de toto negotio iudicaturum dicens. His dictis, occurrit Antipater matri et vxori, Antigoni filiæ, eius qui ante Herodem regnauerat in Iudæa, quæ ei rem omnem retulerunt: itaque ille se ad caussæ suæ defensionem præparauit. Postero die consederunt in concilio Varus, et rex, aduocatis eo vtriusque amicis, regisque consanguineis, et eiusdem sorore Saloma, et iis, qui crimen aliquod indicaturi erant, et iis, de quibus fuerat habita quæstio, et matris Antipatri seruis, qui paullo ante eius aduentum comprehensi fuerant, litteras ferentes, quarum summa hæc erat: ne reueniret, patrem enim de tota re certiorem esse factum: iamque Antipatro hoc vnum superesse perfugium, vt ad Cæsarem se reciperet, neue patris in manus veniret. Antipater vero sese patris ad pedes abiicit, oratque, vt dum caussam suam defendit, audiatur: et Herodes eo in medio collocari iusso, de filiis suis conqueri adgreditur, per quos tot infortunia perpessus, in senectute incidisset in improbitatem Antipatri. Deinde cœpit accusare: atque vbi in duorum filiorum mentionem incidit, quos impulsore Antipatro peremerat, adeo flere cœpit, vt amplius loqui non posset, Nicolaumque oraret (qui regis amicus, et in administrandis omnibus negotiis socius erat, totamque rem vt gesta foret sciebat) vt reliqua persequeretur, quæ ad accusandum coarguendumque pertinerent. Hic Antipater caussam suam defendere exorsus, ita rem colorauit, itaque probabiliter egit, sese etiam in quæstionem offerens, vt consilium commouerit. Miserebat enim eos valde Antipatri, qui obsoleto vultu magnam vim lacrimarum profundebat, adeo vt eius etiam aduersarii misericordia commouerentur, ipsumque Herodem iam flecti adpareret, licet id animaduerti nollet. Sed excepit orationem Nicolaus, et Antipatrum vehementer acriterque accusauit, ac manifeste conuicit tum argumentis, tum multis testimoniis, quorum alia erant præparata, alia ex tempore fuerunt oblata. Postquam enim animaduersum est, Antipatrum accusare sine periculo licere, cœperunt pro se quisque ea proferre, quæ scirent, suntque eius mille artes, mille insidiæ detectæ, adeo vt Antipater, quamuis impudens, tamen contradicere non auderet. Postquam Nicolaus finem fecit, iussit Antipatro Varus, vt caussam suam, si posset, defenderet: cupere se, eiusque patrem, vt innocens reperiretur. Antipater vero pronus humi iacens, nihil aliud nisi Deum obsecrabat, vt testari aut manifestis signis vellet ostendere, se nihil aduersus patrem molitum

fuisse: Deumque testabatur, sese diuinitus fuisse conseruatum, dum alia atque alia pro patre facit. Varus vero rem infinitam esse videns, venenum coram omnibus proferri iussit, et cuidam capitis damnato propinari: qui eo confestim exstinctus est. Tunc ille surgit, et e concilio discedit: postridie Antiochiam proficiscitur, vbi plurimum commorari solebat, quoniam id Syrorum palatium est. Herodes vero filium protinus constringendum curauit: neque sciebatur, quid cum eo locutus Varus fuisset, nisi quod opinabantur multi, eum Vari consilio obtemperaturum. Eo vincto, misit de eo litteras Romam ad Cæsarem, et vna homines, qui eum verbis de Antipatri malitia docerent. Per eos dies interceptæ sunt binæ litteræ, ex Aegypto per Antiphilum scriptæ ad Antipatrum, quarum in alteris sic continebatur: Mitto tibi Acmæ litteras, mei capitis periculo: scis enim mihi rursus a duabus familiis imminere periculum, si deprehendor. Opto tibi in isto negotio successum. In alteris ita scriptum erat: Acme Antipatro. Scripsi ad tuum patrem quales volebas litteras, eique exemplum mitto fictarum Salomæ litterarum ad Dominam, quibus lectis scio sumturum de Saloma, tamquam insidiatrice supplicium. Fuerant autem litteræ hæ, quæ Salomæ ad Acmæ dominam esse videbantur, compositæ ab Antipatro, Salomæ nomen et stilum ementito. Ad Herodem autem litteræ sic habebant: Acme regi Herodi. Ego dans operam, vt nihil te lateat eorum quæ contra te fiant, nacta Salomæ epistolam ad dominam meam contra te scriptam, eam mihi periculose, sed tibi vtiliter exscripsi, et tibi misi. Hanc illa scripsit volens nubere Syllæo. Igitur litteras conscinde, ne ego de vita pericliter. Erat autem Acme Iudæa, Iuliæ Cæsaris vxoris serua: idque faciebat in Antipatri gratiam, qui eam grandi pecunia corruperat. Itaque Herodes singulari Antipatri malitia stupefactus, parum abfuit, quin eum euestigio necaret, instigante insuper Saloma. Sed tamen eum euocauit, et interrogauit, iussitque, vt sine vlla dissimulatione diceret, si quid contra haberet. Atque illo obmutescente, petiit, vt postquam vndiquaque malus reperiretur, saltem suos in his sceleribus adiutores nominaret. Ille vero Antiphilum omnium auctorem esse dixit, neque quemquam alium nominauit. Et Herodes eum in custodia, vt ante, habuit, iterumque legatum misit ad Cæsarem, et litteras contra filium et contra Acmen, vna cum earum, quæ supra positæ sunt, litterarum exemplo.

CAPVT VIII.

Herodis morbus et ætas, et Iudæorum seditio.

DEinde in morbum lapsus, testamentum fecit, in quo filiorum suorum natu minimo regnum dabat, ob odium, quo tum Archelaum et Philippum ob Antipatri calumnias prosequebatur. Donauit et Cæsari mille talenta, et Iuliæ Cæsaris vxori, et Cæsaris filiis, et amicis, et libertis, quingenta. Legauit et suis filiis pecuniam, et pensiones, et agros, itemque nepotibus, Salomamque sororem suam multum ditauit. Et quoniam ex eo morbo conualiturum se non sperabat, quippe iam septuaginta circiter annos natus, euasit crudelis et ferus in omnes: quoniam contemni se, gentemque suo malo delectari putabat: adde quod exstiterunt quidam plebeii, qui in eum consurrexerunt ob huiusmodi caussam. Erant Iudas Sariphæi, et Matthias Margulothi F. Iudæorum eloquen-

quentiſſimi, et legis interpretes præſtantiſſimi, populoque cariſſimi, quoniam iuuentutem docerent. Qui enim virtuti comparandæ ſtudebant, eos quotidie frequentabant. Hi duo audientes regis morbum eſſe inſanabilem, ſpargere cœperunt, id ei malum (vt et cetera infortunia) non aliunde proficiſci, quam quod Dei præcepta violaſſet: ac magnopere ad Dei laudem et religionem pertinere, vt quidquid ille contra legem feciſſet, aboleretur, quicumque tandem caſus ſecuturus eſſet. Fecerat autem rex ſuper maiorem portam templi, ingentem et magni pretii aquilam: hanc legis ſtudio deturbandam eſſe dictitabant illi magiſtri: quod ſi ob eam rem amittenda vita foret, paruam eſſe iacturam, qua ſempiterna laus compararetur. Dum illi his et aliis ſermonibus iuuentutem incitant, nuntiatur obiiſſe regem: itaque illi meridie aquilam demolitum vadunt, et eam ſecuribus diſcindunt, ſpectantibus multis qui erant in templo. Hoc vbi regis prætori nuntiatum eſt, ſuſpicatus maiorem aliquam rem tentari, eo cum magna manu proficiſcitur: et inopinantes adgreſſus, aliis alio fuga dilapſis, cepit ad quadraginta iuuenes, qui eum animoſe exſpectarant, vna cum duobus præceptoribus, eosque ad regem perduxit. Atque illi interroganti regi, an quod ipſe erexiſſet, id deiicere auſi fuiſſent? libere reſponderunt, et feciſſe, et recte feciſſe, vt contra decreta regis legem tuerentur, quam Moſes Dei iuſſu ſcripſiſſet, ſeque ob eam rem mori non recuſare. Tum rex colligatos Hierichuntem mittit. Deinde Iudæorum primos euocat, et in eorum medium lectica delatus (quoniam ſtare non poſſet) narrat, quantos eorum cauſſa labores pertuliſſet, vtque templum magnis ſuis ſumtibus exſtruxiſſet, cum Aſamonæi nati centum viginti quinque annis (quibus regnaſſent) nullum vnquam tale opus ad Dei honorem facere potuiſſent: idque præcellentibus donariis ornaſſet, pro quibus ſe etiam poſt mortem celebratum et collaudatum iri ſperaſſet. Hic vero clamare cœpit, eos ne viuente quidem a contumeliis abſtinere, quin luce palam audere ſuis donariis manus admoliri, eaque deturbare, per ſimulationem eum offendendi, ſed reipſa (ſi res diligenter perpenderetur) id eſſe ſacrilegium. Illi eius crudelitatis metu, negarunt id factum eſſe de ipſorum ſententia, ac ſibi videri facinus vindicandum. Herodes vero in alios ſatis leniter ſe geſſit: ſed Matthiam pontificem honore, vt earum rerum nonnulla ex parte auctorem, abdicauit, et Iozarum vxoris eiusdem Matthiæ fratrem pontificem creauit. Huius Matthiæ pontificatu accidit, vt alius crearetur pontifex in diem ieiunii, ob huiusmodi cauſſam. Is Matthias ea nocte, quæ ieiunii diem anteceſſit, viſus eſt ſibi ſecundum quietem rem habere cum muliere: quam ob cauſſam cum rem diuinam facere non poſſet, ei vicariam operam præſtitit Ioſephus Elemi filius, eius conſanguineus. Igitur hunc Matthiam Herodes munus deponere coegit: alterum vero Matthiam, qui ſeditionis auctor exſtiterat, et eius ſociorum nonnullos, viuos igni cremauit. Eadem nocte fuit lunæ defectio, et Herodis morbus incruduit. Ignis erat, qui eum lente vrebat, nec extrinſecus tactu tantum ardorem præbebat, quantum intus dolorem. Excernendi erat incredibilis adpetentia, cui obtemperare neceſſe eſſet: inde inteſtinorum exulceratio, et ſæua tormina. Pedes occupauerat liquida pellucensque pituita, inguinibus ſimili malo laborantibus, putredine quæ vermes gigneret, virilia rodente, neque ſpirare niſi erectus poterat, ſpiritu fœtido, crebro atque breui, diſtenſis totius corporis membris. Itaque vulgo dictitabatur, pœnas eſſe diuinas. Et tamen in his cruciatibus ſanitatem ſperabat, medicos arceſſebat, et eorum conſiliis per omnia obtempera-

perabat: ac traiecto Iordane, in thermis Calliroæ lauit: quæ aqua præter ceteras tot dotes: etiam in potione vsum habet. Ibi medicis visum est, eum refouendi causa in solium olei plenum demittere, quo facto visus est mortuus: sed famulis ploratum edentibus, resipuit: ac de salute sua desperans, militibus quinquagenas drachmas donauit, et ducibus amicisque multa largitus est: atque iterum Hierichuntem venit, vbi atra bile sic exacerbatus est, vt ad extremum hoc excogitauerit. Euocauit ad se totius Iudaicæ gentis primarios omnes, vbicumque degerent, (quæ fuit ingens sane multitudo, quippe quos sub pœna capitis venire iussisset, homo in omnes siue insontes siue sontes furiosus,) eosque in circo conclusit: deinde arcessitam sororem suam Salomam, eiusque virum Alexam, sic adloquitur: Video equidem (eos sentio dolores) me iamiam esse moriturum, quæ res tolerabilis et omnibus optanda est. Sed sine vllo mei desiderio aut ploratu, qui rege dignus sit, mori, hoc vero meum animum vrit. Video enim Iudæos nihil tam cupere, quam mortem meam, qui viuente me rebellare ausi sint, et meo donario contumeliam facere. Nunc vestri officii est, vt ad me hoc dolore subleuandum consentiatis. Si enim mecum sentire voletis, iusta mihi splendida, et longe alia, quam regibus solent, persoluentur, serioque per vniuersam nationem luctu condecorabor: alioquin non nisi per ludum iocumque deplorandus. Quare vbi me animam egisse videbitis, collocatote per circi circuitum milites, meæ mortis adhuc ignaros, (neque enim eam, nisi hoc perfecto, indicabitis,) eisque vt omnes ibi conclusos missilibus configant, imperatote. Ita me bifariam delectabitis, dum et ipsi voluntatem meam exsequemini, et ego digno luctu cohonestabor. Hæc ille eis mandauit, plorans miserabiliter: et eos per amorem consanguinitatis, perque fidem, quam Deo deberent, obtestans, ne sibi honorem hunc denegarent: id quod illi ei promiserunt.

CAPVT VIIII.

Antipatri mors.

INterim aduenīunt Roma litteræ a legatis, quos ad Cæsarem miserat: in quibus significabatur, Cæsarem de Acma supplicium sumsisse, et Herodi in Antipatrum summam potestatem permittere: qua re lætatus Herodes, aliquanto melius habuit. Deinde sæuo dolore correptus, malum poposcit et cultellum, solitus alioquin mala decorticare, et frustatim comesse. Vbi id habuit, circumspexit, et seipsum ferire voluit. Verum eius sobrinus Achiabus manum ei prehendit, magnumque clamorem edidit: vnde tantus repente in regia vlulatus et tumultus coortus est, quantus si mortuus rex fuisset. Et Antipater patrem vere mortuum credens, cœpit confidenter, quasi iam soluendus, et rex nullo negotio futurus, loqui, cumque custode carceris de missione agere, multa ei tum in præsens tum in futurum promittens. Sed id custos regi nuntiatum iuit: et rex cum exclamatione caput sibi, quamuis in extremis esset, percussit, et cubito innixus imperat, misso quodam satellite, vt e vestigio, sine vlla cunctatione, Antipater interficiatur, et in Hyrcania ignobili funere sepeliatur.

CAPVT

CAPVT X.

Herodis decessus et testamentum.

ITerumque testamentum suum mutauit, et Antipam (cui regnum reliquerat,) Galilææ Peræææque tetrarcham constituit, regnum Archelao dedit: Gaulonitidem autem, et Trachonitidem, et Batanæam, et Panniadem, Philippo filio suo, Archelai fratri, tetrarchiam attribuit: et Salomæ sorori suæ Ianniam, Azotum, et Phasaelidem legauit. Taceo argentum et alia, quæ tum ipsi Salomæ, tum suis consanguineis, et Cæsari, et Cæsaris vxori Iuliæ, et aliis reliquit. His factis, quinto post occisum Antipatrum die vitam finiuit. Regnauit post interfectum Antigonum, annos triginta quinque: postquam autem a Romanis rex creatus fuit, triginta septem. Ante diuulgatam eius mortem, Salome et Alexas conclusos in circo domum dimiserunt, dicentes regem iubere, vt discederent, et domi se tenerent. Deinde cognita iam regis morte, milites in Hierichuntis theatro coegerunt, et primum scriptas ad milites litteras legerunt, in quibus rex eis, ob fidem et gratum erga se animum, gratias agebat, et vt idem Archelao filio suo, quem regem instituisset, præstarent, orabat. Deinde Ptolemæus, cui creditum erat regis sigillum, testamentum recitauit, quod ratum esse non poterat, nisi prius inspectum a Cæsare. Ac subito clamor exstitit in honorem Archelai, eique milites gregatim, nec non duces, eamdem quam patri præstitissent, amicitiam beneuolentiamque promiserunt, Deumque ei secundum exoptarunt. Deinde Archelaus regem splendidissime curauit efferendum. Eo facto, in templum adscendit, omnibus eum, quaqua transibat, faustis ominibus certatim prosequentibus. Ipse conscenso suggestu sublimis in aurea sella residens, populum mutua comitate prosequitur, eisque gratias agit, quod paternarum in ipsos iniuriarum memoriam deposuissent, seque memorem fore pollicetur. In præsentia quidem regio nomine se abstinere, quoniam testamentum Cæsar nondum confirmasset: quam ob caussam ipse sibi Hierichunte diadema a militibus imponi non permisisset. Verum si fuerit adeptus imperium, daturum operam, vt eis satisfaciat, et in omnibus elaboraturum, vt sit erga eos patre melior. Illi eum (vt est plebs credula) ex animo loqui existimantes, quo suauius et humanius ipse eos alloquebatur, eo magis collaudabant, et sua postulata scribebant. Alii, vt sibi vectigalia diminuerentur, clamabant: alii vt vincti soluerentur, quos et multos et longo tempore Herodes habebat: erant qui de mancipum et publicanorum acerbitate expostularent: ad quæ Archelaus minime contradicebat, quippe qui multitudinis beneuolentiam captaret ad confirmationem regni sui. Et hinc facta re diuina, ad conuiuium cum amicis se contulit.

CAPVT XI.

Populus seditionem mouet in Archelaum.

INterea exstitere Iudæi quidam, qui Matthiæ, et eius sociorum ab Herode ob deiectam aquilam auream occisorum, mortem deplorarent: grauiterque de Herode conquererentur, id quod eo viuente facere non ausi fuerant. Ii congregati ab Archelao contendebant, vt id facinus in eos vindicaret, quos habuerat Herodes in pretio: vtque in primis pontificem abdicaret ab Herode constitutum, aliumque deligeret magis legitimum, et ad munus obeundum puriorem. Archelaus vero ad eos placandos ducem misit. Sed

illi neque ducem, neque alium quemquam, qui eos ad æquitatem perducere conaretur, neque alios item multos ab Archelao missos, audire volebant, sed omnia arbitratu suo fieri iubebant: suaque iracundia facile ostendebant, futurum aliquem magnum tumultum, quippe confluente populo, et maxime ad festa Paschæ, quæ in id tempus inciderunt, in quo seditiosi illi Iudam et Matthiam lamentantes coierunt in fano. Itaque metuens Archelaus seditionem, misit eo centurionem cum cohorte militum, ad coercendos illos, et sibi seditiosissimos quosque adducendos. Sed illi impetu in eos facto, maximam eorum partem lapidarunt: ipse centurio et alii pauci saucii effugerunt. Eo facto, illi manum iterum sacrificio admouent At Archelaus eo milites omnes misit, et equites, qui eos qui foris essent, iis qui in templo forent, succurrere prohiberent, et eos qui a peditibus euasissent, exciperent. Ita occisa sunt ab equitibus circiter tria hominum millia: reliqui se in montes proximos receperunt. Et Archelaus proclamari iussit, vt omnes domum discederent: id quod illi fecerunt, et festum, quamuis audaces, deteriora veriti, reliquerunt. Deinde Archelaus ad mare descendit vna cum matre, secum ducens Nicolaum et Ptolemæum, multosque amicorum, relicta totius domus et principatus cura Philippo fratri suo. Eum comitata est Herodis soror Salome, vna cum suis natis, multisque consanguineis, per speciem adiuuandi eum ad regnum obtinendum: sed reipsa, ad ei aduersandum, et maxime ad conquerendum de eo, quod in templo factum fuerat. Occurrit autem Archelaus Cæsareæ Sabino, Cæsaris in Syria rerum procuratori, ad custodiendam Herodis pecuniam venienti. Sed superuenit arcessitus ab Archelao Varus, qui eius iter auertit: inque Vari gratiam Sabinus Iudææ castella non occupauit, neque pecuniam consignauit, sed Archelao, donec de ea Cæsar statuisset, reliquit: eoque promisso, Cæsareæ remansit. Sed postquam Archelaus Romam iturus soluit, et Varus Antiochiam discessit, Sabinus Hierosolymam profectus, palatium occupat. Deinde arcessitis præsidiorum præfectis, omnibusque rerum administratoribus, demonstrat se rationes exigere, et de castellis statuit arbitratu suo. Tamen custodes eodem in statu omnia ex Archelai mandato tuebantur, per speciem reseruandi omnia Cæsari. Eo tempore Antipas quoque Herodis filius Romam ad obtinendum principatum profectus est, Salomæ promissis impulsus, ceu longe quam Archelaus dignior imperio: vtpote in priore testamento rex institutus, quod magis ratum esse deberet quam posterius. Ducebat vna secum matrem, et Nicolai fratrem Ptolemæum, quondam Herodi carissimum, et tum Antipæ studiosum. Potissimum vero eum ad adpetendum regnum impellebat Irenæus, qui orator erat, et ob eloquentiæ existimationem, regni procurationem habuerat. Itaque noluit Antipas auscultare consulentibus vt cederet Archelao, qui et natu grandior, et vltimo patris testamento rex constitutus esset. Vbi Romam venit, cognati omnes eius partibus accedebant, non illi quidem eius amore, sed Archelai odio, cupientes ante omnia liberi esse, et sub Romani præsidis administratione: aut certe si quis se interponeret, Antipam præferentes Archelao. Hac de caussa Antipam regem creare conabantur, Sabino quoque Archelaum litteris apud Cæsarem accusante. Archelaus vero litteras ad Cæsarem, quibus ius suum tueretur, misit, nec non patris testamentum, et Ptolemæum herodianæ pecuniæ rationes sigillumque ferentem: atque ita euentum exspectabat. Cæsar vero postquam has Varique et Sabini litteras legit, et quantum pecuniarum annuique reditus esset, vtque Antipas regnum adpetens litteras misisset, cognouit, amicos

con-

conuocat, vt eorum sententias audiat: imperatque, vt qui velit, de præsentibus negotiis dicat. Primus verba fecit Antipater Salomæ filius, homo in primis disertus, et Archelai aduersarius. Is Archelaum accusauit, quod diadema a Cæsare peteret, quum iam regis officio functus esset in iis, quæ superius dicta sunt, faciendis: et maxime cædem illam, quam in foro perpetrandam curasset, accusauit, dixitque prius Herodis testamentum, quod sana mente scripsisset, debere esse ratum. Surrexit deinde Nicolaus, qui Archelai caussam egit: eiusque finita oratione, Archelaus sese Cæsaris ad pedes abiecit: sed eum Cæsar comiter adleuauit, regno dignissimum esse dicens: seque satis ostendit sic esse adfectum, vt non aliter facturus esset, quam testamentum postularet. Verum vbi Archelaum, quia comiter acceptus esset, securum esse animaduertit, nihil sanxit. Postea dimisso concilio, dispexit ipse secum, vtrum regnum Archelao confirmare deberet, an vero id omnibus Herodis filiis communiter diuidere, quoniam omnes egerent auxilio.

CAPVT XII.

Iudæorum in Sabinum seditio, et vt Varus de eius auctoribus supplicium sumserit.

ANtequam horum quidquam sancitum esset, obiit morbo Marthace mater Archelai: veneruntque a Varo Syriæ præside litteræ, quæ Iudæorum rebellionem declararent. Nam post Archelai discessum seditionem fecit vniuersa natio: et Varus, qui illic aderat, in eius auctores animaduertit: ac seditione (quæ grauis sane fuit) maxima ex parte composita, Antiochiam profectus est, relicta Hierosolymis vna legione ad Iudæos reprimendos, si quid mouerent: sed id frustra. Nam digresso Varo, Sabinus ibi, ceu Cæsaris procurator, manens, multum Iudæis negotii facessebat, sperans eos iis copiis, quæ magnæ restabant, cohiberi posse. Circumducebat enim frequentes armatos satellites, per quos Iudæos premens atque turbans, rebellare cogebat. Etenim castellis occupandis incumbebat, et præ auaritia regias pecunias vi summa vestigabat. Instantibus autem Quinquagesimæ festis, conuentum est Hierosolymam non solum religionis gratia, sed etiam indignatione contumeliarum Sabini: coieruntque plurima Galilæorum et Idumæorum et Hierichuntiorum millia, et omnes transiordanini, in primisque Iudæi, qui erant omnium Sabino infensissimi. Igitur in trina castra diuisi, Romanos, qui erant in arce, obsederunt. Itaque Sabinus Varo confestim per litteras significauit, vt sibi celeriter auxilium ferret: ipse arcis excelsissimam turrim (ea Phasaelus adpellatur,) occupat, et inde Romanis signum dat, vt Iudæos adoriantur: ipse adeo timidus, vt ne ad suos quidem descendere auderet. Quumque Romani eruptionem fecissent, commissum est acre prœlium, in quo licet superiores essent Romani, tamen non despondebant Iudæi: quamuis suorum multos cadere viderent: quin per circuitum conscensis porticibus, quæ circum exterius templi septum erant, ibi lapidibus, qua manu, qua fundis, pugnare cœperunt. Item sagittarii vniuersi Romanis de superiore loco multum nocebant: quum essent hi ita demisso loco, vt ad illos tela adigere nequirent. Postquam diu hunc in modum pugnatum est, incensi iracundia Romani, ignem porticibus (inscii ipsis, qui eo adscenderant, Iudæis) subiecerunt, quo confestim ad tectum euecto, exstincti sunt, qui illic erant. Nam alios secum ruina tecti trahebat, alii ab hostibus vndique cædebantur, multi se in ignem coniiciebant, alii seipsos gladiis suis occidebant. Quicumque, qua adscenderant, euadere conabantur, a Romanis cæsi sunt: itaque ne vnus quidem elapsus est. Romani vero per flammam,

qua dabatur, irruentes, pecuniæ facræ thefauro potiuntur: eiusque magna parte a militibus direpta, ipfe Sabinus talenta quadringenta palam recepit. Sed Iudæi nihilo fecius, adhibitis fuorum fortiffimis quibusque regiam obfidere, flammasque et extrema omnia minitari, nifi Romani celeriter exirent: fin exirent, et ipfis et Sabino nihil nocitum iri. Regiorum vero maxima pars cum Iudæis fefe ad auxiliandum coniunxit. Sed Ruffus et Gratus, qui tria millia præftantiffimorum Herodis militum habebant, ad Romanos transierunt: idemque fecerunt equites quidam, quibus præerat Ruffus. Verum Iudæi nihilominus obfidionem vrgere, et cuniculos agere, atque obfeffis clamare vt exirent, et eos qui deficiebant hortari, ne fe libertatem fuam recuperare prohiberent. Et Sabinus quidem cum militibus exire paratus erat: fed Iudæis fidere non poterat: adde quod a Varo exfpectabat auxilium, eamque ob rem obfidionem fuftinebat. Interea exfiftebant in Iudæa mille aliæ turbæ: inter quas fuerunt duo hominum millia, qui aliquando fub Herode meruerant: ii inter fe confpirarunt, et regios oppugnare cœperunt. Achiabus vero, Herodis fobrinus, eis refiftebat: et ex agris in edita loca compulfus (quippe ab hominibus bellicofis) difficiles aditus infidendo, feruabat, quæ poterat. Exftitit et Iudas Ezechiæ latronum præfecti filius, eius quem magno labore Herodes oppreffèrat. Hic Iudas apud Sepphorim Galilææ oppidum, coacta profligatorum hominum caterua, palatium adortus, arma omnia ibi repofita occupauit, iisque fuorum fingulos armauit, et omnium ibi repertam pecuniam abftulit, fuique terrorem omnibus iniecit, dum regnandi cupiditate in obuios quosque fæuit. Fuit et Simon quidam regis Herodis feruus, homo alioquin formofus, et corporis magnitudine ac pulchritudine excellens. Hic Simon diadema fibi imponere aufus, ab hominum multitudine qui conuenerant, rex falutatus eft, et Hierichuntiam regiam a fe direptam cremauit, aliasque multas regis domos in multis regionis locis incendit, conceffà fuis gregalibus præda. Sed ei Gratus cum fua manu obuiam occurrit: et poft longum prœlium, profligatis Simonianis, quippe transiordaninis, et nullo ordine, audacia magis quam arte pugnantibus, ipfe fugientem in valle Simonem nactus obtruncauit. Exftitit etiam hominum caterua Simonis fimilium, qui Amathæ (ea vrbs eft ad Iordanem pofita) regiam cremarunt. Exftitit et Athronges quidam opilio, homo procerus et robuftus, qui regnum adfectare aufus eft. Is quatuor fratres fui fimiles habebat, qui regnum finguli fingulis cohortibus tuerentur. Conuenit enim ad eos ingens hominum multitudo, quibus ipfi præfecti prœlia pro Athronge faciebant. Ipfe diadema fibi impofuit, et de rebus gerendis concilium habuit, omniaque gerebat arbitratu fuo: et diu in poteftate permanfit, regio nomine, faciens quæ vellet: magnasque, tum ipfe, tum fratres, cædes edebant tam Romanorum, quam regiorum, vtpote vtriusque ex æquo infenfi, et fanguine omnia complebant, partim ob quæftum, partim ob interficiendi confuetudinem. Hi aliquando Romanorum cohortem (qui frumentum et arma militibus ferebant) prope Emmauntem adgreffi, ita circumdederunt, vt Arium ducem, et quadraginta eius peditum fortiffimos, misfilibus confixerint. Reliqui auxilio Grati, qui eis cum regiis fuccurrit, euaferunt. Hæc et alia multa tum Iudæis tum Romanis detrimenta longo tempore intulerunt: ac tandem tres eorum capti funt, videlicet natu maximus ab Archelao, reliqui duo a Grato et Ptolemæo: quartus Archelao fe dedidit, fed hæc poftea facta funt: tum quidem Iudæam totam latrociniis repleuerunt. Varus fimul ac Sabini litteras accepit, adfumtis reliquis duabus legionibus, quatuorque turmis equitum, omnibusque regum et tetrar-

charum

charum et aliorum auxiliis, celeriter obsessis in Iudæa subsidio proficiscitur: et coactis ad Ptolemaidem suis copiis earum partem filio, et cuidam amico tradit, eosque ad bellum Galilæis supra Ptolemaidem incolentibus inferendum mittit. Atque ille hostes prœlio adgressus, in fugam vertit, captoque et incenso oppido Sepphori, oppidanos vendidit. Ipse Varus cum vniuerso exercitu ad Samariam profectus, vrbi (quod seditionis culpa careret,) nihil nocuit: sed castra in vico, cui nomen est Arus, posuit, quem Ptolemæus ædificauerat: eumque vicum Arabes, Varo ab Areta subsidio missi, Herodis odio incenderunt, vt Ptolemæo Herodis amico dolorem facerent. Illinc digressi, vicum alium nomine Sampho, munitissimum et instructissimum diripuerunt, atque concremarunt, et in itinere omnia ferro flammaque fœdarunt. Emmaus quoque, sed ab incolis deserta, iussu Vari cremata est, vt iis, qui ibi fuerant occisi, parentaret. Inde ad ipsam Hierosolymam ducit, vbi obsessores Iudæi simulac hostes viderunt, fugæ se mandarunt, obsidione semiperfecta. Hierosolymitani vero Iudæi Varo sese purgarunt, demonstrantes ob festa coiuisse populum, neque suo consilio bellum, sed externorum audacia susceptum: se quidem cum Romanis magis obsessos fuisse, quam eos obsidere in animo habuisse. Et Iosephus Herodis sobrinus, et Gratus, et Ruffus cum suis militibus, et obsessi Romani, Varo sese obtulerunt. At Sabinus in eius conspectum venire non ausus, clam ab vrbe ad mare profectus est. Varus per regionem suarum copiarum partem, ad conquirendos seditionis auctores dimisit, et in quosdam, vt ceteris nocentiores, animaduertit, ceteros dimisit, duobus millibus eam ob caussam in crucem sublatis. Deinde milites, quod multa peccassent, et suis præceptis lucri studio non obediuissent, exauctorauit. Quumque decem Iudæorum millia coiuisse intellexisset, eo celeriter ad eos opprimendos profectus est: sed illi ad Achiabi arbitrium sine prœlio se dediderunt. Et Varus data plebeiis venia, eorum duces omnes misit ad Cæsarem. Cæsar reliquis ignouit: de quibusdam Herodis consanguineis, quoniam in regem arma sumsissent, supplicium sumsit His perfectis, Varus, relicta Hierosolymæ ad præsidium priore legione, Antiochiam profectus est. Archelaus vero Romæ nouum negotium habuit, propter huiusmodi caussas. Iuerant Romam consensu Vari Iudæorum quinquaginta legati, ad postulandam libertatem: quibus sese Romæ adiunxerunt supra octo Iudæorum millia. Alterius partis erant Archelaus et eius amici. Regis vero consanguinei, Archelai partes propterea non tuebantur, quod eum oderant: rursumque legatis aduersus eum fauere non audebant, ne id sibi vitio verteretur. Philippus quoque eo venit ex Syria, impulsu Vari, maxime vt fratris partes adiuuaret: nam eum amabat Varus: aut si regnum diuideretur, vt partem suam obtineret. Igitur vbi legatis apud Cæsarem, et eius amicos, Romanosque proceres dicendi locus datus est, cœperunt Herodem accusare, multisque exemplis et rationibus ostendere, merum fuisse, et eum crudelem tyrannum, a quo pluribus malis adfecti fuissent, quam vnquam post Babylone reditionem pertulissent: idque in caussa fuisse, vt Archelaum libenter regem admiserint, rati fieri non posse, vt quemquam haberent, qui non esset Herode tolerabilior. Sed nunc animaduertentes, quale crudelitatis in ipso statim primordio specimen ediderit, qui tria suorum popularium millia in ipso templo die festo necauerit, postulare, vt regno et huiusmodi principatu liberati, Syriæ contribuantur, prætorumque Romanorum administrationi subiiciantur: ita perspicuum fore, vtrum sedi-

tiosi sint, an non sint. Postquam illi hæc postulata proposuerunt, surrexit Nicolaus, regumque caussam egit, et gentem vt peruicacem, et in reges contumacem accusauit, eosque etiam de Archelai consanguineis culpauit, qui fauerent accusatoribus.

CAPVT XIII.

Cæsar Herodis testamentum sancit, custodita eius filiis successione.

CAesar aliquot post diebus, quam hæc audiuit, Archelaum instituit, non regem, sed dimidiæ regionis Herodianæ rectorem: pollicitus regii nominis honorem, si dignam rege virtutem præstitisset. Alteram partem in duas partitus, reliquis duobus Herodis filiis diuisit, Philippo et Antipæ. Huic paruit transiordanensis ager, et Galilæa, quæ ei ducenta talenta pensitabant. Batanæa vero cum Trachonitide, et Auranitide, et nonnulla parte domus Zenodori, Philippo centena. Archelao tributa est Idumæa, et Iudæa, et Samaria, condonata Samariæ a Cæsare quarta parte vectigalium, quod ea cum ceteris non rebellasset: fueruntque Archelao subiectæ vrbes, Stratonis turris, Augusta, Ioppe, et Hierosolyma. Nam Gazam quidem, et Gadara, et Hippum, quoniam græcæ sunt vrbes, seiunxit Cæsar, et Syriæ adiunxit. Archelai reditus erat sexcenta talenta. Salomæ vero præter ea, quæ frater ei legauerat, videlicet Ianniam, Azotum, et Phasaelidem, et argenti signati quingenta millia, Cæsar regiam dedit Ascaloniam, vt eius annui reditus summa esset talenta sexaginta, domo ei in Archelai ditione posita.

CAPVT XIIII.

De falso Alexandro.

POst eas res exstitit iuuenis quidam Iudæus, facie simillimus Alexandri Herodis filii, eius qui fuerat occisus. Huic persuasit improbus quidam, et rerum turbator, idemque rerum aulicarum peritus, vt se Alexandrum Herodis filium diceret, qui abditus fuisset ab eorum quodam, quibus fuerat eius interficiendi commissum negotium: qui quidem vt hominibus imponeret, alios interfecisset, se vero et fratrem Aristobulum conseruasset. Hoc pacto iuuenis ille eos fallebat, in quos inciderat: ita vt quoscumque in Creta nactus est, ei fidem habuerint, et pecuniam subministrarint tum ipsi, tum Melenses insulares, et alii: maxime vero Herodis hospites et amici, ei sese tamquam regi adiunxerunt: quippe qui Alexandri adeo similis esset, vt eum ipsum esse iurare possent vel illi ipsi, quibus magna cum Alexandro familiaritas intercesserat. Itaque Romam aduentanti obuiam prodiere Iudæi, et id pro miraculo habentes, eum per vias in curru sublimem, regio plane adparatu incedentem (quæ res fiebat sumtibus eius hospitum) frequentes stipabant, et omnibus officiis tamquam Alexandrum prosequebantur. His Cæsar auditis, suspectam fraudem habens, eum ad se arcessit: et quamuis persimilis esset, tamen animaduertit falsum hunc Alexandrum, manuariæ artis hominem, corpus habere scabrius atque asperius: quum liberaliter educati molle et delicatum habere soleant. Igitur quærit ex eo, quid factum sit Aristobulo, curue non venisset ad obtinendum ius suum? Ille respondet, in Cypro remansisse, metu marinorum periculorum, ne si quid Alexandro humanitus

nitus accidisset, Mariæ genus funditus aboleretur. Hæc adfirmantem, cum eo consentiente magistro, Cæsar seducit, et ita dicit: Si mihi verum dicere voles, vitam tibi custodiam. Dic mihi quis tu sis, et quis tibi tantum audere persuaserit: est enim malitia ista maior quam pro ætate. Tum ille rem omnem confessus est: et Cæsar eum ad remiges relegauit, et eius fraudis auctorem interfecit.

CAPVT XV.

Archelaus iterum accusatus, Viennam relegatur.

POstquam Archelaus gentis rector factus, in Iudæam peruenit, Ioazarum Boethi filium pontificatu priuauit, eum cum seditiosis coniurasse criminatus, idque munusEleazaro eiusdem filio tradidit. Refecit etiam Hierichuntium palatium magnifice, et dimidiam aquam vici Nearæ deriuauit ad irrigandum palmetum, quod conseuerat, Vicumque construxit, quem Archelaidem nuncupauit: et Glaphyram Alexandri sui fratris quondam vxorem, ex quo ipsa liberos habebat, in matrimonium duxit. Ne Eleazarus quidem in pontificatu permansit, suffecto in ipsius viuentis locum Iosua Siæ filio. Anno autem decimo principatus Archelai, Iudæorum et Samaritanorum primi eius crudelitatem et tyrannidem non ferentes, eum apud Cæsarem accusarunt, maxime quum intellexissent contra Cæsaris fecisse mandatum, quo iubebatur eos tractare leniter. Hanc ob rem Cæsar eum, nulla illata mora, curauit euocandum: ac postquam caussam suam contra certos accusatores agentem audiuit, relegauit in vrbem Galliæ Viennam, pecuniaque spoliauit. Antequam autem Romam euocaretur Archelaus, somnium huiusmodi suis amicis narrauit. Visus est sibi videre decem spicas, tritici plenas, iam perfectas, quas boues depascerent. Experrectus, coniectores arcessit. Ibi dum alii alia dicunt, Simon quidam Essæus, postulata dicendi venia, dixit ei, visione illa significari mutationem in deterius. Boues enim ærumnam declarare, quippe laboriosum animal: itemque rerum mutationem, quoniam humus, quæ ab eis coleretur, eodem in statu permanere non posset. Decem autem spicas, totidem annorum indices esse, quoniam vno anno proueniat spica: atque Archelao finem adesse imperii. Sic ille somnium enucleauit: ac quinto post die venit nuntius, qui Archelaum arcessebat, eumque cum amicis conuiuantem offendit. Simile quiddam accidit et Glaphyræ, quæ post decessum Alexandri nupserat Iubæ Libyæ regi: quo mortuo viduam domi patris in Cappadocia degentem duxit Archelaus, repudiata vxore sua Maria: tantus erat amor in Glaphyram. Igitur quum Archelai coniux esset, vidit huiusmodi somnium. Visa est cernere adstantem sibi Alexandrum: qua re gauisa, eum cupidissime complexa est. At ille de ea questus est. Glaphyra, inquit, ergo tu vulgare verbum comprobas, quo feminis fidendum non esse dicitur: quæ mihi desponsa et nupta virgo, genitis ex me liberis, amores oblita meos alii nupseris, neque hac contumelia contenta, cum tertio marito cubare ausa sis, ad meæ domus dedecus atque probrum: Archelaoque viro tuo, fratri nostro nupseris. Ego vero meæ in te beneuolentiæ idcirco non obliviscar, quin te omni infamia liberabo, meam faciens, vt prius fuisti. Hæc quum apud socias suas narrasset, aliquot post diebus moritur.

FLA-

FLAVII IOSEPHI ANTIQVITATVM IVDAICARVM LIBER DVODEVICESIMVS.

CAPVT I.

Quirinius ad censendam Syriam et Iudæam mittitur a Cæsare, et Coponius ad procurandam Iudæam: item de Iuda Galilæo.

QVirinius vero a Cæsare missus est in Syriam, vt genti iura daret, et facultates censeret: et Coponius vna cum eo, vt equitatui præesset, et Iudæorum res summa potestate administraret. Igitur venit Quirinius in Iudæam Syriæ additam, vt eorum bona censeret, et Archelai pecuniam addiceret: quam ad rem Iudæi, quamuis principio ægre, tamen consenserunt, suasu pontificis Ioazari Boethi filii. Iudas autem Gaulanita, ex oppido Gamalis, vna cum Pharisæo Sadduco, populum sollicitabat ad rebellionem, dicens eum censum nihil aliud esse quam seruitutem: ac debere libertatem defendi, alioquin non adfuturum eis Deum. Et quia populus eis aurem præbebat, ea res tandem in caussa fuit infinitorum malorum. Et quoniam ad hunc locum veni, placet de Iudæorum sectis nonnulla disserere.

CAPVT II.

De Iudæorum sectis.

HAbebant Iudæi tres philosophiæ sectas antiquas, videlicet Essæorum, Sadducæorum et Pharisæorum. Pharisæi tenuiter viuunt, et a voluptatibus prorsus abhorrent: quodque bonum ratio iudicat, id sequuntur. Senioribus honorem præbent, neque iis, a quibus hæc prodita sunt, contradicere audent. Omnia fato fieri censent, sic tamen vt hominis voluntatem inde non excludant, dicentes visum esse Deo ita rem temperare, vt et fato sit locus, et tamen homo possit, si velit, virtutem sequi, aut vitium. Credunt animas immortales, ac sub terra vel pœnis vel præmiis eos adfici, qui in hac vita virtuti se aut vitiis addixerint: animasque improborum sempiterno carcere clausas teneri: bonorum autem reuiuiscere, et in alia corpora migrare. His de caussis tantæ sunt auctoritatis, vt quidquid ad religionem pertineat, cuiusmodi sunt supplicationes et sacrificia, id eis interpretibus fiat: tanti sit eorum tum vita, tum oratio. Sadducæi animas cum corporibus interire putant, neque quidquam aliud quam legem seruant: nam contra magistros quidem eius quam sequuntur sapientiæ disputare, virtuti tribuunt. Eorum opinioni suffragantur pauci, sed dignitate primi, et iidem pæne otiosi. Nam si quando magistratus gerunt, opinioni Pharisæorum, licet inuiti, tamen adsentiuntur, quod eos alioquin non ferret populus. Essæi omnia Deo in manu esse censent: animas immortales ducunt, suntque iustitiæ studiosissimi. In fanum donaria dum mittunt, ibi sacra non faciunt, propterea quod lustrationes habent sanctiores: hac de caussa communi delubro arcentur, et sacra sua seorsum faciunt. Ceterum homines sunt optime morati, et agriculturæ prorsus addicti. Habent bona inter se communia, ita vt diues suis bonis non magis fruatur, quam qui nihil habet: suntque supra quatuor hominum millia, qui hæc faciunt. Nec vxores, nec seruos habent: quod hoc iniquum, illud iurgiosum arbitrantur: sed separati viuunt, et alii aliis ministrant, quæstoresque suorum prouentuum et terræ frugum creant viros bonos, sacerdotes,

vt

vt victum habeant. Nullam habent seorsum vrbem, sed frequentes in singulis vrbibus agunt: ac quandocumque ad eos venit aliquis eiusdem sectæ, omnia ei tamquam propria patent: intrantque in eorum domos, quos numquam viderunt, perinde ac si cum eis per omnem vitam versati fuissent. Itaque in itinere nullum viaticum ferunt: tantum telà contra latrones gestant. Præter has tres sectas introduxit Iudas ille, de quo locutus sum, Galilæus, vnam, hominum qui ceteroquin cum Pharisæis sentiunt, sed libertatem sic amant, vt eam mordicus tueantur, Deum vnum pro rectore et domino habentes. Itaque cruciatus omnes et mala et mortes (vt perspectum est) potius perferunt, quam vt hominem dominum adpellent.

CAPVT III.

Herodes et Philippus tetrarchæ, vrbes in honorem Cæsaris ædificant.

QVirinius postquam Archelai pecuniam addixit, et recensioni finem imposuit, Ioazarum (cui cum plebe contentio fuisset) pontificatu abdicauit, eique muneri Ananem Sethi filium præfecit. Herodes vero et Philippus in suæ vterque tetrarchiæ possessionem inuaserunt, et Herodes Sepphorim muniuit, et eam totius Galilææ caput fecit. Item vrbem quamdam nomine Betharamphtha mœnibus cinxit, et Iuliadem in honorem Iuliæ vxoris imperatoris nominauit. Philippus quoque Paneadem construxit, apud Iordanis fontes positam, eique Cæsareæ nomen fecit: vicumque Bethsaidam ad lacum Gennesareth positum, adeo tum incolis tum aliis opibus auxit, vt facile oppidum æquipararet, eumque Iuliam a Iuliæ Cæsaris nomine nuncupavit. Coponio Romam reuerso, Marcus Ambibuchus Iudææ prætor fuit: huic successit Annius Ruffus, quo prætore mortuus est Octauius Cæsar, cui successit Tiberius Nero. Post Annium Ruffum, quintus fuit Iudææ prætor Valerius Gratus, qui Ananem pontificatu priuauit, et eum Ismaeli Fabis filio tribuit: eumdemque non multo post abdicauit, et id munus Eleazaro eiusdem Anconis filio commisit: et vno post anno, Simoni Cannithi filio, qui id non plus vno anno tenuerat, quum ei successit Iosephus Caiaphas. Hoc facto, Gratus Romam se contulit, eique successit in administratione Iudææ Pontius Pilatus. Herodes vero tetrarcha, Tiberii summus amicus, vrbem ædificauit, cui a Tiberio Tiberiadis nomen indidit, in media Galilæa, ad lacum Gennesareth, eamque conuenis et Galilæis frequentauit, et nonnullos illic inuitos collocauit, quosdam etiam optimates. Admisit et ibi pauperes vndique collectos, et nonnullos, qui an liberi essent non constabat: iis magnas facultates et immunitates dedit, vt in oppido degere vellent: eorum domos suis impensis exstruxit, eisque agros tribuit, quod sciret habitationem esse iudaicis legibus moribusque repugnantem: propterea quod ad id oppidum collocandum, sublata fuerant multa, quæ illic erant, sepulcra, quum lex nostra huiusmodi incolas pollutos pronuntiet in septem dies.

CAPVT IIII.

Iudæorum aduersus Pilatum seditio: item de Iesu Christo.

PIlatus autem, Iudææ prætor, exercitum Samaria transtulit Hierosolymam in hiberna: atque vt iudaicas leges aboleret, Cæsaris effigiem in militaribus signis depictam, curauit intra vrbem inferendam, quum lex ima-

imagines habere nos vetet: quam ob caussam eius decessores prætores soliti erant in vrbem intrare cum signis, quæ huiusmodi carerent imaginibus. Sed Pilatus primus, ignorante populo, quippe noctu, intrauit cum imaginibus. Quam rem vbi Iudæorum populus resciuit, Cæsaream profecti sunt, Pilatumque per multos dies orarunt, vt eas imagines alio transferre vellet. Ille vero non concedebat, quoniam in ea re Cæsaris honos ageretur: et quoniam illi eum vrgere non desinebant, armauit die septimo milites occulte: deinde factum in circo suggestum conscendit, quæ res collocatum in insidiis exercitum tegebat. Quumque Iudæi eadem rursus ab eo flagitarent, signum militibus dedit, vt eos circumsisterent. Iudæisque præsentem mortem minatus est, nisi quieti domum discederent. Illi vero humi procumbere, detectisque ceruicibus dicere se longe mori malle, quam contra legum sapientiam committere. Quam rem miratus ille, imagines euestigio Hierosolymis Cæsaream referri iussit. Tentauit et aquam deriuare Hierosolymam, idque sacrarum pecuniarum impensis, petito fontis capite ducentesimo ab vrbe stadio. Sed id Iudæis non placebat: coiueruntque hominum multa millia, qui vociferarentur, vt ab instituto desisteret: nonnullis etiam conuicia et contumelias ei dicentibus. Itaque ille magnum militum numerum habitu iudaico, qui occultas sub veste sicas ferrent, misit in locum, vnde possent circumdare Iudæos: deinde Iudæis vt se inde reciperent, imperauit. Quumque Iudæi conuiciis eum petere inciperent, signum quod conuenerat, militibus dat: illi vero longe atrocius, quam iusserat Pilatus, quietos æque ac seditiosos cædere: ita compluribus interfectis, alii saucii discessere. Fuit etiam eo tempore Iesus, vir sapiens, si virum dicere licet. Fuit enim incredibilium operum effector, magister hominum, qui verum cum voluptate accipiunt: multosque Iudæos, multos item Græcos ad se pellexit. Christus is fuit: quem quum Pilatus ab hominum nostrorum primis accusatum, in crucem sustulisset: tamen amare non desierunt, qui prius amauerant. Apparuit enim eis tertio die rediuiuus, diuinis vatibus et hæc, et mille alia de eo miranda effatis: atque ab eo denominata Christianorum natio, durat ad hunc diem.

MOSIS INSTITVTIO REIP.
EX IOSEPHO DESVMTA.

Quum ipsi Castellioni inconueniens visum haud fuerit, continuationem Historiæ S. ex Iosepho, reliquis monumentis illius historiæ, diuinam auctoritatem non habentibus, subtexere: diuidiæ forsan haud fuerit delineationem Reipublicæ Iudaicæ, ex eodem Iosepho ab eo concinnatam hic quoque repræsentare. Præsertim quum hac ratione et opusculi illius conseruationi, ob molis exiguitatem facile alias interituri, optime consultum putemus: et plane dubitandum haud esse existimemus, quin ipse Castellio, si serius ab eo delineatio illa non fuisset concinnata, locum ei hic concessurus quoque fuerit.

Pera-

PEractis quadraginta annis, exceptis triginta diebus, Moyses coacta concione apud Iordanem, vbi nunc est oppidum Abila, (est autem locus palmifer,) omni populo congregato dicit talia: Viri commilitones, et socii longæ ærumnæ, postquam oportet me emigrare e vita, quandoquidem ita videtur Deo, et senectus progressa est iam ad tempus viginti et centum annorum, neque futurus sum vobis adiutor, et auxiliator rerum gerendarum trans Iordanem, quin prohibeor a Deo, æquum existimaui, ne nunc quidem omittere meum studium pro vestra felicitate, sed et comparare vobis æternam fruitionem bonorum, et memoriam mihi ipsi, vobis adeptis copiam bonorum. Agedum postquam proposuero, quomodo et vos possitis esse felices, et relinquere vestris natis sempiternam possessionem bonorum, ita discedam ex vita. Sum autem dignus cui credatur, tum propter præteritas contentiones pro vobis, tum quia animæ, perductæ ad exitum, commercium habent cum omni virtute. O nati Israelis, Deus propitius est vna caussa possessionis bonorum omnibus hominibus. Nam hic solus potest, et dare dignis, et auferre sontibus, cui si præstiteritis vos ipsos, quales et ipse vult, et ego admoneo, aperte intelligens mentem eius, numquam aberit vobis, neque vmquam desinetis esse beati, et conspicui omnibus: quin et possessio bonorum, quæ nunc sunt, vobis manebit firma, et habebitis celerem præsentiam futurorum: modo obediatis iis, quibus Deus vult vos obsequi, et neque præponatis aliam institutionem præsentibus iuribus: neque contemta pietate, quam nunc habetis erga Deum, deficiatis ad alios mores. His autem faciendis, eritis fortissimi omnium ad dimicandum prœliis, et nulli hostium expugnabiles. Deo enim ferente auxilium vobis, consentaneum est, vt despiciatis omnes. Virtutis autem præmia proposita sunt vobis magna, si possideritis eam in omnem vitam. Ipsa quidem primum est antiquissimum bonorum: deinde conciliat abundantiam aliorum: siquidem et facit vobis vitam beatissimam, vtentibus ea inter vos: et vos magis laudari, quam externos: et vt sitis in gloria apud posteros. Poteritis autem adsequi hæc, si fueritis obedientes, et custodes legum, quas condidi, Deo dictante mihi: et meditantes intelligentiam earum. Discedo autem ipse lætus vestris bonis, commendatis vobis et legi modestiæ, et honestati institutionis reipublicæ, et virtutibus imperatorum, qui gerent curam vtilitatis vestræ. Deus quoque, qui rexit hos hactenus, cuius voluntate ego quoque fui vobis vtilis, non intermittet vobis hucusque prouidentiam suam: sed quamdiu ipsi voletis habere eum præsidem, manentes in studiis virtutis, tamdiu vtemini prouidentia eius: et pontifex Eleasarus, et Iosua, senatusque et magistratus tribuum exponent vobis sententias optimas, quas sequentes habebitis felicitatem, quibus obtemperare non grauate: intelligentes, omnes qui pulchre sciunt parere, etiam scituros imperare, si peruenerint ad potestatem eius rei: et existimate libertatem, non ægre ferre, quæ duces volent vos facere. Nunc enim ponitis libertatem in eo, si adficiatis contumelia beneficos: quod sane si cauebitis deinceps, res melius habebunt vobis; neque vmquam sumite tantam iram contra hos, quanta sæpe ausi estis vti aduersum me: scitis enim, vt sæpius periclitatus sim de vita a vobis, quam ab hostibus. Hæc autem non statui exprobrare vobis: nolim enim relinquere offensos in exitu vitæ, reuocans hæc in memoriam, quum ne eo quidem tempore, quo his adficiebar, fuerim iratus: sed vt doceam vos tuto agere in hoc ipso in posterum, et nulla iniuria adficere superiores propter diuitias, quæ vobis aderunt multæ, traiecto Iordane, et adeptis Chananæam. Nam si ab eis adducti fueritis ad fastidium,

dium, et contemtum virtutis, perdetis etiam beneuolentiam Dei: Si feceritis autem hunc hostem, et priuabimini rursum cum maximis probris terra, quam possidebitis, victi armis ab hostibus: et dissipati per orbem replebitis totam terram, et mare seruitute vestra. Pœnitentia autem, et recordatio legum non seruatarum, erit inutilis vobis, facientibus periculum horum. Quare si vultis has manere vobis, nullos hostium relinquite, quum superaueritis eos. Sed existimate, expedire, perdere omnes, ne eis viuentibus, gustatis moribus illorum, corrumpatis institutionem patriam. Præterea moneo, vt deiiciatis et aras, et lucos, et templa, quæcumque habebunt, et igni aboleatis genus et memoriam eorum. Nam ita demum securitas propriorum bonorum erit vobis firma. Vt autem natura vestra non feratur in deterius, propter ignorationem melioris, composui vobis et leges, dictante mihi Deo, et institutionem reipublicæ: cuius si seruaueritis honestatem, iudicabimini felicissimi omnium. Hæc locutus, tradit eis leges et ordinationem Reipublicæ descriptam in libro. At illi plorabant, et capiebant multum desiderium Imperatoris, et memores, quæ pericula et studia suscepisset pro salute eorum, et male sperantes de futuris, vt non futuro, alio imperio tali et Deo minus prouisuro: quoniam Moyses erat qui precaretur; et dolebant, pœnitentes eorum, quæ fecerant ei in deserto per iracundiam: ita vt vniuersus populus lapsus in lacrimas, adfectus sit ex his rebus maiore dolore, quam vt verba possent consolari. Moyses autem consolabatur eos, et abducens eos a putando se dignum lacrimis, admonebat, vt vterentur reipublicæ institutione. Et tunc quidem ita digressi sunt. Volo autem, si prius dixero institutionem reipublicæ consentaneam dignitati et virtuti Moysis, et tradidero discendum ex ea lecturis, qualis fuerit status rerum nostrarum olim, ita transire ad enarrationem aliorum. Omnia autem scripta sunt, vt ille reliquit, nulla re addita a nobis ornatus gratia, neque quam Moyses non reliquerit. Hoc autem nouum factum est a nobis, quod composuimus singula generatim. Nam relicta erant ab eo scripta sparsim, et vt quidque sciscitatus erat a Deo. Huius gratia existimaui operæ pretium esse ante distinguere, ne incurramus in aliquam reprehensionem agnatorum, qui inciderint in hoc scriptum, quasi aberrauerimus. Habet quidem ita nobis ordinatio legum, pertinentium ad rationem ciuitatis. Quas autem reliquit nobis communes inter nos, has distuli in editionem de moribus et caussis, quam propositum est nobis componere post hoc opus, adiuuante Deo. Quum igitur adepti terram Chananæorum, et habentes otium, ad vsum bonorum, statuetis deinceps iam ædificare vrbes, si facietis hæc, facietis gratum Deo, et habebitis felicitatem firmam. Esto vna sacra vrbs in pulcherrimo terræ Chananæorum, et insignis propter virtutem, quam Deus delegerit sibi per vaticinium: et esto vnum templum in ea, et vna ara: et lapidibus non laboratis, sed compositis collectim: qui illiti tectorio, sint decentes, et nitidi adspectu. Adscensus autem ad eos esto non per gradus, sed aggere facto ei in decliuitatem. In alia autem vrbe neque ara neque templum esto: nam Deus est vnus, et genus Hebræorum vnum. Qui autem maledixerit Deo, pendeat per diem lapidatus, et sepeliatur sine honore, et obscure. Conueniant autem in vrbem, in qua constituerint templum, ter in anno, qui erunt ab extremis regionis, quam Hebræi tenebunt, vt agant gratias Deo de eis quæ aderunt, et precentur de futuris, et consuetudinem habendo inter se, et simul epulando sint amici. Honestum enim esse, non ignotos esse alios aliis, qui sint eiusdem generis, et participes eorumdem institutorum (hoc

autem futurum esse eis ex consociatione) et efficientes recordationem sui adspectu et consortio: nam manendo sine mutua consociatione, eos putatum iri alienissimos. Esto etiam decuma frugum excepta vobis, præter eam, quam instituistis dandam esse sacerdotibus, et Leuitis, quæ vendatur quidem in patriis; sed adhibeatur ad epulas, et sacrificia eorum facienda in sacra vrbe. Aequum enim esse, frui prouenientibus ex terra, quam Deus tradiderit eis possidendam, ad honorem datoris. Ne fiant sacrificia ex mercede mulieris prostitutæ. Numen enim nullo profectorum a scelere delectari. Nihil autem potest esse peius turpitudine corporum. Similiter ne quis accipiat præmium ex admissura canis seu venatici, seu custodis ouilium, vt ex eo sacrificet Deo. Nemo autem contumeliam dicat diis, quos ceteræ ciuitates existimant. Ne liceat depeculari sacra extranea, neque capere donarium dicatum cuipiam deo. Nemo ex vobis decenter ferat indumentum, compositum ex lana et lino: nam hoc constitutum est sacerdotibus solis. Congregata autem multitudine in sacram vrbem ob sacrificia septennalia, vmbraculorum festo instante, pontifex stans in edito suggestu, in quo possit audiri, recitet leges omnibus: neque mulier, neque pueri arceantur ab audiendo: sed neque serui. Decet enim eas inscriptas animis, et memoriæ, seruari, ita vt numquam possint deleri. Sic enim neque peccabunt, quum non poterunt caussari ignoratione decretorum in legibus: et leges habebunt multam libertatem in peccantes, vtpote quæ prædixerint eis, quæ sint passuri, et inscripserint animis per auditum quæ iubent, vt sit semper intus apud eos institutum earum, quo spreto deliquerint, et fuerint sibi auctores damni. Discant autem etiam pueri primas leges, disciplinam pulcherrimam, et caussam felicitatis: bis quoque die, et incipiente eo, et cum hora est petendi somnum, testimonium dent Deo munerum, quæ præstitit eis, libertatis e terra Aegyptiorum: quum actio gratiarum natura sit iusta, fiatque et ad rependenda præterita, et ad inuitanda futura. Inscribant etiam ostiis suis maxima quæque beneficiorum, quibus Deus adficit eos: et ostendat quisque in brachiis, et quæcumque possunt significare virtutem Dei, et beneuolentiam erga ipsos, ferant inscripta in capite, et brachio, vt perspicuum sit vndique studium Dei erga eos. Præsint autem in quaque vrbe septem viri exercitati et in virtute, et in studio æquitatis. Vnicuique autem magistratui dentur duo viri ministri, ex tribu Leuitarum. Etiam ii, quibus contigerit reddere ius ciuitatibus, sint in omni honore, vt neque liceat vlli obtrectare illis præsentibus, neque audacius agere: pudore eorum erga homines dignitate præditos, reddente timidiores, vt non contemnant Deum. Iudices autem habeant potestatem pronuntiandi suam sententiam, nisi si quis ostendat eos accepisse pecuniam ob corrumpendum ius: aut adducat aliquam aliam caussam, qua coarguat, eos non recte pronuntiasse. Neque enim conuenit, facere publica iudicia, indulgentes lucro, aut dignitati: sed præponentes æquitatem omnibus. Nam ita Deus videretur contemni, et iudicari infirmior illis, quibus quis adderet suffragium ob metum potentiæ. Nam æquitas est potentia Dei. Igitur qui indulget aliquid præditis dignitate, facit illos potentiores Deo. Quod si iudices nesciant pronuntiare de relatis ad eos, (accidunt autem multa talia hominibus,) remittant caussam integram ad sacram vrbem, et congregati ponifex et vates, et senatus pronuntient sententiam. Ne credatur autem vni testi, sed tribus, aut vt minimum duobus, quorum testimonium anteacta vita faciet verum. At mulierum ne sit testimonium

V propter

propter leuitatem, et audaciam sexus earum. *Hoc apud Mosen non exstat.* Neque serui quidem testimonium dicant, propter ignobilitatem animi: quos consentaneum est non testari vera, aut propter lucrum, aut propter metum. Quod si quis iudicetur testatus falsa, patiatur eadem conuictus, quæ is, contra quem testimonium dictum est, passurus erat. Si autem facta cæde in aliquo loco, non inueniatur auctor, neque vllus suspectus sit interfecisse per odium, quærant quidem eum cum magna diligentia, propositis præmiis indicii. Nullo autem eiusmodi indicante, magistratus oppidorum vicinorum, loco, in quo cædes est facta, et senatus congregati, metiantur spatium, a loco vbi iacet mortuus. Ac quod oppidum fuerit proximum, eius magistratus ducant vaccam emtam in vallem, et locum non commodum aratro et stirpibus, et abscindant neruos bouis: et sacerdotes, et Leuitæ, et senatus illius oppidi sumta aqua super capite bouis, clament se habere manus puras a cæde, neque fecisse, neque adfuisse, quum fieret: precari autem Deum propitium, et nullum amplivs tam atrox facinus, accidere terræ. Dominatio quidem optimatium, et vita sub ea est optima: neue capiat vos desiderium alterius institutionis reipublicæ, sed estote contenti hac, habente leges pro dominis, et facientes omnia ex eis. Deus enim est satis idoneus, qui sit rector. Verum si fueritis capti cupiditate regis, sit is consanguineus, et sit ei semper cura iustitiæ, et reliquæ virtutis. Is autem concedat legibus et Deo summam prudentiæ, faciatque nihil sine pontifice, et sententia senatorum, neque vtens multis coniugiis, neque sectans multitudinem pecuniarum, neque equorum: quæ consecutus, possit fastidire leges. Prohibeatur autem fieri potentior, quam expediat vobis, si quid tale adfectet. Ne liceat mouere terminos terræ, neque propriæ, neque alienæ eorum cum quibus pax est vobis: sed caueatur ne auferantur, tamquam firmus calculus Dei, positus in sempiternum: quippe quum bella et seditio nascantur inde, ex eo quod auari volunt progredi vltra terminos; neque enim ii, qui transmouent terminum, multum absunt a transiliendis etiam legibus. Qui conseuerit terram, si stirpes ediderint fructum ante quatuor annos, neque libet primitias inde, neque ipse vtatur: non enim hæc prouenerunt ex eis suo tempore, sed natura conata immature: neque conuenit Deo, neque ipsi domino vti. Quarta autem vindemia (tunc enim est tempestiuum) et ferat in sacram vrbem omnia, quæ prouenerint collecta, et insumat cum decuma aliarum frugum, epulans cum amicis, et cum pupillis, et mulieribus viduis. Quinto autem anno, habeat potestatem percipiendi fruges stirpium. Ne seminetur terra consita vitibus. Satis est enim ei alere hanc stirpem, et liberam esse a laboribus aratri. Aretur terra bubus, et nullum aliorum animalium cogatur sub iugum cum eis, sed aratrum fiat etiam illis conuenienter generibus suis. Semina autem sint purissima, et incommista, neue serantur bina et trina; natura enim non gaudet societate dissimilium. Neque quæ non sunt cognata, admittantur ad pecudes. Nam metuendum est ex eo, ne ignominia aduersum cognata transeat, etiam vsque ad homines, sumto principio ante ab iis, quæ sunt in paruis et leuibus. Oportet autem nihil eiusmodi esse concessum, ex quo consequatur aliqua immutatio rerum reipublicæ ad imitationem: sed scientibus, legibus curam esse non vulgarium, prouidendum est, vt nihil possit reprehendi in eis. Metentes autem, et colligentes messes, ne faciant spicilegium: sed relinquant etiam nonnullos manipulos, qui prosint, et inueniantur ab egentibus victu, ad alimoniam; similiter

liter etiam relinquantur relicti racemi, vindemiæ pauperibus. Et oliuetorum prætermittatur aliquid fructus ad collectionem, non habentibus percipere ex suis; non enim tantum commodum paritur dominis ex collectione eorum exacta, quanta gratia veniet ex egentibus: et numen efficiet terram alacriorem ad alendos fructus, si non prospicient suæ vtilitati, sed etiam habebunt rationem alimenti aliorum. Neque obligentur ora boum in area, quum terunt spicas: non enim æquum est arcere a fructu eos, qui adiuuerunt, et laborarunt in procreationem eius. Neque viatores prohibeantur gustare fructus maturos: sed permittatur eis, expleri tamquam suis, siue indigenæ sint, siue peregrini, gaudendo in permittendo eis frui maturis; nihil autem liceat eis asportare. Neque vindemiantes prohibeant obuios vesci iis, quæ ferunt in torcularia. Iniquum est enim inuidere bona, quæ provenerunt ad victum ex voluntate Dei, cupientibus frui tempestiuitate eorum et vigente, et properante abire, vt visum fuerit Deo: quinetiam exhortentur aliquos vt capiant, dubitantes attingere præ verecundia, siquidem sint Israelitæ, tamquam socios, et dominos propter consanguinitatem: si sint autem homines, qui aduenerint alicunde, volentes vt potiantur hospitalibus, quæ Deus præbuerit ipsis tempestiue. Non enim putandum est sumtus esse, quæ quis permittit homini capere per humanitatem, Deo suppeditante copiam bonorum non solum ad fruendum, sed etiam ad dandum liberaliter: et volente declarare etiam aliis hoc modo suam beneuolentiam, et suppeditationem felicitatis erga populum Israelitarum communicantium etiam illis ex eis, quæ supersunt ipsis. Qui autem fecerit contra hæc acceptis plagis vndequadraginta publico fustuario, perpetiatur hanc fœdissimam pœnam liber, quod seruiendo lucro læserit dignitatem. Nam pulchrum est vobis, expertis calamitates in Aegypto, et per desertum, gerere curam versantium in similibus, et adeptos facultatem ex misericordia prouidentiæ Dei, impertiri hanc eamdem egentibus, ex simili sensu. Præter duas decumas, quas præcepi solvere quotannis, alteram Leuitis, alteram ad epulationes, conferatur tertia anno tertio, ad distribuendum, quæ desunt, mulieribus viduis, et omnibus pupillis. Maturorum autem quidquid primum cuique contigerit provenisse, ferant in sacrum: et laudato Deo pro terra, quæ tulerit illa, quam tradidit eis possidendam, perfectis sacrificiis, quæ lex iubet eis ferre, dent primordia eorum sacerdotibus. Quum quis autem, functus his, et decumis omnium, vna cum eis, quæ pertinent ad Leuitas, et exsecutus epulationes primitiis, abiturus est ad se domum, stans contra delubrum gratias agat Deo, quod liberatis ab iniuria Aegyptiorum, dederit eis terram bonam et multam fruendam, testatusque sese peregisse decumas ex legibus Moysis, oret Deum, vt sit semper sibi propitius, et secundus, et pergat communiter omnibus Hebræis seruare bona, quæ dedit eis, adiiciatque, quæcumque potest largiri. Ducant autem vxores progressi ad ætatem connubii, virgines, liberas, bonorum parentum; non ducturus autem virginem, ne sibi copulet degentem cum alio, neque quæ reliquerit suum priorem virum; liberi autem ne ducant seruas, etiam si qui impellantur ad hoc præ amore: nam decet cohibere cupiditatem, et conducit ad dignitates. Præterea ne fiat connubium prostitutæ, cuius sacrificia nuptiarum Deus non sit admissurus, propter probrum corporis. Ita enim ingenia natorum euadent liberalia, et erecta ad virtutem, si non fuerint geniti ex coniugiis turpibus, neque ex libidine congressorum cum non libera. Si quis desponsa aliqua tamquam virgine, postea inueniat non talem, ipse quidem sortitus iudicium accuset, vtens argumentis, quæ habebit

ad demonſtrationem. Defendat autem pater puellæ, aut frater, aut qui videbitur propius accedere ad genus, poſt hos, et puella, ſi iudicatum fuerit eam non deliquiſſe, habitet cum accuſatore, nullam poteſtatem habentem dimittendi eam, niſi ſi præbeat ei magnas cauſas, et quibus neque contradici poſſit. Quod ſi impoſuerit crimen et calumniam audacter, et temere, det pœnas, acceptis vndequadraginta plagis, et ſoluat patri quinquaginta ſiclos. Sin autem coarguerit puellam corruptam, lapidetur, ſi quidem ſit popularis, quod non defenderit prudenter virginitatem vsque ad legitimas nuptias: ſin nata ſit ex ſacerdotibus, crcmetur viua. Si cui ſint duæ vxores, et altera ſit in magno honore et beneuolentia, aut propter amorem, aut pulchritudinem, aut ob aliam cauſſam: altera autem ſit in deteriore conditione: Si puer natus ex dilecta, iunior procreato ex altera, velit adipiſci prærogatiuam ætatis, propter beneuolentiam patris erga matrem, vt teneat duplicem partem rei paternæ, (hoc enim ſtatui in legibus,) ne permittatur. Iniquum eſt enim, grandiorem natu priuari eis, quæ ei debentur ex teſtatione patris, quoniam ſuperetur in genere materno. Qui corruperit puellam deſponſam alteri, ſiquidem perſuaſam et conſentientem ad corruptelam, moriatur cum ea: nam vterque iuxta nequam eſt: ille qui perſuaſerit puellæ, vltro ſubire rem turpiſſimam, et anteponere eam libero coniugio: hæc, quæ fuerit perſuaſa, vt præberet ſe ad flagitium propter voluptatem, aut lucrum. Sin autem nactus ſolam alicubi, violauerit, nullo præſente defenſore, ſolus moriatur. Qui corruperit virginem, nondum deſponſam, ipſe ducat eam in matrimonium. Quod ſi non videatur patri puellæ eam collocare illi, pendat quinquaginta ſiclos, multam iniuriæ. Qui volet facere diuortium cum vxore habitante ſecum, ob quaſcumque cauſſas (multæ autem tales accidunt hominibus,) confirmet litteris, ſe numquam rem habuiſſe cum ea. Sic enim accipiet poteſtatem habendi cum alio. Prius enim nefas. Quod ſi male habeat etiam apud illum, aut eo vita defuncto, prior velit eam ducere, ne liceat ei reuenire. Carentem liberis, defuncto viro eius, frater illius ducat, et nutriat in ſucceſſionem hereditatis puerum natum, vocatum nomine mortui. Hoc enim ſi fiat, erit etiam ex republica, familiis non deficientibus, et facultatibus manentibus cognatis: et adferet adleuationem calamitatis feminis habitantibus cum proximis priorum virorum. Quod ſi frater nolit eam ducere, mulier conuento ſenatu teſtificetur hoc, illum non admittere ſe, volentem manere in familia, et liberos gignere ex eo, lædentem memoriam fratris mortui. Interrogante autem ſenatu, ob quam cauſſam abhorreat a matrimonio, ſiue dixerit paruam, ſiue maiorem, inclinet eo: vxor autem fratris, detractis ei calceis, et conſpuens faciem eius, dicat dignum eſſe, qui habeat hæc a ſe, qui quidem læſerit memoriam defuncti: atque ille quidem abeat ex ſenatu, habens hoc probrum in omnem vitam. Illa autem nubat cuicumque voluerit poſcenti. Si quis ceperit virginem captiuam, ſiue etiam nuptam, volenti cum ea conſuetudinem habere, ne prius liceat attingere lectum, et congreſſionem, quam ipſa tonſa, ſumto habitu lugubri, luxerit cognatos et amicos, qui perierint in prœlio; vt quum ſatiauerit dolorem, quem capiet ex illis, ita demum conuertat ſe ad epulas et nuptias: eſt enim pulchrum et æquum, adſciſcentem matronam, mederi voluntati eius, non negligere gratiam eius, perſequendo tantum ſuam voluptatem. Præteritis autem triginta diebus in luctu, (hæ enim ſatis ſunt ſobriis ad deplorationem cariſſimorum,) tunc habeat matrimonium. Quod ſi expletus libidine, faſtidiuerit habere eam coniugem, ne habeat poteſtatem faciendi eam ſeruam: ſed abeat quo volet, hoc habens liberum. Qui vero adoleſcen-

ſcentum contemnent parentes, et non tribuent eis honorem aut verecundiam, aut de induſtria contumelioſi in eos: primum patres caſtigent eos verbis, (hi enim ſolent eſſe idonei iudices,) dicentes ſeſe congreſſos eſſe inter ſe, non cauſſa voluptatis, neque amplificationis facultatum, rebus vtriusque factis communibus: ſed vt adipiſcerentur liberos, qui nutrirent ipſos in ſenectute, et a quibus haberent ea, quibus indigerent, Natum quidem ſublatum diligenter educauimus cum lætitia: et habentes maximam gratiam Deo, nulli rei parcentes, quæ modo videretur vtilis eſſe ad ſalutem tuam, et diſciplinam rerum optimarum. Nunc (oportet enim dare veniam peccatis iuuenum,) ſatis habe hactenus contemſiſſe honorem erga nos: et redi ad ſanitatem, conſiderans etiam Deum moleſte ferre ea, quæ committuntur aduerſum patres: quoniam et ipſe eſt pater totius generis hominum, et videtur lædi in eis, qui habent eamdem adpellationem cum ipſo, non obtinentibus a liberis, quæ debebantur eis: et lex eſt inexorabilis vindex talium, quam tu ne expertus fueris. Ac ſi quidem improbitas adoleſcentum ſanata fuerit his, liberentur probris ob errata. Ita enim et legiſlator erit bonus, et patres fortunati, qui non viderint neque filium puniri, neque filiam. Sin autem verba eorum et diſciplina reſipiſcendi nihil proficere videantur, ſed faciat leges hoſtes implacabiles, continuis facinoribus, contra parentes, lapidetur productus ab iis ipſis extra vrbem, multitudine ſequente; et quum manſerit per totum diem ad ſpectaculum omnium, ſepeliatur noctu. Sic etiam, qui fuerint condemnati rei capitalis legibus quoquo modo. Sepeliantur etiam hoſtes, nec vllus mortuus iaceat expers terræ, dans pœnas præter æquum. Ne liceat autem dare ad vſuram vlli Hebræorum, neque cibum, neque potionem. Non enim æquum eſt, homines eiusdem generis conuertere in vtilitatem fortunas: ſed opitulatum neceſſitati eius, exiſtimare lucrum eſſe et gratiarum actionem illius, et remunerationem conſecuturam a Deo ob humanitatem. Qui autem mutuati ſunt aut argentum, aut aliquid fructuum humidorum, ſiccorumue, arbitratu eorum, qui ſuppeditauerunt eis a Deo, referentes, cum voluptate reddant creditoribus, quaſi deponentes apud ſe ipſos: et rurſum habituri, ſi egeat. Quod ſi impudentes ſint in redditione, ne pignorentur adgreſſi domum, priusquam iudicium fiat de eo. Pignus autem petant foris, et debitor ipſe ferat, nihil contradicens adgredienti ſe cum auxilio legis. Ac ſi qui pignerauit, ſit locuples, creditor retineat id vsque ad redditionem. Sin pauper, referat ante occaſum ſolis, præſertim ſi pignus ſit veſtimentum, vt id habeat ad ſomnum, Deo natura tribuente miſericordiam pauperibus. Molam autem, et inſtrumentum eius, ne liceat capere pignori, ne priuentur etiam inſtrumentis pertinentibus ad victum, neue quid patiantur grauius, præ egeſtate. In furto hominis pœna eſto mors. Qui autem ſurripuerit aurum, aut argentum, reddat duplum. Si quis interfecerit in rebus ſurripiendis domi, eſto inultus, etiam ſi in ſuffodiendo pariete, furatus autem pecudem, rependat damnum quadruplo, præter bouem: nam pro hoc reddat quintuplum. Qui vero non erit ſoluendæ multæ, erit ſeruus eis, ſecundum quos iudicatum erit. Venditus quis conſanguineo, ſeruiat ſex annos, ſeptimo manumittatur. Quod ſi filio nato ei ex ſerua, apud emtorem velit ſeruire propter beneuolentiam et caritatem erga ſua, liberetur anno Iubilis, (eſt autem annus quinquageſimus,) abducens et liberos, et vxorem liberam. Si quis repererit in via, aut aurum, aut argentum, reddat, quæſito eo qui perdidit, et prædicato loco, in quo reperit, non bonam ducens vtilitatem ex damno alterius. Similiter etiam de pecudibus, in quas aliquis inciderit, errantes in deſerto, domino non ſtatim in-

vento, seruet apud se, testatus Deum, se non auertisse aliena. Ne liceat cuiquam præterire iumenta adflicta, collapsa in luto propter tempestatem, sed succurrat, et subueniat, existimans laborem proprium. Ostendant etiam vias ignorantibus, neue, aucupantes sibi risum, errore impediant commodum alterius. Similiter neque maledicat quisquam absenti, neque surdo. Aliquis vulneratus in contentione, vbi nullum fuerit ferrum, continuo vindicetur, eo, qui vulnerauerit, passo idem. Quod si delatus ad se, et æger fuerit complures dies, deinde mortuus fuerit, percussor esto impunitus. Si autem reualuerit, et insumserit multa in ægrotationem, soluat omnia, quæcumque impendit tempore cubitus, et quæcumque dedit medicis. Qui calce pulsauerit mulierem prægnantem, si quidem mulier fecerit abortum, multetur pecunia a iudicibus, vt qui minuerit populum in corrupto fetu in ventre: det etiam viro mulieris pecuniam ab se. Mortua autem ex ictu, ipse quoque moriatur, lege censente ponendam esse animam pro anima. Nemo Israelitarum habeat medicamentum, neque mortiferum, neque factum ad alias læsiones. Quod si deprehensus fuerit habuisse, moriatur idem patiens, quo adfecisset illos, contra quos medicamentum erat paratum. Qui mutilauerit, patiatur similia, priuatus quo priuauit alium: nisi si forte mutilatus velit accipere pecuniam, lege dante potestatem, et permittente ei qui passus est, æstimare casum qui ei accidit, nisi velit esse acerbior. Bouem, petentem cornibus, dominus iugulet. Quod si interfecerit aliquem percussum in area, ipse lapidatus, moriatur, iudicatus ne ad cibum quidem esse vtilis. Quod si dominus coarguitur ante sciuisse naturam eius, neque custodiuisse, ipse quoque moriatur, vtpote qui fuerit caussa necati a boue. Sin autem bos occiderit seruum, aut ancillam, ipse quidem lapidetur: dominus autem bovis pendat triginta siclos, domino interemti. Quod si bos ita ictus, mortuus fuerit, et mortuus et percussor vendantur, et domini eorum diuidant pretium amborum. Qui foderint puteum, aut foueam, adhibeant diligentiam, vt habeant ea clausa, impositis tabulis, non vt vlli arceantur aquatione: sed vt nullum periculum sit, si qui incidant. Quod si pecus alicuius delapsum in talem scrobem, non clausam, fuerit corruptum, soluat pretium eius domino. Circumdentur autem etiam tectis, quæ implentia vicem parietis, non sinant vllos deuolutos perdi. Qui accepit depositum, habeat in custodia tamquam rem quamquam sacram et diuinam: neque quisquam consentiat fraudare eum, qui deposuit, neque vir, neque mulier, non si lucraturus sit aurum immensum, securus, quoniam nullus sit qui redarguat. Nam omnino conuenit, quemque benefacere sibi conscium, et quisque sibi locuples testis faciat omnia, quæ pariant ei laudem ab aliis: maxime metuens Deum, quem nemo malus latet. Quod si fiduciarius nihil dolo malo faciendo perdiderit, adeat septem iudices et iuret Deum, nihil perditum esse sua voluntate, et vitio, neque se vsum esse vlla parte eius: atque ita abeat innocens. Quod si vsus vel minima parte creditorum, forte perdiderit, damnetur ad reddendum reliqua omnia, quæ accepit. Similiter vt est in depositis, si quis retinuerit mercedem eorum, qui operantur suis corporibus, meminerit mercedem hominis pauperis non esse retinendam: scientes, Deum præbuisse ei eam pro terra, et aliis possessionibus. Sed nihil differat solutionem, quin eodem die soluat: quippe quum Deus nolit fraudare operarium vtilitate laboris insumti. Nati ne puniantur propter culpam patrum, sed propter suam ipsorum virtutem magis digni habeantur misericordia, quod nati sint improbis parentibus, quam odio quod nati vitiosis. Ne patribus quidem imputandum est peccatum filiorum, quum adolescentes permittant

tant sibi multa præter nostram doctrinam, fastidio discendi. Spadones abhorreantur, et congressio eorum fugiatur, quibus erepta sit virilitas, et fructus generationis, quem Deus tribuit hominibus ad incrementum generis nostri: et abigantur, tamquam qui peremerint liberos, et ante eos sustulerint id, quod fuisset causa eorum. Perspicuum est enim, eos, quum animus sit effeminatus eis, mutatos esse in idem etiam corpore. Itidem etiam quidquid putatur monstrum adspicientibus. Ne liceat castrare neque homines, neque alia animalia. Et hæc quidem sit vobis pacifica compositio legum reipublicæ, et Deus propitius præstabit ornamentum eius seditionis vacuvm. Nullum autem tempus sit, quod innouet aliquid horum, et mutet in contrarium. Sed quoniam necesse est hominum genus incidere etiam in turbas, et pericula, vel inuito, vel sua sponte, age ordinemus præterea pauca etiam de his, vt præuidentes, quæ facienda sint, quum opus erit habeatis salutaria: neque tunc requirentes, quæ oporteat facere, incidatis in tempora imparati. Sed fruamini sine bello terra, quam Deus dedit vobis, contemnentibus labores, et habentibus exercitatos animos ad virtutem, adepti eam sine pernitiosis incursionibus externorum, et sine seditione ciuili exagitante vos: per quam si facietis contraria patribus vestris, perdetis instituta illorum, et pergatis vti legibus, quas Deus tradit, comprobatas bonas: vtque res bellica quæcumque acciderit aut nunc vestro æuo, aut postea apud natos vestros, fiat extorris a Deo. Gesturi autem bellum vi, mittite etiam præcones ad hostes voluntarios. Nam ante arma, decet, vti verbis ad eos, declarando, quum habeatis et exercitum magnum, et equos, et arma, et ante hæc Deum propitium, et auxiliarem; tamen nolle cogi bellum gerere cum eis, neque auferentes facultates illorum, comparare lucrum inuisum vobis. Ac si quidem obtemperauerint, decet vos seruare pacem, cogitantes apud vos, illos pollere viribus. Sin autem voluerint lædere, ducite exercitum in eos, vtentes summo quidem imperatore Deo: duce autem secundarum partium creato vno præstanti. Nam multorum potentatus, præterquam quod est impedimento, necesse habentibus facere aliquid celeriter, etiam solet obesse vtentibus. Exercitus autem ducatur purus ex omnibus excellentibus robore corporum, et audentia animi, timidis reiectis, ne prosint hostibus, versi in fugam in opere. Quique ædificauerint recens domos, quibus nondum est annuum tempus fruitionis earum: et qui conseuerint, necdum perceperint fructus, sinantur domi. Nec non sponsi, et qui nuper duxerint vxores, ne desiderio horum parcentes vitæ, et seruantes seipsos ad fruitionem eorum, vltro ignaui sint propter vxores. Quum autem posueritis castra, prouidete ne quid faciatis improbius, atque obsidentes, et carentes lignis ad confectionem machinarum, ne attondete terram, secantes arbores vrbanas: sed parcite, cogitantes has natas esse ad vtilitatem hominum: et si vocem habeant, dicturas esse caussam contra vos, sese malo adfici immerito, vt quæ non fuerint caussa belli, etiamque fuerint migraturæ, et transituræ in aliam terram, si potestas esset eis. Quum superaueritis autem prœlio, interficite eos, qui steterint contra vos in acie: ceteros conseruate ad tributa pendenda vobis, præter gentem cananæam. Hos enim oportet delere ad internecionem. Cauete autem maxime in prœliis, ne vel femina vtatur ornatu virili, vel vir stola muliebri. Moyses igitur reliquit huiusmodi institutionem Reipublicæ. Propterea tradidit leges scriptas quadragesimo anno ante, de quibus dicemus in alio libro. Sequentibus autem diebus (adsidue enim concionabatur) tradit eis faustas precationes et imprecationes in non victuros ex legibus, sed facturos contra instituta in eis. Deinde recitauit eis

carmen hexametrum, quod reliquit in libro sacro, continens prædictionem futurorum, secundum quod omnia facta sunt, et fiunt, neque ille quidquam aberrauit a veritate. Igitur tradit hos libros sacerdotibus, et arcam, in qua etiam reposuit decem dicta, scripta in duabus tabulis, et tabernaculum: admonuitque populum, vt quum deuicissent terram, et consedissent, non mandarent obliuioni iniuriam Amalecitarum: sed expeditione facta in eos caperent pœnas maleficiorum, quibus illi eos adfecerant, quum essent in deserto. Quumque obtinuissent terram cananæam, et corrupissent omnem multitudinem eius, vt decet, exstruerent aram versam ad solem orientem, non procul ab vrbe Sicimorum, inter duos montes. Gariseo posito ad dextram, ad læuam autem Gibalo nuncupato: statuerentque in duobus montibus exercitum diuisum in senas tribus, et omneis Leuitas et sacerdotes. Ac primum qui essent in Garisin, precarentur faustissima eis, qui studiosi essent religionis Dei, et custodiæ legum, neque reiecissent ea, quæ Moyses dixisset. Alteræ autem bene ominarentur, et his rursum precantibus laudarent priores. Deinde itidem imprecarentur diras contrafacturis, succinentes alteræ alteris ad sanctionem dicendorum. Descripsit autem faustas precationes, et imprecationes earum, vt disciplina earum nullo vmquam tempore intermitteretur, quas sane moriens inscripsit etiam aræ in vtroque latere, vbi etiam denuntiat populo, vt stans sacrificet, et faciat solidum sacrificium, et post illam diem non libet alia sacra: non enim esse licitum. Igitur et Moyses instituit hæc, et gens Hebræorum pergit facere consentanea his. Postridie autem conuocato populo vna cum mulieribus et paruulis ad concionem, vt etiam mancipia adessent, adiurauit eos, vt haberent curam legum, neque transgrederentur eas, diligentes æstimatores mentis Dei, nihil indulgentes contra eas neque consanguinitati, neque cedentes timori: breuiter, neque existimantes aliam caussam potentiorem esse conseruatione legum. Quin, seu quis ex consanguinitate, seu ciuitas conaretur confundere et dissoluere institutionem Reipublicæ eorum, vlciscerentur eas publice et priuatim. Ac si quidem superassent eos, exscinderent funditus, neque relinquerent vel vestigium desperatorum, si fieri posset. Quod si nequirent sumere pœnas, hoc ostenderent, hæc non facta esse de voluntate sua. Et multitudo quidem iurauit. Docuit autem eos, quomodo sacrificia fierent acceptiora Deo, et quomodo militantes egrederentur, vtentes iudicio lapidibus, vt etiam prius declaraui. Iosua quoque vaticinatus est adhuc præsente Moyse. Et Moyses expendens omnia, quæcumque fecisset pro salute populi, tum in bellis, tum in pace, dum composuit leges, et suppeditauit rectam institutionem reipublicæ, prædixit numen declarasse sibi, eos omissa sua religione experturos esse mala, ita vt et terra eis repleretur hostibus, et oppida complanarentur, et templum incenderetur. Et ipsi venditi seruirent hominibus nullam misericordiam capturis ex calamitatibus eorum: eosque patientes hæc, frustra esse pœnitentiam acturos. Deus tamen, qui creauit vos, reddet ciuibus vestris et vrbes, et templum. Fore autem amissionem eorum non semel, sed sæpe. Tum cohortatus Iosuam ad educendum exercitum in Cananæos, vtpote Deo adiuuante omnes conatus eius. Et bene ominatus vniuersæ multitudini, inquit: Postquam discedo ad maiores nostros, et Deus definiuit mihi hunc diem discessus ad illos, confiteor me habere ei gratiam adhuc viuens, et præsens apud vos, tum pro cura vestri, quam gessit non solum pro depulsione vestrorum malorum, sed etiam donatione bonorum: tum quod opitulatus est mihi laboranti, et suscipienti in mente vbique curam muta-

tionis

tionis vestrum in melius: et præstitit se propitium nobis in omnibus: vel potius ipse erat, qui et dabat ingressum eorum, et largiebatur exitus, vtens me duce substituto, et ministro beneficiorum, quibus voluit adficere vestrum populum. Pro quibus existimaui conueniens esse, vt decedens prius collaudem potentiam Dei, qui curam geret vestri etiam in futurum, et ipse reddens et relinquens vobis in memoria hanc gratiam debitam, videlicet vobis conuenire, venerari et honorare eum, et in pretio habere leges, tum quas tradidit, tum quas adhuc tradet, manens propitius, munus pulcherrimum adseruatu. Nam etiam homo legislator est grauis hostis, tum leges ei læduntur, et temere iacent. Nolite autem experiri Deum succensentem ob neglectas leges, quas ipse conditor dedit vobis. Moyse quidem locuto hæc ad exitum vitæ, et vaticinato etiam futura vnicuique tribuum cum faustis ominibus, multitudo prorumpit in lacrimas, ita vt etiam mulieres tundentes pectora, ostenderent dolorem ob eum moriturum. Pueri quoque plorantes etiam magis, vt imbecilliores ad comprimendam ægritudinem, declarabant se intelligere virtutem et magnitudinem rerum gestarum eius, præter ætatem. Erat autem certamen doloris et iuuenibus et grandibus ex animi sensu. Hi enim scientes, quali præfecto priuarentur, plorabant de futuro. Illis autem luctus erat de eodem, et quod accidebat destitui ab eo, virtute eius nondum bene gustata. Licet autem coniicere magnitudinem fletus, et querimoniarum multitudinis, ex eo quod accidit legislatori. Etenim quum confidisset per omnem vitam se nihil commotum iri ex futuro interitu, vt qui pateretur id ex voluntate Dei, et legum naturæ, coactus est flere ab eis, quæ fiebant a populo. Proficiscentibus autem inde eo, vbi erat decessurus, omnes sequebantur lacrimabundi. Et Moyses iubebat remotos manere quietos, innuens manu: propiores autem hortabatur verbis, ne facerent sibi decessum lacrimabilem sequentes. Et illi statuentes hoc ei concedendum esse, vt eum sinerent suo arbitratu discedere sua via, cohibent seipsos collacrimantes inter se. Solus autem senatus deduxit eum, et pontifex Eleazarus, et imperator Iosua. Vt autem peruenit in montem vocatum Abari (is autem excelsus positus est e regione Hierichuntis,) præbens eis, qui sunt in eo, despiciendam optimam terram Cananæorum, et amplissimam, dimisit senatum. Salutando autem Eleazarum, et Iosuam, et adhuc colloquendo cum eis, euanuit in quadam specu, quum nubes repente stetisset super eo. Scripsit tamen in sacris libris se mortuum esse, veritus ne auderent dicere se discessisse ad Deum propter magnitudinem virtutis eius. Vixit autem omnino tempus viginti et centum annorum: quorum tertiam partem, tenuit principatum, excepto vno mense. Decessit autem vltimo mense anni, qui vocatur a Macedonibus dystrus, a nobis autem Adar, noua luna: superauit ingenio homines, qui vmquam fuerunt, et vsus est optime cogitatis, fuitque venustus in dicendo, et orationibus habendis ad multitudinem. Ceterum etiam imperans adfectionibus, ita vt ne quidem videretur vlla earum inesse animo eius, vtque cognosceret solum nomen earum magis ex eo, quod videret eas in aliis, quam ex seipso. Et imperator quidem inter primos: vates autem qualis haud alius, ita vt quidquid eloqueretur, putaretur audiri ipse Deus loquens. Populus igitur luxit eum per dies triginta, nec alius dolor tantus magnitudine tenuit Hebræos, quantus tunc Moyse mortuo. Desiderabant autem eum non solum experti eum, sed etiam qui legebant leges eius, capiebant magnum desiderium, coniicientes ex eis excellentiam virtutis eius. Et exitus quidem Moysis talis declaratus sit nobis.

SVPPLEMENTVM HISTORIAE IVDAICAE A CHRISTI TEMPORE AD HIEROSOLYMORVM ET TEMPLI VLTIMVM EXCIDIVM.

ex Historia Apostolica, illustrata a LVD. CAPELLO, qui breue ex Iosepho Historiæ Iudaicæ compendium addidit, excerptum.

An. Ch. PEr id tempus Romæ contigit, vt nobilissima quædam femina Fulvia Saturnini, vnius ex Tiberii amicis, vxor Iudaicæ religioni addicta, aurum et purpuram Hierosolymam, templo consecranda, traderet deferenda Iudæo cuidam impostori, mosaicæ legis doctorem sese iactanti, qui ista interuertit, et diuendita in proprium vsum conuertit. Quod quum resciuisset Fuluia, et viro suo Saturnino ea de re conquesta esset, Saturninus autem Tiberio, Tiberius ea fraude offensus Iudæos omnes vrbe edicto expulit. Horum quatuor millia in Sardiniam specie militiæ sunt missa, alii, qui patria religio-
32 ne sacramentum detrectabant, grauissimis pœnis sunt adfecti. In Galilæa autem Samaritani a quodam impostore seducti, tumultuantes ad montem Garizim (vbi impostor ille pollicebatur, se ostensurum ipsis sacra vasa a Mose istic, vti mentiebatur, defossa atque recondita) a Pilato immissis copiis repressi, ac præcipui et potentiores capti, et capite sunt multati. Qua de re primates Samaritanorum apud Vitellium Syriæ præsidem conquesti, et Pilatum accusantes, Vitellius misso amico suo Marcello ad Iudææ procurationem, Pilatum iussit proficisci Romam ad Tiberium, ad obiecta per
35 Iudæos crimina responsurum. Ita ille decem annis in Iudææ procuratione exactis, quum necesse haberet parere Vitellio, ad vrbem suscipit profectionem, quo priusquam perueniret, Tiberius vita excessit.

36 Paullo post ipse Vitellius in Iudæam profectus venit Hierosolymam ipso Paschatis festo, vbi exceptus a Iudæis honorificentissime, remisit Hierosolymitanis totum fructuum venalium vectigal, stolam summi pontificis cum reliquo eius ornatu permisit in templo a sacerdotibus adseruari, quæ ab exsilio Archelai in Romanorum potestatem venerat, a quibus in Antonia turri adseruabatur, et tribus solemnibus festis inde depromebatur, atque post peractum festum eodem reponebatur. Caiaphæ etiam pontificatum abrogat, substituto ei Ionatha Anani pontificis filio. Paullo ante Philippus Herodis Antipæ frater, ipse tetrarcha, obierat anno Tiberii XX, quum ipse præfuisset tetrarchiæ suæ annos XXXVII, vir perpetuo modestus et quietus, (quem impense laudat Iosephus.) Et quia sine liberis decessit, eius tetrarchia prouinciæ Syriæ est attributa.

Porro Herodi Antipæ tetrarchæ Galilææ natum est eo tempore bellum aduersus Aretam Arabum regem ex huiusmodi occasione. Duxerat Herodes in vxorem Aretæ illius filiam, verum quum Herodes Romam officii caussa (vt Tiberium inuiseret) petiturus ad fratrem Philippum diuertisset,

ſet, iſtic amore captus Herodiadis Philippi fratris vxoris, clam cum ea ita *An.*
egit, vt illa pollicita ſit, ſe virum dereliɛturam, et in Herodis domum con- *Ch.*
ceſſuram, ſtatim atque ipſe Roma rediiſſet, ipſe viciſſim illi pollicitus eſt, ſe dimiſſurum priorem ſuam coniugem Aretæ filiam. Hoc eorum conſilium non latuit Herodis vxorem. Itaque quum Roma rediiſſet Herodes, neſciens vxorem quidquam de conſilio ſuo reſciuiſſe, occupat eum vxor, et ad patrem Aretam ſe recipit, cui Herodis conſilium aperit. Hinc inter vtrumque ſimultas, inde rixæ et lites de confiniis, poſtremo bellum exarſit, in quo Herodis exercitus funditus deletus fuit, idque (inquit Ioſephus) ex iuſta Dei in eum (vti vulgus Iudæorum exiſtimabat) vindiɛta, quod Ioannem Baptiſtam interfeciſſet, virum bonum, et Iudæos virtutis ſtudioſos, mutuamque inter ſe colentes iuſtitiam, et pietatem erga Deum, inuitantem ad baptiſmum, ſic nempe Deo gratum fore et acceptum dicens eorum baptiſmum, ſi eo vterentur non ad vitanda ſeu eluenda quædam peccata, vtpote qui iam purgatam haberent iuſtitia animam, ſed ad corporis duntaxat ἁγνείαν *ſanɛtimoniam*. Et quia magnus erat ad eum populi concurſus, multique iam ſermonibus et concionibus eius erigebantur, Herodes, veritus ne tanti hominis perſuaſione populus ad rebellionem excitaretur, nihil enim non faɛturæ ex eius conſilio turbæ videbantur, ſatius exiſtimauit eum occupare, et de medio tollere, priusquam aliquid novi moliretur et tentaret, quam rerum mutatione et conuerſione iam faɛta, ſeram agere indulgentiæ ſuæ pœnitentiam. Itaque hac duɛtus ſuſpicione Herodes vinɛtum in machærunticam arcem miſit, iuſſitque iſtic interfici. Vnde nata eſt Iudæis opinio, Herodis exercitum deletum eſſe in facinoris
illius vindiɛtam, Deo propterea Herodi infenſo. Hanc ſuam cladem He- 36
rodes ad Tiberium quum ſcripſiſſet, Tiberius iratus mandat Vitellio, vt bellum aduerſus Aretam in Herodis gratiam moueret, Aretamque viuum,
aut mortui caput ad ſe mitteret. Quum ſe ad bellum illud accingeret Vi- 37
tellius, venit cum Herode Hieroſolymam, Deo in feſto quod inſtabat ſacrificaturus, vbi a Ionatha in Theophilum eius fratrem tranſtulit pontificatum. Iſtic quarto poſtquam venerat die, litteras accepit de Tiberii morte, quibus acceptis Iudæos ſacramento adegit in Gaii Caligulæ fidem. Porro Tiberius imperauit annos XXII, menſes V, dies XIII. Vitellius reuocatis ex itinere copiis, iisque in hiberna dimiſſis, omiſſo bello propter delatum in alium imperium, Hieroſolyma Antiochiam repetiit.

Interim Agrippa, Herodis magni ex filio Ariſtobulo nepos, varia poſt aui obitum vſus fortuna dum priuatus vixit, tandem Tiberio imperatori, et Gaio Caligulæ eius ex fratre germanico nepoti, carus faɛtus, mox paullo ante Tiberii obitum, ex accuſatione liberti ſui Eutychi nomine, a Tiberio in vincula coniicitur, neque iis prius ſoluitur, quam poſt Tiberii mortem, a Gaio ſcilicet Caligula, (cui perfamiliaris et cariſſimus erat Agrippa,) qui ſtatim eum duplici donauit tetrarchia, Philippi nimirum patrui, et Lyſaniæ, cum regiis inſignibus, annoque imperii ſui ſecundo in Iudæam ad res regni ſui componendas ire permiſit, ſimulque cum eo Marullus in Iudæam Cæſaris procurator, a Gaio miſſus eſt. Hunc Agrippam regia dignitate præfulgentem videns Herodias ſoror ipſius, Herodis tetrarchæ vxor, inuidia percita, non prius deſtitit quam viro perſuaſit, vt Romam contenderent, eamdem regiam dignitatem a Cæſare petituri. Sed quum eo perueniſſent, ab Agrippa Herodes per litteras apud Gaium accuſatur, quaſi cum Parthorum rege defeɛtionem ab imperatore moliretur,

An. Ch. tur, vnde a Gaio in exsilium Lugdunum Galliarum relegatur vna cum vxore Herodiade, simul et tetrarchia et omni pecunia multatus est, quæ omnia a Gaio Agrippæ sunt donata.

Per id tempus quum Alexandriæ grauis orta esset inter Græcos et Iudæos seditio, atque super ea re ad Caligulam missa esset legatio, cuius a parte Iudæorum princeps erat Philo Alexandri Alabarchæ (qui summus est apud Alexandriam Iudæorum magistratus) frater, vir eximius et in omni litteratura excultissimus, a parte autem Græcorum Appion grammaticus, hic Iudæis magnam apud Gaium conflauit inuidiam, eo nomine, quod nollent templum et statuas illi ponere; vndeGaius vehementer iratus Philonem audire noluit, immo cum conuicio atque contumelia repulit. Quin et Petronium in Syriam in Vitellii locum mittit, iubetque ei statuam suam in templo hierosolymitano dedicare atque collocare. Hoc mandatum precibus Agrippæ regis motus postea reuocauit, sed mox huius reuocationis quum eum pœnituisset, mortem Petronio minitatus est, quod mandatum suum non esset exsecutus, sed paullo post a Chærea, ceterisque coniuratis interfectus est Gaius.

Eo etiam tempore magna clade adfecti sunt babylonienses Iudæi, qui Neerdæ in medio Euphrate sitæ, et per totam Babyloniam habitabant. Quum enim duo fratres Neerdenses Iudæi, adolescentes audaces et animosi, Asinæus et Anilæus, textrinæ arti a matre vidua addicti, opificium illud neglexissent, et latrones facti et exiguis initiis in summam potentiam euasissent, et consedente Artabano Parthorum rege totius ferme Babyloniæ administrationem adepti essent, atque in ea potentia et felicitate per XV annos vixissent, mox cum potentia sua ad Parthorum iniuriam abuterentur, altero eorum veneno ab vxore fratris sublato, altero mox ab insurgentibus Babyloniis oppresso, rebus Iudæorum sic adflictis, plerique eorum qui Babyloniam et Neerdam habitabant, metuentes sibi a Babyloniis, quos Asinæi et Anilæi potentia nimia offenderat. Neerda et Babylonia relicta Seleuciam se receperunt, vbi quum quinquennium pacate vixissent, mox Græcorum et Syrorum, qui istic erant, coniuratione facta, supra quinquaginta millia hominum vna ferme die occisa sunt.

40 Gaio Caligulæ a Chærea aliisque coniuratis interfecto Claudius, prætorianorum militum ope et fauore, et Agrippa rege (qui tum Romæ erat) plurimum apud senatum (qui rem romanam in antiquam libertatem adserere volebat) adnitente, tandem sufficitur, et Imperator creatur. Is vt Agrippæ, ob egregiam sibi nauatam in adipiscendo imperio operam, gratiam pro merito referret, statim imperii sui initio ad ea, quæ iam Agrippa a Caligula acceperat, addidit Iudæam, Samariam et Abylenam, quæ antea Lysaniæ fuerat. Fratri suo Herodi impetrauit a Claudio Calchidis regnum. Geminum etiam a Claudio factum fuit tum temporis, in Iudæorum gratiam, edictum, alterum in Alexandrinorum (qui a Gaio male habiti fuerant) alterum in reliquorum Iudæorum, per totum romanum orbem sparsorum gratiam. Agrippa quum hæc a Claudio obtinuisset, venit in Iudæam ad regni sui res constituendas, et statum componendum, vbi Cantharæ pontificatum abrogauit, quem quum vellet Ionathæ Anani filio tradere, renuente isto per modestiam, quod iam antea eo honore esset semel defunctus, contulit eum in fratrem eius Matthiam, cui postea successorem dedit Elionæum Cithæi filium. Litteras etiam a Petronio Syriæ præside impetrat in Iudæorum Dorensium gratiam, aduersus nonnullorum Doritarum in eos petulantiam. Mox Petronio Marsus in administranda Syria succedit.

Post-

Posthæc quum Agrippa (quem impense laudat Iosephus, eiusque mores, An.
ingenium, liberalitatem et munificentiam fuse describit atque persequi- Ch.
tur) Cæsareæ ludos solemnes magna cum pompa celebraret, indutus veste
tota ex argento mirabili opere contexta, quæ ad solis ortum radiis percussa 44
solaribus mirabilem emittebat fulgorem, et adulatoribus exclamantibus, et ipsi quasi Deo acclamantibus, quum adulationem non repulisset neque castigasset, sublatis in altum oculis bubonem vidit funi extenso insidentem, calamitatis suæ tum nuntium, qui prius felicitatis fuerat, vti prædictum illi olim fuerat a Germano quodam captiuo, ea die qua a Tiberio in vincula coniectus est. Hoc visum et ostentum secuta sunt statim ventris tormenta, quibus quinto post die fuit exstinctus anno ætatis suæ 54. Regnauit, ex quo a Gaio Caligula vinculis fuit solutus, septennium, nempe quadriennium sub Gaio, præfectus tetrarchiæ Philippi, et Lysaniæ per triennium, deinde Herodis fratris tetrarchiæ annum vnum, sub Claudio autem triennium toti Iudææ fuit præpositus. Ex annuis reditibus percipiebat 1200. myriadas (drachmarum scilicet, h. e. vti numeramus, tres milliones librarum turonicarum.) Reliquit liberos, filium vnum Agrippam, natum annos XVII, qui Romæ apud Claudium educabatur, filias tres, Berenicen annos XVI natam, Herodi Calchidis regi nuptam, Mariamnen decennem desponsatam Iulio Archelao Chalciæ filio, Drusillam autem sexennem desponsatam Epiphani Antiochi Comagenorum regis filio, sed is postea renuens circumcidi fierique Iudæus, noluit eam ducere in vxorem.

Agrippæ iuniori Claudius quum vellet tradere paternum regnum, dissuaserunt liberti, quod Agrippa nimium iuuenis videretur, neque par isti
oneri ferendo. Itaque interim dum adolescit, missus est in Iudæam Cæ- 45
saris procurator Cuspius Fadus, et Cassius Longinus successor datus est Marso Syriæ præsidi. Postea Claudius ad Iudæorum postulationem, intercedente et pro eis deprecante Agrippa, Fado rescribit (anno imperii sui quinto, IIII. Cal. Iulias Rufo et Pompeio Syluano Coss. quumque ipse Claudius esset Consul designatus IIII.) vt Iudæis permitteret stolæ pontificiæ custodiam. Herodes item Calchidis rex eodem tempore impetrauit a Claudio potestatem in templum et sacrum ærarium, iusque eligendorum summorum pontificum, quod ius illi, posterisque ipsius mansit integrum ad finem vsque belli iudaici.

Per id tempus Helena Adiabenorum regina et Izates eius filius (quorum longam narrat Iosephus historiam aut fabulam) iudaicam religionem am-
plexi et professi sunt. Hæc quum Hierosolymam sacrificandi caussa ve- 46
nisset, inuenit vrbem grauissima fame laborantem, quam illa subleuauit curans aduehi in tenuiorum gratiam ex Alexandria magnam frumenti vim, et ex Cypro ficuum passarum ingentem copiam. Cuius exemplum secutus Izates eius filius magnam pecuniæ vim misit Hierosolymam, structis etiam tribus tertio ab vrbe lapide pyramidibus, in quibus post obitum condi, vna cum matre Helena, voluit. Per idem tempus Theudas præstigiator atque impostor, quum multis persuasisset, vt se cum facultatibus ad Iordanem sequerentur, pollicitus fore, vt a se Iordanes diffinderetur, vt olim ab Elia et Elizæo diffissus fuerat; a Fado Cæsaris in Iudæa procuratore, immissis militibus fusus, captus et obtruncatus fuit, cum suis sequacibus.

Fado in procuratione Iudææ successit Tiberius Alexander Alexandri Alabarchæ filius, patriæ religionis, iudaicæ nempe, desertor. Huius et

Fadi

An. Fadi tempore contigit memoranda fames, quæ Iudæam grauiter adflixit.
Ch. Ad eo sublati sunt et in crucem acti Iacobus et Simon Iudæ Galilæi filii.
48 Huic Alexandro successit Cumanus, sub quo (anno Claudii octauo) obiit
Herodes Calchidis rex Agrippæ magni frater, relictis tribus superstitibus
liberis. Eius principatum Claudius tradidit Agrippæ iuniori.

Per id tempus Hierosolymis excitatus est festiuitatis tempore tumultus,
49 ob militis vnius romani impudens et petulans factum, in quo tumultu
viginti millia hominum in angustiis viarum, quum se inuicem comprimerent, nullo persequente, collisa et compressa sunt.

50 Alius inter Iudæos et Samaritas ortus est tumultus, in quo Cumanus fauens Samaritis multos Iudæos interfecit. Ob eum tumultum Iudæorum et Samaritarum primores (inter quos fuit summus Iudæorum pontifex Ananias) a Numidio Quadrato Syriæ præside, qui tum Tyri erat, vna cum Cumano et Celere tribuno, missi sunt Romam, vt caussam coram Cæsare dicerent. Claudius, intercedente Agrippa iuniore, caussa cognita Samaritas supplicio adfecit, Cumanum exsilio multauit. Celerem capite
51 damnauit. Procuratorem in Iudæam misit Felicem Pallantis (Claudii
52 liberti) fratrem. Anno autem imperii sui XII Agrippam iuniorem donauit tetrarchia Philippi cum Batanæa, Trachonitide et Abylene, quæ fuerat Lysaniæ, Calchidem vero ei abstulit, quum iam quadriennium dynasta illius fuisset, nempe ab Herodis patrui obitu, qui vita excesserat anno Claudii octauo. Claudius postea obit, quum regnasset annos XIIII menses VIII dies XX. Huic successit Nero, qui Agrippæ partem Galilææ donauit, cum Tiberiade, Tarichæa et Iuliade trans Iordanem, cum pagis XIIII.

53 Felix Ionathan pontificem liberius monentem per sicarios interficit. Latrones et impostores, populum ad seditionem et rebellionem per totam Iudæam excitantes, compescit, inter quos Eleazarum Dinæi filium latronem insignem, et Aegyptium quemdam magum et impostorem, qui sequaces suos in montem oliuarum, quinto ab vrbe stadio dissitum, duxit, quibus persuaserat iussu suo mœnia Hierosolymorum vltro ruitura,
54 eosque per mœnium ruinas irruptionem in vrbem facturos. Porro Felix Drusillam Agrippæ iunioris sororem, egregiæ formæ feminam, Azizo Emessorum regi nuptam quum vidisset, amore eius captus per Simonem quemdam genere Iudæum Cyprium, magiæ vehementer suspectum, persuadet Drusillæ, vt viro relicto nuptias suas præferat, quod et illa fecit, atque ex eo filium suscepit nomine Agrippam, qui postea adultus incendio vesuuiano periit. Ceterum quum inter Iudæos et Græcos Cæsareæ orta esset seditio, et a Felice compressa, missi sunt ab eo ad Neronem vtriusque partis primarii, qui causam Romæ apud eum dicerent, a quo Iudæi cæsarienses iure illius ciuitatis priuati sunt. Agrippa autem Ismaelem Fabæi filium constituit summum pontificem.

55 Felici a Nerone successor missus est Festus. Felicem autem discedentem accusarunt Iudæi cæsarienses apud Neronem, sed is datus est Pallan-
56 tis fratris (qui gratia adhuc aliqua valebat apud Neronem) precibus. Festus latrones et sicarios, qui mirum in modum excreuerant, compescuit. Inter quos fuit Magus quidam impostor, qui homines post se trahebat in desertum, pollicitus illis salutem, et ab omnibus malis liberationem, si se sequi vellent in solitudinem, sed is, cum suis sequacibus, interfe-
57 ctus est a militibus, quos in eum Festus submisit. Per id tempus quum Agrippa

grippa rex exstruxisset Hierosolymis insigni amplitudine domum, prope *An.*
xystum, in regia quæ Asamonæorum fuerat, vnde amœnissimus pate- *Ch.*
bat per totam vrbem, et in ipsum templum prospectus. Proceres hie-
rosolymitani indigne id ferentes, quod patriæ leges non permitterent, vt
quis e priuata domo, quid in templo ageretur, prospiceret, altum parie-
tem excitauerunt, quo non arcebatur modo prospectus ille domus re-
giæ, sed et occidentalis porticus, in qua romani milites diebus festis sta-
tiones suas agere solebant. Vnde offensus fuit non Agrippa modo, sed
et Festus ipse, qui parietem illum dirui iussit. Sed missis ad Neronem
super ea re legatis, Nero in Poppeæ vxoris gratiam (quæ iudaicæ reli-
gioni fauebat) Iudæis permisit, vt sic maneret paries ille. Vnde factum
est, vt Agrippa pontificatum Ismaeli ademtum (cuius consilio et aucto-
ritate videbatur fuisse constructus paries) contulerit in Iosephum cogno-
mine *Cabi*, filium Simonis summi quondam pontificis.

Nero Festo mortuo successorem mittit Albinum. Pontificatus autem 59
Iosepho ademtus datur ab Agrippa Anano, Anani quondam summi pon-
tificis filio, secta Sadducæo, audaci, et feroci ingenio viro. Is quum
nondum Albinus venisset in Iudæam, indicto concilio Iacobum Ἰησοῦ
(inquit Iosephus) τοῦ λεγομένου χριστοῦ ἀδελφὸν, *Iesu, qui Christus
dicebatur, fratrem*, cum aliis nonnullis capite damnauit, lapidibusque ob-
rui iussit. Quod factum quum alii plerique improbarent, tertio post susce-
ptum pontificatum mense ab Agrippa eo priuatus fuit, substituto Iesu
Damnæi filio. Sicarii, Albino licet persequente, inualescunt, et tota Iu- 60
dæa per eos latrociniis impletur, atque infestatur. Pontifices, atque in-
ter eos Ananias, opibus maxime potens (cuius exemplum reliqui sunt se-
cuti) sacerdotes inferioris ordinis expilant, et debitis decimis fraudant,
per vim eas seruorum suorum ministerio abripientes, vnde non pauci, con-
sueto et legitimo commeatu priuati, inedia mortui sunt: Leuitis autem,
qui sacris hymnis canendis vacabant, lineæ stolæ vsus, non minus quam
ipsis sacerdotibus, ab Agrippa concessus est, qui Iesu Damnæi filio sub-
stituit in pontificatu Iesum filium Gamalielis. Isti deinde Matthiam
Theophili filium, sub quo initium habuit iudaicum bellum, quo tota Hie-
rosolyma, templumque ipsum tandem euersa sunt.

Florus a Nerone anno imperii sui decimo successor Albino missus est, 64
quam prouinciam obtinuit per vxorem Cleopatram Poppeæ Augustæ
Neronis coniugis amicam. Pessimus homo, qui modis omnibus Iudæos
quum vexaret et opprimeret, coegit vel inuitos (aut potius vltro ruen-
tes impulit) aduersus Romanos rebellare. Initium belli fuit anno Ne- 65
ronis XII, Agrippæ autem regis XVII (ex quo scilicet Calchidis regnum
obtinuerat a Claudio, anno imperii Claudii octauo) frustra rege Agrip-
pa eos concione habita a bello dehortante, nam paullo post, quam Hie-
rosolymis discessisset, seditiosorum nonnulli Massadam castellum munitis-
simum fraude occupant, Romanos, qui istic erant, omnes interficiunt.
Hierosolymis autem Eleazarus Ananiæ pontificis filius, templi tum
στρατηγὸς, iuuenis audax et factiosus, persuasit sacerdotibus, vt nul-
lius nisi Iudæorum hostias admitterent, ne illas quidem quæ pro Cæsare
et Romanis offerri solebant, quod temerarium factum quum principes ci-
vitatis, quietis amantes, intolerabile iudicarent, et argumentum apertæ
defectionis esse viderent, nec possent tamen seditiosos a sententia dimo-

An. Ch. vere, legatos ad Florum Cæsaream, et ad Agrippam regem mittunt, rogantes vt propere, missis copiis, seditionem incipientem opprimerent. Florus, qui Iudæorum defectionem volebat, id neglexit, Agrippa autem misit mille equites, qui superiorem ciuitatem cum optimatibus et pontificibus, ceteraque multitudine, quæ optabat quietem, occuparunt et tenuerunt aduersus seditiosos, qui templum et inferiorem ciuitatem tenebant, per septem continuos dies inuicem confligentes. Sed die festo ξυλοφορίας sicarii multi in templum recepti cum ceteris, vim regiis militibus faciunt, et ciuitate superiore pellentes compellunt eos in Herodis regiam superiorem, incenso archiuo, Asamonæorum palatio, (quæ tum erat Agrippæ regia) et Ananiæ pontificis domo. Postridie, Augusti XV die, Antoniam obsessam per biduum capiunt, militesque romanos omnes interficiunt, et arcem incendunt. Regiam paullo post impetunt atque inuadunt, duce Manahemo Iudæ Galilæi filio, (qui capto Massada castello, et Herodis armamentario istic direpto, sicarios suos armatos Hierosolymam adduxerat,) eaque expugnata et incensa tyrannidem occupat Manahemus, sed mox ab Eleazaro templi præfecto, in ipso templo adorans interficitur, eiusque stipatores disiiciuntur, et Massadam repetunt duce Eleazaro Iairi filio, qui genere Manahemo propinquus erat. Romanos, qui regia expugnata receperant se in turres Hippicon, Phasaelum et Mariamnen, obsessos, tandemque se dedentes, seditiosi Hierosolymitani, ipso die sabbati, contra fidem datam omnes inermes interficiunt. Eadem die Cæsareæ Iudæi omnes, illic habitantes, ab ethnicis cæsariensibus instigante Floro interfecti sunt, numero viginti millia. Hinc exacerbati per vniuersam regionem Iudæi Syrorum vicos, et ciuitates finitimas, depopulati sunt, Philadelphiam, Gerasam, Pellam, Scythopolim, Gadaram, Hipponem, Gaulanitidem, Ptolemaidem, Sebasten, Ascalona, Anthedona, et Gazam. Inde per vniuersam Syriam Iudæorum in ciuitatibus commorantium a Syris cædes promiscuæ, partim ex veteri in Iudæos, et eorum religionem, odio, partim rapinarum amore, partim vindictæ cupiditate. Soli Antiocheni, Apameni et Sidonii Iudæis incolis suis pepercerunt. Alexandriæ autem Aegypti metropoli excitata seditione quinquaginta millia Iudæorum vno die interfecta sunt, immissis in eos duabus legionibus romanis.

Cestius Gallus Syriæ præses, his motibus excitatus, Antiochia cum legione duodecima et auxiliis regis Agrippæ, aliisque copiis, venit in
66 Iudæam, et Ptolemaide inuadit Ioppen atque incendit, Cæsennium Gallum mittit in Galilæam, quam Sepphori receptus pacat, et Cæsaream venit. Ipse Cestius festo tabernaculorum incensa Lydda, Hierosolymam tendit, cui ad LX stadium occurrunt Hierosolymitani, et dubia pugna decertatum est prope Bethoron, sed mox maioribus copiis eos adgressus Cestius compulit in vrbem, in quam et ipse irrupit IIII Octobr. inferioremque tenuit (vt et Bezetham et Cænopolim) per aliquot dies ciuitatem, indeque templum et superiorem oppugnauit ciuitatem, facileque cepisset, si fortius in oppugnatione perseuerasset, populo Romanis tum fauente, solis seditiosis repugnantibus.

Verum Cestius mox quum prope esset, vt templum caperet, sine vlla iusta caussa obsidionem soluit, atque Antipatrida se recepit, multis Romanorum et auxiliarium in itinere amissis, et cæsis a Iudæis, qui eos insecuti sunt, cum impedimentorum maiore parte, adeoque et machina-

rum,

rum, ballistarum, et armorum (quæ fugientes Romani abiecerant) magna copia, quibus postea in Hierosolymorum aduersus Titi obsidionem propugnatione vsi sunt Iudæi. Idque factum VIII Nouembr. anno Neronis XII. An. Ch.

Hac victoria elati Iudæi Hierosolymam reuersi, vrbis præfectos creant Iosephum Gorionis filium, et Ananum pontificem, bellique duces varios et multos in singulas prouincias, siue toparchias, dimittunt, atque inter eos Iosephum, (belli huius iudaici scriptorem,) in Galilæam amandant, in qua multis oppidis communitis et muro cinctis, rebusque omnibus ad sustinendum bellum ordinatis, Romanorum impetum exspectabat. Interim multi aduersus eum motus, multæ et frequentes vrbium rebelliones excitantur arte et fraude Ioannis cuiusdam Leuiæ filii, et inuidia nonnullorum ex principibus hierosolymitanis, qui Galilææ præfecturam ei ereptam volebant, sed eorum omnes conatus, artes et consilia fregit, atque elusit prudentia et patientia sua Iosephus, qui Ioannem illum coegit Hierosolymam cum suis ex Giscala Galilææ oppido, quod munierat, confugere. Hierosolymis autem Ananus vrbis præfectus omnia ad sustinendum bellum necessaria parat, mœnia instaurat, bellica instrumenta, tela et arma curat fabricari per totam vrbem. Zelotas conatur ad sanam mentem reuocare, sed frustra. Simonem Gioræ filium latrocinia exercentem, et tyrannidem adfectantem, misso milite, conatur comprehendere, at is cum suis ad latrones, qui Massadam tenebant, effugit, vnde illi totam Iudæam et Idumæam latrociniis infestabant.

Porro Cestius missis ad Neronem (qui tum in Achaia erat) legatis 67
statum Iudææ turbatum renuntiat, Nero conturbatus Vespasianum eo mandat, Vespasianus autem, hoc accepto mandato, Titum filium Alexandriam mittit, vt inde quintam et decimam legiones in Iudæam adduceret, ipse pedestri itinere ex Achaia in Asiam transmittit, atque inde in Syriam et Antiochiam venit, vbi romanas copias et regum auxilia cogit, inde venit Ptolemaida, Sepphorimque Romanis fauentem recipit. Titus etiam Alexandria eodem venit cum duabus legionibus, copiæque omnes cum regum auxiliis eo conueniunt, numero sexaginta millia tam peditum quam equitum, præter calones et impedimenta; Galilæam peruadit, Gadarensium vrbem primo impetu capit, incendit, vastat, inde Iotapatam venit XXI die Maii, quam oppugnatam fortiterque a Iosepho, qui istic erat cum imperio, defensam, tandem post XL dierum obsidionem, vi capit, euertit et incendit, Calendis Iuliis anno Neronis XIII, Iosephum in specu latitantem capit, et vita donat, sed captiuum tenet. Iotapata excisa Vespasianus exercitum Cæsaream reducit, atque istic duas legiones collocat, vt se ab obsidionis labore reficerent, tertiam eodem consilio et fine mittit Scythopolim, ipse autem Cæsaream Philippi proficiscitur, vbi ab Agrippa rege cum exercitu per viginti dies conuiuio exceptus est. Tum ad Tiberiadis et Tarichææ obsidionem se parat, et Tiberienses quidem statim se dederunt, ac precibus Agrippæ regis data est ciuitas, ne exscinderetur. Tarichæa autem quum passa es-

An. Ch. 67 etiam a Romanis captus. Mox Titus Giscalam adgreditur, quæ a Ioanne cum suis seditiosis tenebatur, Titus oblatis pacis conditionibus Ioannes simulat se eas accipere, sed nocte sequente cum suis clam vrbe effugit, et Hierosolymam se recipit, Titus vrbi parcit imposito ei præsidio. Inde Cæsaream venit, Vespasianus autem Cæsarea Iamniam et Azotum profectus, vtramque subegit, Cæsareamque redit.

Interim per totam Iudæam dissensio oritur, aliis bellum cupientibus, aliis vero in Romanorum fide manere volentibus. Inde latronum globi et cunei per vniuersam Iudæam excitantur, qui prædas ex iis agebant, qui pacis studio tenebantur, deinde prædis onusti Hierosolymis recipiuntur, atque istic omnia cædibus, dissensionibus, discordiis et rapinis complent. Ac primo quidem Antipam, et non paucos alios nobilissimos et potentissimos ciuitatis viros, in vincula coniiciunt, moxque indicta caussa necant, calumniantes voluisse eos vrbem Romanis prodere. Quumque populus in eos esset insurrecturus, illi templum occupant, eoque tamquam arce aduersus populum vtuntur, atque istic sorte summum creant pontificem Phanniam quemdam (alias *Phanazum*) hominem rudem plane et imperitum, neque sacerdotalis ordinis. Aduersus hos Zelotas (sic enim ipsi se vocabant) Ananus et nobiliores pontifices populum excitant atque armant, et in templo ipso oppugnant, adeoque et interiorem templi ambitum compellunt. Sed isti litteris ad Idumæorum duces clam missis, quibus Ananum proditionis insimulabant, se vero pro libertate patriæ pugnantes in templo obsideri conquerebantur, aduocant in suum auxilium Idumæos, hi statim cum viginti millibus hominum aduolant, quibus clam per noctem in vrbem et templum admissis a Zelotis, magna fit Hierosolymitanorum ab vtrisque cædes, rapinæ, et incendia, nam octo millia ea nocte cæsa sunt, et sequentibus diebus Ananum aliosque ad duodecim millia ex nobilioribus interfecerunt, præter infinitam promiscuam plebeculam. Sed paullo post Idumæos facti sui pœnitentia subiit, quum Zelotarum scelera viderent, nec proditionis, (cuius optimates accusabantur,) indicium vllum deprehendissent. Itaque solutis, ad duo millia iis qui vincti tenebantur in custodia, domum Hierosolyma relicta redeunt. His abeuntibus Zelotæ rursus in ciues nobiliores sæuire incipivnt crudelius quam antea, et nobilissimos quosque ac fortissimos necatos ne sepeliri quidem patiebantur, maxime vero eos, quos ad Romanos transfugere velle suspicabantur, nam obsessis viis transfugere volentes diligenter obseruabant, necatosque insepultos proiiciebant. Interim inter ipsos Zelotas oritur dissensio, Ioanne illo qui ex Giscalis Hierosolymam profugerat, tyrannidem inter eos adfectante, aliis vero, qui eum antea parem habuerant, superiorem ferre recusantibus. Verum illi sic inter se dissentientes, aduersus plebem, ad eam diripiendam, concordes erant. Quin et tota Iudæa metropoleos suæ, Hierosolymorum nempe, exemplum veluti secuta, tota vbique latrociniis repletur, misereque vexatur.

His discordiis, quibus se inuicem conficiebant Iudæi, et transfugarum vocibus excitatus Vespasianus, quibus eum ad seruandam et seditione illa leuandam patriam hortabantur, accingit se ad Hierosolymorum obsidionem, et ne quid hostile post se (dum in obsidione occuparetur,) relinqueret, ad reliquias belli et tumultus in transamnana regione exstinguendas Gadaram cum exercitu venit, eo accitus a moderatioribus ciuibus, qui pacem bello præferebant, atque inde diffugientibus seditiosis vrbem

vrbem capit, missoque Placido cum equitatu ad persequendos fugientes, *An.*
obtruncat omnes, totamque transamnanam regionem, ad lacum vsque *Ch.*
Asphaltitem (præter Machærunta castellum) occupat, constitutoque per vicos et præsidia in hibernis milite, Cæsaream venit, isticque hiemem agit. Vbi nuntio accepto de motibus in Gallia a Vindice excitatis, qui 68
aduersus Romanos Gallos armauerat, ad conficiendum propere bellum iudaicum accenditur. Itaque instante vere milite Cæsarea educto Iudæam peruadit totam atque Idumæam, eaque vastata, copias reducit, ac per Samariam Hierichunta ducit, vnde incolæ in oppositam Hierosolymis montanam regionem diffugiunt, sed eos persecutos, iisque disiectis, Hierichunte atque alibi castris constitutis Iudæos vndique cingit, quumque Cæsaream reuersus pararet cum toto exercitu ad Hierosolymam obsidendam proficisci, nuntiatur illi Neronis mors, quo nuntio accepto bellum in Iudæos distulit, Titumque filium ad Galbam, qui Neroni successerat, mittit, vt ab eo mandata de bello iudaico acciperet. Titus in Achaiam naui delatus audit istic Galbam interfectum, itaque statim ad patrem redit Cæsaream. Suspensi ergo, quasi nutante imperio romano, iudaicum bellum differebant, patriæque metuentes alienigenas adgredi non existimabant opportunum.

Interim Simon Gioræ filius (de quo iam aliquid supra dictum est) iuuenis audax viribusque præstans, Massàda, quo ad sicarios confugerat, profectus in Iudææ loca montana, seruis ad libertatem vocatis, liberisque præmium pollicitus, breui comparata latronum manu, paullatimque auctis copiis, non vicos modo populabatur, sed et vrbes adgrediebatur, eoque breui potentiæ prouectus est, vt totam Idumæam sibi subiiceret, Iudæamque vastaret, moxque Hierosolymam defenderet, atque istic prope vrbem castris positis, terrori esset tum Hierosolymitanis, tum ipsis Zelotis; atque sic vtrimque premebantur ciues hierosolymitani, intus nempe a Zelotis, quibus Ioannes præerat, foris vero a Simone homine sæuissimo. Interim Idumæi, qui a partibus Ioannis stabant, et inter copias eius erant, ab eo dissidentes et cum eo congressi multos Zelotarum perimunt, et Ioannis aula capta et incensa eum cum suis in templum compellunt, veriti autem vna cum ciuibus, ne noctu in ciuitatem excurreret, eamque vastaret, vt se ab eo tuerentur, consilio capto, Simonem arcessunt, atque intra vrbem admittunt, quo recepto templum oppugnant, sed fortiter pugnantibus Zelotis, frustra expugnare tentant.

Vespasianus autem Cæsareæ accepta Galbæ et Othonis nece, Vitelli- 69
vmque ex Germania in Italiam venire occupaturum imperium, ab exercitu Imperator salutatur, missoque Alexandriam Aegypti præfectum cum duabus istic legionibus in partes suas adliceret (quod et statim obtinuit,) ipse Berytum venit et Antiochiam, vnde Mutianum in Italiam cum copiis mittit, ipse vero Alexandriam proficiscitur. In Mœsia autem Antonius primus Vespasiani partes secutus legionem tertiam in Italiam adversus Vitellium duxit, commissoque ad Cremonam aduersus Vitellianos

An. Porro interim dum Titus Alexandriæ adhuc hæret, hieroſolymi-
Ch. tana factio trifariam diuiditur, nam Simon, quem Hieroſolymitani adverſus Ioannem arceſſiuerant et admiſerant, ſuperiorem tenebat ciuitatem, et inferioris partem aliquam; Ioannes autem cum Zelotis templum et inferioris ciuitatis partem aliam occupabat. Huius autem factio in duas rurſum ſcinditur, nam Eleazarus, qui primus fuerat Zelotarum in initio dux atque rector, ægre ferens Ioannem audacia et artibus ſuis imperium ad ſe traxiſſe, omniaque iam pro arbitrio agere atque adminiſtrare, ab eo, adſcitis ſecum nonnullis aliis, ſecedit, et cum ſuis interius templi ſeptum occupat, atque inde aduerſus Ioannem depugnat, numero quidem ſequacium longe illi inferior, ſed loci ſitu et qualitate ſuperior. Ita Ioanni, qui templi exteriorem ambitum porticusque tenebat, duplex incumbebat bellum, alterum aduerſus Eleazarum, alterum vero aduerſus Simonem: et ſic quidem alii aduerſus alios pugnantes pleraque, quæ circa templum erant, incenderunt, frumentum, aliaque ad victum neceſſaria corruperunt, quæ illis in multum tempus ſufficere potuiſſent, quibus corruptis et abſumtis, fame poſtea, quum a Romanis obſiderentur, oppreſſi ſunt.

70 Titus autem Alexandria Cæſaream profectus, atque iſtic coactis copiis, quatuor nempe legionibus, cum auxiliaribus regum vicinorum, Hieroſolymam contendit, contraque eam ſexto, ſeptimoque ſtadio caſtra ponit paullo ante azymorum diem feſtum, eoque infinitam hominum multitudinem, quæ ad feſtum de more adſcenderat, in ciuitate concludit, a qua alimenta, et victui neceſſaria breui conſumta ſunt omnia, vnde ſtatim fames ſæuiſſima ciuitatem oppreſſit, cuius exemplum horrendum et memorandum, matris filiolum deuorantis, per id tempus iſtic contigit. Ipſo autem die feſto azymorum, XIIII Aprilis, quum Eleazarus, qui templum interius occupauerat, populo ſacrificare volenti portas templi aperuiſſet, Ioannes temporis opportunitate vſus ſubmittit cum populo de ſuis non paucos, qui ſub veſte gladiis occulte armati, et cum promiſcua multitudine admiſſi Eleazarum cum ſuis inuadunt, interiusque templi ſeptum cum multa Zelotarum cæde occupant: atque ſic factio, quæ prius tripartita fuerat, ad duas rediit, Ioannis nimirum vnam, qui numero fuerunt 8400, Simonis vero alteram, quo cum erant decem millia hominum, et præterea Idumæorum quinque millia.

Titus autem propius ad mœnia accedens, iuxta turrem Pſephinam caſtra ponit, et aggere propere iacto, ariete murum quatit, vique deiicit, et in vrbem perrupto priore muro, cedentibus intro Iudæis, irrumpit V. Non. Maias, atque totam ſeptemtrionalem vrbis regionem, vsque ad Antoniam arcem et vallem Cedron, occupat. Quinto poſt die turri quadam ſecundi muri a plaga ſeptemtrionali ariete concuſſa atque deiecta, vrbe noua inferiore potitur, a qua ſtatim repulſus a Iudæis, quarto tamen poſt die eam rurſus occupat, ſeque ad tertii muri oppugnationem accingit. Atque XII die Maii quatuor aggeres iaci iuſſit, duos ad Antoniam, qua templum, totidem ad Ioannis pontificis monumentum, qua ſuperiorem ciuitatem capere ſe poſſe ſperabat, et ad Antoniam quidem Ioannes, ad Ioannis autem monumentum Simon Romanis reſiſtebat. Aggeribus illis XXIX die Maii perfectis per XVII dies, et murum iam quatere incipientibus Romanis, Ioannes acto ex Antonia cuniculo, alterum deiicit et ſuccendit, Simon autem biduo poſt, irruptione ex vrbe

facta,

facta, duos aggeres sibi oppositos incendit, cum arietibus et machinis multis, adeoque et in ipsis castris Romanos Iudæi adgrediuntur, sed a Tito ab Antonia adueniente in vrbem compelluntur.

Aggeribus sic corruptis et incensis, visum est Tito nouos erigere, quibus oppugnaret ciuitatem, et muro vrbem circumdare, ne quis ex ea effugere posset, neue quid in eam inferri. Itaque tridui spatio vrbem muro circumuallauit, ambitu XXXIX stadiorum, additis per circumitum XIII castellis ambitum X stadiorum complectentibus. Vnde fames in vrbe inualuit, sæuissimeque grassata est, ita vt ea non plebs duntaxat et populus passim occumberent, sed ipsi etiam seditiosi premerentur, tantusque fuit fame et lue pereuntium in vrbe numerus, vt a XIIII die Aprilis (quo cœpta est obsidio) ad Calendas Iulii, per vnam portam (referente quodam Mannæo transfuga, qui isti rei præerat) elata sint pauperum 115800 cadauera, quæ sumtu publico mercede numerata humabantur, præter eos qui a propinquis et familiaribus efferebantur, paullo post ab aliis transfugis cognitum est 94000 funerum portis esse elata: denique quum efferendis pauperibus sufficere amplius non possent, collatis et congestis in ingentes cumulos (in vacuis domibus) cadaueribus, ædes claudebant. Sepultura autem eorum, qui efferebantur, alia non erat, nisi quod de muris in subiectas valles ea proiiciebant, quibus valles sic compleuerunt.

Interim Simon intus cædibus et rapinis non abstinebat, nam Matthiam pontificem, cuius opera in vrbem admissus fuerat, proditionis insimulatum, quasi ad Romanos vellet transfugere, cum tribus filiis, aliisque sedecim ex nobilioribus populi indemnatos necauit, tantaque sæuitia grassatus est, vt Iudas quidam vnus ex ipsius præfectis, crudelitatem eius pertæsus agitauerit de tradenda Romanis turri quadam, cuius custodiæ præpositus erat, sed a Simone occupatus, cum decem eiusdem consilii sociis interfectus est. Ioannes autem in templo necessitate adactus res sacras, vasa aurea, argentea, templique sacram pecuniam, in proprium et profanum vsum conuertit, quin et sacrum oleum et vinum, sacrificiorum libaminibus dicata, militibus suis coactus est distribuere.

Titus autem conquisita vndique materia, et excisis ad XC vsque stadium lucis et arboribus omnibus, aggeres nouos magno labore intra dies XXI exstrui curauit, et circa Antoniam quidem quatuor, singulos a singulis Antoniæ arcis lateribus erexit, quos quum Ioannes timide, perturbare et frustra adgressus esset, a Romanis repulsus, Calendis Iulii arietem admouere cœperunt muro Antoniæ Romani, eoque concusso mox V die Iulii in Antoniam, frustra repugnantibus Iudæis, irrumpunt, indeque in templum refugientes Iudæos insequuntur; sed aliquamdiu repulsi Romani tandem post multam pugnam, XVII die Iulii (qua die in templo iuge sacrificium, ἐντελεχησμὸς, virorum qui illud curarent penuria, defecerat) frustra seditiosos per Iosephum Titus adhortatus ad deditionem faciendam, septimo post die admotis aggeribus, quorum ma-

finentibus, vt sic porticus ab Antonia omnino dirimerentur. XXVII autem die Iudæi rursus occidentem porticum ad pontem vsque, qui in xystum ducebat, exurunt, vnaque Romanos plurimos, qui in eam (refugientibus vltro Iudæis) adscenderant; postera vero die Romani septemtrionalem totam ad orientalem vsque incendunt.

Octauo autem die Augusti, quum nec arietibus pulsando interioris septi murum quidquam promoueret Titus, neque portarum fundamenta suffodiendo, propter lapidum magnitudinem et validam iuncturam, neque scalis in porticus adscendere potuissent Romani, Iudæis desuper fortiter repugnantibus, quod distulerat loci reuerentia motus, tandem necessitate coactus interioris septi templi portis ignem admoueri iussit, quibus incensis simul iunctæ illis porticus inflammantur, spectantibus et stupentibus Iudæis, nec incendium præ stupore prohibentibus, aut restinguere conantibus, totaque illa die, et sequenti nocte, arserunt porticus. Quumque cum ducibus decreuisset Titus templum ab incendio seruare, obtinere tamen id non potuit, die enim X Augusti, quum Romani, qui in exteriore templi septo excubabant, a Iudæis lacessiti impetum in eos fecissent, qui ignem interioris septi exstinguebant, eosque in ipsum templum compulissent, romanus miles, rapto ex incendio titione, a socio sublatus in humerum per fenestram auream ignem in domos seu cellas circa templum constructas a septemtrionali parte reiicit, quas corripiens statim ignis templum ipsum illis iunctum, (frustra Tito incendium restinguere militibus iubente) simul inflammat anno Vespasiani secundo, eodem mense, eodemque mensis die, quo prius a Nabuchodonozore fuerat incensum, annis MCXX mensibus VII diebus XV postquam primo fuerat a Solomone exstructum, annis vero DCXXXIX diebus XLV postquam secundo fuerat iussu Cyri (anno ipsius secundo) hortante Aggæo Propheta, constructum. Magna in porticibus, et circa altare, hominum strages facta est, dum seditiosi interim, impressione in milites romanos facta, primo in exteriorem porticum orientalem, atque inde in ciuitatem, se recipiunt.

Miserabilis istius templi et ciuitatis excidii multa fuere Iudæis prodigia et ostenta diuinitus missa, quibus tamen nequaquam se moueri passi sunt. Nam primo, Iesus quidam Anani filius, homo plebeius et rusticus, quadriennio ante Iudæorum a Romanis defectionem cœptumque bellum, in summa vrbis pace atque opulentia, Albino præside, die festo tabernaculorum repente (quasi ἐνθουσιαζόμενος) cœpit exclamare, *Vox ab oriente, vox ab occidente, vox a quatuor ventis, vox in Hierosolymam et templum, vox in totum populum,* atque hæc diu noctuque clamitans et inculcans omnes ciuitatis vicos circumibat, horrendum *Va Hierosolymis* perpetuo intonans: neque minis vllis aut verberibus plagisue, quibus excruciatus fuit ab Albino, deterreri potuit a proposito et incœpto, quin per annos septem et menses quinque continuos idem perpetuo inculcaret, donec obsidionis tempore, quum supra murum circumiens *Va ciuitati ac populo, et templo* clamaret, subito lapis tormento emissus clamantem *Va etiam mihi* oppressit. Deinde, ante bellum cometes, gladio similis, visus est annum totum vrbi imminere, tum et azymorum die festo, VIII Aprilis, hora noctis nona subito altare et templum lux tanta circumfulsit per dimidiam horam, vt clarus dies videretur. Item bos ad altare adducta agnum in medio templo enixa est. Porta etiam orientalis ænea, eaque grauissima, quum vix a 20 hominibus sub vesperam clausa fuisset, pessulisque ferratis crassissimis obserata, sponte hora noctis sexta patefacta est. Paucis autem post festum diebus, nempe XXVII die Maii,

Maii, visi sunt paullo ante solis occasum currus, et acies armatæ, per aera in nubibus concurrere, ciuitatemque circumdare. Quin et pentecostes die sacro, nocte sacerdotes interius templi septum ad sacra celebranda ingressi, primo quidem motum strepitumque senserunt, mox vero subitam vocem audiuere clamantem, *Migremus hinc.* Sed ad hæc omnia Iudæi amentes cæcutiebant, et obsurdescebant, in propriam perniciem vltro ruentes, oraculo quodam ad bellum istud excitati, quo imperium orbis terrarum promittebatur cuidam, qui ex Iudæa tum temporis exoriturus esset; hoc enim illi ad se pertinere arbitrabantur, quum potius (ex Iosephi quidem sententia) ad Vespasianum spectaret, qui in Iudæa Romanorum imperator ab exercitu renuntiatus est.

Porro Titus expilato et incenso templo, signisque in orientali templi porta constitutis, peractoque istic sacrificio, Imperator ab exercitu proclamatur, moxque seditiosos, qui in superiorem ciuitatem confugerant, de ponte, quo templum ciuitati coniungitur super xystum, per interpretem ad deditionem cohortatus, quum recusarent se illius fidei committere, licet vitam illis indulgeret, postularentque vt sibi cum liberis et vxoribus vrbe in desertum exire liceret, indignatus Titus extremum illis denuntiat interitum, totamque inferiorem vrbem et Acram, quam occupauerat, iussit incendi. Superiorem autem ciuitatem in prærupto vndique loco sitam oppugnare cœpit, aggeribus XX die Augusti iaci cœptis, perfectisque VII die Septemb. machinas mœnibus admouet, perruptoque muro, et diffugientibus præ metu et consternatione tyrannis cum suis satellitibus, Romani VIII die Septemb. irrumpunt, omniaque ferro et flamma vastant.

Capta sunt in vrbis expugnatione toto belli tempore nonaginta septem millia hominum, perierunt in obsidione octoginta nouemmillia. Ex omnibus enim partibus Hierosolymam ad festum azymorum confluxerant Iudæi, vbi a Tito vrbem obsidione cingente conclusi, primo quidem, ob loci angustiam, pestifera lue, deinde etiam fame, consumti sunt. Tantam autem, duploque maiorem, solitam esse eo confluere hominum multitudinem, compertum est sub Cestio, iussu eius numeratis festo azymorum agnis paschalibus, quorum singulis absumendis deni, vt minimum, ex legis præscripto conuenire debent, sæpe etiam viceni conueniunt, numerata sunt autem tum temporis hostiarum 256 millia, ex quibus conficitur adfuisse festo 2700 millia hominum ab omni legali immunditia purorum.

Sic capta est a Tito Hierosolyma anno Vespasiani patris secundo, Septemb. die VIII quæ sexies in vniuersum capta fuit, bis autem euersa. Et capta quidem, at non euersa, fuit primo, ab Aegypti rege Asochæo; secundo, ab Antiocho Epiphane; tertio, a Pompeio; quarto, ab Herode et Sosio. Euersa autem primo fuit a Nabuchodonozore; secundo, a Tito Vespasiano. Condita fuerat primo a Melchisedeco rege Salem, dein aucta a Dauide rege. Euersa autem a Babyloniis fuit annis 1468, mensibus sex, ex quo primum condita fuerat, annis autem 477, mensibus sex, postquam a Dauide Chananæis fuerat erepta. A Tito vero Vespasiano euersa fuit annis

tus, (eique de more induci aratrum,) excepta occidentali dumtaxat muri parte, turribusque tribus, Hippico, Phasaelo, et Mariamne, quas ob elegantiam, et fortitudinem insignem, voluit posteris relinqui documentum magnificentiæ vrbis illius.

Ipse autem relicta Hierosolymæ decima legione, vt esset toti regioni præsidio, duodecimam, quæ infeliciter sub Cestio pugnauerat, tota Syria pellit, et ad Euphratem in Armeniæ confinio ablegat. Ipse cum v et xv legione Cæsaream venit, quo omnem prædam et manubias, captiuosque coegit, vbi et Beryti et Antiochiæ, et per omnes Syriæ ciuitates magna cum pompa exceptus, patris Vespasiani natalem imperii diem magnifice celebrauit.

Indeque per Iudæam et Hierosolymam v et xv legione comitatus in Aegyptum Alexandriam contendit, atque inde Romam nauigat, vbi omnium votis exceptus, summa cum pompa triumphum egit de Iudæa subacta: Templum Paci magnificentissimum a Vespasiano exstructum est, in quod pretiosissima quæque, et in toto orbe maxime visenda contulit et congessit, adeoque et templi Iudæorum vasa omnia et instrumenta aurea. Vela autem illa pretiosissima, quæ de templi portis pendebant, vna cum legis libro sacro, in palatio seruari iussit.

In Iudæam autem legatus missus est Lucilius Bassus, qui accepto a cereali exercitu, castellum Herodion cum præsidio deditione accepit, mox Machæruntа, fortissimum castellum vltra Iordanem, oppugnat, tandemque capit. Ei postea mortuo succedit in administratione Iudææ Publius Sylua, qui inexpugnabilem prorsus arcem Massadam, ab Eleazaro Iudæ Galilæi nepote sicariorum duce occupata, tandem vi expugnat April. xv die, omnibus qui in ea erant arce sicariis, numero 960 cum vxoribus et liberis, Eleazari hortatu sese mutuis vulneribus ad vnum conficientibus, incensa prius cum omni supellectile arce, ne in Romanorum potestatem venirent. Atque ita omnes belli iudaici reliquiæ sublatæ sunt, totaque Iudæa est pacata. Sicariorum autem multi e Iudæa dilapsi, et in Aegyptum profugi Alexandriam veniunt, vbi Iudæos ad defectionem sollicitant, sed plebs a primariis persuasa in sicarios illos irruit, 600 eorum capit, quos Romanis tradit supplicio adficiendos, reliqui per Aegyptum et Thebas dilapsi capiuntur etiam, eaque de re monitus Cæsar iubet Lupo, Alexandriæ tum rectori, vt templum Iudæorum (quod in Aegypto olim ab Onia, summi pontificis fratre, exstructum fuerat) dirueret. Sed Lupus ablatis tantum quibusdam donariis templum claudere contentus fuit. At Paulinus, eius in administratione successor, ablatis omnibus donariis, foribus occlusis ita inaccessum fecit, vt ne vestigium quidem religionis istic remaneret, idque annis 343 postquam primo conditum fuerat.

FINIS.